MemoriiJurnale

Annie Bentoiu

TIMPUL CE NI S-A DAT

Memorii

1947–1959

**

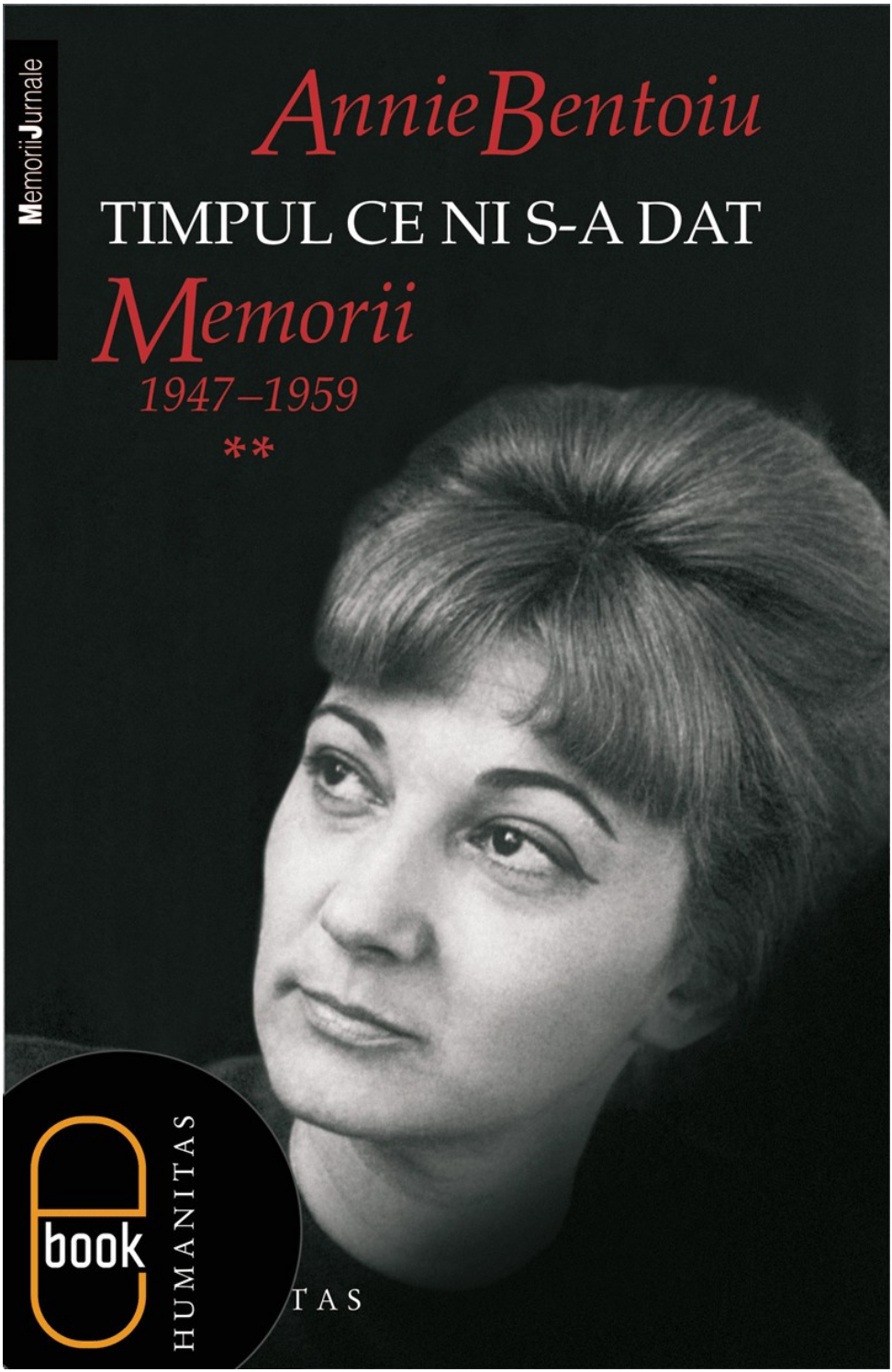

CD book

HUMANITAS

TAS

ANNIE BENTOIU
TIMPUL CE NI S-A DAT

Memorii 1947-1959 **

EDITURA HUMANITAS
BUCUREŞTI, 2009

Annie Bentoiu (n. 1927), fiica unui medic român şi a unei elveţiene din cantonul francofon Vaud, şi-a petrecut copilăria alternativ în Bucureşti şi Olteniţa. Liceul la foarte tradiţionala Şcoală Centrală de Fete din Capitală; studii universitare la Facultatea de Drept; cursuri de literatură şi istorie la Institutul Francez din Bucureşti. Căsătorită din 1949 cu compozitorul Pascal Bentoiu. Perfect bilingvă, a publicat în franceză traduceri din literatura română şi (la Lausanne, Éditions de l'Aire) mai multe volume de poezie şi proză poetică: *Poèmes I*, *Poèmes II*, *Dix méditations sur une rose*, *Phrases pour la vie quotidienne*, *Voyage en Moldavie*. În limba română i-au apărut un roman de debut (*Strada Mare*, EPL, Bucureşti, 1969) şi câteva traduceri din franceză. A publicat în primă ediţie cele două volume de memorialistică intitulate *Timpul ce ni s-a dat* la Editura Vitruviu (în 2000, respectiv 2006).

I

În decembrie 1947, abdicarea regelui şi proclamarea fulgerătoare, neconstituţională a Republicii creaseră în opinia publică un sentiment ciudat, pe care l-aş putea asemăna cu conştiinţa instalării unei paralizii. Dacă un grup de persoane, ale căror nume erau necunoscute cu vreo trei ani înainte, puteau hotărî destinul unei întregi naţiuni fără să-i ceară părerea însemna că totul, de atunci înainte, devenea posibil. Până atunci, oamenii reacţionaseră la cascada de evenimente explicându-şi-le prin faptul că pierdusem războiul: aveam de făcut sacrificii „până la semnarea tratatului de pace”, „până la plata despăgubirilor de război”, „până la retragerea trupelor sovietice din ţară”. Speranţa nu-i părăsise şi, chiar dacă semnalau abuzurile fără să primească vreun răspuns, chiar dacă scriau la ziare zeci de proteste care nu apăreau niciodată, seara reîncepeau să asculte Radio Londra cu infinită răbdare, descifrând sunetele în haosul unui bruiaj aproape insuportabil. Acum însă, dacă exceptăm categoria eroică a celor care au ales rezistenţa armată în munţi, rezistenţă a cărei istorie încă urmează a fi scrisă, pentru ceilalţi, mai realişti sau mai puţin curajoşi, reacţia la evenimente începuse să se diferenţieze. Unii, optimişti incurabili, în număr tot mai mic, continuau să afirme că „totul se va aranja” pe plan internaţional. Alţii urmăreau evenimentele fără să se pronunţe; în sfârşit, tot mai numeroşi erau cei care înţelegeau că schimbările erau de lungă durată, şi aici din nou trebuie să urmărim un clivaj: dintre aceştia, unii pactizau, sub o formă sau alta, cu puterea, iar alţii doar se pregăteau cu stoicism pentru o lungă perioadă de încercări. Puţini însă îşi închipuiau formele exacte ale acestor încercări viitoare şi nimeni – dar absolut nimeni – nu bănuia că noul fel de viaţă impus locuitorilor acelei mari părţi a Europei avea să dăinuie aproape o jumătate de secol. Acest

tablou al diferitelor feluri de a gândi se reproducea în fiecare oraş şi în fiecare sat.

Tata aparţinea categoriei stoice. Înţelegea tot mai bine că statutul său de fost demnitar mijlociu al partidului naţional-ţărănesc şi funcţiile îndeplinite îl încadrau într-o categorie foarte prost văzută; dar nici el, nici noi nu realizam cât de grave urmau să fie persecuţiile decât cu încetul, auzind ba ici, ba colo că dispăreau pe rând în închisori, ca nişte simpli borfaşi, colegi şi prieteni cu o traiectorie asemănătoare. Mi-a mărturisit mult mai târziu că acea perioadă de aşteptare a fost pentru el mai grea decât privaţiunile de libertate reale. Iată aşadar că momentul arestării, venind peste o anxietate şi o incertitudine penibile, putea fi văzut aproape ca un fenomen pozitiv! Tata practica un soi de umor care se baza pe o filozofie înţeleaptă şi-i lumina adesea nu doar expresia feţei, într-un surâs care era doar al lui, ci şi propria-i viaţă interioară. În ceea ce privea viitorul, spunea el, „nu era cazul” (o expresie favorită, în care parcă auzeam ghilimelele) să excluzi nici o ipoteză, fie şi cea mai rea; însă „era cazul” să-ţi aminteşti că, statistic vorbind, mai frecvente sunt situaţiile mijlocii, adică cele suportabile, şi să-ţi păstrezi, în toate împrejurările, stilul de viaţă. Pentru el, asta însemna o reală sobrietate, nu lipsită însă de eleganţă, o demnitate de la care nu făcea rabat, o practicare măsurată a micilor bucurii ale vieţii (lectura, prietenii, bridge-ul) şi acel simţ al umorului care ne dădea, şi lui, şi nouă, reale satisfacţii.

În februarie 1948, a ales să părăsim Bucureştii şi să ne reinstalăm în Olteniţa, orăşelul de baştină al familiei.

Hotărârea o luase el, dar, în mare parte, îi fusese impusă de circumstanţe. Pierdusem dreptul de a locui în apartamentul din Piaţa Amzei, pe care îl subînchiriasem de la nişte prieteni plecaţi din ţară în timpul războiului. O lege apărută în 1947 îi obliga pe toţi cetăţenii români aflaţi în afara graniţelor să revină în ţară într-un anumit termen, după care îşi pierdeau drepturile şi li se confisca averea. Majoritatea, dorind să rămână liberi, au refuzat să se întoarcă şi au alcătuit astfel stratul probabil cel mai compact din ceea ce va deveni, în mai fiecare din ţările lumii, colonia românească în exil. Prietenii noştri – el era un

negustor grec obsedat de multă vreme de grozăviile sistemului sovietic – s-au instalat în America de Sud, au devenit „fugari”, „duşmani”, şi contractul lor de închiriere bucureştean a fost anulat. Ar fi fost foarte simplu ca acel contract să fie prelungit pe numele nostru, dar în acea vreme apartamentele bune, din centrul capitalei, se repartizau pe cu totul alte criterii.

Dacă tata ar fi dorit cu adevărat să rămână în Bucureşti, ar fi putut găsi, sau măcar căuta, alte soluţii. Pe vremea aceea un contract de închiriere se putea cumpăra, cu sume, e drept, foarte mari (acea „filodormă” care figura în atâtea anunţuri la Mica publicitate). S-a lăsat însă influenţat de argumentele fratelui său mai vârstnic, unchiul Mitică, argumente de bun-simţ valabile pentru situaţii tradiţionale, nicidecum pentru cea de atunci. Unchiul Mitică fusese expropriat în 1945 şi îl duruse adânc reducerea domeniului său la 50 de hectare, dar cu aceasta socotea că îşi plătise partea de suferinţă şi spera că acum avea să fie lăsat în pace. „Vino să stai aici cu noi, spunea unchiul, în situaţii grele e mai bine să fim împreună, tu ştii că regiunea e bogată şi că hrana n-a fost niciodată o problemă, e o prostie să plăteşti chirie în Bucureşti când ai aici casa ta”, şi aşa mai departe.

Mama cedase simplu, ca de obicei. Mie, în schimb, acea hotărâre îmi părea dezastruoasă. Mutarea în sine n-avea de ce să mă sperie: pendularea între Olteniţa şi Bucureşti fusese o constantă a vieţii noastre, de când mă ştiam. Din cei douăzeci şi unu de ani pe care aveam să-i împlinesc în curând, aproape jumătate din timp îl petrecusem în Olteniţa, iar restul în Capitală, în perioade de câte doi, trei ani, legate de funcţiile pe care le îndeplinea tata sau de interesele sale economice. Până la război, distanţa de şaizeci de kilometri dintre cele două oraşe era străbătută într-un ceas cu automotorul sau în cincizeci de minute cu maşina. Proprietari eram pe locuinţele din Olteniţa, iar la Bucureşti stătusem cu chirie; eram învăţată cu aceste schimbări de cadru. Acum însă, totul era diferit. Mai întâi, trebuia să renunţ la cursurile de zi de la Facultatea de Drept (eram în anul trei). Apoi, intervenea despărţirea de Pascal. Vizitele lui zilnice, plimbările noastre împreună,

nesfârşitele conversaţii, noaptea, la telefon şi atâtea altele intraseră în zona inaccesibilului. Ultimul an ne apropiase foarte mult şi prezenţa lui mi-era tot mai necesară. În sfârşit, situaţia generală era foarte ameninţătoare şi îmi părea că în orăşelul în care ne cunoştea toată lumea nu eram mai apăraţi, ci mai expuşi. Astăzi cred că nu aveam dreptate, „braţul Securităţii" era destul de lung ca să ne găsească şi în gaură de şoarece. Atunci însă, toate se bazau pe presupuneri, şi ale noastre erau foarte naive. Părinţii şi-au cedat cu seninătate buletinele de Bucureşti în schimbul altora, de provincie; eu m-am folosit de calitatea mea de studentă şi l-am păstrat pe al meu, cu o viză de flotant la nişte prieteni; în prea multe razii, pe stradă, mi se ceruse să arăt „Dovada" (o hârtie care atesta faptul că locuiai în Bucureşti) ca să nu-mi dau seama că era vorba de un privilegiu important.

Cum am mai spus, primul volum al acestor amintiri[1] a evocat anii trăiţi în Bucureşti între 1944 şi 1947, cei în care destinul acestei părţi a Europei a fost răsucit în mod ireversibil. Încerc să fac în aşa fel încât acest al doilea volum să poată fi înţeles şi de cei ce nu l-au citit pe primul. Probabil că astfel vor apărea, mai ales în aceste pagini de început, unele repetiţii, pentru care îmi cer dinainte iertare.

*

Povestea familiei mele este tipică pentru formarea clasei mijlocii în România, şi de aceea trebuie să spun câte ceva despre ea. Cel dintâi care a venit de la sat la oraş a fost străbunicul meu, pe nume Decu Postelnicu. De la Decu şi-au luat numele, după războiul din l877, toţi urmaşii lui, care s-au numit Deculescu. Decu Postelnicu era un fruntaş de sat cu oarece avere („tatăl meu", spunea bunicul cu un fel de mândrie, „nu plătea biruri") şi s-a mutat pe malul Dunării, în noul oraş Olteniţa, în a doua jumătate a veacului al 19-lea. Fiii săi, Niculae şi Gheorghe (acesta din urmă e bunicul meu), acum orăşeni, s-au ocupat cu exportul de sare şi de cereale, ajungând către sfârşitul veacului să aibă

[1] *Timpul ce ni s-a dat*, Vitruviu, Bucureşti, 2000, ediţia a II-a, Humanitas, Bucureşti, 2007.

magazii în oraş, două şlepuri în port şi să-şi trimeată marfa în porturile otomane, greceşti şi mediteraneene. Au lucrat totdeauna împreună şi li se admira nu numai cinstea, dar şi faptul că nu s-au certat niciodată. Niculae, care dirija afacerea, şi-a cumpărat şi pământ; pe acesta, el neavând copii, l-a lăsat fiului cel mare al lui Gheorghe, pe nume Dimitrie, cel care a apărut deja în această carte sub numele de unchiul Mitică. Bunicul, Gheorghe Deculescu, a fost ales de trei ori primar al oraşului. Trebuie spus că în acea vreme, funcţiile publice erau departe de a aduce venituri, ba chiar dimpotrivă; erau preferaţi cei care fuseseră buni gospodari şi ştiuseră să-şi administreze propria lor avere, socotindu-se că se vor pricepe şi în treburile obştei sau că-şi vor reprezenta concetăţenii cu cinste. În ceea ce-i privea pe ei, energia pe care o cheltuiau pentru rezolvarea problemelor generale se traducea uneori în sacrificii băneşti, pe care le socoteau mai degrabă un fel de datorie de onoare faţă de cei mai puţin înstăriţi sau care se aflau de abia la începutul drumului.

Aşadar, întorcându-ne în oraş în anul 1948, ne alăturam unui pumn de rude, dar regăsirea nu era un prilej de bucurie, ci mai curând o strângere la un loc în ceasuri de cumpănă. Erau stabiliţi în oraş doi fraţi ai tatei şi una dintre surori; alte trei erau risipite prin ţară, la Călăraşi, Bărcăneşti sau Constanţa.

Unchiul Mitică, fratele mai mare al tatei, era socotit de toţi capul familiei. Nu ştiu ce contribuia mai mult la asta: vârsta, statura atletică, statutul său de moşier în vremea în care denumirea nu era defăimătoare, şi anume unul care se îndeletnicise personal, toată viaţa, cu administrarea pământului moştenit de la generaţia anterioară; poate şi vorba puţină şi calmă, corectitudinea recunoscută... Îi mai dăduse Dumnezeu, cândva, o soţie frumoasă şi iubitoare, precum şi trei băieţi de care putea fi mândru. Soţia îi murise de câţiva ani; poate că destinul nu tolerează să se adune prea multe daruri în mâna unui singur om.

Cei trei fii ai săi, verii mei, foarte apropiaţi între ei ca vârstă, studenţi când eu intram în liceu, erau frumoşi, veseli şi extrem de legaţi unul cu altul. Aproape că nu existase, în copilăria mea, sărbătoare familială în care ei să

nu ne înveselească prezentându-ne, într-un trio vocal foarte plauzibil, şlagărele la modă. Acum erau cu toţii căsătoriţi, stabiliţi în Bucureşti şi cu situaţii profesionale bune: Nicu, avocat; Dodel (Gheorghe), secretar general al Camerei de Comerţ, iar Mişu, cel mai tânăr, viitor consilier la Curtea de Apel. Atmosfera generală era însă atât de tensionată, încât se simţeau din ce în ce mai ameninţaţi. Aveau să-şi piardă situaţiile cu toţii, primii doi chiar înainte de sfârşitul anului.

Unchiul Ionel, cel mai tânăr dintre fiii bunicului, se îndepărtase cel mai mult de modelul de hărnicie tradiţională a familiei. Şi el era înalt, foarte drept şi cu o figură senină; era însă un om care părea a socoti că viaţa ne e dată ca s-o gustăm şi că întâmplările vieţii sunt un joc de tot hazul, care nu trebuie luat prea în serios. Bineînţeles, se număra printre optimiştii incurabili despre care am mai vorbit. Împreună cu soţia lui (care-i adusese o zestre considerabilă, altminteri, între ei doi, iute risipită), a dus o viaţă plină de fantezie, iar folclorul familial cuprinde, în legătură cu el, o sumă de pozne şi de vorbe de duh. Deosebirile dintre fraţi nu-i împiedicau să se iubească.

Mai era sora lor, Maria, căsătorită cu un ofiţer blajin şi înţelept, care îşi pierduse auzul în războiul din 1916–1918; avea şi ea trei băieţi şi o fată, Veronica, de o vârstă cu mine. În 1940 se refugiaseră din Cadrilater, unde-şi pierduseră tot avutul. Şi mai era Ţuş, altă prietenă din copilărie, care va reapărea din timp în timp în aceste pagini.

În sfârşit, tata – subţire, flegmatic, discret, cu doi ani mai tânăr decât unchiul Mitică – era singurul dintre fraţi care făcuse studii superioare, iar căsătoria lui cu o elveţiancă îi accentuase caracterul atipic. Atât el, cât şi mama vor fi personaje mereu prezente în aceste pagini, aşa încât îmi pare că n-are rost să le fac aici portrete în toată legea. Ca să se poată înţelege cele ce urmează, va trebui totuşi să spun aici că tata era medic, specializat la Paris în dermatologie şi că în 1920 îşi deschisese un cabinet în Olteniţa, unde practicase mai mult medicină generală timp de vreo cincisprezece ani. (Între amintirile mele vechi se află şi imaginea lungului şir de căruţe care aşteptau la umbră, de-a lungul trotuarului, în zilele de consultaţie.)

Apoi, spre dezolarea mamei, se lăsase ispitit de politică, pentru că îl atrăgeau problemele sociale şi voia să îndrepte ce se putea îndrepta. Îndeplinise diferite funcţii, fusese, între altele, responsabil cu departamentul sănătăţii în guvernarea ţărănistă din 1932–'33 (în cadrul Ministerului Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirilor sociale condus de D.R. Ioaniţescu). Avusese o sumă de realizări, pe care le voi mai pomeni; înfiinţase şcoli, cămine, un teatru, dispensare şi spitale; apoi, după câştigarea alegerilor de către liberali, în 1933, se îndepărtase de politică şi toate acestea păreau acum (cincisprezece ani mai târziu) istorie veche. Nu-şi reluase însă atunci, tot spre dezolarea mamei, practica medicală, ci se specializase în cooperaţie şi în administraţia bancară. Acum, amândouă direcţiile îi erau închise; un timp, a sperat că va putea să-şi redeschidă un cabinet de consultaţii medicale, dar a înţeles destul de curând că n-avea nici o şansă. Nu-i mai era îngăduit decât să aştepte.

Marile procese ale căpeteniilor partidului naţional-ţărănesc păreau a se fi oprit; poate că unii dintre membrii săi mai puţin importanţi au sperat că represiunea nu se va extinde mai departe. Trebuie să repet mereu că, dată fiind severitatea menţinerii secretului în partidul comunist, toate măsurile noi se abăteau asupra oamenilor ca din senin şi că de multe ori le trebuia ceva timp ca să le înţeleagă efectele. Mult mai târziu, vărul meu Dodel mi-a povestit cum, intrând într-o dimineaţă a anilor '47–'48 în clădirea Monitorului Oficial, peste drum de Cişmigiu, văzuse o ciudată dezordine: pe mese lungi se aflau înşirate teancuri de dosare şi hârţoage, în care umblau câţiva tineri dintre care unul, din întâmplare, l-a recunoscut şi a venit să-l salute. Acela i-a explicat, poate cu sentimentul propriei importanţe, că erau puşi să extragă din colecţia Monitorului Oficial toate numirile efectuate între cele două războaie, de la funcţia de director de minister în sus. Fără îndoială că nu li se spusese în ce scop, de vreme ce se lăuda cu acea însărcinare. Chiar şi lui Dodel, sensul întâmplării – completarea unor liste de viitori vinovaţi – nu i s-a dezvăluit în întregime decât după câtva timp.

Despre dificultăţile noastre însă, aveam obiceiul să nu vorbim. A ne autocompătimi, a intra în panică sau, mai

grav, a ne plânge erau lucruri ce se aflau la antipodul felului nostru de a fi. În perioadele grele, acest tip de comportament este, de altfel, foarte sănătos. Simpla formulare verbală adaugă situaţiilor un fel de realitate sporită, o mai mare importanţă, iar pe cele penibile pare a le face chiar mai greu de suportat. Fie şi nedesluşit, simţeam că vom avea nevoie de multă forţă morală, şi n-avea rost s-o risipim în văicăreli.

*

Cum aveam oare să regăsim oraşul, după mai mulţi ani de absenţă şi atâtea schimbări?

Întoarcerea noastră trezea în mintea mea straturi de vechi imagini aproape uitate, şi mintea mea le reactualiza cu o neaşteptată prospeţime. În câteva pagini din primul volum al acestor amintiri am evocat peisajul, Dunărea, străzile, trecătorii, aşa cum erau toate în perioada liniştită dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial. Acum aş vrea să descriu cele două case pe care părinţii mei şi cu mine, împreună cu Maria, care locuia cu noi şi ne ducea gospodăria de vreo paisprezece ani, le-am folosit în acea vreme. Casele în care trăim dau vieţii noastre, pentru timpul cât stăm în ele, o anumită formă şi un anume stil. Pentru mine, copilăria se leagă în primul rând de vechea locuinţă de pe strada principală, cea care se numise strada Carol şi acum se numea strada Gheorghe Gheorghiu-Dej. Casa nu mai era ca atunci, dar în mintea mea, imaginea ei era mai vie şi mai colorată decât toate.

Clădită spre sfârşitul veacului al XIX-lea, ea aparţinuse străunchiului Niculae. Cum am spus, neavând copii, averea lui s-a împărţit între copiii bunicului, fratele şi asociatul său Gheorghe. În casa familială, tata a locuit începând din anul 1920, cel al căsătoriei; ca să-şi deschidă un cabinet de consultaţii, i-a modificat în chip fericit stilul „vagon”, dublându-i odăile de la stradă şi făcându-i o intrare mai frumoasă. O despărţea de trotuar un gard înalt de fier forjat, de-a lungul căruia mama pusese să se planteze arbuşti cu flori albe, care aproape izolau grădina de privirile trecătorilor.

„Locul de casă”, 1 000 m2, cum se chemau loturile oferite localnicilor spre cumpărare în perioada de naştere şi dezvoltare a oraşului, era suficient de mare pentru ca imaginaţia mea de copil să-l populeze cu fantasme, dar nu atâta încât mintea să nu-l poată cuprinde şi stăpâni. Modificarea clădirii îi dăduse o formă de L, cu latura mică spre stradă. Se crease astfel în grădină un colţ adăpostit şi ferit de priviri în care, printre straturile de trandafiri pitici şi arbuştii ce înfloreau pe rând toată vara, se aşezau scaunele cu pânză reiată, şezlongul şi masa rotundă cu umbrelă. În jurul ei ne luam, când era vreme bună, masa de dimineaţă şi ceaiul de după prânz, sau pur şi simplu ne aşezam, mama şi cu mine, pentru o şedinţă de broderie, de domino sau de simplă lectură. Aici erau primite în vizită cumnatele sau alte cunoştinţe ale mamei; alteori, se instala aici tata cu vreun partener pentru o partidă de şah şi atunci latura feminină a familiei se retrăgea discret la distanţă.

Ce liniştită era viaţa pe atunci, în ceasurile dinspre seară, în orăşelele de provincie în care, slavă Domnului, „nu se întâmpla nimic”! Ai fi putut număra de câte ori auzeai, într-un singur drum prin oraş, sunetul totodată sec şi prietenos al zarurilor rostogolite pe cutia de table... Chiar înainte de a-ţi arunca privirea peste gard în curtea cu pricina, sunetul ţi se asocia în minte cu imaginea unei farfurioare cu dulceaţă şi a unui pahar aburit, sau a unei ceşcuţe de cafea neglijate pe margine, din cauza concentrării adânci a jucătorilor.

Aveam camera mea, dar grădina şi curtea erau spaţiul meu favorit. Îl împărţeam cu doi setteri englezi mătăsoşi, numai buni de mângâiat (Top, alb cu pete negre, Flip, negru cu manşete albe), şi cu o pisică, Toutebelle; locul ei de siestă era chiar spinarea lui Top, care, tolănit la umbră, o accepta cu bunăvoinţă. La intrare, câteva trepte străjuite de mari ghivece ornamentale, în care se lăfăiau două agave, dădeau acces la cabinetul de consultaţii al tatei; apoi o cărare îngustă, cu pietriş, tăia în diagonală grădina, ducând la odăile şi veranda din spate, îmbrăţişată de un viguros trandafir urcător, cu flori roşii. Acareturile din fund – spălătoria, magazia de lemne, garajul, coteţul de zid al găinilor, cişmeaua mică de piatră, lângă liliacul bătrân care

ne lumina primăverile – cuprindeau multe lucruri interesante; totuşi, grădina – împrejmuită cum era de pomi fructiferi : un cais, un prun, un măr şi gărduţul cu tufe dese de agrişi şi coacăze – a rămas pentru mine, chiar şi astăzi când o evoc, un spaţiu magic. Un horticultor ceh, domnul Csapek, îngrijea pe atunci câteva grădini ale pasionaţilor din oraş, precum şi o mare livadă ce-i aparţinea. Primăvara, el şi cu mama refăceau sau schimbau desenul rondurilor, alegeau soiuri noi, iar el planta, tundea, altoia, răsădea până ce erau mulţumiţi de noua alcătuire vegetală. Iar eu vedeam înflorind pe rând trandafiri înalţi (*Maréchal Niel*) şi pitici (*Regina Astrid*), arbuşti de iasomie, de floarea-miresii, de *boule-de-neige* şi o sumă de alte soiuri cu flori roz şi albe, ale căror nume nu le-am ştiut niciodată, într-o succesiune de mici miracole de formă, culoare şi miresme (Doamne, cum ne îmbrăcau ele de parfum, la cea mai mică adiere!). Seara, cu o vădită încântare, Maria stropea cu furtunul toată suprafaţa; îmi pare că mai aud şi azi susurul apei mărunţite în evantaie lichide şi recăzând pe frunze şi pe pământul reavăn. În grădina aceea am deprins culorile anotimpurilor, lupta răbdătoare şi tăcută a plantelor şi a arborilor cu tot ce le ameninţa, spaţiul ca mângâiere a aerului blând pe braţele goale, timpul ca spaţiu de joacă şi visare.

Uneori nu eram singură. Asta se întâmpla în vizitele de câte două, trei săptămâni pe care ni le făcea Veronica, verişoara ai cărei părinţi se stabiliseră pe celălalt mal al Dunării, în Cadrilater. Şi se mai întâmpla în după-amiezile, şi ele prea rare pentru gustul meu, în care venea Ţuş, care locuia la câteva case depărtare. Acele ceasuri de joacă împreună cu fiinţe de vârsta mea erau prilejuri excitante şi fericite, le-aş fi vrut continue, sau cel puţin zilnice, în orice caz, mult mai dese decât erau. Dar nu se putea, ele mergeau la şcoală, Veronica se întorcea la Turtucaia; şi una, şi alta aveau o sumă de fraţi, alte prietene, iar reprezentările lor despre lume erau fără îndoială mai exacte decât ale mele.

Adevăratul meu partener de dialog era mama, şi nu mă săturam să stau de vorbă cu ea. Franceza era tărâmul nostru comun, pe care-l iubeam şi pentru asta. N-o vedeam

pe mama doar prin raport cu alţii, ci şi în ea însăşi, ca fiind singura care-mi putea desluşi mirările şi pe care puteam s-o cred fără rezerve, pentru că ea nu minţea niciodată. Povestirile despre copilăria ei helvetică, despre o lume pe atunci de mult apusă, cea a bunicii, a părinţilor şi mătuşilor care o crescuseră erau mai vii şi mai pasionante decât însăşi realitatea. Nu măsuram bine cu gândul cei patruzeci de ani (azi, mai mult de un secol) ce ne despărţeau de acele doamne în lungi rochii negre – *tante Marie, tante Julia, tante Louisa* – care populau fotografiile din albume şi-şi avuseseră fiecare traiectoria, fericirea şi dramele, nici cele două mii de kilometri care se întindeau între noi şi peisajul feeric al lacului Léman, prezent în casă în fel şi chip, de la cărţi poştale la tablouri, de la gravuri vechi, cu marginile îngălbenite, la melodiile nostalgice pe care mama le cânta la pian, ştergându-şi pe furiş câte o lacrimă. Farmecul şi vivacitatea evocărilor ei, care fără îndoială îşi retrăia cu fericire amintirile în timp ce mi le povestea, dădeau acelor imagini o consistenţă magică şi de ele nu mă plictiseam niciodată.

Acest strat adânc al personalităţii ei rămânea de multe ori ascuns, pentru că dânsa se ocupa mai întâi de ceilalţi şi abia la urmă de sine însăşi. Dintre cei ce au cunoscut-o, nici unul nu o pomeneşte fără dragoste, iar felul în care o zugrăvesc rămâne acelaşi: aspectul e al unei fiinţe subţiri şi fragile, iar prima trăsătură este bunătatea. Apoi vin celelalte însuşiri: blândeţe, tact, măsură, inteligenţă, distincţie, sensibilitate la necazurile altora, milă pentru cei cu greutăţi, săraci, bolnavi, oameni cu probleme, singurateci sau speriaţi de viaţă. Acelora le făcea vizite, acelora le scria, pe ei îi asculta, socotind în tot felul cum să-i ajute. N-o interesau vedetele, oamenii cu succes, bogătaşii. Instinctiv îi alegea pe cei ce se aflau, fie şi trecător, în suferinţă. Mama detesta minciuna, linguşeala, grosolănia, înfumurarea. În prezenţa lor exprima fie o sinceră indignare, fie o crispare tristă, iar noi cei din jurul ei, rude, prieteni sau cei ce ajutau în casă, ajunsesem să ne potrivim felul de a fi aşa încât să nu o supărăm. Iar când era mulţumită, nimic nu ne părea mai dulce, mai plăcut decât să stăm de vorbă cu dânsa.

De acord cu tata, ea organizase pentru noi toţi un program de viaţă înţelept şi liniştit: fiecare îşi vedea de treabă fără să-i deranjeze pe ceilalţi. Orele de masă erau respectate cu precizie: duminica la prânz, la ora 12, mama întorcea cele trei pendule ale casei. Siesta era zilnică, vizitele se făceau sau se primeau numai după-amiaza. Un ideal de echilibru şi bunăvoinţă părea de la sine înţeles.

Dar nici mama n-avea totdeauna timp pentru mine. În anii aceia înfiinţase o societate de binefacere în care investise multă energie şi care-i dădea şi multe bucurii. Începuse modest, cu şedinţe de lucru de mână ca în orăşelele elveţiene; apoi activitatea se extinsese din ce în ce. De la ceaşca de lapte cald oferită copiilor nevoiaşi dimineaţa la şcoală se ajunsese, în plus, la distribuiri de hăinuţe, încălţăminte şi rechizite de şcoală la toate sărbătorile. Cotizau soţiile de negustori, de proprietari şi cele ale notabililor din oraş, judecătorul, dirigintele Poştei, şeful de gară; deosebit de active erau învăţătoarele şi profesoarele de la şcoala de menaj, iar sufletul constant al acestor activităţi era mama. Îşi intitulase mica societate, cu statut juridic şi reguli stricte, „Marele Voevod Mihai”, înduioşată fiind de soarta acelui copil devenit rege prea devreme şi speriat, după câte se povestea, de uralele care izbucneau la apariţiile lui în public. Societatea a fost activă până la intrarea ţării în război, în 1941, când autorităţile au obligat-o să se transforme într-una din numeroasele unităţi de Cruce Roşie pentru îngrijirea răniţilor.

Pentru că nu mergeam la şcoală, ci învăţam „în particular” cu diferite învăţătoare, aveam, faţă de alţi copii, neobişnuit de mult timp liber. Şi trebuie să revin la grădina magică în care petreceam atâtea ceasuri şi care trăieşte în mintea mea cu o precizie uluitoare. Căci, la drept vorbind, în libertatea mea solitară, aproape toate gândurile, reflecţiile, judecăţile generale, abstractizările le-am experimentat în cadrul ei liniştit, armonios şi apărat. În ea făceam planuri de viitor, imaginam aventuri sau îmi organizam observaţiile din ajun, punându-mi întrebări şi dezlegându-le după cum mă tăia capul. Închipuisem nişte jocuri mintale, ca acela de a porni de la o simplă propoziţie pe care o contraziceam cu argumente, revenind apoi,

contrazicându-le acum pe acestea şi aşa mai departe. Alteori făceam jocuri de asocieri, descoperind că şi lucrurile cele mai diferite pot fi legate între ele prin câte o însuşire comună. Ca mulţi alţi copii, aveam şi o limbă inexistentă, făcută din silabe pe care le puteam combina la infinit şi în care ţineam cu glas tare discursuri animate, cu intonaţii pătimaşe şi o rapiditate de care aş fi cu totul incapabilă astăzi. Mintea copiilor este extraordinar de fecundă. Nu sunt sigură că învăţământul colectiv, cu mersul său încet şi treptele sale rigide, reprezintă cea mai bună soluţie pentru dezvoltarea ei.

Iar grădina rămânea cadrul constant al tuturor întâmplărilor mele. „Descoperirile” micii mele minţi semănau cu brusca ieşire a soarelui de sub nori; trecerea ceasurilor o puteam măsura cu pasul, urmărind creşterea şi descreşterea umbrelor; vântul rece de toamnă, care aducea pălirea şi întunecarea culorilor, semăna cu angoasa şi cu boala. Liliacul stufos de lângă cişmeaua de piatră din curte, mărul vajnic, prunul, caisul, alunul rămâneau personaje ale vieţii mele interioare; le urmăream adormirea sub zăpadă, le aşteptam trezirea, pe rând, în lunile de după somn.

N-am simţit niciodată, în jurul acelui tărâm binecuvântat, vreo ameninţare, dar poate n-am eu antene pentru aşa ceva: de obicei starea prezentă îmi pare aproape eternă, ceea ce e totodată liniştitor şi periculos. Toamna, în 1939, am plecat la internat, ca de obicei de când eram în liceu; când am revenit, în vacanţa de Crăciun, mi-am regăsit „casa” (părinţii, Maria, cărţile şi celelalte) în altă locuinţă. Şi nici nu prea îmi amintesc cum arăta fosta casă după ce am părăsit-o. Cred că am evitat, instinctiv, să mai trec pe acel trotuar; când mergeam spre Dunăre sau doar spre poştă, îl luam pe cel opus. Clădirea fusese vândută Primăriei, care a înfiinţat acolo un cămin de copii. Ăsta era un lucru frumos; acum suprafaţa grădinii părea şi mai mare, bătătorită fiind de picioruşele lor; singuri rămăseseră în picioare vreo doi pomi în care frunzele foşneau ca în trecut. Până la urmă casa, fiind şi foarte veche, a fost dărâmată cu totul.

În nici un fel nu putem spune clipei „mai stai!”. Pretenţia lui Faust e cu totul absurdă.

*

M-am întrebat uneori dacă nu greşesc, idealizând acea vreme, cum fac mulţi dintre cei ce încearcă să-şi retrăiască, în amintire, copilăria. A mea s-a situat într-o perioadă cu adevărat fastă: cea interbelică, atât de des evocată cu nostalgie, anume a doua decadă a ei. De curând, alte mărturisiri au venit să-mi confirme imaginile luminoase, păstrate din acea vreme. Cornelia Pillat, care n-a locuit în Olteniţa, dar al cărei tată copilărise acolo, evocă într-o importantă carte de amintiri[2] vizitele pe care le făcea cândva cu părinţii, în oraşul de baştină: „*Belşugul, voia bună, bucuria ospeţiei erau atât de fireşti – organic legate de activitatea prosperă a bogatului ţinut – încât credeam că va dura veşnic... Straturile de flori de sub ferestre îmbălsămau, la căderea nopţii, aerul răcoros. La nunţile nepoatelor şi onomasticile verilor, vara, spre seară, sub umbrarele de viţă, se întindea şirul de mese acoperite cu feţe albe ca omătul...*"

Şi după ce descrie, într-o pagină plină de savoare, diferitele feluri de mâncare ale ospăţului, apoi momentul cântecelor de la sfârşit şi apariţia lăutarilor ţigani, povesteşte şi prelungirea sărbătorii: „*A doua zi, priveam în Ostrovul Argeşului cum pregăteau pescarii ciorba din diferite soiuri de peşti, fierţi în borşul din ceaunul pe pirostrii, la focul de vreascuri la care se perpeleau burţi de crapi la proţap. Icrele moi se luau cu lingura dintr-un castron şi se întindeau pe felii subţiri de lipie.*"

De Paşti, pe o felicitare, domnul Paul Amù, un olteniţean care a realizat o foarte documentată istorie a oraşului, încă netipărită, vorbeşte de aceeaşi atmosferă luminoasă, dar îi urmăreşte şi câteva din cauzele mai adânci: „*Aceste sărbători ne fac să coborâm în timp, când eram copii şi când de Paşti ne înnoiam cu îmbrăcăminte şi încălţăminte, mergeam la biserică, toată lumea era veselă, ne împărtăşeam, treceam sub o masă mare plină cu flori... când eram alături de părinţii, rudele, prietenii şi cunoscuţii noştri împreună cu care ne simţeam minunat, când lumea avea rostul şi obiceiurile ei statuate în timp, când omul era*

[2] Cornelia Pillat, *Ofrande*, Universalia, Bucureşti, 2002, pp. 36–37.

stăpân pe avutul şi pe mediul său de viaţă. Vremurile făcuseră ca în societatea românească să-şi găsească loc şi ocupaţie fiecare potrivit felului său de a fi, bun sau rău, sărac ori bogat, prost ori deştept, vrednic ori puturos, astfel că fiecare îşi cunoştea lungul nasului, era mulţumit de poziţia sa socială şi era util oraşului, pentru că nu puteau trăi unii fără alţii. Parcă totul, în general, avea alt farmec şi – indubitabil – lumea era mai bună."

Acum câţiva ani, o distincţie universitară conferită soţului meu ne-a prilejuit o călătorie în America, în statul Iowa, stat „predominant agricol". S-a întâmplat că am putut adăuga celor două, trei zile petrecute în campusul studenţesc – pentru noi o descoperire în sine – două săptămâni în casa unor vechi prieteni, al căror nume va apărea de mai multe ori în cursul acestui text. Davenport, oraşul în care ei locuiesc şi pe care l-am străbătut în diverse direcţii cu maşina, dar şi cu piciorul, îmi pare că nu e lipsit de oarecari asemănări cu Olteniţa, bineînţeles păstrând proporţiile (Davenport e de vreo trei ori mai mare). Cele două oraşe s-au născut cam în acelaşi timp (mijlocul secolului al XIX-lea) şi sunt clădite după acelaşi plan, mult folosit pe atunci, cu străzi paralele şi perpendiculare. Înconjurat de o câmpie cu ferme despărţite de mari suprafeţe de pământ şi situat, ca Olteniţa, în apropierea unui fluviu puternic (la noi, Dunărea; la ei, Mississippi), Davenport mi-a prilejuit într-o după-amiază o preumblare singuratică pe străzile sale calme şi umbroase. Casele seamănă toate, frapant, între ele: mai toate, puţin retrase faţă de trotuar, au o intrare cu trepte la stradă, mai toate se supun aceluiaşi stil local (sunt acoperite cu scânduri albe, care să le ferească de umezeală şi de vânt), iar garduri nu există. Pomii înalţi, veveriţele şi iepuraşii din iarbă, straturile cu flori de la intrare creează o atmosferă de îndestulare modestă şi harnică. Îmi spun azi, evocându-l, că oarecum la fel ar fi arătat Olteniţa, desigur cu stilul ei, dacă s-ar fi dezvoltat în direcţia iniţială şi în continuarea aceleiaşi tradiţii. Cu o deosebire totuşi, care-mi apare în minte acum şi pe care mama mi-o semnalase cândva: „Casele astea de tip vagon, s-a mirat ea, au loc mult pentru flori, e drept, dar de ce fiecare din ele întoarce

spatele vecinului, de parcă n-ar vrea să-l vadă sau se fereşte de el?”

Ţin minte că remarca mi-a displăcut. I-am găsit, în timp, o explicaţie privind puterea vântului de câmpie, pe care Elveţia natală a mamei nu-l cunoştea. Dar, iată, Davenport e şi el în câmpie. Ştiu şi eu? Poate că, la urma urmei, e vorba de un detaliu fără nici o importanţă.

*

Dar să lăsăm acest tip de asociaţii, recunosc, uşor fanteziste. Memoria pare a avea o bizară tendinţă de a apropia între ele situaţiile pe care le-am trăit cu bucurie şi poate, de asemenea, şocurile dureroase pe care le-am suportat. Nu este uşor să-ţi păstrezi luciditatea, ea este un bun care se vrea mereu câştigat împotriva ignoranţei, a uitării şi a propriilor noastre patimi.

Clădirea în care ne-am mutat în 1939, după ce am părăsit vechea şi dulcea casă a copilăriei, se numea „la bancă”. Era într-adevăr o bancă, la drept vorbind rezultatul unei aventuri financiare în care tata şi fraţii săi se avântaseră după încheierea Primului Război Mondial. Entuziasmul unirii realizate, noua împroprietărire a ţăranilor, perspectivele largi care se deschideau ţării noastre după Tratatul de la Versailles, toate creaseră un avânt, o încredere care a caracterizat rareori istoria noastră. Bănci agricole s-au născut atunci cu duiumul, în toate oraşele din ţară. Banca „Gura Argeşului” a fost o întreprindere familială la care se asociaseră alţi câţiva deţinători de economii; a început frumos, cu ridicarea unei clădiri în stil neoclasic, o miniatură bine proporţionată a băncilor din Bucureşti, şi a funcţionat în primii ani satisfăcător. Dar nu după mult timp, s-au ivit greutăţile. Ţăranii care se împrumutaseră nu reuşeau să-şi plătească datoriile, dobânzile acestora se acumulau, creditorii alarmaţi îşi retrăgeau şi ei depunerile, situaţia era agravată de criza mondială de la sfârşitul anilor ’20. Într-o monografie a oraşului Olteniţa, apărută în 1932, ni se spune că în oraş există cinci bănci, toate născute după război „*din cauza extinderii comerţului*”, dar se

adaugă: „*Criza economică de astăzi le-a pus aproape pe toate în calea desfiinţării*”[3].

În ţara noastră, situaţia a fost rezolvată prin votarea, în 1934 şi la iniţiativa partidului liberal, a legii „pentru lichidarea datoriilor”, cunoscută mai apoi ca „legea conversiunii”: ea ştergea toate datoriile debitorilor, în majoritate ţărani (măsură care a permis marea dezvoltare economică ulterioară), dar nu despăgubea în nici un fel pe acţionari, care-şi pierdeau astfel toate economiile. Fenomenul s-a numit în epocă „prăbuşirea creditului”. Singura instituţie care s-a văzut sprijinită financiar a fost Banca Naţională, ceea ce se explică prin rolul ei central în tot sistemul bancar românesc.

N-au lipsit atunci vocile care susţineau că măsura fusese inspirată de considerente electorale şi că Banca Naţională fusese sprijinită pentru că era, de fapt, o „citadelă liberală”. Adevărul e că măsura fusese dureroasă, dar înţeleaptă în plan general, chiar dacă politicienii noştri n-aveau, poate, toată experienţa şi priceperea necesare. (Ca o curiozitate, trebuie să spun că acea lege care-l ruina pe tata a fost prezentată şi susţinută în Parlament de Aurelian Bentoiu, viitorul său cuscru – prilej de glume între Pascal şi mine, care am trăit toată viaţa destul de departe de asemenea probleme.) Astăzi mi se pare că acea măsură, venită în completarea împroprietăririi ţăranilor la sfârşitul Primului Război Mondial, dovedeşte o atitudine deosebit de generoasă, cum istoria ne oferă puţine exemple.

Trebuie spus că, între cele două războaie, rivalitatea extremă dintre cele două mari partide politice care alternau la putere şi s-au văzut mai târziu denumite „istorice” lua aspecte uneori de-a dreptul comice; ea a tins să se prelungească, în chipul cel mai absurd, chiar în vremea în care victoria comunismului îi suprimase de mult orice valoare practică şi ar fi cerut, dimpotrivă, un efort de solidaritate. Am asistat cu stupoare, în anii ’50, la o încrâncenată dispută pe teme vechi de cel puţin cincisprezece ani între tata şi un fost secretar al socrului

[3] Alexandru I. Mărculescu, *Oltenița, studiu album monografic*, mai-iunie 1932, p. 68.

meu, unul ţărănist, celălalt liberal; amândoi ieşiseră de curând din captivitate, amândoi, deşi n-o ştiau, aveau să repete această experienţă şi totuşi, în loc să realizeze că se aflau acum de aceeaşi parte a baricadei, îşi pierdeau timpul certându-se între ei ca nişte copii.

Dispariţia depunerilor de la banca Gura Argeşului a însemnat pentru părinţii mei şi evaporarea unei moşteniri pe care o făcuse mama, în valoare de vreo sută de mii de franci elveţieni, ceea ce reprezenta în lei o sumă importantă. Mama a fost prea filozofic detaşată de bunurile lumeşti ca să se plângă vreodată; ideea băncii i se păruse de la bun început riscantă, dar dragostea ei pentru tata şi aplecarea ei spre fatalism, împreună cu mentalitatea tatei, nelipsită de oarecare componentă orientală, au făcut ca mama să cedeze de fiecare dată în luarea hotărârilor care-i priveau pe amândoi.

După intrarea în vigoare a legii conversiunii, banca „Gura Argeşului” n-a fost declarată în faliment, situaţie de neconceput pentru orgoliul familiei, ci doar „în lichidare”, ceea ce a însemnat pentru tata mai mulţi ani de efort pentru răscumpărarea poliţelor de la diferiţii deponenţi, în speranţa că acestea, adăugate la valoarea depunerii iniţiale, să poată fi acoperite cândva prin vânzarea clădirii. Preţul luat pe casa veche a intrat şi el în acea operaţie care, oricum, l-a îndepărtat pe tata pentru mulţi ani de la practica medicinei. În toamna anului 1939, când ne-am instalat la etajul întâi al fostei bănci, a început pentru noi toţi o perioadă nouă a existenţei, nu doar pentru că ni se schimbase decorul cotidian, ci pentru că în Europa începuse războiul şi nimic n-avea să mai fie ca înainte.

*

Locuinţa nouă a fost cu totul diferită de cea veche. Întâi de toate, nu aveam grădină: a trebuit să ne despărţim de cei doi câini, care au fost cedaţi unor colegi de vânătoare ai tatei. În al doilea rând, se afla toată la etaj şi intram în ea pe scara din faţă a unei clădiri mai degrabă impozante. Ajunşi sus, pătrundeam într-un decor armonios, dar destul de neobişnuit.

Trebuie să spun că mama a avut un adevărat dar pentru dispunerea şi decorarea interioarelor. Obiecte aparţinând stilurilor celor mai diverse se vedeau aşezate în aşa fel încât să creeze, împreună, un loc îmbietor. Camerele de aici fiind neobişnuit de mari şi de înalte, a avut toată posibilitatea să se joace cu diferitele mobile care se acumulaseră în casa veche, dar şi în pod şi în unele încăperi ale ei nefolosite. Multe din ele proveneau din moştenirea mătuşii din Elveţia, care avusese o casă frumos înzestrată. Tata, la rândul lui, se pasionase pentru antichităţi şi tot cumpăra tablouri, piese de mobilier şi diferite obiecte. Dar gustul său era ezitant şi numai mama reuşea să armonizeze între ele forme şi volume atât de diferite.

Camera principală singură, în acea clădire care nu fusese gândită pentru o viaţă de familie, avea o sută de metri pătraţi şi aproape patru metri înălţime; extrem de luminoasă, între ferestrele înalte rămâneau panouri de zid pe care încăpeau câte două tablouri, unul mai mare deasupra, unul mai mic dedesubt. Diferenţele de stil nu erau atât de mari cât s-ar părea. Se aflau acolo un Grigorescu (nu mare) şi doi Luchieni, cu peisaje rurale, dar şi o sumă de pânze în stil folcloric, potrivite cu orientarea ţărănistă a tatei şi semnate de un pictor, cred, local, pe nume Gore Mircescu. Pictura mai nouă era reprezentată de un Ressu şi un Iorgulescu-Yor, dar şi de câteva peisaje mici de Kimon Loghi. În schimb, în altă parte a casei figurau pe pereţi o sumă de gravuri occidentale, vechi şi sobre, în negru-alb, dintre care una mai ales îmi fermecase copilăria: de dimensiuni destul de mari, ea reprezenta moartea lui Socrate şi, pentru că mi se explicase povestea, ajunsesem să pricep textul latin care o întovărăşea şi care, iată, mi-e prezent în minte şi azi, probabil cu unele greşeli, împreună cu imaginea acelui bătrân ţinând o cupă în mână şi înconjurat de tineri îndureraţi: *Socrate, supremo vitae die, cum pæne in manu jam mortiferum teneret poculum, ut non ad mortem trudi, verum in caelum videretur ascendere...* Altele îl reprezentau pe Isus Christos între apostolii Iacob şi Ioan, sau pe Napoleon aclamat de ostaşi în prima din cele *O sută de zile.* Revenind la încăperea cea mare, o masă de biliard, pripăşită cine ştie cum şi acoperită

cu un covor vechi persan (acesta se află şi astăzi în apartamentul nostru), crea două spaţii numai bune pentru câte un grup de fotolii şi scaune, în jurul câte unei măsuţe de marchetărie pe care se puteau odihni, la ora ceaiului, ceştile de Limoges pe care le iubeam. Câteva sculpturi în bronz, de mărime potrivită, la modă în Bucureştii anilor ’20, stăteau pe console acoperite cu câte un şal indian, în timp ce taburete Brumărescu îşi ofereau suportul, sub câte o ţesătură cu model turcesc, pentru vreun album sau un cofret părând a ascunde cine ştie ce taine. Ca în orice casă burgheză, întregul părea gândit spre a ocroti şi a desfăta pe cei ce trăiau în el. Pentru mine, înaltele odăi înlocuiau „grădina fermecată” cu sugestii intens orăşeneşti; era clar că în acel spaţiu închis şi protector viaţa multora din cei ce-l locuiau avea să fie preponderent interioară.

Am găsit tot acest decor gata pus la punct când m-am întors de la internat, într-o vacanţă de Crăciun. Poate că cel mai mult m-au fascinat atunci cele două oglinzi înalte, aşezate faţă în faţă în odaia mare, la o depărtare de vreo zece metri una de alta: nu mă săturam să cercetez jocul pe care-l suscita reflectarea uneia în cealaltă, felul în care imaginea mea de fetiţă de doisprezece ani se vedea înmulţită de nu ştiu câte ori până la ştergere, până la ameţeală, şi îndoiala pe care ele mi-o strecurau în suflet despre însăşi consistenţa realităţii. Într-adevăr, chiar realitatea pe care o trăiam era paradoxală, aveam o locuinţă de mare răsfăţ într-o vreme în care problemele noastre financiare erau cât se poate de încurcate. Iar inconsistenţa realităţii s-a verificat curând: acele două oglinzi au fost primele obiecte vândute, anii trăiţi atunci de părinţii mei au fost, pentru ei, ultimii de bunăstare şi abia douăzeci de ani mai târziu, după multe încercări, li s-a îngăduit să se stabilească din nou în mediu urban, într-o garsonieră din Bucureşti în care mai târziu şi-au dat şi sfârşitul.

Oricum, anii pe care i-am petrecut în acea clădire au fost apăsători şi plini de primejdii nedesluşite. La unsprezece ani primisem în dar, de la Tilly, soţia unchiului Ionel, prima mea agendă. Nu-mi însemnam în ea programe sau proiecte, ci mici întâmplări trecute, boli, note căpătate la

şcoală, vacanţe. Pe filele ei învăţam ce este timpul, felul în care el ne fură viaţa, dar şi felul în care memoria noastră o poate însuma: însemnările erau mărturia unei bătălii pierdute în realitate, dar câştigate în înţelegere. Întorceam paginile cu o respectuoasă sfială, fie că erau înnegrite de scris, fie că rămăseseră încă albe.

Pentru prima oară, în 1938, am însemnat în agendă ceva de ordin general, şi anume ocuparea Cehoslovaciei. Îmi amintesc şi azi sentimentul de indignare şi teamă pe care mi-l trezeau, în închipuire, armatele cotropind cu piciorul o ţară tăcută, incapabilă să se apere. În acei ani, întâmplările istoriei au fost atât de grave, încât nici copiii nu mai puteau să le ignore. Un scurt roman, delicat şi plin de haz, al lui Alexandru George, *Dimineaţa devreme*, descrie felul în care un băieţel isteţ, de vreo unsprezece, doisprezece ani, trăieşte aceste întâmplări: el încearcă să le dea o explicaţie raţională, umblă pe străzi, se duce la cinema, se preocupă de arme şi strategii. Îmbrăcate frumos, ţinute în casă şi ferite de orice pericol, fetiţele din acea vreme aflau doar de la radio sau din conversaţiile adulţilor ştirile cele mai grave, şi relativul mister în care toate acestea rămâneau le mărea puterea emotivă. Curând, în 1940, succesiunea evenimentelor a devenit atât de rapidă încât nimeni n-a mai putut să se ferească de grindina ştirilor proaste. Blitzkrieg-ul în Danemarca şi Norvegia, invadarea şi căderea Franţei, amputarea Ardealului, cedarea Cadrilaterului, a Basarabiei şi Bucovinei, urmate de cohortele de refugiaţi, abdicarea regelui, guvernarea legionară, cutremurul şi în curând rebeliunea ne-au maturizat pe mulţi într-un singur an. Ţin minte o lungă scutire de la şcoală pe care am avut-o după o gripă, în mai 1940; în camera cu radioul, pe peretele de deasupra lui, mama atârnase o hartă mare a Franţei pe care cu steguleţe mici, de vânzare în librării, însemna poziţiile armatei franceze. Nu pot uita cu ce dezolare eram zilnic siliţi să coborâm steguleţele mai spre sud, până ce în iunie linia de rezistenţă a frontului s-a prăbuşit drept în mijloc şi totul a fost pierdut.

Aproape toţi anii războiului i-am trăit „la bancă”, afară de un scurt răstimp în Bucureşti. Perioada a coincis pentru

mine cu o adolescenţă mai degrabă introvertită. În vara anului 1941, am găzduit la noi o familie de prieteni a căror casă fusese grav avariată în timpul rebeliunii legionare. Împreună cu ei am trăit momentul intrării noastre în război, pe care ei o interpretau sărbătoreşte, convinşi că până în toamnă vom recupera Basarabia şi cu asta, gata. Animaţia creată de prezenţa lor a coincis cu implicarea întregii noastre familii în activitatea spitalicească necesară pentru răniţii care soseau de pe front. Pe lângă spitalul local, condus o viaţă întreagă de un excelent chirurg, doctorul Lucian Popescu, se deschisese o a doua unitate în clădirea şcolii de menaj; tata, cu grad de căpitan în rezervă, îl conducea, mama era preşedinta societăţii de Crucea Roşie, iar noi, cele mici – Veronica, Ţuş şi cu mine –, ajutam zilnic la curăţatul zarzavaturilor, la pusul şi strânsul mesei, la tăiatul şi împărţitul pâinii şi aşa mai departe. Linia de front s-a îndepărtat curând şi spitalul nou a fost desfiinţat; anii războiului au rămas însă apăsători, mirajul păcii se tot îndepărta, iar orizontul se umplea de întuneric. Comunicatele de pe front, bruiajul de la Radio Londra, tonul milităros al ziarelor noastre, filmele proaste de la cinematograf, precedate de jurnale de actualităţi cu scene de război, mai ales cele germane, de o mare violenţă şi insuportabil de lăudăroase, camuflajul, numărul considerabil de uniforme militare pe străzi – toate alcătuiau un întreg greu de suportat. Nu doar tata, dar şi cei trei fii ai unchiului Mitică erau în uniformă; Nicu, cel mai mare dintre ei, artilerist, a făcut toată campania de răsărit, alegându-se pentru restul vieţii cu un reumatism grav; aşteptarea ştirilor de pe front crea o tensiune dureroasă şi constantă. Soluţia mea personală a fost să mă abstrag cu totul. Mă închisesem în mine, comunicam greu, citeam cu intensitate. În 1940, la aniversarea mea de treisprezece ani, primisem în dar o antologie de poezie franceză în două volume – de la André Chénier la Mallarmé – care-mi deschisese teritorii nebănuite şi captivante. Cărţile ocupau două biblioteci mari în odaia principală, una cu cărţi franceze, alta cu cele româneşti. Regăseam şi aici cele două chipuri pe care le lua pentru mine lumea cuvintelor, diferite în spaţiu, diferite în timp şi pe care nu reuşeam

prea bine să le conciliez. Oricum, mă cufundam în lectură ca în singura salvare. Mutilaţii pe viaţă pe care-i văzusem la spital, listele de morţi tineri, ura adâncită între oameni, toate îmi păreau încă prea apăsătoare ca să le privesc în faţă.

O oarecare animaţie s-a produs în Olteniţa în vara anului 1944. Bombardamentele americane asupra Bucureştilor puseseră pe fugă o mulţime de oameni. Orăşelul dunărean, la doar cincizeci şi cinci de kilometri depărtare de Capitală şi lipsit de orice însemnătate strategică sau industrială, se prezenta ca un loc de refugiu ideal. Străzile s-au umplut de tineret şi de oameni care păreau în vacanţă, ca şi când locul ar fi devenit dintr-odată turistic. Ca niciodată, el a fost ţinta mai multor turnee: îl ţin minte pe al Mariei Tănase, cu un succes bine meritat. Altădată au venit, pentru o conferinţă, fraţii Ionel şi Păstorel Teodoreanu: am obţinut atunci, cu încântare, pe exemplarul meu din *Hronicul măscăriciului Vălătuc,* semnăturile alăturate ale celor doi fraţi. Factorul principal al animaţiei generale a fost activitatea teatrală iniţiată de domnul Ferrat, un actor bucureştean care a organizat pentru tineretul local o serie de spectacole de amatori. Într-unul din ele, Veronica a recitat *Luceafărul*; tot ei i s-a încredinţat un rol în *Trandafirii roşii*, o piesă în versuri de Zaharia Bârsan care a avut un real succes. Ba chiar, pentru unul dintre tinerii aleşi – Dem. Savu – a fost punctul de plecare al unei cariere căreia avea să-i consacre întreaga viaţă.

*

Apoi ne-am mutat la Bucureşti, aproape imediat după schimbarea de la 23 august, în apartamentul din Piaţa Amzei, al acelor prieteni care credeau că-l părăsiseră doar temporar, plecând din ţară în Europa apropiată şi nebănuind că aveau să închidă ochii în depărtata şi atât de vag cunoscuta Americă de Sud.

Pentru mine personal, schimbarea de cadru a fost mai mult decât fericită. Dacă prima locuinţă, cea a copilăriei, fusese bucolică, iar a doua, a adolescenţei, avusese un ciudat aspect de anticariat combinat cu o închisoare

medievală, de data asta îmi părea că intrasem, în sfârşit, într-un timp real. Apartamentul prietenilor noştri se afla la etajul al cincilea dintr-un bloc central, într-o capitală est-europeană foarte dinamică; mobilierul său, simplu şi de bună calitate, era tot modern, adică în stilul anilor ’30, iar de la balcon puteam să mă bucur de acea viziune de ansamblu care îmi părea atât de importantă pentru a-mi preciza gândurile. În el am trăit evenimente hotărâtoare pentru viaţa publică şi a mea personală, cele povestite în primul volum al acestei cărţi. La început, în ochii mei fuseseră toate pozitive: schimbarea de la 23 august şi încheierea păcii, bacalaureatul meu, guvernarea Rădescu, viaţa studenţească la Facultatea de Drept şi cursurile de la Institutul Francez, întâlnirea cu Pascal şi apropierea crescândă dintre noi. La urmă însă, farsa alegerilor din 1946, stabilizarea, arestările tot mai numeroase şi abdicarea regelui au fost pentru toţi lovituri din ce în ce mai grele, iar pentru mine plecarea din Bucureşti, renunţarea la cursurile de zi, despărţirea de Pascal şi incertitudinea crescândă cu privire la viitor încheiaseră toată perioada în culorile cele mai sumbre.

Iar acum, întoarcerea noastră n-avea nimic sărbătoresc. Oraşul căpătase o înfăţişare închisă, neprimitoare, sau cel puţin aşa mi se părea. La unchiul Mitică se refugiaseră câteva rude mai puţin cunoscute mie, alungate de prin locurile lor sau prinse în încurcături financiare de nedezlegat. El însuşi stătea mai mult la ţară: parcă legătura cu pământul care-i mai rămăsese îi era tot mai dragă. Cât despre noi, nu ne întorceam acum, în nici un fel, „la bancă”, în locul din care plecasem. Etajul întâi, cel în care mama dispusese cândva frumosul decor de care-mi aminteam, fusese între timp rechiziţionat pentru un comandament rusesc, apoi preluat de Partid, care-l atribuise organizaţiei sale de tineret. Părinţii veniseră de la Bucureşti şi ambalaseră în lăzi şi cufere rufăria, serviciile de masă, cărţile şi perdelele; mai toate se aflau acum în pod, iar mobilele şi covoarele făcute sul erau înghesuite în câteva încăperi mai mici. Între timp se încheiase şi existenţa juridică a băncii, atribuită prin licitaţie, pe jumătate, tatei şi unui cumpărător din Bucureşti. În 1948, noile autorităţi ale

oraşului nu ne-au mai îngăduit să locuim decât în cămăruţele din spatele clădirii şi de la ultimul etaj, folosind scara de serviciu. Atribuirea unui spaţiu obligatoriu în propria-ne casă a fost prima limitare a libertăţii individuale de care ne-am izbit. La drept vorbind, această observaţie o fac abia acum: atunci am socotit-o o simplă măsură administrativă, probabil tranzitorie şi impusă de greutăţile unui război pierdut. Legile care au reglementat „spaţiul locativ" au rămas însă în vigoare timp de patruzeci de ani, fiind una dintre pârghiile cele mai puternice de manipulare a oamenilor. Ce poate fi mai important decât încăperea sau încăperile în care dormi, îţi iei masa, îţi culci copiii, citeşti sau te rogi? În anii următori, restrângerea lor până la limita suportabilului, speranţa extinderii şi tensiunile vieţii „la comun" aveau să ocupe energiile şi să deformeze firea multor sute de mii de oameni.

În acel an, dispoziţiile, mai ales în provincie, nu erau încă prea drastice şi ne-am rostuit aproape confortabil. Puteam eu să mă burzuluiesc, dar aveam să cunosc acolo ultimele luni ale existenţei mele de copil unic în casa părintească, ferit de griji majore şi înconjurat de o afecţiune protectoare fără egal. La nivelul superior aveam trei dormitoare mici, independente unul faţă de altul; la etajul întâi erau o sufragerie, şi ea mică, baia, bucătăria şi o încăpere plină de cufere, mobilă şi baloturi. Foloseam intrarea din spate; Maria dormea în bucătărie, ceea ce a însemnat din partea ei un mare sacrificiu.

Mi-am aranjat camera frumos, pentru că mi s-a dat voie să aleg lucrurile care-mi plăceau cel mai mult. Nu era mare, dar am avut covoare pe pereţi, tablouri, perdele, masă de lucru şi toate astea îmi păreau fireşti. Amintirea acelei încăperi e şi acum o imagine prietenoasă pe care mi-e drag s-o reînviu; ba chiar am sentimentul că în orice clipă se poate deschide uşa, lăsând să apară chipul unuia din părinţi, care se aflau la doi paşi, dincolo de scară, cu treburile lor, în timp ce eu învăţam pentru examene sau îi scriam lui Pascal.

Zilele mele în acea încăpere au avut două centre de greutate. Primul a fost focul din soba de teracotă, atât de prietenos, de variat, de „uman", după anonimele calorifere

de bloc bucureştene încât, de bucurie că îl regăsisem ca în copilărie, am petrecut în faţa lui, nemişcată, ceasuri întregi. Nu mulţi dintre orăşenii de astăzi mai pot experimenta fascinaţia flăcărilor, urmărind jocul mătăsos de nuanţe al arderii sau sunetul catifelat al jărateculuice se prăbuşeşte, moale, asupra lui însuşi. Orice contemplare a unui foc stăpânit e o întoarcere a sufletului în preistorie şi poate că avem nevoie de o asemenea comunicare cu trecutul, de vreme ce atât de mult ne place s-o prelungim.

Al doilea centru de meditaţie a fost, în rama lui de lemn aurit, frunzoasă şi grea, peisajul grigorescian care era tabloul cel mai de preţ din casă şi care mi-a fost repartizat în cameră fără ca eu să fi îndrăznit să-l cer. Argumentul de bun-simţ al părinţilor a fost că mijocul cel mai sigur de a feri un tablou este să-l atârni în perete, lucru pentru care a şi fost făcut. Era un peisaj relativ mic, fără oameni, fără animale; o linie în diagonală, coborând lin spre colţul din dreapta, închipuia o pantă ierboasă de un verde-pal, ofilit, care trăgea spre galben; singurul element dramatic era coroana uşor răvăşită a unui pom singuratic, vizibil în luptă cu destinul de vreme ce era izolat în bătaia vântului, ars de soare şi părând a simţi cum îi fuge pământul de sub rădăcini, într-o lentă, foarte lentă lunecare.

Am stat îndelung de vorbă, în acele luni, cu pomul singuratic, identificându-mă cu el. Mesajul său ar fi putut fi melancolic, dar n-a fost aşa, ci dimpotrivă. Poate datorită cerului de un albastru blând, pe care nişte nori pufoşi păreau să lunece în joacă; poate pentru că aveam nevoie de un îndemn pozitiv, şi nu de altul; cu siguranţă însă pentru că pictorul închipuise cu o adevărată dragoste acea luptă solitară: „*Copac pribeag, uitat în câmpie...*”. Ca şi el, simţeam că-mi fuge pământul de sub picioare şi bănuiam că sub cerul atât de înalt şi atât de departe, fiecare dintre noi este de fapt singur; dar îmi încordam voinţa şi-mi spuneam că dacă el a rezistat şi mai dă şi frunze, poate că la dificultăţile crescânde ale vremii am să pot rezista şi eu.

Tabloul a fost vândut în anul următor prin Consignaţia şi a asigurat hrana părinţilor mei timp de două-trei luni bune; cât mă priveşte, nu simt în nici un fel dorinţa de a-l revedea. Bunurile de acest fel trăiesc mai mult decât

oamenii şi trec, în chip firesc, din mână în mână: a te fi bucurat de ele, chiar un timp scurt, rămâne un privilegiu. Sper însă, din toată inima, că actualul posesor îl iubeşte tot atât de mult cât l-am iubit eu atunci. Poezia născută din acea reunire a câmpului, a ierbii, a cerului şi a singurătăţii nu poate decât să îmbuneze orice suflet, aşa cum a făcut-o cu al meu.

*

Anul acela – 1948 – a avut o înfăţişare stranie. Pe planul cel mai larg, la nivel internaţional, a fost cel în care s-a dezbătut şi finalmente adoptat de către ONU, în decembrie, Declaraţia Universală a Drepturilor Omului şi cel în care a fost creat Planul Marshall, care avea să aducă Europei Occidentale o nemaivăzută prosperitate. Asupra ţării noastre şi a celor vecine s-au abătut în schimb, ca într-o înaintare cu tancuri, măsuri politice şi legislative care le-au desfigurat cu totul. Autorităţile nu-şi ascundeau intenţia de a clădi o societate nouă, iar în acest scop devenea tot mai evident că, mai întâi, trebuia distrusă cea veche. Noua orânduire avea însă, pentru mulţi, un chip destul de întunecat, iar opinia publică nu era pregătită pentru ceea ce urma să se întâmple. De pildă, în octombrie 1947 se vorbise cu mare satisfacţie despre fuga în Anglia a lui Mikolajczyk, fostul şef al opoziţiei şi preşedinte al partidului agrarian polonez, ca şi despre formarea de către el a unui guvern polonez în exil. Comparaţia între el şi Maniu, a cărui soartă fusese şi era încă mult mai gravă, a apărut chiar şi în ochii românilor ca un fel de victorie a polonezilor. De fapt, victoria era în ambele cazuri a comuniştilor, care în Polonia scăpau în chip civilizat şi onorabil de o prezenţă stânjenitoare. Evenimentul decisiv a fost altul, şi el s-a petrecut, în acelaşi octombrie 1947, fără ca milioanele de cetăţeni din Est să ştie exact ce li se pregătea: se înfiinţase Cominformul, un organism care urma să coordoneze activitatea a nouă partide comuniste din Europa (între care şi cel francez, şi cel italian), constituind nucleul unei structuri de bloc anti-occidentale. Din acea clipă a devenit obligatorie, pentru fiecare dintre ele, alinierea la URSS şi

copierea nemijlocită a experienţei partidului comunist bolşevic (indicat pe atunci cu sigla PC(b) ce evita pronunţarea prea repetată a ultimului adjectiv, purtător de conotaţii înfricoşătoare). Scopul mărturisit al noului organism era acum „instaurarea în ţările de democraţie populară a unui regim cât mai apropiat de modelul sovietic al socialismului, dacă nu chiar identic cu acesta”[4]. Secretarul partidului polonez, Gomulka, a încercat fără succes să obţină pentru ţara sa mai multă independenţă, dar în mai puţin de un an a fost demis şi arestat.[5] Cominformul avea un organ de presă, *Pentru pace trainică, pentru democratie populară*, care timp de ani de zile a orientat activitatea partidelor comuniste şi şi-a avut sediul întâi la Belgrad, apoi la Bucureşti. Desfăşurarea evenimentelor, în tot cursul anului 1948, a fost grăitoare în acest sens.

Nu ştiu în ce ritm s-au petrecut schimbările în celelalte ţări, dar în România, zelul grupului conducător a fost de aşa natură încât măsurile decisive s-au îngrămădit aproape toate în anul 1948. Partidele de opoziţie, tradiţionale, fuseseră toate interzise; rămăsese activ doar partidul social-democrat, iar el a fost absorbit de partidul comunist în primele luni ale anului. În februarie ne aflam sub dominaţia unui partid unic, cel comunist, care multă vreme s-a ascuns sub denumirea de Partidul Muncitoresc Român. În 28 martie, un simulacru de alegeri a produs o Mare Adunare ai cărei membri au votat, în cvasi-unanimitate, mai întâi o nouă Constituţie, apoi au ratificat şi votat, tot în unanimitate, un număr incredibil de decrete şi de legi. Datorită acestei activităţi febrile s-a putut realiza în luna iunie măsura esenţială, şi anume naţionalizarea mai tuturor „întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări, miniere şi de transporturi” (până la sfârşitul anului aveau să fie naţionalizate şi celelalte categorii). Tot prin legi şi decrete,

[4] Tatiana Volokitina (Moscova), „Crearea Cominformului şi perspectivele unei alternative social-democrate în Europa de Vest”, în *Analele Sighet*, vol. 3, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1997, pp. 761–762.

[5] Roman Wyborski, „Începutul războiului rece: Szklarska Poreba, 22–27 septembrie 1947”, *ibid.*, p. 730.

toate domeniile de activitate s-au văzut restructurate şi voi pomeni doar câteva: în armată, de pildă, după înregistrarea unui mare număr de demisii ca răspuns la abdicarea impusă regelui, din cadrele active sunt trecute în rezervă, pe criterii politice, mii de ofiţeri, interzicându-se şi portul vechilor decoraţii. În justiţie se desfiinţează barourile, se disponibilizează magistraţi, se modifică substanţial Codul Penal (îmbogăţit cu o sumă de crime şi delicte definite elastic), se legiferează funcţia asesorilor populari şi se înfiinţează Procuratura generală: astfel, cetăţeanul se vede tot mai ferm învinovăţit şi tot mai prost apărat. În domeniul cultural se reformează învăţământul de toate gradele, se disponibilizează zeci de profesori universitari, se desfiinţează Academia Română şi se reînfiinţează cu alţi membri, se desfiinţează Fundaţiile regale şi se dezvoltă ARLUS (Asociaţia pentru legăturile cu Uniunea Sovietică), se interzic (şi vor rămâne interzise până în 1964) 8 463 de titluri de cărţi şi reviste; în sfârşit, apare un curs de istorie română obligatoriu în învăţământul de toate gradele, în care prezenţa Rusiei pare mereu binefăcătoare, iar activitatea claselor conducătoare şi mai ales a monarhiei, constant malefică.

Sub această adevărată grindină de schimbări esenţiale ale modului lor de viaţă, oamenii au plecat capul şi n-au mai reacţionat în nici un fel. N-apucau să se indigneze de o măsură, că survenea alta. Mai trebuie spus că foarte puţini dintre ei şi-ar fi putut zugrăvi un asemenea tablou de ansamblu, pentru simplul motiv că unele legi şi dispoziţii se publicau în presă, dar altele nu; cât despre Monitorul Oficial, care apoi s-a numit Buletinul Oficial, cu încetul nu s-a mai găsit de vânzare deloc. În plus, tabloul de mai sus e incomplet pentru că lipseşte din el măsura decisivă, şi anume înfiinţarea, în luna august 1948, a poliţiei politice după modelul Cekăi, a NKVD-ului sau a Gestapoului, sub numele devenit celebru de Securitate (DGSP, Direcţia Generală a Securităţii Poporului).

Toate acestea aveau să ducă la o structură cu totul nouă a societăţii româneşti: într-o extremă se afla acum aparatul de partid care, sprijinit de simplii membri, ţinea în mână, cum se spune, pâinea şi cuţitul; în extrema opusă un număr

de arestaţi şi condamnaţi care creştea cu atâta repeziciune încât, vechile şi noile penitenciare devenind neîncăpătoare, s-a înfiinţat în martie 1950 primul lagăr de muncă, cel al Canalului Dunăre-Marea Neagră, a cărui istorie este astăzi bine-cunoscută. Între cele două extreme se afla marea masă a oamenilor obişnuiţi, încercând să rămână într-o relativă libertate şi să-şi câştige viaţa prin toate mijloacele îngăduite.

Arestările se produceau „în valuri” şi pentru că dispoziţiile legale nu prea erau cunoscute, de multe ori cei arestaţi nu se aşteptau la ele. Mereu se spera ca ultimul „val” să fie chiar ultimul, dar nu era, ci dimpotrivă. Noile dispoziţii creaseră categorii de deţinuţi pestriţe, necunoscute până atunci. Nu se mai aflau închişi doar opozanţi şi foste elite politice, sau participanţi ai mişcării de extremă dreaptă şi colaboratori ai regimului antonescian, ci fel şi fel de fiinţe: studenţi şi liceeni care participaseră la demonstraţii sau răspândiseră câteva manifeste, ţărani fruntaşi care-şi exprimaseră neîncrederea în viitoarele colhozuri, curajoşi care încercaseră să treacă graniţa ilegal, negustori acuzaţi de sabotaj pentru tot soiul de fapte, o sumedenie de preoţi (în 1948, biserica greco-catolică a fost asimilată forţat celei ortodoxe). Şi aşa mai departe. Uneori deţinuţii dădeau de veste familiilor, alteori nu. Pe măsură ce se înmulţea numărul celor întemniţaţi, se schimba şi sensul cuvântului „puşcărie”. Dacă la început el mai păstra ceva infamant, legat de soarta deţinuţilor de drept comun, pe parcurs situaţia intrase într-un soi de normalitate („a, şi pe Cutare l-a luat, nu ştiai?”); ba chiar, de la un punct încolo puteai socoti ruşinos să nu faci parte din categoria celor persecutaţi, să fi trecut prin viaţă atât de discret încât să nu meriţi nici măcar să faci închisoare.

Să ne întoarcem la microcosmul familiei noastre şi la începutul anului 1948, când cele ce urmau să se întâmple în lunile următoare nu existau încă decât în mintea câtorva iniţiaţi de rang înalt, la Moscova şi la Bucureşti. Filele istoriei se întorc pe rând, una câte una. Chiar dacă i-ai trăit întâmplările, imaginea de ansamblu n-o poţi cuprinde cu mintea decât după ce totul a trecut.

*

După cum am spus, între cămăruţele în care ne instalasem se număra şi o mică sufragerie ce se afla la nivelul etajului întâi. În ea îşi găsiseră loc pianina şi o dormeză; era o încăpere calmă, primitoare şi se încălzea uşor. Un antreu o despărţea de intrare şi de bucătărie. Exact în centrul antreului, încuiată şi barată de un bufet de sufragerie, o uşă întunecată, cu două canaturi de lemn opac, marca sfârşitul teritoriului nostru. Dincolo de ea se întindea spaţiul sălii mari pe care o folosisem ani de-a rândul ca loc de masă, salon şi bibliotecă, în care de atâtea ori ne regăsisem cu prietenii şi rudele noastre şi în care acum se ţineau şedinţele Uniunii Tineretului Comunist. În serile de sâmbătă era de multe ori bal, cu taraf şi acordeon; zgomotul era foarte mare şi toată clădirea vibra sub picioarele dansatorilor de sârbe, dar acele prilejuri vesele erau mai degrabă simpatice; îmi spuneam că fusese poate imoral să ne bucurăm singuri de un spaţiu în care, iată, puteau petrece acum atâţia tineri.

Mult mai impresionante însă şi mai de temut erau şedinţele, care aveau loc dimineaţa. Masa prezidiului era aşezată, se vede, chiar dincolo de uşă; cei care conduceau desfăşurarea şedinţei vorbeau clar şi răspicat, aşa încât, în picioare în micul hol întunecat, puteam să nu pierd nici un cuvânt. Prima oară am fost izbită ca de nişte palme în obraz de violenţa şi ura care răzbăteau din acele cuvântări. „Foştii exploatatori” între care simţeam bine că ne aflam şi noi (deşi nu am auzit niciodată nume proprii) erau zugrăviţi în culori atât de hidoase, intensitatea urii de clasă era atât de mare şi părea atât de sinceră încât m-am îngrozit. Existase oare ea dintotdeauna şi doar noi trăisem inconştient, orbeşte, fără să-i bănuim adâncimea? Respectul şi afecţiunea cu care fuseseră înconjuraţi părinţii mei să nu fi fost decât ipocrizie slugarnică? Cine era de vină pentru toate acestea? Două generaţii ale unei familii de localnici harnici munciseră câte o viaţă întreagă ca să-i aducă pe tata şi pe fraţii lui la situaţia pe care o aveau; el învăţase şi practicase medicina ani de-a rândul printre foştii lui tovarăşi de joacă, ridicase nişte clădiri, administrase

judeţul, încercase să facă bine, dar, desigur, felul său de viaţă evoluase, eleganţa lui naturală, umorul discret şi gesturile afabile nu mai erau ale unui mic provincial – şi ce era cu asta? Trebuia să rămânem cu toţii în stadiul în care ne născuserăm, nu ne era îngăduit să creştem, să căpătăm o cultură şi o imagine mai complexă despre lume, trebuia oare să ne ascundem progresele, ce anume ar fi trebuit să facem ca să fim *iertaţi*? Am fi putut oare *alege* să ne naştem în alt loc, undeva la ţară într-o familie săracă, am fi putut oare să refuzăm hrana, educaţia, formaţia care ne-a fost dată? Peste tot în lume, nu numai la noi, se petrecuse vreme de mai bine de un secol mişcarea spontană a oamenilor de la ţară spre oraşe; cei care, primii, îşi aleseseră alte meserii, alte profesii şi reuşiseră în ele ar fi trebuit lăudaţi, nu insultaţi! De ce atâta ură, şi cum de răbufnea ea oare dintr-odată în fraze atât de clare, de organizate, de logice? Ce ne aştepta de acum încolo?

Acea primă şedinţă pe care o ascultasem nevăzută s-a încheiat totuşi cu un sentiment pozitiv, deşi cu totul neaşteptat: a fost un elogiu fierbinte adresat mareşalului sovietic Rokossovski, ce părea să fi devenit deodată un erou naţional român. Laudele care i se aduceau, aparent cu aceeaşi sinceritate, m-au nedumerit şi mai mult.

A doua experienţă de acest fel a fost o şedinţă în care s-a dezbătut o problemă de politică internaţională. Se luase undeva (la ONU, probabil) o hotărâre care fusese votată de şaisprezece, sau douăzeci, sau douăzeci şi două de state şi care, pentru un motiv sau altul, nu ne convenea. Ca urmare, acele state au fost insultate în fel şi chip, iar în discuţii, tratate cu tot dispreţul imaginabil. La sfârşit s-a redactat un text rezumativ, care trebuia probabil transmis la Bucureşti şi se încheia cu propoziţia următoare: „Noi, organizaţia de tineret a Partidului Muncitoresc Român din oraşul Olteniţa, hotărârea celor douăzeci şi două de state o declarăm... ca nulă!”

Trebuie să spun că, aşa singură cum eram, m-a pufnit râsul. Formularea ridicolă şi disproporţia între acel grup de adolescenţi şi cele douăzeci şi două de state mi s-au părut atât de caraghioase, încât n-am putut să mă stăpânesc. Foarte curând însă, cu o reacţie în sfârşit lucidă, am început

să văd în faţa ochilor, cu un fior crescând, zeci, sute, mii de localităţi pe tot cuprinsul ţării şi în toată Rusia până la Vladivostok, în care grupuri de tineri rosteau aceleaşi fraze cam în acelaş timp – şi m-am înspăimântat cu adevărat.

Asta era reacţia corectă. Din clipa aceea, am încetat să mai urmăresc ce se petrecea în încăperea vecină. Pe de o parte, a trage cu urechea la ceea ce nu-ţi este destinat e necuviincios şi umilitor. Pe de alta, ce puteam afla? Nimic încurajator, nici o veste bună pentru noi, dimpotrivă. Şi am luat obiceiul să traversez cât mai iute încăperea de câte ori auzeam voci dincolo de uşa dublă, întunecată, care delimita atât de firav spaţiul în care eram lăsaţi să trăim.

*

„*E o oră de când ai plecat*”, spune Pascal în prima lui scrisoare, iar în a doua: „*Trebuie să lucrez cu disperare ca să uit... şi ca să pot realiza condiţiile pentru noi. E oribil să-ţi dai seama că meriţi să trăieşti şi totuşi nu ţi se permite. Azi am orchestrat aproape un întreg andante dintr-o sonată de Beethoven. Asta ca să ştii ce am lucrat, nu pentru a mă mândri.*”

Situaţia familială a lui Pascal era destul de tensionată. După divorţul care intervenise în 1937 între părinţii lui, Aurelian Bentoiu se recăsătorise în 1940 cu Lucreţia Enescu, soprană dramatică aplaudată în Italia vreme de vreo cincisprezece ani şi care acum renunţase la activitatea muzicală. Oricare ar fi calităţile unei mame vitrege, ea nu constituie neapărat un liant solid în noua sa familie, mai ales când există doi copii mari (la data când sosise, Pascal avea treisprezece ani şi Marta, zece). Sentimentul de urgenţă pe care mi-l mărturisea Pascal era legat de dorinţa de a fi noi împreună tot timpul, dar şi de cea de a fi el autonom. În plus, simţeam amândoi apropiindu-se unele încercări de ordin general pe care nu le puteam imagina exact, dar nici ocoli.

Între tată şi fiu exista o dragoste neobişnuit de intensă, şi de o parte, şi de cealaltă. Diferitele aptitudini ale lui Pascal îl umpluseră pe tatăl său de mândrie, dar tocmai multiplicitatea înzestrărilor şi posibilitatea de a le cultiva

dăduseră adolescenţei lui Pascal o traiectorie complexă, aparent capricioasă, pe care rigoarea minţii părinteşti nu reuşea întotdeauna s-o înţeleagă.

Aurelian Bentoiu împlinea, în 1948, cincizeci şi şase de ani şi se afla în punctul cel mai înalt al carierei sale. Era de mult considerat un as al baroului; reprezentase partidul liberal în mai multe guverne. Câştigarea unor procese importante îi îngăduise cândva cumpărarea unei moşii de 50 de hectare în apropierea satului său natal şi a altor 150 la oarecare depărtare. Iubea cu toată fiinţa acest pământ, în preajma căruia copilărise şi pe care şi-l câştigase singur; ridicase pe el o casă, înzestrase acel domeniu cu un inventar mecanic bogat; după confiscarea lui de către stat el a devenit imediat o fermă model, intitulată „Prietenia româno-coreeană”. Fiziceşte înalt, osos, subţire, cu o faţă prelungă şi o voce baritonală care îi era de mare folos pe plan profesional, Aurelian Bentoiu avea ceea ce se numeşte „prestanţă” într-un grad pe care l-am văzut rareori depăşit. Era vesel, deschis, prietenos, dar neiertător cu incultura sau cu lipsa de logică. Lucra fără întrerupere; ca toţi oamenii foarte activi, nu părea niciodată grăbit, dar nici o secundă nu era trăită distrat sau nerodnic. Unul din marile mele regrete rămâne faptul că nu l-am auzit niciodată pledând. Pledoariile sale erau, se pare, zdrobitoare pentru adversar: expunerea lor era uneori comparată cu înaintarea unei armate motorizate. Iar un judecător i-a spus odată ceva amuzant, care făcea cinste corectitudinii sale: „Ştii că noi avem obiceiul să verificăm articolele de lege invocate în instanţă, chiar şi de maestrul matale, Istrate Micescu... La dumneata nu mai verificăm, e inutil!”

În raport cu el, Pascal părea fragil, chiar fiziceşte. Cei douăzeci de ani erau puţini, realizările doar în viitor. Puternica personalitate a tatălui său nu putea să nu-l impresioneze, iar faptul că-l simţea ameninţat îl împiedica să se revolte. Opoziţia dintre ei se năştea dintr-un singur motiv: Pascal înţelegea să se îndeletnicească exclusiv cu muzica, iar tatăl său socotea asemenea alegere dezastruoasă. Argumentele fiecăruia păreau celuilalt absurde. Încercau să se înţeleagă, pentru că se iubeau; nu reuşeau, şi sufereau amândoi.

În toamna anului 1939, la doisprezece ani şi jumătate, Pascal începuse să ia lecţii de desen şi pictură cu Petru Aurel Constantinescu, profesor la Belle-Arte şi autor, între altele, al unui portret foarte expresiv al lui Aurelian Bentoiu, portret care a stat totdeauna la loc de cinste în diferitele noastre locuinţe. Talentul copilului era evident; sârguinţa lui, aşijderea. Timp de doi ani şi jumătate a lucrat în diferite tehnici, cărbune, acuarelă şi până la urmă ulei. Lucrările de început s-au pierdut aproape toate; dintre cele în ulei există încă patru sau cinci peisaje de format mare, cu certe calităţi; marea izbândă a fost însă ultima sa lucrare din 1942, un autoportret în tonuri de alb, gri şi bleu care este nu numai o imagine emoţionantă a adolescentului de cincisprezece ani, nu doar o dovadă peremptorie despre ce ar fi putut însemna drumul său în această direcţie, ci pur şi simplu un tablou bun, al unui artist matur.

Şi totuşi, în acel an Pascal a renunţat definitiv la pictură; n-a reluat-o niciodată şi nici n-a regretat-o, aşa cum se întâmplă când o dragoste mai puternică, hotărâtoare, te desparte de o legătură ce nu mai are sens.

Începuse să studieze vioara cam odată cu pictura; progresa la fel de repede şi, după trei ani de studiu, lumea muzicii i se dezvăluise cu o neaşteptată adâncime. A ales-o deci pe aceea, înţelegând că la nivelul de intensitate dorit un singur om nu se putea împărţi; a obţinut atunci un nou profesor, cu care a început să lucreze pe la sfârşitul anului 1942 şi care a fost Vasile Filip.

Cu acesta lucrul a fost mai intens, perspectiva tot mai largă. Tânărul şi-a investit toată energia în studiul viorii şi timp de vreo doi ani, până în 1944, chiar a crezut că va deveni violonist. Lucra multe ore pe zi, studia sonate de Bach şi Haendel, două concerte de Viotti, unul de Mozart, ba chiar şi concertul de Max Bruch, cu acompaniament de pian. În sala de festivităţi de la Sf. Sava, a cântat cu orchestra *Romanţa în fa major pentru vioară şi orchestră* de Beethoven; tatăl său era în sală şi ne putem închipui cu ce bucuroasă emoţie îl asculta.

Dar tot ce e viu se schimbă şi în curând urma să aibă loc o nouă cotitură în evoluţia tânărului muzician. Studiul pianului de curând început, o uşoară boală de plămâni care

l-a silit să încetinească ritmul de lucru şi mai ales lunga vară a anului 1944 în care, de frica bombardamentelor, şcolile s-au închis în aprilie şi copiii – Pascal şi Marta – au fost trimişi la Bran – toate la un loc au permis lui Pascal o lungă şi concentrată auto-analiză. Da, îl fascinau lumile muzicale ale marilor compozitori, dar parcă şi mai mult i-ar fi plăcut s-o creeze pe a sa. Bucuria de a construi cu unităţi de timp, de a mişca şi a îmbina timbre şi mase sonore, de a îngemăna linii melodice şi a le sili să transmită idei – toate la un loc alcătuiau o ispită puternică. Dar un asemenea scop cerea o dăruire totală, nu suferea nici o cheltuială de energie în afara sa şi ca atare, în ianuarie 1945, Pascal a renunţat definitiv la lecţiile de vioară.

Astăzi, când putem cuprinde într-o singură privire lucrările care-i alcătuiesc opera de o viaţă, e uşor să spunem că a avut dreptate şi că la fiecare răscruce a intuit drumul just, sacrificând ceea ce era de sacrificat. Pentru tatăl său, lucrurile erau însă departe de a fi atât de limpezi. Îşi spunea că băiatul nu duce nimic la bun sfârşit: după pictură, renunţa acum la o carieră de solist promiţătoare, iar cea de compozitor despre care tot vorbea se contura mai neclar decât oricare alta. Perspective, avantaje, renume? Care anume, şi mai ales când? La sfârşitul unei lungi existenţe de privaţiuni eroice? Viaţa e o luptă continuă, trebuie să ştii ce vrei, să te ţii de drumul pe care l-ai apucat, să-l urmezi până la capăt...

Întâlnirea cu maestrul Jora a fost fără îndoială cea mai însemnată din viaţa lui Pascal. A urmat echivalentul a patru ani universitari, cu excepţia lunilor dintre mai şi octombrie, în timpul cărora Jora ţinea să asiste personal, în calitate de rector, la toate examenele Conservatorului, luându-şi în continuare concediul şi reîncepându-şi apoi activitatea pedagogică privată. Dar lecţiile, oricât de substanţiale ar fi fost, nu acoperă decât o parte a ceea ce a însemnat legătura de o viaţă între elev şi maestru. Pentru Pascal, pe lângă experienţa artistică a marelui muzician, pe lângă seriozitatea unui învăţământ de tip germanic desfăşurat la cel mai înalt nivel, decisiv a fost exemplul uman. Originalitatea asumată, rectitudinea caracterului, umorul, generozitatea, curajul, replica ascuţită, stilul aristocratic de

viaţă – toate aceste trăsături definitorii ale maestrului au acţionat asupra discipolului, într-o atmosferă de afecţiune cvasi-părintească dintr-o parte, cvasi-filială din cealaltă, a cărei exprimare a fost menţinută de amândoi într-o extremă rezervă. Caut cu atenţie cuvintele cele mai exacte, pe care le-aş vrea şi sugestive; asemenea structuri de sentimente sunt foarte rare şi nu te poţi apropia de ele decât cu o mare discreţie. Schimbul de scrisori care avea să aibă loc între elev şi profesor, în anii serviciului militar al lui Pascal[6], e fără îndoială mai grăitor decât tot ce aş putea spune aici, pentru că se aude acolo chiar glasul lor.

Între 1945 şi 1948 Pascal a lucrat cu Jora armonia, contrapunctul, fuga, compoziţia şi orchestraţia, practic toate disciplinele Conservatorului. În 1947 a terminat *Sonata* sa de pian; cu timiditate, i-a cerut profesorului său încuviinţarea să i-o dedice, iar acesta a acceptat. Lucrarea va căpăta mai târziu numărul de opus 1 şi îşi va aştepta îndelung prima ei execuţie publică, în 1985, cu pianista Ilinca Dumitrescu. Ascultasem de multe ori *Sonata* în primii ani de când ne cunoscusem; îmi plăcea grozav, era vie, ritmată, mi se părea că-l exprimă perfect pe tânărul care-şi croia cu atâta energie drumul în viaţă, iar el ne-o cânta totdeauna cu plăcere. De curând, Viniciu Moroianu i-a dat o viaţă nouă; am fost din nou fericită s-o reascult şi să-i regăsesc autorul vesel, spontan şi dinamic, aşa cum era în vremea în care împlinea douăzeci de ani.

În 1948, Pascal şi-a început prima lucrare de orchestră, o simfonie din care mai târziu nu va reţine decât o parte, sub numele de *Uvertura de concert* (op. 2). Va încheia lecţiile cu Jora în mai sau iunie 1948, fără să ştie că încheierea era definitivă. În trei ani de lucru concentrat, sub impulsul unui sentiment crescând de urgenţă şi care s-a dovedit dintre cele mai binefăcătoare, terminase, aşadar, întreg programul Conservatorului.

*

[6] *Mihail Jora. Studii şi documente*, Editura Muzicală, Bucureşti, 1995, vol.1, pp. 362–380.

Schimbasem cu Pascal doar câteva scrisori, când s-a ivit o ocazie să ne revedem. Mişu, cu doisprezece ani mai mare decât mine, totuşi cel mai tânăr dintre cei trei veri despre care am mai vorbit, se căsătorea în februarie şi dorea să-i fiu domnişoară de onoare. Ideea mă încânta: tot ceea ce era legat de cei trei fii ai unchiului Mitică, pe care-i vedeam aproape ca pe nişte fraţi ai mei, apărea în mintea mea în culori vesele. Dodel, care deţinea pe atunci un post important în economie, era căsătorit de vreo trei ani cu Nana Frigator, care locuise multă vreme, la Olteniţa, peste drum de noi: mai apropiată de mine ca vârstă, cândva o fetiţă subţire, cu două codiţe şi funde impecabile, era acum o tânără elegantă ce forma cu Dodel o pereche de invidiat. Nicu ezita încă, avea să se căsătorească un an mai târziu, tot cu o prietenă din copilărie.

Singurul care nu s-a arătat încântat de perspectivă a fost Pascal. Reacţia lui e de tot hazul: „*Mă zgârie foarte mult domnişoria ta de onoare, mai întâi pentru că nu te-am văzut de mult la braţul altuia şi apoi pentru că pentru mine nu eşti o domnişoară. Eşti jumătate din fiinţa mea – care pleacă de la mine şi joacă un rol idiot într-o piesă pe care o detest.*"

Lucrurile s-au aranjat foarte simplu, noi propunând şi el acceptând să-mi fie „cavaler". De fapt, se descoperise între timp un argument suplimentar, şi anume că mireasa, încă în ultimul an de liceu, era colegă de clasă, la Pitar Moş, chiar cu Marta, sora mai mică a lui Pascal. Slujba urma să aibă loc în biserica Amzei, nuntaşii fiind poftiţi în ţinută de seară, adică, dacă se putea, smoking şi rochii lungi.

Fără prietenia lui Marinette, tânăra elveţiancă de care ne legasem afectiv extrem de strâns, nu prea ştiu cum m-aş fi descurcat. Ea avea o rochie lungă, albă, dintr-o mătase grea, căreia i-am făcut un tiv la repezeală, şi o haină de blană pe care am pus-o pe umeri în timpul slujbei religioase. Dacă stau să mă gândesc, cred că a fost ultima dată când am îmbrăcat o rochie lungă; vreo douăzeci de ani mai târziu, când s-au ivit din nou asemenea ocazii – la concerte sau spectacole de gală – erau la modă pantalonii, mult mai uşor de purtat.

Pascal era foarte dulce în smoking şi la fel erau mirele şi fraţii săi, toţi trei înalţi, arătoşi şi veseli (pentru nu ştiu ce motive obscure, le-am atribuit adeseori o asemănare cu gemenii Tarleton, admiratorii lui Scarlett O'Hara). N-am aproape nici o amintire din timpul slujbei, afară de faptul că era o mulţime de lume necunoscută. Apoi ne-am transportat cu toţii la casa miresei, o vilă foarte plăcută, clădită de părinţii ei în cartierul Dorobanţi şi în care noua pereche avea să-şi petreacă toată viaţa. S-a petrecut, s-a râs şi s-a dansat toată noaptea.

Cele două familii se cunoscuseră de curând, la impulsul tinerilor. Tatăl fetei, socrul mic, cum se spune în textele tradiţionale, specialist în finanţe, lucra la Banca Naţională în echipa noului guvernator, Aurel Vijoli, şi ca atare era membru de partid. Socrul mare (fratele tatălui meu) era moşier expropriat. Şi unul, şi altul se priveau cu oarecare teamă. Noţiunea de „dosar" şi chiar cea de „origine socială nesănătoasă" nu se precizaseră încă, dar limbajul presei de stat nu lăsa nici o îndoială asupra felului în care erau privite cele două categorii. Dragostea însă nu ţine seamă de asemenea lucruri, iar invitaţilor nu le păsa şi dansau de zor.

Mai trebuie să spun că acea căsătorie a fost fericită şi trainică, mirii de atunci părăsind lumea pe care o cunoaştem în ultimele decenii ale veacului şi lăsând în urmă două fete foarte reuşite.

Pascal nu dansa; în seara aceea am stat aşezată cuminte lângă el şi am avut tot răgazul să observ şi să mă gândesc la o mie de lucruri. Rămân recunoscătoare acelei petreceri pentru una dintre cele mai graţioase imagini de pe atunci care mi-au rămas în minte: o fată înaltă, cu trăsături fine, într-o lungă rochie roz care-i punea în valoare talia subţire; memoria mi-o restituie înconjurată de trei siluete masculine, una din ele fiind a vărului meu Nicu, cel care făcuse războiul; tânăra râdea şi-şi scutura din când în când peste umeri lungile şuviţe blonde. Reli Sorescu avea atunci optsprezece ani şi la cei douăzeci şi unu ai mei, din ce în ce mai gravi, îmi părea aproape o copilă; foarte curând avea să fie actriţă la unul din teatrele bucureştene, să se căsătorească apoi cu pianistul şi compozitorul Dan Mizrahy şi în sfârşit să trăiască ani îndelungaţi la Paris ca soţie a

ambasadorului român la UNESCO, Valentin Lipatti, cu întreg amestecul de tensiune şi confort pe care-l presupune situaţia. Pentru mulţi bucureşteni care au văzut-o cândva de departe, pe scenă sau în vreo lojă a Ateneului, chipul ei a rămas un simbol al acelui tip de frumuseţe fragilă pe care o zăreşti în treacăt şi care te atrage fără s-o înţelegi prea bine, dorind doar să n-o vezi ofilindu-se şi să nu dispară prea curând.

*

Reîntoarsă la Olteniţa, m-am apucat cu adevărat de programul în patru puncte pe care mi-l propusesem: examene, stenografie, muzică, lectură. Domeniile nu erau toate noi, dar spiritul în care le abordam era foarte diferit de ce fusese.

În primul an de drept, contactul susţinut cu ideile generale şi extrema lor coerenţă în domeniul juridic exersaseră asupra mea o vrajă puternică. În anul următor însă, frecventarea cursurilor de istorie şi mai ales a celor de literatură de la Institutul Francez mă îndepărtaseră pas cu pas de lumea concretă a proceselor, dovedindu-mi că tărâmul literar, aşa cum era el (impur, seducător, vulnerabil) mi-era infinit mai aproape de suflet. Iar cele ce se întâmplau în viaţa noastră publică începuseră să-mi inspire un fel de oroare pentru întreg domeniul juridic, cel puţin din punct de vedere practic. Nu pătrunsesem încă în tainele justiţiei de clasă, nu măsurasem întreaga forţă cu care se urmărea distrugerea sistemului în care încă ne aflam, dar o seamă de lucruri îmi săreau în ochi şi erau revoltătoare. Cum să aperi dreptatea într-un sistem politic care o neagă la tot pasul, pretinzând în schimb că de abia o instaurează? Cum să fii avocat în procese în care sentinţa e comunicată dinainte? Cum să crezi în demnitatea legii, când naşterea şi formularea ei ţin de criterii pur politice, favorizând sau defavorizând categorii întregi de oameni, fără nici o legătură cu inocenţa, meritele sau vinovăţiile fiecăruia? Ce existenţă ar fi aceea în care ar trebui să supravieţuieşti profesional, ba încă să-ţi faci un nume, într-un mediu atât de viciat din punct de vedere moral?

Dacă aş fi avut convingeri marxiste (sau naziste), aş fi socotit probabil „moral” tot ce ar fi contribuit la distrugerea vechilor societăţi, mândrindu-mă că sunt „revoluţionară”. Din locul însă unde mă aşezase destinul şi de unde vedeam deja înfăptuite atâtea nelegiuiri, nu puteam judeca în alt fel. În plus, prin temperament sau alcătuire genetică, am oroare de violenţă; ca foarte mulţi alţii, sunt în mod firesc reformistă. Celor de felul meu nu le place ca lucrurile să stea pe loc, ei socotesc că e bine ca ele să fie ajustate continuu şi ameliorate spre mai multă dreptate socială, spre un sprijin mai real al celor defavorizaţi, dar progresiv, aşa cum e şi creştineşte, dar cu încetul, echilibrând mereu avantajele şi dezavantajele, nu distrugând tot ceea ce există şi acumulând astfel cu dezinvoltură (cum au făcut-o naziştii şi comuniştii) mai multe crime şi nedreptăţi decât în nu ştiu câte secole precedente.

Aşadar, în ochii mei, de mediul juridic al acelor ani nu se putea decât fugi. Auzisem spunându-se că în Uniunea Sovietică meseria de avocat era una din cele mai dispreţuite şi, la început, nu înţelesesem de ce. Acum se vedea foarte clar. Avocaţii pledau fie din oficiu, încercând fără nădejde să apere persoane pe care le ştiau dinainte condamnate, fie în cauze mărunte precum divorţurile, pentru împărţirea unor „averi” sordide (un aragaz, un dulap cu oglindă, un aparat de radio). Magistraţii erau simpli funcţionari, plătiţi ca să dea o formă legală unor sentinţe care li se comunicau. Procurorilor li se cerea mai mult, căci ei erau obligaţi să atace vehement fiinţe pe care le ştiau lipsite de o adevărată apărare. Drumul pe care-l alesesem şi pe care mersesem un timp se înfunda.

Până la urmă m-am prezentat totuşi la examene, fără tragere de inimă şi cu un minim efort, pentru că îmi închipuiam că în vreo slujbă administrativă, chiar şi una de secretariat, o licenţă mi-ar fi prins bine. A lua o facultate nouă de la capăt, lucru care până nu de mult ar fi fost simplu, devenise o iluzie cu totul nerealistă; abia dacă-mi vedeam părinţii ajutându-mă încă un an, un an şi ceva, după care va trebui să mă descurc singură. Startul pentru literatură, cel puţin pentru moment, era pierdut. Îmi rămânea să termin ceea ce începusem şi să învăţ ceea ce

mi se cerea, dar niciodată, niciodată n-aveam să lucrez activ în profesia pentru care crezusem că mă pregătesc. Nu eu mă schimbasem, ci ea; n-aveam nici un chef să-mi petrec existenţa lucrând cu amărăciune într-o lume a legilor fără lege.

Pe de altă parte, trebuia să mă pregătesc să-mi câştig viaţa cumva. Cu dactilografia mă deprinsesem bine; stenografia era o treaptă superioară şi mă şi interesa. M-am apucat din nou s-o exersez, de data asta singură. În acel an am întrebuinţat multe ceasuri perfecţionându-mi scrierea şi descifrarea rapidă; efortul mi-a fost răsplătit în chip ciudat, nu peste multă vreme.

Programul iniţierii în muzică nu avea nimic obligatoriu, era o pură plăcere. Hotărârea de a-l urmări sistematic venea din dorinţa de a-l înţelege mai bine pe Pascal, dar ştiam de mult că trebuie să-mi extind cunoaşterea în acea direcţie. Făcusem vreo doi ani de pian, începuţi prea târziu şi mă descurajase lipsa mea de memorie muzicală; în ceea ce priveşte muzica simfonică, mă mulţumisem să-i respect domeniul de departe, ca şi cum aş fi aşteptat îndrumări pentru a-l frecventa. Iată, ele veniseră. Radioul era însă monopolizat în fiecare seară de tata, care asculta cu pasiune ştirile şi emisiunile politice de la Radio Londra. Odată – eram încă la Bucureşti – m-am aşezat lângă el şi m-am silit să ascult cu atenţie una din ele în întregime: „Numai vorbele sunt de ei, am conchis eu la sfârşit cu tristeţe; de spus, ne spun ce ne place nouă să auzim, dar de făcut, nu fac nimic...” Generaţia noastră nu prea se îmbăta cu apă rece.

În schimb, puteam asculta concertul de duminică dimineaţa, retransmis din sala Ateneului. George Georgescu fusese suspendat timp de doi ani şi jumătate, cum fuseseră în străinătate şi alţi mari dirijori care nu-şi încetaseră activitatea sub guvernarea nazistă, dar fusese reintegrat în februarie 1947. Acum nu mai putea angaja decât solişti români sau din ţările de Est, care de altfel erau excelenţi. Oricum, pentru mine era important să învăţ. Ascultam cu atenţie, încercam să înţeleg tot mai mult, ferindu-mă să emit judecăţi, ca să nu spun prostii. Ascultarea muzicii simfonice se deprinde cu răbdare dacă

nu eşti de tip auditiv. Toţi muzicienii pe care-i cunosc receptează lumea întâi prin auz; mulţi dintre ei, tocmai din cauza asta, au mare talent la calambururi, care-i amuză, deşi evident le dispreţuiesc. Cred că la mine văzul ocupă primul loc, şi mai cred că în această categorie intră majoritatea oamenilor: melomanii din născare, fie ei profesionişti sau adevăraţi cunoscători, există în societăţile noastre într-un procent relativ mic. Poate că lucrurile se vor schimba odată cu regresul culturii scrise şi cu dezvoltarea artelor spectacolului. Iniţierea mea în muzică a fost, începând din acel an, lentă, dar progresivă: astăzi, pot spune cu recunoştinţă că muzica îmi este una din cele mai mari, mai binefăcătoare şi mai constante bucurii.

Citeam biografii de muzicieni şi chiar reluasem pianul, de plăcere şi dintr-un fel de curiozitate. Regăsisem printre altele un volum de sonate de Mozart, pe care le „citeam” mai mult cu gândul decât cu degetele. Îl reluasem chiar şi pe Hanon, dar mai ales o rugam pe mama să-mi mai cânte câte una din bucăţile cu care mă fermecase în copilărie.

*

În sfârşit, punctul de program cel mai fascinant rămânea lectura, punct justificat de regăsirea lăzilor noastre cu cărţi şi de accesul la biblioteca lui Pascal. Şi aici trebuie să mă opresc şi să mă gândesc mult, pentru că, în viaţa mea ca şi a multora, lectura a fost, am dreptul s-o spun acum când încheierea drumului e aproape, sursa unor bucurii atât de lungi şi de substanţiale, încât de abia dacă mă pot încumeta să le cântăresc.

Generaţia mea este una dintre ultimele care au trăit în ceea ce s-ar putea numi „civilizaţia cărţii”: azi, atotputernicia electronicii şi audiovizualului marginalizează însăşi comunicarea prin cuvânt. Ce să mai vorbim de frumuseţile de limbaj admirate timp de două-trei mii de ani (nu mai mult)! N-am cum să nu constat că foarte multe dintre valorile în care am fost noi crescuţi (noi = copii ai clasei de mijloc din Europa de Est) şi-au pierdut strălucirea în chiar scurtul răstimp al existenţei noastre. Două dintre pierderi rămân pentru mine deosebit de dureroase: a

scăzut importanţa literaturii în general, a dispărut supremaţia limbii şi culturii franceze în special. Dar, în istorie, câte limbi, câte literaturi, câte civilizaţii au pierit fără urmă...

„Ce era să faceţi şi voi?" poate că vor spune unii. „N-aveaţi televizor, aproape că n-aveaţi nici radio când eraţi copii, stăteaţi şi în provincie, vai de capul vostru – citeaţi, atâta tot!"

De-ar fi atât de simplu!

Nu ştiu când am învăţat să citesc. De scris am scris devreme, totdeauna foarte urât – ca şi acum. Lectura însă îmi pare consubstanţială vieţii. Am amintiri despre cărţi pentru copii foarte mici, cu fel şi fel de ilustraţii şi caractere de tipar – simple sau împodobite. Practic, până la şapte ani, doar în franceză. Rudele mamei mi le trimiteau din Elveţia, dar şi aici – la Socec, unde mergeam cu mama să le cumpărăm – se găseau destule. Tot la Socec (la parterul Galeriilor Lafayette, actualul magazin Victoria) reînnoiam abonamentul la o revistă pariziană de copii care mi-a sosit săptămânal de când aveam cinci ani şi până la treisprezece (s-a întrerupt la căderea Franţei, în mai 1940). În propaganda stângii franceze de după război revista a fost aspru criticată pentru că răspândea idei religioase (creştine), pentru că în ea se vorbea prea mult despre istoria Franţei şi despre personaje nobiliare, pentru că avea un public mai mult burghez şi se ocupa atent de bunele maniere. Poate. Pentru copilul solitar care eram, ea a fost o mană cerească. Sosirea factorului, joia, era un eveniment. Timp de o săptămână citeam totul din scoarţă în scoarţă, până şi reclamele; dezlegam cu ajutorul mamei cuvintele încrucişate şi, mai ales, citeam cu înfrigurare noile episoade ale celor două romane foileton, care se desfăşurau timp de aproximativ şase luni fiecare. Episoadele astea mă fascinau; era totdeauna vorba despre familii cu mulţi copii şi o intenţie educativă sugerase autorilor să-şi situeze acţiunea în mediile, epocile şi zonele geografice cele mai diferite. Putea fi vorba de micul îngrijitor al unui elefant la curtea unui faraon, de două adolescente plecând, în zilele noastre, să facă un reportaj în Tibet, de întâmplări din vremea lui Ludovic al XIII-lea, de vacanţe petrecute la

bunici la ţară şi aşa mai departe: pentru mine, toate aceste poveşti erau în acelaşi grad exotice şi, fiind atât de variate, mă interesau mai mult decât celebrele cărţi ale contesei de Ségur (care au încântat-o pe fiica mea în anii ’60). Îmi plăceau în schimb basmele autoarei, pentru că semănau cu ale noastre; nu era nimic extraordinar în asta de vreme ce ea era rusoaică, era fata generalului Rostopcin, cel care a dat foc Moscovei în faţa lui Napoleon. Citeam şi pe româneşte: *Legendele antice* ale lui Popa-Lisseanu, *Zânele din Valea Cerbului*, *Robinsonii Bucegilor, Poveştile Peleşului* scrise de Carmen Sylva (bătrâna regină Elisabeta) şi aşa mai departe. *Poveştile* lui Creangă, în schimb, cu lexicul lor atât de bogat şi de rar întâlnit, mi-au pus adevărate probleme de înţelegere.

În ce consta oare în copilărie atracţia magică a lecturii, care mă făcea să socotesc feerice orele în care, culcată pe burtă pe covor, uitam de mine şi călătoream cu nesaţ în imaginar? Cred că în primii ani, înainte de a ajunge la subiectul propriu-zis, acţiona aproape inconştient un fel de satisfacţie a decodării. În definitiv, a citi înseamnă a recunoaşte anumite semne care te trimit la un cuvânt, acel cuvânt te trimite la o imagine şi mai multe imagini înlănţuite comunică un sens. Poate că pentru copiii mici există la fiecare din aceste trepte o bucurie subterană a greutăţii învinse. Mult mai târziu, când tot procesul a devenit fluent şi rapid, el cade cu totul în inconştient şi nu mai urmărim decât mesajul primit.

Evident că nevoia de libertate e satisfăcută, în lectură, de lărgirea incomensurabilă a orizontului nostru spaţio-temporal, în contrast cu monotonia vieţii zilnice. Pe la doisprezece ani şi pe măsură ce creştem în vârstă, lecturile noastre se diversifică şi devin mai complexe: *David Copperfield, Ultimul Mohican, Coliba unchiului Tom, Robinson elveţianul* şi, bineînţeles, *Cei trei muschetari* introduc în memorie noţiuni şi probleme de morală care depăşesc cu mult simpla informaţie, iar aceasta, câtă e, se leagă de personaje care ne inspiră admiraţie, înduioşare, dispreţ şi aşa mai departe. În contact cu literatura, începând cu cea pentru copii şi adolescenţi, creştem totodată cu inima şi cu gândul, cum vom face şi mai târziu

cu literatura mare. Şi aceasta datorită, între altele, neobositei activităţi de decodare pe care n-o mai percepem conştient şi care reprezintă preţul infim plătit pentru toată acea bogăţie.

Şcoala impune tipul de lectură pe care nu-l faci de plăcere, ci de nevoie, pentru că aşa ţi s-a ordonat şi presupui că se va verifica dacă ai citit sau nu. Îi pot înţelege pe copiii care, luând contact cu lectura doar în felul ăsta, rămân toată viaţa cu rezerve faţă de ea, mai ales dacă au întâmpinat ceva greutăţi. Fără ipocrizie, sunt recunoscătoare sorţii pentru şansa de a fi avut, în această privinţă, o acomodare spontană şi uşoară.

Îmi plăcea şi să mi se citească cu glas tare. Poate că, la început, aşa am şi învăţat. Mama îmi citea, apoi se întrerupea pentru un motiv sau altul şi pleca din cameră; eu rămâneam cu cartea în faţă şi dacă voiam să ştiu ce se întâmplă mai departe, trebuia să încerc să mă descurc.

Aşadar, din copilărie, ca mulţi alţii din generaţia mea, am făcut din lectură cea mai constantă şi mai entuziasmantă ocupaţie şi aşa a rămas până în ziua de astăzi. Cu timpul, am trecut şi eu de la pasiunea pentru *ce* se spune (informaţia despre teritorii exotice, trecut, domenii necunoscute) la interesul pentru *cum* se spune, începând desigur cu personajele favorite sau detestate şi ajungând la toate deliciile oferite de analiza acelui *cum*. Într-un sfârşit, am ajuns la marele privilegiu de a căuta – şi de a găsi – omul din spatele textului, percepând ceea ce el ne transmite, fie şi involuntar, din propria sa experienţă şi admirându-i puterile magice. Ca toată lumea, am astăzi cu diferiţii autori raporturi de prietenie sau antipatie personală. Nu există prieteni mai plăcuţi decât autorii cărţilor din bibliotecă. Sunt mereu disponibili, nu se supără dacă-i uiţi, nu-ţi reproşează nimic, chiar dacă ar avea motive întemeiate, de pildă că i-ai bârfit; stau tăcuţi pe raft şi dacă-i cercetezi îţi răspund, deşi îţi sunt infinit superiori, oferindu-se cu generozitate şi dragoste. Alcătuiesc în mintea şi în sufletul tău o întreagă societate vie, caldă, mobilă. De câte ori n-am visat la conversaţiile care aveau loc în casa doamnei de La Fayette, autoarea acelui roman desăvârşit care este *La princesse de Clèves*, dar şi a mai

multe nuvele la fel de impecabile – şi la care soseau în fiecare după-amiază, punctual şi cu bucurie, în *carrosse* sau în *chaise à porteurs*, cei mai buni prieteni ai săi, anume La Rochefoucauld şi doamna de Sévigné! Oare ce-şi spuneau unii altora aceşti cunoscători atât de fini ai sufletului omenesc, încât a trebuit să aşteptăm pe Dostoievski şi Proust ca să-i ajungă şi să-i depăşească? Textele lor stau pe raft, dacă întind mâna pot să-i fac pe toţi trei să învie, deschizând cărţile lor la întâmplare, şi se va anima odată cu ei, din cuvinte vechi, patinate, succedându-se într-un magic echilibru, o întreagă epocă, o întreagă civilizaţie pierdută.

Cărţile mari sunt de multe feluri, dar au toate o virtute comună: ele aşază realitatea cotidiană într-o ordine logică, inteligibilă, odihnitoare. Pentru noi toţi, cotidianul este devorator de energie. Îţi aruncă în faţă zeci de realităţi fragmentare, bune şi rele, într-o succesiune extrem de rapidă şi de solicitantă; răspunzi cum poţi, uneori eşti satisfăcut de tine, alteori nu; îţi rămân neînţelese mii de lucruri: motivaţiile celorlalţi, hotărârile pe care tocmai le-au luat în taină şi care te vor afecta, întretăierea printr-un simplu hazard a unor serii cauzale care ar fi fost previzibile, ba chiar propriile tale reacţii; totalul acestor incertitudini are în el ceva înspăimântător. Din toate aceste incertitudini, doar câteva se vor regăsi pentru cititor în construcţiile atent elaborate, în care totul – sau aproape totul – e inteligibil, în care între secvenţe există o necesitate armonioasă şi în care a fost supravegheată artistic orice formulare. Ce lume ideală! Întrerupându-te din limpezimea unei pagini de acest fel, suprafaţa mesei tale de lucru sau aspectul propriei tale încăperi, cea a vieţii de fiecare zi, ţi se par uneori aproape de neînţeles.

Un calm recunoscător, iscat din exigenţa estetic satisfăcută, înconjoară întreg actul lecturii cu o aură misterioasă (şi iarăşi reamintesc că vorbesc de autorii mari, de lecturile fericite). Peisaje neştiute, evocări din zone ceţoase ale istoriei, sfaturi înţelepte, probleme ale altora ţi-au modificat gândirea, de fiecare dată adăugându-i câte ceva, de fiecare dată îndepărtându-te de la obsesivele gânduri zilnice şi reaşezându-le în dimensiunea lor reală,

care e mult mai măruntă şi mai neînsemnată decât ţi se păruse. Un polen binefăcător s-a scuturat din paginile cărţii şi ţi-a fecundat sufletul. Trezindu-ţi interesul pentru alţii, te-a apropiat de iubire; îmbogăţindu-ţi cunoaşterea, te-a apropiat de adevăr.

Şi n-am spus nimic despre poezie...

Cine cunoaşte acest tip de experienţă va fi atras în chip spontan de orice interior cu multe cărţi, de orice perete cu rafturi de bibliotecă şi, dacă în preajmă se află un fotoliu şi o lampă, se va crede aproape de rai. Stilul de viaţă al oricărui pasionat de lectură sugerează calmul, tăcerea, participarea emotivă măsurată cerebral, voluptatea răbdătoare. Cel ce are vocaţia lecturii va trece prin viaţă cu o mai înţeleaptă detaşare decât s-ar bănui. El îşi va relativiza propriile sale încercări cam în felul în care o face un preot, familiarizat cu spectacolul zilnic al naşterii şi al morţii. Este un om care ştie că minţile cele mai strălucitoare ale secolelor îi stau în vecinătate, cu înţelepciunea şi forţa lor de gândire. Un om care-şi cunoaşte micimea, în raport cu acei uriaşi blânzi care se lasă cercetaţi cu atâta uşurinţă. Un om care practică, fie şi inconştient, prin simplul fapt că citeşte, două virtuţi fundamentale: admiraţia şi recunoştinţa.

Astăzi, când scriu, mă aflu pe ultimele trepte ale versantului descrescător al vârstelor, dar citesc cu aceeaşi pasiune şi cu aceeaşi bucurie.Tot ceea ce lectura a depus în mintea mea se află undeva, în străfundul memoriei, şi la fel emoţiile suscitate de poveste, dacă poveste a fost. Uneori, în tăcerea nopţii, îmi pare că percep o forfotă de fiinţe suple care lunecă uşor şi în care pot izola din timp în timp câte o imagine: Catherine Earnshaw alergând prin iarba aspră spre Heathcliff, Sei Shonagon împăturind delicat o însemnare în sulul dur care-i slujeşte drept pernă, Sarah Miles căzută în genunchi sub ploaia de bombe şi legându-se faţă de Dumnezeu să nu-şi mai revadă iubitul dacă el scapă cu viaţă. Alteori, câte un vers izolat sau o frază frumoasă ca un vers străbate acea forfotă silenţioasă în chip de săgeţi albe şi cuvintele lor aproape că nu mai poartă sens, sunt muzică pură, accente, durate, culori sonore, rămânând

mereu amicale, binevoitoare, în calmă complicitate cu mine.

Memoria mi-e selectivă, elimin prezenţele nocive, stau în preajma celor pe care-i iubesc. Am păstrat în lumea cărţilor o sumedenie de prieteni apropiaţi. Autori şi personaje sunt la fel de vii ca şi mine, am raporturi de afecţiune şi admiraţie atât cu Dostoievski însuşi, cât şi cu blândul prinţ Mîşkin sau cu pătimaşul Dmitri. Sub ochii mei, Oriane de Guermantes se pleacă spre tânărul Proust peste braţul unui fotoliu, deşi e drept că nu aud ce-i spune. Cu toţii, de altfel, mi-au prelungit viaţa în chip incalculabil. Am trăit fără îndoială acea lună de vară pe care am împărţit-o zi de zi cu Hans Castorp, dar şi meticuloasa, lunga lui acomodare cu viaţa sanatoriului, urmată de cei şapte ani care s-au scurs atât de repede, din cauza monotoniei programului. Ba chiar am trăit minunata sa moarte în foşnetul frunzelor de tei schubertiene, după care am înviat ca să mă pot strecura, nevăzută şi înfricoşată, la căpătâiul lui Ivan Ilici. Cel mai aproape îmi rămân poeţii: ei nu se ascund în trupul unor creaturi imaginare, ci îşi oferă îndoielile, exaltarea şi lacrimile în somptuoasa crisalidă a câtorva cuvinte miraculos cumpănite şi pot simţi cum tremură sufletul lor gol, adiind lângă sufletul meu.

Mai sunt şi autori care nu vorbesc despre ei înşişi, nici nu declanşează feerii multicolore, ci doar stau de vorbă cu noi. Ne spun câte în lună şi în soare pe un ton liniştit, ne împărtăşesc concluziile lor, de pildă despre găunoşenia mai marilor lumii, precum La Bruyère, sau doar despre alte cărţi, precum Charles Du Bos. În sfârşit, sunt cei care văd cel mai departe, atât de departe încât trebuie să ne încordăm toate puterile ca să-i urmărim. Aceştia spun ceea ce ei cred totodată despre oameni, despre cărţi şi despre lume, fără ca nici măcar să ne dăm seama cum au făcut de le-au legat pe toate împreună şi cum de toate au rămas aşa, legate, de atâtea şi atâtea veacuri.

N-am evocat până acum decât scrierile selectate de trecerea vremii, dar oglinda timpului nostru ne arată cu totul alt peisaj. Pentru generaţia mea şi cele învecinate, care au acoperit cu mai scurtele lor durate durata secolului al XX-lea, imaginile cele mai puternice sunt mohorâte, dure,

înspăimântătoare. Ele ar fi fost neverosimile pentru cei ce ne-au precedat şi vor fi, să sperăm, neverosimile pentru cei ce ne vor urma. În lumea gândurilor ca şi în a faptei, vom întâlni aici la tot pasul explozii, ruine, ură şi cruzimi nemaicunoscute. De la Ahmatova la André Schwartzbart şi la Ion Ioanid, de la Soljeniţîn la Graham Greene, de la Orwell la Houellebecq, totul ne vorbeşte despre distrugeri, irosiri de energii, ostilitate sau derută. Şi fiecăruia dintre ei îi datorăm recunoştinţă pentru că ne-a arătat faţa adevărată a acestei epoci: fără scrierile lor, am fi rămas poate doar încântaţi, ca nişte copii, de Internet sau de zborul pe Lună.

La drept vorbind, nici nu-mi pot imagina cum mi-ar fi fost viaţa fără cărţi sau doar cu foarte puţine. Ceea ce am citit n-a putut face ca eu să-mi depăşesc limitele, dar m-a ajutat aproape să le ating.

Dar să ne întoarcem în anul 1948...

*

După agitaţiile şi emoţiile nunţii vărului meu, ne-am întors, fiecare, la locul lui. Reiau deci cele două teancuri de scrisori, din care spicuiesc tot ce pot.

Pascal, la 12 februarie: „*Aseară am încercat să vorbesc cu tata – şi n-am putut scoate nici două cuvinte din ce aş fi avut să-i spun. [...] Totul e întunecat. Nenorocirea e că sunt aproape complet format. Sunt în posesia unei tehnici suficiente să-mi permită să creez lucruri frumoase. Totuşi nu pot face nimic. Sunt sortit să stau ca un bleg, aşteptând să-mi cadă ceva în cap.[...] Dacă n-ai fi tu – şi tatăl meu (cele două persoane care ar fi mai lovite), aş căuta s-o termin într-un fel sau altul.*"

Criza a fost destul de puternică. L-au scos din ea doi prieteni: unul care a căutat să-i demonstreze că drumul spre muzică e greşit, ceea ce a trezit o reacţie contrară sănătoasă, iar celălalt – Mircea – care l-a ascultat şi sfătuit cu obişnuita lui înţelepciune. În urma unei lungi conversaţii cu el, Pascal îşi alege „*câteva puncte care, aplicate, ar fi o doctrină eficace: 1) Să nu mă gândesc la viitor. 2) Să lucrez*

muzică. 3) Să caut să mă domin şi să nu mă las pradă nici unei disperări. 4) Să citesc în fiecare zi din Biblie."

Probabil că n-aş fi transcris acest program dacă n-aş fi putut mărturisi, după cincizeci şi patru de ani, că Pascal a încercat toată viaţa să i se supună.

Spicuiesc mai departe din scrisorile din februarie:

„Azi ai să ai o zi lipsă. Dar am lucrat ca un disperat. Am făcut vreo 24 de pagini de orchestrare."

Pe 24 februarie*:* „*Mi-am cam terminat cursul de orchestraţie şi acum nu urmează decât să dau la iveală opere nemuritoare. [...] Treaba a mers nesperat de bine. Întâi Kinderszenen pentru orchestră mică de tot, apoi un andante, apoi un scherzo şi în fine un allegro con brio pentru orchestră mare.*"

„*Acum domnului Jora trebuie să-i duc o fugă pe trei voci. [...] Ştii definiţia fugei? Ţi-o dau: «Fuga este o bucată muzicală în care vocile intră una după alta, iar auditorii ies unul după altul.» O am de la Herr Jorack – aşa că e excelentă.*"

Scrisorile lui Pascal sunt pline de portative, adeseori, în acea perioadă, cu teme de fugă. Sunt în ele şi glume, unele politice, cele mai multe nu. Şi o mulţime de desene, aruncate acolo în goana stiloului: avioane, maşini, vapoare, sau noi amândoi, cu rucsacele în spinare, pe un vârf de munte. Şi, mai ales, un motan cu ochelari, care aduce destul de mult cu semnatarul. Motanul cântă la un pian mare şi amândoi îşi leagănă cozile simetric.

Începând din 12 februarie, ne preocupă o anume întâmplare. Pascal: „*Sper că nu e cenzură, aşa că-ţi pot spune că Prokofiev, Haciaturian şi Şostacovici au căzut în dizgraţie.*"

În decembrie 1947, avusese loc o „*conferinţă a iubitorilor de muzică, ţinută la Leningrad, unde au luat cuvântul reprezentanţii diverselor profesiuni de toate vârstele – academicieni, funcţionari, ingineri, profesori, studenţi*" (fraza este luată din declaraţia lui Haciaturian). Dacă stai să te gândeşti, e destul de curios că aşa, deodată, iubitorii de muzică de tot felul s-au reunit într-o sală publică spre a-şi preciza atitudinea „*faţă de cultura muzicală a Occidentului*". Dar să nu ne pierdem în mărunţişuri. Din

tăieturile de ziare pe care Pascal şi cu mine ni le trimitem unul altuia înţelegem că „*poporul sovietic condamnă cu asprime şi respinge arta muzicală decadentă a Europei occidentale moderne şi a Americii, care oglindeşte decadenţa culturii burgheze*”. Docil, Haciaturian declară, cum au făcut-o de altfel şi ceilalţi, că Hotărârea Comitetului Central al Partidului Comunist din URSS, care urmase conferinţei iubitorilor de muzică, „*va ajuta pe compozitorii sovietici şi pe mine personal să urmăm calea realismului socialist în arta muzicală*”.

Evident, o Hotărâre emanând de la un for atât de important a fost tradusă şi difuzată de toate partidele comuniste din lume, trasându-le o linie pe care aveau s-o urmeze cu mai multă sau mai puţină supuşenie. Dat fiind că Haciaturian dăduse şi o listă a compozitorilor clasici pe care poporul sovietic îi iubeşte şi că această listă, care începea cu Bach, se oprea la Puccini, din programele noastre de concert au dispărut pentru câţiva ani toţi compozitorii francezi, englezi şi americani, cei germani de la Brahms încoace (afară de Richard Strauss, pentru care George Georgescu obţinuse poate o dispensă specială) şi în mod general orice autor modern, afară de compozitorii români şi de cei din ţările socialiste. Occidentalii au dispărut şi din programul Conservatorului. Cât zel din partea autorităţilor noastre! În 24 februarie, Pascal remarcă: „*În timpul nemţilor, Jora nu scosese pe Mendelssohn*”...

Întâmplarea a făcut ca după câtva timp acelaşi Haciaturian, în drum cu avionul între două capitale europene, să se oprească pentru câteva ceasuri la Bucureşti. Întâmpinat la aeroport de un grup de muzicieni români, unul din ei şi-a luat inima în dinţi şi l-a întrebat: „Maestre, ce părere aveţi despre Debussy?” Foarte serios, Haciaturian a răspuns „E un mare compozitor”. Poate că de aceea compozitorii francezi care, în afară de Ravel (*Valsul, Boleroul*), nu existaseră în programele Filarmonicii între 1948 şi 1952, reapar în 1953 în şapte din primele unsprezece concerte (Debussy, Ravel, Franck, Lalo). În orice caz, după conversaţia cu Haciaturian, muzicienii români îşi comunicau unul altuia „S-a dat drumul la Debussy” şi-şi recăpătaseră, oarecum, buna dispoziţie.

Ecoul acelei Hotărâri a fost, în februarie 1948, foarte mare. Afară de nazişti, nu se mai văzuse în istorie un guvern, oricât de autoritar, care să dea sfaturi muzicienilor cum să scrie, şi asta pe calea unui text oficial. Noutatea în sine s-a asociat cu surprinderea cauzată de succesivele declaraţii ale celor trei compozitori mai importanţi, dintre cei criticaţi. Tonul supus al acelor declaraţii, felul în care se încheiau toate cu angajamente precise privind cutare nouă operă pe care o vor scrie conform indicaţiilor date erau, pentru minţile noastre de atunci, de neînţeles. Doar era vorba de artişti bucurându-se de o celebritate internaţională, nu de tineri începători! În lumea liberă unde, ca şi la noi, se încurajase atâta vreme afirmarea nestânjenită a individualităţilor, mai ales în artă, noua situaţie (bine cunoscută doar vechilor comunişti, familiarizaţi cu critica şi autocritica) a părut uluitoare. Dat fiind că autocenzura încă nu funcţiona, Pascal comentează: „*Nu ţi se pare colosală chestia cu Prokofiev, Haciaturian şi Şostacovici? Să-i bagi la Ţuhaus pe motiv că nu compun în spiritul operei lui Marx!*" Cât despre mine, în marginea unei tăieturi de ziar cu declaraţia lui Haciaturian, îmi dau cu părerea: „*Cred că i-a bătut zdravăn.*" Bănuiam eu cumva că nu putea fi vorba de ceva atât de simplu şi de brutal, dar nu reuşeam să-mi imaginez exact în ce fel se acţionase asupra lor.

Ce se poate înţelege din diferitele texte este că unii muzicieni (Şostacovici cel dintâi, încă de mult, de pildă în *Simfonia a IV-a*, iar o parte din critică fusese entuziastă) fuseseră tentaţi de ritmul şi culorile jazzului, fundamental opus, în fantezia şi spontaneitatea lui, rigidităţii sistemului sovietic. Tonul Hotărârii CC-ului (publicată în *Scînteia* din 19 februarie) este calm, dar implacabil. Poporul sovietic respinge „*muzica formalistă*" (termenul acoperă, pe lângă jazzul care e doar subînţeles, muzica atonală, precum şi cea care foloseşte disonanţa, dizarmonia, „*ecouri ale actualei muzici din America şi Europa*"). Vinovaţi sunt Comitetul de stat pentru arte şi Comitetul organizatoric al Uniunii Compozitorilor, dar mai ales criticii, precum şi mulţi compozitori care „*s-au închis în cercul strâmt al specialiştilor şi al gurmanzilor muzicali*". Hotărârea anunţă

o sumă de „*măsuri organizatorice*” (exact cele pe care, din lipsă de experienţă, nu mi le puteam imagina) şi recomandă să se continue tradiţia muzicii simfonice ruse şi să se unească „*înalta măestrie profesională cu simplicitatea şi accesibilitatea operelor muzicale*”.

În Hotărâre e criticată şi o operă a mult mai obscurului compozitor Vano Muradeli, intitulată *Marea Prietenie* (cea dintre Lenin şi Stalin). Textul justificativ are astăzi o rezonanţă stranie. Se afirmă acolo că Muradeli, care nu s-a folosit de tezaurul muzicii populare, creează impresia că în 1918–1920 georgienii şi oseţii (grup etnic din care făcea parte Stalin) s-ar fi găsit în duşmănie cu poporul rus; adevărul, subliniază textul, e că „piedica” au fost atunci inguşii şi... cecenii.

*

Pentru recompunerea exactă a acestor întâmplări, am fost din nou la Biblioteca Academiei. Colecţia *Scînteii* din 1948 este azi integral pusă la îndemână. Până acum, pentru scrierea primului volum (1944–1947) al acestor amintiri, am folosit exclusiv ziarele de opoziţie: *Viitorul, Liberalul, Universul*. E prima oară când am prilejul să reiau contactul cu publicaţia cea mai importantă şi mai temută a vremii. Simt cum inima îşi accelerează uşor ritmul, în timp ce deschid marile coperţi de carton. Şi, întorcând primele pagini, am un fel de şoc.

Scînteia anului 1948 arată aproape exact ca aceea din timpul lui Ceauşescu. Aceeaşi hârtie, acelaşi corp de literă, aceeaşi paginaţie, acelaşi fel de titluri, aceeaşi alcătuire a numărului, cu ultima pagină consacrată ştirilor externe şi din care afli că în lumea capitalistă nu se întâmplă decât catastrofe. E ca şi când istoria ar fi rămas pe loc, împietrită, timp de aproape o jumătate de secol. Nu citesc încă nimic. Mă tem să nu constat că şi conţinutul e acelaşi. Iată şi o şedinţă importantă: trei-patru pagini sunt împărţite în mici rezumate din luările de cuvânt ale tovarăşilor, la fel ca după ultimul Congres al Partidului din 1989, patruzeci de ani mai târziu. De paisprezece ani, de când avem de ales între atâtea ziare, uitasem...

Îmi trebuie o lungă pauză înainte să mă apuc de lucru. Citesc timp de patru ceasuri, oprindu-mă la ce mi se pare important. Pe la unu şi jumătate ies din bibliotecă şi o iau pe aleile care conduc spre stradă. E sâmbătă dimineaţă, şantierul clădirii noi e aproape pustiu. O dimineaţă blând însorită de toamnă; pe jos sunt căzute atâtea castane încât în unele locuri de abia ai loc să calci. Câţiva câini leneşi dormitează în iarbă.

În creierul meu e un fel de vid. În ultimii ani aproape că uitasem cum a fost. Ce repede ne învăţăm cu binele! Uitasem mai ales efectul de torpoare pe care-l produce repetarea continuă a aceloraşi idei, a aceloraşi cuvinte, a aceloraşi sintagme. Uitasem că o formulă trebuia reprodusă absolut întocmai, până la intonaţia virgulei. Lumea *Scînteii* e o lume aprigă, întunecată, austeră. Oamenii n-o citeau decât de nevoie; de multe ori erau obligaţi s-o studieze, nu doar să afle ce era înăuntru. De ştiinţa lor depindeau hotărârile pe care le aveau de luat, comportarea lor în ziua respectivă şi de atunci încolo. Găseau exemplarul nou apărut pe birou când soseau la serviciu; alteori, ziua de lucru începea pentru toată lumea cu lectura „în colectiv” a „articolului de fond” şi eventual cu dezbaterea câte unui „material”. Spiritul *Scînteii* se infiltra în toate celulele corpului. Era completat apoi, ani şi ani de zile, cu studiul documentelor de partid, cu diferitele forme de curs ideologic şi de învăţământ, iar mai târziu, practic, cu tot ce se învăţa şi se putea citi, începând cu şcoala primară.

Evident, această îndoctrinare se intensifica pe măsură ce aspirai la funcţii superioare. Ca în Orwell (*1984*), libertatea de gândire era direct proporţională cu obscuritatea şi anonimatul. Aşa s-a şi ajuns la împărţirea clară a populaţiei între „conducere” şi „simpli cetăţeni”. Dacă învăţai cu zel şi erai obedient, înaintai în grad (nu se pot evita sintagmele de tip militar din cauza naturii sistemului). Avantajele erau importante, mai ales în acea perioadă de lipsuri cumplite. Pe de altă parte, dacă erai avansat, trebuia să devii tot mai obedient, căci odată intrat în acea lume de activişti, de directori şi de persoane cu răspundere cărora li se adresa în principal *Scînteia*, cum să dai înapoi fără a atrage asupra ta şi a familiei nenorociri dintre cele mai concrete?

Ochiul meu de azi o citeşte cu simplitatea celui care a înţeles sistemul nu din expuneri teoretice (care aveau interesul lor, acela de a constata că orice poate fi argumentat), ci din experienţa unei vieţi. Supremaţia absolută, în orice problemă, a criteriului politic nu mai prezintă astăzi pentru noi nici un mister. În cazul Hotărârii cu privire la muzică, motivaţiile lui Stalin sunt cât se poate de clare: întreg sistemul său socio-politic risca să fie periclitat prin simplul contact al cetăţenilor sovietici cu lumea foştilor săi aliaţi, cu libertatea, varietatea şi creativitatea ei. Hotărârea indica linia corectă de acţiune nu numai pentru muzică, ci, implicit, pentru toată activitatea culturală. Iar în paralel, trimiterea în lagăr a ostaşilor sovietici care căzuseră prizonieri pe frontul occidental (şi despre care, evident, *Scînteia* nu pomeneşte nimic), asociată cu dezvoltarea întregului sistem concentraţionar închideau uriaşa lume sovietică într-un fel de sferă ermetică şi translucidă, de o noutate istorică absolută.

Cu câteva zile înainte de publicarea Hotărârii, Traian Şelmaru, deosebit de bine informat, semnează în *Scînteia* un serial de trei articole (3–5 februarie 1948). Pare o simplă dispută internă de partid între culturnici, dar e gândită ca o îndrumare generală. Şelmaru îl acuză pe Crohmălniceanu că a lăudat noua carte de versuri a Ninei Cassian, *La scara 1/1*. Crohmălniceanu e vinovat pentru că în articolul său, publicat încă înainte de apariţia cărţii, nu vorbeşte pe înţeles („*perimetrul preocupărilor*", formulă folosită de el, ar fi un „*limbaj păsăresc*") şi pentru că citează autori ca Hölderlin, Michaux şi Virginia Woolf. Nina Cassian trebuie să renunţe la „*jocul de rebusuri şi şarade*", scriind de acum încolo „*versurile cele mai simple, mai stângace chiar*", iar noi toţi „*să smulgem din noi înşine poziţiile de auto-apărare ale capitalismului*" (limbajul păsăresc pare a se găsi în altă parte decât acolo unde e incriminat). Artiştii trebuie să se simtă vâslaşi pe o mare în furtună, nu să plutească în apa călduţă de lângă mal sau să se dea la fund, iar scriitorii să oglindească descompunerea lumii vechi „*în lumina puternică a mlădiţelor lumii noi*".

Textul a avut mare impact în noua lume literară, dar în public un ecou destul de restrâns. Numele celor trei

specialişti de partid în literatură erau încă necunoscute. Nu ştia nimeni că cei doi autori incriminaţi aveau să rămână în actualitate mai mult de treizeci de ani. Iar activitatea culturală din România urma să stea sub semnul proletcultismului cel mai sever până în anii ’60.

*

Corespondenţa noastră continuă, întreruptă doar de zilele în care veneam la Bucureşti pentru examene şi în care, bineînţeles, ne vedeam. Pascal scrie în continuare fugi pe trei voci, pe patru voci, o dublă fugă, iar ultimele obţin nu numai sufragiile lui Jora, ci şi pe cele ale tatălui său. În aprilie, îşi începe prima compoziţie simfonică în nume propriu, evident pe ritmuri de jazz. Era o bucată extrem de veselă care, din păcate, câţiva ani mai târziu nu l-a mai satisfăcut. Cum am spus, dintre cele trei părţi ale acelei simfonii de început avea să supravieţuiască doar prima, devenită *Uvertura de concert op. 2*, în redactarea anului 1959.

În scrisorile lui Pascal, pe lângă glumele şi povestirile destinse („*Ce multe fete frumoase sunt în Bucureşti...*”) se strecoară din când în când fraze îngrijorate şi îngrijorătoare: „*Cabanele din munţi au fost toate preluate de stat... Poate că tipi ca noi nu vor mai fi admişi.*”; „*Au venit de la poliţie trei indivizi în frunte cu şeful circumscripţiei să-l ia pe tata să dea o declaraţie*” (până la urmă se dovedeşte că era vorba de armele de vânătoare, care trebuiau predate cu permis cu tot). – „*Ştii că ne-au luat ferma? Asta una. Dar iată alta. Pe Nasta a dat-o afară de la Padina (adică le-a luat cabana).*”; „*Scrisorile tale îmi vin acum după patru zile. O fi cenzură?*”; „*Ieri tatăl meu a făcut ultima (probabil) pledoarie. Azi sau mâine apar listele de epurări şi a zis că face scandal dacă nu e pus primul.*” (17 aprilie). – „*Dragă, eroismul moral e singura cale rezonabilă care ne rămâne*.” (24 aprilie)

De fapt, el fixase esenţialul într-una din primele scrisori, la începutul lui februarie: „*Trebuie să fim pe măsura vremurilor. Sunt aspre şi cer oameni tari care să le străbată. Gândeşte-te numai la posibilitatea ca totul să se*

surpe din slăbiciunea noastră! Gândeşte-te că mâine pot fi ridicat şi dus la o muncă mai mult ori mai puţin voluntară. Dragă, tu trebuie să te păstrezi pentru ziua când s-ar putea să mă întorc. Trebuie să găsim în dragostea noastră puterea de a trăi unul pentru celălalt şi dorinţa şi bucuria de a ne dărui în continuare."

*

Când trec de la scrisorile lui Pascal la ale mele, nu pot să nu fiu izbită de cât de diferit le e tonul. Şi unele, şi altele sunt scrisori de dragoste, ceea ce le imprimă desigur oarece monotonie. Primirea lor însă, şi chiar scrierea lor creau pentru fiecare din noi un spaţiu armonios, o lume secretă care era numai a noastră şi care ne proteja împotriva celei adevărate. Mai frapante sunt între cei doi corespondenţi deosebirile de reacţie în faţa vieţii, şi ţin minte foarte bine mirarea cu care îi descopeream lui Pascal, de la o scrisoare la alta, forţa psihică şi eficienţa intelectuală. El era o personalitate deja închegată, decisă să lupte pentru un ţel bine definit, cunoscându-şi randamentul şi observând realitatea pe un plan foarte general. Pretenţiile mele deveniseră, cel puţin temporar, mult mai modeste. Îmi văzusem perspectivele de studiu momentan anihilate; mă pregăteam, în viitorul apropiat, pentru un post funcţionăresc, cu singura ambiţie de a mă întreţine singură şi eram stăpânită, mai mult ori mai puţin conştient, de o imagine a femeii în rol secund, dorind să-i fie soţului (şi apoi, copiilor) sprijinul cel mai sigur şi mai afectuos cu putinţă. Ceea ce nu-mi împiedica speranţa de a-mi relua studiile când se va putea, precum şi o reală pasiune literară, pe care lecturile încă o satisfăceau. Cele din acel an – Dante, Faust, Bergson, *Istoria universală* a lui Wells – au rămas pentru mine un fel de pietre de hotar pe un plan nu doar intelectual, ci şi existenţial. Funcţiile psihice nu-mi erau încă limpezi şi bine diferenţiate; aveam în schimb o bună doză de combativitate şi practicam un fel de strategie a emoţiilor mai eficientă decât a lui Pascal, pentru că se aplica unei cantităţi mai mici de energie interioară. Ştiam bine că nu-mi pot permite luxul să

deznădăjduiesc; dimpotrivă, aveam nevoie să descopăr oriunde şi cu orice prilej surse noi de bucurie, chiar în momentele cele mai grele, şi evitam să mă gândesc la ameninţările viitorului: la ce bun să trăieşti o nenorocire de două ori, odată când o aştepţi să vină şi încă odată, când te-a lovit cu adevărat?

În primul trimestru al anului 1948, această strategie e foarte perceptibilă. Timpul şi spaţiul sunt medii indiferente, care îşi capătă culoarea de la propria ta dispoziţie. „*Am descoperit un lucru simplu, că locurile nu înseamnă nimic mai mult decât viaţa pe care o trăim în ele. E atâta linişte şi izolare aici – dacă aş vrea să fiu lirică ţi-aş vorbi despre cântatul cocoşilor, ogrăzi, soare, tăcere, pisici şi alte orătănii...*”. – „*Adineaori focul era extraordinar*. *Jăratecul era portocaliu incandescent şi negru, iar din el ieşeau două flăcări de un albastru perfect, fără amestec... Armăsarul lui Făt-Frumos, care se hrănea cu jăratec, trebuie să fi fost un animal superb*”. – „*Am redus contactul cu exteriorul la minimum; nici nu citesc jurnale, nici n-ascult radio, nici nu stau de vorbă cu nimeni decât despre lucruri lipsite de interes... fac ca şi când lumea întreagă s-ar mărgini la scrisorile tale, la cartea pe care o citesc şi la frumuseţea nouă pe care o descopăr zilnic ba în lucruri, ba în suflet.*”

Toate bune şi frumoase, dar această soluţie nu se potriveşte oricui şi oricând. În acele luni (ultimele), eram încă un copil ale cărui probleme cad în sarcina părinţilor; pentru ei, situaţia era mult mai dramatică. Tata îşi văzuse investiţiile, de care era atât de mândru, anihilate una câte una; nu se dădea în Bucureşti nici o autorizaţie de construire, aşa încât excelentul său teren în plin centru nu putea fi valorificat; clădirea din Olteniţa era rechiziţionată şi abia dacă ni se îngăduia să locuim într-un colţ al ei – pentru câtă vreme? Se desfiinţaseră toate instituţiile unde lucrase în ultimul timp, bănci, cooperative; îi rămăseseră doar nişte părţi dintr-o orezărie locală, care au constituit timp de câteva luni unicul nostru venit. În schimb, puteam vinde o sumă de lucruri – mobile, tablouri – şi asta se şi întâmpla; atâta doar, că şi numărul lor avea un sfârşit. Din câte-mi pot da seama, în faţa acestei situaţii destul de sumbre, tata adoptase o soluţie care nu era departe de a mea: se

înscrisese la un concurs local de şah şi ceasuri întregi juca în tăcere cu diferiţi parteneri tot tăcuţi, tot concentraţi, poate încercând şi ei să-şi uite astfel necazurile.

Cu mama, situaţia era mai gravă. N-o mai văzusem niciodată astfel: apatică, indiferentă. O tot rugam să mai „aranjăm" ultima din odăiţele noastre, dar n-avea nici un chef; ar fi stat cu toate cuferele închise, de frică să nu fie din nou mutată cine ştie unde; ceasuri întregi rămânea cu ochii pe geam sau pe un lucru de mână care nu progresa deloc. Mi se rupea inima văzând-o astfel, dar nu cred că o înţelegeam exact, pentru că perspectiva mea era de fapt a unui om care are toată viaţa în faţă. Astăzi îmi pot figura ce înseamnă să ţi se întunece astfel destinul la aproape şaizeci de ani; după ce am trăit în preajma ei până la capătul lungii sale vieţi, am înţeles şi cât de strâns rămăsese legată de ţara ei de baştină. Pentru mine, atunci, ea era „mama" şi locul ei firesc era alături de noi; iubea din tot sufletul noua ei ţară şi oamenii ei, vorbea româneşte aproape perfect; obiectiv însă, era o exilată şi o ştia. Izolarea crescândă a ţării noastre faţă de Occident însemna pentru ea imposibilitatea de a-şi reîntâlni familia, un frate mult iubit (pe care n-avea să-l mai revadă niciodată), o sumă de verişoare şi prietene care-i fuseseră ca nişte surori, o atmosferă, nişte peisaje (dintre cele mai frumoase ale lumii), o limbă, un cadru de viaţă, un tip de civilizaţie care nu puteau fi înlocuite cu nimic altceva. Din 1920, când se căsătorise în România, nu trecuseră niciodată mai mult de trei ani fără ca ea să se reîntoarcă pentru o lună, două în ţara unde se născuse. Lunga întrerupere datorată războiului o suportase cu greu, numărând zilele până la pace; aceasta venise, dar chipul ei era nou, inexplicabil, din ce în ce mai ameninţător. Scrisori îi mai soseau încă din când în când, tot mai rare, iar în cele pe care le scria ea, mult lăudate pentru vioiciunea şi pitorescul lor, trebuia să-şi supravegheze orice cuvânt, dacă voia să fie sigură că vor ajunge la destinaţie. Trecuseră acum doisprezece ani de la ultima ei călătorie; cred că dacă cineva i-ar fi spus atunci că până la întoarcerea ei pe pământul iubit aveau să mai treacă alţi şaptesprezece, poate că în momentul acela, nu mai târziu, i s-ar fi oprit inima de la sine...

Al patrulea membru al familiei, într-un fel, era Maria. Sosise în casa noastră în ziua în care eu împlineam şapte ani şi n-o mai părăsise. Tata venise cu dânsa de la Bucureşti, de la Oficiul de plasare, şi m-am tot întrebat ce anume îl făcuse s-o aleagă: era foarte grasă, deloc frumoasă, cu un păr des, negru, strâns într-un coc şi un glas ca de bărbat. Cum i-o fi dibuit el cinstea, bunătatea şi priceperea sub acea bizară înfăţişare? O copilărie săracă în satul de naştere de pe Valea Someşului, în care paza caprelor o învăţase să se hrănească cu rădăcini de ferigă şi să descopere culcuşul căprioarelor şi al porcilor mistreţi, nu o pregătise, desigur, pentru viaţa de slujnică în Bucureşti. Acolo se temuse de Fata Pădurii, pe care un cioban o alungase cu semnul crucii, dar ea n-o mai uitase niciodată: era frumoasă ca o zână, cu un păr lung până la picioare pe care-l tot despărţea cu mâinile: avea picioare de cal şi cânta dumnezeieşte... La oraş avea să cunoască altfel de spaime: stăpâni mai buni, stăpâni mai răi, o fetiţă pierdută la vârsta de trei-patru luni, după o pneumonie. N-a mai plecat de la noi şi câtă vreme am locuit în casa veche, cea cu grădină, s-a simţit ca în rai: iubea pomii, florile, câinii cu care pleca în plimbare spre port cu biciuşca în mână, mesele bune care i se cereau şi la care dovedea mare pricepere. Pe mama o adora: „Coniţa e o sfântă”, repeta ea şi nu eram departe de a-i da dreptate. Mama o învăţase să citească; acum ziarul zilei îi aparţinea Mariei după-amiaza. La început, descifra numai titlurile; apoi am început să-i trec cărţile mele. Basmele lui Ispirescu i-au plăcut atât de mult încât chipul ei mi-a stat în faţă, tutelar, câtă vreme am tradus o parte din ele pentru ipotetici cititori francezi, vreo patruzeci de ani mai târziu. În anul despre care vorbesc, nu mai aveam din ce să-i plătim simbrie; trăia pe lângă noi, împărţindu-ne sărăcia.

Între ei toţi, eu eram desigur „cea mică” şi, în ciuda pretenţiilor mele culturale, mă purtam încă de multe ori ca un copil răsfăţat. Pascal îmi tot cerea să mă maturizez, dar eu cam băteam pasul pe loc. Mi-e ruşine acum, recitindu-mi scrisorile, de neînţelegerea profundă şi de iritarea cu care vorbeam despre tata, descumpănit şi el în faţa problemelor financiare cărora nu le găsea nici o rezolvare. În mintea

mea, formasem cu Pascal o unitate indestructibilă şi tot ce se deosebea de ea era condamnat. Era probabil criza tipică de adolescenţă, în care contururile noii personalităţi se izbesc de dependenţa existenţială faţă de familie. Dădusem la lucrat o bluză: „*mâine trebuie să-i cer (tatei) bani pentru croitoreasă şi prevăd că are să se încrunte olimpic, iar ciorile de pe acoperiş au să zboare speriate. Sunt o mulţime; sunt foarte obraznice şi au nişte ochi mici, de faianţă albastră, cu care sunt sigură că te văd şi după perdele. Ca probă că dacă le scoţi limba, fug.*"

*

O serie de întâmplări au avut darul s-o smulgă pe mama din starea ei de apatie şi pe mine din lumea cărţilor din care riscam să nu mai ies.

Prietena noastră Marinette se afla într-o situaţie neobişnuită. Cândva, în Elveţia, tânăra se dusese la un bal al ambasadei noastre la Berna, împreună cu o prietenă care fusese invitată; cunoscuse acolo un tânăr înalt, elegant, cu care dansase seara întreagă. A fost, se vede, un fel de dragoste la prima vedere de vreme ce s-au căsătorit după câteva luni; el fiind rechemat în ţară, ea l-a urmat în România. Când am cunoscut-o noi – înaltă, cu ochi albaştri şi un păr blond superb, cu o expresie când prea gravă, când surâzător intimidată – părea atât de pierdută în lumea de aici, iar mentalitatea ei era atât de elveţiană, încât ne-a cucerit inimile imediat. Ea căpăta astfel o a doua mamă, sprijin fără preţ în ţară străină, iar eu pe acea soră mai mare pe care mi-o dorisem inutil toată copilăria. O soră activă, generoasă, veselă şi cu o mare capacitate de indignare, trăsătură pe care o avea şi mama şi care mi s-a părut mereu a fi expresia celui mai sănătos simţ moral (nu duceau nici una lipsă de subiecte, de la bacşişurile care trebuiau date mereu până la transformările politice la care asistau pas cu pas!).

O văzusem des în ultimii ani; avea acum o adorabilă fetiţă de un an şi ceva, şi pentru viitorul acesteia luase o hotărâre cât se poate de îndrăzneaţă, punând în aplicare un plan propus de soţul ei. Făcuseră un divorţ de formă; ea şi

fetiţa urmau să se rapatrieze în Elveţia, iar el, după un timp, avea să le urmeze. Planul ni se păruse ciudat; când am aflat de el, divorţul era deja în curs. Dat fiind că el lucra în continuare la Externe, ne-am spus că o fi ştiind el ceva. Oricum, ca divorţul să pară real, Marinette ne-a rugat s-o găzduim un timp la Olteniţa, împreună cu fetiţa şi cu o tânără îngrijitoare. Ceea ce s-a şi făcut, spre bucuria generală. Mi-am cedat odaia şi am dormit în sufragerie; deşi eram cumplit de înghesuiţi în cămăruţele noastre şi problemele generale erau cum erau, cele aproape două luni petrecute împreună au rămas în memoria mea ca o epocă luminoasă, veselă, formatoare.

Marinette, la cei douăzeci şi opt de ani ai săi, îmi inspira nu numai dragoste, dar şi admiraţie. Întâi, pregătirea profesională: avusese câtva timp, aici, un post excelent la o instituţie internaţională, ca secretară multilingvă şi posedând o diplomă echivalentă cu Academia noastră Comercială. Nu era însă primul ei post: în tot timpul războiului lucrase în ţara ei în administraţia planului Wahlen, o experienţă pe care o puneam mereu să ne-o povestească.

Planul Wahlen fusese o soluţie tipic elveţiană la problemele alimentare din perioada războiului. Ţara aceea nu are decât foarte puţin pământ arabil, ea se aproviziona, pe acest capitol, aproape integral din import şi se afla acum înconjurată de ţări ale Axei sau supuse ei, de care n-avea chef să depindă în nici un fel. Doctorul Wahlen avusese ideea să propună populaţiei (la început, mi se pare, într-un singur canton) cultivarea de legume, fructe şi cereale pe toate petecele de pământ utilizabile: terenuri de sport, parcuri de agrement şi bineînţeles curţile oamenilor, până la cele mai mici spaţii de sub ferestrele vilelor din oraşe. Rezultatele au fost atât de strălucite încât planul a fost extins la nivel naţional, ceea ce a necesitat, desigur, o administraţie pe măsură. Marinette lucrase cu dr. Wahlen cât timp durase războiul, iar noi ascultam, uimite, percepând importanţa iniţiativei individuale într-un moment în care, la noi, ea se vedea redusă la zero.

În momentul acela, pentru mine, mentalitatea lui Marinette era o versiune modernă a celei din Elveţia

franceză, aşa cum mi-o prezentase mama. Era un fel realist şi foarte eficient de a vedea lucrurile, supus însă unei cenzuri morale implicite, pe care aici nu o întâlneam nicăieri. Din ceea ce o mira pe Marinette la noi, bune şi rele, înţelegeam ce era la noi diferit. Nu mă săturam să-i observ reacţiile, lucru foarte uşor, de vreme ce ea era o fiinţă simplă şi fără ascunzişuri. O latură din formaţia ei m-a impresionat cu deosebire, şi anume cea practică. Pe lângă studiile ei economice, ca pregătire pentru viaţă, Marinette făcuse nu numai stenografie, ci şi, cu toată modestia, un curs de croitorie şi unul special de bucătărie şi economie menajeră. Descoperind la noi, în cadrul micului ei exil provincial, o maşină de cusut, s-a apucat să-i confecţioneze fetiţei un întreg trusou. Vedeam acumulându-se rochiţe delicioase, pantaloni lungi de joacă şi sport, croite din pânzeturi simple, ba chiar şi o rochie foarte reuşită pentru ea însăşi. Am cerut să învăţ şi eu: după plecarea ei şi în apropierea toamnei chiar mi-am pus noua ştiinţă în aplicare. În anii grei care au urmat, i-am fost recunoscătoare pentru tot ce mă învăţase.

Poate că totuşi darul cel mai de preţ al acestei lungi şi substanţiale vizite a fost, pentru mine, farmecul irezistibil, fantezia şi graţia fetiţei de un an şi opt luni, al cărei nume se schimba după interlocutori: Catherine, Catinca sau Catrinel. În acele zile, năzbâtiile ei revin atât de des în scrisorile mele către Pascal (şi ale lui către mine, căci ei se vedeau uneori la Bucureşti) încât aproape îmi vine a crede că prezenţa ei a jucat în viaţa noastră un rol premonitoriu, ca o prefigurare a viitoarei noastre fiice. „*Mutrişoara ei mă topeşte complet, e atât de uşoară şi de fragilă în braţe! Are o piele de plantă tânără... o frăgezime de necrezut, ca o tulpină netedă. Mai are şi personalitate, şi capricii, şi mai dă şi semne clare de afecţiune; e o adevărată minune...*" „*Suntem reciproc îndrăgostite.*" „*Aş înnebuni dacă aş avea o puştancă aşa.*"

Tabloul s-a întunecat brusc, dramatic, când s-a aflat că divorţul era cât se poate de real: Marinette avea o rivală, care se dăduse până atunci drept cea mai bună prietenă a ei şi care de abia aştepta să-i ia locul, în modul cel mai

oficial cu putinţă. Câte aflam, în mod precipitat, despre natura umană!

Pe noi toţi, într-un fel, catastrofa ne-a apropiat şi mai mult. Dragostea şi sprijinul mamei au fost pentru Marinette salvatoare. A plecat păstrându-şi speranţa că soţul ei, la care încă ţinea, o va urma după un timp. Noi, cei de aici, nu doream decât să le vedem, pe ea şi pe fetiţă, în siguranţă. Am urmărit cu sufletul la gură problemele administrative, ieşirea diferitelor autorizaţii, a paşapoartelor, a fiecărei hârtii. Ce importanţă avea că plecau atât de departe? Totul era să le ştim la adăpost într-o ţară normală, stabilă, deschisă, în care să-şi croiască un drum cât de cât liniştit.

Au plecat în primele zile ale lui august. Pascal îmi comunică vestea şi comentează: „*Îmi venea să cânt numai muzică eroică*.” Ne-am scris unii altora de câte ori s-a putut. Mai târziu, Marinette ne-a trimis diverse pachete salvatoare, dar nu ne-am revăzut decât douăzeci de ani mai târziu. Şi pentru că rolul ei în viaţa noastră nu putea fi decât benefic, tot ea avea s-o găzduiască, în anii ’80, pe fiica noastră, în primii ei ani de exil.

*

Am tot vorbit de lipsuri, dar n-am precizat nimic. Cel mai simplu ar fi să citez aici date extrase dintr-un mic tabel apărut în *Scînteia* în primele zile ale anului 1948 şi intitulat „*Zile când primim pâine şi când primim mălai*”. Sunt enumerate cinci tipuri de cartele, care aveau să rămână valabile ani de-a rândul: A (pentru mineri), B (muncă grea), C (muncă obişnuită, de ex. funcţionari), D1 şi D2 (membri de familie) şi E (populaţia nesalariată). Cantităţile de pâine sunt, în ordine: A. 700 g, zilnic; B. 500 g, zilnic; C. 350 g, numai de miercuri până duminică; D1 şi D2. 250 g, de joi sau vineri până duminică; E. 250 g, o singură zi pe săptămână (joia). În zilele fără pâine se distribuie mălai, între 250 şi 350 g pe zi.

Pentru înţelegerea exactă a situaţiei, trebuie adăugate nişte lucruri: mai întâi, că existau o sumedenie de oameni care n-aveau drept la cartelă deloc; apoi că, până la naţionalizarea din iunie, au mai funcţionat nişte mori şi

brutării particulare, unde se putea cumpăra pâine şi făină „la liber”, doar că erau mult mai scumpe. În fapt, tot mai multă lume îşi făcea pâine în casă; la noi, Maria ne cocea „turtă”, un fel de pâine fără drojdie care ne plăcea grozav. Odată cu naţionalizarea, pentru cei fără cartele pâinea şi făina au dispărut cu totul. În curând, de altfel, pâinea pe cartelă nu va mai fi făcută din aluat obişnuit, ci dintr-o pastă moale, negricioasă, ce se turna în forme după o reţetă sovietică (nu era rea).

În al doilea rând, mai trebuie amintit şi că Romulus Zăroni, ministru al agriculturii în 1946, declarase atunci: „Cartelele se vor desfiinţa după recolta viitoare”, şi fusese crezut. În fine, e adevărat că aveam atunci de plătit Uniunii Sovietice importante despăgubiri de război. E probabil imposibil de lămurit astăzi, cu privire la acea teribilă sărăcie, ce se datora acelor despăgubiri şi ce era efectul transformării brutale a sistemului politico-economic. Eu nu încerc decât să-mi aduc aminte. Cartelele au rămas în funcţie ani de zile, pe lângă pâinea în aceleaşi cantităţi, raţionalizându-se mereu şi alte alimente (ulei, carne, zahăr, paste făinoase, biscuiţi). În plus, s-au introdus cartele şi pentru îmbrăcăminte. Practic, ani de zile *după* război, cartelele au fost principalul mijloc legal de a te hrăni şi a te îmbrăca. Iar fără cantinele legate de întreprinderi şi instituţii (unde puteau lua o masă caldă unii membri ai familiei, dar nu bătrânii, copiii şi cei fără serviciu), cei mai mulţi n-ar fi putut subzista.

Soluţiile pentru alcătuirea meselor, în acea perioadă olteniţeană încă fericită, erau neaşteptat de variate. Vânătoarea, din păcate, era interzisă acum oamenilor de rând, cărora li se confiscaseră armele şi permisele: deţinerea ilegală de arme devenise un delict foarte grav şi se pedepsea cu mulţi ani de închisoare. De pescuit încă se mai putea, dar discret: în vara aceea am avut uneori şi peşte. În toate gospodăriile se puneau ouă la clocit în cantităţi cât mai mari, iar puii se consumau cât mai târziu şi cu mare chibzuinţă. În februarie, când am sosit noi, încă nu era sezonul; norocul a fost că în absenţa noastră podul se umpluse de cucuvele şi porumbei. Pe ultimii, nu ştiu cum

făcea Maria că reuşea să-i prindă. Pilaful de porumbei, dacă nu eşti sentimental, e delicios.

Carne se vindea extrem de rar, cu o aglomeraţie enormă şi scene de adevărată isterie. Disciplina cozii încă nu era acceptată cu resemnare, cum am cunoscut-o mai târziu. Prima oară după sosire, Mariei i-a scăpat o vorbă nefericită, cum că „s-o servească bine, că e pentru domnul doctor". Atât i-a trebuit! Din câte ne povestea, a crezut că au s-o ia la bătaie. Trecusem totuşi prin nişte ani de război, dar aşa ceva nu i se mai întâmplase. O văd şi acum, închinându-se de parc-ar fi fost sfârşitul lumii.

Cu timpul, am făcut şi noi rost de nişte găini, ba chiar şi de gâşte, de un curcan şi de nişte curci. Noroc că era loc destul în curte. Odată, un uliu a scăpat din gheare un pui tânăr, pe care Maria l-a oblojit şi l-a făcut bine. Sper că a fost sacrificat printre cei din urmă. Era perioada despre care Pascal scria că „*deocamdată trăim ca nişte capre vesele dansând pe Vezuviu*."

Totuşi, încă în primăvară, ne-am dat seama că trebuia acţionat într-un fel. Peste drum exista un teren viran care era al nostru şi am hotărât să-l cultivăm. Ne-a trebuit pentru asta o hârtie oficială de „concesionare" (!). Fapt e că, într-o luni dimineaţă, Maria şi cu mine ne-am dus să desţelenim locul cu pricina. Cazmalele noastre se loveau de pietre şi de cărămizi, pe care le dădeam la o parte: fusese acolo vechea uzină electrică, acum dărâmată. Cei din casă, mai ales Marinette, erau sceptici: ce să iasă dintr-un astfel de pământ? Am lucrat cu zor până seara. În dimineaţa următoare a fost tocmit un om, care a săpat şi el cu râvnă, tot timp de o zi. Maria a pus nişte seminţe, iar cerul ne-a trimis câteva zile de ploaie. Vreo trei săptămâni mai târziu, plantele de fasole şi de roşii se înălţaseră binişor, iar Marinette, cu planul Wahlen în minte, nu-şi mai revenea: „*Fără nici un pic de îngrăşăminte! Şi cu toate pietrele de acolo! Dar ce pământ aveţi!*" Straturile acelea de legume, udate şi îngrijite, ne-au hrănit până în toamnă şi chiar mai târziu.

Pe tata îl tot chemau la muncă voluntară, atât de voluntară încât a refuzat de două ori să se ducă, dar a treia oară n-a avut încotro. Nu ştiu ce l-au pus să facă, nici cât i-o

fi fost de utilă contribuţia. Tata avea atunci aproape şaizeci de ani. Nu era vorba însă de eficacitate, ci de înfrângerea voinţei şi de o satisfacţie dată celor mai mărunţi.

La sfârşitul primului trimestru 1948 au avut loc alegeri parlamentare, noii deputaţi având ca principală misiune să pregătească o constituţie republicană, ceea ce au şi făcut în doar câteva zile. Mandatele aparţineau practic toate partidului de guvernământ: dintre cei 414 deputaţi, nouă simbolizau „opoziţia", aparţinând unor partide-fantomă, toate de obedienţă comunistă. Totuşi, înainte de alegeri trebuie să fi domnit oarecare anxietate, de vreme ce Gheorghiu-Dej s-a simţit obligat să precizeze în public că statul *protejează* proprietatea ţărănească şi să respingă „*vechea şi cunoscuta minciună*" cum că, după alegeri, ţăranilor li se va lua pământul. De asemenea, ne asigură el, nu va mai fi nici o a doua reformă monetară.

Ce cuvinte frumoase! Campania de colectivizare a început în anul următor, iar reforma monetară a avut loc în 1952.

În *Scînteia* sunt desenate o ştampilă şi nişte buletine de vot, lista nr. 1 fiind cea a guvernului. Pe acel desen, listele sunt abia schiţate, par nişte arătări fantomatice şi chiar aşa au şi fost, de vreme ce majoritatea votanţilor nu le-a văzut la faţă. În scrisoarea mea către Pascal nu dau detalii: „*Am votat. Prima mea manifestare cetăţenească. Nu e prea fericită. La început toată chestia mi s-a părut plictisitoare, apoi hilară, apoi tristă.*" Plictisitor a fost să verific dacă eram pe lista celor cu drept de vot (părinţii mei nu figurau) şi să mă duc acolo. Nu mi s-a dat nici o ştampilă, ci doar o foaie purtând o fotografie şi un singur nume; mi s-a explicat că trebuie s-o îndoi în jumătate, cu poza înăuntru, şi apoi s-o introduc în urnă. Am vrut să fac asta pe loc, aşa cum eram în picioare în faţa celui care mă învăţa, dar am fost poftită sever să îndoi hârtia într-o cabină, explicându-mi-se că „votul e secret". Asta a fost partea hilară. Tristeţea a venit imediat după aceea şi n-are nevoie de explicaţie[7].

[7] Mă întreb cum aş fi reacţionat dacă mi s-ar fi spus atunci că vom continua să votăm cu toţii în acest fel, cu mici variaţii de regie, mai mult de patruzeci de ani. „Nu e nevoie să mai numărăm voturile", îi

*

Între timp, învăţam pentru examene. Un efort care nu mi-a adus nimic pe plan practic, dar a fost excelent ca exerciţiu. Am reuşit să dau în acel an o restanţă din anul doi şi toate cele cinci examene de anul trei. Un sentiment de deşertăciune se lega de tot acel domeniu răvăşit de justiţia de clasă, de minimizarea dreptului de proprietate până la completa lui dispariţie, de structura de stat modificată radical prin contopirea celor trei puteri într-o singură mână. Iar în cursurile noastre figurau încă dispoziţii privitoare la poliţe şi la cambii! Fără a fi asistat la nici o oră de curs, mă luptam cu nişte fascicule şapirografiate (cum se spunea atunci) care treceau din mână în mână. Memoria reţinea fragmentar acel material, iar ceea ce fusese reţinut se ştergea rapid prin nefolosire. Ca gimnastică intelectuală însă, e sigur că n-a fost inutil.

Pascal continua să mă tuteleze. Defectele noastre ieşeau treptat la iveală. Dacă pe mine mă supărau autoritarismul şi intenţia lui declarată de a mă transforma după modelul său, lucru pe care-l ştiam cu neputinţă, era şi el exasperat, uneori, de mofturile mele şi de refuzul meu tăcut de a-i aplica sfaturile aşa cum dorea el. În schimb, exemplul său zilnic, la început surprinzător, a fost pentru mine o mană cerească pentru care-i port şi azi recunoştinţă, deşi desigur că nu l-am putut urma întru totul.

Cred că soarta l-a făcut să moştenească de la fiecare din părinţii lui cele mai preţioase calităţi. De la tatăl său a primit nu atât bine-cunoscuta memorie a acestuia, cât o putere de concentrare de care mă minunez şi acum, şi

---

spune primarul unui sat moldovenesc, la alegerile din 1992, unui observator englez stupefiat, „la noi în sat toată lumea votează cu domnul Iliescu”. În ultimii ani ai epocii ceauşiste, câţiva tineri profesori, rămaşi după miezul nopţii într-o secţie de votare să păzească urna plină, în aşteptarea unui camion care nu mai venea s-o ia, au avut curiozitatea s-o deschidă: în interiorul buletinelor frumos împăturite au găsit fel şi fel de zmângăleli: desene, ştersături, înjurături neaoşe, cuplete în stil popular. Era vremea când circula de mult bancul în care unul întreabă: „Când au avut loc primele alegeri libere?” şi altul răspunde: „Când Adam a ales-o primul pe Eva de nevastă...”

care-i permite să facă orice lucru în mai puţin timp decât oricine altcineva. În vremea examenelor de care vorbesc, enervat de dificultăţile mele cu dreptul penal, îmi scria cu naturaleţe: „*Cursul are 900 pagini. Dragă, e treabă de 10 zile bine umplute.*” (Sublinierea e a lui). Şi continuă: „*Am citit destul pentru cele 6 examene pe care le-am dat la drept ca să ştiu cât se poate învăţa*.” Nouă sute de pagini de memorat în zece zile! Ţin minte şi acum stupoarea mea, mai ales că ştiam că nu minţea. Pascal nu minte niciodată, şi asta a fost poate trăsătura pe care am îndrăgit-o cel mai mult. E şi aici perceptibilă influenţa tatălui, cum mărturiseşte el în altă scrisoare: „*M-am format cinstit sufleteşte prin exemplul lui şi atmosfera creată de el*.” Dar este şi o trăsătură a sa, structurală.

Darurile muzicale le-a moştenit de la mama sa, Alice Niculescu, în tinereţe elevă, un timp, la Conservator, în clasa de pian a Floricăi Muzicescu. Înzestrarea lui Pascal este însă una artistică de ordin mai general. Este o anume alcătuire a firii lui care-i permite să identifice elementul artistic latent în tot ce percepe prin simţuri şi să-l incorporeze la rândul său în orice material. Dacă nu s-ar fi dăruit muzicii, Pascal ar fi putut atinge un nivel înalt de performanţă nu numai în pictură, dar şi în literatură. El a ales, desigur, domeniul care-l interesa şi-l atrăgea cel mai puternic, investindu-şi în el toată energia.

Ştiu că poziţia soţiei care-i cântă osanale soţului său este aproape insuportabilă. Dar eu nu fac aici decât să constat. Ştiu şi că el mi-a interzis să-l laud şi, în general, în acest text, să vorbesc de el. Aşa ceva este, desigur, imposibil. Ca să echilibrez însă lucrurile, prind din zbor ocazia să spun şi câteva vorbe în apărarea soţiilor sau femeilor care au împărtăşit viaţa unor artişti cunoscuţi.

Trebuie să observăm că puţine categorii sunt mai prost văzute decât a lor. Misiunea le este atât de grea, încât aproape nici una nu reuşeşte să-i facă faţă. Ori sunt pisăloage ca Xantippa, ori frivole precum Konstanze Mozart. Sunt ambiţioase ca Daniel Stern, abuzive precum Cosima Wagner, insuportabile ca George Sand, nevrotice ca Zelda Fitzgerald. Când nu au acest gen de defecte, le au pe cele contrare, adică sunt şterse, plicticoase, neinteresante. Dar

cum le-am putea pretinde să se măsoare cu extraordinarii lor parteneri, care ating cote de performanţă atât de neobişnuite? „*Contre les grandes qualités, il n'est de remède que l'amour.*" (Împotriva marilor calităţi, nu este alt leac decât dragostea.) Nu mai ştiu de unde am cules această maximă, care îmi pare extrem de importantă în nenumărate situaţii. Ea este de o înţelepciune evidentă în ceea ce priveşte viaţa în doi, căci a o transforma pe aceasta din urmă în competiţie (există şi acest soi de menaj) duce la o continuă agresivitate, iar a te îngenunchea pe tine cu totul înseamnă a pregăti terenul pentru depresiile viitoare. Dar propoziţia de mai sus sugerează o acceptare generoasă şi recunoscătoare a superiorităţii altora *în orice domeniu*. Ea poate fi aplicată întregii ţesături de relaţii sociale, fiind cel mai folositor antidot al resentimentului. Ca să revenim la artişti, au şi ei metehne bine-cunoscute: sunt fragili, capricioşi, cu dispoziţie variabilă, hipersensibili, abstraşi din realitatea cotidiană sau deformându-i grav proporţiile şi cer mereu de la ceilalţi o disponibilitate totală. Iar bietele lor soţii fac şi ele ce pot, cât pot, cum pot – neîncetat recunoscătoare destinului pentru darul făcut lor, care e poate cel mai de preţ: acela de a putea, în acelaşi timp, admira şi iubi.

Cu asta, am încetat să mai vorbesc *despre* Pascal. De acum încolo am să spun doar ce a făcut sau ce n-a făcut, de câte ori e necesar pentru firul poveştii. Şi să nu mi se spună că n-am fost obiectivă. Luciditatea şi adevărata dragoste îmi par unul şi acelaşi lucru. Trebuie însă să precizez că cele spuse sunt gândurile mele de azi. În vara aceea, când ne cunoşteam abia de un an şi ceva, din toate acestea nu înţelegeam mai nimic. Cea mai curentă reacţie a mea era să mă mir.

*

În timpul examenelor, când veneam la Bucureşti încercam să-mi revăd şi unele prietene. Cea pe care am căutat-o atunci cel mai des a fost Monica, atât eram de dornică să discutăm în contradictoriu situaţia generală. Ea se înscrisese recent în partidul comunist şi o făcuse din

convingere, nu din oportunism. Era o fire entuziastă, generoasă şi încrezătoare; astăzi, aş zice că era construită exact aşa cum trebuia ca să fie receptivă la „aberaţia măsluită de ideal”, cum numeşte Vinea ideologia în chestiune.

În toamna precedentă, în care dezbătusem împreună o serie de aspecte ale problemei, Monica mă surprinsese cu o mărturisire: „Ştii, deunăzi m-a îmbrâncit un tip pe stradă, adică m-a lovit cu braţul cu toată puterea ca să-şi facă loc. Un nenorocit, un jerpelit. Pe moment am fost furioasă şi am vrut să protestez, dar apoi mi-am dat seama că, de fapt, noi eram de vină că el ajunsese aşa.”

Înterpretarea ei m-a impresionat şi am stat să mă gândesc. Cum am mai spus, eram din principiu de acord cu orice măsuri în favoarea celor săraci şi a celor cu probleme, cu orice program compensatoriu sau de natură a le ameliora soarta. Dar partea cu *vina* (a ei şi a mea, personal, chiar că nu) mi s-a părut excesivă. Eram gata să accept că se dăduse dovadă de nepăsare, de indiferenţă, de egoism în tratarea problemelor sociale. În argumentaţia Monicăi, desigur un ecou al cursurilor pe care le urma, percepeam însă o intenţie de culpabilizare generală care-mi părea totodată nedreaptă şi de rea-credinţă.

Cândva, am venit plină de nerăbdare s-o întreb ce gândea ea despre campania virulentă împotriva lui Tito, adulat ca un zeu doar cu câteva luni în urmă. N-avea nimic de spus, partidul ştia ce face, trădătorii trebuie pedepsiţi. Asta m-a împiedicat să mai aduc în discuţie, cum îmi propusesem, defenestrarea bietului Jan Masaryck.

Monica locuia într-un cămin foarte plăcut în miezul oraşului, unde mai stătuseră câteva foste eleve ale Şcolii Centrale şi-i priveam, cu nostalgie mărturisită, odaia pe care o împărţea cu una sau două colege, dar din care se putea duce zilnic pe jos la facultate. I-am spus că mă informasem şi eu de condiţiile cerute pentru a fi primită şi că renunţasem, aflând că era nevoie de un certificat de paupertate. Spre uluirea mea (şi atunci i-am măsurat desprinderea de realitate), mi-a replicat, măturând argumentarea mea cu mâna: „Ei, să nu-mi spui că domnul doctor nu poate să-ţi facă rost acolo de unul din alea!”

Aveam s-o revăd de două ori în acei ani, amândouă întâlnirile fiind foarte însemnate pentru mine, şi le voi povesti la vremea lor. Monica nu mi-a făcut nici un rău, poate chiar dimpotrivă. I-am păstrat vechea afecţiune din vremea internatului; după cutremurul din 1977, întâlnindu-ne pe stradă, mi-a oferit spontan să locuim un timp la ei, unde era spaţiu suficient, ceea ce era o nouă dovadă de generozitate; dar ne e şi astăzi uneori greu, când ne revedem din întâmplare, să regăsim tonul firesc al lungilor şi deschiselor noastre conversaţii adolescentine.

În schimb, în acea sesiune din iunie am aflat o veste care lui Pascal şi mie ni s-a părut fascinantă şi care avea să determine în noi un întreg plan de acţiune. Nasta Popescu (o altă colegă de clasă, despre care am vorbit în prima parte a povestirii, care acum era în acelaşi an la Medicină cu Mircea, coleg cu Pascal la Sf. Sava şi cel mai bun prieten al lui) se mărita. Şi nu oricum. Slujba cununiei urma să aibă loc în inima Bucegilor, la schitul Ialomicioarei, şi erau poftiţi toţi prietenii şi colegii ei.

Cabana Padina, construită de tatăl ei, fusese una din răspântiile importante ale drumurilor pe care Pascal şi cu mine le străbătusem în anul dinainte. Auzisem în primăvară că se confiscaseră de la proprietari acele cabane, dar aflând că nunta va fi totuşi celebrată acolo, ne-am zis că n-o fi fost adevărat. În orice caz, am decis că trebuia să mergem, şi anume fără să cerem părinţilor noştri, care aveau atâtea probleme, nici un ban. Era integral planul nostru şi trebuia să ni-l finanţăm singuri.

Ne-am apucat de treabă, fiecare după inspiraţii şi posibilităţi. Pascal şi-a vândut nişte corzi de vioară şi a sacrificat o frumoasă cutie de acuarele, pentru care Marta a organizat o loterie în clasa ei. Eu i-am vândut Mariei, pentru nepoata ei din Bucureşti, trei sferturi din rochiile mele de vară şi alte câteva obiecte personale, între care un ineluş dintr-un aliaj de argint, pe care clasa noastră şi-l făcuse la absolvirea liceului. Apoi ne-am pregătit rucsacele cu toată atenţia. Era prima acţiune concretă pe care o realizam împreună.

*

Cu vreo zece zile înainte de acea plecare pe munte, mă aflam încă la Bucureşti când s-a petrecut aşa-zisa „naţionalizare” din 11 iunie 1948. Termenul, până atunci, desemnase trecerea în domeniul public a unor întreprinderi sau a unei ramuri industriale, contra unor despăgubiri. Ce s-a întâmplat atunci în ţara noastră a fost o noutate absolută, anume confiscarea a 90% din industria naţională şi încredinţarea ei unui partid hotărât s-o administreze într-un fel care nu mai fusese experimentat decât într-o singură ţară, ea însăşi supusă celui mai sângeros totalitarism al vremii.

După „stabilizarea” din anul precedent, care transformase în abur întreaga avere lichidă a locuitorilor ţării, inclusiv economiile lor de tot felul, această măsură îndepărta de la conducerea unităţilor productive pe toţi oamenii cu experienţă, cu profesionalism, pe scurt, cum se spune astăzi, cu *know how*. În optica nouă, priceperea lor „capitalistă” devenise nu numai inutilă, ci şi nocivă; cât despre ei şi familiile lor, nu numai că sărăciseră peste noapte, dar nu mai erau primiţi acum nici măcar ca tehnicieni sau funcţionari. Industriile urmau să fie conduse conform îndrumărilor moscovite de executanţi mărunţi, de o absolută docilitate.

Un bileţel al mamei, trimis mie la Bucureşti în 18 iunie, spune printre altele, cu evidentă prudenţă: „*Aici toată lumea e consternată, fiind toţi mai mult sau mai puţin loviţi de ultimele măsuri administrative. Acestea sunt uneori abuzive. Marinette îţi va da detalii.*” Şi ceva mai departe*: „Ai să râzi auzind ce meniuri bizare combinăm, căci ni se termină proviziile şi e greu să găsim până şi pâinea cea de toate zilele!*”

Confiscarea întreprinderilor sărăcea nu doar un pumn de „exploatatori” şi, odată cu ei, totalitatea posesorilor de acţiuni, pe atunci foarte numeroşi, ci întreaga populaţie. În scurt timp au dispărut de pe piaţă toate produsele industriale. Fabricile noi aveau să realizeze timp de mai mulţi ani doar câteva sortimente din fiecare categorie de produse, şi acelea de o calitate cu totul îndoielnică. Izolarea faţă de Occident făcuse să dispară o sumă de materii prime şi alte substanţe pe care le crezusem de neînlocuit, dar

care totuşi au fost înlocuite cum s-a putut. Lipsa coloranţilor, de pildă, a dus la nişte produse textile de o cumplită şi palidă urâţenie: oamenii de pe stradă arătau din ce în ce mai jalnic. Am luat aici numai un exemplu.

Pe moment însă, altele erau problemele. Brutalitatea confiscărilor (patronii veniţi dimineaţa la lucru fuseseră pur şi simplu daţi pe uşă afară sau arestaţi pentru „nereguli”) răspândise frica în toate straturile sociale. Comercianţii aşteptau cu groază să le vină rândul; ţăranii, ce să mai vorbim. Chiar şi noi pierdeam acum acele „părţi” de orezărie care ne îngăduiseră să trăim în primul semestru, ba chiar şi să facem „provizii”. În casa noastră, cea mai lovită a fost însă Maria. Ani de zile, povăţuită de mama, îşi plătise conştiincios ratele pentru o poliţă de asigurare menită să-i îndulcească bătrâneţile. Odată cu naţionalizarea caselor de asigurări, se alesese praful de toate economiile ei.

Mi-o amintesc pe Maria într-o dimineaţă de primăvară, când eram singure la bucătărie unde îmi începeam iniţierea culinară, convinsă că în curând va fi nevoie. Mă întrebase atunci, îngrijorată:

— Domnişoara Nini, cât crezi că o să mai stea *ăştia* pe capul nostru?

Eu m-am oprit din lucru ca să mă gândesc mai bine.

— Ştiu şi eu? Cred că vreo doisprezece, cincisprezece ani.

Spaima şi indignarea ei au făcut-o să stuchească în toate părţile ca o pisică.

— Doamne fereşte, cum se poate! Să nu mai spui aşa ceva!

Cu toate pretenţiile mele de luciditate, nu socotisem bine nici eu.

Din fericire, vreo doi ani mai târziu, Mariei i s-a putut stabili, pe bază de mărturii, o mică pensie de „personal casnic” pentru cei paisprezece ani în care lucrase la noi. Veronica a fost cea care a îndrumat-o, iar de găsit martori care să-i ateste vechimea n-a fost greu, Maria fiind în categoria ei o personalitate recunoscută ca atare de tot oraşul.

*

Trebuie să revin aici asupra anului 1948, care, deşi se prezintă în această povestire mai degrabă patriarhal, a fost unul dintre cei foarte gravi pentru omenire. Părinţii noştri nu exagerau cu privire la iminenţa unui război. Tensiunea între cele două „lagăre” (expresia a fost pusă în circulaţie de Jdanov) creştea din ce în ce. De vreo doi ani, Occidentul asistase neputincios la luarea în stăpânire de către ruşi a tuturor ţărilor pe care Armata Roşie apucase să le ocupe; în 2 iulie 1948 Cehoslovacia cădea ultima, după nişte alegeri în care partidul comunist afirma că obţinuse 89% din voturi. Statele Unite se află într-un an electoral, situaţie care absoarbe o mare parte din energia oamenilor politici şi-i concentrează mai degrabă asupra problemelor interne. Foarte conştient de asta, Stalin foloseşte toate ocaziile pentru a ataca; sutele sale de agenţi informatori, răspândiţi în tot Occidentul, îl asigură că acolo nimeni nu vrea război, că oamenii sunt dispuşi să renunţe la orice, numai să nu li se mai ceară să lupte. În China, armata lui Mao repurtează victorie după victorie, iar războiul civil din Grecia pare a zădărnici procentele atât de precis stabilite de Churchill, dar pe atunci neştiute de nimeni. Totuşi, la sfârşitul lui iunie, Conferinţa de la Londra (SUA, Franţa, Marea Britanie şi Benelux) ia în sfârşit în serios problema germană, mişcare la care Uniunea Sovietică va răspunde curând prin blocada Berlinului. Se desenează astfel tot mai precis situaţia pe care aveam s-o trăim cu toţii, aceea a două Germanii vecine, supuse unor moduri de viaţă diferite, a două Europe cărora le va trebui o jumătate de secol ca să încerce să regăsească un limbaj comun, fără să reuşească pe deplin încă multe decenii.

Înconjurată cum era numai de ţări înfeudate Moscovei, ţara noastră părea să fi fost închisă într-o cuşcă. Vechiului complex de izolare, creat acestui popor neo-latin de vecinii săi slavi, austrieci şi unguri şi care explică atâtea din trăsăturile sale, i se adăuga acum conştiinţa că trecerea nici unei graniţe nu te putea duce spre libertate. Ultima lovitură (abdicarea silită a regelui, urmată de proclamarea, ca prin farmec, a republicii) cufundase oamenii într-un fel de pasivitate resemnată. În februarie, resorbirea în partidul comunist a partidului social-democrat al lui Titel Petrescu,

ultima formaţiune politică rămasă în activitate, instaurase sistemul partidului unic: comuniştii erau acum liberi să acţioneze, să modeleze această ţară aşa cum voiau ei şi să-i impună zilnic, în orice problemă, soluţia pe care o doreau, care le fusese dictată, îi favoriza şi nu putea fi contestată.

„Legea pentru naţionalizarea întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări, miniere şi de transporturi” a fost votată de Marea Adunare Naţională într-o sesiune de o zi (11 iunie 1948) cu 400 din cele 414 voturi posibile şi a intrat în vigoare în aceeaşi zi. Probabil că precipitarea s-a datorat intenţiei de a lega într-un fel acea reformă esenţială de amintirea revoluţiei din 1848 şi de Proclamaţia de la Islaz. Dar faptul că armatele ruseşti au invadat Muntenia şi au zdrobit atunci revoluţia alături de armatele turceşti a fost ocultat cu grijă în tot timpul regimului comunist. Istoria lui Roller nu pomeneşte de aşa ceva şi nici de celelalte invazii ruseşti în Principate.

Legea naţionalizării a încetat curând să preocupe înaltele noastre foruri: mai erau atâtea de făcut! Începând cu 15 mai 1948, o sumă de adunări, destituiri şi decrete duc la desfiinţarea vechii Academii Române şi la înfiinţarea, la 13 august, a unei instituţii de stat, fără autonomie, numită Academia Republicii Populare Române. Din cei 145 de membri s-au văzut eliminaţi o sută de reprezentanţi eminenţi ai culturii române, toţi fruntaşi ai specialităţii lor. E destul să pomenim câteva nume – Lucian Blaga, C. Rădulescu-Motru, Gheorghe Brătianu, Dimitrie Gusti, Gr. T. Popa, Tiberiu Brediceanu – şi ar fi atâţia alţii de citat! Simplul epitet de „reacţionar” ajungea să le statornicească soarta. Măsura, destinată să întrerupă o tradiţie importantă, a lipsit de venituri o sumă de învăţaţi prea în vârstă ca să se „recalifice” – ca să nu mai amintim pe cei care s-au regăsit curând în închisori. Artizanul cel mai virulent al acestor transformări a fost tot un academician, profesorul de fitopatologie Traian Săvulescu, în curând numit în fruntea noii instituţii, pe care a condus-o mai mulţi ani la rând. O amintire personală îmi restituie un zvon auzit cândva despre acest profesor, care spre sfârşitul vieţii ar fi suferit de crize de „manie religioasă”. Să fi fost vorba de o remuşcare târzie, de o trăsătură în sfârşit umană?

Înainte de a pomeni măsurile foarte importante ce urmau să fie luate în acea vară, putem izola o dată care fără îndoială a trecut neobservată de majoritatea populaţiei: în ziua de 24 iunie, guvernul a luat decizia de a închide lojile masonice. O parte a foştilor lor membri aveau să facă lungi ani de detenţie pentru simplul fapt că le aparţinuseră. În 1945–1947, când Gh. Tătărescu a fost ministru de externe, tinerii angajaţi ai ministerului fuseseră toţi sfătuiţi să se înscrie în franc-masonerie, lucru socotit indispensabil pentru formaţia de diplomat.

Lucrarea pe care am consultat-o[8] prezintă, în texte de o discontinuitate programată, o sumă de informaţii greu verificabile, dar pare a avea oarecare seriozitate. Lectura ei ne duce la concluzia că în duelul celor două organizaţii secrete, KGB şi franc-masoneria, prima s-a arătat mult superioară în eficacitate. Ea pare a-şi fi infiltrat serios agenţii în loji în cursul anilor 1945–1948. Mult mai târziu, în anii ’70, scandalul lojii italiene Propaganda Due (subordonată serviciilor secrete comuniste) n-a fost nici ea de natură a inspira încredere în forţa şi coeziunea actuală a vechii instituţii occidentale. Aceasta din urmă a jucat, fără îndoială, un rol determinant în naşterea statului român modern, lucru pentru care îi datorăm toată recunoştinţa, dar simplul fapt că ea a acţionat atâta vreme pe ascuns nu îndepărtează oare de la ea conştiinţele limpezi? Cine va face inventarul formelor pe care le ia dorinţa de putere? Şi cum reuşeşte oare membrul unei societăţi secrete să-şi armonizeze diferitele loialităţi? Oricum ar fi, e clar că secolul XX, cu multele sale milioane de victime, a fost foarte departe de ceea ce visaseră pentru omenire Wilhelm Meister, Sarastro şi Pierre Bezuhov.

Dar momentul cel mai tulburător din acea lună iunie îmi pare a fi Rezoluţia Plenarei a 2-a din 10-11 iunie 1948 a CC al PMR, publicată pe prima pagină a *Scînteii* din 21 iunie 1948. E imposibil de ştiut astăzi cum s-au petrecut dezbaterile în acele două zile succesive, şi nici nu este

[8] Radu Comănescu şi Emilian M. Dobrescu*, Istoria franc-masoneriei*, Tempus, Bucureşti, 1992.

foarte important. Textul pe care-l avem în faţă înfioară pe oricare cititor care a fost contemporan cu cele petrecute.

Rezoluţia cuprinde trei idei, toate proiectate asupra viitorului. Prima este că „*procesul de dezvoltare a democraţiei populare şi de trecere la construirea socialismului decurge în condiţiile luptei de clasă, care îmbracă forme variate şi tot mai ascuţite*”. Este o idee a lui Lenin. „*Ascuţirea*” luptei de clasă, formulă care avea să revină periodic, era un semnal dat organelor de represiune, care-şi intensificau automat activitatea. Cu timpul am învăţat cu toţii că apariţia lui în textele oficiale era preludiul unor noi campanii de epurări, de percheziţii, de arestări şi aşa mai departe. El modifica şi atitudinea superiorilor faţă de inferiori, pe toate treptele ierarhiei sociale şi politice.

A doua idee este că „*lupta de clasă nu se desfăşoară numai la oraş. CC trebuie să treacă la o examinare atentă şi profundă a relaţiilor de clasă la ţară*”. Pentru cine ştie să citească, se află aici anunţarea formelor dure şi violente în care se va desfăşura campania de colectivizare.

În sfârşit, a treia idee trebuie să fi strecurat un fior de groază în toţi participanţii de la plenară: se anunţă verificarea tuturor membrilor de partid, pentru că „în rândurile noastre” au intrat legionari, afacerişti, carierişti şi alte elemente mic-burgheze.

Am folosit cuvântul „groază”, dar nu ştiu dacă era chiar aşa. Pe atunci, experienţa oamenilor era încă limitată şi chiar cei care ar fi citit *Scînteia* cu atenţie nu ar fi fost în stare să dea un conţinut concret acestor formule: nu se ştia, de pildă, ce formă vor lua verificările în şedinţele de partid, nici că darea afară din acesta putea să te urmărească toată viaţa, nici că „lupta de clasă la ţară” va merge până la împuşcarea ţăranilor recalcitranţi, lăsaţi să zacă apoi în praf cu zilele, pe uliţa satului, spre a servi de exemplu.

Cine citeşte azi un ziar de pe vremuri, ştiind ce s-a întâmplat între timp, are asupra acelor pagini cu totul altă privire şi alege esenţialul fără ezitare. Pentru contemporani nu putea fi aşa. Lectura *Scînteii* în întreprinderi nu era încă obligatorie şi unii dintre cei ce o luau în mână mai mult se amuzau de felul în care lipsurile pe care le constata oricine

erau transformate în succese. Dacă nu erai obligat să le studiezi temeinic, lungile texte ideologice, cu fragmente din clasicii marxism-leninismului pe atunci încă în curs de traducere şi editare, erau măturate cu privirea, ca fiind plicticoase şi fără interes practic. În schimb, nu puteai să citeşti fără să râzi sau, dimpotrivă, să te indignezi, fraze ca „*Ar fi cu desăvîrşire greşit să se atribuie transformările democratice care s-au produs aici* (în Europa de Est, n.n.) *intervenţiei Uniunii Sovietice în treburile interne ale ţărilor menţionate*" sau „*Este greu să-ţi imaginezi întreaga durere, groază şi disperare pe care a suportat-o şi o suportă femeia lumii burgheze*" sau, într-o vreme în care exodul spre Apus fusese atât de puternic, o ştire cu titlul în litere de-o şchioapă: „*Un marinar englez cere permisiunea de a se stabili în URSS*". Cu multă seriozitate, eram informaţi că „*ţările care au spus da*" Planului Marshall cunosc „*mizerie, şomaj, inflaţie, robie*", iar cele care au spus nu, ca noi, beneficiază de „*independenţă, dezvoltare industrială şi ridicarea nivelului de trai*". Deosebit de absurdă era propaganda în favoarea metodelor de încrucişări de specii vegetale şi în curând animale, inventate de savanţii sovietici Miciurin şi Lîsenko. „*Statul sovietic transformă natura în sensul dorit de el*", ne asigură un titlu, iar Institutul de Cercetări Agricole al României face zel: „*Am obţinut o plantă cu rădăcină de cartof pe tulpina căreia cresc roşii şi vinete, care sunt şi unele şi altele mai bune şi mai gustoase. În Uniunea Sovietică se obţin prin astfel de încrucişări recolte de roşii cu 50% şi chiar cu 100% mai mari decît la roşiile neîncrucişate*." (*Scînteia, 19 noiembrie 1948).* (Pe vremea aceea, când ne covârşea plata despăgubirilor de război, circula un banc: „Miciurin a reuşit să încrucişeze o vacă şi o girafă. — De ce? — Ca să obţină un animal care paşte în România şi dă lapte în Uniunea Sovietică.") „*Satele sovietice nu cunosc sărăcia*", afirmă alt titlu; de 7 noiembrie, prima pagină titrează: „Nimic nu poate împiedica pieirea capitalismului". Iar în alt număr, un articol mărişor, însoţit de un desen explicativ, ne învaţă „*Cum să ne facem singuri patine*"*.* Articolul este tradus din publicaţia *Sportul sovietic* şi, câteva săptămâni mai târziu, rubrica „De la cititori" reproduce scrisoarea unui ucenic de

la fabrica Vestitorul care mulţumeşte redacţiei cu entuziasm: „*După modelul publicat în* Scînteia, *mi-am făcut singur o pereche de patine bune*”...

*

În gara Buşteni am ajuns pe o vreme închisă şi umedă. În anul precedent, ale cărui amintiri erau mai toate însorite, cutreierasem munţii în luna august; acum ne aflam în ziua de 2 iulie. Nu-i nimic, am gândit noi, ne încălzim la urcuş. Ghidurile dădeau, ca durată probabilă a urcuşului, patru-cinci ore; noi gândeam că vom face vreo trei.

Prima parte a drumului, prin pădure, nu ne-a pus probleme. Era o ploaie uşoară, dar brazii ne apărau. Aveam rucsace grele, cu provizii pentru vreo două săptămâni. Ritmul nostru de drum a fost cel devenit deja, pentru noi, tradiţional: o singură oprire pe oră, cu o pauză de cel mult cinci minute.

Şocul a fost la ieşirea de sub brazi: valea pietroasă, deschisă adânc, era presărată cu largi petice de zăpadă. Râul limpede care coboară în vale şi care vara e unul din marile farmece ale traseului era umflat, bolborositor, greu de trecut. Ne-am reluat urcuşul cu toată nădejdea şi câştigasem destul de mult în înălţime când am observat cu spaimă că ajunsesem la piciorul unor stânci înalte, ca un perete, pe care nu se vedea nici o urmă de marcaj.

Poteca trecea de mai multe ori când pe un versant, când pe celălalt şi noi făcusem la fel; gheaţa şi zăpada acoperiseră însă marcajul şi greşisem, se vede, la un moment dat. Din fericire, Pascal a zărit pe celălalt versant, mic de tot în depărtare şi mult mai jos decât eram, marcajul cu crucea mică, salvatoare, albastră pe un pătrat alb – însemnul Văii Jepilor – şi a trebuit să ne întoarcem, să coborâm şi să traversăm valea din nou. Am pierdut astfel vreo jumătate de oră; între timp ploaia se tot înteţea şi la un moment dat s-a dezlănţuit peste noi o adevărată furtună. Eram singuri sub cerul furios, descoperiţi în acel uriaş cazan de piatră şi de abur rece şi nu exista nimic, dar absolut nimic sub care să ne putem adăposti. Înaintam orbeşte sub şiroaie, tot mai uzi; când fulgera, ne rugam ca

trăsnetul să nu ne aleagă pe noi; impermeabilele noastre, care datau de pe vremea nemţilor, erau ca o sită, vântul părea că ne îmbracă în gheaţă şi chiar aşa era, pentru că începuse şi grindina, deasă, cu boabe destul de mari. Vedeam la câţiva paşi de mine picioarele lui Pascal, înroşite de loviturile ei: avea pantaloni golf şi-i căzuseră ciorapii îngreunaţi de apă. M-am speriat foarte tare când l-au lăsat puterile şi s-a rezemat de o stâncă, alb la faţă şi declarând că nu mai poate face nici un pas. Apa îi şiroia pe ochelari şi pe obraji, vântul ne asurzea şi nu ştiu – de fapt, ştiu prea bine – cine mi-a dat puterea să-l scot din deznădejde, ştergându-l pe faţă, implorându-l să mă urmeze şi pornind singură în sus, de vreme ce altceva nu puteam face. Mai aveam cam o treime din drum când s-a ivit în dreapta potecii ajutorul salvator: o stâncă uşor înclinată, care forma un fel de adăpost de vreo jumătate de metru înălţime: ne-am dat jos rucsacele epuizante şi le-am lăsat acolo, ceea ce efectiv ne-a salvat viaţa de vreme ce chiar aşa, purtându-ne doar propria greutate, am ajuns pe platou doar peste vreun ceas, gâfâind şi arătând ca nişte înecaţi.

Muntele nu glumeşte şi multe sunt, vai, victimele Văii Jepilor. O! fie-le somnul împăcat! Primirea pe care ne-au făcut-o, speriaţi şi săritori, cabanierii de la Brav rămâne una din cele mai reconfortante amintiri pe care le avem. Coana Englitera – da, chiar aşa o chema – ne-a dat să bem vin fiert, fierbinte şi foarte dulce, ne-a îmbrăcat în haine uscate de-ale lor şi ne-a pus să ne culcăm imediat sub un teanc de pături unde am adormit buştean. Peste vreo două ore, când s-a mai potolit furtuna, bărbatul ei a coborât după rucsacele noastre pe care le-a găsit intacte sub stânca pe care o cunoştea bine; am pus hainele ude la uscat, am lăcrimat pentru provizia de ţigări Mărăşeşti numai bune de aruncat şi am stat acolo vreo trei zile la căldură, hrăniţi de coana Englitera cu tigăi uriaşe de cartofi prăjiţi cum n-am mai mâncat niciunde: bastonaşe subţiri cât un chibrit, aurii, crocante, peste care răsturna patru-cinci ochiuri fierbinţi, într-o armonie coloristică fără de cusur.

*

După primele trei, patru zile de ploaie, vremea a început să se încălzească. Umblam de colo, colo pe platou, dar urmam şi itinerarii mai lungi; aerul puternic de la peste două mii de metri ne umplea de energie; la întoarcere ne spălam fericiţi la fântâna din curte, cu jgheabul ei din care veneau să bea şi caii mici de munte. Mergeam spre Omul, prânzeam pe câte o piatră la soare şi ne întorceam când lumina se albăstrea, tot mai ostenită, mai ceţoasă. Nu mai era mult până la duminica în care avea să se celebreze nunta Nastei. Pe la mijlocul săptămânii ne-am mutat la Touring; era cabana cea mai nouă şi mai confortabilă, dar mai ales cea mai apropiată de Padina. De pe platou, acoperişul ei se vedea ca o jucărie de lemn aproape alb, câteva sute de metri mai jos, în mijlocul pădurii.

Coborâşul spre firul văii Ialomiţei l-am făcut pe clinele muntelui Cocora sau prin pădurea Lăptici, nu mai ţin bine minte. Ploile recente lăsaseră un frunziş gras, bogat, iar dimineaţa însorită a făcut din tot drumul o joacă. Peisajul părea diferit de cel de pe versantul abrupt dinspre Prahova, pe care de atâtea ori îl urcasem în ritmul unuia din refrenele noastre favorite:

Greu la deal cu boii mici,
O-la-la-ri-o, o-la-la-ri-o,
Prin pădurea din Lăptici...

Pădurea o vedeam acum prietenoasă, parcă ne înconjura, ne ocrotea cu drag.

La cabană am regăsit oarecum un pic de civilizaţie: avea un mic restaurant, aceleaşi perdele de cretonă înflorită, telefon. Foarte aproape erau Peştera Ialomicioarei, Schitul şi două căsuţe ale unor localnici, de la care puteai cumpăra lapte proaspăt. Până la Padina trebuia să mai urmezi timp de vreo jumătate de oră un drum şerpuitor, care urca încet.

În ziua nunţii a fost o vreme cu adevărat sărbătorească. Parcă niciodată nu văzusem mai strălucitoare şi mai verde larga pantă ierboasă care cobora spre râu, de sub lunga faţadă a cabanei. Grupuri de tineri, unii cunoscuţi, alţii nu, se împrăştiaseră pe ea, la bună distanţă unii de alţii; centrul atenţiei era Jack (care i-o fi fost numele?), un tânăr al cărui

acordeon, secondat de vreo doi alţi muzicieni, făcea să vibreze de veselie şi de jazz tot aerul văii.

Am găsit-o pe Nasta într-o cameră cu prietenele ei din partea locului: o ajutaseră să se îmbrace şi acum împodobeau lumânările înalte cu buchete de flori de munte. Erau foarte pricepute şi n-am încercat să le ajut; mă lăsam tot mai mult cuprinsă de acea atmosferă de ceremonie uşor tensionată în care se topesc laolaltă atâtea emoţii contradictorii, viitor şi trecut, speranţă şi regret, bucuria începerii şi teama de necunoscut. Extraordinară era unicitatea decorului. Toţi nuntaşii purtau bocanci, inclusiv mirii; obrajii fragezi ai miresei, înroşiţi de aerul tare, erau înconjuraţi de un văl alb, scurt, prins într-o coroniţă împletită toată din proaspete „flori-de-colţ” (nu mai era voie să le numeşti, cum fusese obiceiul, „floarea-reginei”). Le culeseseră pentru ea ciobanii din împrejurimi, care de vreo săptămână îşi tot primejduiseră oasele pe stâncile şi clinele abrupte ale munţilor, pentru că tatăl Nastei, Serghie Popescu, fusese stimat şi iubit, iar nunta e sacră şi nu se întâmplă în fiecare zi.

În bisericuţa ticsită, slujba de la schit a fost oficiată de bătrânul călugăr, pe nume Gherasim, care o păstorea pe mireasă de mică. Sosirea lungului convoi spre Padina, pe care am urmărit-o de sus de pe pajişte, unde ajunsesem pe scurtături, apoi apa Ialomiţei sticlind în lumină, cântecele de munte alternând cu cele bisericeşti şi risipirea tuturor de-a lungul meselor şi băncilor de lemn, regruparea lor pe prietenii – toate imaginile sunt vii şi lucioase, ca nişte poze în culori care ar şi cânta, vibrând cu adâncimea catifelată a ecourilor purtate de vânt.

Dar ce imagine e desăvârşită? Pe la ora trei s-a simţit un fel de murmur, câteva persoane s-au deplasat grăbit spre cabană, mireasa le-a urmat şi s-a întors pentru o clipă, spunându-ne: „nu e nimic, staţi liniştiţi şi cântaţi mai departe”, după care a plecat din nou. Recomandare bizară, de altfel rămasă fără mare efect...

Autorităţile locale trimiseseră o întreagă echipă *să facă inventarul* bunurilor cabanei, în vederea confiscării. O urgenţă extremă impunea ca acel inventar să fie făcut chiar

în acea duminică, la ora trei după-amiaza, în toiul petrecerii.

Bineînţeles, deşi totul se petrecea între zidurile cabanei, zvonul s-a prelins din şoaptă în şoaptă şi peste pajişte s-a aşternut o ciudată tăcere. Am pus atunci întâmplarea doar pe socoteala unui exces de zel al autorităţilor locale. Dar o povestire a Anei Blandiana, în *Proiecte de trecut*, evocă şi ea o sumă de arestări (urmate de deportări) efectuate în toiul unei nunţi de ţară şi, deşi prezentată pentru cenzura anilor ’80 ca o scriere „fantastică”, se bazează pe un fapt real. Alegerea momentului să fi ascultat şi ea de vreo recomandare perversă de la centru, într-o vădită intenţie de demoralizare colectivă?

Poate că nu ne vom putea reconstitui niciodată întreg trecutul. Poate că el va rămâne completat doar în parte, pietricică cu pietricică, dar veşnic mutilat, precum mozaicul roman de la Constanţa...

Dar tinereţea îşi cere drepturile. Cu începutul, a renăscut şi pe pajiştea de la Padina bucuria de a fi pe munte, între prieteni, de a spera în viitor. Iar seara, concertul oferit la acordeon de „Jack”, împreună cu cvartetul vocal al prietenilor săi, cu toţii instalaţi lângă un brad uriaş, avea să rămână multă vreme o amintire luminoasă, dătătoare de încredere şi speranţă.

Poate şi pentru că muzica, în seara aceea, a fost în întregime de inspiraţie americană?

*

După o lină coborâre pe Valea Cerbului, unul din cele mai lungi, mai variate şi mai fermecătoare trasee din Bucegi, ne-am întors în zona vieţii obişnuite, cu oameni obişnuiţi, aşa cum ne apăreau ei când părăseam tărâmurile celor aleşi, care umblau în bocanci şi trăiau mai aproape de cer. Mitologia asta a muntelui îi poate face pe unii să surâdă. Dar eram tineri şi, mai ales, pe vremea aceea lipsită de teleferic şi de excursii organizate, cei ce cutreierau muntele cu preţul propriului lor efort erau rari; peisajele, acolo sus, rămâneau luxuriante şi intacte; buna-cuviinţă cerea să dai bineţe oricărui om întâlnit pe drum şi nu era greu, de vreme

ce asemenea întâlniri n-aveau loc mai mult de trei, patru ori pe zi. Viaţa, acolo sus, era dreaptă – te răsplătea după efortul depus. Iar măreţia peisajului părea să se comunice întregii trăiri interioare, interzicând orgoliul, laşitatea, egoismul. Fiecare zi era totodată un examen şi o purificare. Întorşi în oraşe, ştiam că vom regăsi cu totul altă realitate.

Asupra vechii lumi româneşti continuau să se abată lovituri dintre cele mai variate, cu o frecvenţă şi o continuitate uimitoare. Nu cunoşteam toate măsurile luate, dar efectele lor creau o atmosferă cu totul apăsătoare. La 20 iulie, România denunţă Concordatul cu Vaticanul: este semnalul începerii unei lungi persecuţii atât împotriva clerului greco-catolic, cât şi a celui romano-catolic. Dacă vom spune că dintre cei şapte episcopi titulari ai Bisericii Unite, şase au murit în închisoare, iar al şaptelea într-un fel de detenţie mânăstirească, dacă amintim că printre episcopii romano-catolici decedaţi în captivitate s-a numărat şi Monseniorul Ghica, vom fi sugerat doar o foarte mică parte din martirajul celor două confesiuni. În cursul anului 1948 Biserica Ortodoxă a integrat în normele ei, cu de-a sila, pe toţi creştinii formaţi de mai multe generaţii în ritul greco-catolic. Bisericile lor au fost confiscate cu forţa, de cele mai multe ori noaptea, preoţii care refuzau să semneze au fost bătuţi sau închişi, copiii lor scoşi din şcoli şi aşa mai departe. Ce otrăvuri au picurat în suflete acele convertiri forţate, şi unora, şi altora, ba chiar şi preoţilor ortodocşi, care au avut şi ei martirii lor, e de neînchipuit! Poate că nu e rău să amintim că printre tinerii greco-catolici de atunci se număra şi Doina Cornea.

La 3 august intră în vigoare „Legea pentru reforma învăţământului”. Se desfiinţează toate şcolile private, laice şi confesionale, iar bunurile lor trec în proprietatea Statului. Învăţământul elementar de şapte ani este gratuit, primii patru ani sunt obligatorii. Urmează un învăţământ mediu de patru ani care te poate duce la studii universitare, dar accesul la acestea din urmă se obţine în multe alte feluri, înfiinţându-se numeroase şcoli tehnice, profesionale, pedagogice şi aşa mai departe. Efectele acestei legi aveau să se arate în timp, odată cu programele de studiu, cu *Istoria* lui Roller, cu obligativitatea limbii ruse şi cu

celebrele „şcoli speciale” care până la urmă au permis înscăunarea în diverse funcţii importante a unor personaje lipsite de orice formaţie serioasă, în afară de cea politică.

În timpul procesului public din 1990 împotriva câtorva foşti demnitari din guvernarea ceauşistă, Tudor Postelnicu, fost ministru de interne, investit cu gradul de general fără să-şi fi satisfăcut serviciul militar, a fost întrebat: „Ce studii aveţi?” şi a răspuns: „Un curs special de doi ani, echivalent cu liceul”. La o emisiune televizată cam din aceeaşi vreme, am aflat că Nicolae Ceauşescu poseda o diplomă de bacalaureat eliberată de Liceul Zoia Kosmodemianskaia (fosta Şcoală Centrală de Fete), precum şi diferite certificate de absolvire a claselor precedente, toate emise la distanţă de câteva zile unele de altele.

În anii ’50, titulari ai acestor certificate-fantomă au fost folosiţi peste tot, mai cu seamă în noua industrie. Acestora li se zicea „ingineri pe puncte”, cu aluzie la cartelele de îmbrăcăminte, unde un anumit număr de „puncte” îţi îngăduia cumpărarea unei haine sau a unei perechi de pantofi, nu mai mult, cred, de una pe an.

Dar evenimentul cel mai important din acele săptămâni s-a finalizat prin apariţia, în Monitorul Oficial nr. 200 din 30 august, a Decretului 221 pentru înfiinţarea şi organizarea Direcţiei Generale a Securităţii Poporului (DGSP). Celebra „Securitate” (cuvânt ce a căpătat azi o circulaţie internaţională, din păcate asociat, în afara ţării, exclusiv cu regimul Ceauşescu) îşi face intrarea în istoria României complet înarmată, ca Minerva ieşind din creierul lui Jupiter: încadrată în Ministerul de Interne, ea este militarizată, iar organizarea şi bugetul ei sunt strict secrete. Misiunea ei este să supravegheze şi să înlăture orice pericol care ar ameninţa noul regim, în afara şi mai ales înăuntrul graniţelor; ca atare ea se va afla într-o perpetuă căutare de victime, de „trădători” şi de „bandiţi” care nu sunt, sau sunt presupuşi a nu fi de acord cu măsurile luate de acesta. În primul an de activitate (noiembrie 1948–noiembrie 1949), ea va efectua 23 597 de arestări (în capitală,

procentul de eliberări după o arestare a fost atunci de 10%)[9]. Conducerea noului organism a fost încredinţată unui triumvirat compus dintr-un director şi doi subdirectori, toţi agenţi NKVD sub acoperire, toţi originari din Basarabia şi cunoscând imperfect limba română. Consilierul sovietic, generalul Aleksandr Mihai Saharovski, ţinea legătura direct cu Moscova şi orienta activitatea noii instituţii.

În anii ’90, când figura legendarului torţionar Alexandru Nicolski, unul dintre subdirectorii de atunci, a apărut pe ecranul televizorului (în extraordinarul serial al Luciei Hossu-Longin, *Memorialul Durerii*), am avut o stranie senzaţie de ireal, într-atât acea figură palidă şi contorsionată părea desprinsă dintr-un film de Murnau. El s-a arătat sincer indignat că i se reproşa ceva – în speţă moartea atâtor victime şi cruzimea penitenciarelor române: „Erau bandiţi!” exclama el ca o evidenţă, „bandiţi!”. În spatele celui filmat se zărea un interior sobru, în care atrăgea atenţia doar o serie de tablouri aliniate pe pereţi. Aşa şi este de imaginat orice interior de ofiţer superior sadic: redus la esenţial, cu un mic detaliu denotând un contact compensator cu arta. Obiectivul n-a funcţionat decât câteva clipe şi personajul n-a mai putut fi văzut în public niciodată; câteva săptămâni după aceea, ziarele publicau ştirea că generalul Alexandru Nicolski ar fi murit în Ungaria. Fals sau adevărat? Numai Scaraoţchi ştie.

*

Ne-am reluat ocupaţiile şi corespondenţa; Pascal lucra la bucata lui pentru orchestră, eu pregetam să încep pregătirea examenelor de toamnă. Trăiam în continuare destul de abstraşi de realităţile practice, dar, chiar aşa, apăsarea generală devenea tot mai perceptibilă. „*Îmi face impresia că se strânge un cerc de fier în jurul nostru, al tuturor*”, îi scriu eu lui Pascal în 24 iulie, iar el, mie (19 iulie): „*Suntem ca paiele de grâu într-un lan asupra căruia*

[9] Florin Pintilie, „Aspecte ale activităţii organelor represive ale Statului în anul 1948” în *Analele Sighet*, vol. 6, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti 1998, pp. 324–325.

se abate coasa. Se întâmplă uneori să scape câteva fire, dar nu e meritul lor sau lupta lor care le-a scăpat."

La insistenţele bunei mele prietene Mări (d'Artagnan în volumul precedent), îi dădusem biroul meu de populaţie ca să-mi mute domiciliul bucureştean de la prietenii noştri Ştefăneşti la nişte rude ale sale, Ştefana şi Christian Orăscu. Nu văzusem în asta decât o formalitate, de vreme ce era vorba de un statut de „flotant", care nici el nu devenea efectiv decât timp de câteva zile pe trimestru. Ştefana şi Christian erau persoane cu totul fermecătoare şi au rămas pentru mine şi azi, printre atâţia prieteni dispăruţi pe care-i evoc cu melancolie, figuri dintre cele mai luminoase. Dar ceea ce vreau să spun este că abia atunci am înţeles, din încântarea lor că li se „ocupase" astfel o cameră şi din supărarea Ştefăneştilor că le lăsasem una descoperită, cât de importantă devenise problema în Bucureşti. Încă de la începutul anului, toţi cei ce ocupau un apartament de mai mult de 3 camere au fost obligaţi să afişeze „tabele cu numele locatarilor şi justificarea profesiei". Controale se făceau des, pe neanunţate şi întreţineau o atmosferă de nelinişte crescândă. Echipele care le făceau anunţau (sau nu) o evacuare iminentă, cu dată şi modalităţi neprecizate. Evident, toată lumea cunoştea cazuri deja întâmplate şi putea să-şi imagineze oarecum situaţia.

La Pascal acasă se perindaseră mai multe asemenea echipe. Era oarecum de aşteptat, fiind vorba de o clădire pe trei nivele din care familia ocupa doar nivelele superioare, la parter aflându-se cele două birouri de avocatură acum desfiinţate şi sala lor de primire. Dar locuinţele celorlalte două familii, Ştefăneşti şi Orăscu, mi se păreau doar „obişnuite" pentru criteriile acelei vremi, adică având câte un dormitor pentru fiecare membru al familiei, plus o sufragerie, un birou şi un living. Camerele corespundeau toate între ele, formând o unitate şi nu vedeam în asta nimic exagerat. (Ce naivă puteam fi, e de necrezut!)

Trebuie să spun de pe acum că, înainte de sfârşitul anului, toate cele trei familii aveau să fie date afară din locuinţele lor, pe care nu le-au revăzut niciodată.

*

Între timp, în viaţa lui Pascal intervenise un lucru nou şi neaşteptat de pozitiv. Citez din scrisoarea lui din 24 iulie:

„*M-am îmbrăcat şi aştept ora la care să plec spre Herr Jorack. De atâtea ori am mers la el cu sentimentul ăsta de nesiguranţă, de timiditate pe care l-am avut de câte ori îi duceam ceva nou, ceva de-al meu. Lucrez şi şlefuiesc şi construiesc cu dragoste câte o bucată şi apoi o scot în lume. Niciodată mai departe de «domnul Jora». E singurul şi cel mai bun la care mă duc şi judecăţile pe care le emite sunt aproape definitive pentru mine. [...] Acum fac toate acţiunile astea cu sentimentul că le fac ultima dată.[...] Îmi face plăcere să-l revăd şi să-i spun «la revedere, maestre, poate nu ne vom mai vedea». În momente din astea aş vrea să-i mulţumesc pentru tot ce mi-a dat şi a fost pentru mine; dar îmi dau seama că n-aş putea îngâna nici trei vorbe*..."

A doua zi, 25 iulie:

...„*Ieri am fost la Jora cu bucata* (o parte de simfonie, n.m.) *şi i-a plăcut foarte mult. Apoi l-am întrebat dacă nu vede un mijloc prin care aş putea câştiga bani. Mi-a spus să cer înscrierea la Societatea Compozitorilor Români; asta mi-ar da un statut de sindicalist; s-ar chema că sunt în câmpul muncii şi aş avea drept la cartelă cu 4 raţii de pâine la săptămână şi cu 350 g zahăr. Aş mai avea dreptul la o cameră de studiu în afară de locuinţă (adică de camera de dormit). Plus cinstea de a fi «compozitor». Mi-a spus că lucrările pe care le-am făcut până acum sunt mai mult decât suficiente pentru a-mi da dreptul să intru [...]. Mi-a arătat Herr Jorack alte trei cereri cu lucrările anexate. Era o jale: marşuri şi cântece de inimă albastră scrise infect pe nişte caieţele... Toţi trei aveau vreo 20 şi ceva de pagini.*"

În 27 iulie Pascal completează, sub supravegherea lui Jora, formularul de înscriere şi anexează vreo sută de pagini de muzică: *Sonata pentru pian în mi major*, 3 piese mici pentru pian, un *Scherzo* pentru orchestră mare şi trei fugi pentru pianoforte („*a patra, a şasea şi a şaptea. Adică una reală, una tonală şi alta dublă. Toate trei pe patru voci. Fugile le-am pus pentru a nu mi se reproşa că n-aş poseda*

destulă ştiinţă muzicală. Sunt monştri de lucrătură"). Iar maestrul Jora îi dă o recomandare călduroasă.

Duminică 1 august: „*Dragă, acum am primit un telefon de la Jora care m-a anunţat că am fost primit ieri în Societatea compozitorilor. Apoi mi-a spus să mă duc mâine să-mi ridic cartea de membru şi cartela cu puncte (sunt sindicalist)... Apoi mi-a spus că Mendelsohn mi-a apreciat lucrările... Spune-mi, cum aş putea să-i mulţumesc lui Herr Jorack? E un om colosal. Măi, drept să-ţi spun, îmi pare bine că m-au primit. Şi ce drăguţ a fost Moş Mişucă să mă anunţe imediat, de dimineaţă!... Ştii, îmi pare bine şi în ce priveşte efectul asupra familiei. Toată lumea aici e convinsă că sunt cel mai tânăr membru din societate. Eu unul nu cred [...] Cred că admiterea asta implică un studiu mult mai serios decât înainte.*"

Într-adevăr, cel mai tânăr membru al SCR era Valentin Gheorghiu, născut în 1928 şi având deci douăzeci de ani. Venea apoi Pascal, care împlinise douăzeci şi unu, iar după el Anatol Vieru şi Theodor Grigoriu, amândoi născuţi în 1926.

Cât despre „efectul asupra familiei", el a fost într-adevăr puternic. Dacă mai vizibil a fost aspectul practic, anume că, pe moment, s-a diminuat cumva spaima de evacuare, lucrul cel mai important a fost, pentru tatăl lui Pascal, recăpătarea deplinei încrederi în talentul şi priceperea băiatului. În scrisoarea din 1 august: „*Dragă, scrisul meu a fost întrerupt de venirea lui tata la mine în cameră. Era bucuros, firește, de admiterea mea la compozitori şi a stat aproape două ceasuri aici. S-a uitat la ce citesc şi cum era «Histoire de l'Asie» – a deschis-o şi a citit (cu glas tare – e obiceiul lui) tot capitolul consacrat lui Ginghis-Han [...] După aceea, la plecare, tata m-a mai sărutat o dată, mi-a atras atenţia că munca cea mare se impune de-acum înainte (vindea castraveţi la grădinar) şi apoi m-a rugat să-i cânt ceva de-al meu, pentru ca să-şi aducă aminte.*"

*

E greu de ştiut cum s-ar fi petrecut lucrurile dacă evoluţia acestei ţări ar fi fost normală. De fapt, este imposibil, dar şi

inutil. Iată ce cuprinde scrisoarea lui Pascal din ziua următoare:

„La SCR, avocatul societăţii mi-a spus că Mendelsohn şi-a exprimat dorinţa să mă «utilizeze» la maximum, cu condiţia să scriu puţin mai pe linie. Cred că dacă intru în maşina lor de tocat oameni, ies precum porcii la fabricile de mezeluri din Chicago. Problema are două soluţii: 1) Dacă înţeleg să fac concesii (şi oamenilor ăstora dacă le dai un deget îţi iau toată mâna) pot ajunge în pâine, însă cu sacrificiile cunoscute. 2) Dacă nu vreau să dau deloc îndărăt, trebuie să stau şi să tai câinilor frunză."

Lucrurile sunt descrise cu cea mai mare limpezime şi dilema s-a pus, în aceiaşi termeni, zeci de ani, tuturor tinerilor. Prin anii ’80, fiul unei prietene, tânăr arhitect hotărât să emigreze după câţiva ani de experienţă în provincie, ne-a explicat textual: „Aici n-am de ales: ori mă fac lichea, ori mă deprofesionalizez.”

Pentru Pascal, destinul a aşezat lucrurile altfel. Până una, alta, s-a reapucat de scris, de ascultat şi de citit muzică. Totuşi, pe ziua de 7 august: *„Ştii că azi am fost pe la compozitori să-mi ridic carnetul. Canaliile mi-au pus în faţă un formular în care mă întrebau ce am compus, ce am de gând să compun, dacă am linişte şi răgaz de a compune, ce-mi lipseşte (auzi! era să le scriu acolo că buna dispoziţie, dar m-am abţinut), cum cred că s-ar putea stimula creaţia muzicală. Aici la urmă le-am turnat şi eu o pleaşcă. Am răspuns că: «lăsându-i pe compozitori să scrie aşa cum cred ei de cuviinţă.» Asta ca să mă pun bine de la început cu onor. conducerea. Mă aştept în curând la un formular politic.*"

„Onor. conducerea” era încă cea veche, aşa încât această declaraţie de principii n-a avut urmări. Societatea Compozitorilor a continuat să-şi ţină reuniunile şi seratele muzicale în linişte, restructurarea ei şi noile formulare (politice, într-adevăr) nefiind introduse decât un an şi ceva mai târziu.

*

Cu vreo patru luni de zile înainte de această fericită întâmplare, *Scînteia* din 21 aprilie 1948 îşi informase cititorii că numai din Colegiul Ilfov aveau să fie „*îndepărtaţi fără cruţare*” 2 400 de „*elemente fasciste, legionare, reacţionare*”. Trei zile mai târziu, în 24 aprilie, un mic articol strecurat parcă ruşinos în josul unei pagini interioare şi intitulat „*Elemente fasciste*, *colaboraţioniste şi corupte eliminate din Baroul Ilfov*” înşiră o listă care cuprinde numele unor avocaţi dintre cei mai cunoscuţi şi mai stimaţi din lumea juridică românească: Hurmuz Aznavorian, Emil Ottulescu, Aurelian Bentoiu, Valer Pop, Cameniţă, Popescu Necşeşti, Gr. Perieţeanu, Virgil Potârcă, dr. W. Fildermann şi alţii, „*apărători ai criminalilor de război şi ai sabotorilor*”; o sumă de personalităţi care deranjau, ori deţinuseră funcţii importante: Mihail Romniceanu (fost ministru), Al. Alexandrini („*părintele cocoşeilor*”, adică cel care luase măsura de a răspândi în populaţie câte ceva din rezerva de aur a Băncii), Petre Pandrea, I.H. Vermeulen, „ *precum şi o serie de colaboratori ai Centralei Evreilor, de tristă memorie*”.

Două mii patru sute de avocaţi dintr-odată, într-un singur judeţ!... Ca în acea extraordinară frază atribuită lui Stalin şi care circulă în mai multe variante – „un om asasinat este o crimă, douăzeci de milioane, doar o cifră statistică” – faptul că sunt loviţi atâţia profesionişti creează în societate un fel de narcoză, care suprimă compasiunea pentru aspectul uman. Cât despre cei excluşi, fiecare dintre ei, simţindu-se înconjurat de atâţia alţii, se crede mai puţin personal umilit şi caută instinctiv motive de speranţă: măsura e prea absurdă, prea enormă, va fi revocată peste un an, peste doi, vor exista presiuni din afară, nu s-a mai văzut aşa ceva... Marea pierzătoare a fost însă societatea românească. După nenumăraţii magistraţi cu experienţă care-şi pierduseră dreptul de a judeca, această cvasi-suprimare a apărătorilor lăsa oamenii de rând în mâna procurorilor şi asesorilor populari. Când justiţia unei ţări intră în mâna politicienilor, oricare le-ar fi culoarea, nimeni nu mai poate crede că se va face vreodată „dreptate” şi noţiunea însăşi se vede discreditată. Distrugerea structurilor juridice e unul dintre mijloacele cele mai sigure

pentru a obţine docilitatea celor ce vor să supravieţuiască. Chiar şi membrii categoriei favorizate – cei care s-au simţit protejaţi de „justiţia de clasă” – ştiu că hotărârea dată în favoarea lor este undeva neonorabilă şi poate nesigură. Se bucură de efectele ei, dar cu o oarecare stângăcie repede transformată în indiferenţă sau, la nevoie, în cinism; acesta le interzice să mai creadă în „dreptate”, aşa cum în regula jocului nu crede nici un trişor. Şi, cu cât situaţia se prelungeşte, cu atât devine mai impură viaţa interioară a tuturora, victime şi beneficiari la un loc, căci vor fi pătruns în ea, pe de o parte, amărăciunea, dezgustul, apatia, eventual ranchiuna şi dispreţul, iar pe de alta, o nepăsare cvasi-biologică, menită să acopere cu un strat protector tot mai gros o vagă, jenantă culpabilitate, unită cu un sentiment nemărturisit de impostură atât de iritant, încât cel care îl suscită nu mai poate fi deloc iertat. Până la urmă, raporturile dintre cele două categorii se rup, fiecare simţindu-se ameninţat, sau măcar deranjat de simpla existenţă a celuilalt. Această segregaţie se poate perpetua, din instinct de conservare, zeci şi zeci de ani, până la generaţiile următoare. Şi din nou are de pierdut întreaga societate, căci ea devine friabilă şi, ca atare, expusă oricăror prădători – ceea ce noi am putut vedea cu ochii, cincizeci de ani mai târziu.

De multe ori m-am întrebat şi încă mă mai întreb, cu inima strânsă, cum au fost trăite de tatăl lui Pascal acele luni din vara şi toamna anului 1948. Şi, de fiecare dată, mă cuprinde un sentiment de recunoştinţă pentru Cel ce a rânduit lucrurile în aşa fel, încât viitorul să ne rămână ascuns: slobozită din arcul Lui, săgeata timpului nu se mai poate întoarce. Aurelian Bentoiu avea de trăit încă paisprezece ani, din care numai un an şi patru luni în libertate. Cruzimea acelor timpuri, cine o va măsura?

Una dintre multele trăsături de caracter pe care românii le-au pierdut în ultima jumătate de secol e facultatea de a se indigna. Atâta vreme a fost periculoasă orice reacţie spontană, încât, până la urmă, au învăţat să şi-o înăbuşe. Însăşi mulţimea de tragedii individuale a făcut ca ele să le pară suportabile celor care n-au fost personal atinşi. Ba chiar cei care şi-au atras vreun necaz prin câte un act

curajos (vorbă sau faptă) au fost cu atât mai criticaţi cu cât riscau să pună în pericol soarta celor obedienţi. Puţin câte puţin, milioane de oameni au ajuns ca, în loc să se indigneze de marele număr de arestări şi condamnări abuzive, să nu se mai mire de nimic. Ele intrau în normalul existenţei, ca grindina sau cutremurele, şi cine se expunea la ele de bunăvoie era chiar nebun. Atâta doar că erau puse la cale de către semenii noştri şi, ca atare, spre deosebire de catastrofele naturale, ar fi putut fi evitate! Oameni de mare curaj, ieşind din închisoare, au avut surpriza să constate urme de reproş chiar în comportarea rudelor sau foştilor prieteni.

Aurelian Bentoiu fusese (şi rămăsese) de o calmă, constantă şi disciplinată hărnicie. În cele şaisprezece luni dintre două detenţii în care mi-a fost dat să-l observ trăind, nu l-am văzut, în afara somnului şi prilejurilor sociale, decât lucrând. În vara anului 1948 traducea din Puşkin (*Dubrovski, Fata căpitanului*) şi din Gorki. Învăţase rusa ca adult, încă din timpul războiului al doilea, din spirit de contradicţie faţă de opresorul de atunci şi din dragoste de literatură. De când îşi încetase activitatea juridică, munca de traducere era o bucurie. Poate şi un fel de narcoză, combinaţiile posibile între cuvinte, fraze şi sensuri fiind fascinante pentru orice intelectual. Jocul lor îl cunoştea de mult, iar lexicul său extraordinar de întins, aşa cum îl ştim din textul de amintiri care ne-a rămas, îi era la îndemână ca o unealtă rară. Marta, plecând la şapte dimineaţa spre liceu, îl lăsa lucrând la birou, gata îmbrăcat, ca de obicei.

Dar acum toate, jur împrejur, rămâneau tăcute. Erau două încăperi înalte, despărţite printr-un hall până nu demult plin de clienţi. În cea mai mică, dintotdeauna, lucra el; cea mare primea, cam de la aceeaşi oră, pe cei cinci sau şase secretari. Zumzetul, activitatea, telefoanele, drumurile lor umpluseră dimineţile (rare) în care el nu se afla în tribunal şi mai ales serile, cu orele lor de primire. În amândouă odăile pereţii erau tapisaţi cu biblioteci cu sau fără geam, urcând până sub tavan. Pe rafturile lor, zeci de tratate de drept, cu precădere în română, franceză şi italiană, precum şi celebrele colecţii de jurisprudenţă Dalloz şi Sirey, zeci şi zeci de volume îmbrăcate grijuliu în piele de

către cunoscutul legător bucureştean Feyns. Acum, domnea în jurul traducătorului o tăcere nefamiliară. Mai soseau uneori secretarii, dar în vizită, descumpăniţi şi ei; fuseseră toţi eliminaţi din barou, afară de unul, a cărui contestaţie fusese admisă, dar n-avea să rămână valabilă decât câteva luni.

Încerc să urmăresc privirea celui ce scria sau răsfoia dicţionarul şi care din timp în timp părăsea hârtia, cuprinzând odaia, biroul şi rafturile cu cărţi, tot acel spaţiu pe care el îl ordonase treptat, timp de ani de zile, în jurul său şi al profesiei sale. Îl ştia ameninţat, de vreme ce nu încetau vizitele diferitelor „comisii de rechiziţie", dar soluţiile pe care le tot încerca în gând ni se par azi, ca să spunem aşa, de o mare inocenţă: una dintre ele, de pildă, era trimiterea copiilor, „pentru un timp", la ţară, la Făcăeni. Astăzi vedem fără nici un efort că el era de patru ori desemnat ca viitoare victimă: ca proprietar al unei case încăpătoare în centrul capitalei, ca avocat de prestigiu, ca moşier şi ca om politic al detestatei „orânduiri" precedente. Destinul nu-i lăsase nici o portiţă de scăpare. El însă îşi făcea curaj şi aşa a făcut, după cum ştim, tot timpul, cel puţin în cursul primei sale detenţii.

În 22 august 1948 i-a venit înştiinţarea că are de plătit ca impozit, pentru ultimele 23 de zile de avocatură din luna aprilie, în care se ştia bine că va fi scos din barou, suma de 260 000 de lei (11 300 de lei *pe zi*). Ca să înţelegem ce reprezenta asta, trebuie spus că o leafă de intern de spital era atunci de 2 600 de lei *pe lună*. Suma cerută ca impozit nu putea fi reunită nici dacă cel vizat şi-ar fi pus în vânzare tot ce mai avea. Lucru ştiut şi de cei care i-o hotărâseră, de vreme ce la 27 august, doar cinci zile mai târziu, i se pune sechestru pe aproape tot mobilierul casei în contul acelui impozit.

Laţul se strângea din toate părţile. În scrisoarea lui Pascal din 19 septembrie: „*Ieri a venit un agent de la comisia de rechiziţie şi s-a uitat prin casă. Nu ştiu ce o fi constatat. În orice caz s-ar fi ferit să ne-o spună. Rezultatele se vor vedea ceva mai târziu.*"

Poate din fatalism, sau tocmai ca o formă de luptă împotriva acestei treptate încercuiri, în casa Bentoiu se mai

organizau, deşi tot mai rar, mese cu vechii prieteni. Cei din literatură: Ion Bentoiu, fratele mai mare şi traducătorul lui Heine; Camil Petrescu şi soţia sa, Ghighi; doctorul Trifu, minte activă şi originală, în întregime dăruită pe atunci scrierii unui roman situat în primul veac al creştinismului. Sau prietenii din lumea muzicii, ai gazdei şi ai soţiei sale: Nae şi Cornelica Secăreanu, Dinu şi Nya Bădescu, Mircea Lazăr, Şerban Tassian. Ba chiar s-a hotărât celebrarea, în 26 octombrie, a nunţii de argint a perechii Ion şi Anastasia Bentoiu. Ce ţi-e şi cu nunţile astea...

*

Eu continuam cu încăpăţânare să nu mă gândesc la viitor, lucru care mi se părea inutil şi primejdios, în măsura în care îţi consuma forţele de pomană. Viaţa noastră de provincie era mult mai puţin tensionată. Bucureştiul a fost totdeauna primul lovit de şocurile politice, pe când Olteniţa era un orăşel fără mare importanţă. Din naivitate, mai speram că familia lui Pascal avea să sufere doar pe plan economic, ca toată lumea. În ceea ce ne privea îmi făceam, cum spuneam pe atunci, „ucenicia în sărăcie" cu destul umor. Într-o zi, ne-am pomenit cu un vizitator neaşteptat: Cărăruie. Era un lăutar cândva celebru, cu o faimă care se întindea până în capitală. „*Venise să ne ofere o parte din cota lui de zahăr. Cred că pur şi simplu n-are ce mânca (mama zice că are 12 copii!!)... Din păcate, n-aveam nici noi bani să-i dăm, deşi nevoie de zahăr, berechet*." Cum nu ne-am văzut timp de vreo două luni, corespondenţa dintre Pascal şi mine s-a îndesit; scrisorile mele sunt pline de fleacuri, dar dovedesc o combativitate veselă, fără spaimă ori amărăciune. Amintirile de pe munte capătă cu timpul valori simbolice: „*Aş vrea ca prezenţa mea în viaţa ta să poată fi pentru tine pozitivă, în sensul ca ceva în tine să-ţi interzică să fii slab, pentru că ştii că eu contez pe tine. Iar datoria mea ar fi să ţin pasul cu tine, oricât de sus ai merge, şi sunt sigură că Dumnezeu ar face, ca şi până acum, să se nască resurse neaşteptate de vitalitate sau de bunătate într-unul din noi, când celălalt ar fi obosit sau ar încetini pasul*." (5 august)

Tonul lui Pascal este infinit mai grav: „*Annie, s-ar putea să fim despărţiţi brutal de evenimente. Ai să ai atunci destulă forţă ca să rezişti? Ăsta e unul din gândurile care mă rod. Dragă, crede în Dumnezeu, în adevăr, în noi (aici, sau în altă lume). Dacă ai ajunge să te convingi că moartea nu ne poate despărţi decât vremelnic înseamnă că ai intrat exact pe drumurile gândului meu.*" (23 iulie)

Această intensitate dureroasă nu-mi era încă la îndemână. Dimpotrivă, încercam să găsesc prilejuri de haz şi de amuzament în toate cele. Veronica învăţa de zor pentru examenele ei la Academia Comercială şi o vedeam mai rar, dar cu prietena mea Ţuş, într-un grup de tineri, mergeam la plajă pe malul Argeşului şi mă încântam de apă, de soare, de ramurile încâlcite şi frunzoase ale sălciilor şi de forţa uriaşă a curentului. Îi povesteam lui Pascal fel şi fel de lucruri, de la lecturile curente (pe atunci, o biografie aridă a lui Bismarck) la cele mai mărunte gânduri şi întâmplări ale zilei. Luna august am petrecut-o ca pe o vacanţă (întreruptă doar de o criză de apendicită acută, care a necesitat în toamnă o operaţie). De vreo două ori, tot în grup, am fost la bâlci, ceva ce nu mai făcusem decât o singură dată, în copilărie, când, strâns ţinută de mână de tata, nu văzusem decât ce se afla la înălţimea ochilor mei. Acum a fost altfel şi, ca să-l amuz pe Pascal, îi descriam aventura, copilărindu-mă: „*Dragă, e colosal de distractiv bâlciul; eu de câte ori mă apropii de el şi aud muzica aia caracteristică şi caraghioasă şi văd ţăranii forfotind cu gura căscată şi ţigăncile jucând şi oamenii zburând pe sus în lanţuri şi luminile şi desenele ca de copii viu colorate şi toate minunăţiile – puşti cu tiribombe, Gogoaşa înfuriată, tipul care înghite săbii, Domnişoara Polly, Domnişoara Beby şi Campionul balcanic la haltere* («Doreşte cineva dintre dumneavoastră să se măsoare cu mine?...»), *de câte ori mă apropii mă cuprinde o irezistibilă bună dispoziţie şi încep şi eu să umblu de colo până colo cu gura căscată, exact ca frăţiorul cel mai mic al lui Ţuş (o bomboană de puşti care – mi-a mărturisit soră-sa – e foarte supărat pe mama şi pe mine că «nu ştiu şi ele o muzică frumoasă la pian, toată ziua cântă numai din Madam Beethoven»). Şi aşa astă seară m-am rotit şi eu de nu ştiu câte ori prin aer*

în scăunelele alea centrifuge şi am descoperit un instrument ciudat căruia-i zice scrânciob (desen) *în care Ţuş şi cu mine ne-am suit aşteptând senzaţii tari, dar n-a venit nimic. Cea mai tare senzaţie a fost că-mi închipuiam că sunt în pastelul lui Alecsandri! Şi pe urmă* le clou de la soirée *a fost la tir unde am avut un succes răsunător, adică din şase lovituri am reuşit patru şi am declanşat toate maşinăriile lu' tipu' de la baracă, chiar şi «mireasa» care, ca orice mireasă ce se respectă, se lasă întotdeauna mai greu. E un fel de cufăr de vreun metru acoperit cu o perdea şi când tragi într-o chestie mică se ridică perdeaua şi apare o păpuşă somptuoasă care vine zâmbitor spre tine, lunecând pe o şină cu braţele întinse... Dar cel mai nostim a fost tot bancul pe care mi l-au făcut mecanismele, când am tras într-o chestie (tot perdea) pe care scria «la fotograf» şi de după perdea mi-a apărut o mutră neconfundabilă de bou* (desen). *Aşa-mi trebuie dacă mă duc la bâlciu.*"

Ţuş, care avea atunci 23 de ani, terminase Academia Comercială (aceeaşi facultate o urma Veronica) şi ne ştiam de când lumea. Dacă eu eram un copil unic, cu răsfăţurile şi singurătatea ce rezultă din acea situaţie, pentru Ţuş lucrurile stăteau pe dos: era şi ea, ca şi mine, singura fată, dar după ea urmau, tot cam la doi ani, cinci fraţi. Când a murit tatăl lor, ea, cea mai mare, împlinise şaisprezece ani. Nenorocirea ne impresionase pe toţi foarte mult şi am urmărit cu un respect crescând felul în care mama ei, acea văduvă cu un chip frumos şi o fire echilibrată, totodată calmă şi activă, reuşise să-şi crească cei cinci băieţi în mod exemplar. Erau toţi cuminţi, politicoşi, necertăreţi, solidari. Dar, vai!, bunicul lor avusese nişte mori, care se împărţiseră între copiii săi; familiei lui Ţuş îi revenise una, din câştigul căreia trăiau cu toţii. Acum, naţionalizarea le suprimase orice venit. Ţuş avea un unchi la Câmpina; în toamnă avea să se ducă acolo, angajându-se la Sovrompetrolul nou înfiinţat şi reuşind să trimită acasă o parte din ceea ce câştiga.

Într-una din scrisorile mele figurează, printre altele, ca un fapt divers: „*Fraţii lui Ţuş (liceeni) au făcut toţi o lună de muncă voluntară, dar nu li s-a dat adeverinţă sau carnet sau ce se dă, pentru că sunt «neo-fascişti»*„.

Era doar începutul. Ceea ce a urmat a fost darea lor afară din şcoală, interzicerea, pentru ei, de a urma liceul teoretic („n-avem nevoie de fii de exploatatori”) şi, în sfârşit, alungarea din casă. S-au risipit prin ţară, în diverse şantiere sau licee profesionale. Acum se mai află în viaţă doi dintre ei şi un singur nepot. A fi moştenit o moară era un păcat care se plătea până la a doua generaţie.

*

Dintre atâtea pagini ale scrisorilor, nu ştiu ce să aleg mai întâi: nedreptăţesc ba o temă, ba o alta. Nu pomenesc despre lungile extrase pe care Pascal mi le copia din cărţile citite – Bergson, Wells, Oscar Wilde, Walter Lippmann –, despre propriile lui reflecţii şi comentarii, despre statornicele sale admiraţii pentru unii dintre compozitorii clasici, cum ar fi Berlioz; îmi scapă zeci de nuanţe, de apropieri între situaţii şi lucruri; trecutul nu se reconstituie, vai, cum spuneam nu de mult, din pietricele colorate ca un mozaic, ci din unde emotive, imagini, stări uitate şi regăsite, „contururi şterse şi umbre”, cum spune Eminescu. Lipsesc prea mult, din paginile acestea, două fiinţe dragi care animau şi îndulceau zilele noastre: pentru Pascal, Marta; pentru mine, mama. Ele două s-au iubit, de altfel, foarte mult.

Mai mult din pricina făpturii ei mărunte şi delicate decât din cauza celor trei ani care-i lipseau ca să fie de o vârstă cu noi, Marta a rămas multă vreme, în ochii noştri, sora cea mică, aflată mai aproape de copilărie. Dar personalitatea ei este puternică şi, într-un fel, misterioasă. Spre deosebire de Pascal, ea a ştiut din anii cei mai fragezi că va face literatură; n-a oscilat niciodată, ca şi când nu ea ar fi trebuit să aleagă, ci pur şi simplu s-a simţit aleasă. Opera ei literară, atât cât o cunoaştem astăzi, e surprinzător de variată şi de originală. Basmele ei pentru copii sunt adevărate poeme în proză, cu o incredibilă risipă de imaginaţie; romanele au o structură subterană simbolică, uneori stranie, alteori un haz irezistibil, ca în foarte nostimul *Să vorbim despre palmieri* – dar o fi oare un roman, sau o neaşteptată fantezie în proză? Hazul se

regăseşte în piesele de teatru pentru adulţi şi copii, dar *Înţeleptul şi actorul*, situată în primele secole ale creştinătăţii, este o dramă totodată meditativă şi gravă. În viaţa de toate zilele, înţelepciunea Martei are acces la zonele tainice ale existenţei şi când ea sare cuiva în ajutor, ceea ce i se întâmplă în fiecare zi, pare mânată de o putere a binelui care se foloseşte de ea ca de o unealtă.

Despre toate acestea, în 1948, nu ştia nici ea nimic. În vară îşi luase bacalaureatul. Cu un an în urmă dăduse, cu înţeleaptă hărnicie, două clase într-un an. Fără acest efort, probabil că ar fi rămas cu liceul neîncheiat.

La ora asta, oricât aş încerca, n-o pot asemăna cu nimeni.

Cât despre mama, să citez dintr-o scrisoare către Pascal: „*Azi observam cu duioşie şi cu un fel de spaimă ce loc imens ţine mama în casa asta. Taică-meu, când rămâne un ceas fără s-o vadă, începe să umble în casă după ea ca un copil. Ca un copil, adică la fel de descumpănit şi de tiranic. Şi Maria la fel. De mine ce să mai vorbim. Mama e adevăratul suflet al casei şi pentru fiecare dintre noi, ceilalţi, ea e fiinţa cea mai tare şi mai bună pe care o cunoaştem. Cu aparenţa ei slabă şi plăpândă, e totuşi izvorul de putere pentru noi toţi. Cred că pe tata pierderea ei l-ar distruge, chiar dacă nu-şi dă seama de asta acum. Mama ar suporta mult mai uşor singurătatea, deşi ea l-a iubit mai mult. Acum e detaşată, câteodată foarte departe de noi toţi.*"

Sunt şaisprezece ani de când ea nu mai e pe lume şi câteodată mi se face atât de dor, încât îmi dau lacrimile. Tata, când a pierdut-o (era foarte bătrân), a făcut un şoc nervos care i-a lăsat mintea mult diminuată. Cât despre mine, ştiu că a fost un mare dar al destinului că ne-am putut bucura de prezenţa ei atâta vreme. M-am simţit mereu foarte asemănătoare cu tata: am fost amândoi harnici, discreţi şi plini de bune intenţii, dar capricioşi şi mai degrabă comozi. Amândoi eram îndrăgostiţi de mama, ceea ce crea între noi un fel de complicitate. Ea părea a fi venit aici din altă lume, numai şi numai ca să ne ridice pe noi şi să ne ţină, pe palmele ei fragile, la intrarea acelui tărâm

magic de bunătate şi atotcunoaştere simplă, care-i era atât de familiar.

Dar ea ar fi prima care, citind pagina asta, mi-ar ordona s-o anulez imediat. Orice laudă, orice compliment o făceau să se scuture ca de o atingere neplăcută sau să-l înţepe pe „vinovat” cu un umor lipsit de orice răutate, căci, pe lângă rezervă şi distincţie, două dintre calităţile ei cele mai vizibile, ştia foarte bine şi să glumească. Replicile cu haz pe care le auzim ne amuză, dar le uităm repede. O scrisoare către Pascal îmi restituie una din ele: „*Ţuş ne-a spus ieri că şi-a cumpărat o stofă de rochie turbată, iar mama i-a spus să-şi facă un model antirabic.*”

În corespondenţa noastră, numele ei revine foarte des. Pascal o pomeneşte surprinzător de mult: „*Mi-e dor şi de o discuţie cu doamna Deculescu, care rămâne una din persoanele cele mai simpatice pe care le-am întâlnit de când mă ştiu.*” Pe vremea aceea, eu îi spuneam „Muntzi”: „*Mi-e dor de Muntzi, scrie Pascal; mai că i-aş scrie, dacă aş reuşi să-mi birui timiditatea. Ce drăguţă e în rigiditatea ei, cu părul strâns la spate şi albit. Zău că e o instituţie.*” Expresia trimitea la o scrisoare mai veche, unde Pascal scrisese textual: „*Muntzi! Aproape o instituţie. Spre deosebire de tatăl tău care, deşi bărbat, e o necunoscută.*” Altă dată: „*Sărut-o pe Muntzi, dar să nu-i spui că-i de la mine că se şochează.*” Sau: „*Fuga asta cred că i-ar plăcea cel mai mult – e pasabilmente romantică şi foarte armonioasă.*”

Relaţiile dintre generaţia noastră şi cea a părinţilor au cunoscut uneori tensiuni, cum e şi firesc, dar ele n-au împiedicat niciodată afecţiunea, nici respectul. Ţineam să ne alcătuim singuri şi liberi proiectul de viaţă, fără să le impunem lor sacrificii şi fără să-i contrariem în privinţa convenienţelor, pe atunci încă destul de tiranice. Ba chiar luam în considerare şi prejudecăţile lor pe plan politic, de vreme ce unul dintre taţi era liberal, iar celălalt, ţărănist! Pascal venea uneori la Olteniţa, dar nu mai mult de câteva ceasuri. Prima masă de prânz luată în patru cu părinţii mei i s-a părut, după cum spune, „*proba cea mai grea*”, „*spaima spaimelor, sperietoarea sperietorilor!*”. Observam amuzată cum alternau, în firea lui Pascal, combativitatea şi sfiala.

Îmi plăceau amândouă; pe prima o admiram, sfiala mă înduioşa; dar nu reuşeam să pricep ritmul în care se succedau. Mama, de altfel, era confidenta mea şi atitudinea ei fusese foarte înţeleaptă: „dacă voi veţi hotărî să vă căsătoriţi, spunea ea, o veţi face cu toată împotrivirea noastră; iar dacă nu, noi am putea face orice pentru asta şi tot nu vom reuşi.”

În primăvară ea fusese foarte abătută sau, cum am spune astăzi, în pragul depresiei; nu motivele îi lipseau. „*Mama cântă mult la pian, aşteptând cataclismul*”, comentam eu. Tata, temperament flegmatic şi om din Est, accepta mai uşor ideea că suntem „*supt vremi*”; ea era de fapt o combativă, cu o fire de o veracitate absolută. Nedreptăţile la care asista o îndurerau infinit mai mult decât pagubele materiale, de care n-am auzit-o niciodată să se plângă. În cursul anilor a trebuit s-o ajut să depăşească, pe rând, şocul dispariţiei unuia sau altuia dintre prietenii şi rudele din ţara ei de baştină. Lovitura cea mai gravă a fost moartea singurului ei frate, ceva mai tânăr decât ea. M-am dus atunci în satul în care părinţilor mei li se ordonase să locuiască după ieşirea tatei de la Canal şi cele trei zile petrecute în faţa lacrimilor ei nu mi s-au şters din amintire.

Draga de ea! Am pe masă, într-o ramă mică, o fotografie în care figura ei exprimă o delicioasă încântare, ca a unei fetiţe căreia i-a reuşit o şotie bună. Poza i-am făcut-o eu în 1968, pe culoarul trenului care ne ducea pe amândouă, pentru două luni, în Elveţia. În acel an (era chiar în preajma crizei cehoslovace) s-au dat vize de ieşire mai tuturor celor care le ceruseră, iar eu am declanşat aparatul la câteva secunde după ce trecusem graniţa. Într-o viaţă atât de lungă ca a ei, nu se putea să fie numai suferinţă.

*

Cu începutul, venise toamna. N-am urmărit-o prea atent, fiindcă învăţam de zor pentru examene: între 28 septembrie şi 6 octombrie, le-am luat pe ultimele trei care-mi rămăseseră şi m-am întors liniştită acasă. Erau cursuri vechi, care predau încă economia şi jurisdicţia capitalistă; printre dispoziţii utile, cum ar fi fost cele privitoare la

succesiuni, era vorba despre multe lucruri care-şi încetaseră rostul şi pe care le uitam aproape imediat. Restul lunii octombrie a fost folosit pentru acele activităţi practice pe care le bănuiam tot mai necesare. Mai întâi, reîncepusem intens exerciţiile de stenografie; apoi, dintr-o stofă uşoară de lână bleumarin, aparţinând unui vechi pardesiu al mamei, îmi croisem şi încheiasem singură o rochie „de ocazie", de reuşita căreia eram foarte mândră; în sfârşit, primisem cadou de la Pascal, spre meditare şi aplicaţii practice, celebra *Carte de bucate* a Sandei Marin.

Ziua de duminică 31 octombrie a fost însorită şi destul de caldă. Eram în camera mea când cineva a bătut la uşă, cum făcea şi Pascal când apărea mai mult sau mai puţin pe neaşteptate. Nu era el, ci Mircea. Nu mi s-a părut ciudat în primul moment, nici n-am făcut vreo legătură cu faptul că scrisorile lui Pascal întârziaseră, căci poşta nu mai avea deloc regularitatea de la începutul anului. M-am bucurat doar că-l revedeam pe Mircea şi, nu mai ştiu când anume şi în ce fel, a început să-mi spună ce avea de spus, dar regăsesc intactă senzaţia de împietrire a corpului meu întreg într-o tăcere îngheţată, care nu se mai sfârşea.

Tatăl lui Pascal fusese arestat, dar nu oricum. Faptul însuşi fusese inclus într-un scenariu a cărui cruzime s-ar fi potrivit poate pentru şeful unei bande de gangsteri, deşi mă îndoiam că el s-ar fi folosit în ţările civilizate, chiar pentru aceştia. Încerc să-l reconstitui aici după câte le-am auzit de la diferiţii săi participanţi; Mircea nu mi-a putut da atunci prea multe detalii. Îmi aducea o scurtă scrisoare de la Pascal, luată de la el în ajun, şi din care n-am înţeles mare lucru: „...*Îţi scriu în grabă câteva cuvinte... Dragă, scrie-mi, dacă vrei, la Mircea. Ultima ta scrisoare a umflat-o poliţia. Sper că nu conţinea nimic extraordinar. Dragă, pentru moment sunt liber. Te rog, fă operaţia proiectată. E cel mai bun lucru pe care-l poţi face acum. Poate tot o să ne mai vedem... Evident, tipii pot reveni din clipă în clipă... am libertatea de mişcări puţin îngrădită, chipurile pentru binele meu.*"

Acum, să încerc să reconstitui faptele, aşa cum s-au petrecut:

Marţi, 26 octombrie (de Sf. Dumitru), în casa Bentoiu se sărbătorise, printr-o simplă masă familială, împlinirea a 25 de ani de căsnicie ai lui Ion Bentoiu (fratele cel mare al lui Aurelian) şi ai soţiei sale, Anastasia. Fuseseră poftiţi la masa de prânz împreună cu fiica lor, Sanda, cu ginerele şi cu nepoţica de patru ani, Ionela, pe care o răsfăţa toată lumea. Ion Bentoiu şi familia lui se refugiaseră din Constanţa. Fost director al liceului local, cândva deputat şi senator ţărănist, apoi primar al oraşului, scăpase de arestare ca prin minune. În familia ginerelui său, printr-un joc simetric invers al destinului, generalul Costiniu decedase dintr-un atac de cord în chiar noaptea în care veniseră la el să-l aresteze; acolo, slujbaşii Securităţii rămăseseră încă o zi întreagă la căpătâiul său, alături de rudele înlăcrimate, ca şi când s-ar fi temut să nu le scape prada... Familia Bentoiu-Costiniu locuia acum în Bucureşti, pe strada Sf. Ştefan, la nişte prieteni, bucuroşi că până una, alta îşi pierduseră urma în capitală.

La Aurelian Bentoiu, în Intrarea Amzei 2, pe lângă membrii familiei apropiate mai locuiau doi nepoţi studenţi, aşa încât reuniunea a cuprins toate vârstele. Preotul a oficiat într-una din odăile din faţă, iar masa a decurs liniştit, ca un prânz de familie ceva mai sărbătoresc. Pe la cinci, şase după-amiaza oaspeţii s-au împrăştiat, iar Aurelian Bentoiu a plecat şi el, căci, dată fiind atmosfera generală, luase de câtva timp obiceiul să nu doarmă acasă. Adresa la care se ducea nu era cunoscută decât de unul dintre devotaţii lui secretari, avocatul Ioan M. Filipescu.

Pascal, care locuia şi studia la primul etaj, ţinea de obicei pe masă câte o scrisoare începută către mine; din timp în timp adăuga câteva rânduri, povestindu-mi ce se mai întâmplase. Dimineaţa făcuse o lungă plimbare la şosea, apoi se pregătise de sărbătoare. Tonul frazelor din acea zi, 26 octombrie 1948, e cât se poate de destins. După ce emite câteva consideraţii asupra formei automobilelor, opinând că Packard-ul şi Cadillac-ul ar avea stil, dar Buick-ul şi Lincoln-ul nu, mă întreabă: „*În capul tău noţiunea de stil e precizată? Răspunde-mi*." Urmează câteva fraze afectuoase, un alt fragment – şi brusc, într-un colţ : „*1 ½ noaptea. Adio, Annie*."

Într-o comunicare prezentată de el cincizeci de ani mai târziu, la Memorialul Sighet, lucrurile sunt explicate destul de clar. După miezul nopţii, s-au auzit bătăi violente în uşă, cu insistenţe şi ameninţări. Marioara, femeia din casă, a trezit pe toată lumea şi fiecare s-a îmbrăcat în grabă. Când în sfârşit uşa a fost deschisă, au năvălit înăuntru vreo 10-12 inşi, căutându-l pe stăpânul casei. Răspunsurile au fost „Nu ştiu” sau „A plecat la ţară, la Făcăeni”, după cum fusese convenit. Nou-veniţii au împânzit casa, apoi au adunat în sufragerie, în jurul mesei la care se prânzise cu câteva ceasuri înainte, pe cei 10 inşi care se aflau acolo, aşezaţi pe scaune şi cu mâinile pe masă. Şi a început interogatoriul fiecăruia. În casă se aflau din întâmplare, pentru vreo două zile, o croitoreasă cu ziua şi mica ei ucenică de vreo 11 ani, mai înspăimântată decât toţi.

Situaţia s-a precizat şi s-a prelungit timp de mai multe zile. Nimeni n-a mai avut voie să plece şi cine a sunat la uşă a fost integrat grupului de ostatici, cum a fost Roza, bucătăreasa, care a venit a doua zi dimineaţa la slujbă, ca de obicei, şi a trebuit să rămână acolo. Înainte ca noii ocupanţi să pătrundă în casă, în vremea în care sunau şi băteau cu furie, Marioara avusese timp să-l anunţe pe domnul Filipescu (telefoanele încă nu erau supravegheate) şi acesta îl avertizase pe cel căutat, ca nu cumva să apară.

Lucrurile au continuat astfel timp de patru zile şi cinci nopţi. După un timp, Marioara a primit dreptul de a merge la cumpărături, însoţită de un agent (erau totuşi unsprezece suflete care trebuiau hrănite). Paznicii se schimbau, făceau cu rândul. Doar din când în când apărea câte un anchetator, care nu reuşea să afle nimic.

Pascal îşi reia scrisoarea după două zile, joi, ora 9.15 dimineaţa. „*Draga mea, te rog să te operezi de apendicită. Ieri am primit cele două scrisori ale tale. Erau destul de discordante cu atmosfera generală... Ne mai vedem noi vreodată? Să nu mai scrii deocamdată, evident. La revedere, Annie. Mai bine zis: adio.*”

Şi, de la cap: „*Să mă aştepţi, că altfel mă supăr!*”

În aceeaşi zi, ceva mai târziu: „*Nu ştiu cât mai stau în casa asta. Mi-ar face multă plăcere să ştiu că ai curaj. Spune-i mamii tale că o iubesc şi pe ea.*”

A treia zi, la opt seara: „*Tot aici sunt, dragă. Pentru cât timp?... Îmi duc salteaua sus, unde dormim cu toţii. Două nopţi le-am făcut în fotoliu. Ţie îţi spun noapte bună. La mine cum va fi?*”

A patra zi, dimineaţa: „*Încă o noapte nedormită, acasă. Totuşi îmi promiseseră că în noaptea asta vor veni să mă ia... Acum trebuie să fie 8 ½ dimineaţa. Dragă, mi-e dor de tine*.”

În seara aceleiaşi zile, pe la ora 10, deşi îl ameninţaseră pe Pascal, le-au ridicat şi le-au dus în anchetă la Ministerul de Interne pe Lucreţia Bentoiu şi pe Marta. Dacă s-a întâmplat aşa, este pentru că Marta, aşa cum am mai spus, nu seamănă cu nimeni. Anchetatorii, hotărâţi să aplice mijloace mai dure, începuseră să întrebe: la cine ţinea Bentoiu mai mult? La nevastă sau la copii? Şi, dintre copii, la băiat sau la fată? Aici Marta, absolut eroică, a montat un complot împreună cu Marioara, ca să-l ferească pe Pascal, pe care-l adorau („*m-aş fi aruncat în foc pentru el*”) şi care ar fi fost probabil supus la bătăi. Au susţinut amândouă cu convingere că favorita tatălui era Marta, pentru că Pascal îl decepţionase alegând să studieze muzica în locul dreptului.

Cu duba Securităţii, cele două femei, soţia şi fiica, au fost duse la arest în clădirea Ministerului de Interne (mai târziu, sediul Comitetului Central) noaptea, pe la zece. Şi-au predat actele, apoi una verigheta şi ceasul, cealaltă şireturile de la pantofii sport şi cruciuliţa de la gât. Dintr-un loc ferit unde fuseseră împinse, Marta a putut vedea perindându-se noi arestaţi, în acea noapte nenumăraţi preoţi catolici şi greco-catolici. Un ascensor le-a coborât câteva etaje, adânc în pământ, şi au fost băgate într-o celulă mare, cu două somiere metalice aşezate direct pe podeaua de ciment şi câte o saltea de paie. Lumină puternică neîntreruptă, ţeavă de aerisire, interogatorii... În prima seară, Marta n-a apucat să fie chemată, iar a doua zi, mama ei vitregă, ameninţată cu bătaia şi înnebunită de frică, a dat numele lui Ioan Filipescu. L-au găsit repede şi, în faţa ei, au început să-l bată sălbatic. El însă rezista, nu cunoştea nici o adresă, nu ştia nimic. Atunci i-au spus că au arestat-o pe Marta. Nu i-a crezut, până când i-au arătat-o

printr-o uşă întredeschisă, în picioare în faţa unui birou. Avea şi el două fetiţe – şi atunci a cedat.

„Nu pot să uit când am văzut-o – îmi povestea el mulţi ani mai târziu – mică, palidă, firavă, între toate bestiile alea – ce era să fac?”

Nu pomenea de bătaia cumplită pe care o îndurase – şi care nu a fost ultima. Ioan Filipescu avea să plătească devotamentul arătat maestrului său mai întâi cu patru ani de închisoare, apoi cu alţi şapte. După eliberare a renunţat, evident, să mai practice avocatura şi şi-a însuşit o formaţie de electrician. Odată şi-a electrocutat amândouă mâinile, care i-au rămas tremurânde până la sfârşit. Dar avea puterea să-mi povestească, aproape surâzând: „Unul dintre anchetatorii mei ţinea pe birou un ciomag gros (îmi arăta diametrul cu amândouă mâinile); era lucrat frumos, netezit, şi pusese să se scrie pe el: *Drumul adevărului.*”

La drept vorbind, *Drumul adevărului* n-ar fi nepotrivit ca titlu pentru acest al doilea volum. Cine ştie? Să mă mai gândesc...

Tatăl lui Pascal a fost arestat duminică 31 octombrie 1948. Înţelesese cele petrecute acasă şi trimisese un mesaj, sosit după arestarea lui şi arătând că a hotărât să se predea. Casa a fost evacuată în 48 de ore şi foştii ocupanţi şi-au găsit adăpost pe unde au putut. La trei săptămâni după arestare, autorităţile au îngăduit trimiterea către noul deţinut a unui pachet de haine şi alimente. Apoi nimic. Nici o scrisoare, nici un vorbitor, nici un pachet. Timp de opt ani.

Aurelian Bentoiu a ieşit din închisoare în luna iunie 1956. Înainte de eliberare i s-a făcut un proces, în care procurorul a cerut achitarea. A locuit cu noi, crezându-se liber, încă un an şi patru luni. Apoi a fost ridicat din nou şi condamnat, de data aceasta, la 25 de ani de temniţă grea şi confiscarea totală a averii, care la data aceea nici nu mai exista. Familia nu a putut asista la proces şi nu l-a revăzut niciodată. A murit la închisoarea Jilava după patru ani şi şapte luni, în vârstă de şaptezeci de ani.

*

Şi totuşi, ce anume a determinat acea încrâncenare, acea desfăşurare de forţe, demnă, cum spuneam, de şeful unei bande de gangsteri?

Răspunsul îl găsim pe de o parte în *Scînteia* acelor zile, pe de alta într-un text memorialistic scris de profesorul N. Mărgineanu după ieşirea sa din închisoare şi apărut în 1991, după moartea lui.[10] *Scînteia* publică, între 27 octombrie şi 2 noiembrie 1948, dezbaterile unui proces de tip pur stalinist, cu 12 acuzaţi (cei mai mulţi nu se cunoşteau între ei), şi aceste dezbateri ocupă în fiecare număr câte două-trei pagini mari, complete. Procesul e cunoscut sub numele de Procesul Popp-Bujoiu, aceştia fiind principalii acuzaţi şi totodată mari industriaşi, aflaţi la conducerea societăţii Reşiţa (Uzinele Titan-Nădrag-Calan), pe atunci una dintre cele mai importante unităţi ale industriei grele din România. Cei doisprezece acuzaţi se văd învinovăţiţi de a fi pus la punct nici mai mult, nici mai puţin decât un complot antistatal. Scopul final (ni se spune) a fost „*răsturnarea prin forţă a guvernului Groza, printr-o insurecţie armată, cu ajutorul statelor imperialiste*”. Învinuirile sunt cu totul fanteziste: acuzaţii ar fi creat grupuri subversive, transmis informaţii către SUA şi Anglia, pregătit atentate împotriva membrilor guvernului, s-ar fi dedat la acte de sabotaj: toţi recunosc „faptele”, cu o unanimitate impresionantă. Au contactat pe şefii partidelor istorice, pe membrii misiunilor engleze şi americane, i-au scris generalului Rădescu în străinătate, au făcut rost de arme, au instruit terorişti, au distribuit bani, şi câte şi mai câte. În declaraţiile semnate la anchetă de N. Mărgineanu se spune că urma să fie transmisă „*grupului din afară*” o listă a unui guvern ce ar fi fost format după victoria definitivă a conspiratorilor. Un martor, ing. Cornel Manciu, precizase că s-a ţinut contactul cu Titel Petrescu şi cu liberalii (Romniceanu, Fotino, Bentoiu, Alimăneştianu). Pe lista acelui eventual guvern, Aurelian Bentoiu figurează în fruntea departamentului de justiţie.

Acum: chiar dacă s-ar putea lua în serios această enormă însăilare, în nici o ţară normală din lume cineva n-ar putea

[10] N. Mărgineanu, *Amfiteatre şi închisori*, Dacia, Cluj-Napoca,1991.

fi condamnat în instanţă fiindcă altcineva îl socoteşte potrivit pentru a conduce un minister. Poate că acesta este motivul pentru care, în procesul ce i s-a intentat lui Aurelian Bentoiu *după* efectuarea unei detenţii de *opt ani*, nu i s-a putut formula nici o acuzaţie şi însuşi procurorul a cerut achitarea. Dar în 1948 asemenea evidenţe nu interesau pe nimeni: procesul Popp-Bujoiu era un episod mărunt într-un moment de tensiune al Războiului Rece. „*Rostul acestui proces este să nu mai lase nici o urmă de îndoială asupra amestecului Americii în treburile noastre interne*”, i-ar fi repetat profesorului Mărgineanu, în timpul anchetei, Avram Bunaciu, pe atunci ministru al justiţiei, precum şi colonelul Dulgheru, unul din marii capi ai Securităţii. Relatarea anchetei şi a procesului ocupă 52 de pagini din cele 260 ale volumului de amintiri citat, scrise cu o nobilă obiectivitate. N. Mărgineanu nu pare a-l fi cunoscut personal pe Aurelian Bentoiu: acesta este doar un nume pe listele pe care a fost pus să le semneze. „*Şterge-l pe ăla şi pune-te pe dumneata*”, i se spune la un moment dat despre un alt nume, în timpul confecţionării listei şi el se conformează, mulţumit că astfel salvase, întâmplător, chiar pe unul dintre prietenii săi. Obţinerea declaraţiilor celor mai aberante prin tortură fizică e arătată, de acest specialist în psihologie, cu cea mai mare precizie, şi ea corespunde întru totul descrierilor pe care ni le-au lăsat nenumăratele victime ale acestui tip de anchete, care s-a practicat în închisorile noastre cu un fel de monotonie sinistră. Patru din cei doisprezece acuzaţi vor muri în închisoare (se pronunţaseră şapte condamnări la muncă silnică pe viaţă), alţi doi, la scurt timp după eliberare. N. Mărgineanu, condamnat la 25 de ani, va executa din pedeapsă *numai* şaisprezece şi va ieşi în 1964, odată cu ultimii deţinuţi politici.

*

Intrarea în vigoare, la 13 aprilie, a noii constituţii a făcut posibil un număr incalculabil de legi, dispoziţii şi măsuri coercitive, toate inspirate din practica vieţii politice sovietice, aşa cum se prezenta ea la 31 de ani după Marea

Revoluţie din Octombrie şi la doar 24 de ani de la moartea lui Lenin.

România nu era un caz izolat. Lucrurile evoluau cam la fel şi în celelalte ţări din Europa de Est. În reuniunile Cominformului, unde se aflau faţă în faţă şefii partidelor comuniste din multe ţări ale lumii, se putuse observa că mulţi dintre participanţi insistau pentru adoptarea unor tactici şi soluţii diferite de la o ţară la alta, în funcţie de tradiţiile şi de situaţia socio-economică a fiecăreia. Din clipa însă în care Stalin a hotărât că toate trebuie să copieze în mod nemijlocit experienţa Uniunii Sovietice, totul s-a schimbat: chiar în interiorul partidelor comuniste aveau să fie preferaţi indivizii cu cele mai puţine veleităţi de independenţă, ca să nu spunem pe şleau „cei mai slugarnici".

Documentele care abia acum încep să fie publicate arată că aceşti conducători, deşi fiecare ţinea în mâini soarta câtorva milioane de oameni, se comportau, în raporturile lor cu Uniunea Sovietică, ca nişte slujbaşi zeloşi şi înspăimântaţi. Se arătau fie executanţi cu zel, fie iniţiatori de denunţuri care nici măcar nu li se cereau. Matias Rákosi, secretarul partidului comunist maghiar, a trimis la Moscova liste cu sute de nume ale unor comunişti de rang înalt din toate ţările europene, bănuiţi de el a se fi abătut – sau *a avea intenţia* să se abată – de la linia cerută. Pe unii îi trimitea astfel direct la moarte, dar ce importanţă ar fi avut, de vreme ce nu murea el?

Un an mai târziu, în noiembrie 1949, Gheorghe Gheorghiu-Dej îi va expedia lui A.A. Gromîko, locţiitor al ministrului de externe, următoarea scrisoare: „*Studiind materialele legate de procesul bandei lui Rajk, conducerea partidului nostru a adoptat hotărîrea de a trece la analizarea situaţiei unor membri ai partidului cu o activitate neclară şi suspectă. Deoarece nu deţinem experienţe suficiente în desfăşurarea cu succes a unor asemenea anchete, vă rugăm să ne trimiteţi unul sau doi specialişti în problemele respective, pentru acordarea de ajutor partidului nostru pentru descoperirea şi nimicirea agenţilor*

serviciilor de spionaj imperialiste”[11]. Iar cercetătoarea care publică acest text nu poate să nu observe că, până la urmă, „*partea sovietică*, sprijinindu-se pe asemenea cereri (s.m.)*, a creat în fiecare ţară din aceeaşi zonă o nouă instituţie de control, şi anume noul sistem al consilierilor sovietici...*” Sistemul consilierilor sovietici, ataşaţi fiecărui minister din ţară şi, de fapt, conducându-le, avea să fie perfecţionat în Europa de Est, ne spune cercetătoarea, până „*în ajunul anului 1951*”.

Să ne întoarcem însă în România anului 1948. Faptul că, în mentalitatea generală, nefericirile ţării sunt asociate mai degrabă cu numele şi personalitatea lui Ceauşescu, iar imaginea lui Gheorghiu-Dej, personaj istoric răspunzător de atrocităţi mult mai numeroase, nu este precizată pentru opinia publică în adevăratele ei contururi, n-a găsit încă, în mintea mea, o explicaţie mulţumitoare. Nu vorbesc de ascunderea intenţionată a unor detalii de către cei ce au un interes evident în a lăsa lucrurile în incertitudine, ci de conştiinţa colectivă. Una dintre cauze poate fi simpla ignoranţă a faptelor de către generaţiile tinere, favorizată de vârsta, astăzi foarte înaintată, a celor ce i-au fost contemporani. La prima vedere, dezumanizarea, în sensul în care am evocat-o de mai multe ori – indiferenţa absolută faţă de adversar –, pare a-i fi fost lui Gheorghiu-Dej, ca oricărui fanatic, trăsătura dominantă. Dar dacă ea n-a fost decât o imitaţie, şi ea fanatică, a lui Stalin? Sau dacă a funcţionat voluptatea crescândă a puterii, întâi râvnită, apoi exercitată? Sau dacă determinantă a fost *frica*, o frică nu numai individuală, biologică, ci potenţată de cea a tuturor celor ce-l înconjurau, care-şi jucaseră viaţa pe aceeaşi carte şi nu mai acceptau să şi-o piardă? E un personaj încă necercetat de psihologi şi care, cred, n-a inspirat până acum nici o operă literară. Şi totuşi, trecerea sa prin lume, precum şi urmele pe care le-a lăsat oferă destule teme de meditaţie.

*

[11] Galina Muraşko (Moscova), „Represiunile politice în ţările Europei de Est la sfârşitul anilor ’40: conducerea sovietică şi nomenclatura naţională de partid şi de stat”, în *Analele Sighet*, vol. 6, p. 347.

Cum am spus, casa Bentoiu fusese golită în câteva zile. Ordinul de evacuare sosise aproape imediat după arestare. Familia se împărţise la mai multe adrese: în locuinţa unui prieten se refugiaseră fosta stăpână a casei cu Marta şi Madame Marie, guvernanta sosită când Marta avea cinci ani şi care, cum am mai spus, devenise un membru al familiei. Pascal îşi căuta un loc separat: în biroul tatălui său, împachetând hârtii şi dosare, a dat din întâmplare peste un contract de vânzare-cumpărare încheiat în anul precedent de biroul de avocatură al tatălui său pentru o mătuşă a lui Pascal, verişoară primară cu mama lui. Alina Cosma îşi cumpărase o casă (mai exact, jumătate din ea) în Bucureşti şi Pascal s-a întrebat deodată dacă nu s-ar găsi acolo un loc pentru el. Casa era situată pe bulevardul Ferdinand la numărul 13.

Alina Cosma Vornicu, acea mătuşă a cărei prezenţă avea să rămână importantă în toată viaţa noastră şi al cărei nume va reveni foarte des aici, l-a primit pe Pascal cu bucurie. Îl admira pe tatăl lui şi acea arestare brutală o consternase; i-a atribuit lui Pascal ceea ce fusese sufrageria propriei ei locuinţe, o casă de tip baroc, ridicată în secolul al XIX-lea cu destul fast, dar acum neîngrijită şi nereparată de multă vreme. Pentru o femeie singură, o asemenea proprietate, departe de a fi o locuinţă plăcută şi confortabilă, era – şi va rămâne constant – un izvor de preocupări şi necazuri. Dar cea care a devenit pentru noi toţi „Tante Aline” era şi ea departe de a fi o personalitate obişnuită şi urma să ne-o demonstreze în multe feluri, în acelaşi timp pozitive şi surprinzătoare.

După ce şi-a adus la noua adresă patul dublu, pianul, un dulap, o masă de lucru, nişte scaune şi un fotoliu, Pascal şi-a început noua existenţă, de data asta tristă şi dură. Tante Aline îl găzduia, dar nu-l luase în pensiune; detesta bucătăria şi abia dacă gătea pentru ea însăşi. Pascal era acum un om liber, dar foarte singur. Îl apăsau şi imaginile trecutului recent, şi cele ale unui viitor cu siguranţă neprielnic. Îmi scria pagini scurte, relativ laconice, fără glumele obişnuite, fără nici măcar gânduri despre muzică sau cărţi. Marta era în altă casă, nefericită şi ea.

Într-o zi, Pascal m-a aşteptat în zadar: se hotărâse operaţia mea de apendicită şi n-am avut timp nici măcar să-i dau un semn de viaţă. În plus, şi noi trăiam cu spaima evacuării, pentru că la parter se instalase Banca Naţională şi se căuta o locuinţă pentru noul director. Cam la o săptămână după operaţie, Pascal a putut să vină la noi şi, poate pentru că fuseseră între timp atâtea încercări, acea zi mi-a rămas ca o amintire binefăcătoare şi foarte dulce. Ţin minte că i-am cântat, cum puteam, nu ştiu ce andante din sonatele pentru pian de Mozart. Masa de prânz a avut un fel de atmosferă familială. Păream în convalescenţă amândoi.

Ziua de 9 decembrie am petrecut-o la Bucureşti împreună. Era un început de iarnă friguros şi umed. Seara, în odaia lui, au venit şi Marta, şi Mircea. Stăteam toţi patru în jurul mesei; simţeam cum trec minutele şi se apropia ora plecării, apoi a drumului spre gară pe străzile tot mai neluminate, spre vagoanele tot mai vechi şi mai friguroase, spre o existenţă tot mai ameninţată. Nu eram veseli nici unul; Marta îşi evoca poate şi ea întoarcerea în noua locuinţă; totul era apăsător. Şi, deodată, Pascal a rostit, fără ca nimic să o prevestească, această frază:

— Eu cred că trebuie să ne căsătorim.

Aici amintirile mele şi ale lor devin extrem de confuze. Singurul lucru de care suntem cu toţii siguri este că eu am început să plâng în hohote. „Taci, mireasă, nu mai plânge...” Ţin minte doar sentimentul acela sfâşietor, pe care nu reuşeam să-l exprim în cuvinte. Sunetul vocii lui Pascal fusese ca un zgomot de uşi trântite. Una se închidea peste ceea ce fusese, alta se deschidea spre necunoscut.

Sigur că acesta era ţelul. Dar nu atât de repede şi, oricum, l-am fi dorit altfel. Sigur că spre asta tindeam amândoi. Ba chiar ne fixasem, peste vară, data de 28 aprilie 1949, aniversarea a doi ani de când ne întâlniserăm, ca termen până la care să ne câştigăm viaţa, condiţie prealabilă pentru un nou cămin. Dar, în ultimul timp, abia dacă mai pomenisem de aşa ceva. Situaţia generală se înrăutăţea în chip constant, iar cele întâmplate de curând păreau să fi împins totul spre o zonă de neatins, nici măcar cu gândul. Cu două zile înainte, scriam, în ceea ce avea să

rămână pentru multă vreme ultima mea scrisoare către Pascal, anunţându-mi venirea şi reluând ca întotdeauna mitologia muntelui: „*Drumul se îngustează din ce în ce în faţa noastră – exact ca valea Horoabelor la coborâre. Şi cade şi noaptea; dar nu există nici o cabană la capăt şi probabil nici o ieşire. De aceea vreau să trăim cât se poate de intens, atâta cât ne mai rămâne.*"

Marta a spus:

— Ar trebui totuşi să aşteptăm întoarcerea tatei.

Mircea a răspuns:

— Nimeni nu poate şti cât o să dureze.

Eu nu-mi amintesc să fi spus ceva. A început să se discute problema evidentă: din ce o să trăim?

Pascal îşi aminteşte că ar fi zis: „Eu nu pot să mă fac hoţ de cai ca să câştig bani."

Mircea i-a replicat: „Ba te faci şi hoţ de cai, dacă e nevoie."

În vagonul rece şi întunecos care mă ducea spre casă, am avut tot timpul să încerc să-mi cumpănesc gândurile, odată cu un sentiment ciudat de irealitate şi confuzie. Încă puteam amâna totul. Singurul lucru pe care-l stabilisem era ca Pascal să vină peste câteva zile să stea de vorbă cu părinţii mei. Argumentul său era*: ce anume* să mai aşteptăm? Generaţia noastră nu credea nicidecum în venirea americanilor, care se vedea bine că nu interveneau în nici un fel. Cel puţin, din toate grijile şi necazurile noastre, să dispară acel sentiment sfâşietor de despărţire, mai exact de ne-unire, care ne consuma energia şi nu ducea la nimic bun.

În vârtejul de idei şi argumente contradictorii care mă stăpânea, ştiu bine că domina anxietatea, ba chiar frica. Nu mă temeam de eforturi sau de lipsuri; cred că esenţială era grija ca nu cumva acel edificiu impalpabil şi minunat de frumos, care era dragostea noastră, să nu se erodeze şi, până la urmă, să se prăbuşească sub dificultăţile vieţii de zi cu zi. Lui Pascal aproape că nu-i găseam defecte, dar oare nu vor apărea ele pe drum, şi la el, şi la mine, sub presiunea unei existenţe probabil mizere pe care n-o cunoscuse nici unul din noi? Ne trebuiau forţă, curaj, rezistenţă, răbdare... şi dragoste.

Dragostea era răspunsul la toate întrebările. În al doilea rând, venea curajul, pe care ea îl aducea. Alesesem odată pentru totdeauna: ce rost mai avea să mă tem? Nici măcar nu era vorba de un început sau de un drum nou. Era o continuare a celui pe care mergeam amândoi de atâta vreme. Ştiam că pot să contez şi pe el, şi pe mine. Cât despre greutăţi, ce naiba ! N-o să fie ele mai tari decât noi. Mai văzusem noi din astea şi pe munte.

Şi, odată cu imaginea muntelui, cu toate simbolurile şi amintirile sale, toate s-au aşezat la locul lor, aşa cum trebuiau să fie.

*

Logodna a fost celebrată la 26 decembrie 1948 la Olteniţa, pe la ora şase seara, în casa unchiului Ionel. Erau de faţă numai rudele apropiate. Pascal venise în acea după-amiază cu Marta şi s-au întors în aceeaşi seară la Bucureşti. Totul a fost foarte sobru. Slujba a oficiat-o popa Gheorghe, un preot bătrân care slujea de mult în oraş şi mă botezase şi pe mine.Ţin minte luciul odăjdiilor sale, statura măruntă şi obrazul rotund pe care-l cunoşteam prea bine, câteva figuri zărite fugitiv. Pascal, în stânga mea, îmi comunica un fel de încredere tăcută. Imaginile sunt astăzi aburite ca paharele cu vin alb (de şampanie nu putea fi vorba din nici un punct de vedere), băute atunci cu câteva uscăţele. Cu un guler lung de dantelă, purtam rochia bleumarin, croită frumos, de care eram atât de mândră pentru că mi-o făcusem singură. Încetase să-mi mai fie frică; doar o sfială îmi rămăsese, în faţa misterului slujbei şi al destinului pe care-l înfruntam împreună.

II

Căsătoria civilă a avut loc la 8 ianuarie 1949. Era o zi friguroasă, închisă, fără zăpadă. La primăria de Galben, cum încă i se spunea (în spatele Teatrului Studio), eram cu toţii în paltoane sau blănuri, rezervaţi, uşor surâzători. Ceremonia a avut pentru mine un ciudat aer de slujbă religioasă, deşi rezervaserăm cu toţii cununia la biserică

pentru după întoarcerea tatălui lui Pascal. Un fotograf s-a aflat pe acolo; din lipsă, fără îndoială, de mijloace, în albumul nostru se află o unică fotografie 6 x 9, precum şi opt ştraifuri microscopice, în care am încercat ieri, cu lupa, să identificăm câţiva dintre cei ce au fost de faţă: unchiul lui Pascal, Ion Bentoiu, cu soţia sa, Anastasia; Lucreţia Bentoiu şi Marta; un văr al copiilor Bentoiu, avocatul Patriciu Popescu; doctorul Vasile Trifu, care a fost martor pentru Pascal, şi vărul meu Dodel, care a îndeplinit acelaşi rol pentru mine. Se mai disting părinţii mei, Nana, soţia lui Dodel, unchiul Mitică, cel mai înalt dintre toţi, cum se întâmpla întotdeauna; au mai fost tante Aline, unchiul meu Ionel cu Tilly, Mircea Soare, înalt şi el, precum şi câteva siluete indistincte – în totul vreo douăzeci şi cinci de persoane. În mâinile mele, un buchet mare de flori albe pune singura notă de lumină pe ansamblul sobru al adunării.

Cum în absenţa celui plecat fără voie nu putea fi vorba despre nici o petrecere, plănuisem ca masa de prânz s-o luăm doar între noi, tinerii, în noua noastră odaie: Marta, Mircea şi noi doi. În definitiv, hotărârea ne aparţinea, fusese planul decis şi realizat de noi; aveam de gând să ne simţim veseli şi cât puteam de liberi. O coincidenţă fericită – sau, mai degrabă, un aranjament înţelept – potrivise lucrurile astfel ca în aceeaşi dimineaţă să se serbeze cununia religioasă a lui Nicu, cel mai mare dintre cei trei veri ai mei, cu Popica Gheorghiade, o tânără arhitectă pe care o ştiam de pe vremea când eu aveam cinci ani şi ea, doisprezece. Aşadar, părinţii mei nu se întorceau singuri acasă cu inima strânsă, ci se duceau la o petrecere de familie unde puteau ciocni câte un pahar de vin, simbolic, şi pentru noi. Mama şi-a dat probabil toată silinţa să se simtă bine, dar ştiu că i-a fost greu.

Cât despre masa noastră, visată ca un ritual eroic al generaţiei tinere, ea a luat o formă neaşteptată. Tante Aline, noua noastră gazdă, a stat până spre seară cu noi şi cu fratele ei vitreg, Coty, un conviv vorbăreţ pe care-l vedeam pentru prima oară, „ţinându-ne de urât” cu poveşti de tot felul, cu cele mai bune şi mai afectuoase intenţii. Peste bluza mea de voal galben pal, tante Aline mi-a

petrecut pe după gât un şirag lung de boabe de chihlimbar: împărţite astăzi de mine cu fiica mea, Ioana, ele închid în apele lor amintirea acelei zile, a dărniciei celei care le oferise şi a drumului nou care se deschidea.

*

Casa în care tante Aline ne atribuise cu generozitate un spaţiu – acei douăzeci de metri pătraţi în care aveam să locuim timp de şapte ani şi în care şi-a petrecut primele luni de viaţă unica noastră fiică, Ioana – se afla la numărul 13 pe fostul bulevard Ferdinand, rebotezat bulevardul Dimitrov. Era ceea ce se numea pe atunci o „casă boierească”, ridicată înainte de Primul Război în stilul neoclasic care dăduse Bucureştilor o aură arhitecturală unică. Simţind schimbarea vremurilor, tante Aline îşi vânduse în 1947 moşia şi-şi investise banii în această casă. Ochiul ei apreciase corect soliditatea şi stilul clădirii, dar mai puţin exact uriaşele cheltuieli care ar fi fost necesare ca să-i redea frumuseţea iniţială, şi cu atât mai puţin evoluţia normelor locative în Bucureşti.

Din curte, trepte lungi de piatră, destul de crăpate, duceau spre un vestibul şi un hol adânc şi larg, pe care dădeau uşile celor trei camere principale şi, în fund, un glasvand dincolo de care se afla sufrageria. Întregul avea un aer ciudat de măreţie şi abandon. Holul era ocupat de o masă mare de sufragerie şi de scaune cu spătarul sculptat, dar parchetul fără covor părea a nu mai fi fost lustruit de vreo cincisprezece ani şi acum se spăla cu apă şi săpun. Practic, tante Aline ocupa cele două odăi din faţă care dădeau una spre curte, alta spre stradă, cu ferestre deschizându-se mult deasupra capetelor diferiţilor trecători; una era dormitorul ei, mobilat confortabil în întregime, legat de o baie cu cazan şi boiler de modă veche; în partea cealaltă a holului, odaia de la stradă cuprindea şi o seră rotundă cu geam, tot după moda de la sfârşitul secolului al XIX-lea. O a treia cameră, mai mare, părea încă neocupată, iar lui Pascal i-a încredinţat-o pe cea din fund, care ar fi trebuit să-i servească de sufragerie. S-a încuiat uşa glasvandului, acesta a fost blocat cu un bufet în hol şi

acoperit cu un covor mare în partea noastră, iar accesul din curte a rămas să se facă pentru noi prin fosta intrare de serviciu.

În curând, legile de reglementare a ceea ce s-a numit „spaţiul locativ” au stabilit norma următoare: un om avea dreptul, pentru sine însuşi, la opt metri pătraţi de spaţiu locuibil. Pascal şi cu mine puteam deci ocupa 16 m2, iar pentru cei 4 m2 suplimentari (camera avea 20 m2) plăteam o chirie majorată, de altfel foarte mică. Cât despre faimoasa „odaie de lucru” acordată unor artişti, ea nu se potrivea cu statutul de începător al lui Pascal, mai ales după arestarea tatălui său, aşa încât rămăsese doar o vorbă în vânt.

Conform aceleiaşi reglementări, tante Aline ocupa odaia cu baie, în cea de la stradă îl avea ca locatar pe domnul Koşca, cel ce-i cumpărase moşia, iar în cea de-a treia figura pe repartiţie o tânără din provincie, practic absentă; holul central, socotit spaţiu comun, era ca atare nerepartizabil. În holişorul întunecos din faţa camerei noastre se aflau două scări: una mergea spre pivniţă, iar alta suia la etaj, unde un pod uriaş ocupa o jumătate din suprafaţa casei. Acolo, un culoar îngust dădea acces la patru camere, fiecare ocupată de câte o familie: o basarabeancă singură, bătrână şi bolnavă, o pereche tot de basarabeni cu un băieţaş, precum şi două perechi fără copii care şi-au manifestat uneori cu tot dinadinsul agresivitatea de clasă, deşi în practică nu ne-au putut face nici un rău. E drept că toţi aceştia găteau în camerele lor şi foloseau o singură, modestă instalaţie sanitară, situată pe culoarul comun: prin comparaţie, odaia noastră mare, cu acces la baia şi bucătăria lui tante Aline, constituia un lux în toată puterea cuvântului. În totul, supraîncărcarea locativă, care în timp avea să crească, crea o atmosferă destul de apropiată de cea din filmele ruseşti pe care le vedem astăzi şi care pe atunci ne erau încă necunoscute.

*

Aveam deci acum un loc care să fie numai al nostru şi în care puteam fi, în sfârşit, împreună. Dulceaţa traiului

„împreună” nu poate fi nici mărturisită, nici descrisă; o cunosc doar cei cărora soarta le-a îngăduit-o un timp destul de lung ca s-o preţuiască aşa cum se cuvine. Nu ştiam, pe atunci, nimic despre viitor, dar eram hotărâţi să apărăm prezentul împotriva oricăror încercări. Doar cu ochii de astăzi pot să ne văd aproape ca pe nişte copii; pe atunci, noi ne socoteam răspunzători şi decişi, deveniţi dintr-odată maturi, iar piedicile de care deveneam tot mai conştienţi nu făceau decât să ne sporească tenacitatea.

În primele zile, când am putut dispune de nişte bani veniţi în chip miraculos în ajutorul nostru, nu ne-am modificat foarte mult programul zilnic. Pascal continua să-şi petreacă timpul în faţa pianului; eu citeam de cum aveam un ceas liber, dar îmi luam şi îndatoririle gospodăreşti foarte în serios, cu atât mai mult cu cât masa în doi era încă un fel de a ne juca „de-a oamenii mari”, un rit sărbătoresc nou, cu bucuriile, emoţiile şi descoperirile sale. Trecutul devenise cu totul inaccesibil, viitorul era fără formă şi fără îndurare: intensificam cu voluptate prezentul, oarecum izolaţi în timp. Învăţam să ne cunoaştem în plină lumină, fără idealizarea distanţei, fiecare cu slăbiciunile şi capriciile sale; dar simpla prezenţă fizică a celuilalt, totodată iubită şi ocrotitoare, răscumpăra greutăţile şi alcătuia un izvor de energie pentru tot ce presimţeam că avea să vină.

Erau, în ceea ce mă privea, primele săptămâni pe care le petreceam departe de părinţi şi pentru că legătura dintre noi fusese atât de încrezătoare şi caldă, mă învăţam greu cu totala lor absenţă. Puţine lucruri, în încăperea aceea, purtau însemnele de acasă; cu timpul, uneori ca urmare a evacuărilor, au început să-mi sosească mobile şi obiecte care reînnodau cu trecutul şi-mi sugerau o duioşie protectoare la care nu mai aveam dreptul decât din partea lui Pascal, el însuşi adesea destul de deprimat. Întinsă pe pat, îmi plimbam privirea pe casetoanele pictate din plafon, care-mi evocau internatul de la Şcoala Centrală; deasupra mesei pe care lucram şi unde şi mâncam se afla portretul socrului meu, pe care în viaţă abia îl întrevăzusem şi a cărui tinereţe calmă, pe acea pânză, părea cumplit de nepotrivită cu soarta lui de acum. Pianina lui Pascal, încadrată de o mare oglindă de perete, era semnul reconfortant al raţiunii

noastre de a fi. Dis-de-dimineaţă, Pascal se aşeza în faţa ei şi lucra neîntrerupt până la ora mesei; dormea puţin după-amiaza, apoi îşi continua lucrul până seara. Nu mai văzusem niciodată atâta liniştită şi perseverentă concentrare. Pe atunci îşi începea totdeauna ziua cu un anumit preludiu de Bach; îşi făcea câtva timp exerciţiile de pian, apoi trecea la compunerea următoarelor părţi din prima lui simfonie, cea din care a rămas doar *Uvertura de Concert* de care am mai vorbit. Ceasurile în care lucra la ea erau pentru mine cele mai fericite; era în acea muzică o veselie, o spontaneitate candidă care mă cucereau. În schimb, orele de studiu al digitaţiei pianistice puteau deveni un calvar, dacă mă încăpăţânam să citesc în chiar acele ceasuri. Fără îndoială că şi pentru Pascal prezenţa mea constantă în propria lui cameră trebuie să fi pus unele probleme. Copii răsfăţaţi, avusesem fiecare o odaie numai a noastră şi învăţam acuma s-o împărţim. I-am fost recunoscătoare că a acceptat fără greutate prezenţa sonoră a maşinii mele de scris; spunea că fiind un zgomot mecanic şi lipsit de sens, n-avea cum să-l deranjeze; ba chiar, ceva mai târziu, a introdus în banda de magnetofon a unei vesele muzici de scenă sunetul clopoţelului care anunţa sfârşitul rândurilor, la acea maşină de tip vechi.

Suprimarea glasvandului lăsase odăii doar lumina unei ferestre înguste, care dădea spre stradă pe o curte mică, închisă. Vara, penumbra se transforma în avantaj, ferindune de prea mare arşiţă. Iarna, soba înaltă, cu cahlele ei ornamentate baroc, dădea o căldură plăcută când puneam lemne destule, ceea ce se întâmpla cam rar. Pentru mine, odaia s-a umanizat de-a binelea doar când a sosit de nu ştiu unde vitrina fostei noastre sufragerii, pe care am transformat-o cu entuziasm în bibliotecă, rost pe care-l îndeplineşte şi azi: cotoarele legate ale câtorva cărţi „de-acasă” au fost mesagerele unei continuităţi de care aveam absolută nevoie.

*

Viaţa pe care o începusem era nouă din foarte multe puncte de vedere. Cel mai evident a fost pentru mine faptul

că m-am văzut de la început răspunzătoare, zilnic, cu pregătirea unei adevărate mese de prânz. Pascal nu mai era student, aşa încât soluţia cantinei ne era inaccesibilă. Nu mă pricepeam, de fapt, la aproape nimic. Cartea de bucate a Sandei Marin, din fericire, explica şi gesturile necesare care, neştiute, pun gospodinele începătoare în situaţii imprevizibile. N-aş spune că începuturile mele au fost strălucite: am şi acum în minte cele patru porţii de budincă cu griş, tari ca nişte mingi de cauciuc şi pe care, la sfârşitul unei mese festive cu Marta şi Mircea, le-am aruncat de comun acord, una câte una, drept în sobă. Mircea era în anul patru la Medicină şi orarul facultăţii îi permitea să se abată pe la noi la ora prânzului. Cum mama sa era o gospodină ultra-performantă, ale cărei invitaţii la masă erau pentru noi prilej de nesfârşite entuziasme şi rememorări, ne întrebam, Pascal şi cu mine, ce-l putea determina pe Mircea să renunţe la acele mese şi să le accepte pe ale noastre. „Probabil că vrea să se mortifice”, a opinat Pascal şi, cum intenţia putea fi într-adevăr atribuită lui Mircea, atras dintotdeauna de normele unei existenţe de tip monastic, a rămas înţeles între noi că era chiar aşa. Pascal, din fericire, nu era exigent şi mi-a urmărit evoluţia pe acest tărâm cu o generoasă detaşare.

Completarea unui inventar minim în bucătărie a fost o încercare serioasă. Tante Aline nu gătea; avea oroare de asta şi zestrea ei specifică era cvasi-inexistentă. Era din generaţia căreia îi aparţinea şi Catherine Pozzi, o generaţie învăţată cu un personal de serviciu numeros şi care vedea în simplul contact cu treburile de la bucătărie o insuportabilă înjosire. Un drum făcut de mine cu mama, care nu se pricepea nici ea, dar avea despre toate acestea o concepţie ceva mai sportivă, la ultimul etaj din fostele Galeries Lafayette (viitorul magazin Victoria) mi-a rămas în minte ca o primă şi inexprimabilă uluire. Întreg etajul era gol – adică existau toate rafturile, dar nu era nimic pe ele: era efectul direct al naţionalizării. De atunci încoace am văzut atât de des acest tip de privelişte, în special în era Ceauşescu, încât ea nu mai are nimic impresionant, dar pe atunci imaginea părea neverosimilă şi memoria mi-o restituie cu o perfectă claritate. Etajul fusese cândva al

mărfurilor pentru copii şi-mi aminteam de un ajun de Crăciun, cu mulţi ani în urmă, în care venisem tot cu mama, având voie să-mi aleg drept cadou un obiect (nu mai multe!): strălucirea, abundenţa, fantezia, noutatea jucăriilor îmi tăiase răsuflarea...

Maria şi-a împărţit cu mine uneltele de gătit; problema aragazului a fost evident mai complicată. Ne-am îndreptat către Mica publicitate, unde am găsit un singur anunţ la un preţ accesibil, oferind un aparat cu trei ochiuri şi cuptor, fabricat de un meseriaş din piese recuperate. Aparatul, care nu era smălţuit, ci doar vopsit, s-a înnegrit imediat, aşa cum fusesem preveniţi, dar a funcţionat impecabil timp de vreo şapte ani. Pentru că atâta amar de vreme n-am sărit în aer, i-am fost totdeauna recunoscătoare acelui meseriaş priceput care încerca şi el să supravieţuiască, fără să ne pună nici nouă viaţa în pericol.

Bucureştiul îl regăsisem, dar abia îl recunoşteam. Bulevardele, lipsite seara de lumini şi ziua de agitaţia veselă de odinioară, păreau neobişnuit de largi şi de pustii. Cele mai multe magazine, dar mai ales cele strălucitoare de pe Calea Victoriei erau închise sau pe cale de închidere, prezentând în vitrine mărfuri vechi, desperecheate, nevandabile de fapt, dată fiind şi sărăcia eventualilor cumpărători. „Djaburov”, „Librăria Italiană”, „Ca’ d’Oro”? Numele lor mai pâlpâia doar în amintire. Din iulie 1948, dispăruse din Piaţa Palatului masiva statuie ecvestră a regelui Carol I, dar şi, în centrul centrului, marele grup statuar închinat lui Ion Brătianu în piaţa cu acelaşi nume, devenită acum un spaţiu gol, intitulat piaţa Bălcescu. Cele două monumente îndepliniseră rolul de a asigura o continuitate istorică, de a da o formă trecutului comun. În cenuşiul iernii, spaţiul nou şi anonim, străbătut doar de tramvaie, părea a aparţine unui oraş necunoscut. Încă mai ciudată era prezenţa megafoanelor care răspândeau de dimineaţa până seara, cu mare intensitate sonoră, ştiri, muzică, marşuri şi învăţăminte ideologice. Această noutate, importată de la Moscova şi care a durat mai mulţi ani, avea ca efect că nu puteai uita nici o clipă unde te afli şi în ce fel trebuia să trăieşti. Un lucru bun era că la decesul câte unei personalităţi politice de rang înalt se suprimau emisiunile

vorbite şi se difuza doar muzică simfonică, de preferinţă romantică şi meditativă. Zilele de acest fel erau un adevărat balsam sonor şi începuseră să fie aşteptate cu o vinovată nerăbdare, iar repertoriul respectiv era numit de mulţi „muzică de înmormântare”.

În acel an, cred, dar ceva mai târziu, s-a publicat o ordonanţă care a accentuat aparenţa din ce în ce mai mohorâtă a oraşului, datorată şi economiilor tot mai drastice de lumină. Cei care mai deţineau prăvălii sau ateliere particulare (mai erau destule, dar din cele foarte mici) au fost obligaţi să-şi vopsească firmele după instrucţiunile şi cu materialele Primăriei. Firma nu trebuia să cuprindă nici un desen, nici un nume hazliu sau sugestiv, ci doar tipul de produs pe care-l oferea („vopsele”, „cizmărie” etc.), precum şi numărul autorizaţiei de funcţionare. Formatul obligatoriu era mare, fondul gri-închis, literele groase şi negre, iar totul era încadrat într-un chenar lat, negru şi el, ca un ferpar de doliu. De pe o zi pe alta oraşul a căpătat o înfăţişare încă şi mai sumbră şi mai deprimantă. În contrast voit cu acele firme funerare, câte un nou magazin de stat se deschidea odată la câteva luni, cu spaţii mari strălucitor luminate, dar aproape lipsit de marfă, exceptând uriaşele piramide cu câte un sortiment unic de conserve, inspirate din economia sovietică.

Altminteri, pe străzi trecătorii erau puţini şi tăcuţi, fără zarva veselă de odinioară. Nu mai gesticulau, nu mai stăteau la şuetă şi nici măcar în grupuri, ci umblau de cele mai multe ori singuri şi cu capul în pământ. Culoarea nouă, pământiu-argiloasă, a uniformelor militare şi cea albastră a recent înfiinţatei Miliţii dădeau, până ne-am obişnuit, impresia unei armate de ocupaţie. Cât despre maşini, ele se răriseră aproape cu totul. Cu timpul, ne-am învăţat cu relativa lor absenţă din timpul zilei şi cu zumzetul motoarelor lor în tăcerea nopţii. Erau jeepuri şi Ziss-uri ruseşti, toate negre; ştiam cu toţii că cele mai multe erau folosite pentru ridicarea cetăţenilor de la domiciliu şi transportul lor către unul din nenumăratele lagăre şi închisori înfiinţate peste tot în ţară. Altele aduceau acasă funcţionari mai însemnaţi, directori, şefi de instituţii şi întreprinderi, şcoliţi şi îndrumaţi în cursuri şi şedinţe de

partid rareori încheiate înainte de unsprezece noaptea. Auzeam fâşâitul roţilor pe caldarâm şi adormeam la loc, strângându-ne şi mai mult unul lângă altul.

*

Acum însă, înainte de a urma firul propriu-zis al povestirii, trebuie să vorbesc despre tante Aline. N-o ştiam atunci, dar ea avea să fie în viaţa noastră o prezenţă constantă, în cea mai lungă parte din timp o prezenţă-absenţă, acea mătuşă pe care o inviţi totdeauna de Paşti şi de Crăciun, dar ale cărei vizite neanunţate îţi dau peste cap tot programul, cea pentru care intri în panică dacă se îmbolnăveşte, însă pe care o uiţi când îi merge bine, dar mai ales cea care ne-a oferit, în tinereţea noastră, adăpostul din care ne-a fost îngăduit să ne luăm zborul, după cum ea urma să-şi găsească în locuinţa noastră ultimul liman. N-am ştiut totdeauna s-o înţelegem, era prea neobişnuită pentru ca o convieţuire cu dânsa să fie uşoară, dar ea reprezenta o parte din istoria ţării, înfăţişarea şi uneori purtările ei erau expresia unei fiinţe neobişnuite şi ar fi în acelaşi timp nefiresc şi nedrept să nu-şi ocupe locul în această lungă povestire al cărei tâlc, mi se pare tot mai clar, nu mi se va dezvălui, chiar mie, decât în ultimele ei pagini.

În acel an 1949, când am cunoscut-o, era o femeie de vreo cincizeci de ani, mai degrabă scundă, dar umblând foarte drept, cu părul oxigenat şi o înfăţişare variind de la o extremă îngrijire, când avea în faţă vreun prilej social, la cea de toate zilele, când umbla prin curte cu un palton sport aruncat pe umeri sau îşi aduna autoritar de pe străzi foxul sârmos, un căţel lătrător şi indocil numit Taifun. Ne explicase că ea şi cu domnul Koşca, acel chiriaş din faţă care era acum proprietarul moşiei Ludeşti, fostă a ei, urmau să se căsătorească; rareori văzusem, îmi ziceam eu, o pereche mai nepotrivită. Nu ştiam despre viaţa ei decât că fusese crescută la pension în Elveţia, ca de altfel multe tinere din protipendada bucureşteană, şi căsătorită apoi cu fratele mai mare al lui Istrate Micescu, iar acel ungur cu un accent destul de marcat şi cu gesturi cam nestrujite nu-mi părea nimerit în nici un fel pentru a împărţi cu dânsa viaţa

de toate zilele. Dar nu era treaba mea în nici un fel. Căsătoria proiectată nu a avut niciodată loc, viaţa – şi moartea – unora şi altora au strâmbat desenul de atunci, făcându-l de nerecunoscut.

*

Tante Aline – Alexandrina Cosma, în prima căsătorie Micescu, în a doua Pilat – a fost o personalitate complexă şi de aceea, dintre nenumăratele ei înfăţişări, mi-e greu să mă hotărăsc pe care s-o evoc mai întâi. Să aleg imaginea micii eleve interne din pensionul elveţian Montchoisi, sau a vânătoriţei cu cizme roşii stând la pândă, iarna, la rând cu bărbaţii şi care a reuşit odată să împuşte două vulpi dintr-un singur foc? A sportivei de la volanul unei Isotta Fraschini în drum spre moşia pe care o administra singură, sau a deţinutei de la Mislea în bocancii prea strâmţi, care i-au strâmbat pentru totdeauna degetele de la picioare? A doamnei în vârstă, totdeauna proaspăt coafată, ce-i învăţa cu atâta drag pe copiii din cartierul Pajura refrene populare franceze, sau a centenarei în luptă cu slăbiciunile trupului şi evocând, cu delicateţea unei adolescente, marea iubire de odinioară? Fiecare din aceste imagini e corectă, alte câteva le-ar completa şi lămuri, dar misterul oricărei fiinţe umane rămâne întreg, oricât ne-am strădui să-i dibuim şi să-i pătrundem sensul.

Firea mândră şi voluntară a Alinei se explică în întregime când îi privim arborele genealogic, pe care, de altfel, nu l-am putut reconstitui cu totul. Grecoaică după toţi cei patru bunici, îi plăcea să-i evoce în amănunt pe toţi membrii familiei şi despre fiecare avea, har Domnului, ce povesti. Tatăl ei murise într-un accident de călărie când ea împlinise doar şase luni; totuşi ea îi închinase un adevărat cult, bazat pe ceea ce auzise de la unii şi de la alţii, dar necesar poate ca să echilibreze relaţia mult mai complexă pe care o avea cu mama ei, cu care s-a aflat mai târziu într-un proces de moştenire timp de mai mulţi ani. Vasile Cosma Vornicu trăise cândva în umbra lui N. Filipescu, al cărui ajutor fusese, spunea Aline, „pe mai multe judeţe”. Dar Vasile Cosma nu-şi datorase marea lui avere doar acelei activităţi,

ci adăugase la partea moştenită de la tatăl său şi pe aceea a unui frate care i-o vânduse, spre sfârşitul veacului al XIX-lea, cu o sumă enormă. Ceilalţi fraţi şi surori se prăpădiseră relativ tineri, la Constantinopol, Paris sau în România, mama lor, născută Zevcaris, aparţinând unei familii de diplomaţi din Atena.

Puţinătatea rudelor din partea tatălui şi, în schimb, frumuseţea fizică şi viaţa socială animată a rudelor din partea mamei au avut asupra Alinei o influenţă hotârâtoare. Ca să înţelegem toate aceste destine, e nevoie să ne întoarcem la întâmplările de la începutul secolului al XIX-lea şi să urmărim cu gândul un mare boier moldovean, care după tuburările Eteriei pornise spre Apus cu rădvanele încărcate şi nu s-a oprit cu ele decât în nordul Franţei, întemeind o ramură a familiei sale care avea să poarte numele de Sturdza-Dieppe. Unul dintre fidelii săi, un grec pe numele de Iorgu (mai târziu, el şi cei doi fii ai săi şi-au luat numele Nicolescu) şi străbunicul Alinei, ca şi stră-străbunicul lui Pascal şi al Martei, a hotărât să se întoarcă din drum şi să rămână cu toată averea sa în Muntenia. Averea pare să fi fost considerabilă, dar marele atu al lui Iorgu erau cei doi fii ai săi, Dimitrie şi Iorgulache, care făcuseră amândoi o şcoală de ofiţeri la Moscova. Lui Dimitrie, pe care Aline îl numea „Colonelul”, i s-ar fi încredinţat diferite răspunderi însemnate, între altele paza domnitorului, al cărui palat se afla în Piaţa Unirii. Ca urmare, şi-ar fi ridicat în Bucureşti, în zona Dealului Mitropoliei, o casă impunătoare şi mereu înfrumuseţată, care a trecut apoi în altă familie. Trăia pe picior mare, luase de nevastă, în prima căsătorie, o fată de boier vechi şi ar fi fost implicat în întâmplările anului 1848 alături de grupul Rosetti, Magheru şi ceilalţi.

Iorgu se oprise din fugă în împrejurimile Câmpinei. I-a plăcut locul şi dorind să locuiască împreună cu cel de-al doilea fiu – zis Iorgulache ca să-l deosebească de capul familiei – a ridicat în oraş un conac fermecător, înconjurat de terenuri care se întindeau până aproape de gară. Bombardată grav în 1944, ajunsă în ruină, naţionalizată şi apoi dărâmată de tot, acea clădire nu mai există astăzi decât în fotografii şi într-un tablou în ulei, pictat de Pascal

la cincisprezece ani, în 1942. Pe pânză, cele două scări arcuite care duc la terasa înaltă, dimensiunea construcţiei şi armonia proporţiilor ei, parcul cu pomi stufoşi care o înconjoară sunt pline de sugestii.

Iorgulache, bunicul Alinei şi străbunicul lui Pascal, a fost subprefect al regiunii sub Alexandru Ioan Cuza şi omul său de încredere, apoi a îndeplinit cam aceeaşi funcţie sub Carol I. Era însărcinat cu paza drumurilor şi pădurilor şi dispunea, pentru a ţine în frâu pe tâlharii vremii, de un fel de mică armată. Vorbitor de limbi străine, om de curaj ce nu ezita, în urmăririle sale, să recurgă la deghizări sau să aşeze în anumite locuri, în chip de santinele, manechine în uniformă de dorobanţi, Iorgulache purta în casă un fes vişiniu şi fuma din narghilea. Acest personaj fascinant a rămas mereu credincios celor pe care-i slujea. În familie s-a păstrat multă vreme, cu respect, un ceas de aur primit de la Cuza în circumstanţe neobişnuite: Iorgulache îl însoţise pe domnitorul exilat la plecarea din ţară, până la graniţa de la Predeal şi-l scăpase dintr-o încăierare cu o ceată de agresori înarmaţi, care nu întâmplător îl înconjuraseră. La despărţire, pe ceasul oferit în dar, Cuza scrijelise, pare-se cu un cui, „Lui Iorgulache Nicolescu, recunoştinţă eternă”. De serviciile sale a fost la fel de mulţumit regele Carol I, de la care primise în dar niscaiva bijuterii şi care i-a sprijinit copiii în fel şi fel de ocazii.

Într-o casă cu etaj lipită de cea principală, dar mult mai modestă, bătrânul Iorgu, om activ şi el, conducea un fel de şcoală pentru fiii notabilităţilor din împrejurimi şi pentru propriii nepoţi. Vorbea şi el mai multe limbi, franceza, germana şi chiar italiana, şi i-ar fi fost urât să stea degeaba, fie şi la bătrâneţe.

Iorgulache Nicolescu a fost căsătorit cu Marie (Marghioala) Cair şi a avut cu ea doisprezece copii, dintre care au trăit şapte. Familia Cair plecase mai de mult din Constantinopol spre Grecia, pentru a se stabili apoi în România. Cu o frumuseţe de tip oriental, brună cu ochi negri, Marie Cair era foarte autoritară şi ţinea în mână toată casa, fără să îndrăznească nimeni să-i iasă din cuvânt. S-a speriat cumplit, însărcinată fiind cu primul băiat, când i s-a adus vestea că soţul ei a fost împuşcat de nişte răufăcători,

dar totul s-a dovedit a fi fost doar un zvon. Marie Cair, care adusese pentru copii profesori de franceză şi germană, şi-a pierdut cu totul vederea la bătrâneţe; tante Aline şi-l amintea pe bunicul ei purtându-şi soţia pe braţe până la un şezlong în grădină, unde o instala pentru câteva ceasuri.

Ca o curiozitate, să spun aici că un frate al Mariei Nicolescu, magistrat, a fost tatăl unui Georges Cair, autor a mai multe cărţi semnalate doar bibliografic în *Istoria* lui George Călinescu. Un volum de schiţe într-o limbă învechită, dar cu un simţ critic ascuţit şi intitulat *Urmaşii Romei* se află în faţa mea: este o ediţie extrem de îngrijită, legată în piele, cu ilustraţii în stil francez semnate de doi desenatori şi apărută în 1904 în o mie două sute de exemplare.

Dar ce nevoie avem noi de schiţe şi romane când simpla înmănunchiere a atâtor destine reale ne surprinde, ne încântă şi ne lasă pe gânduri? Pornind de la câteva informaţii, fantezia noastră construieşte imagini animate şi lunecăm în acel trecut ca într-una din nenumăratele lumi posibile în care ne place să ne închipuim prezenţi, fie şi doar ca umbre străvezii, neobservate de ceilalţi. Pe Iorgulache mi-l zugrăvesc într-o clipă de răgaz, înconjurat de familie, stând într-unul din fotoliile de paie risipite pe pajiştea din preajma casei. Ţine în mână o ceaşcă de cafea aburindă şi priveşte siluetele tinere, graţioase, care se plimbă câte două şi par a sta de vorbă între ele. Căci realizarea, poate cea mai însemnată, a lui şi a soţiei sale au fost cele trei fete mai mari, atât de frumoase încât prin partea locului li se spunea „perlele Prahovei”. Căsătorite şi recăsătorite de câte două-trei ori, trecând vitejeşte peste dolii sau peste accidente ce păreau să-i privească doar pe alţii, au dus cu toatele o viaţă socială dintre cele mai animate. Bătrânul rege Carol I pare să fi intervenit părinteşte în destinele lor, recomandându-le noi partide sau trimiţându-i pe fraţii lor la tratamente şi şcoli speciale în Germania.

Cea mai mare, Catherine, măritată cu un prinţ Racoviţă, răpus de tifos după trei săptămâni de căsnicie, s-a recăsătorit cu un Bilciurescu, înalt magistrat, cu care a clădit o familie de oameni de drept şi diplomaţi de carieră;

îi pomenesc aici pentru că unul dintre ei avea să joace un rol nefericit în destinul Alinei. A doua fată, Elise, şi-a ales tot soţi de neam străin printre inginerii specialişti în căi ferate şi şi-a sfârşit zilele în Italia. Iar „perla Prahovei” cea mică, Ephimie, o blondă cu ochi negri, zisă mai târziu în familie „tanti Fima”, avea să fie chiar mama Alinei şi a altor copii.

Portretul ei în ulei, în rama lui de lemn sculptat, bogat ornamentată, a poposit pentru câţiva ani în odaia mea şi am început să întreţin cu acea fiinţă un fel de relaţie personală, în ciuda aerului ei cam distant şi plin de sine. Putere de neînţeles a artei! Un pictor ceh, bun meseriaş, fixează pe pânză imaginea unei femei tinere şi fantezia noastră începe să construiască în jurul ei ficţiuni zilnic reînnoite. O întreagă atmosferă se naşte dintr-o panglică de satin negru, din câţiva zulufi blonzi ce par încă să tremure, dintr-o talie subţire strânsă în rochia de catifea roşie. Trăsăturile feţei sunt fine, dar bărbia mică, uşor ridicată în sus indică şi ea o fire voluntară. Îmi pot închipui declaraţiile de dragoste ascultate de ea cu falsă indiferenţă, refuzurile ei din capriciu, cedările ei din plictis.Timpul se roteşte în loc împrejurul acelui chip, la care nu mai putem decât să visăm. „În ce an s-a născut mama?”, o întreb pe tante Aline, şi ea îmi răspunde: „Nu ştiu. Nouă, copiilor, n-a vrut niciodată să ne spună câţi ani are”. Din acte, reiese că se născuse în jurul anului l868.

Frumoasa din portret a avut trei soţi străluciţi şi patru copii, dar astăzi nu mai există urmaşi ai săi direcţi, numele tuturor s-au îngropat în uitare, moşiile, sălile de bal şi averile de pe vremuri au devenit praf şi pulbere. Averile însă nu înseamnă mai nimic; important este ce ai făcut cu ele, ce urmă ai lăsat în mintea altora, ce sens a avut drumul tău prin lume. Uneori, simplul portret al unei femei frumoase îi poate justifica existenţa. Şi, la fel, câte o singură frază – cea spusă, de pildă, de tante Aline după două detenţii politice şi interminabilele lor interogatorii: „Ei toţi ştiu bine că n-a intrat nimeni în închisoare din cauza mea” – poate dăinui ca un act de identitate morală, valabil pentru cei ce vor trăi mai târziu.

*

Această intruziune a secolului al XIX-lea în textul meu e surprinzătoare chiar şi pentru mine, şi totuşi îmi pare firească: nu putem ordona trecutul numai după calendar. Tante Aline a fost de fapt un produs târziu al culturii şi civilizaţiei sud-est europene de dinainte de Primul Război Mondial. Proaspăt întoarsă din Elveţia, ea a fost cerută în căsătorie de mai mulţi tineri, dar alegerea ei a fost neaşteptată, cum aveau să fie multe din hotărârile ei viitoare: preferatul ei a fost Dimitrie (Didi) Micescu, fratele mai mare al lui Istrate, cu 9 ani mai în vârstă decât tânăra lui soţie. Înalt, brun, impunător, temperament violent şi senzual ca toţi Miceştii (au fost vreo patru fraţi), de o inteligenţă sclipitoare şi cu o solidă formaţie de avocat, el se specializase în procese internaţionale care-i aduceau onorarii impresionante. Primii ani de căsnicie, începând din 1920, au fost pentru Aline ca un vis: lună de miere la Hôtel Danieli la Veneţia, sejur la Roma, decorarea, la Bucureşti, a unei locuinţe somptuoase, vacanţe în Europa cu automobilul sau în Grecia cu iahtul personal, călătoria cu avionul la Istanbul (care avea să fie imortalizată în presa locală, Aline fiind prima femeie care ateriza pe acel aeroport). În plus, Didi instrumenta procesul intentat de Aline mamei sale pentru împărţirea moşiei cu cei trei copii rămaşi în viaţă, ceea ce până la urmă s-a şi realizat printr-un act de partaj. „Un timp, spunea Aline, mama a fost supărată, dar pe urmă i-a trecut, au văzut cu toţii că a fost mai bine aşa.”

În lumea noastră, a formelor, orice paradis e limitat în durată: căsnicia s-a destrămat după câţiva ani. Aline a cerut şi obţinut divorţul. Didi şi-a refăcut viaţa cu altă femeie şi, patru ani mai târziu, un infarct l-a coborât în mormânt. Iubirea Alinei, amestecată cu tandreţe şi ură, a devenit cu timpul o suferinţă fără nume, un regret sfâşietor care a urmărit-o până în ultimele zile.

*

Iorgulache, atât de fericit de reuşita fetelor sale, n-a avut acelaşi noroc cu băieţii: doi dintre ei s-au născut lipsiţi de darul vorbirii, lucru pus pe seama acelei spaime trăite de

mama lor în timpul unei sarcini. „Muţii”, cum îi numea Aline, au fost trimişi în Germania la instituţii specializate, tot la recomandarea regelui Carol I; ar fi învăţat acolo să citească şi să scrie, unul din ei ar fi avut talent de pictor, altul ar fi fost „takist”, mai exact şeful grupului care-l susţinea, la Câmpina, pe Take Ionescu. Trebuie să repet că tot ce am scris în ultimele pagini se bazează pe povestirile lui tante Aline, de mai multe ori spuse în cursul anilor; ea nu se contrazicea niciodată, informaţiile reapăreau identice şi la fel de ordonat distribuite.

Ultimul băiat a fost, în schimb, cât se poate de reuşit. Chirurg specializat în Franţa, a îndeplinit funcţia de medic-şef al oraşului Câmpina, locuind întâi cu părinţii, apoi singur, în frumoasa casă în care-şi petrecuse copilăria. Prin 1902–1903, trecut de patruzeci de ani, se întorcea în tren, cu un prieten, de la Bucureşti, unde mergea destul de des („avea o damă la Riegler”, susura Aline), când, întâlnindu-se cu un grup de prieteni, a făcut cunoştinţă cu o fată de optsprezece-nouăsprezece ani, a cărei frumuseţe i-a mers drept la inimă. Elena Velicu, pe care a luat-o de soţie după foarte scurt timp, era dintr-o familie înstărită de negustori bulgari din Ploieşti, iar căsătoria celor doi a dăinuit până la moarte. Mamă şi bunică devotată, Elena şi-a îngrijit, ani de zile, soţul paralizat. În 1906 se născuse singurul lor copil, o fetiţă, Alice, cu opt ani mai mică decât Aline şi pe care tatăl ei o adora.

În vremea fericită a căsniciei cu Didi Micescu, Aline a remarcat, printre secretarii lui Istrate, un tânăr despre care se zvonea deja că va fi un avocat de seamă, pe nume Aurelian Bentoiu. Părea un soţ cât se poate de potrivit pentru verişoara ei primară, blonda şi frumoasa Alice, care studia pe atunci pianul la Conservator cu domnişoara Florica Muzicescu. Tinerii s-au plăcut; căsătoria a fost celebrată în 1926, naşi fiind Istrate Micescu şi delicata lui soţie din cea de-a treia căsătorie, Anişoara (mai târziu Stroici). Pascal avea să se nască în anul următor, iar Marta, în 1930.

Noua căsnicie n-a fost un succes decât prin faptul că a dat naştere unor copii care s-au dovedit a fi excepţionali, fiecare în felul său. Părinţii lor erau mai deosebiţi între ei

decât ziua şi noaptea. Pe cât era el de harnic, de logic şi de disciplinat în întrebuinţarea timpului, pe atât era ea de capricioasă, de imprevizibilă şi de puţin în stare să-şi organizeze vreo activitate practică. Poate că o incapacitate structurală de concentrare o mâna dintr-un proiect într-altul, fără să poată duce nici unul la bun sfârşit. Înzestrarea muzicală, foarte reală, nu i-a servit la nimic, dar, din fericire, i-a transmis-o lui Pascal. „Într-o bună zi", îmi povestea mie, „am închis capacul pianului şi nu l-am mai deschis niciodată." „Dar de ce?" întrebam eu uluită, neînţelegând cum se poate renunţa la un asemenea dar. „Uite-aşa." N-am obţinut niciodată altă explicaţie. După spusele Alinei, tatăl său o răsfăţase peste măsură. Sunt însă şi oameni care nu reuşesc în nici un fel să exprime sau măcar să conceptualizeze ce se petrece cu ei. În ceea ce o privea pe Alice, conducerea gospodăriei îi era peste puteri, ca şi folosirea banilor care-i treceau prin mână şi luau destinaţiile cele mai neaşteptate. Poate că soţul ei n-a fost nici el fără vină şi n-a avut cu ea răbdarea necesară; fapt este că, după primii doi ani, au început certurile, iar apoi fiecare şi-a văzut de drumul său. După vreo două călătorii în străinătate, Alice s-a întors în casa de la Câmpina unde a locuit împreună cu mama ei, iar divorţul s-a pronunţat în 1937, când Pascal avea zece ani şi Marta, şapte.

Trecând din guvernantă în guvernantă, copiii, deşi lipsiţi de grija traiului şi urmăriţi cu afecţiune de un tată supra-ocupat, n-au păstrat din primii lor ani amintiri prea luminoase. Evenimentul pozitiv a fost intrarea în viaţa lor a Mariei Bornack, o cehoaică al cărei tată venise adus de regele Carol I, ca mulţi alţii, să lucreze ca maistru la noua reţea de transporturi pe căile ferate. Modestă şi conştiincioasă, profund catolică, madame Marie a fost pentru copii o binecuvântare, iar pentru Marta, o adevărată mamă. În casa din Intrarea Amzei 2, ea şi copiii ocupau în întregime etajul întâi, un fel de lume a lor al cărui centru îl constituia, probabil, pianul lui Pascal şi care era practic despărţit atât de parterul consacrat activităţilor socio-profesionale, cât şi de etajul superior ocupat de capul familiei cu cea de-a doua lui soţie.

Această împărţire corespundea unei segregări prea nete între locuitorii casei, sau poate a şi contribuit la ea. Pascal, Marta şi madame Marie formau o unitate cvasi-autonomă, aveau programul lor şi-şi luau mesele de dimineaţă, de cele mai multe ori şi cele de seară, împreună. După dramatica dispariţie a tatălui şi evacuarea din casă, convieţuirea Martei cu mama ei vitregă nu s-a dovedit dintre cele mai fericite; două-trei luni după instalarea noastră, tante Aline oferea Martei şi lui madame Marie ultima cameră rămasă disponibilă, una din cele care dădeau pe holul mare. Astfel, fratele şi sora s-au găsit din nou reuniţi, vechea unitate se reconstituise, iar eu, care în copilărie visasem atât de mult la viaţa într-o familie cu mai mulţi copii, am avut impresia că mi se împlinise, ca prin farmec, dorinţa.

*

După ce micul univers din bulevardul Dimitrov (Ferdinand) nr. 13 mi-a devenit oarecum familiar, mi-am spus că era urgent să mă ocup acum şi de lucrurile serioase, şi mi-am făcut aşadar primul drum la Facultate. Oficial eram încă studentă şi, în principiu, aş fi putut, gândeam eu, să mă prezint la examene – mai aveam doar un an până la absolvire. Ştiam că prezenţa la cursuri devenise între timp obligatorie, dar mă iluzionam că, într-un fel sau altul, problema s-ar fi putut aranja. În ce consta exact reforma învăţământului – a cărei lege se votase în vara precedentă – nu-mi imaginam însă deloc.

În acea zi de sfârşit de ianuarie am pătruns din nou, cu emoţie, pe culoarele facultăţii şi am intrat în sala anului IV. Era plină ochi, aşa încât am rămas în picioare, într-un grup, probabil, de întârziaţi. Am căutat figuri cunoscute şi, spre marea mea mirare, n-am prea găsit pe nimeni. Mulţi dintre foştii mei colegi abandonaseră sau se mutaseră la altă facultate; unii optaseră, cum aveam să aflu mai târziu, pentru o variantă de studii mai puţin specializată, care pregătea candidaţi pentru funcţii administrative. Aici însă mă aflam în anul IV strict juridic şi nimerisem la cursul de marxism.

Vorbitorul, un personaj mai degrabă şters, de vârstă mijlocie, părea să dicteze, iar studenţii scriau. Nu vedeam decât spinări plecate şi creioane care alergau pe caiete mari, albe. Desigur, mi-am explicat eu, nu existau cursuri tipărite sau măcar şapirografiate pentru o materie atât de nouă şi de diferită de tot ce învăţasem. Am început să ascult cu atenţie şi ceea ce auzeam a început să-mi pară tot mai neverosimil. Tema acelei zile era *dictatura proletariatului*, prezentată ca o dogmă centrală nu numai a teoriei, ci şi a practicii noului nostru stat. *Scînteia* începuse în acea toamnă să publice extrase din clasicii marxism-leninismului, la traducerea cărora se lucra intens, dar cine, în jurul meu, citea *Scînteia*? Ţin minte şi acum adâncimea revoltei care mi-a cuprins toată fiinţa – era ca şi cum formularea teoretică a ceea ce constatam zilnic ar fi dat realităţii, prin cinismul ei, o dimensiune scandaloasă. Cum adică, abia scăpasem dintr-o dictatură şi acum voiam să ne precipităm într-alta? De ce nu se ridica nimeni din sală să protesteze, să spună că suntem totuşi o democraţie, fie şi populară? Că democraţia şi dictatura nu pot sta împreună? Aici trebuie să amintesc că de luni de zile evitasem conversaţiile politice, chiar şi cu părinţii, că la radio nu mai ascultasem decât muzică şi dialogasem interior aproape numai cu Goethe, cu Dante şi cu alţi clasici la fel de îndepărtaţi în timp. Luam cuvintele în serios. Semănam cu Sălbaticul din utopia lui Huxley, hrănit cu Shakespeare... Brusca trezire de acum era neaşteptat de dureroasă şi lucrul care-mi părea cel mai insuportabil era docilitatea acelor spinări plecate, la care se adăuga zelul sârguincios cu care se luau notiţele. Chiar după ce am înţeles cum stăteau lucrurile, m-a urmărit ani de zile imaginea aceea de supuşenie, de acceptare fără protest a unor enormităţi şi, lucru încă mai grav, râvna cu care erau înregistrate frazele în scris, desigur cu intenţia de a le reproduce mai bine decât alţii şi de a nu omite nici cel mai mic cuvinţel.

La drept vorbind, situaţia era următoarea: dacă în anii precedenţi deschiderea cursurilor se amânase sistematic până după Anul Nou, acum ele începuseră la jumătatea lui octombrie şi studenţii pe care-i vedeam eu atunci se aflau după două-trei luni de îndoctrinare; ei ştiau că, la sfârşitul

anului, marxismul va fi examenul cel mai important, că nu exista nici un curs scris (se pare că nici nu a existat vreodată, materia schimbându-se după cerinţele politice de moment) şi că li se cerea să repete formulele exact aşa cum fuseseră dictate. Iar între timp aveau destule prilejuri de a vedea cum era respinsă cu brutalitate orice „întrebare nesănătoasă” sau cum eventuala insistenţă a unora mai curajoşi putea atrage chiar dispariţia lor din rândurile studenţimii. Disciplina impusă era fără milă şi dacă voiai să obţii diploma finală n-aveai încotro, trebuia s-o respecţi. Reacţia mea, în schimb, era a unei fiinţe căreia împrejurările îi îngăduiseră a trăi un an întreg în deplină libertate spirituală. Pentru mine cuvintele rămăseseră pline de miez, nu deveniseră forme goale ca pentru acei studenţi.

Cursurile de marxism au fost prima, dar şi cea mai eficace, mai violentă şi mai constantă metodă de deformare a conştiinţelor. Acei tineri aveau o judecată normală, sănătoasă, dar ştiau foarte bine că ceea ce li se preda trebuia învăţat pe dinafară, cu doar o vagă raportare la realitate. Dacă până atunci toată formaţia lor îi învăţase să caute o cât mai bună adecvare a vorbei cu fapta şi a faptei cu evaluarea lucidă a realităţii, acum intervenea o falie, o translare în urma căreia discursul – pe care urmau să-l rostească ei înşişi – rămânea suspendat într-o zonă intermediară, despre care era periculos să te întrebi cât era de legitimă. Şi această experienţă n-a fost rezervată numai generaţiei lor. Ani şi ani la rând, pentru fiecare locuitor al acestei ţări, discursul şi zona care-l conţinea au rămas înveşmântate într-un fel de sacralitate ciudată: ele existau, aveau o putere înfricoşătoare asupra destinelor individuale şi nu puteau fi atinse – cu glas tare – de îndoială, de ironie sau dispreţ. Discursul se deprindea din şcoală şi se perfecţiona în tot cursul vieţii. Nu aveai voie să cercetezi dacă el corespundea realităţii nici măcar în aspectele lui cele mai evidente şi mai uşor controlabile. Ani şi ani la rând orice semn de neîncredere (cum ar fi fost, de pildă, în cazul experienţei pe care o relatez aici, a întreba ce legătură putea fi între „dictatura proletariatului” şi „democraţia” în care pretindeam că trăim) a fost socotit o dovadă de

„mentalitate duşmănoasă” şi te transforma, în funcţie de vigilenţa revoluţionară a celor din jurul tău, în victimă potenţială. Ani şi ani la rând, nu doar studenţii şi elevii, ci toţi „oamenii muncii” au fost supuşi obligaţiei de a asculta, de a memora, de a conspecta, de a reproduce cu propriul lor glas şi prin urmare de a integra întregii lor fiinţe o sumă incalculabilă de propoziţii prezentate ca neîndoielnice.

Nu ştiu cu câtă insistenţă s-a petrecut această activitate ideologică în celelalte ţări ale Europei de Est, dar în România ea a avut, sub cei doi şefi de stat succesivi, înzestraţi cu o formaţie politică identică, o continuitate şi o obligativitate înfricoşătoare. Sunt din ce în ce mai convinsă că acest fapt explică în primul rând incapacitatea noastră, evidentă şi astăzi, de a ne însănătoşi felul de viaţă, de gândire şi de muncă. Cincizeci de ani în care oamenii sunt cu toţii siliţi să practice un discurs desprins de realitate, ştiind bine care-i este natura, produc adevăraţi mutanţi intelectuali şi morali.

Nu ţin minte dacă în ziua aceea mi-am continuat sau nu investigaţiile, intrând la alte cursuri. Am aflat însă ceva care m-a descumpănit, anume că nu se acorda scutire de frecvenţă decât dacă dovedeai că eşti încadrat în „câmpul muncii” (noţiune nouă), adică dacă aveai o funcţie cât de mică la stat (munca în sectorul particular nu era muncă). Prioritară devenea astfel, pentru mine, găsirea unui serviciu, dar chiar şi aşa nu rezolvam problema primului trimestru, în care absentasem. M-am întors acasă destul de gânditoare. Ce rost avea să mă încăpăţânez să urmăresc încheierea unor studii care, sub forma în care se prezentau, îmi repugnau tot mai mult? Şi totuşi, parcă era păcat de cei trei ani absolviţi... N-am luat nici o hotărâre, dar mi-am cumpărat cartea despre care aflasem că este un fel de biblie a marxismului şi care trebuia practic învăţată pe dinafară: *Cursul scurt de Istorie a Partidului Comunist (bolşevic) al Uniunii Sovietice*. Un volum cartonat de vreo cinci sute de pagini, tradus din ruseşte şi ajuns deja la a treia ediţie, deşi apăruse doar în 1948.

Într-o altă zi, am fost să asist la un curs de drept internaţional public. Materia, îmi spuneam eu, era cu adevărat interesantă. Am presupus că asistau la acel curs

şi studenţi din alţi ani, de vreme ce el avea loc în aula mare. Aici, surpriza pe care am avut-o a fost şi ea importantă, deşi de cu totul altă natură. Aula era atât de slab luminată, încât nici n-am putut observa dacă era plină sau nu, iar profesorul, care arăta ca un student ceva mai în vârstă, stătea cocoţat de-a dreptul pe catedră, bălăbănindu-şi în gol picioarele cu încălţări albe. Era într-un costum închis, fără cravată, cu gulerul cămăşii răsfrânt ca pentru o partidă de sport. De data asta am priceput ceva mai repede că totul era studiat: fără îndoială, nu eram singura care-şi amintea cu oarece nostalgie de ţinuta vechilor noştri profesori şi de aerul majestuos pe care li-l dădea roba neagră, de care nu se lipseau decât arareori. Cum aş fi reacţionat dacă mi s-ar fi spus atunci adevărul, cunoscut de foarte puţini, că, la data aceea, aproape toţi profesorii pe care-i avusesem în primii doi ani se aflau în închisori, unde mulţi aveau să-şi sfârşească zilele? Şi Strat, şi Gruia, şi Micescu, şi Erwin Antonescu pe care-l avusesem la examenul de admitere, şi Mihai Rarincescu, şi Finţescu, al cărui curs de drept comercial era celebru, şi atâţia alţii... Am priceput doar respingerea violentă a tipului de învăţământ pe care-l cunoscusem şi totodată un fel de luare în băşcălie a relaţiilor internaţionale aşa cum fuseseră ele practicate până atunci, adică într-un stil ce presupunea, dacă nu chiar bună-credinţă, cel puţin cultură, un ton civilizat şi oarecare respect al interlocutorului. Tânărul profesor era foarte inteligent, vorbea precis şi jongla cu formulele într-un mod cât se poate de degajat. Avea şi umor (era Tudor Popescu, devenit ulterior o somitate în profesie) şi l-am urmărit cu acea plăcere pe care ţi-o dă constatarea performanţei în orice domeniu. Dar pe drumul de întoarcere m-am întrebat din nou ce urmăream eu în toate aceste investigaţii, ce voiam şi mai ales ce eram lăsată să aflu exact despre propriul meu viitor.

*

Sumele care ne asiguraseră supravieţuirea zilnică în primele două luni scădeau văzând cu ochii, şi darul făcut atunci de destin n-avea cum să se mai repete. La începutul

anului, Pascal a făcut un drum până la Făcăeni, unde se afla încă pământul şi conacul familiei. În sat, s-a adresat lui Marin Teşea, unul din gospodarii de frunte ai satului şi foarte apropiat de tatăl său. În două zile, acesta i-a făcut rost de o jumătate de porc, nu prea mare, gata tăiat, afumat, şi acest dar a fost baza alimentaţiei noastre până aproape de Paşti. N-aş fi amintit întâmplarea dacă soarta lui Marin Teşea nu s-ar fi legat de cea a lui Aurelian Bentoiu într-un mod dramatic, odată cu al doilea proces ce i-a fost intentat acestuia în 1958.

Un alt dar rezultase din transformarea în lei, graţie lui Marinette, a unei sume de 500 de franci elveţieni, lăsată mie ca o măruntă moştenire de către o mătuşă, pe vremea când aveam vreo opt ani. Tante Louisa era o soră mai mică a bunicii mele dinspre mamă; nu se măritase niciodată, trăise o viaţă întreagă în Yverdon, un orăşel de câteva mii de locuitori, şi venise în România la naşterea mea, rămânând cu noi, spre bucuria mamei, o vară întreagă. În Yverdon, „tante Lou”, cum îi spuneau copiii care o adorau, ţinea pentru cei mici cursuri de catehism la biserică; la unele din ele asistasem cândva şi eu, cu emoţie profundă, atât de sinceră şi comunicativă îi era credinţa. Simţind că i se apropie sfârşitul, şi-a împărţit puţinii bani pe care-i avea, deschizând câte un carnet de economii în valoare de câte 500 de franci pe numele fiecăruia dintre numeroşii ei nepoţi. Mă număram şi eu printre aceştia şi astfel ne-am putut cumpăra, de pildă, aragazul – fiinţa ei apărând mereu în amintirea mea, iată, şi azi, ca o dulce, benefică prezenţă.

Pascal îşi continua simfonia, lucrând cu zor, dar şi cu anxietate, căci vedea apropiindu-se termenul serviciului său militar şi se întreba ce-l aşteaptă: nemaifiind student, nu putea beneficia de reducerea de stagiu la opt luni, ci trebuia să satisfacă întreg răstimpul de doi ani – unde, cum? Îl sfătuiam să-şi cruţe forţele şi să nu-şi facă dinainte griji, oricum inutile. Mama, de departe, îmi scria de câte ori prindea o clipă de răgaz. Lua situaţiile noi cu umor şi nu se plângea niciodată. Totuşi, uneori îi scăpa şi câte o mărturisire: „*Tu me manques horriblement et je n’ai goût à rien*” (îmi lipseşti teribil şi n-am chef de nimic), scrie ea odată, dar completează imediat, cu stoicism: „*Pourtant il*

faudra bien que je m'y habitue" (dar, desigur, va trebui să mă obişnuiesc). Pentru nimic în lume n-ar fi vrut să aibă aerul că se plânge de ceva! În mare parte, corespondenţa ei s-a pierdut, dar foile rămase au pentru mine un ecou cu reverberaţii adânci, pentru care cuvintele sunt neputincioase.

*

Problema financiară începând să aibă un caracter de urgenţă, m-am apucat să urmăresc anunţurile de la Mica Publicitate. Am aflat că urma să se ţină, la o anumită dată, un concurs chiar la ziarul *România liberă*, pentru un post de stenodactilografă. Grozav! La un ziar! Trebuia neapărat să-mi încerc norocul. Ştiam că pentru orice post se cereau acum referinţe şi că era bine ca ele să fie date de persoane aflate în raporturi bune cu noua stăpânire, dacă se putea chiar membri de partid. Dintre cunoştinţele noastre, singura persoană care îndeplinea prima din aceste condiţii era Camil Petrescu, prieten de-o viaţă cu tatăl lui Pascal. Dar se cereau mai mulţi referenţi, iar pentru perioada liceului şi a facultăţii cine să fie mai potrivită, mi-am zis eu, decât Monica? Ea mă ştia din vremea internatului, când aveam amândouă treisprezece ani; eram şi colege la drept; aflasem că acum era în comitetul de an, ca o reprezentantă a partidului comunist, în care se înscrisese cu un an înainte. Am aşteptat-o într-o dimineaţă pe culoarele facultăţii şi am prins-o când se îndrepta către una din camerele rezervate persoanelor oficiale; ţinea sub braţ un catalog mare, care mi-a adus aminte de intrarea în clasă a profesoarelor noastre de la Şcoala Centrală. Îmi era cam penibil să-i cer acest serviciu, dar fusesem totuşi prietene apropiate. Monica era o fire generoasă şi entuziastă; ideea de a face ceva concret pentru binele omenirii era trăită de ea cu adevărat; în adeziunea ei nu se amestecase nici un fel de oportunism.

I-am expus acolo, pe culoar, rugămintea mea; îmi venea greu să-i mărturisesc în ce măsură obţinerea unui serviciu devenise pentru noi o problemă vitală, poate că îmi căutam

cuvintele şi, când a înţeles ce doream, mi-a răspuns net, un pic tăios şi ca de la o mare distanţă:

— Da, pot să spun că ai fost elevă bună, dar părerile tale politice le ştiu, aşa că...

Am făcut un pas înapoi, într-o crispare a întregului corp.

— Nu, mulţumesc...

M-am retras în mulţimea de studenţi care umpleau culoarele, iar ea a dispărut în acea încăpere oficială. Şi nu m-am dezmeticit încă multă vreme. Atât era de cumplit noul partid, încât cerea de la membrii săi renunţarea la orice relaţii de prietenie, o dezumanizare totală? Nu suportau să li se pună la îndoială părerile? Erau *obligaţi* să pârască? Mergeam acum pe stradă şi inima continua să-mi bată puternic. Nu mai aveai voie să ai nici o părere despre nimic, în afară de cea oficială. Dacă te încăpăţânai s-o păstrezi pe a ta, erai respins sau pedepsit. Îţi mai rămânea o soluţie: să te prefaci, să minţi. Ca să trăieşti, trebuia să minţi! Ei erau obligaţi să te denunţe, iar tu erai obligat să minţi!

În ceea ce o privea, Monica nu minţea; era convinsă că, dacă pretind să mă inserez undeva, ea avea datoria să-şi prevină noii prieteni de pericolul pe care-l reprezentam eu. Că aş fi putut lucra undeva pe tăcute într-un post obscur nu era suficient: părerile mele puteau ieşi la suprafaţă. Pe scurt, îmi ziceam eu, n-aveam de ales: în acest regim erai obligat ori să te prefaci, ori să te convingi de ceea ce ţi se părea inacceptabil.

N-aveam nimic cu Monica personal. Mult mai târziu, n-am avut nimic „personal” nici măcar cu Ceauşescu, ci doar cu sistemul care permitea unui asemenea exemplar uman să hotărască destinele a milioane de oameni. Monica nu mai era aceeaşi, noile activităţi o schimbaseră, prietenia noastră rămăsese undeva în trecut; lucrurile astea se mai întâmplă, ne-ar fi putut despărţi, de pildă, preferinţa unui bărbat; îmi părea rău, dar trebuia să accept. Ce mă înspăimânta era atmosfera în care, din acea clipă, îmi închipuiam că trăia ea. Se ridicase un colţ de perdea şi mi se dezvăluise ceva cumplit. Ciudata obligaţie pe care ea o resimţea ca pe un act firesc îmi părea de neconceput.

În anii următori, am reluat de nenumărate ori în minte acel început de dialog şi am încercat să-l continui. Monica era o fire veselă, iubea poezia, avea umor, conversaţiile noastre pro şi contra fuseseră ca un joc de ping-pong şi deodată – tocmai când îi mărturiseam că eram absolut nevoită să câştig un ban şi o rugam să-mi întindă o mână – ea mi-o refuza, ascultând de o datorie superioară. Mă obseda această poziţie a ei, acea loialitate fără cusur cu care îşi închinase toată fiinţa noului sistem. Îmi veneau în minte scene întregi din Revoluţia Franceză, figura lui Saint-Just între altele. Dar mai rămânea ceva misterios: faptul că mă refuzase n-ar fi fost mare lucru, dar mă avertizase pe scurt că, dacă insist, trebuie să mă toarne. Aici se ascundea un element pe care aveam să-l dezleg doar în timp.

Mica scenă dintre noi – o clipă, o vorbă aruncată repede, probabil uitată imediat – a fost pentru comportarea mea ulterioară un fel de axă. Mi s-a părut că până atunci nu înţelesesem nimic şi că de atunci încolo aveam să înţeleg totul. Sistemul modela oamenii după interesele sale şi-i folosea ca pe nişte păpuşi de plastilină. Oamenii erau atraşi de ideile lui frumoase ca muştele de hârtia unsă cu lipici, şi apoi nu se mai puteau desprinde decât rupându-şi, la nevoie, un picioruş sau o aripă. Elanul, frumuseţea, dăruirea deveneau pârtia lunecoasă pe care se pomeneau precipitaţi într-o direcţie pentru ei necunoscută. Metaforele, imaginile se multiplicau, se îngrămădeau ca în febră. Monica n-avea nici o vină, de vină era jocul demonic în care intrase cu cele mai bune intenţii. Cine-l inventase, cum se ajunsese la el, cine îl arbitra, toate acestea erau întrebări care depăşeau cu mult puterea mea de înţelegere de pe atunci, şi, în parte, o depăşesc şi astăzi.

Cu timpul, am început să-i fiu chiar recunoscătoare Monicăi. Nu numai că mă ferise de primejdie – căci ar fi putut foarte bine să-şi îndeplinească datoria de partid fără să mă avertizeze, iar asemenea caracterizare politică m-ar fi urmărit ani de-a rândul –, dar îmi oferise, fără să vrea, şi una din cheile esenţiale ale mecanismului complicat în care ne aflam prinşi cu toţii. Ascultând de obişnuinţa de francheţe ce existase între noi, poate şi de o sinceră afecţiune, loialitatea ei se exersase inconştient în

amândouă sensurile – faţă de noul ei ideal, dar şi faţă de vechea noastră prietenie. Trăiam o perioadă cumplită şi încă nu ne dădeam seama de adevărata ei natură. Ne aflam la intrarea într-o regiune cu un relief nou, cunoscut doar de foarte puţini şi în care fiecare pas al nostru putea declanşa urmări imprevizibile.

*

Amânând problema referinţelor pentru mai târziu, m-am prezentat la concursul instituit de ziarul *România liberă* pentru un post de stenodactilografă, în ziua şi la ora indicată. Am fost îndrumată spre o sală mare în care se adunaseră deja o mulţime de candidate, majoritatea tinere: până la urmă am fost, dacă ţin bine minte, patruzeci şi două de concurente. În condiţiile astea, mi-am zis eu, nu putea fi nici o şansă: raţionamentul mi-a calmat emoţia aproape complet. Proba a fost individuală, intram pe rând într-o încăpere unde ni se dicta un text de vreo jumătate de pagină sau ceva mai mult, la viteza stenografică de care eram capabile; apoi treceam la o maşină de scris şi transcriam ceea ce notasem. Bănuiesc că s-a urmărit ordinea alfabetică, deoarece am isprăvit destul de repede şi m-am întors acasă, ştergându-mi din minte acea încercare care nu putea avea urmări.

Dar peste câteva zile, tante Aline m-a chemat la telefon şi o voce masculină mi-a transmis felicitări: reuşisem prima, eram aşteptată a doua zi la etajul cutare, biroul cutare, era mult de lucru, s-ar putea să începem imediat.

Cu un sentiment acut de irealitate m-am prezentat la redacţie şi din acea dimineaţă mi-au rămas în minte, destul de clare, câteva imagini: o încăpere supraîncărcată de birouri, câţiva tineri intrând şi ieşind agitaţi, toţi cu câteva foi de hârtie în mână şi vorbind în acelaşi timp, un telefon din ce în ce mai solicitat. Mi s-a explicat că, de la o anumită oră în sus, el suna fără încetare, erau corespondenţii din provincie care transmiteau ştiri şi sarcina mea urma să fie să le stenografiez şi să le transcriu. Se adoptase această soluţie pentru că nota de telefon era exorbitantă, scrierea cuvânt cu cuvânt dovedindu-se foarte înceată. Lucrul părea

destul de interesant; îmi spuneam deja că va trebui să fiu foarte atentă, orice greşeală putând avea consecinţe destul de grave, dacă ar fi apărut în ziar.

Dar n-am apucat să fac experienţa unei asemenea comunicări. „Mai trebuie să treceţi şi pe la tovarăşul Roman”, mă avertizase o voce şi, într-adevăr, după vreo jumătate de oră în care fusesem numai ochi şi urechi, a venit cineva care m-a întovărăşit până la biroul în chestiune.

Parcursul a fost lung, abia atunci mi-am dat seama cât de mare era clădirea, iar aspectul general se schimba cu fiecare pas: era tot mai multă tăcere, covoarele erau mai moi, tavanele păreau mai înalte. Încăperea în care am intrat mi s-a părut imensă, mai ales după înghesuiala din redacţie; era întunecoasă şi în fundul ei se afla un singur birou, dincolo de care şedea tovarăşul Roman, un domn de vreo patruzeci de ani, cu o înfăţişare serioasă, dar agreabilă şi un costum gri-deschis foarte bine croit.

Mi-a spus să stau jos în faţa biroului şi m-a examinat un timp în tăcere.

— Ai adus autobiografia? m-a întrebat.

Cum nu ştiam ce este aceea, a scos din birou o foaie de hârtie şi mi-a întins-o, împreună cu un stilou:

— Scrie aici cum îţi spun eu: anul naşterii, studii, numele părinţilor, ocupaţia şi averea, numele soţului, ocupaţia şi averea, la fiecare ce politică face sau a făcut, dacă au deţinut funcţii politice.

M-am apucat să scriu, simţindu-mă din ce în ce mai inconfortabil. Cu vârsta şi studiile a mers uşor, m-am lăudat cu media de la bacalaureat, dar când am ajuns la părinţi lucrurile au început să se complice. Tata avea diferite proprietăţi care nu-i fuseseră încă luate, dar din care nu se alegea cu nici un profit. Am decis că n-am s-o pomenesc decât pe cea din Olteniţa – „o jumătate în indiviziune dintr-o casă de locuit” , eliminând cu totul terenul – tot în indiviziune – din Bucureşti. Un rest de probitate m-a făcut totuşi să pomenesc şi cele „patru pogoane de pământ agricol” pe care tata le poseda încă într-o zonă de lângă Olteniţa şi de la care mai încasa nişte arenzi. Cât despre politică, am spus că fusese membru în partidul naţional-

ţărănesc şi chiar deputat – fără să mai pomenesc funcţia din Ministerul Sănătăţii. Ocupaţia soţului – „compozitor” – avea şi ea un mic aer neverosimil.

Tovarăşul Roman mi-a luat hârtia şi a început s-o citească.

— Soţul dumitale e rudă cu Aurelian Bentoiu, fostul ministru?

— Da, am spus eu, e fiul lui.

Eu socoteam că fiul e una, tatăl e alta, dar începeam să înţeleg că nu toată lumea gândeşte la fel. Pascal şi Marta cunoşteau de mult efectul produs de acel nume, pe care eu nu-l purtam decât de vreo două luni.

Tăcerea se prelungea. Când interlocutorul meu a început să vorbească, mi-am dat seama după tonul lui sacadat că în el iritarea se acumulase.

— Vasăzică, a spus el despărţind foarte atent silabele, dumneata, fiică a unui fruntaş ţărănist, te căsătoreşti cu fiul unui fost ministru liberal şi vii la noi să te angajăm. La noi, adică la al doilea ziar al Partidului!

De asta chiar că n-avusesem habar. Fascinată de existenţa rubricii Mica Publicitate şi de pagina culturală, crezusem că e un ziar ca oricare altul.

— Aţi anunţat un concurs, am zis eu cât am putut de calm, şi am reuşit.

Tovarăşul Roman bătea cu degetul în biata mea hârtie, a cărei slăbiciune de-abia acum mi se arăta în toată realitatea:

— Alea patru pogoane trebuie să fie vreo fermă din alea cochete, din jurul Bucureştilor.

Mi-a venit să surâd, cunoscând locurile. Dar situaţia îmi părea într-adevăr tot mai absurdă, aşa încât n-am zis nimic.

— Măcar să fi făcut şi dumneata un act de dezicere de clasa dumitale, de pildă o scrisoare de respingere a clicii lui Rădescu, aşa cum a făcut chiar fiul lui.

Scrisoarea aceea abjectă pe care o publicaseră ziarele şi care ne umpluse pe toţi de scârbă?! Asta mi-o propunea el ca model?!

— Trebuie să înţelegi, a continuat el tot enervat, că ceea ce e scris aici face imposibilă încadrarea dumitale în orice post, fie el cât de mic, în frontul ideologic. Cel mult poţi să

cauţi în producţie sau în sectorul comercial – şi încă! Dacă ai noroc!

Tot în tăcere, reaşezam realitatea mea în coordonatele lui. Eu mă căsătorisem cu Pascal, nu cu fiul unui ministru liberal, iar în tata vedeam orice, dar nu „un fruntaş al partidului ţărănesc”. În ochii lui însă, eram cu totul altceva.

— Şi, la urma urmei, a continuat el, probabil tot fantazând în jurul incomensurabilelor noastre averi, de ce vrei să intri la noi? De ce te-ai apucat să-ţi cauţi serviciu?

Se sculase în picioare şi mă privea ca pe o ciudăţenie. Am ridicat spre el nişte ochi plini de cea mai pură sinceritate:

— Pentru că altfel mor de foame, am spus eu, formulând un fel de evidenţă.

De data asta s-a destins şi a avut chiar un fel de început de surâs. Apoi a vorbit clar, despicând fiecare silabă:

— Asta şi vrem, mi-a spus el, cu ochii în ochii mei.

Şi cu un gest larg, aproape amabil, mi-a făcut semn că întrevederea noastră luase sfârşit.

*

Multă vreme, acea convorbire a rămas pentru mine încă mai impresionantă decât micul dialog cu Monica. Împreună, amândouă întâmplările mi-au străjuit primul pas în noua societate. Mai exact, mi-au arătat că n-aveam ce să caut în ea, că ea nu mă voia şi că băteam la uşi închise. Zile întregi, în tăcerea unui mers pe stradă sau a unei ocupaţii mărunte, am tot reauzit glasul tovarăşului Roman şi inflexiunile sale. Ceea ce aflasem în dimineaţa aceea era esenţial. Mai întâi, era clar că noi, copiii, vom fi cu totul asimilaţi personalităţii părinţilor noştri. Faptul că tata încetase orice activitate în partidul ţărănesc încă din 1933, când eu aveam şase ani, nu interesa pe nimeni. Şi nici faptul că acea activitate politică pe care o depusese era, când a avut loc, perfect legală. Principiul non-retroactivităţii legilor era unul dintre cele mai importante pe care le studiasem şi răspundea exact percepţiei intuitive: nu poţi fi acuzat pentru o faptă pe care legile nu o condamnă. Dacă legea se schimbă şi respectiva activitate devine interzisă, evident, va trebui să te conformezi, dar numai de la data

promulgării acelei legi încolo. Prin urmare, chiar şi tata era nevinovat, şi eu cu atât mai mult. Pe plan raţional şi pentru o mentalitate legalistă, lucrurile erau clare precum cristalul.

E drept că principiul non-retroactivităţii nu mai funcţiona, după procesul de la Nürnberg, cu privire la crimele împotriva umanităţii. Dar ce crime împotriva umanităţii săvârşise bietul partid ţărănesc, un partid agrarian, cât se poate de democratic, aflat în opoziţie timp de un deceniu, încă dinainte de război şi renăscut abia după 1944? Crima lui principală era de a fi reunit cele mai multe voturi în alegerile măsluite din 1946!...

Ăsta era primul lucru. Al doilea, unul şi mai extraordinar. Nu reuşeam să înţeleg cum un om cu o înfăţişare civilizată putea să se uite în ochii unei necunoscute de 22 de ani şi să-i spună că s-ar bucura foarte mult dacă ar vedea-o murind de foame. Expresia „a muri de foame” era evident o metaforă, dar circumstanţele concrete o apropiau din zi în zi mai mult de realitate. Câtă ură, cât cinism înmagazinaseră acei oameni în ei înşişi?

Pe de altă parte, era clar că eram şi eu mult prea puţin informată de realităţile noii doctrine. Începeam să înţeleg că profesorii noştri de la drept duseseră o luptă lucidă şi extrem de curajoasă, implantând în minţile noastre concepte verificate timp de secole, dar pe care noua stăpânire le desconsidera cu totul. În schimb, nu ni se explicase nimic despre marxism, deşi în acea vreme unii profesori de liceu, atenţi să se pună bine cu stăpânirea, îşi pregăteau deja elevii în acel sens. Consecvenţi cu ei înşişi, specialiştii în drept „burghez” n-ar fi putut decât să-l critice, ceea ce sub guvernul Petru Groza le era desigur strict interzis. Da, ei nu ne-au pregătit pentru viitor şi totuşi astăzi, cu experienţa anilor şi a istoriei, nu pot evoca figurile lor şi moartea celor mai mulţi dintre ei în închisoare, decât cu un respect înfiorat.

*

Trecuseră doar două luni de când îi lăsasem pe părinţii mei la Olteniţa, în acele cămăruţe de la etajul doi din care

erau mereu anunţaţi că vor fi evacuaţi, fiind sfătuiţi să-şi caute loc în altă parte.

În zorii zilei de 3 martie 1949, unchiul Mitică, fratele cel mare al tatei, a fost arestat la proprietatea pe care o avea lângă comuna Ulmeni şi pe care o administra personal încă din adolescenţă. Cu patru ani în urmă, prin legea exproprierii, suprafaţa acelui domeniu de 230 de hectare fusese – cum am mai spus – redusă la 50 de hectare. De atunci, sperase probabil că sacrificiul său în favoarea colectivităţii va fi suficient şi că-şi va putea continua activitatea pe terenul rămas, o suprafaţă rezonabilă pentru o fermă modernă. Dar nu prevăzuse zelul leninist al conducătorilor noştri. Cei care au venit să-l aresteze nu i-au dat voie să ia cu el nimic, nici un obiect, decât poate nişte schimburi. A fost dus la Piteşti, unde nu cunoştea pe nimeni; i s-a atribuit o cameră şi i s-a fixat acolo domiciliu obligatoriu. Ca toţi cei ce s-au aflat în situaţia sa şi care purtau pe buletinul de populaţie ştampila D.O., a trebuit timp de ani de zile să se prezinte la miliţie în control, nu mai ştiu dacă săptămânal sau lunar. În plus, autorităţile veneau între timp şi pe neaşteptate la noua adresă ca să-i constate prezenţa: trei ani mai târziu, o mică hârtie emanând de la miliţia din Piteşti şi datată 26.03.1952 consemnează faptul că, nefiind găsit acasă la controlul efectuat, a fost amendat cu suma de 30 de lei (pe atunci cam a zecea parte dintr-o leafă de mic funcţionar). O ultimă hârtie oficială ne spune că „*Restricţiile domiciliare*”, cum se numea pe atunci acel exil interior, „*i s-au ridicat la 14 ianuarie 1954, ca urmare a decesului său.*”

Odată cu acea „dislocare” (alt termen de specialitate), a fost deposedat de tot ceea ce avusese: un întreg inventar agricol agonisit timp de două generaţii, grajduri cu vite şi cai (pentru aceştia era renumit), o casă încăpătoare şi desigur mobilată, cu o minunată livadă în spate. Mi-a rămas clară în amintire grădina din faţa casei, unde doi brazi uriaşi dominau alţi pomi mai mici şi straturile de flori desfăşurate la umbră; am petrecut acolo, în vara anului 1946, câteva ultime zile, asociate acum în mintea mea cu gustul şi parfumul căpşunelor. Nu doar unchiul Mitică, a cărui viaţă se împletise atât de strâns, încă din adolescenţă, cu acel

domeniu, încât nu-l răbda inima să stea departe de el, dar nici cei trei fii ai săi n-au mai revăzut locurile cu pricina, până ce s-au stins, pe rând, din viaţă.

Acum vreo zece ani, venită în vizită la tante Aline (care pe atunci locuia la noi, cvasi-centenară), o prietenă a ei ceva mai tânără îmi povestea cum trăiseră ea şi familia ei acel început de martie: s-au văzut evacuaţi de pe domeniul lor din Moldova şi urcaţi în două căruţe, unde se aflau deja patru deţinuţi de drept comun, fără să-şi poată lua nimic (şi ar fi avut destule de luat, căci îşi lichidaseră casa de la oraş ca să se „refugieze" la ţară); au fost duşi la Craiova, unde li s-a pus ştampila D.O. pe buletin şi li s-a repartizat o odaie mizerabilă pentru cei cinci membri ai familiei (soţ-soţie, doi copii şi o bunică); au rămas acolo paisprezece ani. Cea care-mi povestea toate acestea, o femeie de nădejde – care în timpul lungilor ani de închisoare ai soţului ei, fost ofiţer, îşi ţinuse toată familia robotind în casele noilor bogătaşi –, fusese în adolescenţă colegă de pension în Elveţia cu tante Aline, studiase pianul la Conservator şi aparţinea unei familii de mare cultură, fiind nepoata lui Toma Stelian (cel cu muzeul).

Acest scenariu – cu oarecari variaţii – s-a repetat în acea zi pe tot cuprinsul ţării. Am evocat în primul volum vandalizarea domeniului de la Tescani. Prinţesa Maruca, soţia marelui muzician George Enescu, a pierdut atunci tot ce o lega de o familie al cărei arbore genealogic, întins pe câteva secole, se află acum expus pe unul din pereţii conacului răvăşit atunci. Clădirea este astăzi un fel de muzeu pustiit, care nu mai păstrează decât foarte puţine mărturii despre atmosfera de artă şi de lucru, familiară foştilor ei posesori.

Un text de prof. dr. Bălăceanu-Stolnici evocă acea zi-noapte de 2-3 martie 1949:

„...*La Stolnici, conacul Bălăcenilor, ridicat încă din secolul XVIII, în care a trăit marele ban Constantin Bălăceanu şi în care a stat în vizită, cândva, şi Tudor Vladimirescu, a fost jefuit fără milă de tot ce conţinea: tablouri de familie (dintre care unele din secolul XVII), icoane vechi, tablouri realizate de pictori de seamă ca Andreescu, Grigorescu, Stoenescu, Petraşcu, Verona şi alţii, mobile adunate succesiv din epoca*

fanariotă până în secolul XX, obiecte de porţelan, de argint, de fildeş, aparţinând la peste şase generaţii, arhive din sec. XV şi cărţi. La Stolnici se afla vechea bibliotecă a banului Bălăceanu, una din cele mai mari din Ţara Românească de la începutul secolului XIX. Această bibliotecă a fost, ulterior, îmbogăţită timp de patru generaţii, dar a fost distrusă în 1949, într-o singură zi.[...] O parte din lucruri au fost furate de echipele de muncitori, care au ocupat conacul şi au trimis în domiciliu forţat pe părinţii mei, luându-le şi verighetele din degete. Cea mai mare parte din mobilă şi obiecte a fost aruncată într-o magazie a conacului. Tablourile au fost scoase din ramă şi azvârlite, iar ramele au fost folosite pentru profeţii noului regim.[...] În final magazia a fost incendiată şi tot ce conţinea ea ca valori culturale şi spirituale a fost făcut scrum. Nu a rămas nici o copertă de carte”[12].

Distrugerea conacelor pe toată întinderea ţării a avut între altele efectul că astăzi ne prezentăm în faţa Europei cu mâinile mult mai goale. Televiziunea română (TVR Cultural) a difuzat, zilele acestea, un întreg serial despre casele, palatele şi reşedinţele de vară ale nobilimii italiene, din Evul Mediu încoace. În decursul timpului ele au fost întreţinute, reparate, restaurate de către descendenţii familiilor, care n-au fost expulzaţi din ele şi-şi simt adeseori menirea de a prezerva de uitare, pentru noi toţi, urmele trecutului. În numele nostru va vorbi, adăugată prădăciunilor din trecutul îndepărtat, ultima dintre ele, cea a trecutului recent.

Trebuie să spun că această reconstituire a timpului trecut, pe care o fac aici, este extraordinar de greu de scris, şi va fi probabil şi greu de citit. Mi-am impus să nu evoc decât întâmplări pe care le-am văzut sau aflat de la cei din imediata apropiere, şi totuşi, la fiecare pas, mă izbeşte câte o absurditate, câte o faptă crudă, câte o pură oroare. Revoluţia Franceză n-a fost o joacă, dar a fost limitată în timp, iar patrimoniul artistic şi cultural al Franţei era uriaş, aşa încât, în ciuda distrugerilor care au avut loc, au rămas destule semne ale trecutului şi ceva din măreţia lui pierită

[12] *România liberă*, suplimentul „Aldine”, 14 noiembrie 1998.

ne luminează şi azi. Dar la noi? Puţine dovezi intacte ne mai vorbeau, în 1949, despre efortul celor mai buni reprezentanţi ai vechilor elite de a se lumina, de a cultiva frumosul, de a lăsa mărturie urmaşilor despre faptele cele mai de seamă ale istoriei noastre zbuciumate; şi pe acestea puţine, pe care ar fi trebuit să le păstrăm cu un respect infinit, le dădeam pe mâna unor tineri inculţi şi inconştienţi, care fără îndoială că s-au distrat în zilele acelea de minune! Cui a folosit uitarea opacă, agramată, care s-a aşternut de atunci peste minţile tuturora, timp de atâtea decenii? La această ultimă întrebare e uşor de răspuns: o singură ţară avea interes ca a noastră să devină un fel de provincie docilă, apatică, uşor de manipulat. Dar cei care o slujeau conştient şi ar fi trebuit s-o apere, n-aveau ei oare nici o conştiinţă? Amestecul de frică, ură, cupiditate şi poftă de putere care-i stăpânea pare a-i fi transformat într-un fel de automate. Distrugerile de atunci n-au făcut bine nimănui. Nici unul dintre cei care au ars, rupt şi risipit cu propriile mâini obiecte rare n-a devenit mai bogat, mai puternic sau măcar mai luminat după un atare extaz al jafului. Iar cei de „sus”, care l-au ordonat, şi-au murdărit numele pentru multe generaţii. Nimic din ceea ce a pierit atunci, în acel război civil – căci numai un război poate face astfel de pagube –, nu va putea fi vreodată înlocuit. Din averea acestui popor – deci chiar a jefuitorilor şi a copiilor lor – vor lipsi pentru totdeauna vechile înscrisuri, adevărate titluri de nobleţe pentru un neam ajuns după asemenea distrugeri mai obscur, mai ruşinat, mai umil. Muzeele noastre vor rămâne mai sărace, şi cultura noastră la fel.

În cinismul care domneşte peste mentalitatea actuală, această categorie de argumente poate stârni zâmbete. Aproape nimănui nu-i mai pasă de ceea ce s-a întâmplat acum cincizeci de ani, şi nimeni nu se întreabă ce va fi după moartea sa. Pe feţele câtorva dintre tinerii care vor studia istoria (a cărei importanţă pe plan mondial o întreagă propagandă se sileşte astăzi s-o nege) se va aşterne cu siguranţă o cută de dezgust şi de revoltă împotriva celor răspunzători de aceste prădăciuni sinucigaşe. Dar mă întreb câţi o vor vedea?

Am căutat să aflu câte persoane – câte fiinţe în viaţă – au fost lovite de această deposedare inumană şi umilitoare. Nu am reuşit să găsesc date exacte, şi poate că nici nu va mai fi posibil vreodată. Într-un studiu recent[13], găsesc precizarea că numărul *cazurilor* de expropriere în baza decretului 83 (deci al domeniilor expropriate) a fost de 6 675. Dacă reducem acest număr cu vreo două sute, dat fiind că au fost confiscate şi proprietăţi ale unor persoane juridice publice sau private, şi dacă adăugăm celor aproximativ 6 400 de proprietari, cu mare zgârcenie, doar câte un singur membru de familie (soţie sau copil), tot ajungem la o sumă de peste 13 000 de victime. Este o presupunere minimă, dacă luăm în considerare că, peste tot unde moşierii nu au fost găsiţi acasă, au fost ridicaţi administratorii lor. Când vedem ce importanţă ia, în ţările libere, corectarea câte unei erori judiciare privind un singur nedreptăţit, aceste cifre tăcute ne înfioară. Prădăciunile s-au asociat cu o „dislocare” pe care cei care au suferit-o o denumesc pe drept cuvânt „deportare”: nici nu poate fi numit altfel ordinul de a locui într-un oraş unde nu cunoşti pe nimeni şi unde nu-ţi poţi câştiga viaţa. Iar această obligaţie s-a prelungit timp de cincisprezece ani. Aşadar, nu a fost vorba în nici un fel, atunci, despre vreo explozie de „ură de clasă” spontană, ci despre ceva care ar putea fi numit o „ură organizată la nivel de stat”, pe care cei puternici au continuat s-o aţâţe lucid şi fără scrupule timp de aproape o jumătate de secol, căci, în tot acest răstimp, puţine cuvinte au rămas mai acuzatoare şi mai constant aducătoare de năpastă decât acela de „moşier”. Plecaţi, cum am spus, cu un geamantan de rufe în mână, foştii proprietari care n-au ajuns direct în închisori au trebuit să se descurce, în cămăruţele unde au fost repartizaţi, în condiţii inimaginabile. Mulţi dintre cei care aveau şi o locuinţă în vreun oraş au fost evacuaţi din ea în câteva ceasuri. Timp de cincisprezece ani n-au putut fi angajaţi nicăieri, decât în posturi de tot umile, ca muncitori pe

[13] Nicoleta Ionescu-Gură, „Începutul colectivizării agriculturii în România”, *Revista istorică a Academiei Române*, Institutul de istorie „N. Iorga”, tom XIII, nr. 5–6, pp. 41–68, Bucureşti, 2002.

şantiere, meseriaşi (nepricepuţi) prin cooperative şi femei de serviciu. Foştii moşieri n-aveau drept la cartele, chiar dacă reuşeau să fie angajaţi, ceea ce pentru mulţi era imposibil, fie şi doar pentru că erau bătrâni. N-aveau, bineînţeles, nici drept la pensie, iar copiii lor nu erau primiţi în şcoli. Cât au mai trăit, de obicei din mila rudelor sau prietenilor, au avut de îndurat batjocura şi ruşinea de a fi fost ceea ce destinul le hărăzise să fie. Nu există o statistică a sinuciderilor în rândul moşierilor, dar ţin minte că m-a impresionat în vremea aceea tot tante Aline, povestindu-mi cum o prietenă a ei îşi luase zilele, aruncându-se de la etajul şase într-o curte interioară pe care o cunoşteam prea bine: era chiar cea a blocului din Piaţa Amzei în care locuisem, în timpul celor câţiva ani de studenţie fără griji.

Termenul „moşier” acoperea realităţi destul de diferite. Proprietarii domeniilor agricole erau, în linii mari vorbind, fie descendenţi ai marilor familii boiereşti din secolele trecute – păstrători, de fapt, a unor zone însemnate din memoria noastră colectivă –, fie adevăraţi profesionişti de provenienţă socială variată (de multe ori foşti arendaşi sau administratori ai marilor latifundii, dar nu numai). Toţi cei care administrau efectiv acele domenii împărtăşeau aceeaşi pasiune pentru cultivarea pământului, conform unei mentalităţi economice tot mai moderne şi cu o rentabilitate mult sporită. Şi unii, şi alţii erau elemente importante în economia generală a ţării şi activitatea lor se dovedise profitabilă pentru toţi.

Ne ispiteşte pe mulţi, uneori, imaginea a ceea ce ar fi putut deveni această ţară dacă activitatea unora ca ei şi aceea a mult osândiţilor chiaburi ar fi putut să continue în condiţiile unei evoluţii normale, cu mijloace moderne de lucrare a pământului, surplusul de braţe de muncă fiind absorbit de oraşe cu încetul şi de bunăvoie, aşa cum s-a întâmplat în tot vestul Europei. Dar ştim cu toţii că este inutil să visăm şi că e mai sănătos să ne întoarcem la aspra realitate pe care am cunoscut-o cu toţii, cea care a dus, câteva decenii mai târziu, la putrezirea recoltelor pe câmp sau la „culegerea” lor de către studenţi şi militari în termen.

„Acţiunea” din noaptea de 2 spre 3 martie 1949 deschide lungul şir de măsuri violente care s-a încheiat, după treisprezece ani de persecuţii, cu realizarea colectivizării pe întreaga suprafaţă a ţării, o realitate ale cărei ponoase le tragem şi acum. În 1949, acea „acţiune” mai degrabă i-a speriat pe ţărani decât i-a convins să se înscrie, cu mult-puţinul lor, în Gospodăriile agricole colective. O întreagă ţesătură de relaţii, stabilite de secole, legau pe „moşieri” de ţăranii din jurul moşiilor lor şi ea era departe de a cuprinde doar sentimente negative. În studiul pe care l-am pomenit se citează o lucrare de doctorat, cuprinzând mărturii culese din arhive în ultimii ani, ca de pildă: „*Moşierul Tănase Eremia a fost însoţit pînă la gară de cîţiva ţărani, care plîngeau că se desparte moşierul de ei*”, spune un observator din Ţăndărei, sau altul, în Oltenia, „*la conacul moşierului Gh. Gărdăreanu au venit 14 femei care au început să plîngă, să ţipe şi să dea cu pietre în maşina care venise să ridice pe expropriat*”, sau, în fine, „*22 de săteni au condus pe Julea Ecaterina din comuna Rîzuia, ocolul Breasta, în dimineaţa zilei de 3 martie, în tăcere şi cu capetele descoperite ca după un mort*”.

Modul în care a avut loc „acţiunea” din noaptea de 2 spre 3 martie, *înainte* de apariţia legii, dovedeşte o pregătire minuţioasă şi extinsă pe toată suprafaţa ţării. Ea mai dovedeşte şi o instruire prealabilă a celor care au făcut parte din echipele sosite, în toiul nopţii, la acei nenorociţi, şi se pare că asemenea instructaje au avut într-adevăr loc. Trebuie să spun că nu în toate cazurile bunurile de preţ au fost distruse. Unele valori (monezi de aur, bijuterii) au fost predate Băncii de Stat, altele, ca de pildă tablourile, au fost repartizate muzeelor. Cărţile, a căror distrugere îmi pare mereu aproape *fizic* dureroasă, au fost „triate” pe principiul califului care a poruncit incendierea Bibliotecii din Alexandria, „*reţinîndu-se cele folositoare şi distrugîndu-se prin ardere cele cu caracter antidemocratic*”, cum spune prefectul de Brăila într-o informare către Ministerul Afacerilor Interne. M-am întrebat de multe ori cum de s-au găsit atâţia inşi dispuşi să se dedea fără milă la asemenea umiliri ale unor semeni şi la acele prădăciuni fără sens. Un răspuns l-am găsit în chiar textul Decretului nr. 83 în baza

căruia ele au avut loc. După ce arată ce exploatări agricole trec în proprietatea Statului şi mai adaugă unele lămuriri suplimentare, articolul 4 declară că „*se pedepsesc cu 3–15 ani muncă silnică şi cu confiscarea averii acei care, prin orice mijloace, vor împiedica sau vor încerca să zădărnicească exproprierea prevăzută de prezentul Decret*”, iar articolul 5 precizează că „*se pedepsesc cu închisoare corecţională de la 3–15 ani şi cu amendă de la 25 000 pînă la 200 000 lei funcţionarii publici şi persoanele împuternicite în temeiul prezentului Decret*, *care nu vor executa sau vor împiedica executarea însărcinărilor ce le revin potrivit prevederilor acestui Decret*”.

Un război civil în care cei care refuză să atace sunt pedepsiţi cu închisoarea! Situaţia era fără îndoială destul de originală. Asemenea legi vor fi fost adoptate şi în Rusia în primii ani ai regimului bolşevic, dar acolo elanul revoluţionar fusese la început autentic! În România avuseseră loc, în ultimii douăzeci şi cinci de ani, două distribuiri masive de pământ ţăranilor, una, foarte importantă, după Primul Război Mondial, iar a doua, cu doar patru ani în urmă, în virtutea căreia nici un domeniu agricol nu mai depăşea 50 de hectare.

Trebuie să spun însă că un anume decret de ordin mult mai general, apărut cu câteva săptămâni mai devreme, ne va ajuta şi el să înţelegem ceva mai bine desfăşurarea evenimentelor în acea cumplită perioadă. Este vorba de cel care reglementează aplicarea pedepsei cu moartea şi va trebui să-l reproduc în întregime (oricât ar fi lucrul acesta de penibil şi pentru mine, şi pentru cititori). Decretul este publicat în *Scînteia* din 14 ianuarie 1949 sub titlul: „Textul legii votate de Marea Adunare Naţională pentru sancţionarea unor crime care primejduiesc securitatea Statului şi propăşirea economiei naţionale”.

„*Art. 1. Se pedepsesc cu moartea următoarele crime:*

a) Trădarea de patrie, trecerea în slujba duşmanului şi aducerea de prejudicii puterii de Stat;

b) Procurarea şi transmiterea către o putere străină sau duşmană Statului, a unor secrete de Stat;

c) Uneltirea în orice mod împotriva securităţii interne sau externe a R.P.R.

Art. 2. Se pedepseşte de asemenea cu moartea sabotarea propăşirii economice a Republicii Populare Române, prin:

a) Distrugerea sau deteriorarea prin orice mijloace a clădirilor, maşinilor, instalaţiunilor de orice fel din întreprinderile industriale sau de altă natură, a uzinelor de energie electrică, de gaz sau alte asemenea.

b) Distrugerea de linii de cale ferată, a instalaţiilor, a materialelor sau construcţiilor aflate pe ele, a mijloacelor de comunicaţie pe apă, a podurilor, apeductelor, instalaţiunilor de telefon, telegraf sau a staţiunilor de radio-emisiune;

c) Darea de foc sau distrugerea în orice mod a produselor industriale, agricole sau a pădurilor;

d) Neîndeplinirea cu ştiinţă sau îndeplinirea voit neglijentă a îndatoririlor de serviciu în întreprinderile prevăzute de litera a) de pe urma cărora au rezultat calamităţi sau catastrofe publice.

Art. 3. Se pedepsesc de asemenea cu moartea actele de teroare, săvîrşite individual şi în grup, prin orice mijloace, precum şi răspîndirea de microbi sau substanţe otrăvitoare, care au ca urmare moartea sau vătămarea gravă a integrităţii corporale. Se pedepseşte cu aceeaşi pedeapsă constituirea în bande în scop terorist sau de sabotaj.

Art. 4. Instigarea, complicitarea (sic)*, tăinuirea, precum şi săvîrşirea oricăror acte pregătitoare în legătură cu crimele prevăzute în prezenta lege, se pedepsesc cu aceeaşi sancţiune.*

Nedenunţarea de către cei care cunosc pregătirea sau comiterea crimelor arătate mai sus se pedepseşte cu muncă silnică de la 5 la 10 ani.

Art. 5. Judecarea crimelor prevăzute de prezenta lege se va face de Tribunalele Militare."

Acest text destul de lung strecoară probabil oricui îl citeşte un fior de gheaţă în suflet, fie şi numai pentru că este vorba despre moarte. Dar el trebuie citit cu atenţie, „savurat" aş zice, ca să-i pătrundem esenţa.

Toată evoluţia dreptului european a dovedit necesitatea unei formulări cât mai exacte a textelor de lege, pentru a se evita interpretările aberante şi discuţiile cu privire la

sensul lor precis. Instituţia Consiliului Legislativ avea exact această menire. Legea de mai sus, care priveşte probleme atât de grave, arată doar ca un text literar de proastă calitate. Adevărul este că ea ascultă nu de exigenţele fireşti ale unei minţi limpezi, ci de o indicaţie secretă a cărei cinică existenţă am aflat-o doar în ultimii ani: legislatorilor sovietici li se cerea să aleagă pentru textele articolelor de lege formulări cât mai imprecise şi mai ambigue, spre a permite folosirea lor în funcţie de exigenţele politice ale momentului, şi aceasta în nenumărate cazuri. În articolul 1 al legii de mai sus, ce înseamnă exact, în timp de pace, formula „trecerea în slujba duşmanului”? Dar „aducerea de prejudicii puterii de Stat” , formulă în care interpretarea „prejudiciului” rămâne larg deschisă, deşi este vorba de viaţă şi de moarte? Cât despre „uneltirea” de la punctul c), un termen probabil tradus din limba rusă şi care s-a regăsit şi în alte texte de lege, el este atât de elastic încât în numele lui s-au pronunţat un număr incalculabil de ani de închisoare, prea de multe ori neefectuaţi din cauza decesului celor în cauză. Pe baza textului de mai sus oricine poate fi condamnat la moarte. Poţi fi acuzat că te-ai constituit într-o „bandă” chiar dacă n-ai făcut decât să te întâlneşti cu nişte prieteni, că ai „pregătit” acte de terorism sau sabotaj chiar dacă n-ai tras nici un foc şi n-ai stricat nimic: „scopul” este totul, iar intenţia, presupusă de instanţă, îţi este atribuită după cum vrea ea. Cât despre „nedenunţarea” unor acţiuni atât de vag definite, ce să mai vorbim?

Cum am spus, nu ştiu câtă lume obişnuită citea de bună voie *Scînteia*, dar prelucrarea ei în colectiv şi chiar studiul ei individual deveniseră obligatorii pentru toţi „funcţionarii publici şi persoanele împuternicite”, ca să reluăm formula din Decretul 83. Şi ajungem astfel la dilema care a sfâşiat viaţa tuturor celor care au îndeplinit, în acea vreme, o funcţie cât de cât importantă în plan politic: docilitatea şi cinismul obligatorii, dacă vreau să supravieţuiesc; eroismul obligatoriu, dacă vreau să-mi păstrez conştiinţa curată. Am expus această dilemă la persoana întâi, pentru că ea n-a fost formulată în termeni atât de radicali decât în dialogul interior al fiecăruia. Ea explică, între altele, şi faptul că

atâţia oameni de valoare s-au menţinut cât au putut mai departe de zonele fierbinţi ale „puterii”; pe cale de consecinţă, ea explică şi de ce am ajuns de atâtea ori să fim conduşi, în cel mai bun caz, de neisprăviţi.

*

Dacă această argumentare tinde să explice sau să scuze oarecum, din simplă înţelegere umană, anumite comportamente colaboraţioniste, cei care luau efectiv hotărârile nu pot fi iertaţi, şi aici din nou mă refer în primul rând la Gheorghiu-Dej, care a condus colectivizarea până la reuşita ei totală treisprezece ani mai târziu (mult după ce fusese eliminată de la putere Ana Pauker, pe care el încearcă s-o prezinte drept principala vinovată). „Exproprierea” din 2-3 martie 1949 (termenul e nepotrivit, căci acţiunea nu răspunde nici măcar normelor Constituţiei din 1948) a fost doar începutul unei campanii de colectivizare intensă şi de o impresionantă cruzime, care s-a prelungit până în 1962, când s-a anunţat cu mândrie că întreaga suprafaţă a ţării (de fapt, 96,5%) era colectivizată. E uşor de dat vina pe ruşi, dar adevărul este că ţările din Europa de Est au avut traiectorii diferite, chiar din vremea aceea şi mai ales după moartea lui Stalin. În Iugoslavia, Tito „s-a sprijinit pe chiaburi”, cum era şi acuzat de propaganda noastră, iar în 1972 doar 15% dintre terenurile agricole erau colectivizate. Departe de noi se află Ungaria, cu 64% agricultură colectivizată, Cehoslovacia, cu 68%, dar mai ales Polonia, unde în 1969 doar 15% din suprafaţa arabilă trecuse în proprietate colectivă. Numai în Coreea de Nord, China, Bulgaria şi România colectivizarea a fost integrală[14].

*

Unchiului Mitică, printr-o ciudăţenie sau poate o bunăvoinţă locală, nu i se confiscase încă locuinţa din oraş – o casă mare, luminoasă şi confortabilă. E drept că în ultimele luni şi-o înţesase cu aşa-zişi chiriaşi, care erau toţi membri ai familiei alungaţi dintr-un loc într-altul. Sosise

[14] Vezi Nicoleta Ionescu-Gură, *op. cit.*

sora lui mai mare, văduvă, împreună cu fiica ei infirmă, gonite de pe pământul pe care-l avuseseră lângă Ploieşti. Apoi Harry Schönwetter cu soţia sa, Amalia, fiica unei alte surori; Amalia a fost o fiinţă de mare blândeţe şi răbdare şi-i ţinuse casa unchiului Mitică în ultimul an, de când Harry fusese scos din armată. În sfârşit, ultimii veniţi au fost părinţii mei. Pe la începutul anului, li s-a pus în vedere să evacueze şi micile cămăruţe de la ultimul etaj al băncii, îngăduindu-li-se să locuiască împreună cu fratele mai mare. Casa aceea semăna cu un vas de salvare, care părea să fi recuperat nişte inşi de la înec.

Pascal şi cu mine am făcut părinţilor o vizită de Paşti. A fost o zi frumoasă, însorită; pentru prima oară îmi vedeam părinţii împreună cu Pascal şi, pentru că ne fusese atât de dor unora de ceilalţi, amintirile acelei zile sunt luminoase şi vesele. În jurul nostru erau numai imagini de prăpăd: mobilă, cufere, lăzi şi baloturi se aflau îngrămădite peste tot sau risipite unde vedeai cu ochii. Biata mama împachetase din nou, cu grijă, conţinutul lăzilor şi al baloturilor în care umblasem în anul precedent; mă întreb dacă ea şi tata se socoteau acum la adăpost. Probabil că evitau, chiar între ei, să atingă acest subiect dureros.

Într-adevăr, cei mai mulţi dintre noi împărtăşeau o mentalitate pe care aş putea s-o numesc „sportivă”. Conform ei, loviturile cu adevărat grave ale sorţii sunt infirmităţile ireversibile şi pierderea celor dragi; restul, mai ales pagubele financiare şi pierderea de averi, nu trebuie privit cu prea multă atenţie. „*Plaie d’argent n’est pas mortelle*”, repeta mama, „dintr-o pagubă de bani nu se moare”; câtă vreme eşti sănătos şi activ, rămâne cu putinţă să te redresezi cumva. Şi chiar dacă nu, trebuie să-ţi păstrezi fruntea sus, să te detaşezi, să încerci să iei lucrurile cu umor, cel puţin în faţa altora; a te plânge ar însemna să cobori sub un anume nivel de decenţă obligatoriu.

De altfel, nu fuseserăm nicidecum singurii loviţi. Eram în stare să glumim despre propria noastră soartă, dar, când venea vorba de alţii, expresia feţelor redevenea serioasă şi totul părea mai grav. Atunci intervenea speranţa, absurdă, dar necesară. Societatea în care trăisem nu era perfectă –

dar ce este perfect în lumea aceasta şi ce nu poate fi criticat? Aşa cum era ea, lumea pe care o cunoscusem se voia clădită pe respectul legii şi al principiilor creştine, pe iubirea de oameni, şi nu pe ura de clasă; cele ce se văzuseră în ultimele zile ar fi fost, în ea, de neînchipuit. În chip paradoxal, tocmai excesul actual de arbitrar şi de violenţă făcea să renască speranţa: ni se părea că ceva atât de inuman nu poate să dureze prea mult.

*

Întoarsă la Bucureşti, am început din nou să cred în posibilitatea reluării studiului la drept; nu prea înţeleg, azi, cum mai puteam nutri această bizară iluzie. Încercam să citesc *Cursul scurt* şi, în chip ciudat, mi se întâmpla ceva cu totul nou, care nu survenise niciodată în vremea când învăţam pentru examene: nu reuşeam să ţin minte nimic. Când mă concentram pe aspectul istoric, o sumă de lucruri contraziceau ceea ce apucasem să ştiu, şi, în plus, aflam inexactităţi noi. Mi-l aduc aminte pe Mircea, care studia şi el aşa ceva la Medicină, spunându-mi într-o zi râzând: „Ce zici de chestia cu Ordjonikidze? Ai văzut ce laude îi aduce Stalin, ce prieten zice că a fost cu el? Păi el singur a dat ordin să-l execute!” Pentru mine informaţia era nouă şi într-un fel misterios mă împiedica să reproduc, chiar şi în minte, frazele mincinoase. Încercam să mă apropii de acea mentalitate atee şi mi se părea coerentă, o priveam chiar cu un fel de stimă, până când dădeam peste câte o afirmaţie neverosimilă şi mă blocam. Când mă apropiam cu simpatie de problema socială, Pascal îmi demonstra logic şi liniştit că ea pur şi simplu *nu poate* fi rezolvată fără respectul proprietăţii individuale şi atunci toate argumentele din discursul oficial se prăbuşeau. Acum îmi spun, cu amuzament, că o fi ceva adevărat în teoria astăzi răspândită despre legătura prea strânsă dintre cele două emisfere ale creierului, care ar împiedica femeile să se menţină pe teritoriul logicii pure. „Doar nu pot să gândesc ceea ce nu simt!”, îi spune o pacientă indignată lui Carl Gustav Jung şi lui nu-i vine să-şi creadă urechilor. Probabil că diferenţa de structură este reală, dar, chiar dacă ar fi

aşa, eu văd aici ceva mai degrabă pozitiv, pentru că logica şi argumentarea mentală, singure, te pot duce la justificarea celor mai cumplite orori. Orice propoziţie poate fi demonstrată, sofiştii ne-au făcut serviciul s-o dovedească şi experienţa noastră de viaţă încă şi mai mult. Fără o discernere *afectivă* între bine şi rău, riscăm să ne lăsăm convinşi de orice discurs cu aparenţă logică, oricât ar fi de criminal; germanii din generaţia nazismului, de pildă, au făcut această cumplită experienţă. Toate astea nu mă ajutau deloc să mă pregătesc pentru examenul de marxism.

Mai era şi problema, esenţială, a faptului că nu puteam justifica, prezentând vreo adeverinţă de serviciu, absenţele de la cursuri, nici în prima parte a anului şcolar şi nici măcar acum. Camil Petrescu, despre care voi vorbi cândva mai mult, figura pe lista mea de referinţe. Un prieten al tatei mă recomandase pentru un post la Ministerul Comerţului Exterior, nou înfiinţat, şi un reprezentant al serviciului de cadre se prezentase fără ştirea mea la Camil, poate fericit că avea ocazia să stea de vorbă cu un personaj atât de important. Camil a reuşit să-l convingă, într-un fel misterios, că se putea trece peste marea vină de a fi nora lui Bentoiu, când o inspiraţie nefericită i-a sugerat un exces de zel şi a continuat:

— Dar să ştiţi că şi tatăl ei a fost cineva foarte distins, l-am cunoscut când a fost prefect, se arăta extrem de generos cu artiştii, cu noi, scriitorii... Nu ne refuza niciodată...

— Cum, a zis acela, speriat, şi tatăl ei a fost prefect? Ce fel?

— Ţărănist, după câte ţin minte...

Bineînţeles, întrevederea s-a soldat aşa cum trebuia. Camil i-a povestit această istorioară Martei, cu un mic sentiment de vinovăţie. Dar mie totul mi s-a părut perfect normal. Tovarăşul Roman îmi explicase destul de clar cum stăteau lucrurile.

Între atâtea drumuri, cele mai multe închise, l-am ales pe cel mai practic, singurul, de fapt, care-mi stătea la îndemână: am dat un anunţ la Mica publicitate, sperând să capăt măcar câteva lucrări de dactilografie de mai mare

dimensiuni. M-am ales cu vreo două telefoane incerte, care parcă voiau să se convingă că acesta mi-era scopul cu adevărat. Am dat un al doilea anunţ – şi de data asta am intrat într-o perioadă de lucru foarte interesantă, în cursul căreia am învăţat o mulţime de lucruri.

*

Domnul Vasilescu Albu, căruia i-am fost stenografă timp de câteva luni, era avocat şi venise, împreună cu soţia şi fiica lui, din Basarabia. Mi-a spus de la bun început că lucra la Comitetul Central, fără să-mi explice într-un fel sau altul care-i erau însărcinările. „Facem parte din grupul lui Constantin Pârvulescu”, avea să-mi explice el mai târziu, când ne mai împrieteniserăm, „şi-l admirăm foarte mult.” Constantin Pârvulescu era pe atunci unul dintre numele foarte însemnate în ierarhia de partid. În opinia publică, avea să-şi recapete importanţa în ultimii ani ai domniei lui Ceauşescu, când, într-o şedinţă publică, televizată, s-a opus făţiş şefului statului, lucru nemaiauzit şi pentru care merită toată stima. Domnul Albu se angajase să traducă din rusă în română (pentru vreo editură, am dedus eu) mai multe capitole dintr-un Dicţionar al diplomaţiei universale. Citind anunţul meu în ziar, se gândise să lucreze cu mine în felul următor: să-mi dicteze versiunea română, eu să o stenografiez şi apoi, la mine acasă, s-o transcriu la maşină şi să-i predau pe rând paginile dactilografiate. Formula era bună, textul acela informativ nu punea cine ştie ce probleme de sintaxă şi nici una de ordin literar; aveam să lucrăm cu tot mai mult spor. Problemele interveneau la numele proprii, dictate de el în transcrierea fonetică rusă, pe care nu-mi era uşor s-o restabilesc. Traducea extrem de repede, cu o bună cunoaştere a celor două limbi, dar cu un accent rusesc foarte puternic şi întrebuinţând uneori chiar cuvinte din acea limbă, a căror explicaţie trebuia să o cer. Aveam de transcris după-amiaza, pentru a doua zi, câte douăzeci-treizeci de pagini, dar nu mă plângeam: tariful pe care-l stabilise el era foarte generos. Mai îngrijorător era faptul că, recitind paginile mele, domnul Albu se declarase foarte mulţumit şi, după câteva zile de lucru, mi-a declarat

că le va preda fără să le mai revadă, ceea ce mi s-a părut a fi o inexplicabilă lipsă de seriozitate profesională, chiar dacă asta arăta o mare încredere în priceperea mea.

Trebuie să spun de la bun început că familia Albu s-a purtat cu mine ireproşabil şi chiar cu un fel de afecţiune. M-am mirat uneori că, deşi eu nu cunoşteam mai nimic din vieţile lor, ei păreau a şti mai multe despre a noastră şi mai ales despre ce ne aştepta; câte o privire melancolic părintească, uneori câte o frază în doi peri aveau darul să mă îngrijoreze într-un fel pe care nu mi-l puteam explica. Le-am interpretat mai corect după trecerea anilor, când acumulasem unele experienţe pe care ei le făcuseră mai de mult. Cu timpul, am presupus că ei – el, cel puţin – se formaseră în vechea Românie şi rămăseseră în URSS după cedarea Basarabiei, în 1940. Soţia domnului Albu avea un accent rusesc mai puternic; era mică şi uscăţivă, spre deosebire de el, care era înalt, cu o faţă rotundă şi binevoitoare, înconjurată cu o aureolă de păr alb. Pe fiica lor n-am văzut-o niciodată la faţă. Am zărit-o doar de vreo două ori prelingându-se pe culoar şi dispărând după câte o uşă repede închisă, ca şi când s-ar fi ferit de vreo primejdie: o siluetă subţire, elegantă, în rochii de casă mătăsoase în culori pastelate şi cu un păr lung, blond, care-i ajungea până la talie.

Într-o dimineaţă, când rămăseserăm singure, mama ei mi-a povestit odiseea lor: războiul îi prinsese în Moscova şi, cum toate instituţiile şi întreprinderile de stat fuseseră evacuate spre Răsărit, populaţia civilă luase acelaşi drum, bineînţeles cu mijloace de transport improvizate, de care fiecare făcuse rost cum putuse: lungul lor drum se oprise în Uzbekistan. Dificultăţile acelei călătorii fuseseră cumplite: dormiseră în pădure, umblaseră zile întregi pe jos, nehrăniţi, înspăimântaţi, şi fiica lor, pe atunci adolescentă, avusese un şoc nervos de care n-avea să se mai vindece niciodată. Distanţa până în Uzbekistan mi s-a părut atât de uriaşă încât parcă de abia atunci am realizat dimensiunea exactă a tragediei războiului în acea parte a lumii. Despre asemenea evenimente poţi vedea zeci de filme şi de fotografii, dar mărturia umană singură îţi dă măsura suferinţelor îndurate. Doamna Albu şi cu mine vorbeam cu

mult respect una faţă de alta şi, deşi poziţia ei politică, ireductibil comunistă, era clară şi afirmată răspicat cu orice ocazie, puteam s-o înţeleg: o înţelegere de suflet, de la femeie la femeie, deşi nu una teoretică. Aflam şi lucruri ciudate: „la noi, când îi spui cuiva *doamnă*, este o insultă”, mi-a spus ea cândva şi, în neştiinţa mea, am fost foarte surprinsă. Altă dată, a venit vorba despre cartea relativ recentă şi mult admirată de cei din vechea societate, cea a lui Walter Lippmann, *The Good Society*, pe care o aveam în versiune franceză cu un titlu evocator, *La cité libre*. Mi-a cerut-o insistent şi i-am împrumutat-o, dar reacţia ei a fost alta decât mă aşteptam: „E o carte foarte slabă, nu mă aşteptam să fie chiar atât de slabă”, mi-a spus ea, şi acel orgoliu al reprezentantei unei ideologii care îmi părea aberantă m-a impresionat atunci, ca o ciudăţenie şi ea neliniştitoare.

Doamna Albu părea, ca să spunem aşa, creierul ideologic al acelei familii. Soţul ei era calm şi nu se lăsa prins în asemenea conversaţii: se mulţumea să surâdă blajin. Uneori, când soseam dimineaţa, la nouă, se întâmpla ca ei să fi întârziat cu micul dejun şi-mi ofereau câte o tartină. Refuzam din decenţă, dar în câteva rânduri am acceptat şi ţin minte cu ce delicii savuram fiecare îmbucătură din feliuţele subţiri, uşor prăjite şi unse cu unt, tăiate în cornurile albe ce mi se ofereau; nu mai văzusem de mult asemenea bunătăţi pe piaţă. Existenţa magazinelor speciale mi-era necunoscută; îmi închipuiam doar că gazda mea era foarte bine plătită şi se descurca. Relativa lipsă de importanţă a banilor în economia comunistă era încă, pentru mine, nebănuită.

Tot experienţa anilor următori m-a ajutat să înţeleg impresia ciudată pe care mi-o făcea acel apartament, altminteri atât de primitor. Era situat pe strada Şipotul Fântânilor şi mă apropiam cu bucurie, în acele dimineţi de primăvară, de coroanele înalte ale pomilor din Cişmigiu care înfrumuseţau formele plicticos geometrice ale blocurilor. O certă sugestie de opulenţă venea din dimensiunile generoase ale camerelor, cu pereţii zugrăviţi în *calcio vecchio*, după moda Bucureştilor de dinainte de război şi cu un mobilier în care fiecare piesă – canapea,

fotolii, bufete – impresiona prin mărime şi greutate. Lipsa oricărui obiect personal făcea ca interiorul să semene mai mult cu o cameră de hotel. Mult mai târziu mi-am dat seama că apartamentul trebuie să fi aparţinut vreunui om avut care a părăsit ţara în grabă, neavând timp să lichideze obiectele greu transportabile, şi fusese atribuit noilor locatari odată cu funcţia. În cabinetul de lucru al stăpânului casei, singurele cărţi se aflau în spatele biroului, într-o bibliotecă greoaie cu geamuri, la fel de impozantă ca tot restul: erau vreo trei şiruri de opere complete ale lui Lenin şi Stalin, majoritatea în rusă, legate în culori închise şi cu titluri aurite pe cotor. Şi această imagine era nouă, deşi aveam s-o regăsesc în unele locuinţe, în anii următori.

În tot acel timp m-am simţit în sfârşit un personaj autonom, acceptat şi util celor din jur. Nu-mi rezolvasem nici pe departe problemele, dar trăiam din ceea ce câştigam, senzaţie nouă şi cât se poate de reconfortantă.

*

Marta se descurcase mult mai bine. În toamna precedentă nu se prezentase la vreo facultate din cauza arestării tatălui ei; întârzierea a fost compensată de faptul că mai înainte, ascultând de o excelentă intuiţie, dăduse două clase într-un an. În acea perioadă de încercări, sprijinul esenţial i-a venit din partea lui Camil Petrescu, membru marcant, acum, al Academiei restructurate şi care a avut constant, faţă de fiica vechiului său prieten, o atitudine părintească: el şi Aurelian Bentoiu fuseseră colegi în liceu, la facultate şi în Şcoala Militară, luptaseră amândoi pe front în Primul Război Mondial şi rămăseseră legaţi pentru tot restul vieţii. Când s-au înfiinţat noile Institute de Cercetări ale Academiei, Camil a recomandat-o pe Marta unui anume Levanovici, şeful de cadre; acesta i-a spus însă Martei, când s-a prezentat la el, că n-o poate angaja, neavând nici un loc liber (deşi schemele erau aproape goale!). A lăsat însă o portiţă deschisă, promiţându-i că totuşi, cândva, dacă va fi posibil...

Martei însă, care este foarte credincioasă, lucrurile i „se întâmplă” uneori miraculos. Când a ieşit de la cadre, prima

persoană întâlnită pe culoar, un domn necunoscut, i s-a adresat întrebând-o dacă nu cumva cunoaşte o dactilografă, de care Institutul său avea mare nevoie; i-a ascultat răspunsul, măsurând-o cu privirea, apoi a întrebat-o scurt ce medie avusese la bacalaureat. „9,30”, a răspuns Marta. Oferta de serviciu au confecţionat-o pe loc, împreună, într-un birou vecin, iar la ieşirea din acesta „s-a întâmplat” să treacă pe acolo însuşi directorul Institutului respectiv (de Siderurgie, Metalurgie şi Mecanică Aplicată), profesorul şi academicianul Elie Carafoli. Înzestrată şi cu semnătura acestuia, oferta a fost prezentată şefului de cadre, care n-a mai avut nimic de obiectat.

Marta s-a prezentat a doua zi la serviciu şi a funcţionat ca secretară dactilografă, apoi, la cererea ei, ca laborantă la o secţie experimentală, într-o atmosferă civilizată, până la căsătoria şi plecarea ei în provincie, în 1952.

În acea primăvară, am avut vreo două vizite de la mama lui Pascal. Pentru această fiinţă dezarmată în faţa greutăţilor vieţii, destinul nu fusese prea binevoitor. De la moartea neaşteptată a mamei ei, o femeie harnică şi lucidă pe lângă care ea se afla în siguranţă, locuia singură în ceea ce rămăsese intact din frumoasa clădire de la Câmpina, aproape în întregime distrusă de bombardamentele din 1944. După divorţul din 1937, socrul meu avusese constant grijă de ea pe plan financiar, dar acum el era închis şi această însărcinare îi revenea lui Pascal. De la Câmpina, mama Alice ne tot scria să mergem să încasăm în numele ei nişte redevenţe ale unor acţiuni pe care le poseda, iar noi nu reuşeam să-i explicăm cum era cu naţionalizarea. Îi rămăseseră câteva pogoane de vie la Valea Călugărească, şi Pascal mergea uneori acolo, reuşind să obţină din vânzarea vinului unele sume de bani pe care i le trimitea cât putea de des. Dar ştiam bine că situaţia era provizorie şi, după cum se putea prevedea, n-avea să se îmbunătăţească, ci dimpotrivă.

Pascal era tocmai plecat la vie când, într-o dimineaţă de primăvară, prin geamul deschis a ţâşnit în cameră, ca un bolid, un mic ghemotoc de blană neagră care a dispărut aproape imediat sub pat, iar de acolo, nicăieri. Toată dimineaţa, Tante Aline, madame Marie şi cu mine am

încercat să convingem mica fiinţă să iasă de unde se ascunsese şi de unde emitea nişte miorlăituri disperate. Farfurioare cu lapte, ademeniri, ispite diverse s-au dovedit inutile, iar eu n-am mai îndrăznit să mă aşez pe pat, necum să mă culc, de frică să n-o strivesc cumva printre droturi. Mai tăcea din când în când, probabil adormind. Seara însă, când s-a întors Pascal, el a refuzat să se lase terorizat şi s-a culcat liniştit, iar eu până la urmă l-am imitat. Ne-a trezit în toiul nopţii o melodie, dacă se poate spune aşa, cu totul neaşteptată. Căpătând curaj, pisicuţa se plimba pe claviatura pianului deschis şi lăbuţele ei înfundau delicat clapele una câte una, prevestind viitoarele experienţe de muzică aleatorie.

Cum citisem de curând una din cărţile lui Petru Comarnescu despre America, noua venită a fost botezată Minnesota şi a făcut parte din viaţa noastră timp de câţiva ani. Alintată Minnie sau Minoshy, neagră ca un pui de drac, cu ochi de chihlimbar ce păreau alungiţi de nişte zone curios rărite în blăniţa de la tâmple, ne înnobila odaia cu silueta ei elegantă, iar ceasurile de lectură petrecute alături de trupul ei uşor şi cald, încolăcit pe divanul cu acoperământ albastru-cenuşiu, se numără printre imaginile mele de fericire. Minnie ştia când e certată şi-şi culca atunci urechile pe spate ca şi când ar fi cerut iertare. Madame Marie dezvoltase pentru ea o slăbiciune neaşteptată şi o ţin minte pe Marta povestindu-mi într-o seară cum, pe tot drumul de întoarcere de la birou, se gândise cu poftă la unicul ou rămas acasă şi pe care-şi propunea să şi-l prăjească în tigaie: oul însă nu mai exista, madame Marie i-l oferise lui Minnie, argumentând că ea nu mâncase de două zile.

*

La facultate mai mergeam, dar tot mai rar şi cu mai puţină convingere. Absenţa figurilor cunoscute din primii ani îmi părea inexplicabilă: aveam s-o înţeleg mai târziu din povestirile unora şi altora. Taxa de şcolarizare nu mai era unică, ci fusese calculată pe baza declaraţiilor de avere ale fiecărui student (era vorba, evident, de averea părinţilor).

Pentru unii, sumele fixate n-au fost mari, au fost uriaşe – de fapt, eliminatorii. Dinu Medianu, de pildă, se pomenise cu o taxă astronomică: bunica lui, proprietară de pământ, i-l lăsase prin testament nepotului, aşa încât el se afla moşier nu numai prin origine, ci şi cu titlu personal. Auzeam că umbla să se angajeze nu ştiu unde ca dactilograf, ceea ce unor neiniţiaţi, care-l admiraseră, li se părea de necrezut. Silviu îşi încerca pana ca jurnalist, dar tatăl lui era arestat. În timpul anului, fuseseră mereu convocate grupuri de studenţi în faţa unui tânăr cu un rol important, fiul lui Scarlat Callimachi, un boier de viţă veche convertit la comunism, poate şi dintr-un vag sentiment de culpabilitate. Tânărul Callimachi îşi apostrofa colegii şi le striga să-şi bage minţile în cap, să termine cu simpatiile lor pentru liberali şi societatea veche ca să nu înfunde puşcăriile, şi aşa mai departe. Cu timpul, mulţi au socotit că, de fapt, el le voia binele şi că ar fi trebuit să-i fie cu toţii recunoscători. Mie mi se fixase ca taxă o sumă care cu oarecare efort ar fi putut fi procurată, dar nu voiam s-o cer tatei, care vindea în fiecare săptămână câte ceva ca să aibă ce pune pe masă, şi nici nu reuşeam să fac singură rost de ea. În plus, problema lipsei de frecvenţă nu se putea rezolva de vreme ce nu găsisem serviciu, iar marxismul rămânea pentru mine un fel de sumbră sperietoare. De 1 mai 1949 am participat totuşi, împreună cu studenţii din anul patru, la prima manifestaţie importantă din ţară. Urieşenia ei, numărul enorm de oameni convinşi în diferite feluri să participe, nesfârşitele coloane care păreau a fi, la intersecţii, confluenţa unor râuri, severitatea celor care ne încadrau, toate la un loc compuneau un fel de tablou strivitor şi cât se poate de real. Fotografia oficială a tribunei de la Moscova, publicată în *Scînteia* şi pe care am privit-o cu atenţie doar acum, ar fi trebuit să mă impresioneze încă şi mai mult. Acolo, Stalin se află în centru, având la dreapta lui, perfect aliniaţi, doisprezece generali anonimi, toţi cu decoraţii şi chipie, iar în stânga unsprezece membri ai Comitetului Central. Această simetrie care poate părea grotescă este de fapt înspăimântătoare. Cei îmbrăcaţi în civil sunt, în ordine: Molotov, Beria, Malencov, Kaganovici,

Mikoian, Şvernic, Popov, Kosîghin, Suslov, Ponomarenco, Şkiriatov.

Nu ştiu care din toate aceste elemente m-au decis; probabil că m-a înspăimântat convergenţa lor. Fapt e că într-o zi, cu mare înţelepciune, am hotărât să renunţ definitiv a mă prezenta la examene. Nu pot să neg că speram încă într-o conjunctură favorabilă, care mi-ar fi permis să-mi completez cândva studiile cu mai multă seriozitate, fie terminându-le pe cele începute, fie – dar asta părea cu totul himeric – luând de la început Facultatea de Litere. Oricum, pentru mine şi, desigur, pentru foarte mulţi alţii, acea conjunctură nu s-a mai prezentat niciodată.

*

Scînteia anului 1949 are un aspect mult mai grav şi mai impunător decât cea din anul precedent. Imposibil de găsit în ea vreun text care să suscite ironie, cum se putea întâmpla până atunci. Chiar paginile de pură propagandă au în formularea lor o rigiditate, o siguranţă, o agresivitate care-ţi cenzurează orice reacţie spontană. Se află în execuţie Primul Plan de Stat. Tot ce este la noi e minunat, tot ce a fost odată e odios, tot ceea ce e dincolo de Cortina de Fier e lamentabil. O formulă ca „*abia de la eliberarea ţării noastre de către glorioasa Armată Sovietică, România şi-a căpătat adevărata independenţă*” intră, ca să spunem aşa, în vorbirea (şi, de aici, în gândirea) curentă. Afirmaţiile sunt atât de categorice, încât surâsul îţi îngheaţă pe buze. Există teme dezvoltate zilnic, timp de câte o săptămână, două, şi altele recurente care apar, intermitent, în tot timpul anului. Cea mai insistentă este lupta pentru pace, obsedantă, cel puţin până în septembrie 1949: atunci avea să se afle că uriaşul aparat de spionaj sovietic reuşise să intre în posesia secretului fabricării bombei atomice. Până atunci, dar şi după aceea, chiar şi în viaţa de toate zilele formula de încheiere a oricărei cereri, a oricărei corespondenţe avea să fie: „Luptăm pentru pace!” Începutul anului este ocupat cu relatarea lucrărilor unui uriaş Congres Mondial al Partizanilor Păcii, organizat la Paris. Cu cei 2500 de delegaţi veniţi din toate continentele,

el marchează poate punctul de vârf al influenţei nediscutate a URSS în Europa, dar şi în alte părţi ale lumii. Toate numele celebre ale intelectualilor de stânga din diferitele culturi şi civilizaţii se află reunite în paginile consacrate acelui eveniment. Poziţia multora dintre aceşti intelectuali, artişti şi oameni de ştiinţă n-a variat până la sfârşitul vieţii, dar lor nu li s-au adăugat prea multe nume noi; în schimb avea să se lungească, în timp, lista disidenţilor, pe care figura pe atunci doar bietul Kravcenco, „dovedit” ca mincinos şi trădător de către unii occidentali naivi ce vor deveni disidenţi la rândul lor, dar douăzeci de ani mai târziu.

Anul 1949 este anul maximei extinderi a Uniunii Sovietice în Europa. Eforturile disperate ale lui Vîşinski la ONU şi la Conferinţa miniştrilor de externe n-au putut obţine statutul cvadripartit pe care Stalin îl dorea pentru Germania. Nici în politica internă franceză n-au obţinut succesul dorit. În schimb, anul acela cuprinde trei evenimente de mare importanţă: crearea Republicii Democrate Germane, apoi, în octombrie, a Republicii Populare Chineze şi dovada făcută pe plan internaţional, în urma declaraţiei preşedintelui Truman, că URSS este în posesia armei atomice. Faptul că în acelaşi an a luat naştere şi Pactul Atlanticului de Nord (NATO) n-are la noi alt efect decât să radicalizeze tonul discursului anti-occidental şi să întărească acuzaţia de „cosmopolitism”, acesta din urmă interpretat fiind ca „o armă a reacţiunii americane şi o negare a intereselor naţionale”. Uniunea Sovietică pare a-şi fi înţeles limitele, care sunt acum infinit mai extinse decât au fost vreodată.

În interiorul acestui imperiu funcţionează ideologia lui, dusă până la ultimele ei consecinţe. URSS nu mai are deocamdată de cucerit teritorii, ci de vegheat la implantarea acestei ideologii cât mai adânc în sufletele supuşilor şi simpatizanţilor săi. Presa, radioul, şcolile de cadre, cursurile de *reeducare a corpului didactic* la toate nivelurile formează oameni noi, le răsucesc gândurile şi le modifică viaţa interioară. Asmuţirea unor categorii împotriva altora dă oarecare dinamism acestui proces. Sentimentele negative se îndreaptă împotriva celor care nu

ne lasă să ne bucurăm de succesele noastre. Singurele sentimente pozitive îngăduite sunt satisfacţiile obţinute în întrecerile socialiste, recunoştinţa faţă de partid şi idolatrizarea tovarăşului Stalin. Întreg calendarul este înţesat cu aniversări politice. În 1949, numai din iulie începând, *Scînteia* ne aminteşte pe mai multe coloane că s-au scurs 5 ani de la eliberarea Poloniei, 8 ani de la asasinarea lui Filimon Sârbu, 23 de ani de la moartea lui Felix Edmundovici Djerzinski (fără să ni se explice prea amănunţit care a fost rolul său), 50 de ani de la moartea lui Engels, 20 de ani de la grevele de la Lupeni, 12 ani de la moartea lui Alexandru Sahia, 11 ani de la apariţia „Cursului scurt”, 100 de ani de la naşterea lui Pavlov, 45 de ani de la moartea lui Th. Neculuţă; nu uităm a 41-a aniversare a lui Enver Hodja, 75 de ani ai lui C.I. Parhon, 20 de ani de la apariţia lucrării lui I.V. Stalin, „Anul marii cotituri”, şi, în sfârşit, a 13-a aniversare a Constituţiei sovietice. Parte din aceste aniversări se „sărbătoresc prin muncă”, dar altele sunt prilej de interminabile şedinţe. Dacă la toate acestea adăugăm comentariile, pregătirile şi apoi relatarea festivităţilor care înconjoară zilele de 1 mai, 23 august, 7 noiembrie şi, mai ales, 21 decembrie, aniversarea celor 70 ani împliniţi atunci de I.V. Stalin, vom vedea că puţine zile se scurg fără o adâncire a semnificaţiilor lor politice şi, ca atare, o „ridicare” a nivelului ideologic al cititorilor.

Mai important însă este altceva. În primele zile ale lunii ianuarie au început celebrele verificări care au privit, în primele luni, doar activul de partid, dar care apoi s-au extins la sutele de mii de membri. Acele şedinţe de un tip încă necunoscut sunt evocate în general, de cei care le-au trăit, cu un sentiment de oroare. În ele se analizau în public activitatea, trecutul şi personalitatea fiecărui individ în parte. „Prea puţin critice” la început, cum ne avertizează tov. Gheorghiu-Dej, ele se perfecţionează pe parcurs. Omului i se aduc mai întâi o sumă de acuzaţii, după care el trebuie să accepte că a greşit şi să-şi ia angajamentul că se va îndrepta. Această descriere idilică este în curând depăşită de realitate: „critica şi autocritica” alcătuiesc împreună un proces dureros şi dramatic. La început făcută cu timiditate, critica avea să fie încurajată până ce s-a

ajuns la acuzaţii publice extrem de violente, la dezvelirea celor mai ascunse aspecte ale vieţii personale prezente şi trecute, fiind chemaţi în ajutor şi denunţători din afară. În unele cazuri se pronunţa excluderea din partid; în altele, mai fericite, urma doar „autocritica” în cursul căreia insul îşi însuşea, tot în public, reproşurile formulate şi făgăduia să se îndrepte, uneori cu zel şi cu lacrimi, ceea ce echivala cu o renunţare totală la respectul de sine. Aceste spectacole erau zguduitoare chiar şi pentru cei ce nu erau direct implicaţi, constituind o formă de educare necunoscută până atunci. Deşi se recomanda păstrarea secretului, cele întâmplate depăşeau cu mult cadrul de partid şi, din când în când, *Scînteia* făcea publice acele şedinţe, cu nume proprii şi circumstanţe. În urma acestei prime serii de verificări au fost excluşi din partid, spune tot Vlad Georgescu, 192 000 de membri (cam unul din patru), care au păstrat în dosarul lor menţiunea respectivă până la sfârşitul vieţii. Prin raport la tensiunile în care trăiau aceştia toţi, viaţa noastră simplă, obscură şi curată era încă un paradis.

Acţiunea de modelare a „omului nou” pare a fi principala preocupare a acestei perioade. Sunt stimulaţi şi răsplătiţi numai cei ce lucrează harnic în coordonatele impuse, fără să-şi permită vreodată să le conteste sau măcar să le pună la îndoială. Muncitorii sunt îndemnaţi să-şi depăşească normele de lucru şi felicitaţi atunci când o fac. Figura masculină emblematică este furnalistul, iar cea feminină, ţesătoarea. Cele de la „Bumbăcăria Jilava” apar periodic în ziare, cu nume proprii şi fotografii, pentru că lucrează la un număr tot mai mare de maşini, mergând până la 24 de războaie automate. S-a înfiinţat Medalia Muncii şi o primesc, odată cu titlul de „Fruntaş în producţie”, sute şi sute de muncitori, care pe vremuri nu erau luaţi în seamă şi acum se mândresc pe drept cuvânt cu această distincţie (respectul şi cinstea arătate muncitorilor se numără printre puţinele, dar importantele realizări pozitive ale noului regim). Aceeaşi strategie se vrea aplicată şi în domeniul ştiinţific şi cultural, dar acolo lucrurile sunt mai complicate. Numeroase premii acordă sume impresionante unor somităţi a căror valoare profesională nu e negată de

nimeni, dar toată lumea ştie că cei mai mulţi sunt răsplătiţi în primul rând pentru aderarea lor făţişă la noua orânduire, în timp ce alţi specialişti, cunoscuţi şi nu mai puţin merituoşi, sunt lăsaţi să moară de foame sau se sting prin închisori. În literatură şi în universităţi, situaţia e aceeaşi. Arghezi încă n-a pactizat cu inamicul, Lucian Blaga, Hortensia Papadat-Bengescu şi atâţia alţii tac, profesorul Rădulescu-Motru se încălzeşte punându-şi cărţile pe foc, în timp ce sunt recompensaţi cei care se arată dispuşi să scrie la comandă, cu mai mult sau mai puţin har literar, tot ce li se cere. La Paris, în mesajul său la Congresul Partizanilor Păcii, Sadoveanu îşi impresionează auditoriul cu enormele tiraje ale manualelor şcolare şi ale noilor texte de literatură, printre care se află de curând şi al său *Mitrea Cocor.* Lumea noastră devine tot mai diferită de cea de dincolo de Cortină şi asta este şi dorinţa celor ce o stăpânesc.

În materialele de propagandă, de altfel, s-a sărit un prag al verosimilului şi se minte făţiş, fără nici o reţinere. Anglo-americanii prezintă mereu note diplomatice către noile republici (Bulgaria, România şi Ungaria) în care li se cere socoteală pentru nerespectarea drepturilor omului. Românii nu află de existenţa acelor proteste decât prin faptul că se publică o dezminţire oficială a guvernului nostru, care afirmă de pildă că „*libertatea întrunirilor, a manifestaţiilor şi a cuvântului e garantată prin Constituţie şi realizată în practică prin punerea la dispoziţia celor ce muncesc a mijloacelor de tipărire, a hârtiei şi a localurilor de întrunire*" (!). De asemenea, în chiar anul în care preoţii catolici şi greco-catolici au înţesat închisorile şi bisericile lor au fost confiscate, se declară simplu: „*comunităţile religioase se bucură de libertatea cultului şi dispun de localurile şi bunurile necesare*". Americanii insistând, le răspunde chiar URSS că toate aceste ţări îşi îndeplinesc cât se poate de corect obligaţiile asumate prin tratatele de pace. Cuvintele încep să-şi piardă substanţa, frazele trebuie doar memorate şi nu mai au nici o legătură necesară cu experienţa concretă. Cititorii neiniţiaţi din Occident nu-şi închipuie că un om de Stat sau un guvern ar putea da asemenea declaraţii fără nici o acoperire şi-şi spun că dacă nimeni în ţara sa nu le contestă, ele trebuie să fie adevărate.

Puţine lucruri ne vorbesc mai elocvent despre orbirea opiniei publice din Occident decât faptul următor: Departamentul de Stat a decis să finanţeze producerea unor filme în care să se arate adevărul despre situaţia din Europa de Est şi s-a realizat unul, intitulat *Cortina de Fier*. El a fost sever contestat în Statele Unite de către presa de stânga şi n-a putut fi deloc proiectat în Europa fiindcă spectatori necunoscuţi fluierau, se sculau în picioare, părăseau sala şi s-au organizat chiar manifestaţii de protest împotriva lui. Pentru noi este limpede cine erau instigatorii acestor proteste, dar publicul, impresionat, i-a socotit de bună-credinţă şi până la urmă filmul a fost retras.

Din parcurgerea *Scînteii* se vede că presiunea exercitată asupra mentalităţii fiecăruia nu se mulţumeşte cu domeniul imaginilor şi cuvintelor, ea invadează întreg terenul vieţii zilnice. „Noul funcţionar de Stat”, de pildă, este instruit să fie, conştient, un instrument de luptă în favoarea oamenilor muncii şi împotriva „burtăverzimii”. În raporturile sale cu publicul, el trebuie să-şi manifeste „combativitatea revoluţionară şi vigilenţa de clasă”. Sunt vizaţi expres cei de la Oficiile de închiriere, foarte solicitaţi de când normele spaţiului locativ au fost precizate în felul cel mai drastic: o pereche fără copii n-are dreptul decât la o cameră, doi copii de acelaşi sex de asemenea. Nesocotirea dispoziţiilor se pedepseşte cu închisoarea. Sunt de asemenea pedepsiţi conform legii sabotajului cei ce au obţinut cartele fără să aibă dreptul la ele, acest drept sau lipsa lui fiind definit destul de elastic. Pentru un asemenea delict sunt trimişi în judecată un „patron camuflat în salariat”, un „proprietar a 5 ha de pământ”, posesorul unui cuptor de simigerie, proprietarul unui autocamion. Ca intimidarea populaţiei să fie constantă, e mereu în curs câte un proces penal important, ale cărui dezbateri sunt publicate pe pagini întregi de ziar timp de mai multe zile. În acel an, procesul unor militari superiori şi al grupului de rezistenţi din Munţii Banatului, condus de Spiru Blănaru, se încheie cu mai multe condamnări la moarte, „executate prin împuşcare”. Iar în ziua de 26 mai 1949 se hotărăşte construirea Canalului Dunăre-Marea Neagră, plasat sub conducere

militară şi a cărui dureroasă istorie va deveni cunoscută tuturor.

Anul 1949 marchează şi începutul lungii acţiuni de „distrugere a chiaburimii”. Cuvintele au devenit deja atât de goale de sens încât mulţi, întrebuinţându-le, nici nu mai percep că este vorba de oameni. Când unii manifestă vreo îndoială, li se explică liniştit că orice revoluţie are şi victime, dar că important este succesul final. După acţiunea din 2-3 martie, Gheorghiu-Dej a declarat în faţa activului de partid că se va acţiona conform triplei formule lansate de Lenin: „*Ne vom sprijini pe ţărănimea săracă, vom întări alianţa cu ţăranii mijlocaşi şi nu vom înceta lupta împotriva chiaburilor*.” În 1949 erau de mult cunoscute rezultatele falimentare ale acestei politici în URSS şi mai ales în Ucraina, precum şi numărul ei uriaş de victime, şi totuşi conducătorul unei ţări cu populaţie majoritar agricolă nu ezită să-şi asume servil, poate chiar făcând zel, repetarea aceleiaşi experienţe. Ea începe treptat: în septembrie se publică o lege a impozitului agricol, în care diferitele categorii de agricultori sunt trataţi cu o nedreptate evidentă: chiaburii vor trebui să suporte cu 20-50% mai mult decât ceea ce li se va calcula. Până atunci, ţăranii credeau a fi înţeles că denumirea de „chiabur” se aplică celor care aveau 10, 15 ha sau mai mult, dar lucrurile n-aveau să fie atât de simple. În *Scînteia*, Leonte Răutu arată că educaţia ideologică a făcut progrese şi că, în consecinţă, trebuie să învăţăm a deosebi pe chiabur de ţăranul mijlocaş. De pildă, unul are 12 ha, dar nu-i muncesc alţii pământul „în mod obişnuit” şi ca atare el nu este chiabur, cum e fără discuţie unul care posedă doar 3,75 ha, dar are o dugheană şi debit de băuturi. Aceste subtilităţi creionează, pentru cititorul de astăzi, cadrul nenumăratelor drame viitoare.

Ca să revenim la Gheorghiu-Dej, două texte din acel an completează portretul acestui personaj prea puţin cunoscut. Unul este publicat în preajma zilei de 23 august. Cum s-a înfăptuit, după mărturia secretarului general, actul din 1944? Iată: „*Gărzile muncitoreşti, înarmate şi organizate de Partid, au capturat şi mobilizat în acea zi căpeteniile antonesciene, au smuls o seamă de puncte*

strategice din mîinile trupelor germano-fasciste şi au procedat la dezarmarea lor. Cu hotărîre şi avînt patriotic, ostaşii români au întors armele împotriva adevăratului duşman – imperialismul germano-fascist – şi s-au alăturat Armatei Sovietice." Simplu şi frumos! Cum de nu ne-a trecut prin minte că aşa a fost?

Textul următor care atrage atenţia este Raportul prezentat de Gheorghiu-Dej la Cominform despre Partidul Comunist din Iugoslavia. Este, bineînţeles, un text comandat de Moscova; un text similar, semnat de Palmiro Togliatti, omologul său italian, fusese publicat în *Scînteia* cu două zile înainte. Faptul nu are cum să ne mire pentru că aproape n-a fost zi, în tot cursul anului, în care să nu fi fost înfierată „clica titoistă". Dar, dacă textul lui Togliatti păstrează ţinuta şi vocabularul unui intelectual, cel semnat de Gheorghiu-Dej este de o violenţă tulburătoare. Nu ştim, evident, cine redacta sau revedea aceste texte: diferenţa dintre ele sugerează însă o amprentă personală. Dacă amândoi şefii de partid îşi exprimă dezacordul, vocabularul folosit de cel care ne reprezintă este neobişnuit de colorat: „teroare turbată", „bestialităţi", „exterminare sângeroasă", „torturi", „schingiuiri", „mârşăvie", „crunt", „monstruos", „josnic" sunt numai câţiva dintre termenii folosiţi. Ei caracterizează procedeele lui Tito, la ordinele căruia, spune Gheorghiu-Dej cu indignare, „*organele puterii de Stat vin în timpul prînzului sau noaptea şi ridică cu forţa oameni ale căror nume figurează pe o listă pregătită dinainte*"... Ca să vezi!

*

Efectele acestor activităţi înfierbântate, duse la cel mai înalt nivel, se răspândeau în societate în unde concentrice, cu atât mai slabe cu cât erau mai departe de punctul de unde plecau. Cum Pascal şi cu mine ne aflam aproape în margine de tot, ele ne-au turburat, în acel an, relativ puţin. Aşa cum am spus, lucrul meu la domnul Albu era bine plătit, iar Pascal, care aproape că-şi încheiase orchestrarea celor trei părţi ale simfoniei, se apucase şi el să scrie la maşină. Bătea extrem de încet, literă cu literă, dar absolut

exact, aşa încât a alcătuit o sumă de fişe pentru nu mai ştiu ce bibliotecă şi a încasat nişte bani foarte bine-veniţi.

În această atmosferă de răsfăţ am hotărât să ne oferim şi o vacanţă în Bucegi. Planul nostru a fost să stăm două săptămâni, ca în anul precedent, dar n-am putut rămâne decât zece zile: muntele nu e previzibil. Am plecat sâmbătă 13 august, la unu noaptea, şi am ajuns în gara Buşteni când se făcea ziuă. Păţania din anul precedent ne făcuse să luăm rucsace mai uşoare, dar al meu tot cântărea 11 kg, şi al lui Pascal, 19. Trebuia să iei hrană pe munte, pentru că de multe ori cabanele nu puteau oferi nimic şi, oricum, ar fi fost mai scump.

Am ales să urcăm pe Valea Mălăeştilor pentru că o văzusem de atâtea ori de sus, de la Omu şi pentru că acel peisaj e unul dintre cele mai frumoase cu putinţă. Drumul prin pădure, pe la Pichetul Roşu, e lung şi nu ne-am grăbit, mai mult ne-am jucat, aşa încât am ajuns la cabană puţin după prânz. Era însă duminică şi cabana era atât de ticsită de lume, încât n-am găsit loc de dormit înăuntru şi am petrecut noaptea – o noapte frumoasă de vară – pe băncile dimprejur, fumând şi uitându-ne la stele. A doua zi a început urcuşul adevărat, cei 800-1000 de metri până la Omu, pe serpentine; am admirat hornurile de departe, neîndrăznind să ne aventurăm prin ele; din timp în timp ne întorceam să măsurăm cu ochii valea rămasă în urmă, cu nenumăratele ei nuanţe de verde, cenuşiu şi alb, cu acea largă deschidere rotunjită împrejurul cabanei ca în jurul unui odor de preţ, cu linia colţilor de stâncă desenată pe albastrul cerului, cu ecoul fiecărei vorbe repercutat din perete în perete. Nu ştiam că aveam să mai facem acel drum o singură dată, cu aceeaşi încântare, dar vreo cincisprezece ani mai târziu.

Pe platou, am ales să stăm la Caraiman, cabana noastră favorită (între noi îi spuneam tot cabana Brav), dar acolo am găsit o sumă de schimbări. Întâi, se hotărâse că nici un turist n-avea voie să doarmă mai mult de trei nopţi la rând în aceeaşi cabană, aşa încât a trebuit să ne mutăm mereu din loc în loc. Apoi, de mâncare n-aveau într-adevăr mai nimic, iar rezervele noastre s-au terminat curând; am coborât de vreo două ori în Buşteni să ne reaprovizionăm şi

ne simţeam mândri ca nişte veterani pricepuţi, sărind din piatră în piatră pe Valea Jepilor, pe care odată am coborât-o în cincizeci şi cinci de minute. La Touring (acum cabana Peştera), am petrecut trei zile de vis: ploua, dar noi ne luasem cărţi, Pascal citea *Faust* în traducerea lui Gérard de Nerval, iar eu, un volum din acel Shakespeare complet de care am mai pomenit. Miracolul aerului străveziu, priveliştea din jurul cabanei când stătea un pic ploaia, parfumul brazilor, tăcerea...

Era, într-adevăr, destul de puţină lume pe munte şi cabanierul a ţinut să ne avertizeze că pe acolo mai bântuiau şi partizani. Nu l-am crezut, fiindcă a făcut exces de zel, vrând poate să se asigure că nu venisem pentru a lua contact cu ei: ne-a explicat că aceia despuiau turiştii de bocanci şi de haine, dar, a zis el ca să ne impresioneze, le furau şi aparatele de fotografiat. Ideea unor partizani care s-ar fi amuzat să facă fotografii ni s-a părut evident ridicolă, aşa încât, atunci, am eliminat informaţia cu totul. Şi adevărul este că nu am întâlnit pe nimeni.

Memoria mea îmi arată însă cu certitudine tabloul dezolant al unei mari suprafeţe de pădure arsă pe muntele Cocora. Priveliştea din anul trecut ne încântase cu desimea arborilor, bogăţia frunzişului şi nenumăratele ei nuanţe de verde. Acum însă, tabloul era sinistru, din depărtare se vedea doar pământul cenuşiu, mohorât, iar pe el fostele trunchiuri falnice zăceau risipite, golite de coroane şi arătând, în dezordinea lor, ca o cutie de chibrituri răsturnată. Am cercetat mult cu gândul acea imagine, înjghebând felurite ipoteze dramatice, flăcări răspândindu-se de la vreun foc de tabără, dar şi – cine ştie? – un foc pus cu dinadinsul de potere pentru a-i prinde pe cei ce se opuneau noii legi. N-am aflat nici un răspuns. Poate că închipuirea noastră o luase razna.

Când s-a epuizat răstimpul de trei zile îngăduit a trebuit să plecăm din nou; în urcuşul spre Babele, ploaia s-a prefăcut în zăpadă, o zăpadă atât de deasă încât ne înfundam tot mai mult în ea. Părea neverosimil şi totuşi, când am ajuns în vârf la cabană, am dat de un peisaj de iarnă în plină lună august. Acolo am stat totalmente imobilizaţi timp de alte trei zile, de data asta nu din motive

administrative, ci pentru că viscolul n-a încetat două zile şi două nopţi. Au fost prinse acolo douăzeci şi două de persoane. Noi doi eram singuri într-un dormitor şi dimineaţa scoteam cu făraşul zăpada acumulată în timpul nopţii sub fereastră. Nu se putea încălzi nici măcar un ceai, pentru că nu trăgea coşul de la sobă. Statuile de stâncă de afară intraseră adânc în zăpadă. Dimineaţa se organiza un fel de expediţie, cu trei-patru bărbaţi mai solizi care, înarmaţi cu târnăcoape pentru spart gheaţa, coborau până la izvorul de sub cabană ca să aducă apă de băut – o distanţă de nimica toată pe vreme bună. Unii fuseseră prinşi de zăpadă în pantaloni scurţi sau fuste şi se plimbau prin cabană, înveşmântaţi în pături ca în rochii de seară. O echipă de trei curajoşi s-a avântat până la Brav, unde în timp normal funcţiona un telefon: acolo au găsit o singură fiinţă vie, un măgăruş care se adăpostise în sala de mese şi-şi potolea foamea, sfâşiind afişul colorat de pe perete unde un turist vesel, reprezentat în mărime naturală, pornea să cucerească înălţimile.

Bineînţeles, toate astea erau mai degrabă stimulante şi imaginile din drumul de întoarcere ne-au rămas amândurora în minte ca un peisaj unic. A treia zi a stat vântul, s-au risipit norii şi grupul întreg a părăsit cabana. Sub pătura de zăpadă fără pată, platoul şi culmile munţilor păreau un tărâm de vis. Înaintam în monom, înfofoliţi cum puteam şi la fiecare pas intram în zăpada pufoasă, intactă, până la şold. Sus strălucea soarele şi, când coboram ochii, în urma pasului rămânea o tăietură adâncă în nămete, neverosimil colorată în albastru-verzui. În curând, ne-am apropiat de marginea platoului, nu departe de Vârful-cu-dor şi acolo peisajul s-a arătat şi mai fantastic, pentru că deasupra noastră şi a covorului de zăpadă cerul rămăsese alb, dar în depărtare era de un albastru intens şi toate dealurile, sub munţi, stăteau îmbrăcate într-o catifea verde, însorită, sărbătorească.

N-am fi nimic fără memorie...

*

Ne întorsesem de pe munte cu o mare poftă de lucru. În septembrie, după cum era înţeles, am dat telefon la familia Vasilescu-Albu.

Domnul Albu fusese arestat.

Prima mea reacţie, copilărească, a fost: „Se întâmplă deci şi la ei...!”

Apoi mi-am adus aminte de *Zero şi infinitul*[15]. Nu se schimbase nimic: aceeaşi lume întunecată de ură, de frică, de minciună şi de poftă de putere. Probabil că nici nu putea să se schimbe nimic, pentru că perversă era însăşi esenţa sistemului.

Am bătut la maşină o sumă de memorii şi acte doveditoare, apoi nişte acte pentru un proces în toată regula. Le redacta pentru doamna Albu un avocat numit Fildermann. Nu era chiar personajul acela important, care condusese comunitatea evreiască în vremea antonesciană; poate erau înrudiţi. În apartament avea o superbă colecţie de icoane pe sticlă.

Panicată şi revoltată în acelaşi timp, doamna Albu nu înceta să repete: „E o înscenare! E o înscenare!” Cuvântul mi s-a părut ciudat, nu-l mai întâlnisem întrebuinţat în acest sens. Probabil că biata femeie avea dreptate, dar asta nu schimba situaţia cu nimic.

În anul următor, când am revăzut-o, domnul Albu era tot închis.

Cu timpul, soţia lui şi cu mine am încetat să ne mai vedem. N-avea sens să ne complicăm situaţia nici una, nici alta.

L-am reîntâlnit pe domnul Albu de trei ori. Odată, la începutul anului 1956; ne aflam într-o sală de concert. Era neschimbat, deşi trecuseră câţiva ani buni; s-a apropiat de mine cu un zâmbet şi mi-a spus conspirativ, fără să pronunţe numele socrului meu: „Are să vină acasă în curând, ai să vezi !” şi s-a pierdut în mulţime.

Mi-a părut bine că era liber şi că părea la curent cu cele de taină, ceea ce însemna că situaţia lui se rezolvase. Atunci a avut dreptate: Aurelian Bentoiu a ieşit din

---

[15] Arthur Koestler, *Darkness at Noon* (1940; trad. rom. *Întuneric la amiază*, Humanitas, Bucureşti, 2008).

închisoare chiar în acea vară, după primii opt ani de recluziune. Domnea „spiritul Genevei”.

A doua oară l-am zărit pe domnul Albu la Cumpătu, lângă Sinaia, în cartierul unde se aflau vilele Uniunilor de artişti, dar şi unele rezervate pentru aparatul de partid, desigur nu de rangul cel mai înalt. Acum era chiar bătrân, dar umbla tot drept, şi coroana de păr alb era mai lungă. Nu m-a văzut şi n-am căutat să vorbesc cu el. Trecuse foarte mult timp; se schimbaseră imprevizibil şi oamenii, şi lucrurile.

Cea de-a treia întâlnire, şi ultima, e una dintre amintirile mele cele mai neplăcute, pentru că îmi tot închipui că aş fi putut interveni într-un fel, deşi nici astăzi nu ştiu cum. Era pe la începutul anilor ’70; locuiam atunci într-un apartament bun, în plin centru. Domnul Albu a cerut să-l vadă pe Pascal acasă. Fiica lui studiase ceva pian între timp, dar devenise din ce în ce mai depresivă. Compusese nişte melodii de muzică uşoară şi tatăl venise să-l roage pe Pascal să-i obţină nici mai mult nici mai puţin decât un premiu la concursul de la Mamaia! Cazul ei era cunoscut în mediile de specialitate, nivelul nu era cel care ar fi trebuit, iar Pascal era la fel de cunoscut pentru intransigenţa lui profesională. Îl simţeam tot mai enervat, abia se mai stăpânea, dar şi bietul bătrân, pe care fiica sa îl ameninţa cu sinuciderea, îmi rupea inima şi tot ce reuşeam să gândesc era că, în acel veac, foarte puţine au fost destinele simple. Pascal n-a cedat, dar am văzut totuşi, după aceea, o revistă muzicală pe coperta căreia se afla fotografia în culori a compozitoarei, Renata Vasilescu, încă tânără, aproape frumoasă, şi m-am bucurat că îi fusese dată cel puţin această mângâiere.

*

În toamna anului 1949 am reintrat într-o atmosferă deosebit de sobră. Din punct de vedere financiar, arestarea domnului Albu fusese şi pentru noi o lovitură. Băteam acum la maşină lungi teze de doctorat, pe care le obţinea Marta oficial, de la Institutul ei academic. Pascal, care-şi terminase orchestrarea celor trei părţi ale simfoniei sale, se specializase în a bate pentru prietenul său Mircea Soare,

acum inginer cu post în Bucureşti, pagini întregi de matematică pură, cu fracţii, exponenţi şi indici. Cu extremă răbdare, foarte încet, reuşea să le facă perfect. Nu ni se încredinţau decât muncile cele mai modeste, dar era în interesul nostru să le facem cu voie bună. În corespondenţa mea cu mama apar aproape exclusiv probleme practice, care şi pentru ea, şi pentru mine erau cu totul noi: eu mă luptam să fac conserve, ea se tot căznea să lucreze cu andrele, pentru viitoarea militărie a lui Pascal, nişte ciorapi groşi pe care nu se pricepea să-i termine. Cu toţii făceam rost de materie primă de unde nici cu gândul nu gândeai: deşiram pulovere vechi şi făceam unul nou din două, se scotea lâna din perne şi se torcea, se confecţionau poşete cu croşeta şi pantofi din bucăţi de piele recuperate cine ştie cum. Mama îmi scria cu satisfacţie că vânduse nişte stofă de mobilă, un cazan de rufe şi chiar, într-o zi, două uşi! Industria nouă nu producea încă mai nimic, importurile dispăruseră, banii lipseau oricum. O tânără croitoreasă ne împrospătase garderoba, Martei şi mie, cu un sistem descoperit de ea: unele fuste şi rochii se lungeau dacă le ţineai câtva timp în apă cu sare şi apoi le călcai aşa ude, întinzându-le cu fierul încins. Sanda Nijankovski – era numele ei – avea să plece, mult mai târziu, în America şi să facă acolo o carieră fructuoasă de pictor naiv. Înventivitatea e rudă bună cu arta.

Cât despre tata, care locuia încă la unchiul Mitică, în casa înconjurată cu o grădină acum neîngrijită, dar cu o curte spaţioasă, se apucase de crescut pui. Extrem de ştiinţific. Studiase nişte manuale, cumpărase de la o fermă pui de rasă, mici, de-o zi, îi hrănea după toate regulile prescrise, apoi, mai târziu, cântărea ou cu ou şi nota rezultatele fiecărei găini. Ca să-şi ferească hainele de oraş, îşi alimenta protejatele în costum de vânătoare, cu jacheta de piele de căprioară şi pantalonii golf, care oricum nu mai puteau fi purtaţi nicăieri. Rezultatele au depăşit orice aşteptări. Rasa pe care o alesese se numea Plymouth, iar găinile, minunat de frumoase, ajungeau până la 4-5 kilograme şi ouau de zor. Nici noi, nici Marta şi Mircea, care am beneficiat de acele extraordinare fripturi, nu le uităm gustul. Mă întrebam oarecum perplex de ce nu proceda toată lumea

aşa, de ce nu făcea fiecare sătean o creştere mai atentă şi mai sistematică a animalelor. La drept vorbind, poate că se întâmplase astfel în unele ferme, dar numai înainte de război. De atunci încoace totul se dăduse peste cap.

Lucrările la maşină continuau şi, din fericire, în toamnă am mai putut obţine ceva bani de la vie, iar tata de la câteva pogoane pe care le mai avea prin împrejurimi. A fost pentru ultima oară: toate acestea au dispărut câteva luni mai târziu. M-am înscris la nou înfiinţatul Oficiu al Braţelor de muncă, dar am pierdut repede orice nădejde; fie că aceia practicau vigilenţa de clasă recomandată, cum am văzut, funcţionarului public, fie că nu era vorba, de fapt, decât de o nouă formalitate cerută celor care îşi găsiseră un serviciu prin mijloace proprii, oricum, n-am avut nici un rezultat.

Într-o dimineaţă însorită de toamnă, m-am întâlnit cu vărul meu Dinu Velescu, proaspăt absolvent al Şcolii de Ofiţeri de Artilerie, care nu mai umbla în uniformă pentru că fusese scos din cadrele armatei, ca fiu de ofiţer vechi. Până una, alta, avea o cunoştinţă la CFR, la nu ştiu ce birou, şi la sfatul lui am umblat câteva zile să dau probe, să adun hârtii şi aşa mai departe. Responsabilul de la cadre mi-a transmis că nu e nevoie să vin eu, că mă va căuta el acasă.

Pe stradă, Dinu mă examinase cu un ochi critic şi-mi spusese:

— Vezi, când o să te duci acolo, să nu te îmbraci aşa.

Am făcut ochi mari. Aveam o fustă de bumbac bleu şi o bluză albă. E drept că fusta era cam lungă, după moda din Occident.

— Ei se uită la toate, mi-a explicat el, se uită şi la mâini...

Mi-am privit mâinile, pe care nu puteam să le schimb. Nu spălasem încă destule vase, nici nu bătusem încă destule mii de pagini ca să le deformez. Un anumit fatalism mă paraliza din ce în ce.

Peste câteva zile m-am pomenit, într-adevăr, cu acel tip de la cadre. Era de vreo patruzeci de ani, scund şi lat în umeri, cu o expresie întunecată pe faţă.

L-am poftit să stea jos şi a început să-mi pună întrebări. Răspundeam politicos, şi, ca atare, neîndemânatic. În timp ce vorbeam, privirea lui se rotea prin toată camera. Cu

ochii lui, am cântărit covorul mare, frumos, care acoperea glasvandul, biblioteca, lampa de stil, oglinda din perete, pianul. După un timp, s-a sculat în picioare.

— Eu vă angajez, a spus el. Dar îmi aduceţi şapte referinţe. Şapte. Şi numai de la membri de partid.

Închizând melancolic uşa după el, îmi spuneam că printre cunoscuţii noştri nu se afla nici unul: îmi luasem interlocutorul în serios! Totuşi, totuşi, şapte membri de partid pentru o biată dactilografă...

Mi-a trebuit câtva timp să înţeleg că-şi bătuse joc de mine.

*

Peste vară, Marta se pregătise pentru examenul de admitere la Litere. Am mai vorbit de sentimentele care i-au legat pe Aurelian Bentoiu şi pe Camil Petrescu, precum şi de afecţiunea pe care acesta le-a arătat-o copiilor prietenului său: Martei i-a făgăduit atunci că, dacă intră la facultate, o va întreţine pe toată durata studiilor. La proba scrisă ea a reuşit fără problemă, de la oral s-a întors mulţumită, dar pe tabelele afişate s-a văzut respinsă. Camil a căpătat explicaţia de la Alexandru Rosetti, căruia-i spusese profesorul Coteanu că Marta obţinuse media maximă. Dar voci categorice declaraseră că „n-avem nevoie de Bentoiu în facultate”.

În vizită la Camil, au stat atunci amândoi de vorbă şi era greu de ştiut care din ei era mai abătut. În disperare de cauză, reproducând o soluţie pe care i-o sugerase profesorul Rosetti, Camil a sfătuit-o să ceară audienţă la Roller, pe atunci atotputernic în cultură, şi să-i explice acestuia, cât mai convingător, că ea nu seamănă cu tatăl său, că ea are alte idei... A pledat în fel şi chip, explicându-i Martei că de pasul acesta îi depindea întreg viitorul.

Marta s-a uitat la el şi i-a zis, dezolată: „Nu pot să fac asta!”

Iar Camil a început să râdă şi a îmbrăţişat-o, fericit.

*

Nu erau toate zilele la fel de apăsătoare. Încercam să folosim orice prilej pentru a le înveseli oarecum. Am organizat atunci, de vreo două-trei ori, nişte reuniuni cărora le spuneam „ceaiuri”, deşi nu-şi meritau numele în nici un fel. Pregăteam în grabă nişte aşa-zise sandviciuri care erau doar feliuţe de pâine acoperite cu o felie de salam numit, nu ştiu de ce, „italian”, singurul mezel de pe atunci care se putea consuma cu plăcere, şi făceam rost de o sticlă, două de vin. Ne adunam vreo şase-şapte prieteni în odaia noastră şi pretindeam că dansăm după cele câteva discuri pe care le aducea nu mai ştiu care dintre noi. Nici acum nu înţeleg cum avea loc o pereche (nu mai mult) să se învârtească, orişicât de lent, în spaţiul strâmt rămas între toate mobilele acelea, dar eram fericiţi să fim împreună. Marta, oricum, îşi impusese să nu danseze cât timp tatăl ei era închis. Odată am încercat să mă îmbăt cu tot dinadinsul, „ca să văd cum e”. A fost o inspiraţie excelentă, fiindcă mi-a fost atât de rău încât n-am mai repetat experienţa niciodată. Reuniunile astea îi apropiau pe Marta şi pe Mircea tot mai mult. În acea toamnă, Doina, frumoasa soră a lui Mircea, care studiase pianul şi era profesoară la Liceul de Muzică, se căsătorise cu Mircea Soare, proaspăt inginer şi primul dintre noi toţi care avea acum o situaţie şi un venit sigur. La unele „ceaiuri” a participat şi Dorel Spoială, alt „savist” din aceeaşi clasă, tot inginer constructor care ulterior s-a specializat în restaurarea clădirilor de patrimoniu şi căruia avea să i se datoreze, aproape patruzeci de ani mai târziu, restaurarea Palatului Cantacuzino, sediu al Muzeului Enescu şi al Uniunii Compozitorilor, în anii când la conducerea celei din urmă s-a aflat Pascal.

Altă dată, împreună cu Lelu Iacob, alt coleg al lor de liceu, cu un an în urma lui Mircea la Medicină, ne-am înscris în trei la una dintre excursiile colective care se organizau de curând şi erau extrem de ieftine. Am plecat pe înnoptate, am dormit la Cota 1 500 şi am continuat a doua zi până la Vârful cu Dor. Eram la mijlocul lui octombrie şi vremea blândă ne-a oferit câteva uriaşe tablouri pe care le-am socotit o adevărată binecuvântare. Intensitatea albastrului în cer, jocul spaţiului cu aerul, cerul şi norii, culmile vălurite

ale pădurilor pe care nuanţele de aur, castaniu, rugină, verde-închis, sângeriu şi un roşu de foc le transfigurau sărbătoreşte, toate împreună au alcătuit un dar pe care Pascal şi cu mine îl pomenim şi astăzi cu recunoştinţă.

Când eşti tânăr, poţi sărbători şi necazurile: una din serile cele mai animate a avut loc în ziua în care Mări (fosta d'Artagnan) şi soţul ei s-au văzut disponibilizaţi amândoi, deşi lucrau în instituţii diferite. Aveau să-şi găsească loc doar în provincie, la Târgu Jiu, unde nu cunoşteau pe nimeni şi unde au rămas câţiva ani buni. Îmi place să-mi amintesc veselia din acea seară şi spiritul de combativitate pe care, desigur, nu reuşeam să-l păstrăm chiar tot timpul.

Totuşi, eu nu priveam lucrurile cu prea mare amărăciune. Uneori voiam să mă conving că arestarea socrului meu – şi a atâtor altora – vor fi doar măsuri excepţionale menite să intimideze şi nu de lungă durată, nu chiar o caracteristică structurală a regimului. Îmi spuneam că până atunci „ei" distruseseră sistematic o anumită stare de lucruri, dar acum erau nevoiţi să clădească în loc ceva nou, care va trebui să aibă şi laturi pozitive. Să vedem ce iese, încercam să-mi spun, părinţii noştri n-au reuşit să construiască o societate fără cusur, poate că ăştia o să reuşească mai bine. Pascal şi Mircea aveau despre ansamblul lucrurilor o viziune mult mai neagră, iar porecla de „Pollyanna" îmi mai este atribuită şi astăzi. Nu îndrăzneam, de altfel, să expun asemenea teorie generală în faţa lor şi de fapt nu era vorba de nici o teorie, ci doar de mici argumente încurajatoare pe care din când în când mi le ofeream singură, un *wishful thinking* strict necesar, uneori, pentru a supravieţui.

Nu mai mergeam la cinema, unde rulau doar filme de propagandă, majoritatea sovietice, sau vechituri occidentale fără valoare, care în anul următor aveau să dispară definitiv. La teatru am văzut în 1949 doar *Bălcescu*, piesa lui Camil, şi un *Othello* cu Emil Botta. Momentele noastre cele mai luminoase rămâneau cele în care Pascal ne cânta la pian fragmente din simfonia lui, care sunau ca un „musical" american şi aveau un ritm irezistibil.

Marea, esenţiala bucurie a acelor luni era tot lectura. În definitiv, eram şomeri (fără indemnizaţie!), dar aveam timp de citit: anul acela a fost consacrat, cum am spus, teatrului

lui Shakespeare. Desigur însă, făceam şi alte descoperiri. Exact înaintea excursiei din vară, prietena noastră Mira Greculescu ne făcuse rost, pentru câteva zile, de versiunea franceză a celebrei cărţi a lui Huxley, *Le meilleur des mondes* (*Brave New World)*[16]*.* Deşi a trebuit s-o citim foarte repede, pentru că nu era a ei şi n-o puteam păstra decât câteva zile, impresia pe care ne-a făcut-o a fost extraordinar de adâncă, aşa încât memoria a revenit la ea, în decursul anilor, de nenumărate ori. Ni se părea scrisă exact pentru situaţia de atunci. Formula „*şaizeci şi două de mii patru sute de repetiţii fac un adevăr*", uniformizarea gândirii, condiţionarea pavloviană, dispreţul pentru trecut şi pentru religia creştină, dispariţia tuturor cărţilor tipărite înainte de o anumită dată, zeci de asemenea detalii care asigurau menţinerea disciplinei în acel regim totalitar păreau ieşite din experienţa noastră curentă. În schimb, alte aspecte rămâneau pentru noi neelucidate: ele s-au verificat de atunci încoace în evoluţia societăţilor occidentale. Societatea de consum, perfecţionarea tehnicii şi, în paralel, decăderea producţiei culturale, ingineria genetică şi fertilizarea *in vitro*, libertatea sexuală şi folosirea drogurilor erau încă foarte departe de orizontul nostru. Cartea a fost scrisă în 1931 şi este un tur de forţă al inteligenţei libere, asociată cu o informaţie ştiinţifică de prima mână. Altă lucrare a lui Huxley, *La paix des profondeurs* (*Eyeless in Gaza*)[17], avea să fie în anii următori, pentru mine, o temă de meditaţie la fel de importantă.

În acea iarnă, Pascal şi Mircea au făcut o descoperire, pentru ei, foarte bogată în urmări: a fost vorba de cultura hellenică. Ion Bentoiu, unchiul lui Pascal, cel care-l traducea pe Heine, dar fusese profesor de greacă, s-a oferit să le dea băieţilor lecţii de greacă veche. Lucrau amândoi foarte serios şi ceasurile lor de lucru trebuie să fi fost extrem de atrăgătoare, de vreme ce au lăsat urme atât de adânci în viaţa lor: li se datorează minunatele traduceri din clasicii

[16] Aldous Huxley, *Minunata lume nouă* (1932; trad. rom. Polirom, Iaşi, 2003).

[17] Aldous Huxley, *Orb prin Gaza* (1936; trad. rom. Polirom, Iaşi, 2009).

greci semnate Alexandru Miran, iar dintre lucrările lui Pascal, muzica scrisă pentru *Orestia* lui Eshil şi opera radiofonică *Jertfirea Ifigeniei*, rezultată dintr-o muzică de scenă pentru *Ifigenia în Aulis,* piesa lui Euripide, amândouă pe textul român al lui Mircea şi pentru spectacole regizate de Vlad Mugur. Plecarea la armată a lui Pascal în primăvara următoare a pus capăt pentru el acelor cursuri benevole, care fără îndoială că-i făceau mare plăcere şi celui care le preda; Mircea însă le-a continuat până la numirea sa ca medic în provincie în 1951, un an înainte de arestarea şi decesul profesorului său. Erudiţia şi realizările lui viitoare în domeniul culturii greceşti şi-au avut toate punctul de pornire în ceasurile de adâncă şi afectuoasă înţelegere între maestru şi discipol.

*

În acea vreme, două prezenţe protectoare au fost pentru noi deosebit de benefice: e vorba de Camil Petrescu şi de Mihail Jora (despre acesta din urmă voi vorbi mai târziu).

Prezenţa lui Camil întovărăşise constant copilăria şi adolescenţa lui Pascal şi a Martei. Existenţa societăţii numite „Amicii operei lui Camil Petrescu”, fondată în 1944 de un grup de prieteni (Aurelian Bentoiu, doctorul Vasile Trifu, arhitectul Constant Ionescu, avocatul Patriciu Popescu şi alţii), înzestrată cu personalitate juridică şi pomenită de cele mai multe ori cu un surâs, este cunoscută; ea semnifica adoptarea, la noi, a unui procedeu destul de răspândit în Apus şi care acolo îşi avea rostul lui. Dar ea luase naştere ca efect al unui sentiment sincer şi puternic de prietenie şi admiraţie închinat scriitorului, care nu părea să fie preţuit la justa valoare de contemporanii săi şi, mai ales, avea de înfruntat mari greutăţi financiare. Acea prietenie era importantă pentru Camil şi pe plan afectiv. Încă din copilărie, Marta şi Pascal l-au văzut de nenumărate ori la ei acasă, în vizită, în plimbări, la diverse mese prelungite cu conversaţii pe care Pascal le pomeneşte mereu cu recunoştinţă, spunând că a învăţat enorm chiar şi numai asistând la ele ca adolescent. Iar Marta s-a ataşat de Camil aproape filial; vocaţia ei pentru literatură îi apropia

cu deosebire. Trebuie să adaug că, în ciuda poziţiilor atât de diferite adoptate de unii şi de alţii în noua societate, prietenia pe care o evoc şi-a prelungit vibraţiile până dincolo de capătul vieţii: în ajunul mutării sale în casa cumpărată cu drepturile de la *Un om între oameni*, Camil a putut obţine ca fostul său „spaţiu locativ” să fie atribuit socrilor săi, precum şi fiicei doctorului Trifu şi Martei, cu soţii lor – rezolvându-le astfel probleme esenţiale de acuitatea cărora nu ne mai putem da seama astăzi. Iar în mai 1957, la înmormântarea lui Camil, când a fost nevoie să fie dus sicriul până la groapă, el a fost ridicat şi purtat pe umeri spre locul de veci de către doctorul Trifu, Aurelian Bentoiu (aflat atunci între două detenţii), tânărul doctor Paul Trifu şi Pascal.

Când l-am văzut eu pentru prima oară, Camil Petrescu locuia cu Ghighi şi copiii într-un apartament de bloc, pe strada Brezoianu. Erau patru camere destul de mici care dădeau pe un hol: luxul nu-l reprezenta apartamentul în sine, ci faptul de a nu fi „la comun”. Am fost de mai multe ori acolo, poftiţi toţi trei la masa de seară şi memoria mea ezită în a situa corect în timp acele vizite, dintre care majoritatea au avut loc în anii următori, şi cu atât mai puţin fragmentele de conversaţie care mi-au rămas în minte. Eram desigur foarte curioasă să-l cunosc şi ce m-a surprins cu deosebire la el era vivacitatea, asociată cu delicateţea fizică. Mişcările lui rapide îţi sugerau uneori o pisică, o veveriţă, o pasăre mică. Fără îndoială că ar fi fost foarte vexat de aceste termene de comparaţie, ştiindu-se – şi fiind cu adevărat – un om cu mare succes la femei, care, cu o statură mai înaltă, ar fi fost chiar un bărbat frumos. Aparatul auditiv pe care-l scotea ca să vorbească şi-l ajusta imediat apoi, ca să-ţi audă răspunsul, dădea conversaţiei, prin rapiditatea şi degajarea gestului, un mic aer de joc. Camil era unul dintre oamenii care-şi manifestau cel mai constant curiozitatea, pentru fel şi fel de lucruri care puteau apărea în conversaţie: voia să ştie, să i se explice, să înţeleagă, îl interesa orice. El însuşi istorisea cu şarm, celebra lui privire albastră era fermecătoare şi, în acele prime dăţi, am avut impresia că faţă de noi încerca uneori să se scuze, să explice colaborarea lui cu noul regim. Nu

era nimic de explicat. Pentru cineva care-şi petrecuse toată existenţa singur, independent, ocupându-se numai cu scrisul şi trăind din câştiguri cu totul neregulate, apariţia târzie a unui copil şi a unei vieţi de familie organizate ridicase probleme practice şi financiare pe care nu le-ar fi putut rezolva în nici un alt fel. El era un scriitor activ, altă meserie nu avea şi oare din ce ar fi trăit cu toţii, dacă el s-ar fi ţinut la o parte? E clar însă că nu şi-a dat seama deloc cât de mari anume aveau să fie compromisurile. Mi-l aduc aminte povestind: „*Eu le-am spus* (şi mă întrebam ce fizionomii aveau cei pe care-i desemna pronumele «*le*») *foarte clar: merg cu dumneavoastră pentru că avem în comun o poziţie anti-burgheză, dar atât. Eu am fost totdeauna anti-burghez, o ştie toată lumea, dar asta e tot*." Naivitatea făcea parte din farmecul lui. În timp, aducându-mi aminte această povestire, îmi venea de fiecare dată să surâd, imaginându-mi-i pe aceia cum răspundeau încântaţi: „*Dar desigur, tovarăşe Camil*, *înţelegem foarte bine, cum să nu.*"

Ghighi era o prezenţă tânără, elegantă şi tonică, dar cu siguranţă şi obositoare, trăind într-un ritm învârtejit, care-i era natural. Era fericită de rolul ei în *Bălcescu*, iar spectacolele aveau succes. *Scînteia* lăudase piesa, cu câteva rezerve, dar oricum, o lăudase pe mai multe coloane. Marta spunea că Ghighi inspirase personajul sorei lui Bălcescu, o femeie plină de vitalitate şi curaj.

Unele aspecte ale noului regim îl satisfăceau pe Camil, cele mai importante fiind atenţia acordată culturii şi campania de alfabetizare. A început aproape imediat să lucreze la *Un om între oameni*, fructificând şi completând documentaţia pe care o adunase pentru scrierea piesei, dar, de atunci încolo, lucrurile n-au mai mers atât de simplu. S-a publicat de curând stenograma uneia dintre nenumăratele întâlniri de lucru, în care înalţii responsabili ai culturii şi artei îl învăţau ce şi cum să scrie. Pentru cineva cu inteligenţa, sensibilitatea şi orgoliul lui, acele şedinţe trebuie să fi fost insuportabile. Mi-l aduc aminte perfect explicându-ne, foarte necăjit: „*Aştia mă chinuiesc mereu cu pretenţiile lor, mă au la mână cu nişte articole pe care le-am scris despre Panait Istrati*." Am reţinut mărturisirea lui

de atunci pentru că despre Panait Istrati, aflat la loc de cinste în casa părinţilor mei, nu mai auzisem vorbindu-se de loc şi mă întrebam de ce. Nu ştiam încă nimic despre *Spovedania unui învins (Vers l'autre flamme)*, carte care îi asigură azi în Occident un loc de cinste, ca fiind primul scriitor care a semnalat adevărul despre regimul din Rusia, dar i-a adus pe atunci şi multe ponoase. Ce oare scrisese Camil, mă întrebam eu, care să-l facă atât de vulnerabil pentru noua stăpânire?

O carte recentă a lui Alexandru George[18] şi pe care prietenul nostru ne-a făcut bucuria să ne-o dăruiască acum câteva zile citează dintr-un articol al lui Camil pe această temă, publicat în 1930, fraze care, citite cu mentalitatea anilor '50, puteau într-adevăr duce pe autorul lor la închisoare. În acel text, revoluţionarii leninişti sunt denumiţi nici mai mult nici mai puţin decât „*impotentele mase extremiste de aiurea*", iar „*în Rusia de azi nu e mai puţină nedreptate, mai puţină infamie şi mai puţină bestialitate ca înaintea Revoluţiei care a costat atâta sânge şi a terfelit atâtea sensibilităţi*". Şi mai departe: „...*noi ştim că dreptatea absolută nu se poate realiza şi că romanţioasa iluzie a muncitorului persecutat, care va deveni neapărat stăpân cumsecade, este o jalnică aberaţie*." În sfârşit: „...*dinspre partea Rusiei cel puţin, noi avem dreptul să ferim acest stat românesc, cu orice preţ*." Actualii supravieţuitori ai Gulagului românesc pot confirma că s-au făcut ani lungi de detenţie pentru mai puţin decât atât.

*

Datorită lui Camil am făcut în acea iarnă o a treia încercare de a intra în câmpul muncii, zonă care devenise un fel de Eldorado pentru atâţia nefericiţi. Abia cea de-a patra avea să fie cea bună, dar n-aveam cum s-o bănuiesc.

Camil îl cunoştea pe Dumitru Corbea, care dirija o revistă pentru cititorii de la sate, numită *Albina*. Revista iniţiase un concurs, deschis tuturor amatorilor, de preferinţă tineri, care puteau trimite un text în proză oricât de scurt despre

[18] Alexandru George, *Alte reveniri, restituiri, revizuiri*, Cartea Românească, Bucureşti, 2003, p. 122.

viaţa lor la sat şi, desigur, despre greutăţile pe care le întâmpinaseră. Sosiseră la redacţie o mulţime de texte şi revista căuta două dactilografe care să lucreze alternativ, dimineaţa şi după-masa, la transcrierea acelor texte, iar la sfârşitul perioadei de încercare, dacă se comportaseră satisfăcător, urmau să fie angajate sau recomandate altei instituţii.

M-am prezentat la ziua şi ora cuvenită şi am început să lucrez. Colega mea bătea la maşină foarte frumos, avea câţiva ani mai mult decât mine şi experienţa unui an întreg de lucru în altă parte. După vreo două săptămâni mi-a propus să renunţăm la alternanţa programului, urmând ca ea să vină mereu dimineaţa şi eu mereu după-amiaza. N-am realizat clar că propunerea nu era în favoarea mea, căci în acea redacţie toată lumea pleca pe la ora două şi rămâneam aproape singură până seara. Găseam pe birou două-trei texte, pe care le lăsam acolo, dactilografiate, pentru a doua zi.

Compunerile, pe care trebuia să le transcriem cu toate greşelile şi bizareriile lor, erau înspăimântătoare. Gramatica şi ortografia lor nu erau nici măcar la nivelul primei clase de liceu. Un singur text, de altfel ceva mai lung, m-a emoţionat; era scrisul unui adolescent mai luminat şi am sperat din toată inima că el va fi măcar unul dintre cei aleşi. Dar în timp ce băteam, mi se strângea inima cu gândul la toţi cei care aveau să fie laureaţi şi să-şi închipuie că sunt plini de talent şi vor deveni scriitori. Îmi puteam prea bine imagina cât de turburătoare sunt speranţele şi decepţiile în acea zonă. Chiar şi acel text mai deosebit dovedea că îi mai trebuiau autorului ani şi ani de studiu intens ca să atingă nivelul necesar.

Cu câteva luni înainte, dar, desigur, n-o ştiam, avusese loc la Comitetul Central, în Secţia de agitaţie şi propagandă, o dezbatere aprofundată chiar pe această temă. Crohmălniceanu şi Vitner au fost aspru criticaţi, primul pentru că scrisese, cel de-al doilea pentru că acceptase să publice un articol în care se declara nici mai mult, nici mai puţin decât că 95% dintre tinerii care scriau atunci ar fi fost lipsiţi de talent şi trebuiau eliminaţi. Dezbaterile de la CC, redate în *Scînteia*, au ajuns la concluzia că era vorba de o

propunere revoltătoare, „*plină de dispreţ ciocoiesc*” şi inspirată de „*buruiana otrăvită a cosmopolitismului*”. Cosmopolitismul însemna lipsă de dragoste pentru realizările patriei, pentru socialism şi dispreţ pentru clasa muncitoare. Trebuia să fie creată o nouă categorie de intelectuali şi mai ales de critici, care să se orienteze către literatura sovietică (exemplul era *Pământ desţelenit*) şi să combată formalismul cu toată tăria.

Bănuiesc că pe faţa mea s-or fi oglindit unele din gândurile pe care mi le sugeraseră, vai, acele texte pe care le transcriam. Dar asta este numai o presupunere; greşelile mele reale au fost mult mai grave.

Cămăruţa în care lucram nu comunica decât cu un culoar lung şi întunecos, pe unde treceau cei care lucrau la redacţie, într-o încăpere destul de mare. Nu l-am identificat pe nici unul, pentru că eu de-abia dacă-i zăream, dar în odaia unde lucram am avut câteva vizite importante. Una a fost a unui individ extrem de guraliv şi cu o aparenţă jovială, care a început să-mi povestească, tam-nesam, fragmente din propria lui experienţă literară şi profesională. Eu îl ascultam fără să intervin, dar, cum am spus, nu învăţasem încă să-mi cenzurez expresia feţei. La început am surâs politicos, dar la un moment dat am râs de-a binelea şi atunci mi-am dat seama de falsitatea cu care râdea interlocutorul meu, care tocmai îmi mărturisea, chipurile, că între alte misiuni o avusese şi pe cea de a sta pe lângă un mitropolit ca să-i arate „linia”! Interlocutorul meu, care după aceea a părăsit destul de repede încăperea, se numea (se prezentase singur) Eugen Frunză.

Altă întâmplare a avut loc într-unul din lungile ceasuri de inactivitate, pe care le umpleam de cele mai multe ori citind. Colega mea cunoştea şi ea asemenea pauze, dar le folosea pentru un lucru cu andrele pe care-l ascundea cu rapiditate, de cum auzea paşi pe culoar. Eu eram pe atunci de tot cufundată în descoperirea lui Shakespeare (opera completă avea opt volume) şi în după-amiaza pe care o pomenesc terminasem *Regele Lear*. Îmi şiroiau lacrimile pe faţă când s-a deschis uşa brusc. Nu ştiam cine este omul acela, care m-a întrebat, mirat, ce mi se întâmplase. I-am împins volumul în tăcere, cu sentimentul vag că, într-o

redacţie literară, oricine va înţelege că la douăzeci şi ceva de ani, nu se poate să citeşti *Regele Lear* fără să plângi. El a luat cartea, a frunzărit-o, a pus-o la loc pe masă.

— Nu puteai s-o găseşti pe românește? m-a întrebat cu un fel de dezgust iritat.

Şi a ieşit din încăpere fără altă explicaţie.

Vai mie! aveam să primesc din nou vizita acelui personaj, care mi-a spus că-l chema Vasilescu şi că el era şeful de cadre.

În acea ultimă întrevedere, tovarăşul Vasilescu m-a antrenat într-o dezbatere ideologică în care m-am pierdut cu totul. Ba chiar, la un moment dat, l-am rugat să nu mă mai întrebe lucruri dintr-un domeniu la care nu mă pricepeam deloc.

— N-aş zice asta, mi-a răspuns el oarecum enigmatic şi a continuat să-mi pună întrebări complicate, pentru ca până la urmă să exclame:

— N-ai să-mi spui că dacă am fi în război cu Statele Unite, nu te-ai apuca să le furnizezi informaţii şi să treci de partea lor!

— Dacă ar fi război, am spus eu mai degrabă revoltată, asta ar fi trădare de patrie...

— Aha! Vrei să spui că în Iugoslavia, partizanii comunişti care au luptat împotriva nemţilor erau trădători?

Am tăcut, dezarmată. Nu mai ştiu cum s-a terminat întrevederea, nu mi-a dat răspunsul negativ pe loc, el a venit câteva zile mai târziu, dar pentru mine lucrurile erau destul de clare.

Tot ceea ce îmi amintesc este întoarcerea mea spre casă, pe străzile reci şi întunecate, într-o totală deznădejde. Nu-mi părea rău de speranţa care mi se fluturase şi în care nu prea crezusem; de plătit m-au plătit, îmi spuneam, deşi n-am făcut mare lucru; ceea ce mă descuraja era că, o dată mai mult, îmi dădeam seama că, oriunde mi-aş găsi un loc, va trebui să mint. Chiar şi aşa, în acea conversaţie de nimica toată, debitasem nişte afirmaţii în care nu prea credeam, cum era cea cu americanii şi trădarea de patrie. Ce extraordinar de bine pregătiţi sunt ei, îmi tot spuneam, cum au ei răspuns la toate şi cum te aduc să le spui orice!

Chestia cu partizanii era corectă, şi ce puteam răspunde eu? Că îmi iubeam patria, dar că n-o voiam sub comunişti?

Identificarea partidului cu ţara a fost unul din principalele artificii de gândire cu care au creat confuzie şi au sucit minţile multora, decenii la rând. Puţină lume a recunoscut sofismul; să ne gândim doar la cei care s-au angajat să lucreze cu Securitatea şi care explică de multe ori că argumentul cu patriotismul a atârnat greu în hotărârea lor. Suntem atât de slabi la minte, atât de uşor ne lăsăm convinşi de raţionamente scălâmbe! Atât de simplu ne ascundem îndoielile sub argumentul necesităţii! Iar când se ajunge la supravieţuirea fizică, cine poate fi condamnat? Cine poate fi *obligat* să fie erou?

*

Ceea ce, înainte de război, făcuse farmecul vechii lumi româneşti, în capitală şi mai ales în nenumărate oraşe şi orăşele de provincie, nu era bogăţia sau confortul, ci calitatea relaţiilor umane. Ele se înjghebau repede, se dezvoltau cu simplitate şi se desfăceau de cele mai multe ori fără dramă. O bunăvoinţă însoţită de oarecare discreţie făcea ca un nou-venit să fie întâmpinat cu o prejudecată favorabilă, şi doar dacă survenea ceva cu adevărat condamnabil în comportamentul lui se vedea evitat, dar nu mai mult decât atât. Prieteniile erau tolerante, antipatiile la fel. Falsele idealuri nu măturau încă lumea întreagă, cu aripa lor candidă sau uniform smolită; duelul de idei se încheia de cele mai multe ori cu o vorbă de haz. Înţeleptul, care încă servea de model, se mulţumea cu venituri potrivite, atât cât îi trebuiau ca să trăiască decent; mult mai puţini decât astăzi erau dispuşi să se arunce în vâltoare, cu gusturi şi apetituri de carnasier. Existau desigur şi aceştia, dar nu ei dădeau tonul şi nu pe ei îi caracteriza pozitiv opinia publică. Principiile moralei creştine erau încă respectate, de unii cu profundă convingere, de alţii cel puţin de formă.

Intransigenţa sumbră a legionarilor a fost prima şi pentru o vreme singura apariţie a angajării pasionale în slujba unui anumit corp de idei, el însuşi insuficient verificat. Era un

fenomen cu totul nou şi, pentru câtăva vreme rămăsese conţinut, din fericire, în nişte limite destul de stricte de timp şi de spaţiu, Moldova (vecină cu Rusia) fiind de departe zona cea mai bântuită. În general însă, în Bucureşti şi în mai toate oraşele de provincie pe care le găsim zugrăvite în nuvelistica unor Galaction, Bassarabescu, Agârbiceanu, Brătescu-Voineşti şi alţii, dramele de amor le covârşeau în număr pe cele născute din lupta pentru afirmare socială. Un relativism amabil, o toleranţă întinsă uneori peste marginile moralei, presupunerea – verificată prin experienţă – că omul obişnuit nu doreşte, de cele mai multe ori, decât să petreacă o seară veselă cu amicii şi apoi o noapte caldă cu femeia iubită, toate la un loc creau un fundal în care erau rare, ce-i drept, cucerirea crestelor, dar şi prăbuşirea în neant.

Venise însă ceasul înfruntării între ţările mari, iar noi trăisem dureroasa cedare a teritoriilor, afluxul refugiaţilor de tot felul şi foarte curând încleştarea armată, al cărei chip de o insuportabilă cruzime oamenii nu şi-l explicau decât prin faptul că războiul este un flagel istoric recurent, legat de însăşi fiinţa umană, foarte aproape de nebunie, şi că vâltoarea lui cuprinsese lumea întreagă, din care noi eram doar o mică parte şi, ca atare, nu ne puteam extrage în nici un fel.

Războiul clasic, cum fusese acesta, este limitat în timp. La noi însă, după încetarea luptelor, cinci ani de turburări şi de lupte sociale făţişe sau secrete dăduseră sistematic câştig de cauză unei singure părţi, schimbând viaţa satelor şi oraşelor noastre mai mult decât o făcuse însăşi încleştarea armată dinainte. Iar transformările nu se abăteau doar asupra noastră, ci şi asupra tuturor vecinilor noştri, cu aparenta încuviinţare a restului lumii. Uriaşa dimensiune teritorială a noului imperiu instaura în noi un fatalism an-istoric, un fel de rememorare inconştientă a domniei Imperiului Otoman într-o formă mult perfecţionată, ce nu mai lăsa iniţiativei individuale alt loc de desfăşurare decât cei opt metri pătraţi îngăduiţi fiecăruia de Oficiul Spaţiului Locativ. Iar acest fatalism nu privea doar acţiunile concrete, gesturile sau mişcările observabile, ci tindea să

invadeze structura cea mai intimă a gândurilor şi vieţii interioare a tuturor.

Ne aflam acum în pragul deceniului al şaselea; tot mai multe persoane se arătau dispuse să gândească într-un mod diametral opus celui care domnise până atunci. Ceea ce se instaura sub ochii noştri erau raporturi de forţă între stăpâni şi sclavi. În ciuda egalitarismului afişat, unii se situau de o parte a ghişeului şi alţii, de cealaltă. În consecinţă, fiecare devenise bănuitor şi mai degrabă tăcut, de vreme ce oricine putea să-ţi facă rău şi orice frază îţi putea fi răstălmăcită. Puţin câte puţin, până şi aspectul exterior al oamenilor se schimba. Când ieşeau pe stradă, femeile, chiar cele tinere, nu mai îndrăzneau să se îmbrace elegant, chiar dacă ar mai fi avut cu ce, de teamă ca nu cumva un oarecine să se lege de înfăţişarea lor; oricum, le-ar fi întâmpinat priviri invidioase sau ostile, nicidecum admirative. Dispăruseră pălăriile şi încă nu apăruseră căciulile de blană; un lung interregn a fost ocupat de basmale, inspirate din portul de la ţară, călduroase şi practice, dar care, purtate la oraş, dădeau siluetelor feminine, mai ales iarna, ceva monastic şi bătrânicios. Bărbaţii purtau cel mai adesea şepci. Instinctul impunea şi unora, şi altora să aleagă pentru toate piesele îmbrăcăminţii culori neutre, gri, negru, cafeniu, care să reziste la tăvăleală şi să nu atragă atenţia nimănui.

Mai gravă era însă schimbarea comportamentului celor mai slabi de înger, pe care repetarea zilnică a sloganelor şi recomandărilor ţinând de noua ideologie începea să-i influenţeze. Până atunci, în principiu cel puţin, recomandările simple ale moralei tradiţionale, ca iubirea aproapelui şi respectul adevărului, nu se văzuseră atacate; acum, ele erau nu doar puse la îndoială, ci chiar combătute făţiş sau ridiculizate. Aşa se întâmpla, de pildă, cu noţiunea de obiectivitate, care-şi pierduse până şi numele, devenind „falsul obiectivism mic-burghez”. Unii se lăsau influenţaţi de ideile noi; alţii începeau să se ferească, nu mai emiteau spontan nici păreri, nici critici, decât între prieteni socotiţi de încredere; comportarea generală devenise mai precaută, mai convenţională şi această schimbare putea fi observată în toate ocaziile.

Între măsurile luate în anul 1949, a figurat şi instituirea Biroului de Populaţie, o versiune locală a faimosului „paşaport interior”, pe care-l poseda orice locuitor din URSS. Eliberarea acestui carnet s-a făcut în toată ţara, cu nişte programări stricte pentru a te prezenta la miliţie, în anumite zile şi ore, ca să-l ridici. Faţă de alte acte de identitate folosite în Apus, sau chiar la noi uneori, el era neobişnuit de complet: te identifica social prin numele părinţilor, îţi stabilea vârsta exactă, domiciliul (unul singur, niciodată două), cuprindea o fotografie recentă şi toate mutările succesive, domiciliul obligatoriu dacă era cazul, precum şi alte informaţii, cum ar fi fost dacă ai votat sau nu la ultimele alegeri. Posedarea acestui act era obligatorie, pierderea trebuia anunţată cu toate circumstanţele ei, prezentarea lui era cerută în nenumărate cazuri, în razii sistematice pe stradă, la intrarea în anumite edificii, la poştă, la spital şi aşa mai departe. Tonul autoritar cu care ţi se cerea să-l prezinţi spre verificare era în sine un fel de acuzaţie de care erai fericit, arătându-l, să te dezvinovăţeşti.

*

Pascal încercase şi el, fără prea multă speranţă, să-şi găsească un serviciu. Cu un an înainte, o prietenă a noastră, foarte apropiată de Institutul Francez, căutase să-l convingă să ia contact cu Roland Barthes, care căuta oarece ilustraţie muzicală pentru conferinţele sale. Pascal a avut intuiţia să refuze, şi viitorul urma să-i dea foarte curând dreptate. Ceva mai târziu, i s-a vorbit de un post la un conservator particular, dar acolo i-au cerut o diplomă de studii pe care n-o avea. Jora îi dăduse o recomandare către „un tânăr de talent” (va deveni dirijorul Mircea Basarab) care avea o slujbă la Ministerul Culturii; Pascal a lăsat acolo o cerere, dar, bineînţeles, n-a avut nici un răspuns. Oricum, se apropia rapid data încorporării, aşa încât nu prea avea rost să insiste. Pe la mijlocul anului 1949, simfonia începută era orchestrată; curând după aceea, a început să scrie un cvartet de coarde, chiar cel care avea mai târziu să fie prima lui lucrare de acest fel.

În tot acest timp, relaţiile lui cu maestrul Jora rămăseseră nu doar constante, ci deveniseră tot mai adânci. Cu vreo patru ani înainte, adolescentul sârguincios şi punctual (Mihai Brediceanu îşi aminteşte că, ieşind de la lecţie şi coborând scara, se întâlnea întotdeauna cu Pascal, care o urca) făcuse loc unui tânăr ce aborda compoziţia cu entuziasm şi cu un deosebit simţ al umorului; putem presupune că profesorul se amuza în faţa primelor tablouri muzicale care se intitulau *Aventurile unui crai de tobă*, *Se taie lemne pe strada noastră*, *À monsieur Claude Debussy, avec les remerciements de l'auteur* sau *Reportaj de la o şedinţă a Consiliului de Securitate*. Venise apoi acea *Sonată de pian* pe care o putem asculta şi astăzi cu încântare, iar pentru Pascal cuvintele spuse atunci de maestrul său: „*Es ist eine Leistung*", „e o realizare serioasă", au rămas multă vreme o încurajare importantă. În timpul lucrului la simfonie îi arătase profesorului fiecare parte, schiţă sau orchestraţie. Stăteau de vorbă, comentau evenimentele, iar de când lipsea tatăl lui Pascal, legătura dintre ei căpătase o nuanţă mai părintească dintr-o parte, mai filială din cealaltă.

Locuinţa din str. Silvestru 16, în care Mihail Jora şi soţia sa şi-au petrecut toată viaţa, le oglindea atât de bine personalitatea şi a fost cadrul, totodată aristocratic şi prietenesc, al atâtor întâmplări muzicale, încât pentru cultura românească este o pierdere dezolantă că autorităţile din vremea lui Ceauşescu nu au aprobat înfiinţarea unei case memoriale, pentru înzestrarea căreia marele muzician îşi donase prin testament „*toate bunurile, manuscrisele*, *corespondenţa, biblioteca, tablourile, mobila şi alte multe obiecte şi documente*"[19]. Dar, cum i-au explicat cei în drept executorului său testamentar, Ion Dumitrescu, preşedintele Uniunii Compozitorilor, „*noi comasăm muzeele şi casele memoriale existente, necum să mai înfiinţăm altele noi!*"[20].

---

[19] *Mihail Jora. Studii şi documente*, vol. I, Editura Muzicală, Bucureşti, 1995, p. 41.

[20] *Ibid.*

Era o vilă nu prea mare, cu un singur etaj şi o scară interioară. Atâtea locuinţe de acest tip fuseseră răvăşite de evacuări şi „comasări” de persoane ce nu se cunoşteau între ele, încât rămânerea acesteia în forma ei iniţială era o minune în sine. Singura cameră a cărei izolare ar fi putut s-o expună rechiziţiei era ocupată de o rudă a gazdelor, doamna Marie-Alix Catargi. Spaţiul rămas liber, relativ mare, permitea reuniuni prieteneşti a căror organizare a fost, ani la rând, principala bucurie a gazdelor. Cei invitaţi sau cei care veneau spontan, de Sf. Mihail şi de Sf. Elena, să le ureze „La mulţi ani”, erau rude sau prieteni apropiaţi, majoritatea din lumea muzicii, dar nu numai. În anii 1949–1950, lipsurile erau prea mari ca să se poată aşeza vreo masă, dar voia bună şi umorul erau prezente; o ţin minte prea bine pe Corina Gheorghiu, o personalitate foarte pitorească (aşa cum îi stătea bine unei nepoate a lui Ion Heliade-Rădulescu), oferindu-i triumfal lui Jora „cadoul” ei de Sf. Mihail, o raritate exotică: „Mişucă, ţi-am adus o lămâie! *Ça te va!* (Ţi se potriveşte!)”

Peste câţiva ani, aveam să văd reuniţi, la asemenea prilejuri sărbătoreşti, reprezentanţi ai muzicii româneşti din toate generaţiile, de la Ludovic Feldman, probabil decanul de vârstă, la cei mai tineri – fraţii Gheorghiu, Gheorghe Costinescu, Dan Constantinescu. Mulţi erau foşti elevi ai maestrului, deveniţi muzicieni străluciţi ca Paul Constantinescu, Silvestri sau Ion Dumitrescu, dar şi prieteni din tinereţe ca Alfred Alessandrescu şi Emilia Guţianu, domnişoara Muzicescu sau Lisette Georgescu. Liantul între toţi aceştia era personalitatea gazdelor, şi ea începea de la înfăţişarea lor. Doamna Jora (căreia i se spunea cu afecţiune „tante Lily”) fusese fără îndoială foarte frumoasă; era sora lui Grigore Gafencu, fost ministru de externe între cele două războaie, şi el un bărbat arătos, a cărui prezenţă elegantă impresiona de la prima vedere. Tante Lily avea trăsături foarte regulate şi o anume ţinută a capului încoronat de un păr bogat, de un alb strălucitor, care dădea întregii persoane un aer de demnitate surâzătoare. Cât despre Mihail Jora, înfăţişarea lui, atât de des evocată, era o atât de clară expresie a întregii lui personalităţi încât inspira admiraţie fie şi numai din acest motiv. În acei ani de

uniformizare, a nu te despărţi de monoclu şi papion era în sine un act de frondă. Umorul exprimat prin mişcarea sprâncenelor, nasul coroiat, un anume aspect rigid şi angulos care nu se datora doar piciorului de lemn (pe al său îl pierduse eroic în Primul Război Mondial, unde se înrolase ca voluntar), ci părea, ca şi literele ascuţite ale scrisului său de mână, afirmarea unei firi independente, dispreţuind orice compromis – toate la un loc se prezintă memoriei împreună cu acel amestec de admiraţie şi afecţiune pe care-l suscită personalităţile neobişnuite. Mihail Jora – a cărui mamă, născută Ciuntu, aparţinea unei familii armeneşti care a dat mai mulţi muzicieni – se trăgea, după tată, dintr-unul din cele mai vechi neamuri boiereşti ale Moldovei. Neamul se stingea odată cu el, dar numărase, din veacul al XIV-lea încoace, dregători însemnaţi, hatmani, vornici, un „pârcălab de Hotin”, un mare vistiernic, un mare logofăt, tot oameni purtători de spadă sau cu minte de sfetnici de seamă. În comportarea lui nu puteai izola vreo morgă aristocratică, ci doar acea distincţie pe care o dă respectul de sine. Prietenii pe care îi plăcea să-i adune în jurul său erau uniţi prin marea lor dragoste de muzică şi prin valoarea lor profesională. Ceva din conştiinţa generaţiilor trecute tresărise totuşi în el când o voce necunoscută i se adresase la telefon, cu tonul sec al comunicărilor oficiale pe care-l cunoştea acum toată lumea: „Alo! tovarăşul Jora?” „— Jora da, tovarăş ba!” răspunsese spontan împricinatul, şi replica făcuse ocolul Bucureştilor...

În ce mă priveşte, cum eram de departe, în acele adunări, persoana cea mai tânără şi mai neînsemnată, tăceam mult şi observam intens. Imaginile vizuale erau una, lecţia de viaţă, alta. În comportarea gazdelor, cred că ceea ce m-a impresionat cu deosebire a fost nu atât stilul, cât pur şi simplu bunătatea asociată cu umorul, o combinaţie destul de rară şi plină de înţelepciune.

*

Dat fiind că în primăvara 1950, ca orice şomer, aveam timp berechet, mi-am adus aminte de Institutul Italian, care, spre deosebire de celelalte, mi se părea lipsit de orice

pericol politic. M-am înscris la un curs (gratuit, desigur) de italiană, şi anume, nu ştiu de ce, la categoria începători, unde am reluat-o de la zero şi m-am plictisit îngrozitor.

Într-o zi, cursanţii de la gradul „avansaţi” au întârziat şi, cum noi ne adunasem în hol, amândouă grupele s-au întâlnit faţă în faţă. Între cei care ieşeau din sala de cursuri se afla un tânăr înalt a cărei figură palidă, prelungă, mi-a rămas în memorie. Pentru nu ştiu care motiv, imaginaţia mea i-a adăugat o redingotă de catifea neagră şi o cămaşă cu jabou alb, de tip romantic. Mă surprinsese expresia acelei feţe: personajul se uita la mine surprins, ca la o arătare. De fapt, el o cunoştea pe Marta, ştia că venea şi ea la Institutul Italian, auzindu-i numele strigat se aştepta s-o vadă pe ea şi s-a mirat că răspunde în locul ei o persoană cu totul necunoscută.

Bineînţeles, fugitiva impresie s-ar fi şters cu timpul sau ar fi intrat în uriaşa rezervă de înregistrări nefolosite pe care memoria noastră le înlătură şi din care se pare că se alcătuieşte materialul viselor noastre de noapte, dacă nu s-ar lega de una din cele mai frumoase şi mai trainice prietenii pe care le-am cunoscut. Tânărul George Georgescu – mai târziu scriitorul Alexandru George – a devenit un apropiat al casei noastre începând chiar cu acel an, mai spre toamnă. Dacă am socoti că ne-am fi văzut, în medie, doar o dată pe lună şi tot s-ar aduna, ţinând socoteala că s-au scurs de atunci cincizeci şi patru de ani, un număr impresionant de întrevederi. În tot acest timp, ne-am bucurat de erudiţia lui, de extraordinara lui memorie, de umorul şi intransigenta sa libertate de gândire, dar şi de tăcuta şi rezervata lui sensibilitate. Suntem şi unii, şi alţii nişte preţuitori ai fidelităţii ca însuşire umană şi, tocmai de aceea, numele lui va apărea destul de des în cursul acestui text.

Astăzi, 27 iunie 2004, e o zi frumoasă de vară; am luat masa împreună toţi trei, am schimbat nişte cărţi, am comentat alegerile la primărie şi întâlnirea scriitorilor de la Neptun, ne-am bucurat pe tăcute că ne putem încă vedea şi ne-am despărţit, ca de atâtea ori, cu gândul la revederea viitoare.

Cât despre Institutul Italian, el s-a închis în primele zile ale lunii martie 1950, odată cu celelalte institute de cultură occidentale. Şi la cel francez, şi la cel italian, în aceeaşi zi au fost confiscate cărţi, molestaţi angajaţi români şi străini, ba chiar arestaţi şi condamnaţi la câte şase luni de închisoare sau de muncă la Canal simpli cititori, care au purtat toată viaţa o pată de neşters pe dosar pentru vina de a fi fost iubitori sau măcar consumatori de cultură. Ca să dăm un singur exemplu, istoricul de astăzi, profesorul Şerban Papacostea, pe atunci student, se numără printre ei. Dispariţia sediilor în care, gratuit şi în chipul cel mai simplu, le fusese până atunci îngăduit atâtor tineri, atâtor amatori şi profesionişti ai culturii respective, atâtor fiinţe solitare să-şi lărgească informaţia şi viziunea despre lume, avea să confere vieţii culturale româneşti o fizionomie tot mai cazonă. Institute de acest fel nu s-au redeschis decât după patru decenii şi izolarea impusă faţă de restul lumii civilizate, îngustarea felului nostru de a gândi şi închistarea în propriile noastre moravuri şi tabieturi sunt fără îndoială răspunzătoare de multe din deficienţele sau non-performanţele României de astăzi.

*

În vara anului 1949, Pascal primise din partea Societăţii Compozitorilor, în care, cum am spus, fusese acceptat cu un an înainte, o scrisoare însoţind un formular de autobiografie extrem de amănunţit, pe care era rugat să-l completeze în vederea Conferinţei ce urma să aibă loc în toamnă. Pascal a citit formularul cu atenţie. I se cerea să arate situaţia tatălui, averea părinţilor înainte şi după 23 august 1944, dacă făcuseră sau nu politică şi dacă da, de ce fel şi în care partid. Ce rost avea să mai încerce? A împăturit hârtiile şi le-a pus deoparte.

O campanie de presă susţinută se desfăşurase în tot cursul anului împotriva Societăţii Compozitorilor şi mai ales a vicepreşedintelui său Mihail Jora (preşedinte era încă George Enescu, stabilit în vremea aceea la Paris). Jora, spuneau ziarele, avea „o atitudine duşmănoasă” şi scrisese nu de mult un balet, *Curtea Veche*, încă neprezentat nici la

Operă, nici în concert, dar unanim criticat. Libretul închipuia un grup de tineri, ce e drept, de neam boieresc, ce se reunesc la conacul uneia din familiile lor. Acolo, cotrobăind prin pod, ei descoperă nişte cufere cu costume de epocă. Încântaţi, se apucă să se îmbrace cu ele şi reînvie între ei, dansând, o întreagă atmosferă – dar îşi tulburâ astfel strămoşii din somnul lor de veci. Aceştia reapar sub formă de strigoi şi împrăştie ceata tinerilor, care se trezesc din vraja trecutului, în hazul general.

Delicata fantasmagorie, încă nevăzută şi neauzită de public, a fost batjocorită cu o nemaipomenită violenţă. Ziarele scriu că subiectul este „*stupid*" şi „*obscen*", iar lucrarea însăşi, „*de un misticism de cea mai joasă speţă*". Cât despre vechea Societate a Compozitorilor, care funcţionase aproape 30 de ani, din 1920 până în 1949, organizând zeci de concerte şi publicând tot atâtea cărţi, ea a devenit „*o frână*" ca şi conducătorii ei. Despre George Enescu ni se spune că s-a lăsat „*copleşit de putregaiul muzical al Apusului*", iar despre Dinu Lipatti, care, atins de leucemie, îşi trăia în Elveţia ultimele luni de viaţă, că „*vegetează departe de ţară*", în calitate de „*fascist*"[21].

Conferinţa are loc în zilele de 21-22 octombrie 1949. Dintre membrii săi, cei ce urmau a fi eliminaţi primesc invitaţii cu o dungă albastră, ce se va dovedi că semnifică suprimarea, pentru ei, a dreptului de vot. Jora, care se număra printre ei, nu s-a prezentat. În unanimitate, participanţii la Conferinţă aleg un nou Comitet al noii *Uniuni*; din aceasta nu mai fac parte nici unul dintre compozitorii aflaţi în străinătate (Enescu, Dinu Lipatti, Marcel Mihalovici, Constantin Brăiloiu şi alţii), dar nici o sumă de compozitori stabiliţi în ţară (Mihail Jora, Tiberiu Brediceanu, Dimitrie Cuclin şi chiar Paul Constantinescu, reprimit câteva luni mai târziu după mai multe contestaţii). Toate acestea nu-l mai priveau pe Pascal, dar îi arătau cât de înţeleaptă fusese tăcuta lui abţinere.

---

[21] Octavian Lazăr Cosma, *Universul muzicii româneşti*, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor şi Muzicologilor din România, 1995, pp. 178–188.

În schimb, efectuarea stagiului militar de doi ani, obligatoriu pentru toţi tinerii de vârsta lui, devenise iminentă. Cei care erau în învăţământul superior obţineau amânări pentru studii; cei ce şi le încheiaseră efectuau stagii de trei-patru luni, pe cât posibil în cadrul profesiei lor. Pascal nu mai era nici student, nici specialist atestat în vreo meserie. Era numai bun de luat la oaste şi nici unul dintre noi nu ştia ce chip avea să ia viitorul pentru el.

III

În ziua de 28 aprilie 1950, ascultând de ordinul de încorporare primit cu câteva săptămâni mai devreme, Pascal s-a prezentat la punctul numit pe atunci „Moara Ciurel”, în marginea Bucureştilor. Mircea l-a însoţit şi a stat cu el până seara, ceea ce a fost salutar. Ziua a fost în întregime ocupată cu cele obişnuite în asemenea împrejurări: examen medical sumar şi alegerea efectelor militare – bocanci, obiele, salopetă, bonetă şi aşa mai departe. Erau acolo vreo optzeci de tineri. Pascal şi-a ales efectele cum a putut: a nimerit nişte bocanci prea largi, iar obielele şi le-a pus fără nici o experienţă. Când au fost gata cu toţii, au fost porniţi pe jos, în marş forţat, până la Gara de Nord, fiecare cărându-şi lădiţa de militar. A lui Pascal, solidă şi încăpătoare, era destul de grea, iar bocancii l-au ros îngrozitor. Dacă Mircea nu i-ar fi dus lădiţa până la gară, bietul recrut ar fi ajuns la capătul drumului gata rănit.

Tinerii acelei serii de recruţi erau toţi din Bucureşti, mai ales din cartierele mărginaşe. Destinaţia era necunoscută şi noi n-am aflat-o decât după câteva zile, când am primit prima veste scrisă. Nici proaspeţii ostaşi n-au aflat-o decât în tren: mergeau spre Moldova, urmau să lucreze pe un şantier şi să fie cazaţi în Comăneşti, nu departe de Bacău.

Se ştia că vor face muncă grea, timp de doi ani, şi experienţa fusese începută cu vreo şase luni înainte. Noua armată de lucru (DGSM înseamnă Direcţia Generală a Serviciului Muncii) era menită să cuprindă pe toţi cei ce aveau vârsta cerută pentru satisfacerea serviciului militar, dar nu erau socotiţi demni de instrucţia obişnuită şi mai

ales de mânuirea armelor. Ceilalţi recruţi făceau tot doi ani de serviciu militar, dar erau instruiţi după regulile obişnuite.

De-abia la sosirea primei scrisori a celui plecat, Marta a răsuflat uşurată. Se temuse ca grupul acela să nu fie dus direct în Uniunea Sovietică, aşa cum se întâmplase cu cei din minoritatea germană: teama ei arată destul de bine atmosfera în care trăiam. Din fericire, despre ipoteza asta ea nu mi-a vorbit, iar mie asemenea grozăvie nu-mi trecuse prin minte. Primele cărţi poştale şi scrisori de la Comăneşti s-au plimbat din mână în mână, în familie şi pe la prieteni. Pentru mine, sentimentul de pustietate, de gol rămas după acea plecare a fost în prima seară atât de intens, atât de puternic încât îl pot reactualiza şi astăzi. Marta a dormit cu mine câteva nopţi. Apoi am început să aşteptăm şi să primim veşti – şi noi, şi el.

Lădiţa de militar a lui Pascal, de care-i făcuse rost Sandi Costiniu, soţul verişoarei sale şi fost ofiţer, cuprinde azi toată corespondenţa din acea perioadă, precum şi o sumă de alte amintiri de acelaşi fel. Sutele de scrisori schimbate între noi în acei ani au o particularitate: cea mai mare parte sunt scrise cu creionul. Una dintre numeroase dificultăţi ale acelei vremi a fost că a trebuit să ne obişnuim cu toţii a trăi fără ceas de mână şi fără stilouri. Ele se stricaseră unul câte unul şi nu mai existau ateliere care să le repare, iar altele noi n-aveau să fie puse în vânzare decât spre sfârşitul anilor ’50, odată cu primele importuri de bunuri de larg consum şi la preţuri foarte mari. Hârtia e un suport fragil, iar ceea ce e scris cu creionul păleşte şi uneori se şterge cu totul. Marta şi cu mine ne mai descurcam, între altele reactualizând tocul şi peniţele Klaps din clasele primare, dar Pascal, în armată, n-a putut folosi nimic mai evoluat decât creionul chimic care, de altfel, bine ascuţit, ajunsese să fie un bun de invidiat.

„*Viaţa de aici e viaţă de şantier. Am lucrat la diverse chestii brute. Acum se pare că avem mai mult de lucru la tăierea unui deal: rolul meu în ultimele două zile a fost să încarc roabe. E simplu... Aerul e curat şi cred că pentru sănătate lunile astea de vară sunt excelente... Aici se vorbeşte de eliberare în 3 sau 5 luni.*” În scrisorile libere, trimise prin câte cineva, tonul e mai puţin festivist şi

detaliile mai precise: „*Dragă, e suportabil. Munca încă nu este destul de organizată, dar cred că-mi voi putea face norma zilnică. Munca e timpul cel mai simplu, mai limpede din viaţa mea de aici. Dai la lopată, sau la ciocan, sau la târnăcop, şi atâta tot... Băieţii sunt mai degrabă simpatici, simpli, şmecheri, mari chiulangii, cu o colecţie de înjurături şi cimilituri de mi-a stat ceasul (toţi golani de Bucureşti), dar în definitiv oameni buni. Câteva coarde (curve); adică cei laşi, pârâtori etc., dar puţini. Nivel politic nul. Educaţie politică ni se face puţină, probabil din lipsă de timp. Paturi cam ca la cabanele proaste: saltele de paie, pături de lână... Îmi lipsesc cărţile, muzica. Îmi lipseşte un om cu spirit filozofic. Nimeni nu ştie altceva decât de ale sale... Un singur tip mai simpatic: un adventist care a reuşit să-şi impună principiul lui de a nu lucra sâmbăta – şi cu care am vorbit odată despre Dumnezeu şi valoarea diverselor părţi ale Bibliei; din păcate a fost luat ca strungar la Dărmăneşti, la vreo 9 km de aici, unde e alt şantier*[22]*... Acum a început un băiat să spună un basm, porcos ca celelalte, dar delicios. Uite, sunt cam 40 de oameni în acest dormitor şi fiecare are săreala lui, dar de când îi cunosc aproape pe toţi şi le-am deprins vorbirea (foarte plastică şi colorată) mă simt destul de bine între ei şi dacă vreau să scriu sau să fac altceva singur, pot să nici nu-i aud, deşi toţi vorbesc sau ţipă... În momentul de faţă prietenul nostru care spune basme povesteşte minunăţii despre Strâmbă-lemne, Sfarmă-piatră, Feţi-frumoşi şi Ilene Cosânzene. Le spune colosal... Eu îţi scriu totdeauna din dormitor. Să nu imaginezi niciodată alt cadru. De patru seri mă culc îmbrăcat la ora 11 pentru că nu avem lumină. Sunt vecin de pat cu un neamţ, Bauer, care a fost în URSS deportat cinci ani şi e bun camarad... În administraţie nu cred că mă bagă şi de fapt sunt mai mulţumit sus la stâncă. Lucrăm la spargerea unui deal de piatră pentru cale ferată îngustă, până la o mină... La ora politică răspund foarte bine... M-*

[22] Trebuie să spun că pe acest prieten, Mihai Ghircoiaşu, Pascal l-a regăsit după aproape 50 de ani, ca vecin în cartierul nostru din marginea Drumului Taberei, iar anul trecut, de Crăciun, a venit să ne colinde cu minunatul său cor de tineri adventişti.

apucă uneori un dor nebun de tata. Gândul la el mă încurajează formidabil când sunt obosit."

Spicuind astfel din scrisorile primelor săptămâni, am omis, desigur, toate problemele practice: conţinutul pachetelor expediate (ajungeau în două zile şi erau absolut necesare pentru subzistenţă), cererile amănunţite (zahăr cubic, slănină, pateu de ficat, vitamine, *Analcid* şi DDT pentru deparazitare şi alte asemenea). Se implica toată familia, fiecare voia să adauge pachetului ba un borcănel de şerbet, ba un cozonac, ba o prăjitură. Iar Marta şi cu mine trimiteam nu numai pachete, dar şi veşti de tot felul, cât puteam mai amănunţite.

De întâi mai era ziua mea de naştere şi mama a venit să mă vadă, ceea ce a fost cel mai frumos dar ce mi-l putea face. Îmi vedeam de lucrările la maşina de scris care trona, atotstăpânitoare, pe masa mare de lucru şi, la nevoie, „de sufragerie". Maşina era masivă, grea, extrem de solidă. Mira Gr. îmi trăsese un fir electric şi un bec care se aprindea drept în stânga sus, cum scrie la carte: am pomenit-o mereu cu recunoştinţă. Puteam să nu mă întrerup de la lucru ceasuri întregi, dar scrisorile le scriam încă de mână, poate ca să nu fie prea clar pentru cei ce le-ar fi citit. Marta îşi vedea de slujbă şi prin ea, cred, am primit într-o zi un bilet de teatru la un spectacol care a fost extraordinar. Eram în 17 mai, într-una din acele seri de vară în care totul pare fermecat, binevoitor, armonios; mă întorceam pe la zece şi jumătate de la Teatrul Naţional şi-mi derulam în minte, cu încântare, scenele văzute. Dar am auzit nişte paşi în spatele meu: era cineva care nu voia să mă depăşească, dar nici să se îndepărteze prea mult.

Bineînţeles, mi-am închipuit doar că era vorba de vreun ins care voia „să mă agaţe" şi am grăbit pasul; de la staţia de tramvai unde coborâsem mai era foarte puţin până acasă şi am ajuns destul de repede în cameră, încuind uşa pe dinăuntru cu un fel de uşurare. Cu nepăsarea şi încrederea care încă domnea pe atunci, uşa din spate nu avea nici un sistem de închidere special; uşile odăilor dădeau pe un culoar în care, în principiu, din curte putea intra oricine, urcând doar câteva trepte.

Nu puteam să mă desprind de imaginile serii, de textul auzit, de inflexiunile glasurilor şi m-am aşezat la masă:

„*Dragul meu, pic de somn, dar nu pot să las să treacă seara asta fără să-ţi scriu... Acum vin de la* Trei surori *de Cehov. Aş vrea să stau de vorbă cu tine despre piesă, dar sunt prea obosită astă seară şi mâine trebuie să mă scol foarte devreme. În general mi-a plăcut mult; destule lungimi, câteva stângăcii, o atmosferă prea statică vreo două acte de-a lungul; piesa i-ar fi plăcut Rodicăi* (Aznavorian)*, care spune că idealul ei în materie de literatură (roman, teatru) e ca toate personajele să discute despre ceva şi să-şi spună cât mai pe lung părerile, fără să se întâmple nimic. Dar e totuşi acolo un simţ al vieţii adevărate şi al tragismului vieţii interioare a fiecăruia, foarte puternic. Distribuţie de zile mari: Aura Buzescu, Elvira Godeanu, Mimi Botta (surorile; Botta foarte bine); Tantzi Cocea, o parvenită ţipătoare şi agasantă, bine în rol; Marcel Anghelescu (bătrânel – creaţie rară), Băltăţeanu, Beligan (rol tragic: de o sinceritate emoţionantă) şi alţi câţiva – Finteşteanu, de pildă – mă rog, multe calităţi în interpretare – şi ce mai, ăia care au zis că e un spectacol prost, nu stau de vorbă cu ei.*"

Am trecut la altele şi am încheiat scrisoarea. Eram pe punctul să desfac patul pentru noapte, când am auzit bătăi în uşă. În picioare, îmbrăcată, am înlemnit şi, cu un reflex curios, am stins lumina.

O voce masculină care se voia calmă mi-a declarat:

— Suntem de-aici de la circă, am vrea numai nişte informaţii.

Circumscripţia de miliţie era într-adevăr la colţ – dar la unsprezece noaptea? Indivizii, care păreau să fie doi, au continuat să-mi ceară să le deschid, pe un ton mai degrabă rugător. Poate că nu era în interesul lor să trezească toată casa, dar ideea asta mi-a venit mai târziu. Atunci, tot ce aveam în gând era că încuietoarea de la uşa noastră era atât de slabă, încât Pascal o deschidea uneori în joacă, doar împingând cu umărul. Aproape îmi auzeam inima bătând, dar nu le mai răspundeam nimic.

După alte insistenţe, vocea mi s-a adresat numindu-mă „doamna Cosma”.

— Nu sunt doamna Cosma, am spus eu aproape reflex, deşi azi îmi pare rău. Ce treabă aveam eu să-i lămuresc? Rezultatul ar fi fost acelaşi, dar i-aş mai fi ţinut puţin în şah. În ultimii ani m-am tot întrebat de ce toată lumea deschidea uşa celor veniţi în toiul nopţii să-i aresteze. De ce nu puteau să vină ziua, pe lumină şi în văzul tuturor, în loc să profite cu laşitate de ţinuta de noapte a victimelor, brusc trezite şi năucite de somn? Şi tot în ultimii ani, am citit că a nu deschide uşa era socotit o formă de împotrivire la executarea legii.

Indivizii s-au îndepărtat de la uşa mea şi s-au aşezat în faţa celei alăturate, cea a holului de la intrare, pe care dădeau odăile Martei, a lui tante Aline şi a domnului Koşca. Doream cu intensitate ca nimeni să nu deschidă, dar am auzit curând vocile ultimilor doi.

După zgomote, am înţeles că începuse o percheziţie. De partea asta a glasvandului era un covor, aşa că nu vedeam nimic. Am perceput doar glasuri şi zgomote confuze. Au durat câteva ceasuri şi la un moment dat ele au încetat. Poate plecaseră? Frântă de oboseală, am adormit.

Pe Marta am văzut-o doar la ziuă. Tante Aline nu mai era. Domnul Koşca ne-a spus că n-o lăsaseră să-şi ia decât haine de vară, ceea ce putea să însemne că n-o s-o ţină mult. Lucrurile sunt destul de vagi în mintea mea. De curând, Marta mi-a spus că, în camera ei, se îmbrăcase ea însăşi pe întuneric, convinsă că urma ea la rând. Ştia bine de ce.

Cu câteva săptămâni în urmă, Biblioteca Engleză, care nu fusese închisă odată cu celelalte institute de cultură străine, anunţase că va prezenta filmul (în culori!) realizat cu ocazia Olimpiadei care avusese loc în 1948 la Londra, prima oară după război şi după o lungă întrerupere. Pe atunci, un asemenea film era o noutate absolută şi sportul părea încă a nu avea nici un subînţeles politic. Tante Aline căpătase o invitaţie cu două locuri şi o luase cu ea pe Marta. Biblioteca se afla în Piaţa Rosetti. Se întorseseră pe bulevard, pe jos; după vreo câteva sute de metri, la întretăierea cu Calea Moşilor, fuseseră legitimate de doi tineri fără uniformă, dintre care unul notase pe un carnet numărul buletinelor lor de identitate. Pe atunci se făceau

des asemenea controale, dar păstrarea în scris a acestor informaţii i se păruse Martei îngrijorătoare, şi a avut dreptate. Cum putem înţelege faptul că ea a scăpat? Singura explicaţie rămâne cea a vârstei foarte tinere şi poate a înfăţişării ei fragile şi foarte copilăreşti. Cel puţin asta e interpretarea pe care o adoptăm astăzi, din cumplita nevoie umană de a da lucrurilor un sens.

Numai după câtva timp, întâlnindu-se la Canal cu alte persoane, tante Aline şi tot grupul care văzuse acest film şi-au dat seama care le era vina. Ca şi ceilalţi, ea a fost „*încadrată într-o colonie de muncă pe o perioadă de şase luni*" pentru „*manifestări duşmănoase*"*,* după cum reiese dintr-un răspuns dat la cererea mea în luna martie 1994, 44 de ani mai târziu, de către Ministerul Justiţiei, Direcţia Instanţelor Militare. Evident, formula „manifestări duşmănoase" poate fi aplicată oricând şi oricui.

Camera Alinei a fost rechiziţionată şi atribuită unei persoane străine, împreună cu baia care ne fusese comună şi acum îi slujea de bucătărie nou-venitei. Domnul Koşca şi-a păstrat un timp cealaltă odaie şi chiar şi-a făcut rost de un serviciu, probabil pentru scurtă vreme, căci şi acea încăpere a fost curând rechiziţionată şi atribuită unei perechi fără copii. S-a regăsit cu Aline odată cu întoarcerea ei de la Canal, dar el avea să moară după puţin timp în provincie, nu mai ştiu unde şi nici în ce împrejurări. Conacul de la Ludeşti, pe care îl cumpărase de la Aline, a luat foc în vreun fel şi a ars până în temelii.

*

Nu i-am ascuns lui Pascal cele întâmplate. I-am scris că „*tante Aline s-a îmbolnăvit de aceeaşi boală ca şi tatăl tău*"*.* Comentariul lui a fost sobru: „*Chestia cu tante Aline m-a stupefiat. N-am ce spune. Curaj!*" În scrisori continuă să se bucure de munca fizică în aer liber, dar cere cu insistenţă o Biblie de format mic, de care Marta i-a făcut rost curând. De 23 mai, care era aniversarea mamei, m-am dus la Olteniţa să-mi văd părinţii.Trebuia o autorizaţie, fiindcă era o regiune de graniţă, dar am obţinut-o uşor. Regăsirile, în

acele condiţii, aveau un gust dulce-amar pe care mi-e imposibil să-l redau.

În acea lună a început lectura mea din cartea de *Cugetări* a lui Blaise Pascal, o îndeletnicire care a rămas constantă, pentru mine, vreme de câţiva ani, chiar dacă între timp interveneau desigur alte texte. Până în ziua de astăzi, acest autor de geniu ocupă unul din primele locuri în lista admiraţiilor mele. Felul în care textul lui te obligă să-ţi extinzi punctul de vedere, să-ţi înalţi atenţia pe un plan superior tuturor celor pe care te aflaseşi până atunci este fascinant. Nu ţi se cere nici un efort, eşti purtat în sus ca în zbor. În acea vară l-am cercetat atent şi pe Montaigne, dar cu toată admiraţia pe care mi-o suscitau fineţea şi moliciunea catifelată a stilului său, i-am rămas mai puţin recunoscătoare. Montaigne, îmi spuneam eu, e un autor pentru oameni fericiţi. Aceia îi pot gusta înţelepciunea, detaşarea, farmecul. În perioade grave, ai nevoie de o hrană mai consistentă. Capitolul pascalian intitulat „Misère de l'homme sans Dieu" este exact ceea ce-ţi trebuie ca să-ţi împaci sufletul cu inevitabila suferinţă. Tot ce ai citit până atunci îţi pare superficial, poate interesant, poate abil, dar cu prea puţină substanţă. În afară de problema credinţei, cel ce scrie este şi un stilist fără rival şi formulele lui lasă în memorie urme adânci, parcă dăltuite. Seară de seară, câte o frază, două din acel text inepuizabil restabileau în mintea mea proporţiile exacte ale întâmplărilor omeneşti.

Poate că un rol a jucat, în fascinaţia pe care a exersat-o asupra mea, şi cărticica anume în care-l descopeream. Era de proporţii potrivite, încăpea bine în palmă şi legătura ei în piele era foarte fragilă. Făcuse parte din lucrurile aduse de mama din casa lor şi era un exemplar din veacul al XVII-lea, ediţia a treia, cea unde apărea pentru prima oară textul surorii autorului, Gilberte Périer, care-l îngrijise cu dragoste şi ne vorbeşte nu doar despre boala sau opera lui, ci şi despre firea şi existenţa lui omenească. Ortografia vremii, petele ruginii pe hârtie, scriitura tipografică veche în care, de pildă, U majuscul este V şi tija subţire şi prelungă a *s*-urilor se pleacă asupra literei următoare ca o ramură de salcie, toate la un loc îmi păreau că mă apropie de omul viu, cel care fusese un geniu şi în fizică, şi în matematică, şi

în literatură, şi totuşi suferise ca oricare dintre noi. Cărticica a fost vândută de tata Bibliotecii Academiei în anii ’60; acela este locul ei, dar am rămas profund recunoscătoare sorţii că mi-a fost dat să mă apropii în acest fel privilegiat de celebrul text. Îl am acum complet în odaia mea, în ediţia Brunschvicg şi totuşi uneori, pomenindu-l, îmi apar în faţa ochilor mai întâi acele pagini vechi, ce călătoriseră spre mine timp de aproape trei sute de ani.

Nu demult, în casa unui prieten elveţian şi bibliofil, am putut să văd facsimilul manuscrisului original, tot atât de surprinzător ca şi cuprinsul lui. Sunt bucăţi mari de hârtie alb-gălbuie, groasă, cam de lăţimea alor noastre, dar de două ori mai lungi: scriitorul însemna pe ele sau pe altele, mai mici şi de forme variate, gândurile care-i treceau prin minte şi le punea apoi în pungi diferite, ceea ce reprezenta un fel de clasament provizoriu. Marea lucrare a rămas neterminată. Moartea nu se sfătuieşte cu noi şi nu ne face hatâruri.

*

Din Comăneşti, scrisorile recrutului nostru continuau să sosească în ritm ordonat, aşa cum fuseseră scrise. I se dădeau acum şi însărcinări artistice, să înjghebeze un cor, să transcrie pe trei voci *Internaţionala*, imnul sovietic şi imnul republicii. Dar surpriza absolută avea să sosească abia la sfârşitul lui mai:

„Am o noutate să vă anunţ: de ieri sunt elev-normator şi munca mea dragă cu lopata sau cu roaba s-a dus... Munca mea e acum numai cifre şi înmulţiri şi adunări, de dimineaţa până seara. S-a dus şi plaja mea minunată de dimineaţă, s-au dus şi oamenii simpli cu care lucram sus la terasament. Acum mă ţin tot timpul după normator, căutînd să-i fur meşteşugul şi fiind înjurat de băieţi (ca toţi cei care trec la munca intelectuală, de altfel). Sunt însă oarecum mai liber... Începe a-mi fi silă de atîta vorbărie despre mine, şi aşa de superficial!... Sufletul stă aici şi se întăreşte ispăşind. Nu mă mai ajută nici o carte (amintirea cărţii nu se poate compara cu cartea însăşi). N-am alţi prieteni decît dealurile şi cerul... Tonul acestei scrisori e destul de idiot,

dar să nu credeţi că e totdeauna aşa. Luni după-masă de pildă, am rîs vreo 5-6 ore la rînd pentru că ne-a apucat o ploaie zdravănă şi ne-am refugiat într-o casă părăsită şi ce mi-au auzit urechile acolo, să nu mă întrebaţi."

Am tot amânat scrierea acestor amintiri, pentru că îmi închipuiam că ele vor fi doar o retraversare a infernului. Dar, pe măsură ce imaginile din acel timp se redeschid ca nişte corole proaspete, mă cuprinde o fericită nostalgie a tinereţii. Când mă las învăluită de ea, îmi dau seama că, pe atunci, suferinţa cea mai grea a fost a generaţiei părinţilor noştri. Unii dintre supravieţuitorii ei nu gândeau însă aşa. Îmi aduc aminte cum ne spuneau: „Ei! noi cel puţin avem amintiri. Am trăit liniştiţi, am călătorit, am văzut lumea... Voi nu aveţi nici măcar ce să vă amintiţi, şi cine ştie ce vă mai aşteaptă."

Aşa se vedeau lucrurile atunci, şi aşa avea să fie multă vreme. Dar viitorul este cu atât mai misterios cu cât suntem mai convinşi că-l putem construi noi înşine. El are culori pestriţe şi schimbătoare, ca pasărea paradisului. Măsura în care-l putem modela este o problemă de libertate, iar astăzi, în faţa micului număr de ani care-mi mai stau în faţă, îmi spun că libertatea şi sensul pe care i-l dăm se află totdeauna în centrul vieţii noastre. Libertatea interioară este accesibilă şi condamnaţilor la moarte, deci nouă tuturora. Totul e să n-o facem să depindă de cea exterioară, asupra căreia avem mai puţină putere. Limita extremă a libertăţii pierdute o atingem rar, este cea în care ne aflăm sub tortură, dar atunci situaţia intră în categoria martirajului şi trebuie gândită separat.

Dintre toţi cei pe care i-am cunoscut mai de aproape, cel care, în generaţia noastră, a realizat cel mai deplin separarea între libertatea interioară şi situaţia impusă de destin este Mircea. În acea vreme, el avea asupra noastră, a tuturora, o superioritate necontestată. Pascal îi atribuia un rol de model apropiat de cel al maestrului său, Mihail Jora. Scrisorile lui Mircea către Pascal au fost puţine (el era la Medicină în ultimul an) şi într-un fel inexplicabil s-au pierdut, poate tocmai pentru că, citite şi răscitite, au avut un tratament aparte. Eu am păstrat de la el un singur

bileţel, despre care va veni vorba mai târziu şi pe care-l ştiam pe dinafară.

Aşadar, Pascal era acum normator şi avea să îndeplinească această funcţie multă vreme: „*Aici fiecare săptămână are un punct mult aşteptat: baia, şi un capac: ziua de Duminică. De fapt, de când sunt la munca intelectuală nu mai am atâtea motive să aştept baia. Praful, sudoarea, noroiul sunt lucruri mult mai rare acum... M-am obişnuit cu noua mea întrebuinţare aici şi deşi nu mai este aşa de sănătoasă ca munca cu lopata, îmi este totuşi folositoare. Ieri, de pildă, am avut cinstea să-l încui pe normatorul şef al şantierului. Norocul meu în treaba asta a fost predilecţia mea pentru geometria în spaţiu, singura ramură a matematicei pe care am înghiţit-o de bunăvoie. Ăştia sunt convinşi pe aici că eu am mai făcut «o şcoală în Bucureşti».*"

În ziua de 11 iulie, o duminică, m-am dus singură la Comăneşti. Drumul cu trenul se făcea noaptea şi dura 7-8 ore. Mi-a plăcut regiunea, mi-au rămas în minte culorile blânde ale vegetaţiei şi imaginile severe ale locuinţei curate, dar extrem de sărace ale celor care m-au găzduit, un miner şi soţia lui. În Comăneşti era o mină de cărbuni pe care Pascal avea s-o viziteze un an mai târziu: se lucra la o adâncime de 800 de metri şi vagonetele erau trase de cai orbi, care nu ieşeau niciodată la suprafaţă. Acea scurtă vizită mi-a precizat cadrul de viaţă al lui Pascal, dar, spre deosebire de el, care s-a bucurat de revedere, mie mi s-a părut mai greu să mă reobişnuiesc, la întoarcere, cu singurătatea.

*

Din fericire, n-am avut timp să mă auto-compătimesc. Cu cinci zile înainte, fusesem acceptată într-o perioadă de probă de 14 zile la fabrica de cauciuc Zorile din comuna Jilava.

De fapt, oferta mea, ca şi cele care mai zăceau în alte câteva locuri, privise un post în Bucureşti, semnalat de o fostă colegă de clasă şi aflat în eşalonul superior al acelei întreprinderi: fabrica Zorile se afla însă, cum aveam s-o

înţeleg, într-o nevoie cronică de salariaţi, pentru că pe atunci toţi cei care lucrau în ea n-aveau altă speranţă de realizare socială, nu visau un succes mai răsunător decât să fie transferaţi în capitală. Toate se explicau după ce făceai prima oară drumul până acolo. Şi totuşi oferta mea fusese dezbătută, pare-se, destul de temeinic şi nu se hotărâseră s-o accepte – în principiu – decât în momentul în care un evreu foarte simpatic, pe care l-am cunoscut mai târziu, exclamase cu sinceră uimire: „Dar ce-a făcut copilul ăsta, a omorât pe cineva, ce-a făcut anume?”

Fabrica, devenită mai târziu un combinat şi integrată unui cartier industrial, se afla atunci în plin câmp, la 4 km depărtare de ultima staţie a tramvaiului 17. Nu ştiai niciodată cum vei acoperi această distanţă: cu autobuzul cu care soseau spre pieţele capitalei, din jumătate în jumătate de oră, lăptăresele cu doniţele pline şi vânzătorii de roşii, sau într-unul din camioanele cu sau fără prelate ale fabricii, în care ne înghesuiam în picioare în bătaia vântului, sau pur şi simplu mergând pe jos, ceea ce, vara, era de departe cea mai plăcută soluţie. N-ar fi fost cine ştie ce pentru cei ce locuiau pe şoseaua Giurgiului; pentru mine însă, care până la acea staţie aveam de traversat jumătate de oraş, era cu adevărat greu.

Dar n-aveam de ales şi, cu experienţa vechilor mele eşecuri, m-am purtat exemplar în perioada de probă şi cât am putut mai bine după aceea. Acel mic loc în schemă, plătit la început cu 7 888 lei pe lună şi, la sfârşit, după a doua stabilizare, cu 450, a fost ancora mea de salvare, mijlocul prin care am subzistat şi am putut întări pentru toată familia dreptul de a locui în Bucureşti; a fost o şcoală de viaţă, o extraordinară ocazie de a cunoaşte oamenii, de a înţelege structura noii societăţi şi, în sfârşit, mi-a prilejuit câteva prietenii de-o viaţă, unul dintre cele mai preţioase daruri pe care ţi le poate face soarta.

Am crezut că voi mai regăsi nişte martori ai acelui timp, împreună cu care am fi depănat amintiri şi reconstituit imagini, fărâmă cu fărâmă, dar, vai!, am aşteptat prea mult. Nu mi-am dat seama că eram atunci una dintre cele mai tinere angajate ale fabricii şi că astăzi am împlinit şaptezeci şi şase de ani. Peste vară, am regăsit două

supravieţuitoare, pe atunci încă mai tinere decât mine, şi am început să depănăm nume: — Dar cutare? — A murit de mult... — Dar celălalt? — Şi mai de mult! — Dar cel pe care-l chema...? — Acesta e în străinătate, se pare că mai trăieşte, dar nu mai ştim nimic de el... Dar fata aceea blondă şi drăguţă? — O! Ea s-a sinucis, a fost o întreagă poveste...

Poveste, într-adevăr, atâta rămâne după noi! Ceea ce scriu este tot un fel de poveste, deşi încerc cu atâta grijă să-i verific datele, s-o leg cât mai strâns de realitatea celor ce s-au petrecut. Încerc să le păstrez sensul – curgerea şi tot ce pot cuprinde din înţelesul lor – şi de nenumărate ori mă copleşeşte nu atât dispariţia, sau moartea, sau uitarea, ci densitatea vieţii din ele. Destinele celor din jurul meu au fost aspre, unele relativ mai uşoare, altele deosebit de tragice. Sensul războaielor, sensul revoluţiilor, rostul suferinţei, rostul nostru aici – toate aceste întrebări par uneori a căpăta răspunsuri, dar a doua zi ele răsar din nou.

Mi s-a dat un loc într-un birou, o masă şi o maşină de scris Olympia cu carul mare. Era excelentă şi datorită dimensiunilor ei am ajuns, în timp, să înţeleg cam tot ce se petrecea în acea întreprindere. Băteam la ea cifrele de plan, situaţia producţiei, schema de organizare cu toate salariile, fără să mai vorbim despre listele de prime şi listele de concedieri. O lume aparent unitară care reproducea, la o scară mică, situaţia industrială a ţării. Era, de fapt, pasionant. Dar era şi foarte mult de lucru. Exista o singură altă dactilografă, specializată mai ales în corespondenţă. Întreprinderile erau atunci socotite de gradul 0, I, II sau III, după numărul de salariaţi şi complexitatea proceselor de producţie. Cele sub 500 de salariaţi erau de gradul III (Zorile numărau 492) şi aveau salariile cele mai mici. Uzinele Republica, de pildă, erau de gradul zero.

Cu doi ani în urmă, până la naţionalizare, fabrica se numea Mira, în cinstea fiicei patronului, parcă pe nume Feinsilber, şi din vechiul personal rămăseseră încă destul de mulţi. Unii erau funcţionari de tip vechi, foarte ordonaţi şi exacţi în îndeplinirea îndatoririlor, alţii, tehnicieni pricepuţi, ingineri mecanici, achizitori şi aşa mai departe. Acestui strat mai vechi i se adăugaseră aluviuni noi: printre

funcţionari, o mulţime de tineri, printre tehnicieni, o sumă de specialişti care lucraseră independent, foşti patroni de ateliere de vulcanizare de pildă, iar printre muncitori un număr important de locuitori din Jilava, care veneau la lucru cu oarece regularitate iarna, dar în sezonul cald dispăreau subit câte două, trei săptămâni, ocupându-se, de pildă, de culesul roşiilor. Toate astea aveam să le aflu treptat, pe îndelete.

Eram vreo cinci persoane în acel birou, dar practic n-aveam nici o secundă liberă. Mi se aduceau diferite texte sau situaţii, una după alta, pe care le stivuiam în dreapta maşinii şi le treceam în stânga după ce le copiam. Într-o dimineaţă, cam după vreo săptămână, am perceput un fel de agitaţie şi mi s-a spus: „Vine tovarăşul director, aşa face el uneori dimineaţa, trece prin toate birourile.”

Eu mi-am văzut de treabă; el a intrat într-adevăr în biroul de alături, apoi la noi, unde a zis „Bună dimineaţa!” pe un ton aproape amical. A dat mâna cu şeful biroului, a trecut pe la ceilalţi şi s-a oprit în spatele meu, urmărindu-mă în tăcere cum scriam. Apoi m-a bătut pe umăr părinteşte şi a zis răspicat, cu glas tare:

— Ei, nu-i nimic! Munca regenerează!

După care a plecat spre alt birou.

La nimic nu mă aşteptam mai puţin decât la această declaraţie. Bineînţeles că nu m-am mişcat de la locul meu şi nici n-am comentat-o vreodată cu nimeni, deşi în mintea mea am răsucit-o de nenumărate ori. Era o declaraţie bine intenţionată şi conţinea o încurajare. Dar era evident că, în mintea acelui om, eu eram atinsă de o boală gravă, de care din fericire aveam şanse să mă vindec. „Originea nesănătoasă” nu era pentru el o figură de stil, o imagine goală, ci o realitate cât se poate de concretă.

Eustaţiu Constantinescu era, sau fusese, un muncitor luminat, un om absolut corect, o fire sensibilă şi generoasă. Probabil că tocmai acele însuşiri îl făcuseră să asimileze atât de adânc noua doctrină. Nu ştiu să fi făcut rău cuiva în chip intenţionat, şi câteva luni după aceea a şi fost avansat, dându-i-se să conducă o direcţie generală din Ministerul Industriei Uşoare, de care depindeam. Mult după acea dimineaţă, s-a întâmplat odată să mă ia cu maşina spre

oraş. La Zorile exista un singur automobil, vechi de dinainte de război, cel al direcţiunii, care ducea şi aducea din oraş pe conducătorii întreprinderii, directorul, inginerul-şef şi şeful contabil. Mai era un tânăr strungar care avea o motocicletă. Aceste două vehicule, împreună cu camioanele care cărau mărfurile, şi pe noi de două ori pe zi, erau singurele mijloace de transport motorizate ale fabricii. În ziua în care am fost poftită în maşina care, cine ştie din ce pricină, era goală şi mergea spre oraş, am stat de vorbă cu Eustaţiu Constantinescu şi am aflat că era pictor amator. Bucuria lui era să-şi întrebuinţeze duminica pictând sau vizitând muzee, iar pictorul său favorit era Andreescu. Trăsătura asta dădea personajului un relief deosebit. O ultimă întâmplare, care-şi are locul mai târziu, va completa acest portret, cu oarecare folos, cred, pentru cei care au pasiunea de a înţelege.

*

Îmaginile lăsate în memorie de primele săptămâni de mers la slujbă sunt confuze. Eram atât de obosită, încât principala mea problemă era să rămân trează. Mai surveniseră şi nişte lucrări de maşină acasă, pe care nu-mi puteam permite să le refuz. După cele 12 ore de fabrică, unde era câte o şedinţă în fiecare zi, începea o a doua tranşă de lucru, aşa încât pe la zece seara mă prăbuşeam brusc în somn, până la următoarea sonerie a deşteptătorului.

Scrisorile mele către Pascal se răriseră, dar în cea din 16 iunie apare o ştire concretă: „*Tata a venit de la Olteniţa cu o ştire proastă, anume că unchiul* meu *Ionel* (subliniasem pentru că Pascal avea şi el unul) *a plecat şi el înspre tante Aline şi ceilalţi... Astă seară tata s-a întors la Olteniţa. Nu ştiu bine nici unde a dormit, nici ce a făcut. Era agitat şi nervos. Am vrut să-i scriu mamei, dar n-am putut.*”

Unchiul Ionel, fratele mai mic al tatei, era unul din acele personaje fanteziste, frivole şi uşor neliniştitoare fără de care viaţa oamenilor ar fi apăsată de un enorm plictis. Chipeş, mare amator de risc, plin de umor şi iubitor de toate deliciile vieţii, nu suportase nici o disciplină, nici

măcar pe cea a liceului pe care l-a abandonat fără regrete în plină adolescenţă, spre dezolarea familiei. În ciuda unei mari rezistenţe fizice, a unei memorii impresionante şi a unei capacităţi de concentrare pe măsură, nu pare a fi ambiţionat altă consacrare decât titlul necontestat de cel mai bun jucător de poker al oraşului. N-avea copii şi soţia sa îl adora; câtă vreme au avut bani, s-au răsfăţat unul pe altul, certându-se şi împăcându-se într-o continuă bună dispoziţie, ca în joacă. Mai bine decât ei nu ştia nimeni cum s-ar putea întrebuinţa în chip plăcut ziua următoare, fără exces şi fără a supăra pe nimeni. Le plăcea să fie eleganţi, iar când mergeau la Bucureşti, unde trăgeau la hotelul Union, o ţineau din spectacol în spectacol. Oricare ar fi fost, în ochii Partidului, motivaţia acelei prime arestări a lui, era uşor să percepi antagonismul radical între structura lui psihică şi ordinea constrângătoare a noului sistem.

Cam tot atunci, Marta îi comunicase lui Pascal o ştire asemănătoare privindu-l pe Dimitrie Grefu, care fusese cel mai tânăr secretar al tatălui lor. Mai apropiat, ca vârstă, de ei doi decât de maestrul său, Mitică Grefu se arătase extrem de drăguţ cu noi toţi de când lucrurile deveniseră atât de grele; se mai întâmplase ca el şi soţia sa să locuiască pe acelaşi palier cu vărul meu Dodel, şi între cele două perechi se legase o prietenie dintre cele mai trainice. Nimeni nu vedea nici un sens în aceste arestări şi aşa se şi explică reacţia lui Pascal: „*Vestea cu unchiul Ionel m-a lăsat oarecum la fel de mirat ca şi celelalte asemănătoare, dar am primit-o cu mai mult calm. Ce vrei, m-am obişnuit şi ne-am obişnuit. Îmi pare extrem de rău pentru el.*”

În scrisorile Martei către Pascal găsesc imagini mai luminoase, colorate cu un fel de duioşie. Primele sunt legate de botezul lui Ocu, cel de-al doilea fiu al lui Camil. Ceremonia a avut loc la Biserica Albă şi naşă a fost Marta, pe care o mai cheamă şi Octavia. La un moment dat, în timp ce preotul slujea, Camil a luat copilul şi mi l-a pus scurt timp în braţe, explicându-mi că ţinea să-l facă părtaş şi pe Pascal, prin mine, la acel mister. Asemenea gingăşii făceau parte din firea lui Camil şi m-au impresionat întotdeauna.

Apoi, Marta a avut o inspiraţie neaşteptată şi, în timpul primului ei concediu, a închiriat pentru zece zile o cameră la Comăneşti, ca să stea mai mult cu fratele ei. Primeam veştile lor cu extremă fericire. Marta îşi luase de citit şi de scris, încerca să traducă din Rilke, dar mai ales îi gătea lui Pascal, care-şi petrecea cu ea sfârşitul după-amiezii. Fratele şi sora s-au iubit totdeauna foarte mult, iar această reapropiere le-a făcut bine amândurora. Marta îmi explica îndatoririle lui Pascal, care erau să înregistreze munca fiecărei echipe şi să întocmească, la sfârşitul lunii, situaţia generală a sumelor pe care şantierul Sovromului urma să le plătească Armatei. Era plină de admiraţie pentru felul în care îşi îndeplinea misiunea, dar şi speriată din când în când: „*Fumează 20 de Naţionale pe zi şi înjură îngrozitor.*”

În sfârşit, la reîntoarcere, Marta a înregistrat un succes esenţial, obţinând hârtia de repartiţie definitivă asupra odăii în care locuia împreună cu madame Marie. Trăisem cu spaima evacuării lor câteva săptămâni şi când, după nu ştiu câte drumuri şi o recomandare ultra-elogioasă de la acel Institut al Academiei unde lucra ea, Marta şi-a văzut înregistrată încăperea pe numele ei, a fost ca un dar al destinului pentru noi toţi.

Între timp, ne parveniseră ştiri de la tante Aline. Au fost mai întâi o carte poştală sau două, conţinând diferite cereri de haine şi alimente, la care noi şi prietenele ei am răspuns trimiţând pachete şi bani. Apoi, printr-o persoană curajoasă, ne-au sosit şi două scrisori libere, pe care tante Aline ne recomanda să le rupem. Aşa am şi făcut, nu fără a le fi copiat mai întâi stenografic într-un caiet al meu, de pe care transcriu aici o parte:

„*Dragii mei, vă scriu pe ce am putut găsi printre pachetele mele. E teribil ce muncim. Am fost la aranjat lemne în vagoane, apoi la vagonete cu pământ. Acum de o lună la spălat rufe. Şaizeci de cearceafuri pe zi şi călcat tot atât. Aceasta e norma şi de nu se face, vai... Aici cheltuim foarte mult cu mâncarea. Cumpărăm de la un magazin, aşa mai pe ascuns, căci altfel din cartofi şi fasole nu ieşim de când am plecat... Nouă ni se spune că la Canal se contează la jumătate şi la 23 august ieşim. Tot vorbe... Cei cu doi ani şi cu vini mai mari pleacă dacă se intervine. Pe mine m-au*

evidenţiat cu numele, în public, ca perfectă muncitoare şi spălătoreasă!! Şi tot văd că stau aici. Şi am pedeapsă pentru cinema de şase luni şi am trecut de jumătate. Depinde de Securitate... V-am mai trimis o scrisoare tot prin acelaşi mijloc. Cred că aţi primit-o, în care vă spuneam iadul ce e aici. Azi leşină una, mâine alta, dar nu le pasă. Au fost zile unde au fost şi 20 de bolnave. Cu tuberculoză mergi la piatră. E ordinul dat..."

În pasajele absente, biata tante Aline înşira sugestii care mai de care mai absurde, cum ar fi fost să întrebăm pe doamna cutare (cu stradă şi număr), cum a procedat ca să fie liberată mai devreme, sau să mergem la cutare sediu al Securităţii, ba chiar să încercăm să ajungem, printr-un lanţ al slăbiciunilor cum fuseseră cele din tinereţea ei, „*la Teohari*"[23]. Evident, am distrus acele pagini cu multă convingere.

*

„*Dragii mei,* începe o scrisoare a mea către Marta şi Pascal, în timpul cât erau împreună la Comăneşti, *întâi de toate aştept să vă minunaţi de calitatea hârtiei şi de faptul că vă scriu pe ea; n-am descoperit-o într-un fund de sertar, n-am şterpelit-o de la birou, n-am primit-o cadou, am cumpărat-o cu 1,20 bucata de la un vânzător cu rămăşiţe de mentalitate mic-burgheză care a vrut să-şi menajeze vechea clientelă. Păcat însă că nu mi-a dat prea multă. În orice caz am acum pentru corespondenţă...*"

Hotărât lucru, cantitatea obţinută a fost foarte mică de vreme ce în teancul de scrisori din acel an se află doar câteva care să fie aşternute pe un suport prezentabil. Toate celelalte au un aspect astăzi neverosimil. Hârtia ia toate formele posibile, e galbenă şi se scămoşează, e ruptă de multe ori din caiete şi scrisă ba cu stiloul, ba cu peniţe care zgârie sau împroaşcă cerneală şi, de foarte multe ori, cu creionul. Era vremea când chiar şi corespondenţa oficială se redacta pe jumătăţi de pagină. În schimb, se îngrămădeau în dulapuri „situaţii" şi „tabele", botezate popular „cearceafuri", cu interminabile şiruri şi coloane de

[23] Teohari Georgescu era ministru de interne în acea vreme.

cifre. Acestea trebuiau neapărat să corespundă în colţul din dreapta jos, adică totalul vertical să fie acelaşi cu cel orizontal în acel punct – dar nu prea era nevoie să aibă vreo legătură serioasă cu realitatea. Lică Herşcovici, responsabilul cu aprovizionarea, se lua cu mâinile de păr. „Uită-te şi tu ce scrie aici! Stoc la 31 decembrie 1955! Păi nu sunt nebuni? Cum să ştiu eu cât o să am peste cinci ani în magazie?” Realismul lui viguros venea inutil în contradicţie cu ideologia. Era primul nostru contact cu economia planificată şi trebuia să-i facem faţă. Se zvonea că, în nu ştiu ce minister, cifra totală a necesarului de sare prevăzută ar fi ajuns pentru toată economia naţională. Sau poate erau vorbe. Eu nu mă pronunţam şi copiam conştiincios la maşină tot ce mi se dădea. În seara de 9 august, la zece şi jumătate, îi scriam lui Pascal: „*Sunt aici în perioadă de fierbere. Am sosit acasă direct de la fabrică acum trei sferturi de oră. Mi s-a prezentat ieri o ţidulă spre iscălire: «În vederea predării în termen a Planului Cincinal, programul de lucru va fi 7 dim.–7 seara, pentru tov. notaţi mai jos.» Dintre care fac parte. Asta până la 17 august.*”

Probabil că în acea vreme s-a întâmplat ca tovarăşul Bondar, un inginer de vreo 30 de ani care era, dacă nu mă înşel, responsabil cu planificarea, să-mi ceară să vin într-o seară la zece şi să bat sub dictarea lui cifrele de plan, până a doua zi dimineaţa. Pe atunci nu-mi puteam permite să refuz nimic şi astfel m-am pomenit, pe o noapte de vară fără lună, într-un autobuz aproape gol care m-a lăsat singură în câmp, la vreo 200 m de fabrică. Mi se făcuse inima cât o pietricică şi-mi ţineam ochii pironiţi pe becul minuscul care se legăna în depărtare, deasupra porţii, ca un far; mi-era mai ales frică de câini. Portarul care moţăia m-a privit mirat, dar am traversat vitejeşte curtea asfaltată, acum pustie, şi am urcat scara spre etajul întâi, unde erau birourile.

Trebuie să spun de la bun început că tovarăşul Bondar nu avea nici o intenţie necuviincioasă, fiind sincer înspăimântat la gândul că, a doua zi, nu va putea preda „situaţia producţiei” încheiată. Nu ştiu dacă voia să se afirme sau îi era doar frică să nu fie sancţionat. Am trecut cu mirare pe culoarul gol pe care se înşirau, de o parte şi

de alta, cele de două ori şase birouri pe care le cunoşteam prea bine, telefoanele, financiarul, vânzările, cadrele, contabilitatea, planificarea, cabinetul directorului şi aşa mai departe, toate acum neverosimil de tăcute. În prima mea zi de lucru mă izbise aspectul negricios al locului, pe care nu ştiusem să mi-l explic; acum ştiam că în structura cauciucului intră multe substanţe neplăcute sau rău mirositoare, cea mai dezagreabilă fiind negrul de fum, care era răspândit peste tot: e un praf extrem de fin şi un pic gras, care aderă ca un lipici pe toate suprafeţele. În noaptea aceea birourile, lipsite de vânzoleala din timpul dimineţilor, păreau cu deosebire murdare. Ne-am apucat să lucrăm; la unsprezece au plecat din fabrică cei din schimbul doi şi au intrat cei puţini din schimbul trei: întreprinderea nu-şi putea permite să întrerupă arderea cuptoarelor. O vibraţie surdă, îndepărtată, venea dinspre hala mare, care se afla sub noi şi se prelungea în afară, pe o suprafaţă mult mai întinsă.

După ora două a fost vizibil că nu puteam continua; mi se închideau ochii între o clapă şi alta, iar tovarăşul Bondar a avut ideea, ca să mă trezească, să-mi arate fabrica. Îi sunt recunoscătoare şi acum. Am coborât împreună şi am trecut atent pe lângă toate maşinile, din secţie în secţie, el explicându-mi câte ceva despre cele la care se lucra; îmi pierise somnul cu totul şi deschideam ochii cu patimă, ca să nu pierd nimic.

Mă obişnuisem cu chipurile muncitorilor, mânjiţi cu negru de fum pe faţă şi pe mâini şi pe care-i vedeam mai ales în ziua de salarii, dar şi alteori, când aveau câte o treabă pe la birouri. Nu-i văzusem însă niciodată în plin lucru şi spectacolul din acea seară mi s-a părut a fi unul de infern. Culoarul birourilor comunica printr-o uşă cu hala de la parter, spre care cobora, după un palier, o scară răsucită de metal. De pe palier însă, puteai cuprinde cu privirea aproape întreaga activitate. Şi nu era vorba numai de privire, era o percepere totală, în care intrau luminile, umbrele, formele, dar şi mirosurile şi zgomotele de tot felul care însoţeau munca. În anii următori am revăzut adeseori hala şi am străbătut-o cu piciorul, dar acel tablou nocturn a rămas pentru mine mai viu decât oricare, mai ales după ce

i s-a adăugat vizita noastră la alte secţii şi la secţia cazane, unde fochiştii arătau cu adevărat, printre flăcările înalte, ca nişte draci.

De pe palier am urmărit o scenă pe care nu sunt sigură că voi reuşi s-o descriu aşa cum am văzut-o. Fabrica producea diferite mărfuri industriale, dar mai ales tuburi şi furtunuri de diferite diametre, de la furtunurile de aragaz până la tuburile cele mai groase, cu nu ştiu câte inserţii de pânză. În acea noapte se muncea la scoaterea unui asemenea tub de pe dorn. Dornul era un fel de drug cilindric de metal, lung de câţiva metri şi cu o secţiune cam cât o farfurie mare, iar tubul fusese construit pe el prin aplicaţii succesive de cauciuc fierbinte şi de benzi de pânză, până la grosimea voită. Acum tubul trebuia desprins de pe dorn şi pentru asta două echipe de câte trei-patru bărbaţi, mânjiţi de funingine şi goi până la brâu, căci în august temperatura fierbinte din sală era de nesuportat, trăgeau în direcţii inverse, unii de dorn şi alţii de tub, opintindu-se, după nişte comenzi care semănau cu cele de la ambarcaţiunile sportive. Atâta doar că nu era un sport, ci doar un efort foarte mare, apa şiroia pe ei şi la fiecare comandă se câştigau câţiva centimetri, după care efortul trebuia reluat. Imaginea amintea desenele ce zugrăveau începuturile industrializării în atelierele secolului al XVIII-lea, când s-au născut ideile socialiste şi trebuie să spun că nicicând acestea nu mi-au fost mai aproape. Mi se părea neverosimil ca unii oameni să le impună altora să-şi câştige viaţa în acest fel sau, dacă da, ar fi trebuit plătiţi regeşte şi să se inventeze cât mai curând alte soluţii tehnice, alt mod de lucru, alte condiţii de viaţă...

La reuniunea recentă pe care am pomenit-o, cu cele două „supravieţuitoare” din care una a rămas să lucreze multă vreme în acelaşi sector, le-am povestit reacţia mea din acea seară şi ea mi-a spus cu tristeţe:

— Şi acuma se face la fel...

Mica fabrică a dispărut de mult. Încă de când eram acolo începuse construirea unui mare Combinat de Cauciuc, care astăzi există şi, cred, produce. Sper din tot sufletul că e mai curat şi că s-au instalat filtre. În orice caz, se ajunge la el cu tramvaiul, al cărui traseu a fost prelungit chiar până în

comuna Jilava. Într-un ritm lent şi mai degrabă întortocheat, industrializarea progresează şi la noi, deşi am asistat între timp la atâtea dărâmări şi prefaceri. În anii ’50 pe care-i evoc aici nu reuşeam să găsesc un răspuns la întrebările care mă obsedau: de ce trebuiau atâtea sacrificii, de ce eforturile nu doar se însumau, prelungindu-se, ci totul se distrugea şi trebuia reluat de la zero, mai ales în construirea sufletelor şi minţilor? După 1989 am văzut distrugându-se, la rândul lor, roadele noilor eforturi acumulate în cei patruzeci de ani anteriori, săptămână de săptămână (să nu uităm şi duminicile). Structurile gigantice de fier care astăzi spintecă cerul şi ruginesc pe amplasamentul fostului Combinat de la Călăraşi sunt altă imagine de coşmar, pe care aş fi dorit să n-o fi văzut niciodată. Blestemul nostru să fie repetarea mitului lui Sisif, fără speranţă?

Bineînţeles, pe la şase dimineaţa am fost trimisă acasă cu unul din camioane şi am dormit până a doua zi.

*

Tao! Osiile vieţii cântă. Marii nuferi,
Lungi cât gândurile, nu se clatină când suferi.
Perlele nu se-ntristează. Munţii dorm în apă.
Lângă templu înţeleptul seamănă şi sapă.

Versurile lui Mircea au fost în vremea aceea, pentru noi ceilalţi, un sprijin esenţial. Se arăta, faţă de noi, mai matur, mai înţelept şi mersese, pe plan artistic, mai departe. Mai avea de absolvit un singur an la Medicină, dar, deşi a fost un medic şi un dascăl de excepţie, vocaţia lui literară a fost de la început precumpănitoare. În acel an scrisese trei cicluri importante de poeme, care aveau să-i apară aproape douăzeci de ani mai târziu. Cel de *Catrene*, din care am extras versurile de mai sus, stăruia în mintea noastră cu deosebire, dar nu era singurul. În plus, autorul său continua să înainteze în cunoaşterea limbii şi culturii eline, pe care le integrase fiinţei lui cu o neaşteptată uşurinţă.

Universul lui Alexandru Miran este bucolic, dar tendinţa spre împăcarea contrariilor într-o lume a măsurii şi armoniei

răspunde unei profunde aspiraţii mistice. Bunicii săi au fost amândoi preoţi, unul greco-catolic şi altul ortodox. Vacanţele copilăriei, petrecute la unul din ei, într-o casă de ţară cu livadă ca un tărâm de rai, au răspuns an de an acestei aspiraţii. Mai târziu, lumea Greciei antice i-a adus o parte din răspunsuri, dar nu pe toate. De-a lungul anilor, poetul şi-a lărgit aria cunoaşterii, pentru că setea de absolut trece, în firea umană, prin aspiraţia către totalitate. Nimeni, nici în ziua de azi, nu ştie câte ştie el despre Bactriana sau Cappadocia, despre Averroes sau Patanjali. Acestea nu sunt informaţii, ci ajutoare, toiaguri am putea spune,

pe drumul necesar
de la genune la genune prin cleştar.

În zilele de atunci, atât de încărcate de efort şi de lupta cu realităţi noi şi aspre, ritmul versurilor lui ne apărea în minte în subtext, pe tăcute, de câte ori aveam nevoie de ajutor. Ele prelungeau prezenţa maeştrilor interbelici – pe atunci Arghezi, în tăcerea lui, îşi dădea încă mâna cu Blaga – şi părea un fel de minune să-ţi regăseşti în ele, transfigurate, bucuria şi tristeţile. În Moldova, Pascal primea din când în când îndemnuri şi sfaturi nu doar înţelepte, ci şi poetice, căci Mircea socotea că scrisul era sacru: în reuniunile noastre nimeni nu era mai vesel, ba chiar uneori mai copilăros decât el, dar aşternerea cuvintelor pe hârtie, fie şi într-o simplă scrisoare, rămânea în ochii lui un ritual încărcat de mister. Iar poemele, care evocau adeseori lucruri simple, le spuneau în stihuri de o frumuseţe sobră şi treceau în sufletele noastre ca un balsam, pentru că frumuseţea, înainte de toate, răscumpără:

Departe stăm, prietene, departe,
în haine de rogoz, cu plumb în glezne, dur...
Cântăm în sinea noastră tainic şi subţire,
cu licărul de cântec să ne-aprindem...
dar sună bocete, căderi, suspine de ulcele,
pălesc de timpuriu mlădiţele de vie

şi-o grapă trece-nsângerată printre stele.

Unele versuri ne îndreptau paşii spre înţelepciune, deşi de multe ori abia le înţelegeam:

La moartea păpădiilor nu sta pe plaiuri,
căci te cuprinde-n visul ei furtuna pură,
te-nvăluie, te surpă blând, îţi cântă iară,
cum sufletele petrecând prin multe naiuri,
curgând cu atâta risipire şi măsură,
nu-şi amintesc poiana, în care lăcrimară.

Altele erau legănare şi vis:

În noaptea spumegată ce m-a dus
la singura vărsare, draga mea,
trimite-mi fagurii, de foarte sus,
şi scutul pur şi mare ca o stea.

Apropierea dintre Marta şi Mircea creştea din ce în ce, iar Pascal şi cu mine o urmăream de departe, cu sfială, ca şi când răsuflarea noastră ar fi putut s-o tulbure. Ciclul de *Preludii pentru psalmi*, încă incomplet, avea să cuprindă poeme de o rară puritate. Toate acestea erau daruri ale sorţii care căutau parcă să îndrepte balanţa interioară, prea adesea ispitită să atârne greu doar în partea suferinţei.

*

Pascal, la Comăneşti, citea din ce în ce mai mult din Evanghelii şi Epistolele Apostolului Pavel îi erau tot mai aproape de suflet. Când avem de înfruntat greutăţi concrete, ridicarea gândului pe planul generalităţilor este totdeauna o uşurare. Pe lângă asta, religia creştină nu doar îţi recomandă, ci îţi porunceşte iubirea, ceea ce dă vieţii interioare a credincioşilor ei o culoare unică. Pascal nu era singurul care să simtă nevoia acestui sprijin: „*Dragele mele, nu v-am spus până acum că printre băieţii nou veniţi la noi cei mai mulţi sunt de la ţară. Dimineaţa, la spălător, când lumina abia începe, unii din ei se depărtează puţin şi, în picioare, cu faţa către răsărit şi către Cer, se roagă. E*

foarte impresionant." Iar ceva mai departe, Pascal adaugă: „*Dumnezeu mi-e mai aproape ca oricând aici.*" Altminteri îşi vedea de însărcinările sale de normator, se înscrisese la un concurs de şah şi se ocupa şi de corul unităţii.

Luna septembrie avea să ne aducă tuturor bucuria unei lungi permisii a lui, care i-a îngăduit să-i revadă pe toţi cei dragi, iar nouă să ne închipuim, timp de vreo opt zile, că reintrasem în normal. Înainte de sosirea lui avusesem şi o vizită scurtă a părinţilor mei. Veniseră îngrijoraţi, pentru că cineva le pusese în vedere să se pregătească să părăsească şi locuinţa unchiului Mitică, peste aproximativ două săptămâni. Începuseră aşadar din nou să împacheteze şi ţin minte şi acum strângerea de inimă, cumplită, când i-am văzut plecând. A câta evacuare era asta şi unde aveau să se ducă? În acel an mama împlinise şaizeci de ani şi tata, şaizeci şi unu. Concret, nu-i puteam ajuta cu mai nimic. Îmi vândusem energia şi timpul fabricii Zorile şi trebuia să-i fiu acesteia recunoscătoare pentru că mi le cumpărase.

Marta intrase într-un schimb activ de cărţi cu un nou grup de tineri. O bună colegă a ei din liceu, Crina Georgescu, fiica unui profesor de drept comercial la Universitatea din Iaşi, urma aici Facultatea de Litere şi se împrietenise cu un student care nu era altul decât viitorul Alexandru George, mai sus pomenit. Suprapunerea figurii lui cu imaginea fugară de la Institutul Italian am făcut-o doar mai târziu. Până una, alta, se vedeau cu toţii şi, când aveau chef de muzică veneau la noi, unde se afla un tezaur scăpat de la evacuarea casei Bentoiu şi repartizat lui Pascal: un aparat de radio cu pick-up şi o colecţie de discuri. Erau interpretări vechi, astăzi celebre, şi de cumpărat nu se mai găseau în oraş de ani de zile. Niciodată ca pe acea vreme n-am verificat cu toţii mai clar, mai evident, puterea extraordinară pe care o au unele pagini muzicale de a te înălţa, a te purifica aproape imediat, ca o rugăciune. Crina şi Marta se completau perfect, îşi răspundeau cu umor ca la ping-pong, şi cum erau de aceeaşi înălţime, ceva mai mărunte decât mine şi cumva mai fragile, fiind cu trei ani mai mici, mi le închipuiam uneori ca pe nişte jucării: Crina, care mergea mult la ştrand, ar fi fost o păpuşă de ciocolată,

iar Marta, mai blondă, una în costum tirolez. Tot ce vreau să sugerez era că acel grup era extrem de vesel.

Împreună şi glumind, ne regăseam vârsta adevărată, care era încă atât de aproape de adolescenţă. Pascal venise cu nişte bani ai săi, căpătaţi la Comăneşti în chip de primă sau gratificaţie („*Detaşamentul nostru a ieşit cel mai bine, dintre toate din regiune.*”) În taină, a făcut nişte cumpărături alimentare şi, după plecarea lui, am găsit în bufet o sumă de provizii şi de conserve care ne-au înduioşat peste măsură.

*

Pe 24 septembrie 1950, tata a fost arestat şi trimis la Canal.

Asta ştim acum, dar atunci nu ştiam nimic, doar că-l luaseră. Dacă ni s-ar fi spus că fusese condamnat, în acea primă arestare, numai la 12 luni, poate ne-ar fi fost mai uşor. Motivarea condamnării, pe care am aflat-o acum, a fost „pentru activitate PNŢ” Am mai spus că acea activitate încetase în 1933.

Cât timp aveau să-l ţină într-adevăr nu ştiam, dar în ultima vreme aflasem cam ce avea să fie: ne puteam oarecum zugrăvi barăcile de lemn, înghesuiala, apelul de dimineaţa, munca extenuantă, foamea – pentru el şi frigul, căci iarna era aproape. Problema era cum va rezista. Cum am spus, avea 61 de ani. Îmi repetam argumente liniştitoare, care erau şi adevărate: că fusese sportiv, că nu avea nici o boală cronică şi, mai ales, că era o fire echilibrată şi un temperament calm, cu destul umor ca să relativizeze lucrurile. Dar era extrem de slab, şi trebuie spus că acele arestări, pe lângă suferinţa despărţirii, aveau asupra celor rămaşi un efect psihologic foarte deprimant. Se ştia că omul va fi multă vreme diminuat, umilit, supus jignirilor de tot felul şi lipsit de drepturile cele mai simple, curăţenie corporală, posibilitatea de a se izola, îngrijire medicală şi alte asemenea. Cât despre muncă, scrisorica de la tante Aline, care zugrăvea condiţiile de lucru făcute femeilor, te lăsau să înţelegi cam cum arătau cele ale

bărbaţilor şi ce se aştepta de la ei ca efort fizic. Cifrele şi descrierile publicate în ultimii ani pot îngrozi pe oricine.

Acea arestare a marcat pentru mine răsturnarea completă a raporturilor între generaţii. De unde mai păstrasem oarecare agresivitate post-adolescentină, sentimentul care m-a copleşit atunci a fost unul de *milă*, o milă adâncă, atotcuprinzătoare, care nu m-a mai părăsit niciodată. Nu ei, părinţii, aveau să mă mai protejeze sau să mă îndrume, ci eu eram pusă în situaţia să-i apăr pe ei. Iar respectul şi dragostea care li se cuveneau trebuiau înzecite, pentru că fuseseră pedepsiţi pe nedrept. Alteori mă cuprindea o pornire de revoltă pe care n-aveam cum s-o exteriorizez şi pe care de obicei o potoleam afundându-mă în muncă sau în lectură. Dar, cum îi scriam lui Pascal, „*Evangheliile sunt singurul lucru pe care mai pot să-l citesc*”*.*

După mai mulţi ani, tata mi-a povestit că în prima zi, intrând în acel careu în care deţinuţii erau adunaţi când soseau nou-veniţii sau li se făcea cunoscută vreo anume dispoziţie, s-a împiedicat şi a căzut. În timp ce se aduna de pe jos, a auzit pe unul spunând în spatele său: „ăsta nu mai iese viu de-aici!” Era mândru, ca de o performanţă sportivă, de faptul că-i dezminţise pronosticul.

De la mama am primit, două zile mai târziu, un bileţel în care-mi dădea detalii despre evacuarea ei şi despre noua ei gazdă: *„Je crâne. J’espère que tu en fais autant.*” *(Ţin capul sus şi caut să mă arăt curajoasă. Sper că şi tu faci la fel).* Biletul însoţea un transport făcut cu o căruţă; din transport lipsea ce fusese mai preţios, dar asta nu mai avea nici o importanţă. Mai grav era că acea gazdă, căreia i se rechiziţionase astfel o încăpere, o umilea la rândul ei pe mama, atât cât putea: casa îi fusese curată ca un pahar, iar acum camera aceea plină de cufere şi baloturi „îi stătea în gât”. Mama a încuiat odaia şi a venit să stea cu mine.

Pentru fiecare din noi două, prezenţa celeilalte, chiar redusă la foarte puţine ceasuri pe zi, a fost o binecuvântare. O regăseam seara la întoarcerea de la fabrică, făcuse focul spre seară (cu mare economie de lemne), aveam pe cine săruta dimineaţa, când plecam. Iar cu Marta şi cu madame Marie se înţelegea de minune.

În acea vreme şedinţele erau aproape zilnice, la biroul Martei şi mai ales la mine. Locuri de adunare se aflau în tot oraşul, în Piaţa Universităţii, la Arenele Romane, în sala Giuleşti. Ocaziile erau dintre cele mai diverse, toate fiind prezentate ca nişte obligaţii absolute. Putea fi vorba de ARLUS, (Asociaţia Română pentru Legăturile de Prietenie cu Uniunea Sovietică), de UFDR (Uniunea Femeilor Democrate din România), de „încheierea lucrărilor Congresului Păcii din ţara noastră”, de un meeting „în cinstea Comitetului Administrativ al Uniunii Internaţionale a Sindicatelor Textile, Pielărie şi Blănuri”. Când mă întorceam seara în odaia cu pianul, cărţile şi tablourile familiare, aveam sentimentul că duceam o viaţă dublă şi că una din ele nu era, nu putea fi reală. Cel mai acut resimţisem această dedublare în dimineaţa în care aflasem de arestarea tatei. Eram la fabrică şi am fost chemată de mama la telefon. Stăteam în picioare într-un birou plin de oameni, cu receptorul în mână şi spuneam neutru, ştiind acum prea bine să-mi controlez expresia feţei: „Da. Da. Am înţeles. Foarte bine. Te aştept.” Comunicarea fusese probabil şi ea cu totul neutră. Se folosea formula „s-a dus să-l întâlnească pe cutare” sau „a plecat în provincie”, după cum avea să circule victorios, pentru ştirea eliberării, informaţia cu subtext pozitiv „Cutare s-a întors *din vilegiatură*”. Când, după arestarea unchiului Ionel, fusese evacuată soţia lui, mama îmi scrisese pudic: „Tilly s-a mutat”. Arestările erau urmate automat de confiscarea locuinţei şi de repartizarea alteia, cât se poate de mizeră. Mutarea propriu-zisă era efectuată în chiar aceeaşi zi, de către camioanele Ministerului de Interne. Dar aş putea spune cu un umor negru că formula cea mai spirituală pentru o asemenea evacuare îmi pare a fi cea folosită doi ani mai târziu de Nana, soţia lui Dodel, scriindu-i la Poarta Albă despre ea şi fetiţa lor: „*Ne-am mutat. Transportul a fost gratis*”.

Din fericire, după numai câteva săptămâni am aflat unde era tata. Soţia lui Mitică Grefu primise şi ea ştiri de la soţul ei, fără să aibă prea mult de aşteptat: lucrurile se mai organizaseră. Tata scrisese una din acele cărţi poştale tipice, cu cele zece rânduri îngăduite şi scrise mărunt, indicând ce trebuia să conţină viitorul pachet. Se vede că

se întâlnise deja cu unchiul Ionel, căci amândoi recomandau soţiilor lor să-şi păstreze banii şi energia pentru pachete şi să nu cheltuiască venind „la vorbitor”. Cele două asemenea experienţe de acest fel pe care le-am făcut în timp m-au convins că aveau dreptate. Nimic n-a fost mai dezamăgitor şi mai deprimant.

Cât despre pachete, ele au fost un leit-motiv al acelor ani. Cele pentru tata aveau să ia locul celor pentru tante Aline. Trebuie spus că alcătuirea lor cerea multă ingeniozitate. Într-o vreme când nu existau ambalaje de plastic, era o întreagă artă să te asiguri că slănina nu se va topi peste zahărul cubic, că borcănelul cu dulceaţă nu se va sparge şi nici DDT-ul nu se va răspândi peste cozonac. Până la urmă s-a dovedit că primele două ingrediente erau de fapt singurele cu adevărat necesare, ploşniţele dispărând de la sine în timpul sezonului rece, iar celelalte fiind simple răsfăţuri.

*

Tante Aline s-a întors în casa din Dimitrov la 15 noiembrie, la încheierea celor şase luni atribuite pentru vizionarea filmului cu Olimpiada. Nu slăbise foarte tare, dar era tot timpul surescitată. Dormea cu mine; la 4 dimineaţa sărea în capul oaselor ca un arc, aşteptând să audă ordinele brutale ale supraveghetoarelor. Seara, când mă întorceam, o găseam înconjurată de prietene, cărora le povestea experienţa ei. Până spre sfârşitul vieţii şi-a spălat cu mâna cearceafurile cu un fel de satisfacţie amară, cea a muncitorului calificat fără voia lui.

Problema era acum că-şi pierduse camera şi, bineînţeles, Oficiul de închiriere refuza să i-o dea înapoi. Tante Aline însă nu înţelegea să locuiască decât în propria ei casă, şi avea dreptate. La început a propus ca Marta să-i cedeze odaia ei, obţinută de curând cu atâta greutate: riscam cu toţii să o pierdem defintiv şi pe aceea. Soluţia imaginată de tante Aline după câtva timp n-ar fi trecut prin cap oricui, dar a fost excelentă. O duminică întreagă, am muncit cu toatele să scoatem cărămizi din pavajul pivniţei şi să înjghebăm cu ele un zid de-a curmezişul holului de la

intrarea din spate, care din fericire avea şi o fereastră. A doua zi a venit un lucrător mai priceput, a montat o uşă la încăperea astfel obţinută şi până la urmă s-a putut trece toată situaţia pe hârtie chiar la Oficiul de închiriere, mulţumit că i s-a pus la dispoziţie un spaţiu suplimentar.

Rocadele pe care le făceam pentru dormit în tot acel timp au fost de pomină, pentru că sosise în Bucureşti, pentru un timp, şi mama lui Pascal şi a Martei. Am mai vorbit despre firea ei ciudată, în care autoritarismul şi siguranţa de sine, moştenită de la neamul Alinei, se asociau cu o apreciere foarte originală a realităţii. Nu făcea decât ce voia şi, începând de la felul de a se hrăni şi a se îmbrăca, până la cel de a-şi petrece ziua, toate erau imprevizibile şi nu ţineau seama de obiceiurile comune. „Nu sunt nebună”, spunea ea râzând şi, într-adevăr, nu era, dar era extraordinar de greu de trăit cu dânsa, cu atât mai mult cu cât ţinea neapărat, cu cele mai bune intenţii, să te facă să aderi la părerile ei. Se descurcase un timp singură, la Câmpina, în ceea ce rămăsese intact din vechea casă distrusă de bombe, utilizând banii care-i veneau de la via care-i aparţinea personal, dar care erau, după noile legiuiri, extraordinar de puţini. Acum vindea din casă tot ce se mai putea, de la cele câteva bijuterii până la sobele şi inventarul casnic, apoi venea pentru săptămâni de-a rândul în Bucureşti, petrecându-şi timpul mai mult prin cinematografe. Trăia încă, din fericire, o soră a mamei ei care până la urmă a găzduit-o în propria sa casă, timp de mai mulţi ani de zile. Pascal şi Marta, gândeam eu cercetând cu privirea portretul tatălui lor, ca şi când ar fi putut să-mi dea de ştire ceva despre el, au fost loviţi de destin, în părinţii lor, mult mai grav decât eram eu. Bucuria de a o avea pe mama lângă mine era cu atât mai mare, precum şi recunoştinţa că-mi fusese dată.

Pascal, în depărtare, era chinuit de gândul că Marta şi cu mine eram prinse între atâtea probleme, iar el nu ne putea ajuta cu nimic. În toamna aceea citea Faptele Apostolilor şi pătrundea tot mai adânc în gândirea creştină. Orice suflet religios se află constant în dialog cu divinitatea, dar formularea intelectuală a adevărurilor spirituale, familiarizarea cu ele până când fac parte din fiinţa ta odată

pentru totdeauna, cer adesea ani şi ani de zile. Disciplina cvasi-militară favoriza, de fapt, concentrarea asupra vieţii interioare şi, în anii următori, Pascal, care se putea lipsi de somn într-un chip pe care eu îl socoteam miraculos, avea să facă, între orele patru şi cinci dimineaţa, lecturile cele mai serioase şi mai temeinice din existenţa lui.

Atunci s-a întâmplat ceva care, pentru mine, a luat proporţiile unei ultime şi insuportabile lovituri: mama s-a îmbolnăvit de scarlatină şi a trebuit internată în spital. Când făcusem eu această boală, la vârsta de zece ani, tata o ţinuse departe de mine în toate cele patruzeci de zile de izolare, câte se făceau pe atunci, explicându-mi că mama nu era imună şi că formele pe care acea boală le ia la adulţi sunt extrem de grave. Şi iată, o făcuse acum, în pragul bătrâneţii.

În toamna anului 1950 a fost o mare epidemie de scarlatină în Bucureşti şi spitalul Colentina, unde se repartizau bolile contagioase, era arhiplin: în prima noapte, mama a fost repartizată în pat cu doi copii. Din fericire pentru noi toţi, lucrurile n-au evoluat spre rău. Nişte rude mai îndepărtate, surorile Diamandi, mi-au oferit penicilină, medicament străin cu acţiune, pe atunci, miraculoasă; din dragoste pentru bolnavă, nici măcar nu mi-au cerut bani. Boala a avut o evoluţie uşoară şi Mircea m-a pus în legătură cu un coleg al său, care făcea un stagiu chiar în acea unitate spitalicească. Viitorul doctor Puiu Stoiculescu, pe care l-am implorat atunci să aibă grijă de mama, purta la gât un stetoscop care m-ar fi impresionat foarte tare, dacă sugestia intimidantă n-ar fi fost dezminţită, dincolo de ochelari, de o expresie de mare bunătate. N-aveam habar că, împreună cu Mira Vulcănescu, viitoarea lui soţie care se afla încă în liceu, aveau să devină unii dintre cei mai constanţi şi mai apropiaţi prieteni ai noştri.

Perioada cât a fost mama în spital şi i-am dus grija, imaginându-mi toate complicaţiile posibile, a fost pentru mine o încercare pe care nici nu pot s-o descriu. Mergeam din două în două zile s-o văd din curte, dincolo de geamul de la etaj, ca să mă asigur că e încă în viaţă. Când s-a întors acasă şi am ştiut-o în afară de pericol, deşi extrem de slăbită, a fost şi pentru mine o intrare în convalescenţă. Mai

erau câteva zile până la Crăciun, şi deşi Pascal ne avertizase că nu va putea veni în nici un caz de sărbători, am avut totuşi destulă linişte sufletească pentru a sărbători Crăciunul, atâţia câţi mai rămăseserăm, cu suflete curate de copii, aşa cum se cuvine. Împreună cu Marta, Mircea şi madame Marie, am fost la slujba de noapte la Catedrala Sf. Iosif, iar a doua zi i-am putut scrie lui Pascal ca înainte, calm şi cu un curaj regăsit.

*

Încercarea mea de a reanima întâmplări de acum o jumătate de veac ridică mereu întrebări despre readucerile aminte, despre felul cum se petrec, despre valoarea şi limitele lor. Probabil că nimeni n-a scris despre memorie pagini mai fascinante decât cele în care Sfântul Augustin, în *Confesiunile* sale, îi descrie „vastele palate”, „vizuinile şi grotele”, spaţiile largi în care imaginile lucrurilor stau pitite „ca în nişte despărţituri” şi în înaltul cărora el însuşi „zboară ici şi colo”, căutând să regăsească până şi amintirea amintirilor, ba chiar şi amintirea uitării.

Mult mai modest şi mai simplu, fixată cum sunt asupra unei anumite perioade a istoriei şi a câtorva fire existenţiale, experimentez mereu câte o trezire mirată când, oprindu-mă din lucru, mă văd precipitată în realitatea prezentă. Deosebirea este atât de mare încât îmi tot făgăduiesc să revin la ea şi să mi-o precizez oarecum. Ştiu că imaginile din memorie trebuie verificate; ştiu şi că ele, în contact cu micile mărturii ale timpului, scrisori, însemnări, ziare şi aşa mai departe, pot fi readuse la corectitudinea iniţială. Oricum însă, dacă zăboveşti asupra lor, răsar în jurul fiecăreia zeci şi zeci de variante uitate, omise, şterse, o sumă de amănunte cresc şi se desfac ca nişte flori uriaşe, se lămuresc chiar unele situaţii până atunci inexplicabile, altele doar îşi definesc contururile; toate la un loc capătă o nouă viaţă, o prezenţă, o forţă de sugestie nebănuită şi lanţul cauzal se desprinde încet din magma în care zace scufundat: „legea este în mintea noastră”, spun înţelepţii Indiei, pe care-i iubesc atât.

Ştim cu toţii că tindem să uităm, din trecut, tot ce nu ne pune într-o lumină prea bună, detaliile care, considerate astăzi, ne sugerează că ar fi existat şi alte soluţii decât cele care ne-au apărut atunci inevitabile. Cel puţin aşa se întâmplă cu evocarea perioadelor obişnuite, dar cea de care mă ocup aici nu seamănă cu nici o alta. În ea, evenimentele se desfăşoară puternic şi într-un ritm implacabil, iar această putere, acest ritm unifică totul. Întreaga societate pare îmbrăcată într-o unică reţea neuronală, vie şi activă. De la centrul în jurul căruia executanţii se distribuie pe linii de forţă radiale până la distanţe neuzitate mai înainte, pornesc impulsuri care se transmit aproape instantaneu, nu pierd nimic din violenţa iniţială şi produc peste tot efecte asemănătoare. A fost o vreme a destinului în toată puterea lui. Cei care au făcut parte din acea reţea au acţionat asupra unei mase captive de indivizi lipsiţi de orice posibilitate de apărare, dar nici ei nu au dispus de vreo libertate de acţiune, ci doar au înregistrat ordinele şi le-au transmis mai departe. Iar efectele acestora s-au produs fără ca cineva să le poată modifica, suprima sau întrerupe.

Urmărind fenomenul, o sumă de spirite fanteziste îi atribuiau pe atunci valori emotive extreme, pozitive sau nu, entuziasm sau refuz ostil: era, spuneau ei, „timpul opţiunii”. Alţii, percepându-i forţa oarbă, vorbeau de Istorie (cu majusculă), prezentată ca o forţă irezistibilă ce antrena masele umane spre un ţel doar de ea ştiut. În epoca despre care vorbim, bizara personificare îmi suscita o perplexitate totală. Pentru mintea mea tânără, care încă vedea în simplul bun-simţ o valoare esenţială, istoria fusese până atunci doar un produs al minţii omeneşti, o interpretare coerentă (ce rămânea discutabilă) a unor fapte trecute. Acum se vorbea despre ea ca de o stihie activă, ce determina viitorul, animând spiritele, antrenând popoarele şi împingându-ne pe toţi spre acel ţel luminos şi indistinct al unei societăţi necunoscute, dar presupuse perfecte. Dacă un grup de persoane, pe un teritoriu delimitat, ar fi căzut de acord şi ar fi spus „hai să încercăm, pe pielea noastră, un sistem cu totul nou”, s-ar mai fi putut înţelege. Dar ce se întâmpla aici...

După o experienţă de câteva decenii, vorbeam cu mama, în jurul unei ceşti de ceai, despre toate acestea şi o ţin minte încheind conversaţia cu un suspin: „*Ôte-toi de là que je m'y mette*", (scoală-te tu să m-aşez eu), „*până la urmă asta a fost tot*..."

Pe moment, reducerea unei atât de gigantice lupte de idei la acea formulă simplistă m-a revoltat, şi mă aud încă protestând. Dar, în timp, formula mi-a tot reapărut în minte. Ce-ar fi să fi avut mama dreptate?

*

Povestirea întâmplărilor din anul 1950 mi-a impus să renunţ la cercetarea presei. Am căutat să le reconstitui atmosfera exactă, adică ignorarea, de către noi, a ceea ce avea să se întâmple a doua zi. Evident, ştiam că în plan general nu ne aştepta nimica bun, dar loviturile aveau un caracter individual, era vizat când unul, când altul, iar reacţiile noastre de apărare, tot individuale, depindeau şi ele de firea şi substanţa fiecăruia. Spre sfârşitul anului, cele întâmplate părinţilor mei mă abătuseră dincolo de previzibil. Când, după o lungă pauză, am putut să-mi reiau scrisorile către Pascal, îi scriam: „*E greu să trăieşti când pierzi busola dragostei de viaţă şi de Dumnezeu... e imposibil, de fapt. Nu cred că ceea ce am făcut în ultimul timp s-ar putea numi* trăit. *Ca un râu de munte care ar dispărea la un moment dat în pământ – şi totuşi ar răsări iar, mult, mult mai departe...*" Şi încheiam: „*Bunătate şi umilinţă, cheia a toate.*"

Asemenea perioade de descurajare aveau desigur să reapară, dar poate nu atât de adânci. Vindecător era mereu contactul cu textele mari: *Manualul* lui Epictet, Evangheliile şi, în acel trimestru, câte ceva din filozofia indiană: o traducere germană a unui roman de Tagore, o culegere de poeme ale sale, într-o delicioasă versiune engleză, *The Gardener*, din care am copiat un mare număr, şi mai ales cartea lui intitulată *Sadhana*, un prim pas spre cunoaşterea acelei fascinante lumi spirituale. Cât despre Evanghelii, cea mai apropiată îmi era cea a lui Matei: în Biblia lui Galaction pe care o foloseam atunci, paginile capitolelor 5–7, cele cu

Predica de pe Munte, sunt subliniate, rupte, lipite, uzate peste poate.

Acel exemplar din Biblie îmi fusese dat de Pascal în 1947, primul an în care ne cunoscusem: „*Va reuşi s-o pătrundă?*”, se întreba el în jurnalul său. Poate credea că era primul meu contact cu marele text. Dar educaţia mea fusese cât se poate de evanghelică, aveam în casă două Biblii franceze (Ostervald, Segond) şi un volum cu Evangheliile, Faptele şi Epistolele, primit de părinţii mei la căsătoria lor: după slujbă, pastorii protestanţi oferă câte o Biblie sau un Nou Testament fiecărei perechi pe care au cununat-o, şi în casa noastră erau astfel reprezentate trei generaţii. Pe de altă parte, versiunea Galaction era într-adevăr, pentru mine, o experienţă lingvistică extrem de importantă: o altă limbă organizează diferit o sumă de sugestii, distribuie altfel accentele, culorile, lumina. Cum Marta, la rândul ei, primise de la madame Marie şi de la măicuţele din Pitar Moş, timp de doisprezece ani – cursul primar şi liceul – o educaţie catolică, se crease în casa noastră o atmosferă cât se poate de ecumenică, pe care în ceea ce mă priveşte am păstrat-o până acum. Oricum, mesajul creştin este acelaşi; în acei ani foarte grei el a fost pentru noi toţi, constant, un îndreptar şi o binecuvântare, şi a rămas la fel până în ziua de astăzi.

*

După toate cele petrecute în anul precedent, prima jumătate a anului 1951, foarte apăsătoare, ne-a părut mai puţin agitată. În chip ciudat, te înveţi şi cu nenorocirea, când zilele încep să semene unele cu altele. Faptul că tata şi unchiul Ionel se regăsiseră la Canal era reconfortant pentru amândoi şi chiar pentru noi, cele de afară. Primeam de la ei cărţi poştale de două ori pe lună (zece rânduri) şi le puteam trimite pachete. Cereau haine, încălţăminte („*Vestimentaţia se uzează repede*”, scrie tata) şi, bineînţeles, alimente hrănitoare. Cu pregătirea lor se ocupa mama, eu dădeam doar nişte bani şi cred că mai cheltuia şi din puţinul pe care i-l lăsam pentru masa ei de prânz. Avea însă mână liberă de la tata să „simplifice”, cum spuneau ei

în jargonul lor discret, orice obiect din casă. Vărul meu Mişu, cel mai mic dintre băieţii unchiului Mitică, a fost extrem de activ atunci, le trimitea şi el merinde şi a fost să-i vadă în vreo două rânduri. Nu mai ştiu în ce parte a şantierului au lucrat; pe cărţile lor poştale scrie doar „Cernavodă”. Unchiul Ionel a făcut atunci mai multe pozne curajoase, cum a fost să introducă pe şantier un ziar, lucru total interzis, şi a suportat stoic urmările; tata ştiu că a fost doar o dată pedepsit cu trei zile de carceră, pentru că la o percheziţie i se găsiseră nişte piese dintr-un joc de şah, făcute din miez de pâine. A fost încântat de câte ori i-am trimis vitamine: „*Sunt minunate contra asteniei, pot munci cu spor fără să mă resimt*”, scria el şi aveam să ţin minte acea apreciere. Oricum, faptul că tante Aline se întorsese la termenul prevăzut ne dădea cumva încredere că aşa se va întâmpla şi cu ei.

În aprilie, am fost cu mama „la vorbitor”. Toate amintirile din acea zi au o culoare foarte întunecată, la propriu. Mai întâi, am plecat de acasă cu un tren de noapte, pe la 3 dimineaţa; vagonul era supraîncărcat, aproape exclusiv cu femei înfofolite sărăcăcios, care nu-şi vorbeau şi încercau să doarmă, de cele mai multe ori fără să reuşească, aşa cum nu reuşeam nici noi. Ajunse acolo, au urmat câteva ceasuri de aşteptare într-o sală prost luminată, în care un fel de tejghea despărţea încăperea în lung, dintr-un perete într-altul. Nu ştiu cum stăteam, pe bănci sau pe jos, dar abia pe la prânz au început să sosească deţinuţii, în grupuri de câte opt sau zece, care se aliniau în picioare dincolo de tejghea. Numele lor era strigat de nişte paznici; noi, cei veniţi să-i vedem, înaintam până la tejgheaua despărţitoare, prea latră ca să-i putem atinge; în spatele lor era un alt rând de paznici şi astfel stăteam în picioare şi ne uitam intens unii la alţii. Era o lumină foarte slabă, înghesuială şi peste toate o larmă teribilă, pentru că după câteva clipe au început să vorbească toţi deodată, încercând să-şi comunice cât mai multe în cât mai scurt timp. Ce să transmiţi mai întâi? Eu i-am lăsat pe părinţi să-şi spună ce voiau şi mă uitam la tata. Era slab şi jerpelit, dar altminteri el însuşi. Nu ştiu dacă am fost lăsaţi împreună mai mult de zece minute. Apoi lungul drum de

întoarcere, rememorările, tulburarea întregii vieţi interioare... Chiar şi tata, puţin expansiv din fire şi totdeauna gata să-şi cenzureze emoţiile cu vreo notă de umor, tot scrie, în prima carte poştală de după aceea: „*Ieri m-am gândit toată ziua la voi, după despărţire.*"

Pe tante Aline o vedeam mai puţin; îşi regăsise cercul de prieteni de-o vârstă cu dânsa, iar mama uneori mai pleca la Olteniţa, unde găsise o cameră la nişte rude mai îndepărtate, dar de inimă. Lucrări de maşină luam acum mai rar. Marta îşi schimbase radical activitatea, lucra într-un laborator de chimie; cu Viky Ursu, şefa ei de atunci, o refugiată din Basarabia, a legat o prietenie care a durat toată viaţa. În acea secţie a Institutului, i se oferise posibilitatea să urmeze o facultate la un curs seral şi alesese Matematica. Trebuie să spun că pe Marta am admirat-o întotdeauna, dar niciodată ca atunci. Cât despre Mircea, el îşi pregătea examenele finale la Medicină, fără să întrerupă lecţiile de greacă pe care i le dădea nenea Ionel, unchiul lui Pascal. Fostul director al liceului din Constanţa, calmul şi înţeleptul eseist şi traducător al lui Heine, se ataşase de noul său elev şi într-o scrisoare încurajatoare către Pascal, ne descria pe toţi patru trecând „*prin greutăţile şi răutăţile timpului de faţă, ca altădată falanga lui Filip al Macedoniei prin rândurile duşmanului!*". Dacă nu i-am fi cunoscut umorul, am fi putut să-l luăm în serios.

Marele absent rămânea tatăl lui Pascal, despre care nu ştiam mai nimic şi dinspre care ne parveneau doar zvonuri contradictorii, neverificabile. Se împlineau trei ani de când fusese luat de acasă. Întrevederea mea cu tata fusese tulburătoare, dar cât de însemnată ar fi fost aceeaşi experienţă pentru Pascal şi Marta, după atâta vreme! În ceasurile mele de singurătate, ridicam ochii spre portretul lui, care-mi apărea tot mai enigmatic. Anii treceau şi înfăţişarea lui reală desigur se schimbase, dar cum? Unde şi în ce fel trăia? Cele pe care le ştim cu toţii acum, după publicarea atâtor zeci de mărturii, despre cumplitele condiţii de viaţă din închisori, ar fi fost atunci de nesuportat. Din conţinutul poeziilor compuse de el în captivitate şi pe care le-a dictat lui Pascal după eliberarea din iulie 1956, reiese că o parte, cel puţin, din anul 1950 şi

în tot anul 1951 el s-a aflat la închisoarea din Craiova. „*Am dormit la Craiova lângă el!*”, a exclamat Corneliu Coposu când ne-am prezentat lui, într-una din întâlnirile publice, atât de pline de speranţă, ale anilor 1990–1991. Poeziile compuse de Aurelian Bentoiu în acea perioadă sunt dintre cele mai emoţionante, iar unele mărturisesc despre o criză religioasă profundă, încheiată cu acea împăcare smerită care aparţine adevăraţilor creştini. Din volumul tipărit sub îngrijirea Martei şi a lui Pascal în anul 200l[24] citez doar titlurile celor din Craiova: *Căderea din Rai*, *Anteu*, *Moş Costea*, *Carul cu osia de lemn*, *Casa Bunicilor*, *Bisericuţa veche*, *Floare de salcâm*, *Pâine nouă*, *Seceriş*, *Movila Mare*, *Ninsoare*, *De Crăciun*, *Cristos bătut în cuie*, *Vă recunosc*, *străbuni*, *Psalm*, *Dormea în carte*, *Cu limbă de moarte.* Ultimul poem poartă data „decembrie 1951”.

*

Zilele de fabrică îmi organizau energia şi timpul, iar scrisorile lui Pascal îmi ritmau viaţa interioară. De când lucra ca normator i se îmbunătăţise viaţa şi căpăta din când în când scurte permisii. Sfârşiturile de lună îi cereau un efort de câteva zile şi nopţi, după care urma un program mai destins. Se împrietenise cu unii dintre superiorii săi, cu unul dintre ei asculta chiar Radio Londra, dar pentru Pascal o zonă de timp lăsată la alegerea lui înseamnă necesitatea de a o umple imediat cu o activitate folositoare. Şi cred că cel mai bun mijloc de a sugera felul lui de viaţă de atunci este să-i dau cuvântul:

„*Ieri, odihnindu-mă după masă* (siesta de o jumătate de oră, în dormitorul comun, era obligatorie), *mi-am văzut dintr-odată viaţa de suferinţă şi încercări şi am priceput că nu poate fi zadarnică... Acum Comăneştii reprezintă adevăratul meu plan de viaţă, terenul pe care mă pot strădui să devin mai bun, mai credincios.*” (19 ianuarie 1951). „*Lucru de necrezut, am reuşit să citesc patru cânturi din* Iliada*, ceea ce face vreo sută de pagini germane. Mult pentru mine. Dar versiunea e formidabilă* (era cea a lui

[24] Aurelian Bentoiu, *Zări şi zodii. Poezii din închisoare*, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 2001.

Johann Heinrich Voss)... *Aştept* De civitate Dei*, vol. I* (îl primise cadou de Crăciun). *Mă bucur de pe acum la gândul latinei. Dacă reuşesc vreodată să-mi însuşesc perfect cele 5 limbi europene, idealul meu (franceza, engleza, germana, latina, greaca) va fi superb...*" (23 ianuarie). „*Am citit ieri seară cântul al cincilea din* Iliada*. Am mers repede pentru că e o încântare. Cum am un moment liber, mă reped la carte. M-am gândit la ceva, mai am un an şi câteva luni de militărie: ce-ar fi să mă aleg din anul ăsta cu limba latină perfect stăpânită? Vreau să încep cu Augustin, dar m-ar bucura imens* Eneida *într-un text paralel... Cred că mi-ar fi de mare folos din toate punctele de privire: mi-ar centra gândurile şi aş dobândi o obişnuinţă salutară pentru viaţa incoloră de aici...*" (30 ianuarie) „*Astăzi mă apucase aşa, un fel de bucurie nebună de a trăi, ca fericirea unui călător către o ţintă dorită: mi-am dat seama că nimic nu poate întoarce pe dos rostul firesc al lucrurilor şi că drumul nostru e hotărât de mult şi se petrece implacabil. Către Dumnezeu... Ieri mi-a venit pachetul vostru şi* La cité de Dieu *mi-a făcut o bucurie nemaipomenită. Am şi citit câteva pagini, gustând cu nesaţ limba latină şi gândurile încărcate de har, dulceaţă şi înţelepciune ale sfântului... Şi ce-ai zice tu, Moaţă, să ajung să ştiu latina ca franceza de pildă; sau măcar ca germana?...*" (9 februarie) „*Acum e repaosul de prânz, pe care mi-l iau numai pentru că sunt încăpăţânat şi vreau să citesc în fiecare zi – altfel ar fi de lucru tot timpul, până seara târziu. Am terminat adineaori cartea I-a (sunt 22). Fireşte, mă prinde din ce în ce şi e foarte întăritoare ca substanţă. Iar limba însăşi e într-adevăr latină, scrisă de un om de maximă cultură pe la anul 420, la Roma. Sunt fraze grele ca în Cicero, cu aceleaşi întorsături... Biroul nostru fiind lângă cel al cadrelor care posedă un aparat de radio, aud din când în când mici fragmente de muzică bună, ca ieri (câteva măsuri din* Jupiter*, suficiente pentru a-mi readuce atmosfera întregei simfonii). Încă şi iarăşi mă urmăreşte simfonia lui Enescu*[25]*; parcă ar avea vreo legătură secretă cu sufletul meu, această bucată între toate preferată...*" (13 februarie) „*Câtă*

[25] E vorba de *Simfonia I*, singura cunoscută pe vremea aceea.

plăcere e să înveţi! Am citit acum încă un capitol..." (18 februarie) „*Îmi place uneori să simplific peisajul, să înlătur clădirile, lumina electrică, arăturile, drumurile şi să păstrez numai cerul, nourii, luna, stelele, pământul negru, şi să-mi închipui că Atenienii vechi vedeau şi ei acelaşi peisaj, aceeaşi tainică sclipire a stelelor îndepărtate, aceeaşi vibraţie a eterului sub razele reci ale Artemisei, acelaşi drum de fiecare zi al slăvitului soare, ci numai că ei îi spuneau Helios; câtă linişte şi împăcare revărsată peste lume, ce binecuvântare, câtă slavă! Mă simt pe deplin împăcat în seara asta bună, în ziua asta a lui Dumnezeu, în lumea Lui. Mi s-a terminat drumul obositor de azi şi sunt la popasul de seară, îmbelşugat fără să ştiu de ce. Ne simţim uneori cuprinşi, purtaţi, nu ştim prin ce minune...*" (23 februarie) „*O zi de lucru plină. Soare dulce, lumină, căldură, transparenţă, linişte. Şi seara Augustin. Asta e tot – şi simplu. Parcă sunt de când lumea aici...*" (19 martie) „*Viaţa curge liniştit, ziua lucru, seara repaos. Cele trei popasuri luminate de viaţa şi problemele de acum două mii de ani şi de totdeauna: dimineaţa, câteva spicuiri, la prânz două-trei capitole, şi seara o mai îndelungată apropiere de textele mele dragi. Gândesc că sunt de invidiat, cu viaţa asta de ceasornic... Mă lucrez aşa cum aş lucra la orchestraţia unei simfonii: răbdător, cu un sentiment de linişte şi de ieşire din timp, cu pasiunea amănuntului şi viziunea întregului; mulţumesc lui Dumnezeu pentru toate. Sunt bucuros pentru timpul acesta de rod şi bunătate pe care mi l-a pus în faţă... A! Să-ţi spun o chestie nostimă: a venit un medic în inspecţie pe aici şi în lipsa noastră a inspectat dormitoarele. A văzut la mine pe pat cărţile, a luat* De civitate Dei*, s-a uitat şi pentru că se pricepea niţel, a întrebat pe sergentul de zi: «De ce religie e băiatul ăsta care doarme aici?» La care ostaşul a luat poziţie şi a răspuns: «Să trăiţi, tovarăşe sublocotenent, eu nu pot să fac ură de rasă!»*„ (28 martie) „*E cald şi bine la noi. Primăvară binecuvântată, domoală. Ieri seară am terminat volumul acela din sf. Augustin, care se făcea din ce în ce mai frumos pe măsură ce se trecea, lăsându-mi la urmă părerea de rău că s-a terminat. Impulsul imediat era de căutare către urmarea lucrării. Dar vreau întâi să-mi ofer o*

mică relaxare în poveştile lui Caesar (cu care am ajuns astăzi pe undeva pe valea Ronului în urmărirea Helveţilor perfizi – şi suntem gata să dăm un atac decisiv)... şi în fine poate şi în cvasi-atticismul lui Cicero, pe care bănuiesc că-l voi socoti autorul meu preferat în literatura latină. Vezi tu, iubito, că încerc să trag un folos concret şi din timpul acesta..." (1 aprilie) „*Mi-am regăsit prietenii* (după o scurtă permisie)*, toţi, simpli, buni şi reconfortanţi. Mi se pare nostim că nu am legat în tot anul acesta de militărie nici un fel de afecţiune cu vreunul din bacalaureaţii care s-au perindat pe aici (cu excepţia lui Mihai Atanasiu, ochelaristul). În schimb, zeci de oameni de la coarnele plugului mi-au fost aproape sufleteşte...*" (24 aprilie) „*Christos a înviat! Vă sărut, dragele mele, şi vă urez mulţi ani fericiţi şi buni. Azi noapte la unu m-am sculat din somn şi cu încă câţiva băieţi am pornit spre biserica din Leorda (aceea unde am fost împreună în anul trecut) şi am aşteptat până pe la trei şi jumătate, când a început slujba Învierii –, cu cerul înstelat şi cu luna răsărind galbenă şi în chip de corn. Am luat lumină şi am ascultat Evanghelia şi am cântat cum n-am cântat niciodată. Pe la cinci şi jumătate dimineaţa, când să plecăm de la biserică, ne-a rugat un om să venim la el şi am mers vreo cinci băieţi şi ne-a dat mâncare şi băutură, iar noi i-am urat creştineşte. A fost o Înviere frumoasă pentru mine, şi simplă şi bună... Nu pot să vă spun impresia pe care mi-a făcut-o toaca, bătută insistent şi de aproape şi punctată cu clopote pe diferite voci. Tot timpul a cântat muzică în mine, contrapunctând sunetele, cântările, cerul, norii...*" (29 aprilie, Paşti) „*Annie, azi e ziua ta, dragă. Iarăşi suntem despărţiţi de ziua asta. Poate ultima dată...*" (1 mai)

*

Poate ultima dată! Încă un an întreg, Pascal şi noi aveam să numărăm lunile, săptămânile şi zilele rămase până la întoarcerea sa acasă. Socoteam că avea să fie în 28 aprilie, doi ani după plecarea pe care încă o simţeam ca pe o rană, şi că atunci, peste un an, de 1 mai vom fi din nou împreună cu toţii.

Până una, alta, ne urmam fiecare drumul încuviinţat de soartă. La fabrică, primele luni din anul 1951 aveau să fie dintre cele mai vesele şi mai luminoase. Directorul Eustaţiu Constantinescu fusese avansat şi i se încredinţase o funcţie superioară în minister. Zorile era condusă acum de Mircea Torceanu, care n-avea, cred, nici patruzeci de ani şi se întâmpla să fie bun prieten cu cel mai sociabil din grupul nostru de tineri, Zaharia Cicei, zis Cici.

Loniu Goldhagen (un prieten al cărui nume va mai apărea în această povestire) mi-a împrumutat cândva, în acei ani, versiunea franceză a unui roman de B. Traven, intitulat în germană *Das Totenschiff. Geschichte eines amerikanischen Seemannes* („*Vaporul cu morţi*. *Povestea unui marinar american*"). B. Traven – autor misterios pe care nu l-a văzut nimeni la faţă şi care, lucrând sub pseudonim, discuta cu editorii doar prin avocaţi, aşa încât un dicţionar german din 1963 începe prin a spune că „nu se ştie nici unde s-a născut şi nici dacă mai trăieşte" – a scris mai multe romane cândva celebre, ca de pildă *Comoara din Sierra Madre. Vaporul cu morţi* este povestea unui vas aflat într-o stare de uzură extrem de avansată, pe care proprietarul îl mai foloseşte totuşi, pentru că este asigurat pe o sumă foarte mare. Sunt angajaţi pe el doar marinari năpăstuiţi pe care nu i-a acceptat nimeni, infirmi, criminali cu cazier, prăpădiţi de tot felul cărora aproape că nu le mai pasă dacă acea călătorie va fi pentru ei ultima sau nu. Loniu pretindea că Zorile semăna cu „vaporul cu morţi".

Personalul fabricii cuprindea într-adevăr un mare număr de oameni hăituiţi pentru fel şi fel de motive. Am vorbit de foştii patroni de ateliere de vulcanizare sau de tinerii săteni din vecinătate. Era însă pasionant să-ţi imaginezi soarta fiecăruia dintre cei şaptezeci de funcţionari, tehnicieni şi şefi de servicii. Fabrica fiind afară din oraş, găsea cu greutate personal calificat, şi trebuia să fie mai înţelegătoare în privinţa dosarelor. Printre salariaţi se aflau foşti simpatizanţi legionari, foşti negustori sau foşti primari, refugiaţi din Basarabia cu acte mai mult sau mai puţin în regulă, destul de mulţi evrei înscrişi pe lista cererilor de plecare din ţară, pe scurt, persoane cu tot felul de probleme. Toţi aceştia erau tăcuţi şi-şi vedeau de treabă cu

multă aplicaţie, aşa încât, de fapt, treaba mergea destul de bine. Doar cu ocazia unei conversaţii în doi, aşteptând autobuzul sau cine ştie cu ce alt prilej, se deschideau uneori inimile şi aflai câte o ştire care stabilea, ca prin farmec, o adevărată legătură umană.

Aşa am descoperit, într-o bună zi, în persoana tovarăşului Anghelescu de la Contabilitate, pe unul dintre foştii patroni ai cofetăriei cu acelaşi nume, care ne încântase tuturor adolescenţa. Erau, mi-a povestit el, şase fraţi care porniseră împreună o afacere cât se poate de modestă şi o tot dezvoltaseră, până ce reuşiseră să facă acea întreprindere cu antene în toată capitala şi în câteva oraşe de provincie. Îşi împărţeau răspunderile şi câştigurile, iar mie n-avea nevoie să-mi explice cât de bune erau prăjiturile lor. Mai degrabă îmi vorbea de grija pe care o aveau de salariaţii pe care-i întrebuinţau, cărora le făcuseră duşuri şi terenuri de sport, o concepţie fără nici o legătură cu ceea ce se petrecea la Zorile şi în alte părţi.

Grupul de prieteni pe care-i aveam atunci oglindea, în mic, situaţia generală. Cici, desenatorul tehnic al tuturor matriţelor şi şuruburilor din fabrică, avea probabil dosarul cel mai simplu (dar pot oare să ştiu?). Viorica şi Ily erau rude apropiate şi locuiau împreună; Ily lucra la planificare şi reuşise de curând să-i obţină Vioricăi un post la registratură, echilibrând astfel veniturile familiale. Lipsită de orice experienţă administrativă, îngrijită şi foarte feminină, Viorica avea o eleganţă naturală şi un fel de a fi liniştit şi blând. Avea vreo treizeci şi ceva de ani şi părea o fiinţă pe care soţul ei o răsfăţase, dar el se afla acum la închisoare, ca fost comisar de poliţie în vechiul regim. Atât ea, cât şi eu ştiam câte ceva una despre cealaltă, dar nu ne-am mărturisit niciodată detalii despre situaţiile respective. Mitică Arbore, înalt şi subţire, foarte sfios, combina handicapurile de a fi cavalerist deblocat şi fiu de preot. Paul Morgan, tânăr inginer chimist, avea cerere de plecare împreună cu soţia şi cei doi copii mici, iar Nicuşor Horodniceanu, inginer încă şi mai tânăr, fusese exclus din partid încă din timpul facultăţii. Abia astăzi, făcând acest mic inventar, îmi spun că asemenea circumstanţe, pe care le aflam întâmplător şi nu le mai pomeneam niciodată, ne

creau un fel de a fi destul de asemănător. Ultimii doi ne-au rămas, lui Pascal şi mie, prieteni toată viaţa. Anul trecut Paul, care trăieşte în Statele Unite, a petrecut la noi cele două săptămâni ale Festivalului Enescu, dar, vai!, el şi cu mine suntem azi singurii, din tot acel grup, care mai facem, cum se spune atât de frumos, umbră pământului.

Cum se poate! Cum se poate ca aceste imagini atât de vii, de familiare cândva – nuanţe ale ochilor, culori, inflexiuni ale glasului, gesturi, fel de a râde, fel de a gândi – cum se poate ca ele să nu mai existe decât în mintea şi în sufletul meu? Cum se poate ca odată cu moartea mea să moară şi ele, să nu mai fiinţeze deloc, în nici un fel, nicăieri? Oare de aceea scriu paginile acestea, de aceea scormonesc cu gândul straturi atât de îndepărtate ale memoriei şi mă las invadată de forţa şi realitatea amintirilor, ca să le readuc în lumină pe toate acele fiinţe, să le mai întâlnesc odată privirea, să le aud râzând – sau mai degrabă dintr-un efort deznădăjduit de a le da viaţă din nou, de a popula imaginarul cât mai multor fiinţe cu aceste prezenţe firave, cândva atât de firesc aflate pe străzile oraşului, la ferestrele caselor lor, la masa noastră sau în braţele celor dragi?

În iarna aceea, din nu ştiu ce pricină – poate că se stricaseră faimoasele camioane şi nu se găseau piese de schimb – am folosit cu toţii, la ducere, un tren care funcţiona pentru o întreprindere relativ vecină, Bumbăcăria Jilava, şi care pleca din gara Filaret la şase fără cinci dimineaţa. Cum, de la statuia Pache unde stăteam, îmi trebuia vreo jumătate de ceas ca să ajung la Filaret, m-am sculat în toată acea iarnă cel mai târziu la cinci fără un sfert, ceea ce mărturisesc că nu mi-a fost uşor. Dar ne aşteptam unii pe alţii pe peron, alegeam un vagon în care ne puteam instala aproape de capăt, ca să nu-i deranjăm prea rău pe cei ce ar mai fi vrut să moţăie, şi jucam cu frenezie toate jocurile care se pot practica fără hârtie şi fără creion: „portretele”, „dac-ar fi” şi, mai ales, mult apreciatul „fazan”. Acesta cerea ca fiecare să pronunţe pe rând câte o literă, încercând să continue un cuvânt început, dar ferindu-se să nu termine cuvântul chiar el, caz în care era declarat „fazan”. Pentru motive care îmi scapă cu desăvârşire,

atribuirea titulaturii de „fazan” stârnea de fiecare dată hohote de râs pe care, la celălalt capăt al vagonului, cei mai în vârstă le suportau cu stoicism sau poate cu ascunsă nostalgie.

Apoi trenul oprea cam în dreptul fabricii noastre. Străbăteam drumul spre ea prin câmp, în beznă şi sub şfichiuirea vântului, neîncercând să recunoaştem formele negre dimprejur; băteam la ceasul de pontaj, traversam curtea cu maşinile, lăzile, bidoanele cu benzină şi oamenii strigându-se acum unul pe altul, apoi urcam scările spre birouri, izbiţi de valurile de aer cald şi umed de pe culoarul pe care dădea hala de maşini şi în sfârşit ajungeam la cămăruţa registraturii, de curând înzestrată cu o mică centrală telefonică, pe care tot Viorica fusese instruită s-o folosească. Încăperea avea şi un radiator suplimentar, care ne strângea pe toţi în jurul lui; între şapte fără un sfert şi şapte şi un sfert ne bucuram de încă o jumătate de ceas de şuetă, pe care n-ar fi tolerat-o fostul director şi n-a tolerat-o nici directorul următor.

În februarie am reuşit să-i conving pe câţiva de marea frumuseţe a peisajelor de munte. Ne-am înscris la una din excursiile de o zi pe care le organizau sâmbăta sindicatele şi care nu costau mult. Se lua un tren după-amiaza şi se urca pe întuneric până la o cabană, iar a doua zi, dacă aveai noroc şi era vreme bună, te trezeai într-un peisaj de vis. Am avut noroc şi chiar ne-am trezit într-un peisaj de vis; ziua era însorită şi calmă, iar stratul gros de zăpadă intactă, limpezimea cerului şi puritatea îngheţată a aerului ne-au primit ca elementele unei sărbători anume nouă destinată. Îi privesc chiar acum imaginile, prinse de Paul, care a avut toată viaţa pasiunea şi talentul fotografiilor: suntem în grup pe zăpadă sau în jurul unui pom, Viorica, Ily, Cici, Mia Morgan, inginerii Chicu şi Abramovici, un contabil pe nume Ehrlich, o fetiţă sportivă al cărei nume nu mi-l amintesc şi cu mine. Surâde fiecare, buna dispoziţie e evidentă şi mă bucur că din toată acea frumuseţe a mai rămas ceva concret, iată, câteva cartonaşe 6 x 9 cu nişte poze în sepia, în afară de memoria mea şi de această pagină...

*

Exista în programul fabricii o particularitate pe care nu numai eu, probabil, o socoteam un mare avantaj. Distanţa până la ea fiind atât de mare, se acceptase funcţionarea, înăuntrul ei, a unei cantine la care se putea lua o masă caldă, chiar în timpul orelor de program. Abonamentul lunar costa cam o treime din leafa mea. Meniul era invariabil acelaşi: o ciorbă acrită cu oţet, pe care muncitorii de cele mai multe ori o refuzau (pe ei îi aştepta acasă nevasta, cu o cină mai consistentă); apoi o „tocăniţă”, adică un sos de ceapă cu bulion în care fierseseră bucăţi mici de carne cu zgârciuri, pieliţe, oase şi alături de care se aflau pe farfurie, fierte în apă, rând pe rând cartofi, varză, paste făinoase sau „brizură de orez”. Ultima, tot o fiertură, era făcută din boabele de orez sfărâmate în timpul decorticării şi eliminate prin cernerea orezului propriu-zis. „Brizura” conţinea deci şi ceva orez, dar şi multe impurităţi, între care foarte mult mei. Socoteam cu toţii că nu mâncasem probabil, în toată viaţa de până atunci, cantitatea de mei pe care o ingurgitam acum la o singură masă, dar de îmbolnăvit nu s-a îmbolnăvit nimeni. Cât despre desert, el apărea cam de două ori pe săptămână sub forma unor mere de soi prost sau a unor covrigi umezi care, în schimb, erau foarte apreciaţi. Oricum, pentru mine, acea masă era cea principală şi mi se părea minunat ca ea să-mi fie asigurată fără efort sau cheltuială de timp din parte-mi.

Într-adevăr, problema hranei devenise centrală pentru toată lumea, şi acum am să încerc să povestesc cum stăteau lucrurile la noi acasă. Dacă se mai descurcau cei care aveau rude la ţară sau măcar ceva loc, în curte sau pe balcon, de crescut găini, orăşenii de felul nostru n-aveau cum să se aprovizioneze normal. E drept că Pascal era hrănit de Stat, iar Marta şi cu mine aveam o cartelă de tip B (dactilografele erau trecute, din fericire, la categoria „muncă grea”). În jurul nostru însă, nici mama, nici madame Marie, nici tante Aline, nici soacră-mea n-aveau drept la nici un fel de cartelă, aşa încât porţiile se împărţeau infinitezimal. Pe cartelă primeam esenţialul: zilnic 350 g de pâine (acea pâine negricioasă al cărei aluat

moale, nu neplăcut la gust, se turna în forme după o metodă sovietică), iar lunar – într-o anume zi, aşteptată cu nerăbdare – raţia ce consta din 1 kg de untdelemn de floarea-soarelui (excelent), 1 kg de zahăr tos, unul de macaroane şi unul de biscuiţi. În plus, mai aveam voie să cumpărăm o jumătate de kilogram de carne pe săptămână (de obicei sâmbăta, şi cu coadă). Mărfurile enumerate aveau un preţ accesibil, dar nu circulau „la liber”, aşa încât cantităţile de mai sus nu puteau fi sporite în nici un fel. Celelalte alimente se puteau cumpăra, în principiu, la Aprozar, în cele câteva pieţe „libere” sau la magazinele rebotezate, toate într-o zi, „Alimentara” şi ale căror rafturi erau dezolant de goale. În piaţă mai puteai găsi la ţărani ceva ouă, uneori afumături de casă şi cel mai des legume, dar numai la primele ore ale dimineţii. Către ora unsprezece, tejghelele se goleau şi rămâneau la fel până a doua zi. Ca atare, la ora ieşirii de la serviciu nu se mai găsea nimic, dar absolut nimic.

Mama îşi cumpăra pentru prânz cartofi, zarzavat şi câte un ou; cu câţi bani îi lăsam eu, nici n-ar fi putut lua altceva. Mai găsea un aliment ieftin, foarte apreciat de noi amândouă: o marmeladă ca o pastă, dulce-acrişoară, care se tăia în felii şi sosea la magazin în cutii de lemn. Când însă ea nu se afla în Bucureşti, treceau săptămâni întregi fără ca eu să-mi fi putut lua măcar un kilogram de mere sau o legătură de ridichi. În anii următori, s-a întâmplat ca Mia Morgan să-mi cumpere din piaţă, dimineaţa, câte un kilogram de roşii; mă abăteam pe la ei în drumul de întoarcere spre casă, ca să mi-l iau.

Lumea asociază penuria de alimente cu fenomenul cozii, dar el pe atunci nu exista decât la ridicarea lunară a raţiilor. Ca să se formeze o coadă trebuie să fie ceva de vânzare. Priveliştea acelor spaţii tapetate cu faianţă albă şi înzestrate de foştii patroni cu galantare de sticlă, acum cu desăvârşire pustii, avea să reapară la sfârşitul erei Ceauşescu, dar în anii ’50, în care amintirile comerţului liber erau încă vii, ea părea un fel de coşmar grotesc. Intrai – priveai – vânzătorul te privea şi el – şi ieşeai. Rămăseseră în magazine două mărfuri mai puţin căutate, care decorau rafturile cu prezenţa lor, ordonat distanţată: erau cutii de

scobitori şi borcănele cu muştar, produse auxiliare pe care nu le voia nimeni pentru că lipsea elementul principal, cel care le-ar fi făcut necesare.

Circula pe atunci o istorioară: Truman şi Stalin se laudă amândoi că ştiu să dreseze nişte pui de găină şi propun o întrecere. Zis şi făcut. Fiecăruia i se dă o lădiţă, destul de mare, cu douăzeci de pui. Zilele trec. Puii lui Truman, ţinuţi în curăţenie, la temperatură constantă şi hrăniţi din belşug, se fac tot mai graşi şi mai frumoşi, dar nu ştiu să facă nimic. Stalin îi lasă pe ai săi jigăriţi şi nemâncaţi, până ce ajung doar piele şi os. Atunci bate cu degetul, din exterior, într-unul din pereţi. Toţi puii se precipită într-acolo. Bate şi în peretele opus şi se întâmplă la fel. Bate şi în celelalte... A câştigat!

Şcoala foamei, pe care am făcut-o în acei ani, ne-a învăţat multe şi personal mă bucur că am făcut-o. Am deprins de la ea pe de o parte cumpătarea, pe de alta, recunoştinţa. A învăţa să te bucuri, ca de un ospăţ, de două felii de pâine neagră prăjite în ulei este o lecţie de viaţă despre care nici nu bănuieşti cât de bine îţi va prinde.

Mai aveam şi alt leac împotriva foamei: acela erau ţigările, cărora le-am rămas credincioasă aproape treizeci de ani. Îţi dăruiau o relaxare imediată şi tăiau foamea în chip radical. Evident, ţigările sunt un drog şi, ca atare, în scurt timp cantitatea zilnică necesară s-a dublat, ajungând la peste douăzeci pe zi, pentru organismul meu aproape de limita suportabilă. Dar, deşi în anii de mai târziu am fumat ţigări mai bune, deşi au trecut alţi treizeci de ani de când le-am abandonat definitiv, pacheţelul de „Mărăşeşti cu foaie galbenă” din acea vreme a rămas pentru mine una dintre imaginile luxului şi fericirii.

*

Pentru că tot a venit vorba despre cartelă, poate că ar fi locul aici să vorbesc despre problemele curente ale traiului zilnic şi care nu erau doar în legătură cu hrana. Ele vor fi probabil destul de sordide, dar, în încercarea mea de a reconstitui acel timp, nu-mi pot permite să ocolesc acest tip de detalii, care sunt uneori mai grăitoare decât am crede.

Pe cartelă se aflau şi nişte „puncte”, în schimbul cărora puteai cumpăra metraje, confecţii sau încălţăminte. În anul precedent, Marta îşi consumase punctele procurându-i ciorapi şi lenjerie lui Pascal, iar cu ale mele cumpărasem o pereche de bocanci pentru tata. În 1951 m-am ales cu o pereche de pantofi buni în schimbul unui „bon de fruntaş în producţie”, de care am fost foarte mândră, cum fusesem, fără să mi-o mărturisesc, de emblema de lemn cu aceeaşi semnificaţie care-mi semnalase un timp, ca un sfeşnic, măsuţa de scris. Cât despre îmbrăcăminte, Marinette îmi trimisese un pachet de haine de-ale ei, din care am vândut mai mult de jumătate, dar tot m-am ales cu câte ceva. Pentru vară însă, mi-am luat pe puncte un metraj de bumbac şi o croitoreasă mi-a făcut o rochie, pe care am purtat-o cu imensă plăcere până a trebuit s-o spăl: în momentul acela tot desenul imprimat a dispărut, lăsându-mi în mâini un fel de cârpă moale şi pătată, pe care a trebuit s-o arunc.

Pe lângă hrană şi îmbrăcăminte, se iveau şi alte probleme. Cum am spus, singura baie a locuinţei a fost atribuită, drept bucătărie, persoanei căreia i se repartizase fostul dormitor al lui tante Aline, după arestarea ei. Noua locatară era o doctoriţă puţin ciudată, care a închis încăperea cu cheia, o dată pentru totdeauna, cum era de altfel dreptul ei. Am reînceput aşadar să ne spălăm, ca pe vremuri, în lighene şi cu apă încălzită la foc. Îmi spuneam că aşa a fost timp de multe veacuri, că nu toţi bucureştenii avuseseră baie şi că, oricum, nu era cazul să mă plâng. Văicăreala mi se păruse totdeauna de dispreţuit şi la fel se spălau, fără nici o îndoială, toate cele nouă familii care ocupau acum acea locuinţă înregistrată de Primărie, după câte am aflat mai târziu, printre realizările de valoare ale arhitecturii bucureştene dinainte de Primul Război Mondial.

Camera noastră de 20 de m2 se încălzea cu lemne şi cota repartizată pentru o iarnă era de 1000 kg. Foarte înaltă, aşezată pe pivniţă şi cu trei pereţi exteriori, se încălzea greu. Lemnele se distribuiau în anumite centre pentru fiecare raion, în două tranşe, una în octombrie, alta în ianuarie. „Tranşa a doua” revine ca un leit-motiv în corespondenţa noastră din acea iarnă, care din fericire a

fost blândă. Mă văd când vreau, întorcându-mă într-o duminică seara după o aşteptare începută la cinci dimineaţa, cocoţată pe capra unei căruţe în care se aflau cele 500 kg de lemne din „tranşa a doua” cuvenită nouă: eram un general victorios, ce-şi aducea acasă prada, spre bucuria tuturor. Nu ştiu de ce această distribuire nu se putea face ordonat şi cu mai puţină cheltuială de energie. Ziua petrecută pe terenul acelui depozit de lemne din marginea oraşului arată, în memorie, ca o serie de litografii de război. Din timp în timp se zvonea că distribuirea avea să înceapă în punctul cutare sau cutare al depozitului, lumea alerga într-acolo, se forma o coadă într-o înghesuială de necrezut, erai prins între zeci de trupuri dintre care nu mai puteai să scapi, iar pe deasupra capetelor călătoreau prin aer glasuri protestatare de tot felul. Apăruse nu ştiu ce dispoziţie în favoarea persoanelor din învăţământ şi aud şi acum un cor de voci feminine stridente, ţipând din când în când, obsesiv: „Corpul Didactic!”, „Corpul Didactic!”, „Suntem de la Corpul Didactic!”. Restul lumii protesta, argumentând că nu trebuie să se încălzească numai Corpul Didactic, iar eu, care până la urmă reuşisem să mă desprind din toată acea nebunie, îmi găsisem loc pe o bancă şi-mi ţineam capul în mâini, rugându-mă să mă trezesc din visul rău.

În toate ocaziile regula generală părea a fi că, dacă începeai o acţiune de unul singur, mai aveai ceva şanse s-o duci la bun sfârşit, dar, dacă erau implicaţi mai mulţi, nu puteai fi sigur de nimic. O probă grăitoare era ceea ce se întâmpla cu plata luminii. Cât a fost tante Aline administratoarea casei, nu ţin minte să se fi ivit probleme sau poate nu le-am ştiut eu. Când a fost arestată, sarcina de a întocmi şi afişa lista cu sumele de plată mi-a revenit mie, nu prea ţin minte de ce. Casa avea un singur contor şi o instalaţie electrică atât de fragilă, încât nimeni nu putea pune în priză vreun aparat fără riscul de a vedea sărind toate siguranţele. Socoteala era deci foarte simplă sau poate aşa mi se părea mie: împărţeam suma totală la numărul familiilor, fiecare din ele având câte o singură cameră şi toată lumea suportând cele trei becuri de pe spaţiile comune. Dar vai! nu ţinusem seama de ura de

clasă. La etaj locuia o pereche care nu se sfia să ne facă viaţa grea de câte ori îi era cu putinţă. „Aştia de la parter trebuie toţi puşi la zid şi împuşcaţi! Uite-aşa: Poc-poc-poc-poc-poc-poc!” striga bărbatul, mimând acţiunea cu toată seriozitatea. N-a fost lună în care socoteala cu lumina să nu fie prilej, între dânsul şi mine, de discuţii dintre cele mai absurde şi mai exasperante. Îl imploram să facă socoteala el însuşi, jurându-i că-i voi plăti oricât îmi va cere: degeaba. Socoteala nu era bine făcută şi el nu va plăti, dar nici nu va accepta ca altcineva să plătească vreo sumă în numele său. Găsise o ocazie potrivită să se afirme, să chinuiască un pic pe cineva, cât putea şi el. Într-o vreme m-am gândit că funcţiona ca un supraveghetor al celor din casă, dând socoteală despre noi direct celor de la raionul de partid, care îşi avea sediul peste drum şi unde el se ducea adesea: mai pot eu să ştiu? Soţia lui depusese o plângere în legătură cu maşina mea de scris, dar eu o înregistrasem la miliţie cum a fost un timp obligatoriu (măsura a fost reactualizată şi aplicată timp îndelungat în epoca Ceauşescu). Cât despre lucrările suplimentare, le luam în general de la instituţii care utilizau colaboratori externi: reclamaţia n-a avut urmări. Altă dată, într-o după-amiază, la întoarcerea mea de la fabrică, am găsit toate scaunele şi mobilele mici din holul de la parter stivuite pe masa din mijloc, într-o neverosimilă şi dezordonată piramidă; agitatorul şi supraveghetorul nostru, aşezat pe treptele de la intrare, părea că mă aşteaptă. „Ce s-a întâmplat?” „Ce să fie, sunt măsuri împotriva incendiilor, dacă ia foc casa, noi ăştia de la etaj pe unde ieşim, printre atâtea scaune pe care le-aţi pus aici?” Ei aveau altă scară şi o ieşire separată, dar asta nu mai avea nici o importanţă. Nu ştiu ce era exact în mintea lui, dacă juca teatru sau credea cu adevărat ceea ce spunea. Era o vreme în care, într-adevăr, se făceau foarte des controale în case: o ordonanţă a Sfatului Popular ceruse ca toate podurile să fie golite de tot ce conţineau, iar în centrul lor să se afle o grămadă de nisip şi o lopată. N-am ştiut niciodată dacă această măsură era doar un prilej suplimentar de vexaţiuni, ca să ştie oamenii de frică, sau avea tâlcul mai serios de a împiedica ascunderea, prin vreun cotlon, a unui eventual fugar.

Ca să revenim la problema luminii, trebuie să spun că şi doctoriţa de la parter avea obiceiul să protesteze, pe motiv că fiind uneori de gardă la spital, nu consuma curent electric în acele seri. Odată am bătut la uşă şi am primit răspunsul: „Intră!” Cu surprindere, a trebuit să fac un adevărat slalom printre teancuri de crătiţi şi de vase murdare, stivuite de-a dreptul pe parchet sau pe ceea ce mai rămăsese din el. Poate că biata femeie era o depresivă, cine n-avea probleme în acea vreme? În seara cu pricina a achitat suma fără să opună rezistenţă, dar câteva luni mai târziu a trebuit să ne descurcăm cu lămpi de gaz vreo zece zile, pentru că refuzul ei de a plăti a fost categoric şi ni se închisese tuturor lumina. Se întorsese atunci tante Aline şi nu ştiu cum s-a rezolvat criza: poate că totuşi teoria doctoriţei a fost acceptată, până la urmă, de toată lumea.

Aveam probleme mai serioase cu controalele care se făceau pentru biroul populaţiei. Cam la trei săptămâni o dată, ne pomeneam cu un miliţian care proceda la verificarea tuturor buletinelor. Trebuia să le ascundem pe cele două vinovate care n-aveau buletin de Bucureşti, mama şi soacra mea de la Câmpina. De mai multe ori am avut timp să le trimitem grăbit în pivniţă, a cărei uşă era alături de cea a odăii noastre. În plus, le instruisem să ţină în cameră, la vedere, o mică valiză care să probeze că sosiseră în capitală tocmai în zorii acelei zile.

Întâmplările cu buteliile de aragaz, pentru aparatele la care găteam, au fost la fel de palpitante. Trecuse de mult vremea războiului şi a anilor următori, în care o simplă comandă la telefon aducea acasă un lucrător de la întreprinderea centrală, care-ţi lua butelia goală şi o înlocuia cu una proaspăt încărcată. Acum, după o comandă treceau zile şi săptămâni fără să sosească nimeni, aşa încât lumea a început să se ducă pe jos la centrele instalate pe stradă la diferite intersecţii. Madame Marie, mică de stat şi foarte slăbuţă, s-a împrietenit cu un oarecare Petre, care pentru o sumă nu prea mare îi făcea serviciul să-i ducă şi să-i aducă acasă una din cele două butelii ale noastre. Atâta doar, că într-o zi Petre a plecat cu preţiosul obiect şi nu s-a mai întors niciodată.

M-am oferit atunci eu să fac acel oficiu şi într-o duminică dimineaţa mi-am luat rând în grupul de amărâţi care aşteptau pe lângă Foişor. Am plecat de acasă pe la şapte dimineaţa şi am fost adusă înapoi la trei după-amiaza, într-un hal fără hal. Cele opt ore de aşteptat în picioare şi în frig m-au prăbuşit la un moment dat ca o piatră pe trotuarul înzăpezit, inconştientă. Am resimţit multă vreme drumul de întoarcere, udă leoarcă şi sprijinită de braţ de două femei miloase, ca pe una dintre cele mai mari umilinţe pe care le-am trăit. Nu ştiu dacă am avut dreptate. Mărturiile care ne-au venit din închisori au cu totul altă forţă tragică, şi nu e rău să afli care îţi sunt exact însemnătatea şi limitele.

*

Zilele la Zorile aveau şi culori mai vesele. În acel an, primăvara a fost lungă şi frumoasă. De pe fereastra biroului, fără să mă ridic de pe scaun, vedeam coroana unui plop bătrân şi argintiu, iar în jurul lui numai cerul, intens albastru în toate acele zile. Când era soare, îi explicam eu lui Pascal, puteam să-mi închipui că el era o pădure şi că în jurul lui tot restul dispăruse... De foarte multe ori, la sfârşitul lucrului, lăsam autobuzul să plece spre oraş, cu încărcătura lui de oameni osteniţi şi o porneam pe jos, singură sau cu un alt iubitor al aerului şi libertăţii de mişcare. Bucata de şosea, încă neîmprejmuită de construcţii industriale, care lega fabrica noastră cu capătul liniei de tramvai avea ceva mai puţin de 4 km. De o parte şi alta vedeam câmpul, mari întinderi cu iarbă, uneori mici turme de oi cu câte un mieluşel, ba chiar berze. Primăvara apărea ca un dar şi o descoperire; lectura intensă din Tagore mă învăţa renunţarea şi calmul. Căpătasem şi o primă, care mă ajutase să-i trimit lui Pascal un pachet mai îndestulat. Şi-mi descopeream tot mai mulţi prieteni. Cu fiecare dintre ei investigam alt aspect al vieţii, pentru că şi existenţele lor erau diferite. Într-o zi, Cici mi-a oferit cel mai bogat buchet de maci pe care l-am văzut vreodată: cred că erau vreo cincizeci. Îi culesese probabil în fundul curţii, unde, printre mormanele de anvelope aruncate, margaretele şi macii restabileau drepturile eterne ale

naturii. Au ţinut într-un vas până a doua zi, ceea ce era un fel de record. Cici era încă un adolescent plin de umor şi glumeam mult împreună, dar nu prea aveam ce învăţa de la el. Mai substanţiale erau convorbirile cu oameni fie mai în vârstă, fie mai maturi pe plan intelectual. Ţin minte un drum liniştit, sub soarele de primăvară, în care Lică Herşcovici mi-a vorbit despre familia evreiască şi despre rolul însemnat pe care-l deţine femeia, mai ales în rolul ei de mamă. Cuvântul ei, îmi explica el, era respectat, iar exemplul şi sfatul ei rămâneau hotărâtoare. Îşi mărturisea perplexitatea în faţa felului cum erau tratate femeile în unele familii româneşti, şi mă punea şi pe mine pe gânduri. Lică era un om simplu, fără cine ştie ce şcoală, dar cu bun-simţ şi un suflet de aur. Pe vremea aceea era evidenţiat cu mari elogii la fiecare încheiere de trimestru, pentru că în calitate de şef al aprovizionării reuşea să salveze producţia din situaţii de blocaj absolut, datorită relaţiilor lui de prietenie cu toţi şefii de aprovizionare din celelalte fabrici ale direcţiei generale din MIU (Ministerul Industriei Uşoare). În modul cel mai simplu şi pentru că era ştiut om de cuvânt, i se împrumutau cantităţile lipsă din cutare sau cutare material, fără vreo înregistrare oficială; la rândul lui, era gata să facă celorlalţi acelaşi gen de servicii. Această practică absolut salvatoare, care introducea oarece normalitate în sistemul rigid de planificare i-a decis, câţiva ani mai târziu, destinul: i s-a intentat un proces de sabotaj, a făcut nişte ani de detenţie şi a murit curând după eliberare. Cred că n-avea nici cincizeci de ani.

Pe el nu l-am văzut, de fapt, decât în cadrul fabricii; în schimb, Paul Morgan şi Nicu Horodniceanu, împreună cu soţiile lor, au făcut parte din viaţa noastră nu doar cât timp au locuit în Bucureşti, dar şi mai târziu, peste mări şi ţări. Amândoi erau ingineri chimişti, amândoi îşi lărgiseră cunoaşterea şi receptivitatea artistică mult peste ceea ce sunt ele de obicei la oameni cu această formaţie. Au fost de fapt foarte diferiţi unul de altul, viaţa i-a despărţit relativ curând şi doar prietenia lor cu noi justifică alăturarea lor în aceste pagini.

La cei douăzeci şi şapte de ani pe care-i avea pe atunci, Paul avea deja doi copii, doi băieţei adorabili, cel mare

având patru ani. Viaţa lor de familie era pentru noi o perpetuă încântare. Când se întâmpla să plecăm împreună de la fabrică după câte o şedinţă, ne opream la ei lângă Piaţa Rosetti şi mi se părea că dădusem timpul înapoi. Apartamentul era liniştit şi ordonat; Mia se ocupa de masa copiilor sau îl înfăşa pe cel mic, îi culca, eu asistam în extaz; apoi ne întorceam lângă pick-up, ea aducea uneori câte o tavă de cafele, produs cu totul exotic, probabil „din pachet”, iar Paul punea un disc cu înregistrările favorite: niciodată Wagner, pe care Mia îl detesta, dar mult Mozart dirijat de Bruno Walter, foarte des *Simfonia Pastorală* cu Toscanini, foarte des şi dublul concert de Brahms cu Thibaud şi Casals, sub bagheta lui Cortot. Caracteristica acelor seri era calmul, o calitate pe care o cultivau amândoi şi care în acea vreme de răsturnări sociale îmi părea fără preţ. Se completau perfect; Paul practica un tip de raţionament ordonat şi logic, iar Mia, mai iute, părea de multe ori că n-are nevoie de nici o desfăşurare de argumente ca să afle ceea ce ea ştiuse, în chip misterios, dintotdeauna. Echilibrul, bunătatea şi armonia acelei familii îmi păreau să le prevestească o lungă existenţă fericită; nu reflectasem încă, pe vremea aceea, la destin. Intruzia sa hotărâtoare în existenţa Miei, de care aflasem, ar fi trebuit totuşi să-mi dea de gândit: ea era acea adolescentă care-şi pierduse amândoi părinţii în bombardamentul din 4 aprilie 1944, spulberaţi împreună cu ceilalţi ocupanţi ai adăpostului pe care ea îl părăsise sub bombe, ca să-şi salveze câinele rămas în apartament. În dezorientarea şi singurătatea dureroasă de după aceea, căsătoria cu Paul, care o iubea din copilărie, fusese un adevărat colac de salvare. Azi n-aş mai socoti, cum o făceam atunci, că acea întâmplare neobişnuită tocise ghearele destinului şi că el avea s-o lase în pace de acum încolo sau chiar s-o protejeze; mai curând aş gândi că mă aflu în faţa unui semn, desigur greu descifrabil, dar poate tocmai de aceea, purtător de nelinişte.

Nicu Horodniceanu a sosit în fabrică în anul următor. Pentru Pascal, pentru mine şi chiar pentru fiica noastră, Ioana, ca şi pentru cei apropiaţi nouă, era sortit să devină un prieten de suflet, nu numai fiindcă a părăsit mult mai

târziu România, de care nu se hotăra să se despartă, ci fiindcă după stabilirea în Israel a luat obiceiul să se reîntoarcă în Bucureşti destul de des, transformând acele zile petrecute cu noi de dimineaţă până seara într-o continuă sărbătoare a comunicării, a dorului, a schimbului pătimaş de idei şi a afecţiunii împărtăşite. Pe vremea când eram la Zorile habar n-aveam de aşa ceva. Observasem doar că se transfigura cu totul când difuzorul instalat pe atunci în toate birourile transmitea muzică simfonică. Expresia feţei lui sugera o intrare în paradis, un paradis senzual, dar şi intelectual, în care sunetele erau făcute să te îmbete ca vinul. Cu acesta din urmă era de altfel bun prieten pe acea vreme şi mulţi dintre colegii lui de fabrică îl întovărăşeau, după-amiaza, în diferite cârciumi mai mult ori mai puţin sordide, în care superioritatea lui intelectuală, dragostea lui de oameni şi cunoaşterea lor făceau din el un personaj central şi un animator necontestat.

Aflam vag toate astea şi nu mă interesau, dar descoperisem în el nu doar un meloman foarte evoluat (mama lui, pe care o adora, studiase un timp pianul cu Alfred Cortot), ci şi un cunoscător de literatură de prim ordin, ba chiar, cu siguranţă, îmi ziceam eu fără să am încă dovezi, un practicant. Ca mulţi moldoveni, cunoştea şi iubea cultura rusă; datorită lui am început să cumpăr de pe la anticari vechile versiuni franceze din Dostoievski (încă netradus în româneşte) care, aşa trunchiate cum erau, îmi deschideau porţi spre cu totul altă lume. Înalt şi gras, mişcările sale puţin stângace păreau ale unui urs blând; pe de altă parte, îmi pare că n-am auzit niciodată un râs mai liber şi mai comunicativ. Era în personalitatea lui o deschidere a minţii neobişnuită pentru cei douăzeci şi doi de ani ai săi, asociată cu o sensibilitate extremă dar nu introvertită, ci, dimpotrivă, deschisă spre ceilalţi, într-o continuă revărsare de dragoste şi înţelegere.

Ardeam de nerăbdare să-l prezint lui Pascal, neuitând că-mi va trebui destulă diplomaţie ca să-i apropii. Gândirea lui Nicuşor, cum i se spunea la fabrică, era destul de paradoxală, cu bruşte racursiuri care puteau să deruteze şi un nonconformism uneori agresiv; e drept că dădea repede înapoi când n-avea dreptate sau când se temea că te-ar fi

întristat. Pascal a avut în acel timp câteva scurte permisii, dar întrevederile lor au fost neconcludente, până la o anume seară, după întoarcerea definitivă, în care toate s-au legat. Aşezaţi alături în faţa pianului, discutând nu ştiu ce pasaj din ceea ce scria Pascal atunci, se cufundaseră atât de adânc în discuţie şi-şi răspundeau cu atâta înţelegere, încât prietenul lui Nicuşor din adolescenţă, Loniu Goldhagen, şi cu mine am schimbat în spatele lor o privire victorioasă şi complice. Nu ne-am înşelat: începea atunci o prietenie pe care n-avea s-o curme – îmi vine să scriu: s-o întrerupă – decât moartea, după o jumătate de secol.

*

Am anticipat puţin pentru că tocmai despre prietenie vreau să mă întreb astăzi. Mi-e teamă să nu teoretizez prea mult, când domeniul ei e atât de fragil. Şi totuşi unele lucruri au nevoie să fie gândite, amănunţite în termeni abstracţi, chiar dacă examinarea lor ne pare foarte delicată. E firesc, pe de altă parte, ca o atare temă de reflecţie să-mi fie adusă în lumină în acest moment al povestirii. Nu e indiferent în ce perioadă a vieţii se naşte o asemenea legătură, dacă ea se precizează emoţional în tinereţe, când conturele personalităţii noastre sunt încă labile, sau dacă dimpotrivă se iveşte în apropierea bătrâneţii, când seamănă mai mult cu descoperirea mirată a unor asemănări. Unele dicţionare se mulţumesc să descrie prietenia, insistând asupra caracteristicilor ei evidente: simpatie, stimă, înţelegere, ataşament reciproc. O definiţie mai tranşantă o prezintă ca pe „o legătură de dragoste între două sau mai multe persoane, legătură care nu se bazează nici pe sexualitate, nici pe rudenie”. Aici sunt mai multe lucruri interesante. Că este o legătură de dragoste pare evident pentru toţi cei ce au cunoscut-o, dar este clar că apăsarea pe sexualitate i-ar schimba statutul şi ar precipita-o într-o categorie mai largă, de care nu avem a ne ocupa aici. O situaţie de rudenie, în schimb, poate da unei prietenii o trăinicie, o adâncime nebănuite, fără să-i schimbe caracterul şi culorile neconfundabile. Oricum, cei ce au cunoscut prea puţin prietenia au pierdut o parte

însemnată din sensul şi gustul existenţei. Femeile şi bărbaţii cu care am împărtăşit această experienţă au avut în viaţa mea un rol însemnat şi bănuiesc că l-am avut şi eu într-a lor; astăzi, pomenindu-i pe fiecare, prezenţi şi absenţi (la vârsta noastră sunt mulţi dintre aceştia din urmă), sentimentul care mă stăpâneşte este recunoştinţa – adresată fiecăruia în parte, precum şi destinului care ne-a încrucişat drumurile.

Oricum, între două fiinţe apropierea statornic încrezătoare nu apare spontan, ea se conturează în urma multor tatonări, a unor momente de apropiere alternând cu altele de examen lucid, relaţia prelungindu-se în timp şi fiind, până la urmă, sau abandonată cu regret, sau transformată într-una cu adevărat temeinică. M-am întrebat dacă putem izola un fel de predispoziţie, un talent special în firea unora sau altora dintre cei astfel aleşi. Am zăbovit mult în jurul acestei idei şi observaţia m-a silit să recunosc unele trăsături comune, la drept vorbind esenţiale, ale celor ce vor avea parte, în cursul vieţii lor, de această binefăcătoare experienţă. O anumită curiozitate faţă de firea umană, asociată cu o certă discreţie; fidelitate, respect, autenticitate, spirit lucid, dar neagresiv, constanţă, dezinteresare, toate par a fi trăsături structurale ce predispun, ca să zic aşa, la acest tip de legătură asemănătoare cu o plantă rară şi, ca ea, foarte delicată.

Calităţile de mai sus par a fi trăsături necesare sau cel puţin favorizante, dar multe alte însuşiri îşi au contribuţia lor. Prietenia nu e dată oamenilor grăbiţi şi superficiali, nici egoiştilor fără scrupule. O mare bogăţie de însuşiri şi talente atrage semenii ca un parfum; originalitatea de gândire, plăcerea de a-şi împărtăşi cunoştinţele, farmecul personal sau pur şi simplu o mare indulgenţă, ca să nu mai pomenim de umor şi de tact, sunt calităţi ce acţionează asupra altora ca un magnet; însă ele doar favorizează naşterea amiciţiilor şi nu le garantează durata.

În plus, calităţile pomenite trebuie nu doar să existe, ci să fie şi manifestate adecvat. Există mari introvertiţi care nu reuşesc să se exprime sau o fac atât de stângaci şi de surprinzător, încât mesajul lor rămâne de neînţeles. Ei ar putea deveni parteneri de nădejde, dar celor aleşi de ei li s-

ar cere o răbdare şi o înţelegere puţin obişnuite. În lumea noastră modernă, cu ritmul ei tensionat, provocator, există cu siguranţă foarte mulţi singuratici, şi ce pierdere înseamnă asta pentru noi toţi!

Odată născută, noua relaţie se vede pusă la încercare într-o mie de feluri şi pentru foarte multă vreme. Practica ei este sărbătorească, pentru că ea constă într-un schimb continuu de daruri: oferi şi capeţi afecţiune, oferi şi capeţi înţelegere, oferi şi capeţi informaţie şi aşa mai departe. Prin însăşi existenţa lor, prietenii te învaţă să devii mai altruist şi mai generos; atenţia îndreptată asupra altuia îţi lărgeşte implicit câmpul de viziune. Ei par de asemenea să te silească să menţii standardul cu care i-ai obişnuit, căci se pot îndepărta imperceptibil dacă-i decepţionezi prea des. Există, mai ales în tinereţe, amiciţii temporare care se dezvoltă în jurul unui centru comun de interes şi care se vor ofili dacă importanţa acestuia scade pentru unul dintre parteneri. Sfârşitul acestui tip de relaţie n-are neapărat un gust amar, ea decade sau dispare de obicei prin indiferenţă sau simplă uitare, ba chiar, uneori, lasă în urmă amintiri luminoase şi pozitive, legate însă de un trecut de care ne-am îndepărtat. Chiar şi cei mai apropiaţi se văd uneori siliţi să ne „uite” dacă o pasiune absorbantă, o activitate nouă, o mutare în altă ţară suspendă nevoia pe care o au de noi; la reîntâlnire totuşi nu va fi nimic schimbat, conversaţia se va reînnoda la fel de simplu ca mai înainte...

Unele reguli de comportare par totuşi să aibă o importanţă deosebită şi ele nu suportă înfrângere. Care sunt oare? S-ar părea că prietenia – care este, să n-o uităm, un fel de dragoste – e deosebit de sensibilă la un anume tip de „trădări”. O disponibilitate constantă şi o anume capacitate de iertare trebuie să existe între parteneri, dar ele au totuşi limite. Într-o prietenă, într-un prieten trebuie să ai, înainte de toate, încredere: că nu te minte, că nu-ţi vrea răul, că nu te bârfeşte şi nu te lucrează pe la spate, că ţi se arată aşa cum este, fără machiaj şi fără costum de teatru; că îţi ascultă confidenţele cu interes şi simpatie, fără a le comenta cu alţii; că îţi va respecta rezerva şi nu-ţi va cere să-i spui mai mult decât hotărăşti tu însuţi; că îţi cunoaşte defectele, dar a hotărât să le suporte; că la

nevoie îţi va veni în ajutor sau te va apăra în faţa altora; că, rămânând disponibilă, sau disponibil, pentru tine, nu te va apăsa totuşi excesiv; în sfârşit, că legătura dintre voi va fi constantă, chiar dacă împrejurările, pentru câtăva vreme, vă vor despărţi. Şi toate aceste condiţii trebuie să le îndeplineşti şi tu pentru ea, pentru el, fără efort şi cu bucurie...

Da, prietenia e ca un dans, ca un menuet ale cărui figuri sunt executate în acelaşi ritm, cu bucurie şi fără efort. Lista de exigenţe e lungă, dar însuşi faptul că această relaţie dificilă şi privilegiată există ne dovedeşte că ea este extrem de necesară, de vreme ce bărbaţi şi femei din toate timpurile şi pe toate continentele au practicat-o mai mult ori mai puţin conştient şi au înfrumuseţat cu ea istoria lumii.

Poate că nu e inutil să revin la felul în care se schimbă culoarea prieteniilor, după cum ele se nasc între persoane de acelaşi sex sau nu. Cunoaştem cu toţii caracterul simplu, direct, al camaraderiei ce se naşte între băieţii care au fost colegi de şcoală, de sport, de armată şi aşa mai departe. Cunoaştem şi nenumăratele nuanţe de umor, de solidaritate, de subînţelesuri şi de curaj care definesc amiciţiile feminine. Ne e dată mai rar, deşi e fără preţ, prietenia prelungită ani şi ani de zile dintre un bărbat şi o femeie care, în cursul a lungi şi mereu reluate conversaţii, şi-au completat eul profund, ca în apele unei oglinzi vii. Pentru fiecare din ei rămâne prezent un element de mister, cel ce provine din conştiinţa de a te afla în faţa unei fiinţe structural diferite de tine, dar înfruntarea acelui mister aduce cu ea o recompensă: în acea relaţie îşi vor găsi mediul adecvat atât fragilitatea sensibilităţii masculine, cât şi nostalgia feminină după precizia bărbătească a gândirii. Poate că un „ce-ar fi?” sau un „ce-ar fi fost dacă?” se plimbă uneori, jucăuş, printre gândurile unuia sau altuia dintre parteneri, dar va fi repede tras înapoia cortinei, de teamă ca el să nu tulbure existenţa unui bun infinit mai preţios.

În timp – asta o ştiu acum, când scriu, dar n-o ştiam în tinereţe – cu cât o prietenie se prelungeşte în decursul anilor, cu atât următoarele regăsiri devin mai bogate.

Fiecare din ele e clădită pe amintirea multelor întrevederi trecute, a ceasurilor trăite împreună şi a schimbului constant, deşi intermitent, de mărturisiri, de reflecţii, de evocări. Regăsirea se sprijină pe amintirea subconştientă a multor hohote de râs împărtăşite, a multor încercări învinse laolaltă, pe imaginea din tinereţe a celei sau celui cu care vorbim, deşi chipul le e astăzi atât de schimbat, precum este şi al nostru. Inflexiunea glasului din ceasurile trecute! Felul de a râde, felul de a dojeni cu haz, cuvintele de spirit, expunerea meşteşugită pe care am admirat-o, lacrimile uneori împărtăşite, braţul tremurător pe care l-am sprijinit la nevoie, cel plin de fermitate şi înţelegere, care ne-a dat curaj! Uneori cea sau cel pe care-l evocăm nu mai sunt în viaţă, dar toate acestea fac parte din fiinţa noastră şi vor rămâne în ea câtă vreme ne vom păstra conştiinţa întreagă. Şi cu cât vom fi avut mai mulţi prieteni, vom fi trăit alături de ei mai multe destine...

*

Când am vorbit despre rudenie, am spus că şi în cadrul ei se pot dezvolta prietenii care vor avea o formă, o culoare, o trăinicie caracteristică. Eu n-am avut nici fraţi, nici surori, dar totul dovedeşte că, dacă ai mai mulţi dintre aceştia, cum s-a întâmplat în familia noastră la generaţia părinţilor, vor exista afinităţi, afecţiuni pe alese, indulgenţe personalizate. În cazul Martei şi al lui Pascal, fiind numai ei doi, n-au avut de unde alege. Poate tocmai de aceea şi pentru că îşi semănau în multe privinţe, legătura dintre ei a fost puternică şi definitivă. În toată copilăria şi mai ales după divorţul părinţilor, Pascal a fost pentru Marta nu numai fratele protector, dar şi mentorul, exemplul şi mai ales centrul de afecţiune cel mai adânc. Fără îndoială, din punctul de vedere al lui Pascal, în copilărie lucrurile se prezentau cu totul diferit. Marta era o fetiţă delicată şi plină de haz, dar pentru un băiat aşa ceva este un fel de jucărie, nu o persoană de luat în serios. Chiar programul lor de viaţă era cu totul diferit. În Intrarea Amzei, Pascal avea voie să bată mingea pe asfalt cu băieţii vecinilor, pe când Marta, în rochiţă albă, se ducea de mână cu madame Marie la

plimbare sau la biserică. Fără îndoială că, în timp, Marta a trebuit să dea dovadă de multă isteţime pentru ca fratele ei să ajungă s-o trateze de la egal la egal, cum o făcea atunci când am cunoscut-o: în această zonă a Europei, respectul pentru inteligenţa feminină nu caracterizează mentalitatea generală. De altfel, în cazul Martei, ca şi într-al meu, intervenea faţă de Pascal o admiraţie atât de sinceră, încât problema egalităţii nu-şi prea avea rostul. Scrisorile lui din vremea armatei erau adresate împreună şi ei, şi mie; noi răspundeam separat, iar teancul de scrisori ale Martei către Pascal l-am deschis doar acum, cu un fel de sfială: „*Cred că frăţia noastră este unul din cele mai frumoase daruri pe care le-am primit de la Domnul. Întâmplarea ca asemănători prin chip să răspundem şi aşijderea sufleteşte – orientarea noastră către aceeaşi ţintă, credinţele noastre susţinând un acelaşi cer – Frăţie – prietenie – dragoste. Singurele roade pământeşti care-ţi clădesc veşnicia, care te apropie mai mult sau mai puţin de ea, de «valorile adevărate» ai spune tu sau Mircea sau Annie sau chiar eu. Vorbim toţi aceeaşi limbă şi este minunat faptul că ne-am întâlnit cu toţii în scurtul răstimp în care acest lucru ar fi fost cu putinţă [...]. Iată ce scrisoare senină îţi aştern şi cât de clătinat îmi părea zilele acestea sufletul meu! Poate aşezarea lui este mai adâncă de cum credeam, poate că mă înfricoşez cel mai adesea zadarnic...*" (19 februarie) Şi, două luni mai târziu: „*La sorocul cuvenit, va fi ziua ta. Douăzeci şi patru de ani, douăzeci şi patru de Aprili, primăvărateci şi furtunoşi. Douăzeci şi unu de ani de prietenie pentru noi doi – Tu, mai marele meu!... Voi ajunge şi eu în trei ani, acolo... dar nu voi putea niciodată să te întrec. Ştiu însă că voi ajunge pe drumurile tale, mai încet, poate – mai cu omenească durere, dar sigur. Şi mă bucur să te văd înaintea mea, să văd că nu mi-ai dezminţit niciodată gândul şi inima, soli înaintaşi ai lăuntrului. Aş vrea să te încredinţez din nou că, orice s-ar întâmpla, eu cred în tine, în calea ta şi că, în măsura sorţii, te urmez cu statornicie...* (aprilie 1951)

În scrisorile ei, Marta se dezvăluie exact aşa cum o cunoşteam: activă, lucidă, curajoasă, veselă, iubitoare, profund creştină. Ceea ce, în aceste scrisori, m-a

impresionat cu deosebire, a fost intensitatea dragostei ei de viaţă: „*Câte căi duc la Dumnezeu, şi totuşi sunt unii care nu le-au găsit! Uneori, chiar învecinat de ceasurile cele mai grele – am simţit bucuria izvorând din mine ca dintr-un lac nesecat de munte – albastră, lină, bună şi veşnică. Mă bucur, mă bucur, mă bucur – că am luat viaţă sub chip de om, că pot să plâng şi să sufăr, că nu mi-a fost dat să trec nepăsător prin căile vieţii.*" (19 februarie) „*Sunt clipe în care mă simt atât de distinctă, atât de puternic afirmată în liniile sufletului meu – încât mă mir cum ceilalţi nu simt blocul din mine şi nu fug în lături. Nu e trufie; lucrul acesta mi se revelă de obicei în formă de bucurie, de osana. Şi totuşi încă nu sunt pregătită pentru moarte... Sunt încă prea adânc înfiptă în viaţa aceasta, încă prea sălbatecă în entuziasmele mele. Iată, alături de liniştea unui Mircea, care aduce uneori a încremenire în imobilitatea ei, eu seamăn cu un izvor gălăgios şi zăpăcit, care se risipeşte în dreapta şi în stânga...*" (10 aprilie) „*Mă simt într-un fel vinovată faţă de voi toţi – de tine şi de Mircea în special. Eu nu sunt construită pentru a trăi în tragic, sunt toată către lumină – şi orice mi se întâmplă, mişcarea mea către soare şi pace este irezistibilă...* (25 august)

Toate astea sunt mărturii dintr-unul din anii cei mai grei cu putinţă. Şi ea, şi eu părăseam casa de dimineaţă, lăsând în ea trei femei în vârstă destul de dezarmate, şi ne întorceam spre seară sleite de puteri. Oraşul era plin de molime şi le cădeam pradă pe rând. În primăvară, o gripă ne culcase la pat, pe rând, pe toate. Peste vară a fost o epidemie de oreion, care le-a lovit şi pe Marta, şi pe madame Marie. Mama şi cu mine primeam cu bucurie cărţile poştale venite de la tata, dintr-o zonă fără nume a Canalului („Căsuţa Poştală nr. 3, Cernavoda"), toate scrise cu creionul, ordonat, nedepăşind nici una cele zece rânduri îngăduite, şi noi răspundeam la fel, trimiţând cum puteam şi alimentele vitale cerute. Mircea îşi dădea ultimele examene la Medicină, aşteptând repartiţia. Martei, ca laborantă, nu i se cereau ore suplimentare şi ritmul de lucru era mai puţin tensionat. În schimb, ca să urmeze Matematica „la seral", se ducea la curs de la şase la zece seara. Cum am mai spus, pentru mine această ultimă

aventură a ei a rămas o dovadă neobişnuită de isteţime şi perseverenţă. Marta hotărâse din copilărie că nu va face decât literatură şi trăia în consecinţă printre cărţi, citind în mai multe limbi, scriind la răstimpuri, pe încercate, în diferite genuri. Şi totuşi era în stare de asemenea performanţă intelectuală, într-o zonă care n-o interesa în nici un fel! O făcea cu bucurie, aşa cum le făcea pe toate. În drumul ei se iveau diferite obstacole, iar ea trebuia să le treacă. Între timp, găsea pentru noi cuvinte de încurajare. Lui Pascal, care-şi mărturisea amărăciunea de a nu putea lucra muzică: „*Nu trebuie să fii nerăbdător – nici unul din noi nu trebuie să-şi piardă aşezarea. Liniştea unuia o ajută şi o întregeşte pe a celuilalt – şi bunătatea şi credinţa ne întăresc pe rând, ca într-o permanentă transfuzie... Experienţa trudnicelor tale zile de muncă de acolo se alătură trăirilor noastre şi rămânem împreună, oţeliţi în aceleaşi încercări, numai că forma lor variază*" (26 oct.) Mircea avea să fie repartizat în provincie ca pediatru şi ca atare părăsea Bucureştiul. Fusese bolnav peste vară, iar în toamnă a fost chemat la militărie pentru trei luni în Ardeal: „*Suntem mai mult sau mai puţin legaţi fiecare de treburi complet diferite de adâncul nostru. Ce legătură ar putea să fie între Annie şi fabrica de la Jilava? Între tine şi normatorie? Între Mircea şi disciplina militară? Dar adevărata trăire a noastră, cu cât mai închingată, va răsări mai autentică, mai pură...*" (25 oct.) În sfârşit, închei cu un pasaj dintr-o scrisoare adresată peste vară mie, pe când Marta zăcea în pat de vreo două săptămâni, bolnavă de oreion. Citea o mulţime, inventase primul ei basm: „*Am scris în dimineaţa asta cam jumătate, lămurindu-mi cu acest prilej părerile asupra a ceea e trebuie să fie o poveste, cât miraculos admit cu mintea mea de copil mare... Abia aştept să se însenineze puţin vremea ca să pot face câţiva paşi. Pericolul la boala asta sunt complicaţiile şi în special răceala. Altminteri, de mult aş fi fost pe stradă. O, draga mea! Ce mult sunt eu legată de stradă, de circulaţia anonimă a oamenilor, de animaţia asta exterioară. Mi-am dat seama de lucrul acesta abia ieri, când de la fereastră (nici acolo n-aveam îngăduinţa să stau) am văzut un căruţaş cu o căruţă plină de cepe, un cocoş colorat în*

curtea bisericii greceşti şi pe V.P. – care altminteri mi-este total indiferent – pe o motocicletă trecând prin faţa casei. Toate acestea şi mai ales cerul darnic revărsat peste oraş, din care de două săptămâni văd numai cinci degete risipite între braţele verzi ale castanilor – o, cât îmi lipsesc! Cât sunt de departe de renunţare, de înţelepciunea care se lipseşte de decor. Mă bucur până şi de tramvaiele care trec încărcate şi veşnic roş-galbene între cele două case de vizavi. Câte bucurii ale ochilor avem şi nu ne dăm seama! Nu-mi închipui ce ar fi fost dacă în faţa casei n-aveam castanii, miraculos de calmi şi buni când eram cu febră în pat, şi de atunci întotdeauna..." (1 iulie 1951)

Marta Cozmin a scris mult şi în mai multe genuri, între altele teatru, încă puţin cunoscut. Astăzi, locul ei în literatura română este asigurat în primul rând – deşi nu numai – de cele câteva volume de „basme şi poveşti", cum le denumeşte chiar ea, publicate între 1971 şi 1986. Lumea de o infinită şi delicată poezie pe care imaginaţia ei a creat-o ne stă la îndemână tuturor, copii de orice vârstă, iar limba folosită este de o bogăţie şi precizie puţin întâlnite. Dar piesele ei de teatru, ca şi romanele au virtualităţi încă nedescoperite. Sper că textele ei vor fi tipărite şi retipărite pentru multe generaţii la rând, care astfel vor descoperi bucuria de a citi, sau de a sta să li se citească, acea magică succesiune de cuvinte care se numeşte literatură.

*

La fabrică, ziua de lucru se încheia la ora trei, dar sâmbăta era singura zi în care nu ni se anunţa nici o şedinţă, ceea ce contribuia la aspectul ei sărbătoresc. În celelalte, dacă într-o săptămână se întâmpla să scăpăm cu doar trei prelungiri peste program, însemna că avusesem mare noroc. Din cauza aşezării fabricii aproape în plin câmp, nici nu puteam să ne strecurăm afară, căci poarta se închidea şi eram prinşi ca şoarecii în cursă. Mai ales noi, cei tineri, nu aveam scăpare. Ori era repetiţie de cor, ori o şedinţă de producţie, ori învăţământ politic, ori eram trimişi să „facem agitaţie" în sat. Ultima îndeletnicire avea loc duminica dimineaţa. Ne adunam în grupuri de câte trei,

băteam pe rând la toate porţile şi şeful grupului reamintea oamenilor să se ducă să-l voteze pe Cutare, când vor fi alegeri. Unii săteni se uitau la noi urât sau nici măcar nu ne deschideau poarta. Alţii se repezeau, cu o veselie cam prea subliniată, să se asigure că vor fi prezenţi. La una din şedinţele din fabrică, o veche funcţionară a Mirei s-a ridicat să protesteze: „Dar bine, tovarăşi, avem şedinţe în fiecare zi, cu viaţa noastră particulară cum rămâne?" Mi-amintesc şi acum explozia de râs care i-a răspuns, iar formula cu „viaţa particulară" a rămas de pomină.

Învăţământul politic mă interesa cu adevărat şi ascultam cu mare atenţie. Era destul de elementar şi nici măcar nu luam notiţe. Cursul era ţinut de medicul întreprinderii, care vorbea simplu şi sugestiv. Aşa cum am spus, învăţasem să-mi controlez bine trăsăturile feţei, care nu exprimau absolut nimic. Ceva mai târziu (doctorul plecase din întreprindere), Nicuşor Horodniceanu mi-a povestit că acesta îi mărturisise: „Zău, când o văd cum stă acolo nemişcată ca o madonă şi eu stau să înşir toate prostiile alea..."

Poftim! Şi eu care-l luam în serios, crezându-l convins!... „Ca o madonă" mi-a plăcut cu deosebire.

Viaţa practică era mai lămuritoare decât cea pe plan teoretic. Cici îmi explicase că în fiecare instituţie sau întreprindere, organizaţia de bază cuprindea toţi membrii de partid existenţi şi era condusă de un birou compus dintr-un număr impar, proporţional cu al salariaţilor şi condus de un secretar. Din birou făceau parte neapărat directorul şi şeful de cadre, iar unul dintre ceilalţi, în teorie necunoscut, ţinea legătura cu organele superioare de partid peste capul tuturora. La noi, biroul se compunea din cinci membri, iar personajul misterios era cunoscut ca un cal breaz. Se spunea despre el că era un om de treabă; lucra la cazane şi era totdeauna mânjit pe toată faţa cu negru de fum, dar ochii, intens albaştri, sclipeau ştrengăreşte, de ai fi zis că nu e om pe lumea asta să se distreze mai bine decât el. În anul precedent, cu câteva zile înainte de Crăciun, am fost adunaţi în picioare în curte, la ora plecării, pentru un „meeting fulger". Cu aceeaşi bună dispoziţie, tovarăşul respectiv a propus „spontan" să lucrăm şi în ziua de 26 decembrie, care de când ne ştiam fusese sărbătoare legală.

A fost un freamăt uşor, oamenii s-au uitat unii la alţii, femeile erau pe punctul să protesteze, dar, înainte ca oricine să zică ceva, directorul a luat cuvântul, a arătat că producţia era periclitată dacă nu veneam la serviciu în acea zi anume şi că, dacă va lipsi cineva, s-ar putea ca „mai sus” să se ţină cont de absenţa lui. Astfel problema a fost rezolvată şi aşa a rămas până în anii ’90.

Personajul politic de departe cel mai prezent şi, de altfel, mai interesant, era Iordache Marin, zis „Preşu”. Porecla nu era ironică, ci mai degrabă un diminutiv afectuos al titulaturii de „preşedinte de sindicat” care i se cuvenea pe atunci; în curând avea să devină secretar al organizaţiei de bază. Marin era un ţigan înalt, atletic chiar, cu o claie de păr zburlită şi o faţă de culoare foarte închisă, în care străluceau nişte dinţi extraordinar de albi. Faptul că erau tot timpul la vedere indica o fire deosebit de bună şi de veselă. Astăzi am spune, întrebuinţând adjectivul în sensul său americănesc, că era deosebit de „popular”, ceea ce explica alegerea lui în acea funcţie. Personalitatea lui poseda într-adevăr ceva în acelaşi timp amuzant şi simpatic, şi nimic n-o exprima mai bine decât comportarea lui la şedinţe. Era de o incultură fabuloasă şi formulările lui stârneau râsete incontrolabile, dar el, îndată ce înţelegea că greşise, râdea mai tare decât toată lumea, ceea ce-l aducea fără efort alături de noi. Putea să conducă şedinţe cu autoritate şi calm, dând cuvântul unora şi altora, dar din când în când se apuca să prelucreze el însuşi, liber, câte o temă şi atunci se ajungea la situaţiile cele mai neaşteptate. Îl ţin minte dezvoltând o dată tema viitorului luminos al comunismului, şi cum era conştient de dorinţele reale ale ascultătorilor, s-a lansat în descrierea unei lumi idilice, în care „fiecare va avea privata lui, cu perdeluţe şi muşcate la fereastră”, formulă care, desigur, a avut mare succes. Altă dată, tot într-un comentariu liber, a dat-o pe ziceri tradiţionale şi ne-a explicat că îndeplinirea planului, după cum o vedeam şi noi, nu era uşoară, că unii tovarăşi nu-şi fac datoria, dar ce să-i faci, „pădure fără uscături nu se poate şi dacă vrei să ţii doi pepeni într-o mână, nu poţi face planul!”. Când îmi aduc aminte cu ce poftă râdea el împreună cu noi, nu mă pot opri să nu mă înduioşez. Cele

două colege „supravieţuitoare” cu care l-am pomenit recent şi care-l cunoscuseră destul de bine, mi-au confirmat că nu se putea cita nici un caz în care el să fi făcut cuiva vreun rău. Cu mine a fost chiar deosebit de bun şi voi povesti lucrurile la rândul lor. Dacă pământul ar fi populat de oameni ca el, ar fi un loc unde am putea dori să trăim şi, în plus, viaţa ne-ar fi plină de fantezie.

Aşa s-a întâmplat că într-o dimineaţă, în stilul lui vesel şi fastuos, m-a oprit pe culoar şi mi-a spus că eram propusă să merg la o şcoală de calificare pentru meseria de contabil. Picam din cer. Nu mă pricepeam la aşa ceva şi nici nu doream să mă pricep. Dar nu ştiam bine cu cine am de-a face. Mi-a dat timp să mă gândesc, apoi m-a întrebat câteva zile la rând dacă mă hotărâsem. Condiţiile erau oarecum avantajoase. Durata prevăzută era de două luni, în care leafa mi se plătea pe jumătate, dar acolo masa şi locuinţa erau gratuite. Iar localitatea în care se ţineau cursurile şi împrejurimile ei erau, după cum mi-a spus tânăra care tocmai fusese trimisă înaintea mea, o minune: Sălişte. Descrierea ei entuziastă mi-a reactivat dorul de călătorii, constant încă din copilărie, chemarea irezistibilă a depărtărilor, care era unul din motivele pentru care lipsa noastră de libertate îmi părea atât de greu de suportat. Preşu începuse să se supere:

— Ce facem, Anicuţo, mă ţii pe loc? Du-te la cadre şi ia-ţi formularul, ai auzit?

Nu-mi aduc aminte cum m-am hotărât, dar am făcut-o. Cred că cea mai lovită a fost Marta, care s-a simţit literalmente părăsită. Nu se îmbolnăvise încă, dar făcuse într-o zi o temperatură inexplicabilă, care-i trecuse a doua zi, tot fără motiv. Aspectul egoist al plecării mele mi-a sărit în ochi abia acum, recitind scrisorile unora şi altora. Ani de zile, din acea aventură n-au rămas pentru mine decât imagini luminoase. N-am mai fost niciodată la Sălişte, dar numele a rămas pentru mine foarte bogat în sugestii, toate purtătoare de armonie şi calm.

Încă din tren m-a izbit aspectul neobişnuit al acelei zone, cu localităţi a căror biserică avea oarece stil gotic şi care se aflau împrăştiate într-un peisaj de dealuri unduitoare. Poate şi mai mult mi-a plăcut portul femeilor la lucru pe câmp: ele

nu purtau broboade ca în satele din sudul ţării, ci pălării de paie cu boruri largi, aproape elegante. Chiar aşa: de ce nu purtau şi ale noastre pălării? Ardelencele, mi-am zis eu, aveau mai mult simţ practic.

Localitate curat românească, dar cu o pronunţată influenţă germană, Sălişte părea a fi realizat între cele două mentalităţi o sinteză ideală. În centrul ei se aflau nu numai biserica, dar şi şcoala, o clădire solidă, impunătoare. În apropiere, bănci la umbra unor copaci înalţi, un râu zăgăzuit cu piatră şi mărginit cu parapete de fier, iar din acel punct, pornind în sus spre dealuri, străzi cotite, pietruite, care pe vreme de ploaie se transformau în albii pentru pâraiele ce se scurgeau la vale. Mi s-a repartizat întâi o casă foarte săracă, a unei bătrâne care stătea sus pe deal şi avea cea mai extraordinară livadă pe care am văzut-o vreodată, cu iarbă până la şold. Am părăsit-o când mi s-a propus o locuinţă totuşi mai confortabilă, cu un spălător civilizat şi în care am rămas până la sfârşit; împărţeam camera cu o timişoreancă foarte liniştită şi dulce, care întâmplător se numea Any, cam ca mine. Casa era mai aproape de sala de cursuri şi aparţinea unei familii de fruntaşi localnici, pe nume Haşegan; odaia era la stradă, un birou mare o împărţea în două şi paturile noastre erau de o parte şi de alta. Era o casă solidă de piatră cu ziduri groase, albe; purta, cred, în vârf, ca toate celelalte, o cruce şi în zidul exterior, tot ca celelalte, o nişă în care se afla zugrăvită o icoană în culori. În curte se afla un puţ cu roată şi acoperământ de şindrilă; împrejur erau straturi cu flori, în fund, staulul unei vaci de lapte şi intrarea într-altă livadă, mai îngrijită. Cât am stat acolo, ne-am obişnuit cu loviturile zilnice, pe la patru dimineaţa, ale unui par care izbea puternic în piatra drumului, în dreptul casei; gazda se scula, dădea drumul vacii şi aceasta pleca împreună cu celelalte, la păscut; odată cu apusul soarelui, cireada întoarsă se risipea pe uliţele suitoare şi mugetele vitelor ce aşteptau în faţa porţii păreau să încheie solemn întreaga zi de muncă.

Cu 17,50 lei cumpăram zilnic, de la gazdă, o jumătate de litru de lapte. Afară de nişte creioane şi caiete, precum şi de luxul unei excursii colective de o zi la Sibiu (ca să facem o baie caldă!), a fost singura cheltuială pe care am făcut-o

timp de două luni. Aveam cursuri dimineaţa şi după-amiaza, mâncam la cantină, aveam şi de învăţat, dar ne rămânea mult timp de plimbări prin împrejurimi, mai ales sâmbăta şi duminica; memoria mea n-a folosit mare lucru din informaţia căpătată atunci, dar peisajele văzute sunt dintre cele pe care le păstrăm în minte cu grijă, ca să le rechemăm când tânjim după linişte, speranţă sau curaj. În jurul Săliştei, pe nişte fire de văi, se ridicau sate mai mici, Galeş, Tilişca, Vale (extraordinară aşezare pe un versant abrupt şi împădurit) şi altele; jur împrejur se vălureau dealuri cu păşuni şi pajişti în infinite nuanţe de verde; pe ele, turme de oi albe păreau risipite ca nişte şiraguri rupte de mărgele, iar în depărtare, munţii topeau verdele în albastru; aerul era de o neobişnuită limpezime. Odată am ajuns la un schit, unde câţiva călugări lucrau obiecte din lemn, cultivau nişte straturi cu legume şi oficiau slujbele zilnic. Orăşeni miraţi ce eram, i-am privit cu sfială şi cu un fel de nostalgie. Toţi localnicii, de altfel, păreau a trăi cuviincios într-un fel de sobrietate reculeasă; nici nu li s-ar fi potrivit alt port decât cel pe care l-au inventat ei, cel în negru şi alb, de un stil inimitabil. Culorile păreau rezervate pentru picturile dinlăuntrul bisericilor; acolo, sfinţii şi heruvimii erau numeroşi, senini şi fără îndoială vegheau asupra noastră, cum o făceau şi îngerii muzicanţi care cântau din lăute şi trâmbiţe pentru o horă întinsă în mijlocul lor.

Sălişte e una dintre cele mai vechi localităţi din ţară şi un anume simţ al istoriei era prezent, în chip difuz, în toată zona. În biblioteca familiei Haşegan, un cercetător atent putea urmări permanenţa unei mentalităţi atrase de cuceririle minţii, doritoare să înveţe şi să afle, mândră de ceea ce apucase să ştie. Dulapul în chestiune aflându-se în odaia noastră, mi s-a dat voie să umblu la el când am terminat singura carte pe care o luasem cu mine; din când în când, în scrisori, îi pomeneam lui Pascal câte un titlu, uneori cu decepţie, alteori, cu interes. Astfel, ştiu că se aflau în el o enciclopedie germană a ştiinţelor practice, cinci conferinţe de Iorga, nişte poezii transilvănene din secolul precedent, *Teoria ondulaţiei universale* de Vasile Conta, care pentru mintea mea a fost ilizibilă, şi o relatare, tot din

veacul trecut, a unei excursii la Cheile Bicazului, scrisă într-o românească încă incertă de un autor care nu se sfia să vorbească despre „preţipiţii” şi de „abyssofobie”. Din toate se degaja parfumul discret al vremurilor trecute, toate mărturiseau despre hărnicia şi dorinţa de instruire a oamenilor din acele locuri.

Mai frapantă fusese sărbătoarea la care asistasem cu încântare şi care se numea „maialul”. Nu mai eram în luna mai, ci în iulie, dar asta n-avea nici o importanţă. Era o sărbătoare câmpenească, anuală, a corpului pompierilor; ni se spusese că obiceiul locului era să se ţină asemenea serbări şi pentru alte bresle, negustori, studenţi şi altele. Ne-am dus şi noi la locul indicat, o mare suprafaţă plată, rotundă, cu o iarbă tocită şi în jurul căreia se orânduia un fel de amfiteatru de pământ cu două-trei trepte, năpădite şi acelea de iarbă. Spaţiul mare din mijloc era menit, cum avea să se vadă, pentru dans. Oamenii se adunau cu încetul, cei mai mulţi în portul acela elegant, grav şi sobru, negru şi alb; unii cumpărau de băut, alţii jucau după muzica unui taraf, jocuri frumoase, elaborate, fie hore, fie, mai ales, perechi. Pompierii se aferau în chip de gazde, dându-şi importanţă şi fiind foarte mândri în costumele lor de ceremonie împestriţate cu roşu şi aur, care pentru ochii mei aduceau mai degrabă cu cele ale dresorilor de fiare. Impresionant a fost momentul în care au sosit delegaţiile de feciori din comunele alăturate, Galeş şi Tilişca; s-au apropiat în coloană, precedaţi de doi trâmbiţaşi cu ciucuri mari de mătase roşie la trompete; le-a ieşit înainte preşedintele corpului pompierilor (asta era titulatura lui oficială) şi le-a urat bun venit, după care s-a încins un chef în toată legea şi s-a stârnit un nor de praf zdravăn. Mă uitam la perechile îmbrăcate în costumul tradiţional, care se învârteau cumpătat şi mă întristau perechile tinere, îmbrăcate în straie orăşeneşti: se vestea astfel îmbătrânirea, lenta dispariţie a trecutului, acceptarea ca el să fie înmormântat.

Într-o după-amiază, doamna Haşegan, gazda noastră, ne-a deschis o ladă de zestre în care zăceau ordonat, printre săculeţe cu levănţică, mai multe costume în acel stil sălişţean despre care am mai vorbit, cu fote din stofă de

lână fină şi ii de pânză deasă, albă, brodate, cu mâneci cu volane şi şiret negru, în întregime lucrate de dânsa şi de femeile mai în vârstă ale familiei. Le mângâia cu mâna arătându-ni-le, în timp ce ne explica în ce fel fuseseră ţesute, bătute, brodate. Ţin minte amărăciunea care-i stăruia în glas când a închis lada la loc, cu câteva vorbe care trimiteau întreaga tradiţie locală într-o depărtare de neatins. De fapt, stau şi mă întreb acum, exista oare un domn Haşegan în vremea aceea? Gospodăria aceea ordonată nu arăta a gospodărie de văduvă; ca fruntaş al unei localităţi cu tradiţie, unde s-o fi aflat el atunci?

Poate că nu mi-aş fi pus această întrebare, dacă n-aş fi regăsit în scrisorile mele către Pascal mărturia unui incident care arată bine din câte straturi diferite, necomunicând între ele, se compunea realitatea socială de atunci. Într-o altă cameră din acea casă mai locuia o tânără, înscrisă ca şi noi la cursuri şi care uneori mergea în plimbări cu noi, dar de care nu ne prea apropiasem. Într-o după-amiază ne-am pomenit cu ea spunându-ne că a invitat un tânăr care ar fi fost şi el participant la cursuri (eram poate vreo sută, nu ne cunoşteam mai deloc unii cu alţii), ca să facă împreună cu noi toate o partidă de domino. Avea într-o cutie jocul respectiv, l-a desfăşurat pe o măsuţă în odaia noastră şi, fără să vrem, Any şi cu mine ne-am văzut obligate să reconstituim, binevoitor şi naiv, regulile jocului. Tânărul a sosit într-adevăr la ora stabilită şi am început să jucăm, dar, după cel mult o jumătate de oră, ne-am pomenit cu trei inşi în civil, care s-au prezentat ca fiind de la Securitate. I-au poruncit să-i urmeze, iar tânărul necunoscut s-a conformat fără nici un cuvânt de protest.

Uitasem cu totul această bizară întâmplare pe care e sigur că n-am mai evocat-o niciodată, cum de altfel n-am discutat-o nici măcar atunci între noi, ea contribuind doar la o mai mare închidere şi izolare a fiecăruia în raporturile cu ceilalţi, în acel ţinut şi în acel timp suspendat, în care toţi cei de acolo ieşiseră din rostul lor firesc, pentru a trăi opt săptămâni ca într-o altă lume[26].

[26] În extraordinarul dicţionar al domnului Cicerone Ioniţoiu, *Victimele terorii comuniste*, vol. 5, Maşina de scris, Bucureşti, 2003, figurează doi

Erau opt ore de cursuri pe zi, precum şi o sumă de seminarii practice. Calculele aritmetice, scoaterile de procente şi alte asemenea îmi puneau adevărate probleme. În schimb, ascultam cu fascinaţie prelegerile care descriau noua societate în care ne aflam. Erau bazate pe materiale venite din Uniunea Sovietică, ale cărei realizări erau prezentate ca un fel de paradis spre care ne îndreptam, dar de care eram încă departe, fiindcă la noi mai subzista încă un sector particular în agricultură. Tema principală era planificarea, aducea cu ea numai binefaceri. Prin contrast, ţările occidentale păreau că se zbat într-un haos şi un eşec continue. Viitoarea societate, bazată pe numeroase citate din Lenin şi Stalin (era mult pomenit un anume interviu al ultimului cu scriitorul britanic H.G. Wells), se arăta a fi o structură coerentă, compactă, piramidală şi extrem de centralizată, în care fiecare fiinţă vie ocupa un locuşor fix din care putea doar să urce sau să coboare, după cum îndeplinea mai bine sau mai prost sarcinile care i se încredinţau. Nici o iniţiativă, nici o modificare posibilă, nici o variaţie subiectivă şi în orice caz, nici un pic de creativitate. Scopurile de ordin general erau stabilite de experienţa marii ţări prietene. Tabloul de ansamblu nu era lipsit de oarecare grandoare. Îmi puteam imagina convingerea şi chiar entuziasmul unora dintre cei însărcinaţi cu neobişnuita misiune de a structura şi modela grupuri umane atât de mari. Individualismul meu îndărătnic plasa obiectivul în straturile inferioare ale societăţii, la nivelul celor mici şi lipsiţi de libertate, care se vedeau grupaţi şi dirijaţi ca oile la strungă, ceea ce pe mine mă revolta. Începeam totuşi să bănuiesc că mulţi dintre ei se simţeau astfel mai degrabă protejaţi şi că repetatele promisiuni de

---

purtători ai numelui Haşegan (ortografiat Haşeganu): unul dintre ei, originar din com. ªelimbăr-Sibiu, la vreo douăzeci de kilometri de Sălişte, murise în 1947 în timpul detenţiei la penitenciarul Gherla; despre celălalt, un medic, se spune doar că „După 1951, i-a fost semnalată prezenţa în lagărele Peninsula şi Poarta Albă. S-a dedicat cu devotament îngrijirii deţinuţilor bolnavi”. Să fi fost o rudă a gazdei noastre, poate chiar soţul ei? Oricum, pare a fi vorba despre aceeaşi familie.

succes deschideau o poartă spre un viitor pe care fiecare era liber să şi-l imagineze după propria lui speranţă.

De cele mai multe ori, textul lecţiei ne era dictat şi n-am auzit niciodată pe nimeni, la terminarea cursurilor, să-l comenteze în vreun fel. Între fete cel puţin, subiectele cele mai dezbătute erau de ordin sentimental. S-a discutat o mulţime cazul unei tinere de la seria dinainte, altminteri căsătorită, care avusese o legătură cu unul dintre profesori şi acum îşi întârziase cu vreo trei zile plecarea ca să meargă să avorteze, ilegal, la Sibiu. Unele râdeau de ea, altele o căinau. În primele zile cel puţin, domnise pe această temă un fel de agitaţie, mulţi încercând să-şi „planifice" şi ei, cât mai plăcut, acea perioadă care li se prezenta ca un fel de vacanţă. Am primit un fel de „propunere" foarte directă de la un tânăr ai cărui pantofi de tenis îmi mutau nasul din loc şi care, văzându-se respins, mi-a atras atenţia că toată lumea, după douăzeci şi unu de ani, începe să îmbătrânească. Mai complicat a fost alt caz, cel al unui tânăr profesor care, după câte umbla vorba, îşi alegea câte o parteneră în fiecare serie; nebuneşte îndrăgostite, acelea îi trimiteau inutil, după aceea, scrisori după scrisori şi sufereau cumplit. Pentru un motiv sau altul, în acele prime zile i-a căşunat pe mine şi m-a convocat la o întrevedere în care a fost destul de clar. Era inteligent şi avea haz; există bărbaţi (fără îndoială şi femei) a căror dorinţă e contagioasă şi se transmite aproape fizic, ca un fel de radioactivitate, iar despărţirea mea de Pascal mă făcea destul de vulnerabilă. Evident, refuzul meu a fost şi el destul de clar. Din vanitate masculină rănită, cel respins m-a convocat la o pretinsă acţiune „de folos obştesc", un aşa-zis inventar al bibliotecii unde i-am găsit doar, la ora anunţată, pe el şi pe noua lui aleasă, pe care în faţa mea a sărutat-o şi giugiulit-o în fel şi chip. Am plecat cât am putut de repede, dar a fost o experienţă penibilă. N-am mai schimbat nici o vorbă cu acel personaj până în seara din ajunul plecării, când a avut loc un fel de petrecere de adio. M-am pomenit că mă invită la dans şi a ţinut să-mi explice că, dacă „renunţase atât de repede la mine", a fost pentru că a înţeles că „nu eram făcută pentru o simplă legătură

trecătoare”. A fost ca un ultim gest de politeţe, care până la urmă m-a amuzat. Varietatea tipurilor umane este infinită.

O amintire mult mai frumoasă şi mai înduioşătoare mi-a fost lăsată de prietenia mea cu un tânăr din împrejurimile Braşovului. Înalt, subţire şi cu o privire deschisă, el avusese un accident la începutul cursurilor şi i se pusese piciorul în ghips. Soţia lui venise să-l vadă şi plecase înapoi. Cum în recreaţii el rămânea în clasă, cu piciorul întins pe un scaun, mi se făcuse milă de el şi mergeam să-l ţin de vorbă. Când s-a vindecat, am început să facem împreună plimbări tot mai lungi. Ne înţelegeam bine şi, în ce mă privea, preferam cu mult o conversaţie tihnită în doi sporovăielilor în grup. Într-o seară, cu două-trei zile înainte de sfârşitul cursurilor – mergeam de-a lungul parapetului care mărginea râul – mi-a spus, preocupat, că la întoarcerea acasă va trebui să-i mărturisească soţiei sale că o trădase – şi anume, cu mine. Nu-mi venea să-mi cred urechilor. „Pentru Dumnezeu, am strigat eu, dar nu s-a întâmplat nimic, cred că nici nu ne-am atins vreodată mâinile! Ce vrei să spui, nici măcar nu înţeleg!” A dat din cap cu încăpăţânare: „Dacă ar fi fost ceva fizic, n-ar fi avut nici o importanţă, dar e vorba de suflet, e mult mai grav!” Am rămas fără glas, asemenea probitate psihologică mi s-a părut extraordinară. Mă înduioşase şi nu-mi venea decât să-l cert: se trezise în mine o neaşteptată solidaritate feminină. „Ascultă, i-am spus, rişti să faci o mare prostie. O bagi pe biata femeie într-o criză pentru nimic şi o faci să sufere, doar ca să-ţi descarci tu sufletul. Te implor, fii înţelept! Mâine, poimâine plecăm de aici cu toţii şi n-o să ne mai vedem niciodată...” Aşa a şi fost, nu ne-am mai văzut şi, îmi pare rău s-o spun, i-am uitat până şi numele. Dar chipul lui, împreună cu acea dovadă de sensibilitate şi curăţie sufletească, îmi revin uneori în minte când îmi dă târcoale deznădejdea. Nu suntem singuri! Există aşadar şi oameni din aceştia, un fel de fraţi de suflet anonimi, risipiţi în lumea cea mare...

Tot în ultimele zile, am făcut cu toţii o excursie de o zi la Sibiu şi ne-am încântat de frumuseţile lui. Între două „obiective”, am profitat de ocazie şi m-am dus în strada Rotarilor, numărul unu. Adresa, ştiută încă din copilărie, era a lui Rosine Litschel, o nemţoaică tânără care stătuse la noi

vreo doi ani şi cu care rămăsesem în corespondenţă. Cum nu mai primisem nici o ştire de mult, mama bănuia că fusese trimisă în Rusia în timpul deportărilor: Fräulein Rosine Litschel şi cele două surori ale sale mai tinere se încadrau exact în tranşa de vârstă vizată. Am sunat la poarta veche a clădirii şi mi s-a răspuns că numele acelei familii este necunoscut în cartier. Tonul vocii şi graba cu care mi s-a închis uşa în nas îi dădeau, vai, dreptate mamei. În secolul în care trăiam, tragicul ne întâmpina la fiecare pas.

În Sălişte, aşa cum am mai spus, n-am mai călcat niciodată. Am fost însă acum câţiva ani la Răşinari, pe urmele paşilor lui Cioran, iar în grădina casei doamnei Ilinca Tomoroveanu, cea unde a copilărit Octavian Goga, am ascultat poeziile acestuia, recitate în mai multe limbi. „Mărginimea", acea regiune de ţărani liberi din vecinătatea Sibiului, rămâne una dintre cele mai sobre şi mai armonioase din ţară.

În 1951, cam o lună după ce sosisem în Sălişte, am primit de la Mircea acel bileţel pe care l-am evocat nu demult şi care mi-a slujit atunci, şi uneori chiar mai târziu, drept orientare şi balsam. După ce sperase un timp să rămână în Bucureşti, unde locuia împreună cu părinţii săi, Mircea fusese repartizat în provincie pentru trei ani, conform directivelor care se aplicau atunci fără milă. În singurătatea ei, Marta primea astfel o a doua şi mult mai gravă lovitură, iar Pascal era înspăimântat de această risipire a noastră prin toată ţara. În ajunul plecării, în stilul său esenţializat, Mircea scria:

„Annie, sunt alungat de Vântul Vremii. Plec mâine. Unde şi cum, n-are nici o însemnătate, nici chiar faptul că plec. Vântul bate unde vrea peste piscuri şi peste flori, de secetă ori ploaie. Simt şi eu o armonie în mişcarea lui, şi adevăratul Sens zace înăuntrul său. De oriunde putem cunoaşte asemănarea noastră cu stelele. O, bucuria noastră de a ne ridica şi cădea! Priveşte cerul de acolo de pe dealurile Sibiului şi omenirea întreagă va câştiga. Există totuşi o omenire ideală, iar Platon n-a fost un bătrân băsmuitor. E tot ce voiam să-ţi spun în clipa asta." (25 iulie 1951)

Erau, poate, cuvintele pe care doream cel mai mult să le aud. În acea singurătate care era şi a mea, în acel sentiment de neputinţă care întovărăşea lupta mea cu cifrele, cu somnul, cu incertitudinea fiecărei zile, iată, cineva îmi insufla speranţă: „*Priveşte cerul, de acolo de pe dealurile Sibiului, şi omenirea întreagă va câştiga*” a fost o formulă-talisman, care m-a însoţit şi încurajat multă vreme. Oricât ai fi de înstrăinat, oricât ai fi de mic, îţi rămâne puterea să dai clipei un contur luminos, curat şi astfel să sporeşti, fie şi infinitezimal, armonia şi frumuseţea lumii. Toţi avem această putere – şi toţi riscăm s-o uităm.

Marta şi Mircea aveau să se căsătorească în primăvara următoare. Marta şi-a urmat soţul la Tecuci, în casa unui preot unde au petrecut câţiva ani dintre cei mai simpli şi mai limpezi din viaţa lor. Cât despre mine, m-am întors în Bucureşti la sfârşitul lui august, în posesia unui certificat de absolvire şi a unei colecţii de imagini şi experienţe pe care le-am socotit totdeauna un dar.

*

Din scrisorile lui Pascal, de la armată:

„*Dragă, în seara asta a fost un ciudat festival în creierul meu. S-a cântat muzică de Pascal Bentoiu. Mi-a făcut într-adevăr plăcere s-o reascult, căci – trebuie s-o mărturisesc – am o slăbiciune pentru acest tip. Evident, e prea mic, e palid în comparaţie cu alţii, însă îmi pare totuşi autentic.*” (1 iulie) „*Îmi pare rău că n-ai putut veni acum în Comăneşti. Mi-ar fi făcut plăcere să-ţi arăt clădirile la care – cât de cât – am pus o parte din viaţa mea.*” (7 iulie) „*Dorul de muzică e permanent acum în mine. Ca o chemare, ca un reproş, când dulce ca un cânt de Sirene, când violent şi amarnic. Ieri m-am jucat cu un acordeon. Armoniile, sunetele... Annie, roagă-te pentru mine. Vreau să reuşesc să fiu bun, peste toate – şi e foarte greu... Caut cu îndârjire liniştea.*” (12 iulie) „*Duminică am fost cu Ignat la pădure la prins păstrăvi. El prindea şi eu pândeam să nu ne prindă pe noi cineva. Simfonie de culori şi de sunete, plinătate desăvârşită de pace şi armonie... Am revenit mult mai liniştit.*” (18 iulie) „*Ştii că mai am 39 de săptămâni până la*

terminarea armatei? Am făcut până acum 65." (21 iulie) „*Mă cuprinde întruna ba Wagner, ba Ravel, ba Debussy. Sunete, sunete, muzică, armonii, melodii, tot timpul, fără răgaz... ca o chemare repetată pe toate tonurile. Poate drumul meu s-a decis mai puternic aici, în sihăstrie, decât acasă lângă pian şi note. Mă întreb numai cum îl voi străbate, dar de fapt nu e nevoie.*" (5 august) „*Sunt pe o bancă de mesteacăn la Dărmăneşti... fericit în clipa asta pentru că trăiesc, pentru că mi-e dat să mă bucur de aer, de lumină, de şopotul apei, de albastrul înălţimilor... Azi noapte am lucrat, până la 6, şi monstrul de cifre a fost doborât încă o dată. E şi asta o mulţumire.*" (29 august)

*

„Monstrul de cifre" cu care se bătea Pascal la fiecare sfârşit de lună era bilanţul care dădea seama de munca prestată de către tinerii din unitatea respectivă în folosul unei întreprinderi sovieto-române numite Sovromconstrucţie nr. 4. Scos de la munca „la piatră" ca să lucreze în administraţie, Pascal începuse prin a fi normatorul unei secţii (60 de ostaşi), apoi normatorul detaşamentului (200) şi, în sfârşit, al întregii grupări (1 100). Sovromul respectiv utiliza, la drept vorbind, aproape gratuit puterea de muncă a acestor tineri, care primeau pentru ceea ce lucraseră doar jumătatea depăşirii de normă, în cazul în care ea existase. Acest sistem s-a perpetuat câţiva ani buni pe tot cuprinsul ţării. Pascal încheia situaţii din care detaşamentul şi oamenii săi ieşeau mai puţin păcăliţi decât alţii şi, ca urmare, superiorii săi îi erau recunoscători. Aşa se explică, în cursul acelui an, frecvenţa permisiilor căpătate şi o relativă îndulcire a condiţiilor sale de viaţă. El continua, bineînţeles, să se afle tot în dormitorul comun cu vreo patruzeci şi cinci de tineri, dar îşi păstrase obiceiul de a citi dimineaţa câte o jumătate de ceas, între 4 şi jumătate şi 5, înainte de începerea programului propriu-zis. Mai citea eventual şi în vremea pauzei reglementare de prânz, iar între timp munca sa nu mai era cea fizic epuizantă de la început. Primea borderourile completate de diferiţii şefi de echipă, le

centraliza, umbla pe şantier verificând unele date, iar efortul principal se acumula în cele câteva zile de la sfârşitul fiecărei luni, la încheierea bilanţului. Hrana (teoretic 3 200 calorii pe zi), aceeaşi pentru toţi, era completată de pachetele noastre, la care contribuiau o sumă de prieteni. În schimb, condiţiile de igienă rămăseseră deplorabile. În două rânduri, duşul săptămânal (!) fiind suspendat din diferite motive timp de mai mult de o lună, s-au umplut cu toţii de păduchi. Superiorii militari ai lui Pascal s-au purtat omenos cu el, ba chiar unul dintre ei, căpitanul Valentin Roşca, stătea de vorbă cu el prieteneşte şi-l primea acasă, lăsându-l chiar în lipsa lui să se încălzească la sobă şi să asculte muzică la radio, atât cât îi cerea inima.

În ochii mei, performanţele aritmetice şi cele de voinţă ale lui Pascal făceau din el un Făt-Frumos cu puteri magice, mai ales comparându-l cu nevoia mea de somn şi slabul meu randament în lupta cu cifrele. Cu acestea din urmă, e drept că n-am stat niciodată să mă bat până la şase dimineaţa, ba chiar am dat destul de repede bir cu fugiţii. La întoarcerea de la Sălişte, în posesia certificatului de absolvire, am fost mutată la serviciul financiar şi au urmat vreo trei săptămâni haotice, a căror atmosferă penibilă n-am înţeles-o decât după câtva timp. Şeful acelui serviciu, domnul Glück, era contabil de-o viaţă, mai avea doi-trei ani până la pensie şi se formase în adolescenţă, ca evreu ungur, în administraţia habsburgică: asta spunea totul despre experienţa şi corectitudinea lui. Mă aşteptam ca el să-mi dea nişte instrucţiuni amănunţite, să mă introducă în acel tip de muncă în întregime nou pentru mine, dar el părea mai degrabă să stea pe tuşă, examinându-mă cu un ochi critic şi lăsându-mă să orbecăi printre lucrări. Abia când am înţeles despre ce era vorba m-am speriat cu adevărat. În lipsa mea, Iordache Marin anunţase ferm că avea de gând să mă numească pe mine în postul de şef al serviciului, trimiţându-l pe bietul domnul Glück să aştepte la el acasă, în tihnă, vremea pensiei. Numai un om de ignoranţa binevoitoare a „Preşului” putea să imagineze că o ex-dactilografă ar putea, după un curs abstract fie şi de două luni, să ocupe postul, plin de răspundere, de şef al

serviciului financiar pentru o întreprindere de 500 de oameni! Refuzul meu categoric, bunul-simţ al altora şi evidenta mea nepricepere au deznodat criza. Am fost într-adevăr mutată la serviciul financiar, păstrându-mi toată răspunderea „maşinii de scris cu carul mare" şi executând în plus o sumă de lucrări de contabilitate minore. Leafa mi-a fost mărită, iar domnul Glück a mai primit un ajutor, un tânăr pe care avea într-adevăr să-l pregătească, treptat, pentru a-i urma în post peste doi sau trei ani.

Dată fiind lipsa mea de ambiţie contabilicească, am socotit că bilanţul experienţei sălişteneşe se încheia pozitiv. Petrecusem două luni care semănau a vacanţă, luasem vreo două kilograme, îmi simţeam gândurile spălate, purificate de contactul cu natura şi de absenţa stresului zilnic de la Zorile, iar încăperea noului birou, izolat cu geam de celelalte, era mult mai tăcută şi mai liniştită decât cea dinainte.

Acea toamnă – septembrie-octombrie – se prezenta aşadar mai încurajatoare. Evenimentul esenţial a fost întoarcerea acasă, rând pe rând, a unchiului meu Ionel şi apoi a tatei, amândoi cu vreo lună, două, peste timpul hotărât. Pe unchiul Ionel l-am găsit, după cum îi scriam eu lui Pascal, „*foarte bronzat, puţin slăbit şi ciudat de timid în raporturile cu oamenii – chiar şi cu noi*". Tata nu era foarte schimbat; slab fusese totdeauna, iar temperamentul său flegmatic era în sine o pavăză în vremuri grele. În plus, în ultimele două luni fusese mutat pe un şantier în Moldova (Colonia de muncă nr. 5, Bicaz, raionul Piatra Neamţ, regiunea Bacău) unde, ne scrisese el, „*sunt mai mulţumit sub toate raporturile. Muncesc în profesia mea, ceea ce e mult mai agreabil*" *(*am aflat mai târziu că funcţia lui era de a umbla cu un capac de carton atârnat de gât, în care n-avea decât nişte aspirine, dar cel puţin îl scutiseră de muncă) „*şi regiunea e mult mai plăcută*". În schimb, ne scria el în iunie, „*sunt despărţit de Ionel, n-am veşti de la voi de la 24 mai, dentierul mi s-a stricat şi am nevoie de vreo 2 000 de lei.*" Proteza dentară cu pricina a călătorit într-un sens şi într-altul până a fost reparată. Ce „productivitate în muncă" or fi avut pe şantiere acei bieţi sexagenari fără dinţi?

Unchiul Ionel s-a întors la Olteniţa, iar din octombrie părinţii mei au dormit destul de mult timp la noi în patul dublu, eu întinzând seara, pentru mine, între pian şi picioarele patului lor patul de campanie, pe care-l strângeam dimineaţa ca să ne putem mişca. Eram atât de bucuroasă să-l ştiu pe tata liber, încât îmi aduc aminte de acele nopţi cu un fel de încântare. Nu numai că era liber, dar, cu autorizaţia căpătată de la Bicaz, se putea duce la Ministerul Sănătăţii, punându-se la dispoziţia lui. Cât despre Pascal, el venise în Bucureşti, înainte de întoarcerea tatei, pentru o săptămână fermecată şi în octombrie am petrecut la el, la Comăneşti, alte şapte zile fericite din concediul meu anual de unsprezece.

*

În fabrică însă, interveniseră o mulţime de schimbări. Noul director, tovarăşul Bugomir, era un personaj care de-abia ştia să scrie, tăcut, încruntat şi ireductibil ca o bucată de lemn. Lemnoasă îi părea de altfel toată făptura, de la gesturile sacadate la privirea aceea închiondorâtă, din care nu puteai afla dacă te auzise sau nu. Din când în când vorbea, dar nu răspundea la întrebări. Nu ştiu cum reuşeau să lucreze cu el inginerii şi maeştrii; unii dădeau din umeri, alţii îl evitau.

Mai grav era ceea ce se petrecuse cu serviciul de cadre. Cine mai ştie astăzi ce însemna el pe atunci? Ca structură părea a fi echivalentul unui serviciu de personal de acum, în care fiecare salariat îşi avea dosarul său. Dar informaţiile esenţiale conţinute în acel dosar erau de natură politică; cele profesionale jucau un rol secundar. Teama care cimenta întreaga societate se năştea în primul rând din felul în care erau completate rubricile care priveau activitatea economică, dar mai ales politică, a membrilor familiei înainte de 1944. Faptul că unele rude – părinţi, dar şi unchi sau bunici – ar fi avut ceva avere (pe care acum n-o mai aveau) sau aleseseră cândva să aibă o activitate

politică legală (într-o vreme când tu aveai doi, cinci sau zece ani) putea să-ţi determine întreaga existenţă.[27]

Noul şef de cadre, tovarăşul Sasu, părea să fie ceea ce se cheamă o fiinţă periculoasă, dar, cu timpul, şi de când viaţa mea n-a mai depins de el, a început să-mi inspire tot mai multă milă. Mai întâi, natura îl crease urât, foarte urât, ceea ce e totdeauna o soartă greu de purtat. Figura lui strâmbă şi piezişă avea un colorit bolnăvicios, vânăt-gălbui, pe care opinia publică o atribuia unei boli de ficat. Era o fire tăcută şi printre oameni mergea oarecum furişându-se. Îl vedeai totdeauna activ şi peste câtva timp s-a răspândit zvonul că se ocupa cu întocmirea unor dosare necruţătoare pentru fiecare angajat. Am văzut că foarte mulţi dintre ei aveau câte o hibă, câte ceva de ascuns. Dar, în afară de puterea pe care i-o dădea natura serviciului său, însuşi felul său de a fi te făcea să te simţi nesigur, fie că se arăta serios (când încerca să surâdă, parcă devenea încă mai urât), fie printr-un fel ambiguu de a se purta. Uneori nici nu încerca să-şi ascundă voluptatea cu care-şi savura importanţa, dreptul lui de a interveni în destinele altora. Odată m-a chemat pe neaşteptate la cadre şi am intrat în biroul lui cu inima cât un purice. M-a lăsat să aştept câtva timp în picioare,

---

[27] De mai multe ori m-a mirat importanţa „unchilor” în destinele individuale, şi asta nu numai pe atunci. Spre stupoarea mea, ultima oară când am auzit evocată prezenţa de dincolo de mormânt a unei rude cu acest titlu a fost în 1990 (!), la una dintre primele manifestaţii organizate de Frontul Salvării Naţionale împotriva opoziţiei libere. În Piaţa Romană, într-o dezordine destul de clară pentru un ochi atent, un grup perceptibil ca atare, deşi risipit într-o mulţime anonimă, vocifera împotriva lui Corneliu Coposu, iar la doi paşi de mine unul din şefii acelui grup, scuturându-şi degetul mare în faţa gurii căscate, încerca să-i explice unui turist german perplex că opozantul hulit era un beţiv notoriu. Urmăream toate acestea şi la un moment dat m-am alăturat unei femei mai în vârstă din acel grup agresiv, pe care am întrebat-o liniştit: „Doamnă, de ce faceţi asta? Văd că sunteţi aproape de vârsta mea, deci ştiţi cum s-au petrecut lucrurile în anii ’50. Ce rost mai are...?” Nu s-a ferit, mi-a explicat resemnată că a venit din provincie „cu întreprinderea” şi că n-a putut să refuze „pentru că, ştiţi, eu am un dosar prost, am avut un unchi care...”. Patruzeci de ani mai târziu! Mi se părea că visez...

uitându-se la mine pe furiş, apoi s-a întors spre secretara lui şi a întrebat-o cu un soi de veselie: „Ai observat? Oare de ce tovarăşii noştri, când îi chemi la cadre, se fâstâcesc, încep să pălească?” Ironia lui mi-a şters din minte motivul – banal – pentru care fusesem chemată. Altă dată m-a convocat tot aşa, pe neaşteptate, şi de cum am intrat m-a luat repede: „Unde ai fost alaltăieri, la ora şase după-masa?” Exact ca inocenţii din filmele poliţiste, n-aveam nici un alibi şi i-am răspuns: „Am stat singură acasă.” „Ba ai avut întâlnire cu un bărbat, la colţul străzii. Ai fost văzută.” Ei, asta era prea de tot! Nu că n-ar fi fost posibil pentru toate motivele din lume, deşi acel „la colţul străzii” nu-mi prea stătea în fire, dar pur şi simplu nu era adevărat! A mai stat puţin şi apoi a avut râsul acela strâmb, a admis că a glumit şi a trecut la adevăratul subiect, pe care de asemenea l-am uitat. Sentimentul de a fi vinovat din principiu se regăseşte în amintirile tuturor celor ce au trăit sub un regim totalitar. Tovarăşul Sasu a mai trăit vreo zece, cincisprezece ani după aceea; mai târziu am auzit că ar fi fost dovedit de oarecare activitate legionară în tinereţe şi că, prin zelul său, încerca să se reabiliteze. Oricum, şefii de cadre aveau nu numai dreptul, ci şi datoria să intervină în viaţa angajaţilor nu numai în legătură cu activitatea lor politică, ci şi cu comportamentul lor în viaţa privată, răspunzând la rândul lor, personal, pentru orice neîndeplinire a propriei lor misiuni.

În urma acestor schimbări, atmosfera de zi cu zi se schimbase cu totul. Reuniuni, grupuri vesele, şuete nu se mai aflau pe nicăieri. Prietenii mei din primăvară se comportau sobru şi controlat. Le scrisesem din Sălişte şi nu primisem nici un răspuns. La rândul lor, ei pretindeau că-mi adresaseră un plic colectiv, cu fel de fel de mesaje nostime şi desene, şi erau supăraţi că nu le-am răspuns. Fie că acea scrisoare nici nu fusese pusă la cutie, fie că tonul ei trăsnit deranjase pe cineva la cenzură (supravegherea corespondenţei pe tot teritoriul ţării era în curs de realizare), fapt e că lunga tăcere ne-a cam îndepărtat pe unii de alţii.

O întâmplare măruntă a rămas, pentru mine, un simbol exact – amestec de grotesc şi tragic – al acelei perioade.

Noul meu birou se afla pe partea opusă a clădirii, iar fereastra dădea drept pe acel câmp deschis unde ştiam că ar fi trebuit să se afle în depărtare închisoarea Jilava, despre care mă ferisem să pun întrebări. Într-o dimineaţă de toamnă, singură în birou cu un coleg în faţa geamului deschis, mi-am exprimat perplexitatea: unde o fi închisoarea, de nu se vedea deloc? A venit lângă mine şi mi-a arătat un fel de dâmb ierbos: „E acolo, nu vezi?”, „Cum adică, acolo?”, „E sub pământ, nu ştii? Toată...”

Tăcerea care s-a instalat a fost pentru mine un fel de coborâre în infern. „Sub pământ, toată...” Gândul meu cobora şi el, încercând să imagineze, încet şi cu groază: unde stăteau, cum respirau, ce se întâmpla acolo... Pentru cei de azi, mii de mărturii şi descrieri au înlocuit misterul cu imagini înspăimântătoare şi foarte precise. Unsprezece ani mai târziu, actul de deces al socrului meu avea să fie scris acolo. Atunci însă, doar pipăiam cu gândul o realitate neştiută şi de neînţeles.

Atunci a trecut pe culoar tovarăşul Bugomir, care ne-a strigat jovial prin ghişeul deschis:

— Haide, haide, lăsaţi dragostea! La treabă, tovarăşi!

*

Din scrisorile lui Pascal:

„*Azi după-masă eram foarte obosit şi năclăit; gândurile mi-erau cenuşii, în cap îmi umblau cifre, vedeam terenuri săpate şi umplute şi bătute cu maiul şi roabe şi betoniere... Şi, fără veste, mi-ai venit în minte şi venirea ta a şters îngrămădeala aceea, ca un burete cifrele pe tablă... Buna mea, mă îndrept către tine în ceasul acesta de seară târzie şi te îndemn spre bucurie şi speranţă, spre curaj, credinţă şi fericire. Nimic din ce ne este dat nu ne poate fi răpit. Existenţa este una singură, bună. Restul nu este... Îmi revin din când în când amănunte dragi din zilele tale aici. Le adun cu grijă şi le aşez într-un tezaur al amintirilor, a cărui valoare şi puritate creşte mereu. Privită prin el, şi viaţa mea, ca şi a oricărui om care-l caută pe Dumnezeu, este o operă de artă. Caută în inima ta şi vei găsi la fel. Noapte bună, Annie. Odihnă şi pace.*” (25 oct. 1951) „*Lucrul cel*

masiv s-a terminat în seara asta după 13 ore de muncă obositoare, dar plăcută într-un fel, ca exerciţiu mintal, prin rapiditatea de gândire pe care o cere. Am revenit la Tacit (superb scrie!) şi deocamdată mă aflu cu Germanicus prin Egipet. Cred că în curând va fi otrăvit. Simt acum nevoia şi a altor lecturi, dar poate e mai bine să fiu mai sever cu mine, şi să duc la capăt studiul latinei... În general nu sunt destul de sever cu mine şi asta îmi produce mai degrabă neajunsuri." (1 noiemb.) „*Nu înţeleg cum tristeţea se poate strecura în mine. Ea şi credinţa se exclud aproape. Sau nu? Nu ştiu. Draga mea, sunt atâtea lucruri pe care nu le ştiu şi nici n-am să le ştiu vreodată. Dar ştiu că te iubesc. Prea multe au trecut peste mine şi dragostea de tine a rămas prea constantă, şi credinţa mea despre tine la fel, ca acestea să fie numai amăgire deşartă. E ca şi cum aş şti sigur că am un stâlp de susţinere asigurat definitiv, la fel cu dragostea de Dumnezeu şi de muzică. Sau, ca să nu fiu păcătos, dragostea de Dumnezeu le cuprinde pe toate celelalte.*" (25 noiemb.) „*Am vorbit mult în ultimile zile cu un om extraordinar – Mihailiuc – despre care îţi spuneam, când ai fost aici, că nu ştiu dacă el sau Mircea e mai tare. Atâta credinţă m-a copleşit pur şi simplu...*" (27 noiemb.) „*Annie bună, tonul tău obosit şi legat de scrisul ascendent de astăzi m-a făcut să-mi amintesc de acele tristeţi roditoare de care spune Rilke. Uşurinţa de a plânge la un moment dat nu e rea, ci mai degrabă dovedeşte o prefacere în adâncuri, ceva care ţie ţi se pare a fi sfârşitul tinereţii. Nu trebuie să-ţi fie inima amară pentru asta... Descurajarea e pentru cei orgolioşi, pentru cei care cred că în lumea asta le e rezervat cine ştie ce lucru mare... Să-ţi spun o primă influenţă a lui Mihailiuc asupra mea? N-am mai înjurat de la o anumită convorbire cu el şi de ruşine în faţa lui... Să fii normator în armată şi să nu înjuri! Mi se părea imposibil. Şi iată că s-a făcut. Nu-ţi dai seama cât mă bucură.*" (5 dec.) „*Dragele mele, e noaptea Crăciunului. Azi am primit darurile voastre şi ieri o scrisoare bună de la Mircea... Vă scriu din spital, unde Domnul mi-a hotărât să întâmpin Crăciunul acesta. Nu vă alarmaţi, e ceva destul de uşor, o gripă care mi-a provocat un acces al vechei mele malarii şi, pentru că dispensarul nostru nu-mi putea oferi*

medicaţia necesară, doctorul m-a internat... M-am întrebat uneori, când eram copil, dacă de Crăciun şi de Paşti rămân oameni prin spitale – şi ce fac aceia. Acum trăiesc aşa ceva. E o bucurie pentru mine faptul că sunt încercat în trup şi lăsat liber în cuget... Am recitit azi din Luca povestea minunată şi aceasta a fost esenţialul – apoi a venit Mitu cu două din artificiile de pom trimise de voi şi le-a dat foc aici, spre bucuria celorlalţi bolnavi, băieţi tineri în majoritate. A fost frumos." (25 dec.)

*

Tabloul subiectiv care reiese aici din amintirile ultimului an evocă existenţa unor tineri marginalizaţi, dar nu anihilaţi cu totul. Trăiam în condiţii aproape primitive şi nu puteam face studiile pe care le-am fi vrut, dar eram lăsaţi să muncim, desigur, foarte modest. Cu adevărat lovită fusese generaţia părinţilor, care-şi pierduseră întreaga avere, dreptul la locuinţă, dreptul la cartelă, dreptul la pensie şi, mulţi dintre ei, chiar libertatea fizică. Dacă vrem să înţelegem existenţa noastră, a tuturor, trebuie s-o integrăm în peisajul general al societăţii în care ajunseserăm să trăim.

În 1951 Securitatea exista de trei ani şi-şi desăvârşise profilul, transformând întreaga ţară într-un stat poliţienesc. Înfiinţată în 30 august 1948, ea era o instituţie militarizată şi supusă celui mai mare secret: numele principalilor săi conducători, bugetul şi structura ei nu erau date publicităţii. Tot ce ştia omul de rând – afară de faptul că salariaţii ei erau plătiţi mai bine decât oricine – era că puterea ei nu cunoştea margini când era vorba să-şi îndeplinească menirea de apărătoare a noului sistem social. Iar acesta se simţea atacat nu doar de încercările de rezistenţă care au fost într-adevăr extrem de numeroase, de la cele naiv înjghebate de elevi de liceu până la rezistenţa armată din munţi, continuată până în 1956, ci şi în cazurile cele mai mărunte, de pildă, o frază spusă în doi peri sau o strâmbătură în faţa vreunui portret oficial.

Spre deosebire de marile procese ale căror dezbateri aşa-zis „reproduse" în ziare arătau ca nişte scenarii proaste

(dar se sfârşeau invariabil cu condamnări la moarte, fie prin execuţie imediată, fie prin lungimea anilor de muncă silnică), privaţiunile de libertate privind oamenii mărunţi, fără nume răsunătoare, nu erau pomenite nicăieri. Şi totuşi ştiam cu toţii că aveau loc, pentru că aflam mereu ba de una, ba de alta dintre victime. Trei articole nou introduse în Codul Penal erau folosite din plin: ele pedepseau „uneltirea" contra ordinii sociale (art. 209), instigarea publică (art. 327) şi omisiunea denunţării (art. 228). Nu e nevoie de prea multă imaginaţie ca să ne dăm seama că pe baza lor putea fi condamnat aproape oricine. În plus, apăruse cândva legea „internării administrative" (care nu fusese încă publicată nici măcar în 1999, neştiindu-se nici data adoptării ei). În baza acestei legi, puteau fi „internaţi" în barăci şi puşi să muncească în diferite şantiere din ţară categorii diferite de oameni pe o durată, cum spune legea evaziv, de „până la maxim 60 de luni". Concret, asta înseamnă că s-au rostit un număr incalculabil de condamnări la detenţie între un an şi cinci ani, de către nişte simple comisii alcătuite din funcţionari de partid, reprezentanţi ai Ministerului de Interne şi ofiţeri ai Securităţii. Culmea este că după ce deţinuţii îşi îndeplineau termenul, puteau fi din nou condamnaţi cu aceeaşi pedeapsă. În vremea aceea se pare că soseau la organele regionale „cote" cu numărul de arestaţi pe care erau obligate să-l furnizeze. Poate şi de aceea au fost mulţi care au ispăşit câte două sau mai multe pedepse de acest fel.

Arestările se înmulţiseră aşadar conform celebrului principiu formulat de Vasile Luca: „Mai bine să arestăm zece nevinovaţi, decât să ne scape un bandit!" Ele nu mai aveau loc noaptea cu maşina, procedeu prea luxuos, ci te puteai pomeni ziua în amiaza mare, pe stradă, încadrat brutal între doi vlăjgani şi împins cu forţa într-o banală camionetă pe care scria „Pâine". Prezumţia de vinovăţie funcţiona în tot timpul anchetei. Secretul în care se petreceau toate acestea era sporit de tăcerea rudelor, care se temeau să nu-şi agraveze propria situaţie şi le ascundeau chiar şi cunoscuţilor cele petrecute. Cât despre încurajarea delaţiunii, ea nu doar înmulţea cazurile de arestare, ci crea un climat deformat în cele mai simple

relaţii umane. Am vieţuit cu toţii într-o tăcere timorată, fiecare cunoscându-şi bine numai propria istorie şi asta timp de mai multe decenii. Se evocau pe şoptite persecuţiile la care erau supuşi chiaburii, dar am aflat abia mult mai târziu despre deportările în Bărăgan, care avuseseră loc chiar în vara pe care am povestit-o aici. Ştiam desigur că închisorile erau pline, dar descrierea acelei încăperi mijlocii, pe podeaua căreia treizeci de trupuri bărbăteşti dormeau pe aceeaşi parte, întorcându-se toate odată, ca la un semn, o dată pe noapte, ne-a fost făcută de un prieten doar în anii optzeci, în seara din ajunul plecării sale definitive din ţară. Bănuiam că hrana era puţină şi proastă, dar nu ştiam că o faimoasă gamelă cu zeamă, în care se putuseră număra douăsprezece boabe de fasole, avea să rămână campioană timp de luni şi luni de zile. Ştiam şi că mulţi erau bătuţi la anchete, dar nici o minte sănătoasă nu-şi imagina cele petrecute la închisoarea din Piteşti, la Gherla şi în alte locuri, unde în cadrul altui „experiment social” s-au instituit, la comanda autorităţilor, tortura reciprocă şi ritualurile satanice. De fapt, povestirea pe care o încerc aici nici n-ar fi putut fi scrisă vreodată, dacă nu se întâmpla în 1989 acea dramatică prăbuşire de state, comparate de atâtea ori cu nişte piese de domino. În anii cincizeci nu ştiam amănunte, dar toate acestea, bănuite sau presimţite, alcătuiau deasupra capetelor noastre un cer compact şi întunecat, sub care trebuia să supravieţuim cum om putea.

Cine ar fi putut să se opună, cu oarecare şanse de succes? Armata română fusese prima umilită, prima redusă la tăcere şi, o dată cu ea, o anumită mentalitate în care curajul, respectul de sine şi loialitatea se aflau la loc de cinste. Din armata activă fuseseră scoşi toţi ofiţerii de formaţie veche, toţi cei care luptaseră pe frontul de est şi cunoşteau realitatea sovietică, toţi cei cât de cât necooperanţi, iar cei rămaşi erau plasaţi sub controlul „ofiţerilor politici”, absolvenţi ai cursurilor şi şcolilor de specialitate. Ministerele primiseră toate câte unul sau doi „consilieri” sovietici, care le dirijau întreaga activitate. În mai 1950 se încheiaseră dramaticele verificări ale membrilor de partid şi în urma lor fuseseră eliminaţi, cum

am mai spus, 192.000 de membri – cam unul din patru, îmbunătăţindu-se astfel „compoziţia socială” a partidului, plafonând pentru multă vreme activitatea profesională a celor excluşi şi insuflând celor acceptaţi un respect absolut pentru autoritate. În presa redusă la un mic număr de ziare, fiecare cuvânt era controlat şi despre cele de mai sus nu se spunea mai nimic; în schimb, îndoctrinarea pe care o realizau textele oficiale era nemăsurată. Cât despre speranţa pe care o mai nutreau unii într-o intervenţie a occidentalilor, ea nu mai subzista decât în închisori, ca un fel de leac împotriva disperării, dar le părea celor lucizi la fel de neverosimilă pe cât ar fi astăzi sosirea salvatoare a unor extratereştri.

Când ni se întâmpla să ne amintim de viaţa şi aspectul Bucureştilor cu numai patru, cinci ani înainte, de veselia şi speranţele pe care le-am evocat în primul volum al acestor amintiri, ne cuprindea o puternică senzaţie de irealitate. Într-un drum spre fabrică, ghemuită de frig pe un scaun într-un tramvai aproape gol, cum erau toate la acea oră, urmăream pe cerul vânăt drumul luceafărului de dimineaţă. La un moment dat, am întors capul şi am zărit, pe scaunul întors spre interiorul vagonului, figura vag familiară a unui bărbat de vreo patruzeci de ani, care se uita la mine surâzând. Ştiam bine că-l cunoscusem cândva şi că era cineva de încredere. Nu mi-aminteam bine numele lui şi nu mi-l amintesc nici acum, dar el aparţinea fără îndoială perioadei „dinainte” şi m-am afundat mai adânc în scaun, refuzând să-l privesc. Lumea „dinainte” nu mai era a mea, n-avea nici un sens s-o mai evoc şi ceea ce era legat de ea nu putea decât să doară.

IV

După ce am încheiat amintirile mărunte ale vieţii noastre de familie în anul 1951, am luat din nou la rând, la Biblioteca Academiei, colecţia *Scînteii* pe acel an, cu dorinţa de a-mi forma despre el o părere mai generală. A fost o dorinţă de verificare, dar şi una de a înţelege lucrurile cât mai adânc.

Un număr din *Scînteia* anului 1951 nu mai este practic un ziar, adică un transmiţător de veşti, ci un fascicul dintr-o lucrare de ideologie şi propagandă. Ziarul are acum patru, maximum şase pagini tipărite impecabil, cu un corp de literă foarte mic, titluri nu prea groase şi extrem de rare ilustraţii; cel mai ades apar caricaturi cu personaje (americane) hidoase, câte o hartă sau, de cele mai multe ori, portrete ale şefilor de stat şi de partid din Est. Textele ideologice pure, privind versiunea românească a *Operelor* lui Stalin (volumele 11, 12, 13) sau articole reluate din organul Cominformului, *Pentru pace trainică, pentru democraţie populară*, sunt depăşite ca număr de coloane doar de materialele privind politica internaţională. În timpul sesiunilor ONU discursurile lui Vîşinski, *in extenso*, ocupă uneori zilnic câte două pagini întregi; între aceste redări ale sesiunilor publice se intercalează un comentariu aproape la fel de lung, cerut pe aceeaşi temă câte unui personaj important, de pildă Ilya Ehrenburg. La acestea se adaugă uneori un răspuns al guvernului URSS la vreo notă anglo-americană (care nu e reprodusă) şi, în sfârşit, câte un scurt interviu al tov. Stalin, urmat mai multe zile de-a rândul de un „puternic răsunet” consemnat în ziarele din mai toate capitalele lumii.

Toate acestea ar putea sugera că pericolul de război a fost real între cele două puteri, amândouă deţinătoare ale armei atomice, dar o lectură mai atentă te lămureşte cum stau lucrurile. E clar că ţările occidentale n-aveau nici un gând să înceapă ele însele aşa ceva, iar Uniunea Sovietică încă mai puţin. În schimb, declaraţiile lui Stalin sunt de o abilitate extraordinară. Întrebat (de corespondentul ziarului *Pravda*): „Consideraţi un nou război inevitabil?”, el răspunde: „Nu. Cel puţin în momentul de faţă.” Aproape că percepi auditiv mica pauză între cele două propoziţii. Întreţinerea acestei tensiuni îi permite, sub paravanul „luptei pentru pace” (program la care se raliază firesc orice om normal), să organizeze acele uriaşe Congrese Mondiale ale Păcii, mijloc simplu şi comod de a-şi răspândi ideile şi agenţii în toate ţările lumii. Colecta de semnături pe Apelul Congresului din 1951 reuneşte (ni se spune) 562 de milioane de semnături, „aproape un sfert din populaţia

globului”. În schimb, reprezentanţii pacifişti ai URSS – delegaţi la ONU, agenţi diplomatici şi întreaga presă sovietică – utilizează, în atacurile lor la adresa Occidentului, vocabularul cel mai injurios cu putinţă, şi ştiu că o pot face nestânjeniţi. „*Cîinii occidentali*”, „*canibalii americani*”, „*monştrii atlantici*”, „*gauleiterul Eisenhower*” şi cele două sute (alteori, doar şaizeci) de familii care ar conduce Statele Unite sunt vinovaţi de toate relele pământului. Ca să nu mai vorbim de reprezentanţii emigraţiei române de sub conducerea bietului şi admirabilului general Rădescu, „*un Dandanache mînjit de sînge, senil şi decrepit, transportat hodoronc-tronc, sdronca-sdronca, de un avion englez la Washington!*”.

Pe plan intern, corespondentul „canibalilor americani” sunt chiaburii, adică ţăranii cei mai harnici, mai buni gospodari şi, ca urmare, mai înstăriţi. Şi, dacă până acum mi-am permis un ton mai degrabă ironic, fiindcă americanii nu prea aveau cum să pătimească de pe urma injuriilor noastre, aici nu se poate vorbi despre cei incriminaţi decât cu adâncă îndurerare, pentru că acea propagandă neruşinată s-a întovărăşit cu suferinţe cumplite pentru cei vizaţi şi familiile lor. Nu doar că şi-au pierdut agoniseala mai multor generaţii (mulţi dintre ei fuseseră împroprietăriţi, ca foşti combatanţi, după războiul din 1877 sau după Primul Război Mondial), dar au fost de multe ori lichidaţi fiziceşte sau aruncaţi în închisori ani şi ani de zile fără judecată sau în urma unor „judecăţi” pur politice; locuitorii unor sate întregi au fost deportaţi pe terenuri aride, cotele pe care le-au avut de predat din recolte i-au adus la sapă de lemn, băieţii lor şi-au făcut armata la detaşamentele de muncă, copiii nu le-au fost primiţi în şcoli şi aşa mai departe. În 1961, la Plenara CC al PMR, Gheorghiu-Dej avea să declare că ar fi fost „*trimişi în judecată*” 80 000 de ţărani, dintre care 30 000 în procese publice şi toate acestea „*la începutul anilor 1950*”. Minciuna e regină în toate aceste fraze unde cifrele sunt ridicol de mici, omorurile nu sunt pomenite şi se încearcă învinovăţirea exclusiv a tandemului Ana Pauker–Vasile Luca, adevărul fiind că faptele citate au continuat fără

întrerupere în tot timpul „domniei” dejiste şi chiar până în 1962, un an după declaraţia despre care vorbim.

Dacă e să credem presa din 1951, mârşăvia şi reaua-credinţă a chiaburilor nu au margini. Ni se spune că ei caută să fure şi să dăuneze Gospodăriilor colective în toate felurile, de pildă „*tăind cocenii de porumb cu boabe rămase pe ei*” (februarie), „*sustrăgîndu-se de la predarea cotelor*” (atât de ridicate pentru ei încât erau nevoiţi să cumpere produsele altora ca să le poată preda), „*întîrziind aducerea batozelor pe arii, defectînd cu dinadinsul maşinile de treierat, încercînd să mituiască pe slujbaşii statului, răspîndind zvonuri calomnioase*” (17 iulie) şi altele. Nici nu prea vezi, de fapt, cum ar putea evada chiaburul din condiţia lui de duşman, chiar dacă ar dori-o. Se citează (27 decembrie) o gospodărie colectivă în care un chiabur s-a înscris de bună- voie, încă de la constituire, cu cele 30 ha ale sale, livadă, patru vaci, atelaje şi aşa mai departe. Dar el ar fi făcut-o „*numai pentru a o deştrăma*”, aşa încât membrii gospodăriei „*l-au alungat din mijlocul lor, luîndu-şi angajamentul să fie mai vigilenţi cu duşmanul de clasă*” – şi reţinând probabil, deşi nu ni se spune, contribuţia iniţială la avutul gospodăriei. Peste câtva timp, avea chiar să se interzică oficial primirea chiaburilor în gospodăriile colective.

După cum se vede, războiul care se duce în interiorul ţării e departe de a fi unul „rece”, pentru că „*fostele clase dominante luptă cu o înverşunare turbată*”, împiedicând statul de democraţie populară să-şi îndeplinească cea dintâi funcţie, cea de „*zdrobire a claselor răsturnate dinăuntrul ţării*”. Într-adevăr, „*noi mai avem, în ţara noastră, rămăşiţe ale claselor exploatatoare şi îndeosebi, avem încă cea mai numeroasă clasă capitalistă – chiaburimea*”. Acest „avem încă” are în gura tov. Leonte Răutu un sunet destul de sinistru.

Dezumanizarea e frapantă în toate aceste texte, cu atât mai mult cu cât experienţa zilnică dovedeşte că o acuzaţie, o dată lansată, e urmată curând de pedeapsa efectivă. Obişnuinţa de a trata fiinţele umane global, în categorii largi – chiaburimea, clasele dominante, capitaliştii, oamenii muncii şi aşa mai departe –, elimină percepţia concretă a

persoanei despre care vorbeşti. Iar această percepţie concretă trebuie într-adevăr înăbuşită, deformată, chiar suprimată cu totul ca să-ţi poţi acuza victima cu violenţă în public sau ca s-o poţi snopi în bătaie la anchete. În acest lung război civil au fost distruşi nu numai acuzaţii, dar şi acuzatorii, căci nu poţi umili, bate, insulta, disloca voinţe, minţi de faţă cu toţi, fără ca substanţa intimă a fiinţei tale să nu se deformeze.

Ar mai fi atâtea de spus, încât nu ştiu cum să mă restrâng. Aş vrea totuşi, depărtându-mă puţin de *Scînteia*, să reproduc aici un text relativ recent, care confirmă afirmaţia mea despre colectivizarea forţată şi lupta împotriva chiaburimii până în 1962, zece ani după ieşirea Anei Pauker din scena politică. El figurează într-o lucrare extrem de serioasă, consacrată agriculturii în România, apărută în 1994 la Timişoara.[28] Când în paginile încărcate de grafice şi tabele statistice apare dintr-odată această mărturie subiectivă, ai sentimentul că autorul n-a mai putut să se stăpânească şi a spus tot ce-l apăsa, mărturisind adevărul gol în toată dimensiunea sa umană, mai important decât ţinuta ştiinţifică a lucrării fiind pentru el să existe cât de cât dreptate, măcar în darea pe faţă a unor realităţi care nu-şi pot găsi locul în nici o statistică şi nici o lucrare de specialitate: „*S-au folosit cele mai diverse şi draconice metode de lămurire prin teroare fizică şi psihică. Îmi amintesc multe dintre acestea. Astfel, în februarie 1962, în satul meu natal – Gârbovăţ, din Caraş-Severin, a descins duba neagră a securităţii. L-a sculat în miez de noapte, după primul somn, pe unul din cei mai înverşunaţi opozanţi ai colectivizării, pe numele lui de sat, Ion Cloţă. Sumar îmbrăcat, legat la ochi, a fost «plimbat» o noapte întreagă prin hârtoape. Spre dimineaţă, în beciul securităţii din Bozovici un securist şi un activist, din păcate preot, după prima facultate absolvită, l-au bătut până a semnat cererea. S-a întors acasă, pe jos, dar smintit definitiv. A*

[28] Păun Ion Otiman, *Agricultura României la cumpăna dintre mileniile II şi III*, Helicon, Timişoara, 1994, p. 67. Îi mulţumesc prietenului nostru Dinu C. Giurescu pentru comunicarea unora dintre lucrările citate.

murit înaintea inaugurării colectivului în aprilie al aceluiaşi an.

Altă metodă des uzitată era scoaterea de la cursuri şi exmatricularea studenţilor şi elevilor. Această perioadă am trăit-o ca student. Iată un episod: un domn, ba tovarăş de la cadre, sau dracu' ştie de unde, cu înfăţişare de urangutan antropomorfizat, m-a scos din amfiteatru în 12 martie 1962, intrând cu tupeu în cursul ilustrului meu profesor C.V. Oprea şi spunându-mi: «Nu te vei întoarce la şcoală, odraslă de trădător, până când tatăl tău nu intră în colectiv.» Am plecat acasă, într-un sat din Valea Almăjului, la Gârbovăţ, unde tata – ţăran mijlocaş – avea 6,63 hectare teren agricol şi păşune. L-am întâlnit pe tata, ţăran de peste 50 de ani, îmbătrânit peste vreme, obosit, apăsat, dus pe gânduri. Nu a trebuit să-i spun nimic, a înţeles, cu lacrimi în ochi, el care nu a plâns nici la moartea maicii sale bune, de ce am venit acasă. A doua zi, după ani şi luni de tortură psihică, a iscălit cererea.

Am dat numai două exemple de procedee care au impus definitiv «liberul consimţământ» ca metodă de colectivizare a ţăranilor."

După rândurile de mai sus, lucrarea îşi regăseşte tonul liniştit, expozitiv dinainte şi-l păstrează în continuare. Asemenea mărturii, şi altele mai grave, s-au tipărit în ultimii ani cu miile. Dar astăzi această simplă schimbare de ton mi-a părut mai semnificativă decât orice argumentare.

*

Războiul comunismului cu lumea întreagă este un tip de război necunoscut până la el şi va continua să pervertească minţile şi sufletele oamenilor un timp indefinit, poate încă zeci şi sute de ani. Teoria şi mecanismele lui sunt incomparabil mai fine şi mai complexe decât ale nazismului, care e o doctrină brutală şi rudimentară. Istoricilor de mâine le stă în faţă o misiune de o dificultate şi o extensie încă nebănuite. De la Huxley încoace ştim că repetarea la nesfârşit a aceloraşi propoziţii le conferă demnitatea adevărului, dar numai practica ne-a arătat că efectul de drog paralizant al repetiţiei este cu atât mai

puternic cu cât propoziţia e mai neverosimilă. A putea răspunde liniştit unui ziarist occidental care te întreabă despre gradul de libertate al celor din patria ta: „În nici o ţară nu există o asemenea libertate a cuvântului, libertate a presei, libertate individuală şi libertate de asociere între muncitori, ţărani şi intelectuali ca în Uniunea Sovietică” pare de necrezut şi totuşi asemenea enormităţi – rostite într-o vreme în care, acolo ca şi la noi, graniţele erau închise, corespondenţa şi telefoanele supravegheate, scrisorile de protest aruncate la coş, oamenii trimişi în lagăre pentru faptul de a se fi reunit mai mult de trei-patru persoane sau de a fi rostit cea mai neînsemnată critică – începuseră să se afle pe buzele tuturor. Ele nu erau propriu-zis minciuni; erau simple cuvinte, cărora nu li se cerea să aibă vreo legătură cu situaţia concretă. Prin faptul că trebuiau ştiute pe dinafară şi pronunţate la nevoie, dobândeau un fel de realitate şi, cumva, impuneau respect. Cel ce făcea uz de asemenea formule la momentul potrivit era preţuit de superiorii săi şi admirat de subalterni, asupra cărora se răsfrângea ceva din performanţa şefului. Cu timpul, nuanţa de jonglerie oportunistă a dispărut, lăsând locul unei oarecari perplexităţi, în care pentru unii realitatea însăşi începea să fie pusă la îndoială. Poate că aşa o fi, de vreme ce se spune mereu că aşa e? Or fi ştiind şi ăştia ceva! Ba chiar şi eu o spun, şi doar nu sunt mincinos! Se vede că până acum n-am ştiut să interpretez. La drept vorbind, dacă stau şi mă gândesc mai bine, lucrurile stau chiar aşa cum se spune, nu cum îmi păreau mie până nu de mult...

Sigur că nu erau chiar toţi atât de slabi de înger. Un bun-simţ sănătos domnea în straturile medii şi inferioare. Pe şantiere lucrurile se vedeau mai clar decât în birourile din oraşe. La ţară, mulţi nu se sfiau să remarce că cei ajunşi acum în frunte erau puturoşii, lichelele, fostele lepădături. Confuzia domnea mai ales la oraş, printre cei cu studii puţine, dar cu pretenţii mai mari. Meseriaşii nu se sinchiseau de idei; cu ele umblau învăţătorii sau cei numiţi până nu demult „semidocţi”, precum şi unii naivi sau unii resentimentari. Ideile sunt făcute dintr-o substanţă impalpabilă, ele lunecă, au un fel de viaţă a lor, iar unele

sunt şi toxice: nu oricine se foloseşte de ele fără pericol. Articolele de ziar, mai ales cele ale unei publicaţii atât de importante ca *Scînteia*, erau citite de mulţi cu un fel de religiozitate, ca un îndreptar de încredere în haosul noilor situaţii şi, cu încetul, tot mai multe minţi se modelau după ele.

Cum am mai spus, România, de când se ştia, fusese o ţară creştină. Religia era trăită mai intens de femei, dar respectată era şi de bărbaţi. Câte o slujbă ortodoxă întovărăşea toate momentele de răscruce ale vieţii: botezul, cununia, sfeştania, înmormântarea, parastasurile reuneau rudele risipite şi dădeau celei mai simple existenţe o greutate şi un fast neobişnuite. Propaganda comunistă nu se concentrase încă pe ateism: era prea devreme. Bisericile erau pline, lumea se închina în tramvai. Câţiva ani mai târziu, Petru Groza va fi înmormântat după datină. De mai multe veacuri, morala creştină alesese binele de rău. Şi oamenii cu carte, şi ceilalţi ştiau bine când greşeau: a recunoaşte, fie şi doar în sinea ta, că ai „greşit” nu pune în discuţie norma, ci dimpotrivă, o confirmă. Nu cunoşteau decalogul pe dinafară, dar ştiau că nu trebuie să minţi, să furi, să ucizi, să juri strâmb, să-ţi înşeli soţul, rudele sau pe cei cu care lucrezi; tradiţia mai cerea să crezi în Dumnezeu (sau cel puţin să-L respecţi ca pe ceva misterios şi puternic) şi să-ţi ajuţi aproapele.

Lucrurile fuseseră până atunci simple şi clare, dar acum te vedeai mereu pus în situaţii contradictorii şi auzeai despre fel şi fel de întâmplări stranii. În tren, o femeie oferise, din milă creştină, o chiflă unui deţinut şi se pomenise arestată şi ea. Cutare adăpostise o rudă în pod şi fuseseră luaţi cu toţii. În procese, martorii care se încăpăţânau să spună adevărul ajungeau lângă acuzaţi. Dacă din prunul crescut pe pământul care până mai ieri fusese al tău îţi adunai un coş cu prune, se chema că ai furat din avutul obştesc. Erai lăsat să te duci la biserică, dar dacă îţi botezai copilul erai criticat la serviciu. Într-o fabrică, o tânără îşi denunţase colegul ca fiu de chiabur: era lăudată pentru fapta ei într-un articol de ziar, căci faţă de chiaburi trebuia să manifeşti din principiu nu doar dispreţ, ci chiar ură, un sentiment cât se poate de puţin creştinesc. În sate,

se ştia bine că cei mai mulţi dintre ei fuseseră doar mai pricepuţi şi mai harnici decât alţii, dar cine nu fusese cândva atins de invidie? Nu era neplăcut să-i vezi aduşi în rând cu toată lumea. În haosul general, unele minţi rămăseseră sănătoase, dar altele şovăiau şi se lăsau prinse într-un fel de vârtej, fără ca măcar să-şi dea seama.

Colectivizarea agriculturii, săvârşită în vreo treisprezece ani de propagandă, presiuni, conflicte şi drame, n-a adus ţăranilor nici bogăţie, nici fericire. În schimb, ea a modificat în adâncime caracterul şi felul de a fi al întregii ţări, a cărei structură predominant agricolă era evidentă. Cum spune autorul studiului citat, colectivizarea i-a transformat pe ţărani în funcţionari, i-a obişnuit – de nevoie – cu necinstea, iar pe plan economic s-a dovedit neproductivă. Dacă suntem astăzi ceea ce suntem, chiar şi noi cei de la oraş, cu bune şi rele, o datorăm şi opţiunii celor care nu doar au fost puşi să conducă această ţară, ci au făcut zel, s-au zbătut să rămână în fruntea ei, pândindu-se şi la nevoie omorându-se unii pe alţii, alternând duritatea cu slugărnicia şi sacrificând, pentru a păstra puterea, oricâte destine şi oricâte vieţi.

*

Poate părea curios, dar literatura, sau ceva care are forma ei, e foarte prezentă în *Scînteia* anului 1951. Sunt comentate cărţi, aproape toate traduceri din rusă, sunt prezentaţi laureaţii premiilor Stalin din literatura rusă şi internaţională, precum şi cei români, laureaţi ai Premiului de Stat pe anul precedent: Sadoveanu, A. Toma, Petru Dumitriu (pentru nuvele), Dan Deşliu *(Lazăr de la Rusca)*, Maria Banuş, Camil Petrescu (piesa *Bălcescu).* Nu întâmplător, cam aceiaşi se vor regăsi citaţi la sfârşitul anului 1951, pentru noile lor scrieri: Petru Dumitriu pentru *Drum fără pulbere* („o operă valoroasă, inspirată din minunata realitate a zilelor noastre”), Mihai Beniuc (*Cîntec pentru tovarăşul Gheorghe Gheorghiu-Dej)*, Dan Deşliu *(Minerii din Maramureş)*, Veronica Porumbacu (*Mărturii*), Maria Banuş, A.Toma, Eugen Jebeleanu.

Dat fiind că problema lingvisticii concentra de mai multe luni atenţia ideologilor sovietici, Leonte Răutu, cu autoritatea sa necontestată în materie de cultură, publică în 23 martie un text lung în care formulează clar, simplu şi eficient, ce trebuie spus şi crezut în acest domeniu. În afară de poziţia de pură specialitate care trebuie adoptată împotriva teoriei saussuriene, el explică ce e de făcut într-o sumă de domenii înrudite. Astfel, va trebui să studiem influenţa slavă asupra formării şi dezvoltării limbii româneşti. Scriitorilor şi poeţilor li se recomandă „să se adape la izvorul cristalin al minunatei noastre creaţii populare”. În biologie, să „înrădăcinăm” (bine zis) concepţiile lui Miciurin. În general, să spunem „Nu” cosmopolitismului şi să combatem apolitismul, amândouă fiind mijloace de a ascunde o atitudine de adversitate faţă de opera de construire a socialismului în ţara noastră. Iar în mod concret, să nu se mai dea în manualele şcolare poezii de Alecsandri şi Coşbuc, ci „o snoavă de Ispirescu, un fragment de proză din Sadoveanu”.

Şi chiar aşa s-ar fi putut întâmpla, dar Alecsandri a fost totdeauna un om cu noroc, şi destinul său luminos nu s-a dezminţit nici de data asta. O lună mai târziu, se împlineau 130 de ani de la naşterea lui. Factorii de decizie cedând probabil în faţa protestelor exprimate, Ion Vitner publică un lung articol în care face elogiul poetului, exemplificând cu fragmente importante din *Peneş Curcanul*, *Eroii de la Plevna* şi *Plugul blăstemat.* Existenţa lui Alecsandri în memoria colectivă a fost astfel salvată, dar bietul Coşbuc a rămas într-un con de umbră din care, în ciuda marilor lui merite, nu pare a fi ieşit nici acum.

În sfârşit, un articol foarte lung şi ciudat, semnat de Maria Banuş, mi s-a părut a ilustra destul de bine confuzia psihologică şi morală în care se zbăteau pe atunci o mulţime de oameni. Cu câtva timp în urmă poeta, căreia îi apăreau aproape trimestrial în *Scînteia* poeme – cum să le spun? – de ideologie ritmată, cu nuanţe agresive, violent colorate, publicase în *Viaţa Românească* un mic grupaj de poezii exprimând o stare de spirit ceva mai intimistă, mai personală. *Scînteia* a prins ocazia s-o readucă pe autoare pe calea cea bună, dând implicit un avertisment întregii

tagme scriitoriceşti, într-un text critic intitulat „Când poetul se îndepărtează de viaţă”. Faptul în sine a intrigat pe unul dintre redactorii emisiunilor culturale în limba română de la Radio Londra, care a semnalat atacul la adresa poetei şi s-a arătat curios de urmările practice pe care le-ar putea avea asupra destinului ei.

Aşa se face că în ziua de 11 august, Mariei Banuş îi apare în principalul organ de presă al partidului un text pe câteva coloane, intitulat „*Cînd asasinii devin gentili*”. Dată fiind lungimea textului, va trebui să mă mulţumesc cu citate şi anume voi privilegia frazele care par să aparţină semnatarei şi au o tentă mai personală, mai „literară” decât pasajele de pură ideologie ziaristică, probabil inserate în text de către redacţie.

În 31 iulie 1951, ne arată poeta, Radio Londra, la emisiunea în limba română, „*a consacrat o parte a emisiunii modestei mele persoane*”, ocupându-se de critica pe care *Scînteia* o făcuse poeziilor publicate în *Viaţa Românească.* „*Analizîndu-le în lumina unei înalte principialităţi, serios şi profund*”, continuă poeta, *Scînteia* „*observă în aceste poezii o rămînere în urmă a mea, o îndepărtare de viaţă, o necunoaştere suficientă a omului nou ce se dezvoltă în patria noastră şi o serie de confuzii ideologice... Prin glasul* Scînteii *îmi vorbesc totdeauna oamenii cei mulţi din Republica noastră, constructori şi stăpîni ai unei vieţi mîndre şi libere, pe care ultimele mele poezii i-au dezamăgit şi întristat:* «N-ai dreptul să fii obosită! Ţine-te în pas cu tinereţea ţării, fii lângă umărul ei, aruncă-te în lupta ei!», *îmi scrie unul din cititori, soldatul fruntaş Costin Radu din Cluj... Nu se poate închipui o mai mare grijă şi înţelegere faţă de dezvoltarea şi mersul înainte al literaturii noastre, o mai frăţească dragoste şi grijă faţă de munca mea pe tărîmul literaturii, faţă de roadele muncii mele, decît se reflectă în acest articol... Sărmane jivine care vă zbateţi în jungla capitalismului! Ce greu ne vine să coborîm la jargonul vostru... ce greu ne vine să ne amintim acea lume înfiorătoare, bestială, în care am trăit odată... Da, sărmanilor! Voi puteţi să minţiţi, să falsificaţi, să provocaţi... dar nu să vă ridicaţi cu mintea la noile relaţii dintre oamenii care s-au eliberat de sub jugul*

capitalului... Primul cetăţean aflat în cîmpul muncii la noi ştie mai mult despre critică şi autocritică decît domnii lachei cu pretenţii intelectuale de la Radio Londra. Nu ştiu ce e mai mare: reaua-credinţă sau neştiinţa voastră, atunci cînd vărsaţi lacrimi de crocodil pentru că scriitorii din patria noastră n-ar gîndi liber... Cum să puteţi voi înţelege cît de bogată, cît de complexă este viaţa noastră? Atunci cînd am citit articolul din Scînteia *despre poeziile mele, am suferit... Mi-au ars obrajii de ruşine... Dacă aţi putea voi înţelege cît de bogată şi de complexă e viaţa noastră sufletească, aţi şti că în acele ceasuri cînd suferam, cînd obrajii îmi ardeau de ruşine, eu resimţeam totodată o mare bucurie şi mîndrie. Aţi şti că odată cu puternica frămîntare sufletească pe care o trăiam, eram pătrunsă şi de un mare sentiment de linişte şi siguranţă. Trăiam mîndria de a fi parte din acest tot, din acest întreg viu, care-i poporul muncitor, din acest mare organism sănătos care reacţionează spontan la primele semne ale bolii... Şi ceea ce îmi mai umplea sufletul de bucurie şi mîndrie era sentimentul acela, ce nu poate fi asemuit cu nimic, că mulţi, foarte mulţi oameni urmăresc munca mea, că-i dau însemnătatea pe care o merită şi pe care poate că eu însămi nu i-am dat-o... A fi scriitor al poporului e un titlu de supremă cinste, un titlu pe care trebuie să-l cucereşti clipă de clipă.*"

Articolul, cum am spus, e foarte lung, dar mă opresc aici.

*

Pentru noi, anul 1952 se deschidea în sfârşit sub auspicii mai bune: tata fusese numit într-un post de „medic consultant venerolog la Spitalul Unificat de adulţi Slatina, pe data de 15 ianuarie 1952, categoria 11/3, cu un salariu lunar de 13 700 lei". (Suntem înainte de reforma monetară, ce avea să vină o lună mai târziu.)

Ce lucru extraordinar! În sfârşit, eram iertaţi, acceptaţi în „minunata lume nouă", integraţi rosturilor ei. Rar am fost mai liniştită şi mai mândră decât atunci, imaginându-mi cum aveam să scriu pe autobiografiile mele aceste precizări cât se poate de onorabile.

El însuşi parcă se îndreptase din spate, redevenise încrezător şi prima scrisoare pe care am primit-o de la el, din Slatina, cu precizări despre noua sa locuinţă, e neobişnuit de lungă. I se atribuise, cum se obişnuia pe atunci, o încăpere mare, „la curte” şi la comun, cu dependinţe mai mult decât sumare. Dar avea nişte dulapuri goale, un pat, o sobă bună şi se socotea fericit.

La drept vorbind, la vremea aceea, el era, în familia lui, dintre cei foarte rari care-şi găsiseră un loc. Cei doi fraţi ai săi erau departe de asemenea realizare. Situaţia era amestecată şi la generaţia următoare. Veronica singură, care terminase Academia Comercială, îşi găsise un post la noua Bancă de Stat din localitate (care funcţiona în fosta noastră locuinţă), şi din leafa ei îşi întreţinea amândoi părinţii. Unchiul Ionel nu avea copii, iar cei trei fii ai unchiului Mitică se stabiliseră în Bucureşti. Nicu, cel mare, fusese radiat din barou, dar îşi valorificase un frumos timbru de tenor, fiind acceptat în Corul Operei Române unde, cu firea lui deschisă şi prietenoasă, a devenit unul dintre membrii săi cei mai îndrăgiţi. Dodel îşi pierduse încă din 1950 poziţia de vază de la Camera de Comerţ şi lucra acum la Editura Tehnică, pe un post infinit mai modest. Mişu, cel mai tânăr, fost consilier la Curtea de Apel, depunea inutil cereri peste cereri şi de-abia în octombrie 1952 avea să fie acceptat la Cooperativa Tehno-chimica, unde a lucrat ca muncitor, cu un salariu de 349 de lei, apoi, tot ca muncitor, la cooperativa Celuloidul, unde a rămas până în 1955. Totul era să te afli în câmpul muncii, indiferent cât câştigai; altfel îţi pierdeai toate drepturile, cartela, telefonul şi de multe ori locuinţa, mai ales dacă era cât de cât confortabilă. Ei, din fericire, locuiau încă în casele lor, nu în neverosimila înghesuială din Dimitrov 13, dar trăiau, ca atâţia alţii, vânzându-şi lucrurile din casă.

Cam astea erau veştile pe care ni le dădeam unii altora când ne vedeam.

În ianuarie, Pascal a avut o permisie mai lungă. Ca întotdeauna, prezenţa lui la Bucureşti ne-a reunit pe rând: de cele mai multe ori, foarte spartan, la noi în cameră, dar uneori şi la mese substanţiale, oferite de părinţii lui Mircea sau de Camil şi Ghighi. În asemenea ocazii, sentimentul de

sărbătoare răscumpăra totul: pălea amintirea privaţiunilor şi i se adăugau imagini noi, colorate cu bucurie şi trăite, de cele mai multe ori, pe fond muzical. În casa părintească Doina, sora lui Mircea, ne oferea la pian câte un recital *live* entuziasmant, de câte două ceasuri; în bulevardul Dimitrov, aproape zilnic, ne reuneam în jurul radioului cu pick-up din odaia noastră, pentru care Marinette ne trimisese mult râvnitele ace, care nu se mai găseau de mult pe tărâmurile noastre.

Înregistrările pe care le ascultam atunci cu religiozitate sunt astăzi socotite printre cele mai bune care au fost vreodată şi le găsim mereu reluate pe suporturi mai noi şi mai moderne. Dirijori ca Furtwängler, Weingartner, Toscanini, Mengelberg, Stokowski, Tullio Serafin, Karl Böhm, solişti ca Gieseking, Backhaus, Edwin Fischer, Wolfgang Schneiderhan şi alţii ne învăţau muzica europeană a secolelor XVIII şi XIX, una din culmile atinse de către mintea omenească în cursul istoriei sale. Efectul terapeutic al muzicii este astăzi bine cunoscut, dar e mai greu de identificat şi de numit cel de purificare intelectuală şi morală, datorită căruia recăpătam puterea de a înfrunta a doua zi valurile de ură stârnită la comandă şi voluptatea exercitării puterii la toate nivelurile, de care ne izbeam la tot pasul. *Trio*-ul op. 99 de Schubert, în interpretarea lui Thibaud, Casals şi Cortot, în care cei trei prieteni par a-şi răspunde cu glasuri umane, era dintre cele deosebit de dragi. Cum aş putea reînvia fervoarea, admiraţia, iubirea, recunoştinţa, lacrimile uneori, cu care ascultam şi reascultam acele discuri? În plus, concertele Filarmonicii, care aveau loc pe atunci duminica la ora 11 şi se transmiteau de către Radio Bucureşti, erau şi ele ascultate cucernic, ca nişte slujbe religioase. Tot la radio am putut auzi pentru prima oară concertul de Schumann cu Dinu Lipatti, cu extraordinara lui „dragoste de moarte şi desăvârşire”, pe care i-o evocam într-o scrisoare lui Pascal, pe atunci mai lipsit decât noi de asemenea sărbători ale sufletului.

*

La fabrică, atmosfera devenise net mai severă. La începutul acelui an îmi făcusem rost de o agendă pe care însemnam seara, ca în studenţie, programul zilei care se încheiase. Tot ca atunci, îmi alesesem mottouri pentru anul care începea: două sunt versete din Evanghelii, iar al treilea este în engleză, limbă pe care o cultivam pe atunci fără prea multă metodă. Îl transcriu ca atare, dându-i versiunea română între paranteze, pentru că textul original îmi pare a conţine ceva intraductibil: „*Must one live – is that the thing of first importance? How we live – I'd rather say. I think the love of life must have in it a kind of recklessness, a determination not to pay too high for mere existence – not to pay with your soul.*" („Trebuie să trăim – acesta să fie esenţialul? Cum trăim – aş spune mai curând. Cred că dragostea de viaţă trebuie să cuprindă şi un soi de nepăsare, o hotărâre de a nu plăti prea scump pentru simpla existenţă – a nu plăti cu sufletul nostru.") În entuziasmul, poate, de a fi găsit un text atât de potrivit cu vremea, n-am mai notat numele autorului.

Imaginea de ansamblu a acelui timp e mohorâtă, apăsătoare, nediferenţiată – o atmosferă parcă irespirabilă, o monotonie aspră, un efort reluat la fiecare trezire, sisific, în sărăcie şi fără speranţă. Atâtea critici şi autocritici, atâtea demascări şi arestări cuminţiseră pe fiecare. Trăiam şi într-o obsesie oficială a secretului. Străzile aveau un ciudat aspect misterios şi anonim, datorat faptului că întreprinderile şi multe instituţii din capitală nu purtau la intrare nici o firmă, nici un nume şi nici un însemn, „ca să nu afle duşmanul". Nouă, dactilografelor, ni se cerea să predăm, la terminarea lucrului, până şi foile de hârtie carbon uzate, pe care acel duşman le-ar fi putut descifra în oglindă. Exemplul public trecea şi în viaţa obişnuită: în conversaţii nu se mai spunea aproape nimic. Apăruse de altfel, tot pe-atunci, practica de a condamna la detenţie pe „zvonişti", un termen nou care n-are nevoie de traducere. Chiar a avea o agendă cu însemnări zilnice putea duce, şopteau unii, la o condamnare. Cunosc cel puţin un caz sigur, cel al colonelului Vlădescu, după cum mi-a mărturisit mulţi ani mai târziu soţia sa, acea delicioasă persoană cunoscută în Bucureşti sub numele de *Madame* şi care

conducea o grădiniţă particulară de limbă franceză. Ca urmare, agenda mea e mai puţin folositoare decât sperasem: ea conţine mai mult însemnări despre cele trei-patru ceasuri de seară, pe care le voiam mai substanţiale, iar primele trei sferturi din zi sunt evocate prin cripto-notaţii destul de incolore.

Munca funcţionărească este extrem de repetitivă şi în ea îţi apare cel mai evident că roboteşti numai şi numai ca să-ţi asiguri existenţa. Există bineînţeles şi o satisfacţie profundă a lucrului bine făcut, chiar şi numai a fi bătut o pagină la maşină fără greşeală. Mă concentram de multe ori asupra ei, dar nu astfel sperasem să-mi petrec existenţa şi începeam să simt dureros cum se acumulau în neant anii de tinereţe în care aş fi putut şi ar fi trebuit să progresez, cel puţin în cunoaştere. Pentru moment însă, altă soluţie nu exista decât să încerc să fiu un funcţionar model, ca să evit pericolul periodicelor „epurări” şi „comprimări” (mai târziu: „restructurări”). În plus, după mai mult de cincizeci de ani (scriu în septembrie 2004), memoria îşi va fi îndeplinit şi ea misiunea vitală de a conserva mai în relief momentele faste.

Totuşi trebuie să insist în a-mi reaminti, nu-mi pot permite să uit, pentru că ceea ce vreau este *să înţeleg*. Vreau să aflu *cum* a fost deformată în adâncime natura relaţiilor dintre oameni, *cum* s-a ajuns să ne fie atât de frică unii de alţii, *cum* s-a petrecut în atâţia dintre noi degradarea demnităţii personale, a impulsului spre libertate şi a celui spre transcendenţă. Astăzi, se mărturiseşte uneori că se instalase în foarte mulţi o conştiinţă duplicitară: uneori era vorba de ceea ce se cheamă „sistemul dublei gândiri”, adică debitarea frazelor pe care le aşteaptă interlocutorul, fără nici o adeziune personală la mesajul respectiv. În asemenea caz, te comportai ca un mincinos de profesie, şi o ştiai. Dispărea astfel respectul de sine, ceea ce creează o situaţie destul de inconfortabilă. Ca soluţii rămâneau fie cinismul – cartea lui Titus Popovici, *Disciplina dezordinii*, este din acest punct de vedere extrem de sugestivă –, fie adeziunea finală. În acest ultim caz se întâmpla şi un fenomen destul de subtil, şi anume faptul că ceea ce afirmi repetat, chiar fără a o crede, sfârşeşte de

multe ori prin a te convinge. O istorioară pilduitoare, în India, povesteşte cum un hoţ, vârându-se într-un grup de pelerini ca să scape de cei ce-l urmăreau şi imitând mai multe zile gesturile şi rugăciunile credincioşilor, sfârşeşte prin a se converti şi a-şi schimba viaţa.

Dar puterea de convingere a imitării nu explică decât o parte a problemei. Mai curând trebuie căutat un răspuns în natura însăşi, foarte complexă, a idealurilor prea generale şi în propria noastră incapacitate de a prevedea urmările eventualei lor aplicări.

Într-adevăr, de la bun început, marile sisteme de reformă socială propuse de gândirea veacului al XIX-lea au cuprins, toate, şi laturi pozitive. În Germania pre-nazistă, etica muncii intense şi ordonate, propovăduită după o perioadă de haos, a sedus pe mulţi dintre cei ce au aderat apoi la diferitele formaţii ale partidului. Ideea de justiţie socială şi imaginea luminoasă a „societăţii fără clase" au avut rolul unor fermenţi puternici în doctrina comunistă. Viitorii legionari din „Frăţiile de cruce" se voiau şi ei sobri, harnici, se purtau frumos cu fetele şi îşi interziceau să fumeze. Într-un ziar din 2000, am citit o relatare tulburătoare privind o etnie minoritară din Birmania, convertită în secolul al XIX-lea la religia protestantă. Războiul de gherilă pe care-l ducea, în zilele noastre, această grupare (condusă de doi fraţi gemeni, adolescenţi) cuprindea luări de ostatici şi asasinate, dar şi reguli de morală foarte stricte: „fără carne de porc, fără ouă, fără alcool, fără minciună, fără furt. În schimb, rugăciune de trei ori pe zi". Cât e de slabă mintea omenească, şi cât se rătăceşte de uşor! Ce greu se deosebesc una de alta noţiunile abstracte! Să poarte natura hibridă, prea complexă a acestor sisteme de gândire întreaga vină a catastrofelor pe care le-au produs?

În acel an 1952, în care discursul oficial se impunea cu tot mai multă insistenţă, erau tot mai numeroşi cei ce-şi obţineau liniştea interioară, lăsându-se convinşi de afirmaţiile pe care erau puşi să le tot repete. Nu vorbesc despre simpatizanţii sau activiştii din perioada eroică a începuturilor, puţini la număr şi al căror idealism intransigent îi făcea de multe ori incomozi pentru propriii lor tovarăşi de luptă. N-are rost să discut nici despre micul

grup de fanatici care se aflau chiar la vârf şi al căror principal reprezentant trebuie să fi fost, multă vreme, Gheorghiu-Dej însuşi. Mă gândesc doar la cei, mult mai numeroşi, aflaţi pe diferite trepte ale societăţii şi care încetul cu încetul, în anii următori, au încercat să vadă doar partea bună a lucrurilor, fiind conştienţi că nu aveau nici o putere asupra situaţiei generale.

Să cădem de acord asupra unui lucru foarte simplu: în ţările din estul Europei s-au construit sub comunism societăţi hiperordonate în care nu totul a fost negativ, după cum nu totul este pozitiv în cele actuale. După distrugerea vechii societăţi a trebuit să înceapă, în toate sensurile, construirea celei noi. Iar dreptul de a construi, orice şi în orice domeniu, a fost monopolizat de conducerea totalitară. Aşadar *tot* ce s-a realizat pozitiv pare a i se datora, lucru cu care reprezentanţii ei nu încetează să se laude. Dar nu trebuie uitat niciodată meritul concret al populaţiei active, nici enormul număr de victime care au fost îngropate la temelia societăţilor de tip comunist, nici caracterul artificial, nefiresc al acestora din urmă, care le explică rigiditatea şi eşecul. Şi trebuie observate şi treptata, subtila transformare a oamenilor, împreună cu toate renunţările lor. Trei generaţii au fost sacrificate pe altarul acelui ideal: mai întâi, cea a părinţilor noştri, distrusă de multe ori fizic şi, în toate cazurile, pe plan economic. Generaţia noastră, care le-a urmat, a subzistat, prin hărnicie modestă şi pierderea dureroasă a tot felul de libertăţi, în primul rând la cele de a trăi fără frică, de a afla, de a şti, de a cunoaşte, de a se exprima, de a călători şi aşa mai departe. În sfârşit, cea a copiilor noştri a ascultat, când i-a fost posibil, de chemarea libertăţii şi s-a răspândit pe toate meridianele lumii, cu preţul unor despărţiri de cei dragi şi al unor sfâşieri interioare de multe ori nemărturisite. Din fericire, perspectiva istoriei este foarte largă, şi trei generaţii nu reprezintă chiar atât de mult...

Lucru ciudat la prima vedere, deformări periculoase ale mentalităţilor şi ale bunului-simţ se pot constata şi în Occident, deşi acolo regimul politic şi social a fost atât de diferit de al nostru. Dar însăşi această mirare a mea este un reziduu de mentalitate comunistă, conform căreia structura

societăţii ne-ar determina conştiinţa. Nimic mai fals: nu această structură acţionează asupra noastră, ci ideile însele, care au o existenţă autonomă, o putere de diseminare şi o capacitate de seducţie fără margini. În special cele de extremă stângă au circulat, ba chiar au fost dominante şi acolo, şi aici. De fapt, ele în Occident se născuseră; au fost preluate, implantate, experimentate de popoarele Uniunii Sovietice şi de cele vecine, apoi s-au întors, machiate, în Occident, unde un număr enorm de cetăţeni liberi şi-au modelat de bunăvoie, decenii de-a rândul, gândirea după ele şi după ateismul agrementat de cultul idolilor celor mai neverosimili (de la Mao la Che Guevara). În acest proces, Occidentul n-a făcut experienţa concretă a teoriei comuniste, dar sub imperiul ei şi-a văzut atacate şi demonetizate valorile spirituale. Confuzia în care se află astăzi omenirea şi în special bătrâna Europă are, după câte putem observa, cam aceeaşi explicaţie în toate continentele.

Dar aceste reflecţii sunt ale momentului actual. La începutul anilor ’50, viitorul era opac.

*

Cum am spus, în 1952 atmosfera din fabrică se schimbase şi cauze erau mai multe. Mai întâi, întreprinderea Zorile fusese criticată în *Scînteia* din 24 noiembrie 1951, pentru că nu-şi îndeplinise planul pe trimestrul III decât în proporţie de 85%. Secretar al organizaţiei de bază era pe atunci un tânăr liniştit, străin de fabrică şi ai cărui obraji se înroşeau uşor ori de câte ori îi adresai cuvântul. El a fost sacrificat (ciudat, îl chema chiar Păun) şi, în locul lui, cei din fabrică l-au susţinut cu multă înţelepciune pe Iordache Marin, fostul nostru preşedinte al Comitetului de Întreprindere. Soluţia mulţumea pe toată lumea şi a fost fără îndoială înţeleaptă. Dar acea nerealizare a planului, orice explicaţii ar fi avut (un agregat importat din Uniunea Sovietică sosise cu întârziere), fusese totuşi „dată la ziar” şi, ca atare, toată lumea a început să lucreze mai concentrat şi mai cu spor. Raionul de partid

Nicolae Bălcescu urma să se ocupe de noi îndeaproape, şi asta nu era puţin lucru.

Întensificarea muncii în fabrică s-ar fi întâmplat oricum, căci un decret din octombrie 1951 introdusese experienţa şi metodele de lucru stahanoviste, un fel de întrecere universală în care depăşirea normelor devenise obligatorie. Presiunea asupra tuturor creştea; o anume severitate era poate bine-venită în unele zone, dar oricum se putea observa o seriozitate crescută în comportarea fiecăruia şi chiar în expresia feţelor.

Rolul mai important încredinţat secretarului organizaţiei de bază a avut un efect nebănuit asupra propriei mele existenţe. În toamnă, un alt decret (nr. 207 din 13 noiembrie 195l) limitase drastic posibilitatea transferului de la o întreprindere la alta. Textul documentului îi fusese încredinţat fără explicaţii bietului om care, prezentându-ni-l în şedinţă, înotase cu greu în formulările de specialitate şi izbutise să ajungă la mal doar cu preţul unor combinaţii verbale care ne doborâseră pe toţi de râs. În loc de „indemnizaţie” spunea regulat „intimidaţie”, în loc de „transferat” spunea „transformat” şi în loc de „disciplinar” spunea „indisciplinar”. Rezultatul acestor transmutări de cuvinte era irezistibil şi punctul culminant a fost cel în care ne-a explicat că procentul „unu, virgulă patru” din text însemna „pe sfert”. Îl aud încă râzând, şi pe noi la fel. Faptul că situaţia lui n-a fost clătinată în nici un fel după această întâmplare arată doar cât era de simpatizat. Totuşi, din precauţie, el a început să-mi aducă pagini de ziar cu hotărâri sau texte ideologice, pe care mă ruga să i le concentrez într-o singură pagină de maşină. Lucrul mă interesa, bineînţeles, mult mai mult decât simpla copiere mecanică, şi se vede că era şi el satisfăcut. Domnul Glück se enerva, pe drept cuvânt, de blocarea mea la altă ocupaţie decât cererile de plată şi corespondenţa cu debitorii, dar nu îndrăznea să protesteze în nici un fel.

Miercuri 23 ianuarie 1952, o falcă umflată după o extracţie dureroasă mi-a prilejuit o plecare de la fabrică la 11 dimineaţa. Cu o senzaţie de fericită libertate, m-am decis să hoinăresc puţin prin magazine şi le-am găsit, cu stupefacţie, aproape goale, cum fuseseră şi după

naţionalizare. Ba mai domnea în ele şi un fel de mister pe care nu mi-l puteam explica. Lucrurile s-au limpezit în curând: se pregătea reforma monetară şi pentru prima dată de la instaurarea noului regim, disciplina secretului de partid nu fusese respectată, unii fuseseră avertizaţi, informaţiile transpiraseră şi cei ce aveau economii se repeziseră să golească toate rafturile – ceea ce de altfel nici nu era prea greu. Vinovat pentru această scurgere de informaţii, mai ales în Bucureşti, a apărut în curând a fi Vasile Luca, realizatorul reformei şi răspunzător pe linie de partid pentru problemele financiare ale ţării.

Evenimentele s-au precipitat, fără să fie prea clare pentru omul de rând. Pieţele deveniseră pustii şi magazinele au rămas închise până la sfârşitul săptămânii, inclusiv ghişeele CEC. Oamenii se descurcau cum puteau cu ce aveau în casă, cei mai disperaţi fiind fumătorii rămaşi fără rezerve. În sfârşit, duminică seara s-a anunţat la radio că banii vechi încetaseră să circule, iar a doua zi, 28 ianuarie, a apărut o Hotărâre a Consiliului de miniştri al RPR şi a CC al PMR „cu privire la efectuarea reformei băneşti şi la reducerile de preţuri”.

Raportul de valoare între leii noi şi cei vechi era de 1 la 20, dar sumele de bani aflate pe piaţă, la particulari sau în diferite conturi bancare nu erau tratate la fel. Dacă întreprinderile îşi schimbau fondurile integral în proporţie de 1 la 200, pentru particulari situaţia era mult mai gravă: puteai să schimbi prima mie de lei cu o sută de lei vechi pentru unul nou, a doua şi a treia mie cu două sute de lei pentru un leu nou, dar tot ce depăşea patru mii de lei (o jumătate de leafă medie) se schimba cu patru sute la unu. Astfel, toţi oamenii care aveau economii şi le-au văzut drastic reduse, iar poeţii de serviciu au semnat texte rimate în care-şi exprimau intensa bucurie de a-i vedea pe chiaburi plângând după banii îndesaţi în saltele.

Unele preţuri se arătau într-adevăr mai mici, dar mărfurile încă nu se vedeau. Leafa mea fusese de 9 000 lei şi era acum de 450, adică 15 lei pe zi. Aşteptam să văd ce se va întâmpla. După vreo zece zile de haos în care, cum ne scria tata de la Slatina, „piaţa ar fi ieftină, dar nu se găseşte nimic”, ne-am regăsit ritmul obişnuit, fiecare cu

gândurile şi problemele sale. Cum n-avusesem nici un leu la CEC şi mai nimic în buzunar (cu câteva zile înainte de chenzină începeam să împrumut, restituind sumele în prima jumătate de oră după ce luam avansul sau leafa), am urmărit situaţia destul de filozofic. Aşa îi şi scriam lui Pascal: „*Am privit tot spectacolul acesta senin, uneori amuzat, instalată confortabil pe mal, cu înţelepciunea orientalului care n-are decât o cămaşă. Singurul neajuns ar fi putut fi lipsa de ţigări.*" Dar în privinţa asta primisem un sprijin neaşteptat de la prietenii care-şi făcuseră prudent provizii, stând la coadă cu ceasurile, şi lucrurile au reintrat cu încetul în normal.

Nu toată lumea îşi putea permite această detaşare. Paul, cu care, având acelaşi drum, mă întorceam cel mai des de la fabrică, se arăta revoltat. Cap de familie cu doi copii mici, se străduise lună de lună să-şi constituie o rezervă pe care o vedea acum aproape spulberată. „Şi când te gândeşti, exclama el cu năduf, că pe afişele alea uriaşe scria peste tot „*Statul garantează depunerile la CEC!*". Mie îmi venea să râd la gândul că cineva luase în serios ce spunea statul. Paul nu era comunist, ci un om cinstit, care presupunea că şi interlocutorul său e de aceeaşi bună-credinţă. Era prieten din adolescenţă cu Henri Wald, viitorul profesor universitar de marxism, unul dintre partizanii cei mai convinşi ai noului sistem social, oricare i-ar fi fost costul. Wald încercase de mult să-şi convingă prietenul să i se alăture, dar Paul răspunsese cu mult bun-simţ că el era fiu de avocat, deci considerat burghez de către partid şi ca atare n-avea ce să caute în rândurile sale. În plus, nu-şi ascundea faţă de prietenul său neîncrederea într-un sistem care suprimase orice libertate de gândire şi de acţiune individuală. Paul era singurul om cu care puteam aborda acest fel de subiecte şi singurul cu care o făceam. Ştia câte ceva despre problemele noastre, dar nu i le spusesem nici pe departe pe toate. Uneori încerca să-mi dea curaj, reproducând ceea ce-i spusese Ricu Wald, că în partid existau „vechi leninişti" care nu erau de acord cu linia actuală şi că lucrurile se vor ameliora. Acei „vechi leninişti" nu-mi inspirau nici o încredere, dar tăceam, şi cu asta conversaţia se stingea.

Henri Wald – alminteri un personaj nu lipsit de oarecare farmec intelectual – şi-a încheiat viaţa la începutul anilor 2000, cu convingerea că marxismul şi materialismul dialectic rămân doctrina viitoare a omenirii, dar că oamenii nu sunt încă destul de evoluaţi ca să le înţeleagă şi să le aplice.

Reforma bănească a avut probabil ca scop să aşeze moneda românească într-un anumit raport cu rubla. Nu ştiu dacă asemenea reforme au avut loc în toate statele din Est. Franţa a făcut o reformă asemănătoare în 1960, dar fiecăruia i s-a schimbat exact cât avusese, fără nici o deosebire, fiecare a dat 100 de franci vechi şi a luat unul nou, aşa încât modificarea a rămas doar nominală. În România, scopul reformei a fost mai degrabă politic, şi anume să extragă din ultimele buzunare cele câteva rezerve care ar mai fi putut asigura cuiva o poziţie de relativă independenţă. Lucrul a fost perfect înţeles de Gheorghiu-Dej, dar mai puţin de Vasile Luca. Acesta s-ar fi opus iniţial reformei şi eroarea sa – unită, pare-se, cu anumită aroganţă în raporturile cu colegii săi de partid – l-a costat moartea în temniţă, la capătul a unsprezece ani de detenţie.

*

Într-o dimineaţă, pe la nouă, noul nostru secretar al organizaţiei a intrat în cămăruţa de la financiar cu un pas hotărât şi o figură severă. L-a informat pe şeful meu că e nevoie de mine pentru ceva foarte important, mi-a luat maşina de scris în braţe şi a ieşit pe uşă, făcându-mi semn să-l urmez. Glück n-a avut timp să articuleze nici o vorbă. Am mers după cel cu autoritatea reală şi am intrat într-o cămăruţă de unde fuseseră scoşi cei ce lucrau în ea (nu ştiu dacă nu era chiar laboratorul de expertize). În acea încăpere se afla pe un scaun un singur necunoscut, uscăţiv, cam de vreo patruzeci de ani. Cu un ton de comandă, mi-a explicat că el avea să-mi dicteze cuvânt cu cuvânt ceea ce urma să scriu, şi că toată operaţia trebuia să rămână absolut secretă. Cel care mă adusese s-a retras, şi puţin

după aceea a sosit primul dintre cei care urmau să se perinde în acea dimineaţă în faţa noastră.

Situaţia era următoarea: un grup de inşi (muncitori şi tehnicieni) denunţaseră în scris raionului de partid nişte furturi care, afirmau ei, mai rare la început, tindeau să se înmulţească. Procedeul descris de ei era următorul: noaptea, se aruncau peste zidul din fundul curţii obiectele – cizme, saboţi de cauciuc, camere de automobil şi alte asemenea –, care erau apoi luate de acolo de către cineva din sat, urmând să fie revândute la negru. Evident, cu cât afacerea devenea mai „mare”, mai sistematică şi angaja mai multe persoane, cu atât mai greu era să rămână ascunsă. Şeful şi beneficiarul întregii afaceri era un personaj important din fabrică. Semnatarii protestului – sau denunţului, cum vrem să-i spunem – aveau motivaţii diverse, dar probabil că era doar, ca de atâtea alte ori, o luptă pentru putere.

Însă raionul de partid avea nevoie de acel tovarăş, care trebuia să iasă nevinovat, şi ca atare trimisese în acea dimineaţă pe delegatul respectiv, cu misiunea de a-i convinge pe fiecare din cei şapte sau opt semnatari să-şi retragă declaraţiile. Cum acestea fuseseră făcute în scris, retractarea trebuia făcută aşijderea, ca personajul important să iasă basma curată.

Au defilat în acea cămăruţă vreo şase, şapte angajaţi din fabrică, de diferite niveluri profesionale; delegatul în civil era procuror. Cel chemat lua loc pe scaun, după care se începea cu el un dialog care cuprindea toate nuanţele, de la blândeţe şi înţelegere la ameninţările de tot felul. Dacă primii doi, trei au fost luaţi prin surprindere şi şi-au menţinut câtva timp declaraţiile, înţelegând cu greu ceea ce li se cerea şi cedând doar sub presiune directă, următorii, probabil avertizaţi de către cei dintâi, au acceptat mai uşor să se dezică fără luptă, afirmând fie că fuseseră greşit informaţi, fie că între timp se lămuriseră că de fapt nimeni nu furase nimic, şi aşa mai departe. Satisfăcut, procurorul îmi dicta acele fraze, ameliorate de el, eu le scriam întocmai fără nici o vorbă şi respectivul semna.

Astfel povestite, lucrurile pot părea că au mers relativ simplu, dar în realitate n-a fost deloc aşa. Nu toţi înţelegeau destul de repede, nu toţi cedau atât de uşor. Îmi amintesc cu deosebire de un portar cu faţa prelungă, o conştiinţă naivă şi perfect curată. El şi-a menţinut declaraţia anterioară cu străşnicie, afirmând că nu a spus decât ce ştia, că afacerea era cunoscută de toţi, că ea dura de multă vreme şi aşa mai departe. Nu pricepea de ce să declare acum totul pe dos, de vreme ce el nu spusese decât adevărul. Omul vorbea rar, dar cu o liniştită încăpăţânare. Procurorul îşi ştergea faţa năduşită cu batista, dialogul se prelungea şi el n-avea ce să-mi dicteze. Până la urmă, a trecut la ameninţări. „L-ai văzut dumneata pe tovarăşul cutare cu anvelopele în mână, ieşind cu ele pe poarta fabricii?” Nu, bineînţeles, aşa ceva nu putea să aibă loc. „Atunci de unde ştii?” „Păi, ştia toată lumea.” „Care toată lumea? Dumneata te iei după zvonuri? Nu ştii că pentru declaraţie falsă pot să te bag în puşcărie pe câţiva ani de zile? Ai nevastă, copii? Câţi copii ai?” Bietul om stătea pe scaun, cu mâinile între genunchi şi privea în jos. Mai înainte se uitase în ochii procurorului, acum sta cu capul plecat. La un moment dat, şi-a amintit totuşi că odată îl văzuse chiar pe acela, ieşise pe poartă râzând, cu două perechi de cizme în braţe, a trecut chiar pe lângă el. „Şi de unde ştii dumneata ce voia să facă cu ele? L-ai întrebat? Ştii dumneata că nu le-a adus înapoi când ai ieşit din tură? Cât despre lucrurile alea pe care pretinzi că ţi le-au spus cutare şi cutare, despre aruncatul peste gard şi alte prostii, cum de le-ai crezut? Ce, ne luăm după ce spun alţii? Ce fel de cap ai dumneata, de nu judeci cu el? Te-am crezut om serios!” Evident, dialectica procurorului era mult superioară celei a bietului portar, care ştiindu-se cu conştiinţa curată, nu voia cu nici un chip să retracteze, dar nici nu se pricepea să-şi apere poziţia. A durat vreun ceas până ce, după o serie de invective şi de argumente de tot felul, pe un ton tot mai violent, a înţeles că lupta era inegală şi a semnat, cu un fel de scârbă, foaia pe care procurorul îmi dictase vreo două rânduri. A ieşit din cameră scuturând din cap şi purtând parcă pe umeri toată amărăciunea lumii. Iar dactilografa cu faţa inexpresivă, care fusese şi ea, în felul

ei, prin tăcere, o unealtă a represiunii, i-a reţinut trăsăturile, dar nu şi numele, până în ziua de astăzi.

Seara, am însemnat pe agendă: „Dimineaţa nu se poate povesti, dar nici uita.” Şi alături, în notaţie stenografică: „Ca în *Le zéro et l’infini.*” Exageram desigur. Dar mi-a fost dat şi să nu uit, şi să povestesc.[29]

*

Pascal, îndepărtatul nostru normator, îşi trăia la Comăneşti cea mai uşoară şi mai plăcută perioadă a milităriei sale. Un timp chiar i se dăduse voie să doarmă într-o încăpere mai mică, în clădirea infirmeriei, unde avea doar trei tovarăşi de somn. Îi rămâneau astfel două-trei ceasuri mai liniştite, seara, în care începuse din nou să gândească muzică. Lăsase la Bucureşti schiţa unei prime părţi de quartet, şi-i umbla gândul în jurul celei următoare, care ar fi fost un andante. Protecţia şi prietenia căpitanului Roşca îi făceau un bine imens. Acela a profitat chiar de un drum în Bucureşti ca să vină să ne vadă, poate ca să înţeleagă în ce fel trăia Pascal şi care era atmosfera lui de-

[29] Realitatea este întotdeauna mai complexă decât pare. Acele încălţări de cauciuc ofereau o protecţie vitală pentru cei ce umblau prin noroaiele comunei şi pe loturile lor cu roşii. Muncitorii din fabrică n-aveau nici un mijloc legal de a-şi procura măcar o pereche din acele bunuri atât de utile, care ieşeau din mâna lor. Dacă forţarea, de către procuror, a acelor retractări rămâne o oroare fără scuză, fenomenul în sine aruncă o lumină asupra întregului proces de distribuire a mărfii în sistemul socialist, unde periodic dispare de pe piaţă câte un produs esenţial, de la becuri la cuie, ca să nu mai vorbim de alimente în general. „În Uniunea Sovietică toată lumea fură, altfel nu se poate trăi” era o frază pe care toţi o auzisem des, la început fără s-o putem înţelege. Furtul mărunt din fabrici există, de altfel, şi în capitalism. Prin anii ’70, am citit în *Le Monde* un întreg articol pe această temă. Sustragerea discretă a unor bunuri din întreprindere, unde cantităţile lăsate vraişte sunt enorme în ochii unui simplu angajat, este o problemă endemică, greu de soluţionat. Acolo însă, ea capătă alte conotaţii. Articolul evoca cele întâmplate unui băieţel care vizita, cu şcoala, o fabrică de pielărie. O lucrătoare pe lângă care trecea i-a pus în mână o pereche de mănuşi fine de damă: „*Ia-le pentru mămica ta, că patronul are destule...*”

acasă. Cum am mai spus, îl lăsa acolo în locuinţa lui să asculte radio în voie. Pascal spera să se poată concentra curând exclusiv asupra muzicii, dar voia să-şi termine lecturile începute, mai ales câteva cărţi despre astronomie, cu un grad crescând de dificultate, pe care le ceruse în ultimele luni. Cerul larg deschis deasupra dealurilor şi de pe şantiere e infinit mai generos decât cel de Bucureşti şi contemplarea sa dă privitorului tot mai multă bucurie, pe măsură ce-l cunoaşte şi-l înţelege mai bine. Un timp chiar, Pascal a ţinut colegilor săi un curs de astronomie, aşa cum le ţinuse cândva şi un curs de norme, de două ori câte două ore pe săptămână.

Schiţa andantelui a fost precizată în curând, apoi a venit rândul celei de a treia mişcări, iar în 3 martie se apropia de fuga prevăzută pentru final: „*Cred în acest quartet mai mult decât în oricare bucată sau parte de bucată a mea de până acum. Poate nu e atât de frumos cum am auzit eu înăuntru, dar în orice caz e o schimbare de direcţie fundamentală, aceea de a scrie numai cu capul. E atâta libertate şi atâta bucurie!... Erau zilele acelea îngrozitoare când stăteam în faţa pianului şi nu ieşea nimic. Acum n-am încercat aşa ceva, ci doar bucurie când scriam, parcă sub dictare. Şi acum, scriu rar câte ceva la fugă, dar o simt încontinuu şi ştiu că se pârguieşte şi ştiu că mai curând sau mai târziu... E noapte târzie acum. A fost o seară deosebit de plină, în urma căreia fuga este virtualmente terminată. Combinaţiile contrapunctice ale fugii întâia şi ale fugii a doua, precum şi suprapunerea lor sunt de fapt rezolvate – mai rămân doar chestiuni de amănunt pe care le voi desăvârşi în cursul zilelor viitoare, sau mai sigur, atunci când voi avea pian... Mulţumesc Domnului că mi-a dăruit acest Quartet, bucurie şi justificare a acestui timp de cătănie, gând drag nutrit doi ani de zile... Mircea are dreptate. Chiar dacă unele lucruri nu ajung la deplină maturitate şi la cunoaştere, existenţa lor a slujit odată Adevărului chiar şi într-un singur suflet, şi prin aceasta ele nu sunt pierdute, ci au dobândit harul unei existenţe în absolut. Muzica asta poate să tacă în mine, odată cu mine, înainte ca vreun alt om s-o cunoască, dar ea există undeva.*” (3 martie 1952)

Şi în altă scrisoare: „*Am terminat astronomia lui Oswald Thomas, capodoperă fără discuţie... Simt cum s-a terminat cu asta perioada închinată ştiinţei exacte. Pentru mine astronomia a fost domeniul în care am căutat să duc cel mai departe cunoaşterea pură. Am simţit de multe ori cum îmi stă mintea literalmente, şi mi-am dat seama definitiv că în direcţia asta nu putem lua contact cu Absolutul. Ştiu acum că dacă aş aprofunda orice altă ştiinţă exactă, sau toate, şi dacă aş avea o mie de ani la dispoziţie pentru asta, încă n-aş putea merge mult mai departe decât sunt acum. Şi în fond către Nemărginit şi Etern n-aş face în felul acesta decât câţiva paşi. Am închis cartea cu oarecare oboseală intelectuală, lasitudine poate, şi am recitit cele trei fraze simple pe care le-am scris azi pe o bucată de hârtie, iarăşi ca sub dictare. Ţi le transcriu ca să le găsesc odată în cutia de lemn negru în care stau închise multe din gândurile mele pentru tine şi pentru alţii:*

— Orice aş fi pus să fac, trebuie să îndeplinesc cu credinţa că – îndată ce-mi va fi posibil – voi sluji Frumosului şi Adevărului;

— Toată viaţa trebuie să-mi fie dominată de gândul bun al morţii pământeşti, de eliberarea din condiţia omenească, de terminarea timpului şi de spulberarea spaţiului. Absolutul există dincolo.

— Chiar dacă întreaga viaţă pământească va fi numai chin şi nereuşită, îngropare aparentă a tuturor posibilităţilor de frumos şi adevăr, clipele de conştiinţă nu trebuie să fie cu nimic umbrite. Ci doar luminate de speranţa Absolutului.

Iar calea, draga mea, de a ajunge la acestea, calea unică – este iubirea." (7 martie)

Urmărind firul acestor amintiri, m-am ferit până acum să fac prospectări în viitor, ci am lăsat lucrurile să se desfăşoare cât mai aproape de ritmul în care s-au petrecut. Aici însă, sunt nevoită să mă opresc puţin.

În acea zi de martie 1952, personalitatea celui care scria îşi precizase conturul definitiv. Cele trei „fraze simple" reprezintă, în formularea lor nemeşteşugită, un punct la care nu se ajunge uşor şi dincolo de care un artist nu prea poate merge mai departe. Cât despre felul de a scrie muzică, întors acasă, Pascal avea să-şi reia pentru multă

vreme obiceiul de a compune la pian; dar în ceea ce par astăzi a fi, din activitatea sa de compozitor, ultimii douăzeci şi trei de ani – cinci simfonii, patru quartete, concertul de violoncel – a scris exclusiv „din cap”, cu aceeaşi bucurie pe care o experimentase în cămăruţa infirmeriei, ca ostaş în Detaşamentul de muncă din Comăneşti.

*

Annie către Pascal, imaginând reîntoarcerea:

„*Pentru că e frig, pentru că în casă e haos şi că magazinele sunt închise, am dorit teribil de tare astăzi să mă întorc cu tine, pe la ora serii, cu obrajii aprinşi de vânt şi mâinile îngheţate, din cine ştie ce lungă şi vie plimbare; să descălecăm într-o casă a noastră caldă, cunoscută şi luminoasă, şi să ne găsim iarăşi în cuvinte, în jurul ţigării şi al ceaiului cald, după cum ne-am fi găsit în timpul efortului şi emoţiilor împărtăşite...*” (26 ianuarie 1952) „*Senzaţia ta de liniştire, pe măsură ce te apropii de termenul de liberare, o am şi eu. Mi se pare mai mult sfârşitul unei experienţe care n-a fost numai dureroasă, ci şi destăinuitoare de adâncuri şi deci bine-venită. N-am nici o nerăbdare necuviincioasă de a o da peste cap, ci las să se scurgă lucrurile aşa cum vor, pentru desăvârşita împlinire a sensului lor ascuns.*” (9 febr.) „*Am o mulţime de lucruri de vorbit cu tine, când ai să te întorci. Sunt doi ani, în fond, de când nu ne-am mărturisit unul altuia decât în parte... Dorinţa mea toată merge din ce în ce mai mult spre lumină, spre limpezime şi pace, în toate domeniile – pe măsură ce fondul tabloului se face mai crâncen întunecat.*” (17 febr.) „*Nu ştiu de ce mi-s toate după-amiezile pline de tine – de ce instinctiv te caut, la întoarcerea acasă, sau ceva din tine – scrisorile din urmă de pildă, sau amintirile noastre comune, recântărite. Nu cred că asta se cheamă aşteptare. E o dorinţă nedefinită de căldură şi de iubire, de reintegrare într-o lume dragă şi pierdută. Şi totuşi e numai efectul apropierii unui termen pe care ne place să-l credem fix. Încep să-mi permit, pe motiv că* nu mai e mult*, să te gândesc oarecum personal, cu mai multă realitate decât de obicei – şi asta pentru prima oară de când ai plecat. Ce*

imens, să te desparţi pentru doi ani, ştiind *că sunt doi ani! Uneori mi se pare de neînţeles uşurinţa cu care am străbătut primele luni după plecarea ta – atât de ciudat întoarse de la firea lucrurilor... Nu ştiu ce va fi după întoarcerea ta. Aş vrea să-mi fac o mică rezervă de bani şi de alimente în vederea asta.*" (19 febr.) „*Poate că am să pot trece iarăşi peste greu... Unica pârghie este totuşi forţa asta interioară, care-şi trage rădăcinile din credinţa, adânc ancorată, în legătura noastră cu lumea şi cu Dumnezeu. De atâtea ori i-am simţit puterea, existenţa, efectul, în mica mea lume de gânduri şi de dragoste. Mi-aduc aminte cu ce limpede sinceritate am putut să gândesc, până acum doi ani, că rostul vieţii noastre aici este suferinţă şi ispăşire. De atunci am trecut multe praguri – azi cred că nici una din năpastele condiţiei noastre pământeşti nu există, fără să fie contrabalansată printr-un dar mai mare – răul prin dragoste, îndoiala prin speranţă, durerea prin credinţă... Depărtarea de tine, „Zorile", plecarea lui tata, boala mamei, sărăcia, încercările de tot felul – prin găsirea liniştii şi încrederii invulnerabile... Ţii minte?* O Durere, veşnică Durere, soarele sufletelor." (22 febr.) „*Dragă, nu-mi confirmi primirea mandatului şi nu mai spui nimic despre permisia ta amânată. Te aştept cu bucurie oricând... şi fie ca venirea asta să fie un prolog pentru întoarcerea definitivă.*"(4 martie)

Pascal se afla cu noi, în permisie, când am aflat. Îmi luasem o parte din concediu şi avusesem câteva zile vesele, cu o masă la Camil şi Ghighi şi o seară la teatru, la *O scrisoare pierdută*, în acea distribuţie mereu pomenită, pentru că era de neuitat. Eram acasă, pe la unsprezece dimineaţa, când a sosit un coleg de detaşament al lui Pascal aflat şi el în permisie prin Bucureşti, un băiat lung şi calm căruia i se spunea „Plopu", probabil tocmai pentru că arăta cum arăta. Ne-am mirat puţin, am vorbit de una, de alta, apoi ne-a spus. La Detaşament se anunţase că liberarea se anulează. Celor aflaţi atunci în termen la Detaşamentele de Muncă li se prelungise serviciul militar cu *încă un an întreg*.

*

În ziua aceea, Pascal ne-a impresionat pe toţi prin calmul şi stăpânirea de sine cu care ne vorbea. Poate că unele zvonuri străbătuseră până la Detaşament, despre care el nu ne spusese nimic şi care oarecum îl pregătiseră. Dar în cele câteva pagini în care nu demult, la rugămintea lui Romulus Rusan, a evocat acei ani de încercări, mărturiseşte: „*Personal, am visat ani de zile că* mă cheamă din nou *(anul de prelungire, al treilea, a fost o lovitură din care mi-am revenit destul de greu) şi am respirat de fapt uşurat numai când am împlinit cei 50 de ani după care, în calitate de* soldat neinstruit, *cum scria în livretul militar, nu mai puteam fi* chemat”[30]. Acest vis recurent seamănă cu cel despre care ne vorbesc expatriaţii din timpul guvernării comuniste, anume că sunt readuşi în ţară cu de-a sila.

În ce mă priveşte, nu am decât o singură amintire precisă: clipa în care „Plopu”, cu figura lui lungă şi cu privirea plecată, ne confirma ştirea pe care-l tot puneam să ne-o repete. Judecând după însemnările de atunci, cred că am plâns o jumătate de zi şi am dormit-o pe a doua. După care mi-am luat din nou rucsacul pe umeri şi am pornit mai departe. Dar într-un anume fel, nimic n-a mai fost vreodată ca înainte. Practica speranţei a dispărut cu totul, ca fiind periculoasă şi înşelătoare. Viitorul nu putea aduce decât rău, în oameni prea rar puteai avea încredere, minciuna şi ura erau stăpâne pe lume. Tot ce mi s-a întâmplat bun de atunci încoace – şi mi-a fost dată şi multă, foarte multă fericire – am întâmpinat cu recunoştinţă, dar şi ca pe ceva surprinzător, nemeritat, neverosimil. Una dintre acele „supravieţuitoare” despre care am pomenit, intrată în fabrică pe vremea când eu eram în al patrulea an şi pe care o întâlneam doar pe culoarul dintre birouri, mi-a spus că nu ţinea minte să mă fi văzut surâzând. Râsul şi surâsul nu mai erau îngăduite decât acasă şi între prieteni, de care n-am dus lipsă niciodată.

Rutina despărţirii n-avea de ce să se schimbe, aşa încât ne-am continuat corespondenţa şi ocupaţiile. Pascal însă, întors la Comăneşti, unde fusese avansat mai de mult

---

[30] *Anii 1949–1953*. *Mecanismele terorii. Analele Sighet*, vol. 7*.* Editura Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1999.

normator al Grupării (patru detaşamente), avea să afle că acum era mutat la Bacău, unde se afla sediul administrativ al Direcţiei Regionale nr. 3 (Moldova), care centraliza producţia unităţilor din întreaga regiune. S-a văzut astfel despărţit de camarazii cu care se împrietenise şi de dragul său Comăneşti, urmând să facă o ucenicie nouă. Vorba lui: „*toate tribulaţiunile la care am fost supus se datorează exclusiv faptului că am fost om cinstit şi am căutat să fac cât mai bine oriunde am fost pus.*”(8 aprilie) Totuşi, la Bacău au fost şi avantaje. Întâi de toate, nu mai locuia în barăci, ci într-o clădire de zid unde avea o odaie cu doar trei sau patru camarazi. La început a avut timp berechet, odată a jucat chiar ping-pong, s-a organizat şi un meci de fotbal între detaşamente, cu care prilej şi-a revăzut camarazii din Comăneşti, cu mare bucurie dintr-o parte şi alta. Oricum, după ce şi-a asumat responsabilităţile noului post („*acum sunt funcţionar ca şi tine*”*)*, ritmul şi condiţiile de lucru, chiar şi alimentaţia au fost infinit mai bune.

În primele zile, s-a cufundat din nou în lectură. A terminat de citit *Analele* lui Tacit în latină şi a început unul din cele patru volume cu opera literară completă a lui Goethe, pe care o găsisem nu de mult de ocazie. Pe vremea aceea anticariatele erau pline cu cărţi superbe, vechii posesori de biblioteci fiind fie daţi afară din casele lor, fie restrânşi la o singură odaie, fie chiar aruncaţi în lagăre, iar cei rămaşi descotorosindu-se de ceea ce nu mai puteau să păstreze. De multe ori priveam cu nostalgie exemplarele legate, în ediţii rare, care nici măcar nu erau foarte scumpe, dar depăşeau categoric posibilităţile noastre. Totuşi, cadourile pe care ni le făceam de sărbători sau la aniversări rămâneau cărţile, pentru care acceptam orice sacrificii. Grav era când rămâneam fără bani de timbre sau de ţigări: problema revine foarte des în corespondenţa noastră. În acea vreme descoperisem amândoi nişte şpiţuri din lemn de cireş, cu care puteam fuma tăind ţigările pe din două, ceea ce realiza o economie apreciabilă, iar faptul spune destul de mult despre problemele noastre. Oricum, prieteni erau mulţi, care ne ajutau să trecem prin încercările şi mari, şi mici. În scrisori Pascal îi pomeneşte pe toţi, dar şi pe cei din armată; am în faţă un mic teanc de cărţi poştale şi

scrisori, trimise lui după încheierea stagiului, de către foştii săi camarazi din diferitele locuri prin care a trecut, cei care l-au ajutat să depăşească momentele grele, după cum le era şi el sprijin în felurite împrejurări. Premiul absolut de fidelitate îi revine lui Ion Costea. Au trecut cincizeci şi unu de ani de atunci, dar el tot ne telefonează de Paşti şi de Crăciun, din Giurgiu, unde locuieşte acum şi de unde nu mai poate să se deplaseze. Ce suflete alese sunt pe lume, şi cum uităm de ele când deznădăjduim în faţa răutăţii altora!

Răstimpul din Bacău i-a prilejuit lui Pascal o hotărâre importantă. A decis să-şi mai înfrâneze patima lecturilor şi concentrarea asupra marilor autori, ca să-şi consacre cele două-trei ceasuri liniştite de seară exclusiv muzicii. A fost, spunea el, ca o rupere, o despărţire de câţiva mari şi dragi prieteni, dar se simţea dator să o facă. N-avea nici pian, nici radio; şi-a pus la punct un întreg sistem de exerciţii şi memorizări din cursurile de contrapunct şi armonie studiate cu maestrul Jora. S-a mai întâmplat că tot atunci mama primise, lucru neobişnuit pentru vremea aceea, nişte scrisori de la o vară a ei, soţie şi mamă de muzicieni, care organiza reuniuni muzicale de vară în proprietatea sa din Belgia. Soţul aceleia, violoncelist, făcuse o frumoasă carieră internaţională, iar băiatul, care cânta la vioară, era cam de vârsta lui Pascal. După un scurt schimb de scrisori, mama s-a grăbit să-i comunice ginerelui său că cei doi belgieni i-ar interpreta cu bucurie o sonată de vioară şi violoncel, scrisă anume pentru ei. În entuziasmul ei, mama i-a scris toate acestea în limba franceză şi prima reacţie a lui Pascal a fost să-i atragă atenţia, cam speriat, să nu care cumva să-i mai scrie astfel la unitate! Totuşi ideea în sine i-a surâs şi în scrisorile lui au început să apară portative cu motive ale eventualei sonate, motive pe care să le încercăm noi la pian. Curând însă, lucru curios, sonata proiectată pare să se îndepărteze tot mai mult şi chiar lunecă în neant, lăsând locul imaginii unui viitor concert de pian. „*La urma urmei aş putea să-l încep chiar aici – în mare... Mai mult decât la quartet se încheagă o idee centrală, care e regretul, sau copilăria, sau trecutul, cum vrei s-o numeşti... Că ar fi mult jazz acolo şi oarecare banalitate aparentă, că ar fi*

influenţat de multe şi poate uşor – nu-mi pasă. Ştiu că ar fi bucata trăită de mine [...] *O idee muzicală nostimă, aseară înainte să adorm, va lua loc probabil la sfârşitul andantelui concertului de pian... Mă mir că viaţa e aşa de îngăduitoare cu mine.*" (17 mai 1952)

Concertul nr. 1 de pian, care şi-a găsit forma definitivă doi ani mai târziu, e într-adevăr o bucată plină de viaţă, fermecătoare pe alocuri, în care duioşia şi ritmul creează imagini contrastante, în cadrul unei atmosfere generale întru totul asemănătoare cu ceea ce evocă el aici. „Ideea" despre care pomeneşte e probabil acel solo de trompetă, calm şi nostalgic, care transcrie destul de exact „stingerea" intonată seară de seară de gornistul de la Bacău.

Cât despre muzicienii din Belgia, Pierre D'Archambeau, cel mai tânăr dintre ei, avea într-adevăr să interpreteze, peste vreo zece, doisprezece ani, concertul de vioară al lui Pascal la Bucureşti şi la Monte-Carlo (sub bagheta lui Louis Frémaux), precum şi o sonată de vioară şi pian. O sumă de fire existenţiale se înnoadă în tinereţe, când nici nu ne dăm seama de ele, şi roadele lor apar mult mai târziu, dincolo de uitare.

*

Marta îmi povesteşte că, pe vremea aceea, o impresiona felul în care mi se schimba înfăţişarea când mergeam la fabrică: dacă în timpul duminicilor sau al după-amiezelor cu prieteni, arătam destinsă şi îngrijită, când mă pregăteam să merg la slujbă nu puneam nici un pic de fard, îmi strângeam părul lins într-un fel de „coadă de cal" care pe atunci era departe de a fi la modă şi mă îmbrăcam cu haine sobre, de preferinţă bej sau gri, cât mai anonime cu putinţă. Fără îndoială că aşa era. Într-o zi, Viorica a observat pe batista mea nişte urme de ruj din ziua precedentă şi a început să râdă, fericită: „Ştiam eu că te fardezi acasă! Nu se putea!" Am râs şi eu, desigur. Viorica îşi păstrase unele obiceiuri de fostă femeie elegantă, îşi oxigena părul şi se farda uşor, dar totuşi observabil. Asta explica poate o altă întâmplare, petrecută într-o zi în care Preşu, după obiceiul lui, mă ţinuse toată după-masa ca să-

mi dicteze un tabel cu caracterizări despre fiecare dintre cei şaptezeci de funcţionari, maeştri şi şefi de secţie. Caracterizările îi cereau un mare efort de imaginaţie, dar nu variau prea mult. Majoritatea sunau cam aşa: „E un tovarăş bun de-ai noştri, ne ajută în muncă” sau „la locul de muncă dă dovadă.” La câţiva dintre cei caracterizaţi mi-a cerut să las locul liber, avea să le completeze el mai târziu. Eu n-aveam nimic de spus, dar odată m-am supărat, fiindcă în dreptul numelui Vioricăi mi-a cerut să scriu „Îi plac bărbaţii”. „Nu-i adevărat!” am protestat eu, care mai ştiam câte ceva despre flirtul ei foarte platonic cu Mitică Arbore. „Lasă, lasă, că ştiu eu ce spun!” mi-a răspuns el, adăugând: „E mai bine aşa!” Ce-o fi vrut să spună? Soţul Vioricăi se afla la închisoare; poate că aşa, cu o mişcare sucită, o apăra într-un fel, cine ştie?

Oricum, problema rujului de buze ca semn negativ a funcţionat încă ani şi ani de zile şi contribuia la înfăţişarea cenuşie şi deprimantă a străzii. În iarna 1956–1957, când abia ne mutaserăm în strada Iulius Fucik (unde am locuit tot „la comun”, dar mult mai confortabil, alţi şaisprezece ani), vecina mea de bucătărie, doamna Simionescu, o femeie tânără şi frumoasă, s-a întors de la birou extrem de emoţionată: „Să vă povestesc ce s-a întâmplat! Azi directorul a trecut prin birouri, a intrat şi la noi, s-a uitat atent împrejur şi ne-a spus: «*Bine, tovărăşelelor, văd că lucraţi, sunteţi harnice, dar de ce nu vă mai duceţi şi voi pe la coafor, nu vă daţi cu un pic de ruj, nu vă mai faceţi câte o manichiură?*» Eram toate cu gura căscată şi nu ne venea să credem! Ce ziceţi de asta?” Ce să zic? Astăzi îmi spun că era probabil o consecinţă miniaturală a raportului lui Hruşciov şi a „spiritului Genevei”, şi că este o experienţă extraordinară să trăieşti într-un regim în care ţi se spune când să foloseşti rujul de buze şi când nu...

Dar să ne întoarcem la problemele anului 1952. Ceasurile mele solitare de seară se înmulţiseră de când mama plecase la Slatina, iar Marta se întorcea de la cursurile ei de matematică pe la zece, oră la care în general dormeam. Nu sentimentul de însingurare sau, mai grav, de deznădejde domina aceste ceasuri, ci dimpotrivă, le vedeam ca pe un prilej fericit de a-mi aduna gândurile după vârtejul zilei. Îmi

era absolut necesar să le rânduiesc puţin, mai ales pe cele de ordin general, de când tot ceea ce ni se spunea – la megafoanele de pe stradă, la radio, la şedinţe şi în ziare – era diametral opus faţă de ce gândisem sau învăţasem până nu demult şi faţă de tot ce constatam cu ochii noştri. Că ne aflam sub ocupaţie străină era evident, iar această situaţie, care existase de multe ori în istorie, putea fi privită, înţeleasă, acceptată sau combătută cu mijloacele gândirii tradiţionale. Se mai ducea însă, şi o vedeam sub toate formele, o uriaşă luptă de idei; ni se prezenta un întreg sistem de gândire care putea fi învăţat, care orienta acţiunea şi viaţa unui număr tot mai mare de oameni şi care determina toate hotărârile de ordin general, influenţând astfel, peste voinţa noastră, propriul nostru destin. Ni se cerea explicit să renunţăm la vechiul nostru fel de a gândi şi să adoptăm, sau să ne facem că adoptăm, unul cu totul nou.

Nu refuzam ideile noi din capul locului. Mă bănuiam chiar de o părtinire firească, de vreme ce „înainte” nu avusesem probleme financiare prea grave, iar acum ne aflam în tagma celor persecutaţi. Vechea societate nu era, nu putea să fi fost fără cusur; hai să aşteptăm, îmi spuneam uneori, să vedem dacă cea nouă va fi mai bună. Tocmai de aceea, examinam acele idei în fel şi chip, cinstit şi pe îndelete, dar în ciuda răbdării mele ajungeam mereu, cu ele, la o sumă de lucruri inacceptabile. În primul rând, nu reuşeam să justific enorma cantitate de suferinţă pe care o vedeam sau o intuiam în acea vreme; îmi spuneam că oricâte rezultate pozitive s-ar putea obţine astfel prin forţă, urmele minciunii şi crimei nu se vor putea şterge niciodată şi-şi vor produce în noua societate efectul coroziv, fie şi mult mai târziu. Apoi venea rândul diferitelor distorsiuni şi absurdităţi care se puteau observa cu uşurinţă. Sărea în ochi distanţa enormă care exista între discursul oficial şi realitatea concretă. La fel de absurdă îmi părea suprimarea libertăţii individuale, felul implacabil în care se sugruma iniţiativa şi inventivitatea fiecăruia, esenţiale, îmi spuneam eu, într-o

perioadă de reconstrucţie ca aceea de după război[31]. În sfârşit, mă surprindea tot mai mult obiceiul de a considera oamenii exclusiv în largi categorii: muncitori, ţărani, chiaburi, intelectuali, moşieri, sindicalişti, salariaţi, membri de partid şi aşa mai departe. Poate şi datorită faptului că fusesem copil unic, individualismul îmi părea o evidenţă. Microcosmosul nostru interior trebuie desigur cunoscut şi structurat înainte de a porni la acţiune, dar de vreme ce omul e răspunzător de faptele sale (în plan concret ca şi în gândirea creştină), libertatea este primul şi cel mai important dintre drepturile lui. Acesta se vedea însă tot mai îngrădit, până la a dispărea cu totul. În plus, personal nu suferisem niciodată de invidie (socotesc asta o mare favoare a destinului) şi, în consecinţă, nu simţeam nici o satisfacţie în a-i vedea umiliţi şi sărăciţi pe cei care-mi fuseseră superiori pe plan social; dimpotrivă, nenorocirea lor îi umaniza şi mi-i apropia. Loc era pentru toţi; acceptam chiar oarece favorizare a celor cu „origine sănătoasă”, cărora le-aş fi votat fără ezitare credite şi sprijin financiar până la completarea studiilor, reduceri de cheltuieli pentru problemele de sănătate şi aşa mai departe, dar promovarea celor nepricepuţi în funcţii de conducere mi se părea o eroare cu urmări incalculabile. Ani de zile o vom plăti, îmi spuneam eu cu un fel de disperare neputincioasă şi nu vedeam cine avea de câştigat din asemenea practică, dacă nu acea uriaşă putere al cărei nume nu îndrăzneam să-l pronunţ şi care ne mutila destinele unul câte unul.

Tabloul general pe care şi-l zugrăvea mintea mea nemarxizată şi înarmată cu armele simple ale bunului-simţ era deci destul de sumbru. Îmi devenea tot mai evident că nu voi putea niciodată adera la construcţiile de raţionamente care susţin acea stare de lucruri; ca atare, va trebui să adopt, pentru a supravieţui, o îndeletnicire cât mai modestă (ceea ce şi făceam). Chiar pentru a

[31] Cam în vremea aceea a avut loc o campanie privitoare la invenţii şi inovaţii, care a suscitat în fabrică, la maiştrii şi lucrătorii fruntaşi, un mare şi autentic entuziasm. S-au depus zeci şi zeci de propuneri tehnice şi s-au trezit speranţe în toţi autorii lor. Mişcarea a fost poate doar informativă pentru cercurile „de sus”: propunerile au zăcut blocate sau necercetate ani de zile, probabil din raţiuni politice.

supravieţui fizic şi pentru a-mi păstra libertatea de judecată voi avea de luptat – şi ca mine, toţi cei care gândeam la fel – cu nehrana, cu somnul, cu descurajarea, cu limitele de tot felul ale organismului şi puterilor noastre, dar cel puţin n-aveam nici o ezitare în alegerea valorilor pe care le doream apărate. „Lupta de idei” de care pomeneam (şi care se duce şi astăzi) se încheiase, în ceea ce mă privea, înainte de a fi început. Edificiul de raţionamente care mi se propunea cu atâta insistenţă era, pentru mine, inacceptabil; rămânea să mă întreb şi să clarific punctele în care credeam, pe care le socoteam pozitive, şi să mă orientez după ele.

Îmi pot reconstitui foarte clar acele momente de singurătate, seara şi uneori după-amiaza, în odaia înaltă şi întunecată din Dimitrov 13; revăd clar fiecare mobilă, fiecare culoare a obiectelor şi extrem de precis portretul socrului meu, pe care abia îl cunoscusem şi a cărui imagine străbătea timpul cu un fel de linişte, fără ezitare şi fără dubii. Tatăl lui Pascal părea a fi împreună cu noi prin acel portret, însă absenţa lui reală devenea tot mai dureroasă, pe măsură ce se prelungea. Se împlineau acum aproape patru ani de când dispăruse într-un fel de neant, din care străbăteau doar din când în când veşti neverificabile. Într-o dimineaţă, Marta s-a dus la o anume judecătorie unde avea loc un proces în care, i se spusese, Aurelian Bentoiu urma să fie adus ca martor. Informaţia era inexactă, drumul, aşteptarea şi emoţia au fost inutile.

Altă dată ne-a sosit, transmisă din mână în mână, o foaie cu transcrierea unei poezii alcătuite de el în minte, ca toate cele compuse în detenţie, şi memorate de vreun coleg:

O foaie veştedă-a căzut,
E-a toamnei galbenă scrisoare...
. . . . . .
Un gând mă prinde-apăsător:
Oare-am trăit, ori fu părere?
Eram un tânăr visător,
Azi sunt o rană, o durere...

Mult mai târziu, el avea să-mi povestească ceasurile în care se aflase închis într-o carceră, ridicată în curte şi fără acoperiş; o frunză de toamnă chiar i-a fost adusă de vânt în acel spaţiu strâmt, de pedeapsă şi l-a emoţionat ca un mesaj personal, ca o vorbă de consolare din partea unei naturi mai blânde decât oamenii.

Alt portret avea să se adauge în curând camerei noastre, cel al străbunicii mele elveţiene, o fată de nouăsprezece ani, cu ochi albaştri liniştiţi, în care am căutat de foarte multe ori sprijin şi exemplul unui fel de detaşare. A fost o protestantă foarte credincioasă, cum erau cei mai mulţi membri ai familiei mamei. De nenumărate ori, încercând să leg şi să armonizez în mintea mea lumi atât de disparate, am fost recunoscătoare destinului care mi-a impus astfel de alăturări. Ele mi-au îngreunat uneori integrarea socială, dar mi-au deschis orizonturi de o mare complexitate. Poate că ar fi trebuit să-i fiu recunoscătoare doar mamei, care îndrăgostită fiind cu toată fiinţa, n-a ezitat nici o clipă să se alăture celui iubit, într-o lume despre care nu ştia aproape nimic.

Din 1952 şi până astăzi a trecut atâta vreme încât, regăsind caietele şcolare scrise cu creionul, mărunt, în acele seri de linişte în care încercam să-mi ordonez gândurile, am fost surprinsă, dar m-am şi bucurat, să mă regăsesc atât de asemănătoare cu cea care sunt astăzi. Foarte simplu, începusem atunci prin a-mi preciza ceea ce socoteam eu că sunt „valorile” esenţiale: ele erau, pentru mine, credinţa în Dumnezeu, adevărul, frumosul şi ceva pe care-l numeam alternativ „viaţa” sau „iubirea”. „Viaţa” era un concept în care intra şi dragostea, dar şi simpla bucurie de a trăi. „Binele” este absent din această enumerare pentru că îi percepusem cumva incertitudinile, conflictele între diferitele îndatoriri, ambiguităţile cazuisticii: îmi spuneam că dacă practici adevărul şi dragostea, ajungi la bine chiar fără să vrei.

Apoi, notam diferite observaţii făcute în viaţa de fabrică: monotonia, automatismul şi docilitatea vieţii de funcţionar, felul în care comportarea „de la serviciu” devine comportarea pur şi simplu, insuficienţa aspiraţiilor, atrofierea iniţiativei. La fel, mi se părea frapantă uşurinţa

cu care oamenii debitau cu dezinvoltură, în şedinţe, minciuni pe care n-ar fi fost în stare să le toarne unui prieten într-un dialog obişnuit: alt efect al abstractizării pe care o antrena acea activitate întotdeauna colectivă. Încă mai derutantă era folosirea implicită a maximei „scopul scuză mijloacele”, niciodată enunţată, dar care se dovedea a sta la baza funcţionării întregului sistem. Era aici un pericol aproape imposibil de măsurat: chiar *orice* mijloace? *Orice?* Pentru acel scop imaginar? Nu ştiam că în cercurile înalte ale partidului, rarele îndoieli exprimate erau înlăturate cu dictonul francez „nu poţi face omletă fără a sparge ouăle”, dar nu eram departe de a o bănui. În sfârşit, îmi stabileam un plan întreg de „sfaturi către mine însămi”, cu privire la mijloacele de a atinge şi păstra un oarecare nivel etic şi-mi precizam fidelitatea către morala creştină, în care vedeam punctul cel mai înalt atins de gândirea şi psihismul omenesc.

Punctul slab al acelor pagini este lipsa de speranţă, despre care am mai vorbit. Consideram acea situaţie istorică drept definitivă, eternă. Nu imaginam nici măcar o relativă îmblânzire, de care totuşi am avut cu toţii parte mai târziu. Cum nu mă atrăgea în nici un fel egalitarismul, îmi spuneam că aş fi acceptat fericită o lume a elitelor, o aristocraţie a minţii şi a inimii, trăind undeva pe la mijloc, în admiraţia marilor modele. Dar aşa ceva nu ne era dat. Pentru noi nu se întrevedea decât masificarea colectivistă din care nu aflam nici o scăpare. Şi mai vedeam că treceau zilele, treceau anii şi rămâneam în acea poziţie blocată, de atâtea ori aproape insuportabilă. Am să dau doar două mici fragmente din acele însemnări, din simpla dorinţă de a sugera mai clar felul în care vedeam situaţia în care eram prinsă: „*Vreau să mă plâng puţin aici ca să n-o fac în faţa vreunui martor, cum am făcut-o de atâtea ori... Mi s-a părut multă vreme că timpul acesta, în aparenţă neroditor, este un fel de adunare de forţe, ca mişcările lente şi aproape fără sens ale săritorului înaintea elanului. Numai că rodul întârzie să se arate şi zilele astea cad una câte una în trecut, ca o cădere ireparabilă de frunze... Aş vrea frigul, lampa cu gaz, cartea, foamea şi libertatea – dureros le-aş vrea, dureros pentru că toate îmi sunt accesibile, afară de*

ultima, care le dă preţ." (25 oct.1951) Şi, mai târziu: „*De ce suntem inadaptabili regimului? Moral, pentru că normele noastre sunt imperioase şi sincere; intelectual, pentru că am apucat să cunoaştem o viziune largă a lucrurilor, să preţuim, mai presus de orice, obiectivitatea şi imparţialitatea, şi pentru că educaţia noastră întreagă ne-a format în sensul credinţei că a avea idei personale este un merit.*" (8 august 1952)

Nu eram singuri, şi ştiam că nu suntem. O întreagă generaţie, formată pentru o lume şi precipitată într-alta, se lupta în acei ani cu existenţa, cu efortul de a-şi păstra cât de cât luciditatea şi încrederea în oameni. Poate că numai unii dintre ei, dacă ajung să citească aceste pagini, le vor înţelege cu adevărat.

*

În acel an, Paştele a căzut în 20 aprilie. Săptămâna Mare a beneficiat de o vreme blândă, luminoasă; Mira Gr. venea în fiecare seară să mă ia la denii. Poate niciodată, ca în acel an, n-am perceput mai concret liniştea curată care ni se aşterne în suflet odată cu desprinderea de orice pornire voluntaristă, de orice exces afectiv. Mergeam la bisericuţa Olari care pe acea vreme se mai ridica, precum o insulă, drept în mijlocul Căii Moşilor. Clădirea mică era ocolită de cele două linii de tramvai, maşini nu prea circulau; oamenii o înconjurau liniştiţi, cu lumânările aprinse în mână. Translarea bisericii şi ascunderea ei printre blocuri, în timpul lui Ceauşescu, a suprimat un peisaj al vechiului Bucureşti al cărui farmec ni se părea încă firesc.

Aveam cu toţii mare nevoie de liniştea pe care slujba deniilor şi cea a Învierii ne-o revărsau în suflet. Un nou val de arestări se abătuse printre cei pe care-i cunoşteam, deşi în nici un fel nu puteam cuprinde cu mintea cât de departe se întindea el în ţară. De data asta el lovise o sumă de oameni în vârstă, pe care-i ştiam fragili. La 15 aprilie fusese arestat Mircea Frigator, tatăl Nanei şi socrul lui Dodel; avea şaizeci şi patru de ani. Condamnat la doi ani, a fost eliberat din lagăr de o comisie, pentru motive de sănătate, cu câteva luni mai devreme, dar a trebuit să stea în domiciliu

obligatoriu (ştampila D.O. pe buletin) la Miercurea-Ciuc, până la expirarea pedepsei şi încă şapte luni după aceea.

Tot în 1952 a fost arestat şi Ion Bentoiu, unchiul Martei şi al lui Pascal; „nenea Ionel”, cum îl alintau ei, avea atunci 69 de ani. Am mai spus că se refugiase în Bucureşti de teama arestării care-l pândise în Constanţa; cei doi-trei ani de amânare astfel câştigaţi i-au permis să-l formeze pe Mircea, ultimul său elev într-ale limbii eline, şi să-şi definitiveze traducerea poeziilor lui Heine (ele au apărut în 2000 în Biblioteca pentru toţi, sub îngrijirea lui Pascal, împreună cu reeditarea mai vechii sale versiuni din *Călătorie în Harz*). După doar trei luni de detenţie, blândul şi înţeleptul dascăl avea să-şi dea duhul în spitalul închisorii Văcăreşti, pare-se în urma unei dizenterii, iar familia nu a fost anunţată de dispariţia lui decât o jumătate de an mai târziu. Cei ce l-au cunoscut nu pot evoca acea stingere discretă, îndepărtată, neştiută decât cu o adâncă şi resemnată tristeţe. Povestea întregului său neam a avut o dimensiune tragică, greu de explicat.

Dacă şi el, şi Mircea Frigator apăreau a fi desemnaţi dinainte ca victime (de altfel perfect nevinovate) în calitatea lor de foşti parlamentari ţărănişti înainte de 1938, lucrurile se prezentau diferit pentru o altă persoană pe care, în acele zile, am văzut-o înghiţită de întunecata lume carceralã care fiinţa paralel cu a noastră: doamna Elena Jora. Acea femeie demnă, cu părul atât de alb, îşi pierduse în tinereţe aproape tot auzul după ce fusese atinsă, în Primul Război Mondial, de o formă gravă de tifos. Uneori ne povestea râzând cum îşi pierduse atunci şi părul, dar acela îi crescuse înapoi, foarte negru, deşi înainte fusese blondă. Umor, „tante Lily” avea din belşug şi de multe ori îl folosea în conversaţii, unde vorbea mult ea însăşi, cum se întâmplă uneori cu cei ce au probleme grave de auz.

Cine n-a pătruns epoca dinainte şi de după Primul Război Mondial în România înţelege cu greu, probabil, adâncimea şi autenticitatea sentimentului de patriotism al generaţiilor care l-au purtat. Legătura de dragoste între Lily Gafencu şi Mihail Jora s-a cimentat în acel spital unde, după luptele purtate deasupra Comăneştiului, el zăcuse cu piciorul amputat de la genunchi, iar ea îl îngrijise ca infirmieră

voluntară. Se cunoşteau de mult, aveau aceeaşi educaţie, aceleaşi norme de comportament, acelaşi fel de a gândi; clasa superioară din Moldova avea un stil al ei, bine definit – umor, sentimentalism delicat şi un uşor hedonism –, pe care membrii săi îl deprindeau din copilărie şi-l cultivau cu plăcere, când ajungeau să trăiască pe alte meleaguri. Dacă la asta adăugăm cultura occidentală, germană şi franceză, temeinic absorbită şi practicată, vom avea o imagine sugestivă despre tot ceea ce-i unea.

Am scris rândurile de mai sus cu bucuria de a-i evoca pe amândoi, dar şi din dorinţa de a sugera adâncimea legăturii dintre ei, şi prin urmare suferinţa pe care i-a cauzat-o lui Jora arestarea soţiei sale. Faptul că Lily era, cum am spus, sora fostului ministru de externe Grigore Gafencu era secundar; oricum, cuplul Jora îşi interzisese de mult orice corespondenţă cu exilatul care era unul dintre cei mai activi membri ai diasporei. Vizat prin acea arestare era Jora însuşi.

În ultimii ani şi în ciuda schimbărilor din ţară, Jora continuase să se poarte ca un om liber. Am povestit cum fusese scos din funcţia de profesor la Conservator (pe atunci Academia de Muzică) pentru că, a doua zi după abdicarea silită a lui Mihai I, subliniase public meritele istorice ale monarhiei şi ceruse un moment de reculegere, ca pentru un deces. Mai târziu, celebra sa replică telefonică – „Jora da, tovarăş ba" – făcuse deliciul Bucureştilor. Unui fotograf care-l deranja în timpul unei repetiţii şi care a crezut că-l impresionează spunând „sunt de la *Scînteia*", îi replicase tunător: „Ieşi afară, cu *Scînteia* ta cu tot!" Prima oară când, în 1945, Matei Socor a propus în Adunarea Generală a Societăţii Compozitorilor să se trimită o telegramă tovarăşului Stalin, Jora i-a răspuns sec, arătându-l cu degetul: „Aiasta s-o trimiţi dumneata!" Unanim apreciat în calitate de compozitor, vicepreşedinte al Societăţii Compozitorilor (preşedinte fiind George Enescu), Jora ţinuse piept cam în acelaşi fel şi legionarilor, şi dictaturii antonesciene, dar acum opresorul era infinit mai puternic. Criticat aspru şi repetat pentru ultima sa lucrare, *Curtea Veche*, Jora încetase să mai scrie, ba până la urmă îşi oferise demisia, şi din februarie 1949 nu mai călca pe la

Societate. Lucru ciudat însă, chiar şi aşa, el continua să deranjeze, iar presa continua să-l atace în fel şi chip. O lectură pasionantă este cea a lucrării *Universul muzicii româneşti*, de Octavian Lazăr Cosma. Ea desfăşoară în faţa noastră, documentată între altele cu fragmente din procesele-verbale de şedinţe, istoria acestei Societăţi, apoi Uniuni de Creaţie, de la înfiinţarea ei în 1920 şi până în 1994. Este fascinant să vezi cum, în 1952 – spre deosebire de Jora care declarase liniştit că îndrumarea ideologică i se pare fără rost în muzică şi ceruse să fie lămurit ce înseamnă „muzica democratică" – o sumă de alţi membri ai Uniunii, intrată sub conducerea lui Matei Socor şi a grupului său, se învinovăţesc unii pe alţii, ca de nişte păcate grave, de cosmopolitism, formalism, impresionism, decadentism, atonalism şi altele, îşi fac autocritici penibile şi revin mereu la „cazul Jora". Absent, acesta pare a-i preocupa la fel de mult ca în vremea când era lăsat să vorbească.

În principiu, legea internării administrative, pe care am tot văzut-o în acţiune, autoriza arestarea oricărui personaj incomod fără nici o judecată. Aici era însă o situaţie specială. Nici măcar puternicul partid comunist nu-şi putea permite, dacă voia să nu-şi descumpănească admiratorii din Apus, să trimită în lagăr un artist de reputaţie internaţională care nu se amestecase în politica interbelică, sexagenar, invalid şi erou de război. Ca atare, lucrurile iau alt traseu, pe care-l putem urmări cu inima strânsă. În februarie 1952, o serie de plenare ale Uniunii Compozitorilor dezbat probleme ideologice, dar şi, îndelung, modul în care Jora, care s-a izolat, ar putea fi „recâştigat". În aprilie, Lily Jora – şi ea infirmă, apropiindu-se şi ea de şaizeci de ani – este arestată şi aruncată în lagărul de la Ghencea. Rămas singur, Jora este moralmente zdrobit. Trec lunile, se apropie vremea rece şi în sfârşit, la 23 octombrie, în unica şedinţă pe care o ţine Biroul Comitetului în acea toamnă (asistă 9 persoane), preşedintele Uniunii, Matei Socor, declară că Mihail Jora, care avusese „o atitudine duşmănoasă regimului nostru şi ideologiei noastre", acum „regretă acest lucru" şi ca atare el, ca preşedinte, propune reprimirea lui Jora în Uniune,

ceea ce se aprobă, evident, unanim[32]. După foarte scurt timp, Lily Jora este eliberată şi se află că muzicianul lucrează la un nou balet, *Când strugurii se coc*, care cântă bucuria culesului viilor şi a cărui premieră are loc, sub bagheta lui Sergiu Comissiona, la sfârşitul anului 1953. În anul următor, această lucrare va fi chiar încununată cu Premiul de Stat, clasa I.

Tinerii de astăzi ne întreabă de multe ori, pe cei ce suntem ultimii martori în viaţă şi am avut fiecare un câmp de observaţie totuşi destul de limitat, „cum a fost posibil”. Aş fi fericită dacă unele pagini din cartea de faţă ar subţia puţin ceaţa groasă care învăluie încă vremile de atunci.

Trebuie totuşi să subliniez că ceea ce ar putea apărea aici ca o cedare nu este o înfrângere. Într-o ţară totalitară, în care autoritatea conducătoare deţine *toate* locurile de muncă şi distribuie *toate* pensiile, nimeni nu poate supravieţui decât lucrând în cadrul permis. Jora nu era un om bogat, locuinţa lui nu-i aparţinea şi în ultimii ani trăise doar din lecţii particulare. Dacă ar fi fost vorba numai de sacrificii materiale, probabil că ar fi continuat să le accepte, dar felului de şantaj la care a fost supus nu-i putea răspunde decât aşa cum a făcut-o. În anii următori, nu ştiu şi nu cred ca el să fi scris vreun rând care să-i poată fi astăzi reproşat. El şi-a reluat, după un timp, postul de profesor la Conservator, a reînceput să compună şi s-a arătat tuturor aşa cum era, un aristocrat, în primul rând, al sufletului.

*

Întâmplările dureroase alternau cu cele ale vieţii, care-şi urmau cursul în legea lor firească. În 30 aprilie, miercuri, s-a oficiat la Sfatul Popular al raionului Lenin căsătoria civilă a Martei şi a lui Mircea. Amintirile mele vizuale reţin doar tablouri în culori pastel, cele ale florilor de primăvară, ale rochiei pe care o purta Marta şi ale emoţiei delicate cu care-i înconjuram. Tinerii căsătoriţi fuseseră foarte discreţi;

[32] Octavian Lazăr Cosma, *Universul muzicii româneşti*, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor şi Muzicologilor din România, Bucureşti, 1995, p. 239.

pentru colegii Martei de la birou, de pildă, vestea fusese o mare surpriză. Pascal reuşise să obţină o permisie de la unitate pentru că a doua zi era chiar 1 Mai. După masa din casa părinţilor lui Mircea, am fost toţi patru în Grădina Botanică şi ne-am petrecut după-amiaza sub coroanele copacilor uriaşi, care ne păreau că restabilesc proporţiile exacte dintre lume şi noi.

Martei îi închinase logodnicul ei, în chip de dar şi întâmpinare, un caiet de *Preludii pentru psalmi*, pe care noi aveam să le citim mai târziu; chiar nerostite, versurile fiinţau undeva, ele hrăneau tăcerile din conversaţia noastră veselă, în acea zi diferită de toate celelalte:

Să nu mai îngânăm decât un glas
tu, eu şi Cel ce este, numai unul...
Primeşte flori de la zăpadă la rugină,
petale moi din zori în seară! Cum se-nclină
de lin şi de la timp culorile aceste!
Primeşte-le, pe masa ta crestată,
în ceasul umilinţei purpuriu.
Sosita mea devreme, sosita mea târziu,
afla-vei numele atâtor flori vreodată?

Mircea fiind numit la Spitalul de copii din Tecuci, Marta avea să-l urmeze în curând. Rămâneam şi mai singură, dar era minunat să-i ştim împreună şi cumva feriţi, într-o zonă mai simplă şi mai puţin sofisticată, de tensiunea şi otrăvurile capitalei.

*

Ca de obicei, manifestaţia de 1 mai a beneficiat de o vreme superbă. Între cele două războaie, în copilăria noastră, oamenii se duceau în acea zi „la iarbă verde” şi picnicurile prelungite până spre seară deveniseră un soi de veselă tradiţie. În 1952, defilările de tip sovietic erau obligatorii numai de câţiva ani; eram încă pe cale să ne obişnuim cu ele. Cu timpul, cincisprezece, douăzeci de ani mai târziu, ele aveau să-şi atenueze sau chiar să-şi piardă caracterul simbolic, revoluţionar; pe margini se instalau

tarabe unde puteai găsi apă, un sirop, o chiflă; erau văzute, desigur, ca o obligaţie obositoare, dar important era că după ele veneau o zi şi jumătate de sărbătoare, cu care uneori se putea chiar face punte.

Manifestaţiile de la începutul anilor ’50 aveau cu totul altă semnificaţie şi altă mizanscenă. În primul rând, erau ceva nou, care nu existase înainte şi ne era dintr-odată impus. Obişnuiţi să ne mişcăm liber, nu ne plăcea să fim aliniaţi şi număraţi de mai multe ori în rânduri de câte zece, ca nişte soldaţi. Apoi, atmosfera era tensionată şi sumbră. Te puteai pomeni lângă câte un necunoscut, care-ţi reproşa câte o remarcă sau o glumă nelalocul ei. Pancartele, steagurile şi panourile cu lozinci, lucrate şi lipite în lungi ore suplimentare, formau o adevărată pădure. Căldura, soarele, numărul enorm de participanţi, lipsa de experienţă a organizatorilor, tensiunea difuză care domnea între participanţi, toate la un loc alcătuiau o încercare fizică şi psihică destul de serioasă.

Cei de la Zorile aveau un traseu deosebit de lung. Dimineaţa, la ora şase, trebuia să ne aflăm în piaţa de la Bellu. Aşteptam acolo îndelung, în picioare, până când se forma în sfârşit coloana masivă în care urma să ne integrăm. Porneam spre centru şi, la unele intersecţii, i se incorporau manifestanţii din diferitele întreprinderi şi instituţii ale raionului Nicolae Bălcescu, apoi cei din alte cartiere. De obicei, fabrica Zorile se afla undeva pe la coadă, cortegiul raional fiind încheiat de o celebră formaţie de cimpoieri din comuna Jilava, al cărei mesaj sonor avea accente triumfaliste. Spre centrul oraşului, la intersecţiile unde era mai mult de stat, noi cei tineri ne aşezam fericiţi pe marginea trotuarului: aşteptarea putea dura şi câte un ceas. Nu aşteptările erau obositoare, ci mersul pas cu pas, mult încetinit. Existau şi porţiuni din traseu în care eram goniţi din spate în ritm accelerat, ca o turmă de vite, ca să ajungem la punctele unde se făcea joncţiunea planificată cu alte coloane. Căram cu toţii ba un portret, ba un capăt de lozincă sau de pancartă; ele treceau din mână în mână şi nimeni nu protesta când îi venea rândul. Nu reuşeam să fac abstracţie de simbolistica acelei manifestaţii şi nici n-aş fi putut. Din când în când vedeam diverşi responsabili

întorcând din drum, cu reproş acuzator, pe cei dispuşi să se piardă prin străduţele vecine. Cândva, am lipsit de la o manifestaţie de 23 August; a treia zi am fost chemată la organizaţia de bază, împreună cu alţi câţiva colegi, şi am ascultat spăsiţi observaţiile făcute. Dar în 1952 nu ne-ar fi trecut prin cap să absentăm.

În acel an, am ajuns de-abia pe la prânz în Piaţa Bălcescu (unii îi mai spuneau încă Piaţa Brătianu). Crezusem că acolo voi putea s-o cotesc spre casă, dar în marele spaţiu gol a fost imposibil: circulaţia era oprită, bineînţeles, în toate cele patru sensuri. Nu de mult, în timpul mersului, cineva îmi pusese în mâini, cu un gest autoritar, un steag roşu. Era destul de greu şi prăjina de lemn pe care flutura pânza fusese dată cu o vopsea cărămizie pe care căldura soarelui şi a mâinilor o topea; mâinile mi-erau mânjite până dincolo de încheietură, iar petele mi-au părut atunci că desenează nişte cătuşe simbolice. Începând cu Piaţa Romană, ne-a întâmpinat o surpriză: de o parte şi de alta a fluviului uman erau înşiraţi miliţieni. Stăteau drept, umăr la umăr, cu faţa spre noi, îndiguindu-ne şi uitându-se în gol pe deasupra capetelor noastre. Din acel moment n-am mai schimbat nici o vorbă unul cu altul şi fiecare din noi a devenit mai singur. Oricum, din timp în timp cineva striga cu putere lozinci, iar noi trebuia să emitem urale. Lozinca cea mai frecventă era „Slavă lui Stalin!”. Ritmul paşilor puncta obsedant accentul cuvintelor. Eu doar mă prefăceam că strig, dar chiar şi atâta mi se părea revoltător: *cui* anume îi închinam noi această slavă? Pe cine cinsteam astfel mai presus de orice? Pe un criminal, un ucigaş fără urmă de regret sau de scrupule, un exemplu perfect de cruzime şi de ură, trăsături pe care acum le răspândea pe tot globul? Nu degeaba îi citisem pe Koestler şi pe Suvarin, deşi asta doar îmi făcea viaţa mai grea. Parcă ne-am fi aflat cu toţii în interiorul aceluiaşi coşmar, dar cine ne visa?

Pe măsură ce ne apropiam de locul tribunei oficiale, uralele se înteţeau; eram toţi cu capul gol, soarele era epuizant, în faţa noastră şi în urmă nu era decât acea masă compactă de oameni care înainta pas cu pas, ca un tăvălug. Începeau să se audă tot mai puternic uralele entuziaste venind din dreptul tribunei: ele erau o schimbare

fericită, anunţau sfârşitul calvarului; oricum, un val de curiozitate ne-a animat dintr-odată, capetele s-au întors spre tribuna de unde ne priveau mai marii noştri, pe care încercam să-i identificăm. Trecerea prin faţa tribunei a fost climaxul întregii dimineţi, clipa aşteptată de toţi, odată cu ea părea atinsă eliberarea. Credeam că după aceea ne vom putea risipi prin aleile din parcul Jianu ca să ne întoarcem acasă, dar o asemenea presupunere era foarte naivă, cartierul întreg fusese atribuit nomenclaturii şi era păzit cu străşnicie, mai ales în acea zi. A trebuit să ne continuăm marşul în coloană până la marginea lacului, de unde ne-am întors în oraş pe jos, fiecare cum am putut. Am ajuns acasă după ora trei. Făcusem, în ritm de melc, vreo cincisprezece kilometri în nouă ore.

Camera noastră era întunecoasă şi rece; în arşiţa zilei, am pătruns în ea ca în paradis şi i-am fost recunoscătoare cu toată fiinţa. Pacea acelui cămin tăcut, în care nimeni nu planifica moartea şi distrugerea nimănui, ci, dimpotrivă, ne umpleam cu toţii sufletele de bunăvoinţă şi de dragoste, mi-a părut în ziua aceea har, balsam, mângâiere venită de dincolo de fire. Am mâzgălit un fel de poem disperat pe care l-am scris, tot stenografic, la sfârşitul caietului, unde însemnasem şi bileţelul lui tante Aline de la Canal şi pe care l-am recitit înainte de a scrie aceste pagini.

Cu timpul, dacă mi-aş fi păstrat îndeletnicirea de la Zorile, probabil că m-aş fi obişnuit.

*

De câtva timp, secretarul organizaţiei de bază îşi adusese aminte că eram şi stenografă şi a început să mă întrebuinţeze în consecinţă. Erau ultimii ani ai acestei meserii; în curând aveau să apară mijloace tehnice de înregistrare mai fiabile. Aşadar, la început am fost trimisă după-amiaza să mă întâlnesc cu un emisar de la raionul de partid (de obicei un activist foarte tânăr), care mă ducea la câte o întreprindere unde se ţineau adunări relativ mai importante. Pe unele trebuia să le stenografiez, iar transcrierea la maşină o făceam a doua zi la fabrică. O fi fost un prilej de verificare a priceperii mele în domeniu. Dat

fiind că în acea vreme în fabrică se ţineau şedinţe, conform planului, în fiecare zi, mi se părea o schimbare bine-venită să mai văd cum se petrec lucrurile în altă parte şi să mă aflu, la încheiere, mai aproape de casă.

Şedinţele din întreprinderi erau toate la fel: aceleaşi curţi prăfuite, aceeaşi dezordine cenuşie, aceiaşi oameni osteniţi şi prost îmbrăcaţi, cu un entuziasm de comandă şi nerăbdători să plece mai repede acasă. Foarte frapantă mi-a părut însă, în sala mare, ca de spectacol, a Monetăriei, o „şedinţă cu directorii", care a fost pentru mine o adevărată surpriză. Crezusem sincer că un director de întreprindere era un personaj important, chiar dacă al nostru era incult. În viaţa zilnică, pentru noi el întruchipa puterea, câştigând lunar de câteva ori mai mult decât un salariat mediu, iar vorba lui avea mai multă autoritate decât a oricui. A-i vedea în acea sală pe toţi directorii întreprinderilor din raionul Bălcescu (aproape un sfert din capitală, unele având peste o mie de oameni) înşiraţi pe scaune şi ascultând cuminţi instrucţiunile unui anonim care reprezenta, el, adevărata putere, mi-a aşezat lucrurile într-o perspectivă nouă şi mi-a explicat o sumă de lucruri.

Lucrurile cele mai interesante de-abia urmau să vină. În zilele de 11–14 iunie am fost „scoasă din producţie" şi, deşi am lucrat fără plată în fiecare zi până după miezul nopţii, n-am regretat niciodată acea experienţă. Prima şedinţă a avut loc la Monetărie, iar următoarele în chiar clădirea raionului de partid, pe care atunci am văzut-o pentru prima oară. Un tânăr mă aştepta la capătul unei alei încă numite, pe atunci, aleea Suter. Era o străduţă îngustă, cotită, care din strada 11 Iunie urca, printr-o denivelare neobişnuit de abruptă pentru Bucureşti, până la o construcţie impunătoare şi ciudată, cu iz de castel medieval. Cuib de vulturi, sediu de războinici şi arcaşi, cu ce puteai asemăna acea stranie clădire? Domnul Suter fusese un industriaş elveţian, probabil din partea germană, care-şi ridicase vila după criterii dinainte de expatrierea sa. Locul îl atrăsese, fără îndoială, fiindcă drumul şerpuia abrupt şi tainic, ca în munţii copilăriei sale. Cine nu a urcat acel drum îngust şi ascuns, îmi spuneam cu mirare, poate trăi ani de zile în

vecinătatea lui, ignorând punctul către care duce. O mai fi existând astăzi? N-am avut curiozitatea să verific.

În acele şedinţe s-au explicat, mai mult decât s-au „dezbătut”, schimbările făcute în partid odată cu decăderea din funcţiile lor a puternicilor Ana Pauker, Vasile Luca şi Teohari Georgescu. „La vârf”, şedinţele avuseseră loc la sfârşitul lunii martie; din colecţia *Scînteii* pe care am putut-o consulta lipsesc însă, întâmplător sau nu, tocmai acele numere, aşa încât nu pot să le evoc aici. Nici n-ar avea vreun interes, lucrurile sunt astăzi ştiute. Atunci însă, ele trebuiau probabil explicate, de sus în jos, activiştilor şi apoi opiniei publice în general.

Erau strânse acolo poate vreo sută şi ceva de persoane (nu ţin minte nici o figură anume, şi nici una feminină). Ce or fi fost, directori, secretari de organizaţie, activişti, lucrători la comitetele municipale? N-am pus întrebări şi nu mi s-a explicat, dar păreau oameni cu experienţă şi răspundere. Le dădea cuvântul, într-o anumită ordine, cel ce dirija dezbaterile. Era un bărbat de vreo patruzeci de ani, cu o înfăţişare calmă şi un cap de intelectual, în contrast cu cele ale participanţilor. Aceştia aveau comportamente diferite: câţiva păreau liniştiţi, erau fără îndoială la curent cu esenţialul şi luarea lor de cuvânt era ordonată şi sigură; ceilalţi păreau a afla sau a percepe de-abia în acel moment amploarea schimbărilor şi se temeau atât de tare, încât figurile lor erau năduşite şi aproape se bâlbâiau. Se vorbea cu atâta insistenţă de întărirea vigilenţei revoluţionare, de unitatea de monolit, de disciplină de fier, de lichidarea din rădăcini a devierii, de păstrarea cu stricteţe a secretului de partid, de combaterea oricărei manifestări de slăbiciune, încât ideile şi cuvintele păreau să se abată asupra oamenilor ca o grindină. Pentru cei ce au trăit epoca ceauşismului, formulele astea şi-au tocit tăişul, dar în 1952 ele erau noi, ieşite direct din mintea lui Stalin şi purtau cu ele ameninţări dintre cele mai concrete. Unii din participanţii la şedinţă chiar colaboraseră cu cei învinuiţi, desigur ca subordonaţi, şi acum se vedeau acuzaţi că nu ştiuseră să le descopere devierea, făcându-se culpabili de „împăciuitorism”, un păcat grav, o formă a oportunismului.

Fusesem aşezată la dreapta moderatorului şi un pic mai în spate, dar destul de aproape ca el să-mi poată dicta cu glas tare numele şi întreprinderea căreia îi aparţineau vorbitorii. Chiar şi simpla mea prezenţă, mi-am dat repede seama, funcţiona pentru aceia ca un element ameninţător: îşi cântăreau cuvintele, se temeau de ele, din când în când îşi pierdeau cumpătul, apoi încercau să se adune la loc. Eu aveam misiunea să notez absolut totul exact aşa cum era, eventual cu greşeli, fără să explic sau să modific nimic. Moderatorul (mi-a spus că îl chema Marinescu; nu ştiu de ce, n-am crezut niciodată că ar fi fost numele lui adevărat) îi asculta, de cele mai multe ori fără să-i întrerupă. Acele adunări păreau a fi pentru el un test, la care erau supuşi cei din sală. Intervenea doar dacă vreunul, într-un exces de zel, indignat sau speriat, risca să destabilizeze situaţia. Aşa a fost când unul dintre ei, bucuros că poate să-l acuze în voie pe Teohari, a spus cu sincer năduf că era chiar exagerată paza instalată la intrarea Ministerului de Interne, de parcă ar fi fost Ministerul de Război. A fost sever pus la punct, explicându-i-se că organele de stat trebuie bine apărate de duşmanii care roiau peste tot.

Cele patru zile au avut următorul program: toate şedinţele s-au încheiat noaptea, cel mai devreme la unsprezece, cel mai târziu la unu. La încheierea şedinţei, predam foile scrise şi eram dusă acasă cu maşina. Dimineaţa, la nouă, eram la raion şi transcriam la maşină însemnările din ajun. În seara cea mai lungă am ajuns acasă aproape de ora trei; patul era acoperit ordonat, cum îl lăsam dimineaţa, şi când m-am apropiat de el mi-era atât de somn, încât m-am aşezat în genunchi la marginea lui, încă îmbrăcată de stradă şi cu servieta în mână. „Doar o clipă”, mi-am spus şi am plecat capul pe somieră. M-am trezit, înţepenită, abia după cinci dimineaţa, tot în genunchi şi cu degetele strânse pe mânerul servietei. A fost una din acele ocazii în care simţi limitele condiţiei umane cu deosebită limpezime. Din fericire, cum am spus, la raion nu era nevoie să sosesc mai devreme de nouă şi mi-am oferit cu delicii încă două ceasuri de somn adevărat.

În schimb, mesele pe care le luam la raion erau, spre deosebire de cele de la cantina Zorilor, foarte energizante.

Pot regăsi şi astăzi în amintire gustul şi frăgezimea feliilor largi de viţel la tavă, cum nu mai văzusem nicăieri de ani şi ani de zile. Într-una din dimineţi, tânărul care mă întâmpina la capătul aleii ca să-mi justifice intrarea în ochii paznicilor mi-a mărturisit cu un ton spăşit: „Ai văzut cum sunt porţiile la masă? Ce zici? Eu pentru asta am venit aici, că acasă...” Avea o nevastă şi doi copii mici. Eu nu-l întrebasem nimic, m-am şi mirat că a simţit nevoia să se justifice.

În toate acele zile, aproape că n-am deschis gura. Pentru nimic în lume, n-aş fi încercat să stabilesc cu cineva vreo legătură personală. În pauze fumam, ceea ce l-a făcut pe unul din vorbitorii dinainte să vină să-mi ofere nişte ţigări mai speciale, cu rugămintea că acolo unde vorbise el, să modific cumva, ca să nu fie acuzat de deviere de dreapta... Spre marea mea mirare, m-am simţit cuprinsă de un soi de indignare virtuoasă. Ce aveam eu cu ei? Dacă se băgaseră în jocul acela murdar, treaba lor! Pe de altă parte, menirea mea acolo era să notez tot ce se spusese, nu să mă las ispitită de un pachet de ţigări. L-am privit fără indulgenţă, deşi habar n-aveam cine era. Omul o fi crezut că indignarea mea era de tip partinic şi s-a îndepărtat. Bietul de el! Acum, după câte am trăit, îl înţeleg mai bine, dar atunci, nu eram în stare de mai mult. Participanţii erau toţi adulţi cu experienţă, dar se dovedeau a avea mari dificultăţi în a deosebi dreapta de stânga, iar frazele lor, pe care le notam, păreau alcătuite din mici elemente fixe, prefabricate, care trebuiau brusc aşezate în altă ordine, şi ei, de frică, o făceau extraordinar de greu, poate şi pentru că vocabularul folosit era atât de limitat.

În cele patru lungi şedinţe de dezbateri am simţit frica tuturor ca o substanţă palpabilă, compactă, prelinsă între ei şi stăpânindu-i cu o intensitate pe care până atunci nu mi-o imaginasem. Pe toţi aceştia îi crezusem mereu mai importanţi şi mai puternici decât noi, cei mărunţi, obscuri şi neambiţioşi care, vorba lor, n-aveam de pierdut decât lanţurile. Acum vedeam clar cât erau de neliberi şi de speriaţi. Ei îşi riscau nu doar funcţiile, ci puteau fi supuşi oricând, dacă greşeau, pedepselor care-i loveau pe părinţii noştri. Înţelegeam, vedeam cu ochii că în partid liantul cel mai puternic era frica, şi asta a fost pentru mine o

descoperire esenţială. O frică a cărei intensitate sporea odată cu răspunderile asumate. Noul stat mi se prezenta ca o piramidă de funcţii în care fiecare tremura, cel mai speriat fiind cel ce ajunsese mai sus. Poate că tocmai frica îl silea pe acela să devină tot mai dur şi până la urmă tot mai crud, susţinându-i sistematic pe cei mai duri, mai cruzi şi deci mai puternici. La o asemenea constatare nu mă aşteptasem deloc.

Ba chiar, la un moment dat, frica lor mi s-a transmis şi mie, în timp ce continuam să înregistrez maşinal nenumăratele combinaţii gramaticale ale limbii de lemn. Tot întrebându-mă cum ajunsesem să mă aflu acolo, mi-am dat seama că puteam fi acuzată că m-am „infiltrat" printre ei, spionând ceea ce făceau, ca o duşmancă de clasă ce eram. „Asta ar fi chiar culmea", mi-am zis, amintindu-mi că le acceptam pe toate tocmai ca să mă răscumpăr de acel handicap. Dar frica nu ascultă de raţiune şi nu mi-am regăsit liniştea decât rugându-mă în gând şi acceptând să mă las în voia sorţii care oricum, după câte vedeam, făcea din noi cam ce voia.

La încheierea lucrărilor, imaginea pe care mi-o făcusem despre partid, ca o piramidă cimentată de frică, şi-a căpătat o nouă dimensiune şi odată cu ea, extraordinara ei complexitate. A fost momentul în care s-au sculat cu toţii în picioare şi au început să cânte *Internaţionala.*

Trebuie să spun că rar am avut mai clar decât atunci sentimentul unei comuniuni psihice puternice. Fenomenul mă preocupă de mult şi-l observ adeseori în sălile de concert. Entuziasmul, speranţa, admiraţia se pot răspândi între oameni ca un fluid, aglomerându-i într-un tot omogen. Dar şi ura. *Internaţionala* este un imn cu mare putere muzicală. Ea sugerează o majestate sumbră a suferinţei, răscumpărată printr-un sentiment de solidaritate vindecătoare. Puterea pe care o evocau acele voci masculine, cântând la unison cu inflexiuni grave, era impresionantă. Îmi spuneam că mulţi dintre cei ce cântau păstrau în memorie, din copilăria lor, imagini mult mai amare decât cele, idilice, ale frumoasei grădini în care învăţasem eu numele florilor, şi că faptul de a fi împreună, uniţi şi puternici, îi întărea şi-i legitima totdeodată. Nevoia

adâncă de justiţie, vie în fiecare dintre noi, putea fi împăcată. Dar cu încetul am început să percep tot mai clar şi accentele de ură, de resentiment, de mânie, care la rândul lor îi îndârjeau împotriva celor pe care-i credeau răspunzători de suferinţa lor. „Lupta cea mare” (în originalul francez „lupta finală”) concentra voinţele, iar cuvintele „rob cu rob” reactualizau amărăciunea. Lumea veche trebuia să piară, pentru ca ei să devină „totul”. În acea sală bucureşteană, ei reprezentau „puterea”, făceau parte dintr-o elită, străbătută desigur de convulsii fireşti, dar până la urmă invincibilă. Acea îmbrăţişare, sentimentul de fraternitate astfel creat, curajul pe care li-l insufla certitudinea că mişcarea lor are o dimensiune cu adevărat mondială se puteau percepe aproape fizic. „Unitatea de monolit” nu era o vorbă goală. Chiar şi cei care tremuraseră adineaori se simţeau acum apăraţi, iar în afirmarea, încă odată, a participării lor la putere, frica de adineaori părea a fi dispărut.

Când a venit strofa a doua, o dată mai mult, m-am simţit înglobată nefericit în optica maniheistă în care nici un sentiment de bunăvoinţă nu exista fără să i se adauge, sever, unul de ură. Noi eram ciocoii, lacheii, vulturii, corbii, iar soarele înfrăţirii nu avea să lucească decât după ce lumea va fi scăpat de noi. Până atunci, ea rămânea împărţită în categorii din care unele aveau dreptul să trăiască, iar altele nu. Pentru ei, era foarte bine. Pentru noi, era simplu şi clar: încercările nu se sfârşiseră, ne mai aşteptau încă altele. Suferinţa părea că aleargă de colo, colo, ca un argint-viu. Nici acum nu găsiseră oamenii soluţia unei vieţi împreună, în care să se îngăduie unii pe alţii. Nu se închipuiau pe ei înşişi decât stăpân sau supus, învingător sau învins, până la sfârşitul veacurilor.

Ultima şedinţă s-a încheiat sâmbătă noaptea. A doua zi, de dimineaţă, întâmplarea m-a dus pe malul lacului Tei, sub un soare ezitant, binefăcător. Suprafaţa întinsă şi netedă de apă, cu luminile ei blânde, impersonale, jucând deasupra lacului în aerul fraged, a fost un mesaj clar: linişteşte-te, viaţa lumii e mai largă şi mai bogată decât ţi se pare, înţelepciunea calmă există, şi frumuseţea, şi gândirea limpede, şi bunătatea, şi uitarea.

*

Fără îndoială, fascinaţia mea pentru cuvinte mă dezarma în faţa declaraţiilor limbii de lemn. Experienţa zilnică îmi confirma totuşi faptul că o anume succesiune de cuvinte, repetată până la saţietate în mediile de partid, era imediat urmată de acţiuni care o transformau în experienţe concrete. Formula „lupta de clasă se ascute” era dintre acestea. O anumită angoasă făcea parte acum din mediul natural al tuturor, căci nimeni nu ştia în ce fel anume se putea pomeni vinovat de pe o zi pe alta. Rămânea posibilitatea să te rezemi pe oameni, pe cei ce se dovedeau mai umani, mai cinstiţi, mai amicali. Cei apropiaţi mie erau acum împrăştiaţi: părinţii la Slatina, Pascal şi Mircea în Moldova; Marta îşi pregătea şi ea mutarea la Tecuci. M-au susţinut extraordinar, în acele luni, prietenii: Alexandru George, Dorel Spoială, Mira Greculescu, Mia şi Paul Morgan.

Pasiunea noastră comună pentru literatură crease între Marta, George şi mine un tip de relaţii cvasi-frăţeşti. Ne înţelegeam fără mari explicaţii, cutreieram universul cărţilor cu pasiune. George ne-a împrumutat atunci zeci de cărţi, în chip ciudat multe volume de teatru, Ibsen şi Bernard Shaw, de pildă, aproape complet. Ultimul avea asupra noastră un efect tonic evident. În septembrie 1952, de Sf. Ana, mi-a dăruit primele două volume din Proust într-o ediţie NRF numerotată, pe care am completat-o în cursul anilor de la anticar, tot în NRF, dar în formatul curent. Era, cred, înduioşat de stahanovismul meu forţat la maşina de scris. A început prin a-mi procura şi el lucrări, dar aveau termene foarte scurte şi într-o dimineaţă s-a speriat, cred, de cum arătam când ne-am întâlnit pe stradă ca să-i predau, înainte de plecarea la fabrică, paginile bătute în timpul nopţii. A încercat atunci să mă înveţe desen tehnic, îndeletnicire care i se părea mai puţin obositoare şi pe care el o practica cu succes. Eu am avut însă totdeauna mari dificultăţi în a aşterne pe hârtie, citeţ, chiar scrisul obişnuit, darmite literele şi desenele acelea complicate. Avea să reuşească mai bine cu Pascal în anul următor, la întoarcerea de la militărie.

I-am pomenit de mai multe ori pe Mira, Mia şi Paul, însă Dorel a apărut mai rar în aceste pagini, deşi îl ştiam, chiar văzându-l mai rar, un fel de punct fix al prieteniilor care n-avea să varieze, el n-avea cum să devină altfel de cum era, sincer, vesel, săritor, îndrăgostit de frumos. De vreo două ori, mă invitase la Teatrul de păpuşi şi, datorită lui Dorel, spectacolul de basm numit *Căluţul cocoşat* a rămas şi pentru mine, nu numai pentru mii şi mii de copii, o amintire dintre cele mai tonice şi mai fermecătoare.

În chiar acele zile de iunie pe care le-am pomenit, Dorel mi-a propus ceva cu totul extraordinar, un bilet la o seară în care Constantin Silvestri urma să dirijeze *Missa Solemnis* beethoveniană. Ca să înţelegem cât era de importantă o asemenea împrejurare, trebuie să ne amintim că pe atunci nu existau în magazine nici discuri, nici casete, nici benzi de magnetofon, iar muzica religioasă era foarte rar acceptată în programele de concert. Silvestri, criticat în presă aproape la fel de des ca Mihail Jora, era o fire prea independentă ca să poată fi manevrată oricum, dar iată, reuşea totuşi lucruri surprinzătoare, care entuziasmau. Concertul acela trebuia să aibă loc chiar în seara de 11 iunie.

În ajun, când Iordache Marin, „Preşu”, m-a convocat să-mi spună că de a doua zi eram, pentru câtva timp, „scoasă din producţie” pentru a lucra la raion, am protestat cu toată energia. „Nu pot!”, am spus, „am un bilet la un concert la care ţin nemaipomenit de mult, e o ocazie unică!” Sigur că ăsta nu era un argument serios, aşa încât el mai degrabă s-a mirat şi a zis ferm că nu încape vorbă, e exclus, va trebui să merg unde mă trimitea el. Ascultam şi fără să vreau am început să plâng. Cum puteam să-i explic cât era de important pentru mine? E imposibil, îmi repetam eu, n-are cum să înţeleagă, şi lacrimile curgeau fără să le pot opri. Omul se uita la mine tot mai perplex, dar, cum am mai spus, avea un suflet bun şi am simţit că făcea un efort enorm să priceapă. A avut atunci un gest cu totul neaşteptat. S-a dus la biroul lui, a tras un sertar şi mi-a mărturisit cu un glas scăzut: „Uite, eu am aici nişte bani de care nu ştie nimeni (erau câteva zeci de lei), nu trebuie să dau socoteală de ei, cât ai dat pe bilet?”

Încă şi astăzi, evocând acel moment, mă înduioşez şi nu ştiu cum să închei.

*

Lupta împotriva deviaţiei de dreapta crease în rândurile partidului, dar nu numai, o tensiune nouă. Fiecare, simţindu-se ameninţat, se străduia să se arate cât mai zelos şi să-şi demonstreze vigilenţa revoluţionară. Astfel s-a întâmplat şi cu locţiitorul politic de la Direcţia regională DGSM din Bacău. I-a luat pe rând, spre verificare, pe toţi cei ce lucrau la birou şi a ajuns şi la Pascal.

— Ce a fost tatăl dumitale?

— Avocat.

— A avut avere?

— Da.

— Dar politică a făcut?

— A făcut.

— Ce fel de politică?

— A fost în partidul naţional-liberal.

— Şi a avut vreo funcţie?

— A fost... subsecretar de stat. (Chiar şi lui Pascal, care nu şi-a ascuns niciodată originea, cuvântul „ministru” nu cred că i-a venit pe buze cu naturaleţe.)

Omul n-a comentat. Avea instrucţiunile lui. Câteva zile mai târziu, Pascal a fost anunţat că va fi mutat la un detaşament disciplinar. Tot ce a putut face pentru el şeful său de la Biroul Producţie, maiorul Negrea, a fost să-i obţină posibilitatea de a alege între două repartizări: la balastiera Doaga, în regiunea Bârlad, sau la Fabrica de ciment Bicaz. A ales-o pe prima.

Mutarea efectivă la Doaga a avut loc la sfârşitul lunii iulie. Dacă în scrisorile pe care i le trimiteam eu nu comentez situaţia practică, din cele sosite de la el se poate reconstitui câte ceva, însă cu foarte puţine detalii concrete. Ce se înţelege este că e supus la un efort fizic peste puterile lui şi că îl ajută ceilalţi să-şi termine norma. Din când în când e întrebuinţat la birou pentru alcătuirea gazetelor de perete sau pentru încheierea situaţiei contabile, apoi e trimis iarăşi la muncă. Ce avea de făcut urma să aflu mai târziu, căci

„învoirile s-au suspendat din nou”. Singurul lucru pozitiv este că Tecuci, oraşul unde a fost repartizat Mircea ca medic pediatru şi unde în curând va veni Marta, se află la 12 km şi se poate merge pe jos.

Între timp îmi continuam ritmul stahanovist de lucru, cu mici variaţii. Terminasem cu raionul, dar acum eram trimisă să stenografiez unele şedinţe la MIU (Ministerul Industriei Uşoare), de care depindea fabrica noastră. Durau şi ele până seara, dar aveau un caracter mai profesional, era vorba de producţie şi de probleme concrete, nu neapărat de ideologie. Notele mi le transcriam dimineaţa la fabrică şi stăteam acolo până le terminam. Eram atât de obosită, încât trăiam într-un fel de beţie de nesomn.

Într-un drum solitar de întoarcere pe şosea, între fabrică şi capătul tramvaiului, am atins un fel de culme a disperării pe care încă n-o cunoscusem. Cu un fel de luciditate premonitorie, am realizat concret că nu voi ajunge niciodată să fac studii superioare şi că nu-mi rămânea decât să mă împac cu gândul. Facultatea de Litere avea să rămână pentru mine un fel de paradis inaccesibil: pentru ea nu se înfiinţaseră atunci, şi nici nu ştiu să fi existat vreodată, cursuri prin corespondenţă. Presupunând chiar că dosarul meu ar fi fost acceptat, cine putea să mă ţină patru ani „la zi”? Cât despre terminarea ultimului meu an de Drept, depusesem nu de mult o cerere şi am aflat că, dintre cele paisprezece examene absolvite, nu mi s-ar fi recunoscut decât două. Ar fi trebuit să iau totul de la început. Măsura era corectă, între dreptul tradiţional şi justiţia de clasă nu exista decât o vagă legătură. În plus, cererea mea atrăsese atenţia rectorului, care m-a convocat la o întrevedere ca să verifice, mai mult din curiozitate, cum arăta „fata lui Bentoiu”. Era clar că din cauza numelui aş fi atras atenţia tuturor, într-o meserie ce-mi era tot mai străină. Drumurile se închideau. Anii cei mai buni treceau, cei în care mi-ar fi funcţionat încă bine memoria, înţelegerea, facultăţile de asimilare. La întoarcerea lui Pascal, va fi important mai întâi să-l ajut pe el, care cel puţin îşi încheiase, fie şi în particular, pregătirea profesională. Mai voiam să am şi copii, „cel puţin doi, cel mult trei”...

Era o zi cu un soare puternic, eram singură pe şoseaua pustie, pe margini nu erau pomi, înaintam plângând, lacrimile care-mi îmbrăcau obrajii erau fierbinţi din cauza soarelui, nu vedeam nimic, mergeam înainte – şi mi se rupea inima de mila mea.

Încheierea frazei de mai sus poate părea cam aspră. E clar însă că atare intensitate a disperării are loc de obicei când consideri lucrurile dintr-un unghi exclusiv personal. Dacă aş fi evocat atunci nenumăratele destine distorsionate şi mutilate ale acelei vremi, probabil că lacrimile ar fi încetat să curgă. Le-ar fi înlocuit o uluire înfiorată, un sentiment al catastrofei, o milă fără nume, dar şi relativul calm al ideilor generale – căci pentru suferinţa altora pot plânge cu lacrimi fierbinţi, adevărate, care să le inunde obrajii, numai sfinţii.

*

Îmi rămăseseră opt zile de concediu din cele paisprezece cuvenite şi am hotărât să le petrec la Slatina, cu părinţii. Autorităţile din Slatina erau, se vede, mulţumite de prestaţia noului medic şi îi atribuiseră o locuinţă mai potrivită decât prima. Era o căsuţă de tip vagon în care erau singuri în trei cămăruţe sărăcăcioase, dând pe o curte îngustă, fără nici un rând de flori. În încăperea cea mai mare dormeau şi trăiau. A doua era o bucătărioară cu apă curentă. Într-a treia, foarte mică şi plină de cufere şi geamantane, mi s-a înjghebat, deasupra lor, un aşternut. La una din ferestre, nişte zorele dovedeau că acolo mai locuise nu demult cineva.

Gustul dulce şi amar al acelor zile mi-e încă perceptibil. Eram fericită să-i ştiu liberi, sănătoşi şi împreună; eram recunoscătoare că mi-era îngăduit să mai stau un timp alături de ei. Părinţii ne reînvie copilăria, ne fac să ne simţim din nou protejaţi, chiar dacă rolurile s-au inversat; dozajul foarte fin de dragoste şi respect reciproc, care ne lega de când mă ştiam, se recompunea spontan, fără nici un efort. Câte un gest, o inflexiune a vocii, un surâs mi-i întinereau. Lângă ei mă destindeam, puteam dormi pe săturate, fără grija fabricii şi tensiunea Bucureştilor. Mă

bucuram de fiecare moment: deschisesem o lădiţă cu cărţi şi găsisem o sumă de lucruri puse acolo întâmplător, scrisori vechi, un teanc de *Petite Illustration* care publica piese de teatru pariziene dinainte de război, dar şi cele două caiete ale jurnalului ţinut de bunicuţa din portret, pe care atunci le-am citit, cu emoţie, prima oară. Tata părea mulţumit, activitatea şi răspunderea îl întăreau, citea, se interesa de multe, chiar de meciul de fotbal local, la care m-a luat cu el. Mama, în schimb, se ofilea în tăcere. Nu era bolnavă, dar n-o mai interesa nimic: intrase într-o singurătate de suflet adâncă, fără capăt, cea a multor exilaţi. Mă uitam la ea cu dezolare, răsfoiam în minte imaginile trecute, îi revedeam mersul până nu demult sportiv şi vesel. Acum nu înceta să-mi repete cât de bine îi făceam fiind acolo, dar prin asta înţelegeam cum îi treceau zilele obişnuite. La gospodărie se pricepea la fel de puţin ca mine, prezenţa îndelungată a Mariei sau a altora o ferise multă vreme de griji. Oricum, pentru bietele mese pe care le luau în doi, nu-i trebuia cine ştie ce efort. Nu cunoştea pe nimeni, dar nici nu-i venea să se apropie de vreun necunoscut suspicios, de care s-ar fi temut şi ea. Vechile locuinţe pe care le îngrijise cu drag, rudele, prietenii, corespondenţa cu străinătatea, care fusese marea ei bucurie, toate dispăruseră în neant. Rămăsese grija. Trecutul era mort ca orice trecut, dar la fel părea şi viitorul. Oare cum s-or fi scurs dimineţile şi după-amiezile ei solitare?

Am făcut împreună câteva plimbări. Imaginile luminoase şi curate, păstrate din Sălişte, mă făcuseră curioasă de orice peisaj nou. Vai!, deosebirea era mare şi nu încetam să mă mir. Locul ar fi putut fi frumos: străzile urcau toate de la malul Oltului, şerpuind, spre coama unui deal acoperit cu vegetaţie. Dar drumurile, acareturile şi aleile aveau un aer neîngrijit, îmbâcsit de praf, multe curţi păreau lăsate vraişte. Chiar şi punctele mai animate, poşta, debitul de tutun, magazinul local, lâncezeau într-un fel de indiferenţă, o lipsă adâncă de speranţă. N-am stat destul ca să-mi pot clarifica această impresie. Oricum, eram atât de fericiţi că ne aflam împreună, încât decorul exterior devenea neglijabil.

În penultima zi am făcut nişte fotografii. Una din ele e luată în curtea mică: tata, cu costum şi cravată, stă aşezat pieziş pe un butoi de tablă, cu dezinvoltura cu care s-ar fi aşezat pe un braţ de fotoliu. Pe mama am dus-o în parcul local şi am pozat-o lângă un chioşc năpădit de lăstăriş şi ierburi. Amândouă imaginile îmi restituie acel simţământ dulce-amar pe care l-am pomenit şi-mi sunt deosebit de dragi.

*

M-am întors în Bucureşti la 11 august. De Sf. Maria, în ziua de cincisprezece, a fost un nou şi mare val de arestări. Ca întotdeauna, circulau o sumă de nume cunoscute care i-ar fi fost victime. Uneori ştirea nu se verifica, dar acestea erau cazuri rare.

Printre cei arestaţi a fost şi vărul meu Dodel. Nana, soţia lui, o fiinţă cu plămânii fragili şi cu tatăl în detenţie, rămânea singură cu fetiţa ei de şapte ani.

Cu spiritul său extrem de ordonat şi cu experienţa sa administrativă, Dodel a lăsat în perfectă ordine toate hârtiile sale şi i se poate reconstitui existenţa pas cu pas. Este una dintre cele demne, dureroase şi tăcute, cum au fost la noi cu zecile de mii. Nana i-a fost o soţie de un devotament extrem. Pachetele pe care i le-a trimis timp de aproape doi ani erau admirate de noi toţi: substanţiale, ingenioase, costând sume importante de bani, obţinute din vânzări. În general, femeile din acea vreme au dus pe umeri greutăţi pe care nici ele, cred, nu ştiuseră că sunt în stare să le poarte.

Când a fost arestat, Dodel cântărea, la înălţimea sa de 1,86 m, peste o sută de kilograme, ceea ce i-a permis să reziste şi să se întoarcă acasă în formă destul de bună. Acuzaţia care i se adusese, de a fi fost membru al organizaţiei tineretului liberal, era fantezistă, nu fusese înscris nicăieri, iar pe biletul său de eliberare, emis în 15 mai 1954, nu figurează nici o pedeapsă şi nici o motivare. După cum rezultă din adeverinţele obţinute după 1989, condamnarea iniţială fusese totuşi de cinci ani, mai exact şaizeci de luni (cum am mai spus, pedepsele administrative

se exprimau în luni, ca să pară mai mici). „*Atât la Canal, cât şi în Moldova,* scrie Dodel într-o fişă unde enumeră cele patru colonii de muncă prin care a trecut (Coasta Galeş, Peninsula, Borzeşti, Oneşti, plus centrul de triere Ghencea, cu numele tuturor comandanţilor de lagăr), *am muncit numai la lopată, pe diversele şantiere, în toate cele trei schimburi ale zilei.*" Fişa se încheie cu o propoziţie sobră: „*Menţionez că sunt doctor în ştiinţe economice de la Academia de Înalte Studii Comerciale şi Industriale din Bucureşti, de la data de 30 mai 1939.*"

Ca şi când pedeapsa nu i-ar fi fost de ajuns, după eliberare nu şi-a putut găsi decât un post de bobinator, apoi de ajustor, la cooperativa Electro-bobinajul (unde în 1956 i s-a admis totuşi să lucreze în calitate de contabil). Situaţia n-avea nimic excepţional, dispoziţiile erau aceleaşi pentru toţi cei „de teapa lui", cum se spunea în vocabularul oficial. Următorii ani, până la pensie, i-a petrecut în funcţii modeste, ultimii zece la un Institut de Cercetări în Construcţii. După 1990 a cerut să-şi cunoască dosarul de la serviciu, de unde fusese eliminată orice hârtie cât de cât grăitoare. Rămăseseră doar atestarea reuşitei lui la un concurs şi două referate cu menţiuni de felul „mare putere de muncă", „excepţională competenţă", aşa cum fuseseră şi cele din vremea când dirija Camera de comerţ.

Selecţia inversă nu se obţine doar prin avansarea mediocrilor pe bază de dosar, ci şi prin umilirea valorilor. Aceasta s-a practicat pe toată durata regimului, sistematic, de către unii cu un fel de satisfacţie josnică şi rămâne răspunzătoare de multe din gravele noastre neîmpliniri şi eşecuri.

Nana şi fetiţa ei de şapte ani au fost evacuate într-o dimineaţă, la câteva zile după arestarea lui Dodel, din apartamentul de patru camere pe care-l ocupau în str. Vasile Lascăr. Li s-a repartizat o cameră de 14 m2, cu acces la dependinţe, în care au locuit cu toţii încă vreo doisprezece ani. Pe cărţile poştale trimise lui Dodel la adresele diferitelor colonii de muncă figurează de fiecare dată câte un rând al fetiţei: „*Te iubesc foarte mult. Sper că mi-ai primit desenele*", sau: „*Mi-e dor de tine şi te visez*

mereu”. Chiar şi ea era umilită la şcoală, unde se aflase că era „fiică de bandit”.

Cu fascinaţia mea pentru mărturiile trecutului, nu pot să nu-mi mărturisesc regretul că la acea evacuare forţată, în camioanele Ministerului de Interne, s-au pierdut două portrete mari de epocă, un bărbat şi o femeie din familia Frigator, negustori gălăţeni, despre care există o lucrare pe care mi-a semnalat-o Dodel.[33] Depozitate într-o boxă, ele au dispărut de acolo curând: ce s-o fi ales oare de ele?

În primii ani de după 1990 am stat mult de vorbă cu Dodel. La aproape optzeci de ani, cel ce fusese un tânăr cu privirea limpede şi deschisă îşi păstrase mersul drept şi eleganţa naturală, dar m-a mirat speranţa intensă cu care privea proaspăta schimbare de regim: eram mult mai neîncrezătoare decât se arăta el. Şi poate că cel mai adânc mi s-a întipărit în minte mărturisirea pe care mi-a făcut-o, despre ceea ce trăise în noaptea de 21 spre 22 decembrie 1989, în timpul răscoalei. Prins în fluviul de oameni, se pomenise imobilizat la intrarea în Spitalul Colţea, îi trecuseră pe sub ochi tărgile cu zeci de morţi, de răniţi şi într-un târziu, ajuns acasă, se culcase înfierbântat de cele trăite. În toiul nopţii, l-a trezit soneria insistentă a telefonului. A ridicat receptorul, spunând „alo”; la capătul firului, celălalt a închis. „La ora asta numai Securitatea poate să fie, şi-a zis el, vor să se asigure că sunt acasă.” Şi în micul său apartament de două camere din Balta Albă, fostul deţinut s-a sculat, s-a îmbrăcat şi *şi-a făcut bagajul...*

*

Unii gândeau atunci, şi mai spun şi astăzi, că în definitiv se face prea mult caz de acele „pedepse administrative”. Ce mare lucru, spun ei, de-abia s-au învăţat şi „foştii” niţel cu munca şi în definitiv nu erau mulţi, câteva mii acolo şi erau burghezi, adică nişte profitori ai vechiului regim, nişte „esplotatori” cum spunea Ceauşescu. Cu gândul la aceste

[33] Dr. Nic. Angelescu, *Negustori de odinioară. Hagi Vasile Frigator 1819–1887, Dimitrie Frigator 1838–1902*, 1931. Portretele erau ale celui dintâi şi al soţiei sale; cel de-al doilea a înfiinţat în Galaţi o şcoală primară şi un cămin de bătrâni.

obiecţii inserez aici o pagină pe care am găsit-o în dosarele lui Dodel şi care este şi ea, în felul ei, o mărturie mută în faţa marii judecăţi a Timpului. În ea, nu adaug şi nu şterg nici un cuvânt. Ea merită să fie citită cu atenţie.

Numele unor persoane arestate la 15 august 1952 – ca şi mine – şi pe care le-am întâlnit la Centrul de triere M.A.I. „GHENCEA" – Bucureşti.

Dan-Gheorghe Brătianu
Toma Câmpeanu (Bucureşti)
Paul Zotta (Bucureşti)
Stelian Ionescu (avocat, Bucureşti)
Ştefan Iorgovici (avocat, Bucureşti)
C. Popescu-Herasca (medic, Bucureşti)
Gh. Taşcu Pucerea (avocat, Bucureşti)
C. Teodorescu (medic, Bucureşti)
Radu Vâlsănescu (avocat, Bucureşti)
Bâldescu (protopop, Teleorman)
Emilian Bâlescu (preot, Turnu-Măgurele)
Mihai Trăchioiu (comerciant, Bucureşti)
Radu Grigorescu (Bucureşti)
N. Dragomirescu (avocat, Bucureşti)
Petre Nicolau (avocat, Bucureşti)
Alexandru Donescu (avocat, Bucureşti)
C. Popescu-Gâşteşti (avocat, Bucureşti)
Ion Mamulea (medic, la Palat)
Emil Pălăngeanu (general adjutant regal)
Florian Marinescu (administratorul Domeniilor Coroanei)
Traian Ullea (colonel)
Mircea Niculescu (avocat, Fierbinţi)
Remus Nestor (avocat, Buzău)
Valer Roman (fost subsecretar de stat la Ministerul Muncii)
Mişu Slăvescu (proprietar, Teleorman)
Tantalete (ţăran, Teleorman)
Vasilescu-Africus (avocat, Bucureşti)
Ţincu (medic, Bucureşti)
Etienne (croitor, Bucureşti)
Stelian Rădulescu (profesor, Giurgiu)
Lupea (frizer, Giurgiu)

Marin Ciobanu (comerciant, Budeşti)
Ion Popescu (avocat, Alexandria)
Scărlătescu (comerciant, Alexandria)
Dumitru Ignat (funcţionar, Buftea)
Gh. Mihăiţă (Buftea)
Cornel Hartaş (Buftea)
D. Rădulescu (profesor, Slatina)
Emil Georgescu (funcţionar, Bucureşti)
Nicolae Andreescu (preot, Olteniţa)
Matei Popescu (preot, Ghergani)
Dim. Rădulescu (preot, Snagov)
Chendea (preot, Roşiori)
Mitroi (preot, Roşiori)
D. Rădulescu (preot, Roşiori)
C. Galeriu (preot, Ploieşti)
Mitrache (avocat, Turnu-Măgurele)
Bădescu (ceasornicar, Roşiori)
Ion Ionescu-Cojocea (comerciant, Olteniţa)
Tudorel Ionescu (student, Olteniţa)
Vică Nica (comerciant, Olteniţa)
Costică Călin (comerciant, Olteniţa)
Marin Vlădescu (comerciant, Olteniţa)
Alexandru Cătălui (croitor, Olteniţa)
Petre R. Călin (tâmplar, Olteniţa)
C. Popescu-Pepeci (învăţător, Frunzăneşti)
Stelian Bădulescu (învăţător, Ghimpaţi)
Stănculescu (învăţător, Ghimpaţi)
Doamna Niculina Ion Mihalache
Doamna Ecaterina Virgil Madgearu
Mihail Teodorescu (avocat, Bucureşti)
Pascu (preot, Bucureşti)
Costin Dumitrescu (avocat, Olteniţa)
Vornicu Virgil (avocat, Olteniţa)
Victor Vasiloiu (economist, Bucureşti)
Cornel Radocea (economist, Bucureşti)
Col. Popescu (fost primar, la Sinaia)
Panciu (frizer, Bucureşti)
Hurmuz Aznavorian (avocat, Bucureşti)
Gh. Iţă (avocat, Bucureşti)
Uşurelu (croitor, Bucureşti)

Costică, (portar la Clubul central PNŢ, Bucureşti)

Aici se încheie lista întocmită şi memorizată de Dodel. În centrul de triere de la Ghencea el a stat o lună, între l5 august şi l5 septembrie 1952. Cu unii din cei ce figurează pe ea a rămas în continuare în lagărele prin care a mai trecut. Dodel a fost un om foarte sociabil şi, după cum se vede, înzestrat şi cu o excelentă memorie. Această listă, împreună cu numele diferiţilor comandanţi ai unităţilor în care a lucrat, sunt singurele însemnări de acest fel din dosarul unde figurează hârtiile oficiale, precum şi cărţile poştale trimise şi primite de el în acel răstimp.

Ziua de 15 august 1952 deţine probabil recordul celui mai mare număr de arestări ce au avut loc simultan în România. Ştirea despre ele s-a răspândit după vreo trei, patru zile. Fiecare ştia doar despre câte o rudă, câte un cunoscut, câte un prieten, dar nimeni nu comenta întâmplarea în nici un fel. Foarte mulţi erau arestaţi pentru a doua oară, ceea ce, oricum, era greu de explicat. Cei rămaşi liberi se concentrau pe efortul de a rămâne în serviciu, dacă aveau vreunul, şi de a asigura celui plecat oarece ajutor. Atitudinea generală era un fel de resemnare tăcută, ca în faţa unei catastrofe naturale – probabil pentru că pedeapsa se abătea fără nici o justificare şi nu exista nici o autoritate care s-o poată anula.

*

De la balastiera Doaga, unde Pascal fusese repartizat, primeam regulat pagini scrise cu creionul, tot mai mărunt, tot mai ordonat, acum cu greu lizibile. Aveam să înţeleg doar pe parcurs, în detaliu, care-i era viaţa în noua unitate.

Detaşamentul de muncă respectiv, disciplinar, cuprindea mai puţin de o sută de oameni, toţi aduşi acolo de câte o vină, de cele mai multe ori câte un comportament indocil, un act de violenţă, o prelungire ilegală a vreunei permisii. Erau două barăci, fiecare cu 40-45 de tineri. Halta Doaga se afla pe malul drept al Siretului. Pe şina ferată veneau dinspre Mărăşeşti vagoane goale, colectate din toată Moldova, iar sarcina recruţilor era să le umple cu nisip,

pietriş sau balast (amestecul celor două) în termenul cel mai scurt posibil. Şirul de vagoane de marfă sosea la orice oră din zi sau din noapte şi trebuia umplut cu cea mai mare urgenţă, ca să nu se plătească locaţie. Dacă nu erau vagoane, se stătea. Duminica era o zi de lucru ca toate celelalte, iar vremea (ploaie, ninsoare, ger) n-avea importanţă.

Pietrişul şi nisipul erau aduse de ţărani de pe malul Siretului cu caii şi căruţele lor. Ei scoteau materialul din gropile care se formaseră şi-l descărcau apoi de-a lungul căii ferate de garaj de cam un kilometru, paralelă cu malul râului. Când sosea şirul de 30-60 de vagoane, ceferiştii le răsfirau pe toată lungimea liniei de garaj, iar recruţii le manevrau cu ranga în căutarea mormanelor de material, ce trebuia încărcat de ei cu lopata. Tonajul intrat se împărţea de fiecare dată la numărul de ostaşi valizi şi astfel porţia de lucru varia între 5 şi 20 de tone de fiecare om. Forma vagonului avea şi ea o mare importanţă. „Platformele" de zece tone erau cele mai comode, având pereţi foarte joşi. În schimb, vagoanele cu pereţi masivi, metalici, se umpleau mai întâi prin nişte uşi, nu prea largi, iar apoi materialul trebuia aruncat – în completare – pe deasupra unor margini înalte de peste doi metri. Un anume tip de vagon german, de douăzeci de tone, dar foarte scurt şi adânc, era temut cu deosebire. Încărcarea a cinci tone, spune astăzi Pascal cu dezinvoltură, putea fi îndeplinită în două ceasuri, dar porţiile mai mari puneau alte probleme.

Până s-a învăţat cu noua meserie, a trecut prin nişte încercări serioase. Primele scrisori sunt grăitoare, cu toată sobrietatea lor. „*Azi, după ce am terminat lucrul cu ajutorul unor suflete înduioşate*"... „*Greutatea e cu bătăturile din palme, dar se fac şi alea... Am renunţat la orice veleităţi culturale până una, alta... Deocamdată Cel de Sus a avut grijă de mine.*" Copilăria lui a fost greşită, gândeşte el, nu l-a pregătit cum ar fi trebuit. „*Gândurile despre muzică n-au timp să se mai închege şi e bine, căci mi-ar fi o suferinţă în plus. Viaţa cere altceva de la mine: trebuie să dovedesc că sunt nepotul lui Ion Bentoiu din Făcăeni*"... „*Unele din bătături încep a se forma. Altele mai dor încă, însă această durere îmi produce oarecare satisfacţie. Îmi arată cât de*

greşită a fost viaţa copilăriei mele”... „*Poate taică-meu ar fi făcut bine să mă pună la munci fizice şi sporturi*”... „*Dar să nu mai vorbim, ci doar să ne rugăm.*”

Încheierea situaţiei contabile pune probleme şi unităţii de la Doaga, aşa încât, pentru o săptămână, e luat din nou la birou, prilej să se vindece bătăturile. „*Mii de cifre, milioane de cifre dansează fără pic de graţie în faţa ochilor obosiţi, care mă urmăresc şi în momentele când, obosit, pun capul pe pernă pentru a adormi. Şi jocul lor parcă urmăreşte doar să-ţi umbrească chipul, să mi te acopere, să mi te îndepărteze...*” Apoi i se cere să confecţioneze nişte gazete de perete satirice, pe sistem *Urzica* (numele revistei oficiale de umor). Le pictează cu antren, dar are inspiraţia nefericită să „umanizeze” nişte frunze de urzică, pe care le înzestrează cu ochi, iar în micile lor braţe, înfige spade şi săbii. Catastrofă! Un critic acerb vede în ele doar „nişte svastici”. E trimis din nou la vagoane. „*Aici, acomodarea cu oamenii e ceva mai grea...*” Cu începutul însă, creşte şi rezistenţa organismului. „*Gata şi cu vagonul de azi*. *Încep să mă obişnuiesc şi nimic nu se poate compara cu satisfacţia pe care o ai când vii de la lucru. Poate că în fine se va lichida şi plăpânzeala mea fizică*”... „*Azi noapte am visat pietriş.*”... „*Viaţa vrea să facă din mine un om adevărat, şi după aceea, rămâne oarecum indiferentă creaţia pe care o voi lăsa sau nu după mine.*”

Toamna aceea a fost pentru amândoi deosebit de grea. La Zorile şedinţele se succedau aproape zilnic; tocmai de aceea, începuseră să facă parte din viaţa noastră interioară. În 5 septembrie a avut loc una „de înfierare a sabotorilor de la Canalul Dunăre-Marea Neagră”. Subiectul neaşteptat m-a făcut să o urmăresc cu atenţie. În principiu, cei care acceptaseră să dirijeze Canalul erau în ochii mei fără scuză, dar încrâncenarea cu care erau acuzaţi mi-i umaniza. În societatea nouă, oamenii se devorau unii pe alţii şi lanţul ăsta părea să nu aibă capăt. Aş fi fost încă mai impresionată să aflu că cei condamnaţi la moarte aveau să fie executaţi chiar peste câteva zile. În ultimii ani s-a vorbit mult despre aceste procese (au fost două), dar ele nu erau decât partea vizibilă a aisbergului. (Doina Jela a închinat unuia dintre condamnaţi o evocare turburătoare). O altă

şedinţă, mai pitorească, avea să se ţină în 26 septembrie. Fostul nostru director, cel despre care am povestit că era pictor de duminică şi că-i plăcea Andreescu, se reîntorsese de curând dintr-o călătorie în Uniunea Sovietică şi ne povestea impresiile lui. Şi pe el l-am ascultat cu atenţie, dar şi cu oarecare perplexitate. Înţelegeam bine că fusese probabil prima sa călătorie peste graniţă şi că, oricum, dimensiunile acelei ţări uriaşe şi vechile sale construcţii nu puteau să nu-l impresioneze. Dar nu despre ele ne-a vorbit. Cel mai mare entuziasm l-a rezervat descrierii intrării în marele magazin universal din Moscova, celebrul GUM din Piaţa Roşie. „Dacă aţi fi văzut cum am văzut eu, ne spunea el, cum se formează o coadă groasă de oameni care aşteaptă de la ora cinci dimineaţa în faţa marilor uşi cu geamuri de cristal, să intre şi să se bucure de toate bunurile care se află acolo! Când se dau la o parte uşile se năpustesc cu toţii înăuntru, de ţi-e mai mare dragul să vezi cum vor să-şi cumpere de toate!” Trebuie să amintesc că în acei ani de sărăcie, noi nu cunoscuserăm încă această experienţă, la noi nu se găsea încă nimic, dar după şedinţă băieţii discutau râzând că marfa aia, oricât ar fi fost de grozavă, trebuie că era în cantităţi foarte mici de se sculau oamenii la cinci ca s-o capete. Alt lucru care îl entuziasmase pe vorbitor erau construcţiile, desigur foarte necesare după acel cumplit război, şi mai ales mecanismul de translare a unor edificii întregi, care se aflau în drumul noilor artere trasate şi erau mutate din loc. Ca tehnician ce era, înţelegeam bine că îl impresionase acest procedeu, oricum interesant; dar în entuziasmul lui şi-a lărgit descrierea până la a ne spune că progresul tehnic era atât de mare, încât oamenii adorm seara într-o clădire cu mai multe etaje şi dimineaţa se trezesc că soarele răsare din altă parte decât ştiau ei, pentru că blocul lor fusese rotit în timpul nopţii. Ei, aici am început să-mi pun foarte multe întrebări, cărora încă nu le-am găsit răspunsul. Sau poate n-am înţeles noi şi era vorba doar de vreun proiect de viitor. Oricum, pentru un tehnician specialist, asemenea afirmaţii erau destul de ciudate. E drept că şi adevărul seamănă cu un peştişor argintiu şi extrem de rapid, pe care e greu să-l prinzi cu mâna în ocean.

Experienţa cea mai răscolitoare pe care am făcut-o în acea perioadă a început ca un basm, dar mecanismul care m-a adus în situaţia periculoasă a fost declanşat tot de mine, din pură neatenţie. Am spus că de câtăva vreme fusesem chemată din timp în timp să stenografiez şedinţe ale MIU (Ministerul Industriei Uşoare), de care depindea fabrica noastră. În cadrul acelui Minister, forul nostru tutelar era Direcţia Centrală de Pielărie şi Cauciuc, care-şi avea sediul pe strada Dumbrava Roşie. O recentă reorganizare crease, în acea Direcţie, un nou serviciu în care era nevoie de o secretară şi, prin nu ştiu ce întâmplare, m-am văzut propusă pentru acel post. Fiind vorba de unitatea imediat superioară, fabrica Zorile nu se putea opune. Mi-au spus să mă prezint la serviciu într-o luni.

Dumbrava Roşie e una din cele mai frumoase străzi din capitală. Mărginită de case impunătoare, pe atunci ocupate mai mult de ambasade şi diferite instituţii, era (este şi acum) tivită cu două rânduri de pomi înalţi, care îţi vorbesc tăcut şi neobosit despre anotimpuri. Primul drum pe jos pe care l-am făcut de la statuia Pache, unde locuiam, până la Centrală, la şapte şi jumătate dimineaţa, a fost un fel de plimbare în paradis faţă de călătoria aproape nocturnă spre Zorile, de camioanele ei cu butoaie de soluţie sau de autobuzul cu lăptărese. Era o vreme dulce de septembrie, soarele mângâia pietrele, frunzele şi cerul, aerul mă înconjura din toate părţile, mergeam neîmpinsă şi dormisem ca într-o zi de sărbătoare. Am făcut acel drum într-un fel de neîntreruptă încântare. Cum totul se afla încă în curs de organizare, la birou n-am avut mare lucru de făcut; era ordine şi tăcere, telefonul suna rar, activitatea înceta pe la ora două. Tensiunea şi zumzetul continuu de voci de la fabrică, unde uşa biroului se deschidea de zeci de ori pe dimineaţă, păreau acum neverosimile. „Mâine dimineaţă treci pe la cadre la Minister, mi s-a spus, indicându-mi-se adresa, şi vii la noi când ai terminat.”

Poate pentru că se întâmplaseră toate atât de repede, starea îngrozitoare pe care am experimentat-o atunci s-a instalat abia a doua zi de dimineaţă, în timpul drumului meu către Minister, la serviciul de cadre. Vremea era tot

frumoasă, septembrie la fel de blând, iar mie sufletul mi se întuneca la fiecare pas. Ce făcusem? Aveau să mă întrebe din nou despre părinţi şi despre toate celelalte. La fabrică o fi fost departe, murdar, extenuant, dar de când fusesem angajată nu mă mai întrebase nimeni nimic. De bine, de rău, aveam un serviciu sigur, eram acceptată, mă simţeam chiar necesară. Iar acum – dar cum oare mă lăsasem tentată? Unde mi-a fost mintea? Am vrut să mă ajung, să lucrez în centru! M-am îndulcit la bine! Am visat, ca o năucă! Nu numai că era exclus să mă angajeze, dar acum aveau să afle şi cei de la fabrică toate detaliile. Aveau să mă dea afară şi atunci – Doamne! Atunci puteau să ne ia camera, pentru care veneau în control cam la trei săptămâni o dată! Camera aceea era vitală pentru noi toţi – pentru Pascal când se va întoarce, pentru părinţi când veneau la Bucureşti, iar eu mă aventurasem în acea situaţie imposibilă, orbeşte! Şi nu mă nenoroceam doar pe mine, ci pe ei toţi!

Niciodată ca atunci n-am experimentat FRICA mai total, mai neconfundabil. Starea aceea a fost la început o angoasă suportabilă, dar intensitatea ei creştea fără s-o pot stăpâni. Îmi tremurau picioarele, inima îmi bătea aiurea, probabil pălisem şi mâinile reci mi se lipeau de năduşeală. Asta e cu adevărat frica, îmi repetam, vezi? N-ai ştiut cu adevărat cum e. Acuma ştii. Ţine minte tot. Trebuia să refuzi de la început, să explici – ce să explic? Să te zbaţi, să protestezi, să găseşti o scuză – şi cum să fac? Nu tot ei m-au mutat? Nu ştiu, trebuia să nu ajungi aici, e vina ta. Acuma gata, asta e. Am ajuns la adresa indicată ca în vis – nu-mi aduc deloc aminte despre ce stradă a fost vorba. Am întrebat de cadre; mi s-a arătat o scară cam sărăcăcioasă, care mergea la subsol. Am coborât nişte scări, am deschis o uşă şi am rămas pe trepte până ce mi s-au învăţat ochii: era o cameră întunecoasă ca o pivniţă mare, cu un singur birou în mijloc şi un singur om.

Nu părăsisem ultima treaptă când a răsunat vocea personajului care stătea la birou:

— Eşti rudă cu fostul ministru Aurelian Bentoiu?

Nu mai ştiu bine ce a urmat, dar a fost extraordinar de scurt. Era exclus să fiu angajată, trebuia să mă întorc la

fabrică. Simplu şi scurt. Aproape că nici nu deschisesem gura.

A doua zi, „Preşu” m-a oprit de mână pe culoar, cu o figură gravă.

— Anicuţo, mi-e să-mi spui adevărat, ce e cu bărbatul tău?

Cum nu prea înţelegeam, a insistat:

— Mie poţi să-mi spui totul. E arestat?

— Nu, Doamne fereşte! E la armată.

— Cum, la armată? De câtă vreme?

— De vreo doi ani... E la Detaşamentele de muncă.

— Acolo e? Da’ de ce e acolo? E chiabur?

Am tăcut. Ce să mai spun? Am tăcut.

Preşu s-a uitat lung la mine şi n-a insistat. Nu ştiu, poate i-a fost milă.

— Stai cuminte, a zis el. Las’ că aranjăm noi. Tu ţine-te de treabă.

În memoria mea, puţine imagini sunt mai pozitive decât a lui Iordache Marin. Între virtuţile umane, bunătatea ocupă fără îndoială primul loc. Trebuie să trăieşti mult ca să înţelegi corect ierarhia lor. Am trăit mult, mă apropii de optzeci de ani.

Mi-am reînceput docil programul obişnuit, alternând şedinţele de lucru la fabrică cu cele de-acasă şi cu cele de pe unde mai eram trimisă. Între timp însă, Pascal a fost supus unei încercări a cărei gravitate n-am măsurat-o decât retrospectiv. „*Am o umflătură la mâna dreaptă (degete*) *care mă face să mă întreb cum voi lucra de-aci înainte şi, în acelaşi timp, dacă nu cumva visurile mele pianistice se pot spulbera pe această cale.*” Timp de câteva zile, corespondenţa noastră se întrerupe, dar angoasa mea e calmată de veştile liniştitoare ale lui Mircea. Adevărul e că situaţia este mult mai gravă decât mi se spune. Ultimele două săptămâni din septembrie, Pascal le-a petrecut în spital: l-a alertat pe Mircea prea târziu. Tot antebraţul i s-a umflat, roşu, până la cot. Riscă invalidarea mâinii, iar dacă ar mai fi trecut o zi, două, chiar septicemia. Mircea îl conduce la directorul spitalului de adulţi, doctorul Rădulescu, chirurg el însuşi. Acesta îl internează imediat şi-l operează a doua zi, făcându-i o incizie între degete, apoi îi

administrează doze generoase de penicilină. Mircea vine să-l vadă zilnic şi-l răsfaţă cu alimente întăritoare. Iar mie mi se prezintă totul ca o întâmplare trecută: am putut măsura pericolul abia după ce el fusese îndepărtat. Pentru această ipocrizie, le sunt şi astăzi recunoscătoare tuturor din adâncul inimii. Dar spaima, chiar şi retrospectivă, a rămas. De câte ori am imaginat ce ar fi fost pentru Pascal renunţarea la pian, în acel moment al evoluţiei sale, m-am cutremurat.

Toţi ne întrebăm ce este întâmplare şi ce este destin, încercând să înţelegem ceea ce e încă interzis minţilor noastre. Cum se face că Mircea şi Pascal, doi bucureşteni, au ajuns amândoi în Moldova, ba chiar la doisprezece kilometri unul de altul, legaţi împreună de un drum pe care, la nevoie, îl puteau face chiar pe jos?

După ieşirea din spital, doctorul Rădulescu i-a acordat lui Pascal un concediu medical de două săptămâni pe care l-am petrecut, bineînţeles, împreună, în camera întunecoasă şi salvatoare din bulevardul Dimitrov.

*

Concediul de refacere al lui Pascal a cuprins mai multe întâmplări, foarte diferite unele de altele. Mai întâi, simplul fapt că-l aveam în faţa ochilor, întreg şi vindecat, era o bucurie de care eram recunoscători în fiece clipă. Apoi, se hotărâse ca în timpul când se afla cu noi să fie celebrată cununia religioasă a Martei şi a lui Mircea.

Sărbătorirea religioasă a nunţilor era interzisă în vremea aceea, cel puţin în Bucureşti; nu ştiu cum se petreceau lucrurile la ţară. Totuşi, în ciuda faptului că erau atâţia preoţi în închisoare (vorbesc aici şi de preoţii ortodocşi), rămâneau afară destui slujitori credincioşi ai tradiţiei, dispuşi să săvârşească în biserici, cu uşile închise, ceremoniile cuvenite ale căsătoriei sau botezului. Curajosul cu care s-au înţeles viitorii miri slujea la Biserica Popa Chiţu şi-l chema A. Văideanu. Nuni au fost Ghighi şi Camil Petrescu. Totul s-a petrecut desigur în haine de stradă, spre sfârşitul dimineţii, şi a durat relativ puţin. În întunericul marii biserici pustii nu se aflau, ca nuntaşi, decât fratele

miresei, Pascal, şi sora mirelui, Doina Soare: trebuia păstrat secretul, iar în afara zidurilor să nu răzbată nici un sunet. În ultimul moment, ceremonia a fost avansată cu o zi din cauza unor obligaţii ale lui Camil, iar eu, fiind la fabrică, n-am putut fi anunţată la timp. Seara, am fost cu toţii la Camil la masă. Nu am aproape nici o amintire de atunci, dar slujba oficiată consfinţea una din marile, adâncile noastre bucurii. Ştiam că prin plecarea Martei îmi pierdeam sora şi prietena ultimilor ani, cea cu care împărţisem, mai mult decât cu oricine, grijile şi bucuriile zilelor, dar reunirea ei cu Mircea era mai însemnată decât orice.

Tristeţile şi bucuriile sunt atât de strâns amestecate în vieţile noastre, încât ar părea nefiresc să le izolezi pe unele de celelalte. În chiar acele zile de septembrie când Pascal fusese în spital, Marta şi cu mine urmăream, cu inima strânsă, stingerea înceată a lui madame Marie. În timpul pregătirilor de mutare la Tecuci, ea a suferit o congestie cerebrală care, după prima săptămână, s-a agravat dramatic. A fost necesară o internare în spital, deşi doctorii nu prea ne dădeau mari speranţe. Şi-a revenit totuşi un pic: în ultima mea vizită la spital vorbisem cu ea, mă înţelesese şi mi s-a părut că, încet, încet, lucrurile ar fi putut să se îndrepte. Bunătatea şi blândeţea ei nu se dezminţiseră în toţi acei ani de încercare, nici devotamentul ei absolut faţă de Marta. Două luni mai târziu, în noiembrie, ea şi-a încheiat însă drumul pământesc la Tecuci, iar Pascal s-a putut afla alături de Marta în timpul ultimei slujbe. „Neînchipuit de mică şi de slabă”, cum scrie el, cea care în multe privinţe le slujise drept mamă părea să se fi retras din viaţa lor discret, în vârful picioarelor, ca un semn al necesarei şi definitivei lor despărţiri de copilărie.

Cât despre părinţii mei, situaţia lor rămânea confuză şi mare parte din anxietatea care-mi întuneca zilele îşi avea izvorul în grija pentru ei. După numirea tatei la policlinica din Slatina, unde era bine văzut, se iveau acum tot felul de greutăţi. Sfatul popular din Slatina insista pe lângă cel din Olteniţa ca să-i elibereze actele necesare pentru repartizarea definitivă a locuinţei de către Spaţiul locativ, dar răspunsul întârzia fără explicaţii. Poate ca o soluţie intermediară, în septembrie îl trimiseseră pe tata la

Bucureşti, timp de patru săptămâni, la un „curs de specializare” care ne-a permis să mai stăm împreună. Între timp, mama s-a mai dus pe la Olteniţa, încercând să deblocheze acele hârtii. Nu primea decât răspunsuri evazive şi situaţia asta ne îngrijora pe toţi. Amândoi se întorseseră la Slatina, iar Pascal se afla în Bucureşti în cadrul acelui concediu medical de care am vorbit, când într-o după-masă, pe la şase, am auzit o bătaie în uşa care dădea direct în odaia noastră. Am deschis – şi în uşă a apărut tata, dar în spatele lui se afla un miliţian.

E foarte greu astăzi, după ce imaginea miliţianului s-a banalizat, să ne amintim ce impresie înfricoşătoare făcea pe atunci uniforma impozantă, pe care încă n-o deosebeam bine de a securiştilor (care de altfel umblau mai mult în civil). Când tata l-a poftit să stea jos ne-am aşezat şi noi, aşteptând nişte explicaţii care nu veneau. După un timp, omul a cerut un pahar cu apă şi mi-am dat seama atunci că n-aveam ce să-i ofer mai mult – n-aveam cafea, n-aveam vin, cel mult o felie de pâine goală – şi, într-un sfârşit, el a rupt tăcerea aceea stânjenitoare şi ne-a explicat că avea datoria să-l trimită pe tata „la urmă”. Asta însemna, după câte am înţeles, că tata era nevoit să se întoarcă la Olteniţa. Dacă avea de gând să-l ducă chiar atunci, nu era clar. S-a dovedit că a fost un om de suflet sau, poate, se înţeleseseră în trenul de la Slatina la Bucureşti. Era vineri seara şi tata se angajase ferm să se prezinte la Olteniţa luni dimineaţa. Miliţianul a mai stat puţin, nu cred că am mai schimbat vreo vorbă, apoi a plecat.

Toată întâmplarea avea ceva straniu, greu de explicat, dar am încercat s-o luăm cât mai firesc. Tata a aranjat să-şi petreacă cele două nopţi la unul din verii mei – probabil la Mişu. Pe el şi pe Nicu îi vedeam destul de des, pentru că aveau copii mici, unul un băieţel, altul două fete, şi mă bucuram de existenţa şi de gingăşia lor, cu gândul la vremea când voi putea ţine şi eu în braţe o mică minune vie, caldă, cu piele mătăsoasă şi gânduri inexplicabile, dincolo de o frunte largă şi de nişte ochi care n-ar şti încă să exprime mare lucru.

Tata a plecat la Olteniţa, aşa cum fusese convenit, luni dimineaţa, iar marţi a fost arestat.

Noi n-am aflat imediat. Marţi seara, mă despărţisem de Pascal la gară, pe un peron întunecat şi ud de ploaie. A doua zi, Veronica a sunat-o la telefon pe mama, chemând-o la Olteniţa fără mari explicaţii, iar ea ne-a povestit cele întâmplate doar vineri, când s-a întors în Bucureşti. Tata fusese luat cu ce avea pe el – între altele un pulover al lui Pascal – şi ea a fost chemată peste vreo trei săptămâni la Ministerul de Interne ca să-i ducă nişte haine. (La sfatul lui Mişu, depusesem cereri la Procuratură, pentru primirea cărora umblasem vreo trei zile.) Se apropia marea sărbătoare de 7 noiembrie; în acel an am avut liber şi în ziua de opt, care cădea într-o sâmbătă. Am întrebuinţat cele două zile libere ca să merg la Slatina, unde să fac un pic de ordine, să împachetez şi să aduc câte ceva.

Nu mi-ar fi rămas, probabil, decât o vagă amintire despre acea zi dacă n-aş fi cedat nervos într-o scrisoare către Pascal:

„Îţi scriu de la Slatina, dragă, unde am trăit azi una din cele mai dureroase zile care mi-au fost date. În casa asta singuratecă am intrat ca un gropar, cu gândul să strâng cât mai repede ce am de strâns şi să fug înapoi. Totuşi treaba a fost mai plină de suferinţă decât oricare alta, de multă vreme, poate ca niciodată. Lucrurile erau toate vii – ceaşca de cafea cu lapte pe masă, patul neaşezat, ochelarii şi cartea pe noptieră – o, dragă, nu mai pot! Plâng de un ceas ca un copil şi nu pot să mă stăpânesc. Stai să mai aprind o ţigară – e poate a zecea. Acum e probabil cinci după-masa. Vecina mi-a adus la prânz ochiuri şi pâine de casă şi salată de vinete. Am terminat aproape bagajele cu lucrurile lor de iarnă şi mă întreb cum am să le duc la gară. Am băgat în cufere cam tot ce am găsit pe afară, ca eventuala lichidare să ne fie mai uşoară. Oficiul se interesează zilnic de casă, iar mutarea mamei nefiind, probabil, încă făcută, va trebui poate foarte curând să scoatem totul. Îmi revin în minte, extrem de vii, zilele calde de vară petrecute aici, lungile discuţii cu mama, Huxley-ul citit în după-amiezile de arşiţă, mesele de seară în trei, lângă fereastra deschisă, şi poza tatei pe butoiul de lângă zorele. I-am strâns lucrurile – tot cele de acum doi ani, peticite, murdare, de la Cernavodă, şi

le-am pus în lădiţa militărească pe care i-a făcut-o un om bun acolo.

Nu-mi închipuiam că un dulap cu provizii poate să fie ceva atât de patetic. Toate punguliţele mamei cu orez, ceai, zahăr, griş, stau acolo ca zeci de dinţi ascuţiţi pentru toate gândurile mele. Dacă aşezarea asta n-ar fi fost atât de umilă, atât de sărăcăcios şi simplu gospodărească, atât de nemijlocit omenească, poate că oprirea ei bruscă din viaţă, risipirea ei nemiloasă n-ar fi părut atât de aspră. Dar aşa cum este, cu toţi anii de fugărire, lipsă şi suferinţă pe care-i aminteşte din trecut, cu aparenţa ei înduioşătoare de popas neîngăduit, de liman dorit şi firav, peste care s-a aşternut iarăşi năpasta – e îngrozitor de dureroasă.

Ştiu că mâine are să-mi treacă, ştiu că sunt alţii mai nenorociţi decât mine, că liniştea şi limpezimea fiecăruia dintre noi e chezăşia încrederii celorlalţi, – că va veni iarăşi clipa de împăcare creştinească şi pură cu viaţa – dar – trupul e neputincios – şi uneori îmi vine să plâng un ceas, două, cu hohote mari, ca să las să se scurgă din mine toată amărăciunea şi să pot să răsuflu iarăşi. Astă-seară e una in clipele astea, şi n-am ce-i face. Nu te întrista pentru mine şi nu mă împovăra – mă voi ridica singură, întru Domnul, mai curând decât cred poate şi eu – pentru că nu există nici o putere mai mare decât dragostea, care e viaţă, credinţă şi voinţă. Noapte bună, dragă! Pace ţie şi nouă tuturor."

Pascal îmi va răspunde cu tristeţe, cu înţelepciune şi curaj. Ce putea face? Ştia prea bine cum e să-ţi fie înghiţit părintele în acel hău. Despre tatăl lui se împlineau în chiar acea lună patru ani de când nu mai ştia nimic. „*Ce ne va fi dat, numai Domnul ştie, însă datoria noastră e să fim aceiaşi până la capăt – oameni întregi, pe care viaţa îi încearcă, dar nu-i poate frânge.*"

Dar eu rămăsesem vulnerabilă, şi dovada am avut-o foarte curând: tovarăşul Sasu, de la cadre, alertat de superiorul său de la Minister, m-a chemat în biroul său şi mi-a cerut, foarte distant, o autobiografie în care de data asta „să spun totul".

Eu nu ascunsesem nimic, de vreme ce ştiam cât de mult se discutase angajarea mea şi că fusesem acceptată doar

în speranţa că mă voi „regenera”. Dar se vede că despre toate astea nu rămăseseră urme scrise.

Secretara lui, o fiinţă slabă, între două vârste, a ieşit cu mine pe săliţă şi m-a sfătuit să arăt că n-am pomenit nimic despre tatăl lui Pascal pentru că nu fusesem întrebată despre socri. Pe vremea aceea, în formularele pe care le completasem, această rubrică încă nu figura.

Sfatul era foarte bun şi ar fi fost înţelept să-l urmez. În ochii mei însă, o funcţionară de la cadre nu mai era un om, ci un duşman obiectiv. Nu-mi imaginam că atitudinea ei ar putea fi binevoitoare şi nici că le-aş fi simplificat chiar şi poziţia lor. Eram chircită în mine ca o păstaie uscată. Gravitatea problemei, aşa cum o vedeam eu, era că între timp fusese arestat şi tata. Oricum aş fi făcut, tot ascundeam ceva.

Am cerut părerea unuia dintre prietenii mei vechi. I-am spus despre arestarea tatei şi l-am întrebat ce să fac. Aveam de gând să spun că e medic la Slatina, dar dacă Sasu ar fi verificat acolo, fie şi printr-un simplu telefon, n-ar fi aflat situaţia reală? Şi iar ieşea că „am ascuns partidului” ce n-ar fi trebuit să-i ascund.

Fostul meu prieten s-a retras speriat şi mi-a spus că nu-mi poate da nici un sfat, să fac cum cred eu că e mai bine. Mai ciudat mi s-a părut că începând din clipa aceea m-a ocolit sistematic, chiar şi când ne întâlneam pe culoar. Mi-am dat pe atunci mai multe explicaţii, dar nu pe cea reală, pe care am aflat-o mulţi ani mai târziu: se pare că el nu mai era în nici un fel un om liber, pentru că semnase faimosul „pact cu diavolul”. Aşa stând lucrurile, evitând să fim văzuţi împreună, se apăra şi el şi mă ferea şi pe mine.

Lăsată de capul meu, am ales cea mai proastă soluţie cu putinţă: am scris în autobiografie că tata făcuse politică ţărănistă, că fusese deputat şi senator, şi am încheiat cu o frază autocritică inspirată din retorica şedinţelor. Această nouă informaţie, adăugată celei despre Aurelian Bentoiu, transforma dosarul meu într-un act de acuzare definitiv, întocmit cu propria mea mână.

*

Momentul în care clachezi e totdeauna dizgraţios. Dar n-aş fi vrut să las impresia că am rezistat eroic. Am avut destule momente de slăbiciune şi deznădejde. Valorile creştine au fost cele care mi-au dat putere, ca şi nouă tuturor. Trebuie să fi fost încercat până la limita puterilor tale ca să înţelegi cum se adânceşte credinţa, ce înseamnă să fii smerit, cum reînvie nădejdea şi cu ce recunoştinţă întâmpini pacea, când ţi-e dată din nou.

Pe cei ce trăiesc sub o dictatură, loviturile ei nu-i scutesc de încercările omeneşti obişnuite: boli, eşecuri, despărţiri definitive, prilejuite de moarte. Acestea se succed în ritmul obişnuit, chiar dacă pe deasupra lor există o apăsare constantă, o ameninţare surdă care îţi înlănţuie energia. Asistasem cu toţii, de pildă, la înmormântarea unui coleg de la Zorile, un băiat de douăzeci şi cinci de ani pe care-l secerase o boală de inimă. Îmi reapăreau ades în minte imaginile părinţilor şi a tinerei văduve, când mă părăsea curajul. Îmi repetam că acestea erau nenorocirile adevărate; restul, chiar dacă nu era floare la ureche, era oricum mai suportabil.

Aveam aproape douăzeci şi şase de ani şi nu realizasem nimic, dar, în ciuda opreliştilor, Pascal şi cu mine înaintam în timp împreună, păstrând acelaşi pas. Fără scrisorile lui din acel ultim an de cătănie, nici nu ştiu cum aş fi rezistat. Tonul lor fusese sobru câtă vreme erau adresate în acelaşi timp Martei şi mie, dar acum, când rămăsesem singură, erau adevărate scrisori de dragoste. Mă minunam cum reuşea să exprime stări de suflet atât de fine şi adânci, cu aceeaşi delicată limpezime cu care îşi formula gândurile abstracte. Nu-l luam, desigur, în serios când încerca să mă descrie ca pe o fiinţă cu nu ştiu câte înzestrări, cu atât mai mult cu cât fusesem nevoită să-mi recunosc slăbiciunea în atâtea ocazii. Eram doar, o ştiam, „*die entfernte Geliebte*”, iubita îndepărtată care în fiinţa ei de neatins concentrează toată frumuseţea lumii. Dar şirul scrisorilor, regularitatea şi amănunţimea lor, dăruirea din ele îmi luminau zilele şi mă însoţeau pe drum ca un şnur tainic de mătase, mereu la îndemâna mâinii când aş fi fost în primejdie să mă împiedic sau să mă rătăcesc.

*

Reamintirea este o operaţie plină de pericole. Memoria noastră a păstrat tot, chiar dacă la suprafaţă se află versiuni simplificate ale întâmplărilor; detaliile sunt date la o parte; la fel, imaginile mai rar solicitate, fără legătură cu prezentul, se dovedesc până la urmă inutile. Altfel nici n-am putea trăi. Dar într-o reînviere sistematică a amintirilor, aşa cum încerc s-o practic aici, apar greutăţi şi pericole nebănuite. Memoria nu-ţi prezintă, despre propriul tău trecut, desene cu contururi limpezi, ci imagini colorate, încărcate cu stări emoţionale puternice, surprinzătoare şi nu întotdeauna agreabile (cele agreabile ne sunt mai familiare, pentru că le evocăm mai des). Am tot pregetat să scriu acest text, bănuind cât de penibile vor fi reevocările. Retrăirea *fricii*, pe care am descris-o aici, m-a cufundat într-o lungă şi amară meditaţie. E clar că experienţele de atunci m-au modelat, şi i-au modelat pe mulţi, într-un anume fel; e clar că cei din generaţia mea, cu deosebire, au experimentat frica în fel şi fel de ocazii, pe oricare din treptele societăţii s-ar fi aflat. În ceea ce mă priveşte, mărturisesc că nu numai n-am devenit imună, ci dimpotrivă, că frica a devenit oarecum o prezenţă constantă, rămasă în preajma conştiinţei şi gata oricând să se reactiveze. Viaţa de funcţionar nu este dintre cele mai grele, şi totuşi, dintre prietenele mele, cele care au fost funcţionare şi cu care am vorbit mi-au evocat toate, cu un tremur în glas şi o retrospectivă înfiorare, zilele de groază în care se citea lista sau se distribuiau plicurile care consemnau periodic desfacerea contractului de muncă. Că era vorba de „epurări”, de „comprimări” sau de „restructurări”, riscul era acelaşi (să nu uităm că nu exista indemnizaţie de şomaj!): nu doar de a-ţi pierde întreg venitul, de vreme ce nu mai exista altă sursă de câştig, ci mai ales cel de a fi oarecum expulzat din viaţa normală. Cine nu era „încadrat” nu avea nici un drept, nici cartelă, nici lemne, nici chiar locuinţă. La fabrică, în anii din urmă bătusem şi eu la maşină asemenea liste (în ultimele două, din cauza antisemitismului stalinist, procentul de nume

evreieşti fusese nefiresc de mare). Acum riscam să-mi văd sau să-mi aud şi numele meu.

În acest text, mi-am impus să nu povestesc decât lucruri trăite fie de mine, fie de cei foarte apropiaţi, şi să verific cât pot de atent informaţiile cu caracter general. Refuzând să fac din el o operă de imaginaţie, m-am obligat implicit să nu depăşesc limitele scrierii unui document, şi ca atare să zăbovesc asupra fiecărei situaţii, căutând totodată să-i verific datele şi să mi-o explic. De ce m-am supus acestei încercări? Dintre multele explicaţii posibile – conştiinţa că te numeri printre tot mai puţinii martori în viaţă; datoria faţă de cei ce nu mai sunt; rugămintea unora dintre cititorii primei părţi – cred că determinantă a fost nevoia mea constantă, adâncă, de *a înţelege.* „Da' de ce te uiţi?" aveau să mă întrebe mult mai târziu unii prieteni când mă vedeau încremenită în faţa televizorului, privind ca hipnotizată imaginile Congreselor din anii '80, în care bărbaţi şi femei, cu îndeletniciri importante, stăteau nemişcaţi în scaunele lor şi se ridicau în picioare de câte treizeci, patruzeci de ori pe şedinţă, aplaudând minute în şir şi scandând ritmic câte un nume sau câte un slogan, el însuşi aberant la culme, după care se aşezau la loc. „Cum se poate?", îmi ziceam eu tot aşteptând să mă trezesc, „nu se poate să fie adevărat!". Dar era.

Tot ce a fost atunci posibil în anii ceauşismului – sărăcirea ţării, izolarea ei, abrutizarea minţilor şi conştiinţelor prin selecţionarea şi prelucrarea informaţiei, decapitarea populaţiei prin emigrarea celor mai isteţi şi mai curajoşi, o sumă de alte lucruri pe care nu le mai enumăr – toate îşi au izvorul în anii 1945–1952, despre care am vorbit până aici. Atunci a fost implantat sistemul în toată perfecţiunea sa – iar între ţările din Est, noi suntem singura în fruntea căreia s-au succedat, fără întrerupere, timp de patruzeci şi cinci de ani, doi stalinişti care n-au adus acestuia, în esenţa lui, nici o modificare.

Prinşi într-o grilă de linii de supraveghere din care nu puteau ieşi – biroul de populaţie, cartea de imobil, dosarul de cadre, dosarul de securitate, mai târziu paşaportul –, asociată cu închiderea ermetică a graniţelor, şi într-un program de lucru uniform de opt ore pe zi şi şase zile pe

săptămână, plus şedinţele, oamenii s-au instalat într-o viaţă de o extremă monotonie, din care spontaneitatea comportării dispăruse cu totul. Să adăugăm că schimbarea domiciliului, divorţul, mutarea în altă întreprindere sau altă localitate deveniseră, tărăgănate dinadins de autorităţi, operaţii atât de complicate, încât oamenii renunţau la ele din simplă înţelepciune practică.

În schimb, într-o societate atât de riguros organizată, autoritatea păstrează asupra întregii populaţii un control continuu şi cât se poate de eficient. Pe planul delictelor şi al crimelor obişnuite, este desigur un avantaj important; niciodată străzile capitalei n-au fost mai sigure decât pe vremea comunismului, în care n-au existat probleme de droguri şi multă vreme te-ai putut plimba liniştit, cel puţin pe străduţele din centru, până la miezul nopţii. Nu însă când au început economiile de curent electric, asociate cu amnistiile periodice pentru deţinuţii de drept comun. Căci autoritatea şi-a păstrat dreptul de a lua măsuri de ordin general care anulau multe drepturi aparent câştigate şi modificau multe destine: astfel a fost de pildă închiderea a zece oraşe mari, inclusiv a capitalei, în care nu te mai puteai stabili; astfel ar fi fost cea despre iminenţa căreia se zvonea periodic, anume că persoanele fără ocupaţie şi bătrânii trecuţi de o anumită vârstă vor fi strămutaţi în afara oraşelor. Permanentizarea controlului la care s-a văzut supus fiecare în tot cursul vieţii a dus la acea pasivitate, acea acceptare a grotescului în viaţa publică, acea resemnare generală care a caracterizat epoca Ceauşescu, mai puţin sângeroasă, în schimb, decât cea care a precedat-o.

*

„Visul de aur al omenirii” este o realitate. De mii şi mii de ani au existat visători care au închipuit în mintea lor alcătuiri sociale în care fiecare om să cunoască fericirea (mitul paradisului terestru include şi fericirea animalelor). În beatitudinea creată de propria lor imaginaţie, de simetria liniştitoare a utopiilor, ei uită de natura relativă a omului şi a condiţiei sale, de faptul că, în sufletele noastre complexe

şi în minţile noastre încă atât de slabe, bunele intenţii coexistă de atâtea ori cu patima de putere, cruzimea, răzbunările obsesionale. Revoluţionarii sunt visători care, prin temperament sau pasiune, refuză să aibă răbdare sau să încerce să aplice ameliorările una câte una. Ei imaginează legi care li se par mai înţelepte decât toate cele cunoscute, le reunesc în structuri încă neîncercate şi, construindu-şi în minte societatea ideală, se îndrăgostesc de ea atât de puternic încât sunt gata de orice, dar absolut orice, ca s-o instaureze imediat în realitatea concretă. Cu cât sunt mai activi, cu atât se arată mai avizi de răspunderi concrete; dacă ambiţiile lor sunt mari, ei se închipuie cu voluptate în rândurile conducătorilor; dacă sunt altruişti, nu stau locului de nerăbdarea de a se devota cauzei. Iar mijloacele de comunicare moderne sunt atât de eficiente, încât transformarea visului în realitate e tot mai uşor posibilă. O singură generaţie poate asista la formularea visului şi la trecerea sa în faptă: nici o verificare a teoriei nu mai are timp să se înfăptuiască. Mijloacele ies din atenţia visătorilor, care, devenind revoluţionari, mătură cu palma orice obstacol şi orice îndoială: scopul e atât de fascinant, atât de aproape şi strălucirea sa atât de orbitoare, încât de o etică a mijloacelor n-are nimeni timp să se ocupe. Orice, numai să reuşim. Iar primul pas este să distrugem tot ce ne stă în cale – în primul rând biserici, hotare şi oameni. Revoluţionarii n-au, nu pot avea răbdarea şi abnegaţia reformistului care încearcă să amelioreze câte un neajuns izolat, încercând pentru el diferite remedii, fără să dorească dispariţia întregului. Nu, visătorul şef, ca să-i spunem aşa, vrea totul – „să facem totul” –, şi anume dacă se poate într-o singură generaţie, ca să se poată bucura el însuşi de succes, cât timp mai este în viaţă.

Iar generaţia noastră se pomenise contemporană cu mulţi dintre aceşti visători, unii numiţi „de dreapta”, alţii numiţi „de stânga”. Câţiva dispăruseră de pe faţa pământului, dar alţii îşi continuau programul, continuau „să facă totul” nu numai într-o singură ţară, ci în mai multe. Ura era motorul nu doar mărturisit, ci cultivat, al întregii lor activităţi. Programul de acţiune rămânea simplu: ca să construieşti ceva într-un anume loc, trebuie să-l cureţi de ce s-ar afla pe

el, iar apoi să te apuci să ridici ziduri noi, despre care nimeni nu ştia prea bine cum vor arăta. Nici chiar ei.

În 1952, vedeam cu toţii destul de clar toate acestea. Acţiunea de dărâmare, distrugere şi suprimare a vechii societăţi era aproape sfârşită. Supravieţuitorii, aflaţi în închisori sau într-o cu totul relativă libertate, trebuiau bine struniţi, deşi nu mai reprezentau cine ştie ce pericol. Marea masă gâfâia, mânată cu biciul, aiurită de vorbe, şi părea că nu aspiră decât la un ceas de somn în plus, cam aşa cum se întâmpla cu mine.

Aveam şi eu, pe atunci, un „vis de aur” al societăţii ideale, care mi se părea firesc şi simplu, la mintea cocoşului cum se spune, dar care era, probabil, încă mai donchişotesc (e drept, însă, că nu-l impuneam nimănui). Îmi spuneam că viaţa nu poate să ne fie dată decât ca să devenim mai buni. Dacă fiecare ar gândi aşa (verificare kantiană!), în câteva generaţii s-ar ameliora sensibil raporturile sociale. În mintea mea, fiecare era dator să lucreze asupra sa în acest sens, cu toate greutăţile (uriaşe) pe care cu siguranţă avea să le întâmpine. Cel mai greu era să determini ce e aceea „bun”: mai învăţat, fără îndoială, dar şi mai stăpânit, mai generos, mai altruist, mai vesel. Alegerea calităţilor era un joc inepuizabil al imaginaţiei, care cerea răbdare şi discernământ. Apoi, dintr-odată, toată această filozofie mi se părea ridicol de naivă şi mă opream din vis, dar după câtva timp eram nevoită să-l reiau din nou. Oricum, nu reuşeam să văd realitatea fiinţei umane decât pe plan individual. Toate „grupările” din care făceam parte – familie, naţiune, clasă, generaţie, profesiune şi aşa mai departe – se schimbau, îşi modificau contururile, se topeau unele într-altele, pe când omul trecea dintr-o grupare într-alta rămânând el însuşi, ireductibil, în faţa vieţii şi a morţii. Fiecare din noi era o lume întreagă, cu legile ei; nu sunt pe lume două frunze la fel, darmite doi oameni. Efortul de a deveni „mai bun” e atât de epuizant, încât mai mult ca sigur că vom muri fără să fi realizat cine ştie ce, dar cel puţin vom fi încercat şi poate că puţin, foarte puţin, vom fi micşorat marea distanţă care ne desparte de ţel. Iar dacă nu ne vom ruşina să spunem aceste fraze simple, putem spera că în clipa sfârşitului ne vom fi apropiat, fie şi puţin,

foarte puţin, de acel punct ideal şi ne vom fi învăţat copiii să facă la fel.

Da, îmi repetam eu, dacă toată lumea ar adopta acest program n-ar mai fi atâta ură, nimeni n-ar dori răul nimănui şi, ca pe un ring de dans, s-ar sili fiecare să execute figuri frumoase fără să-i lovească pe ceilalţi. Dar pentru asta trebuie să fii liber în mişcări, îmi spuneam deodată şi mă trezeam din vis cu un fel de spaimă. Toate astea sunt prostii, nu există nici un ring de dans şi nici o muzică. Există o cumplită apăsare în jurul tuturor şi nimeni nu se poate mişca decât aşa cum i se comandă. Facem un fel de figuri de gimnastică aspre, dure, până ce ni se dă voie să plecăm acasă sau picăm de oboseală. Din ce e făcută această apăsare? Din frică, întâi de toate. O experimentasem de curând. Şi din aceea că, deşi nu prea ne dăm seama de asta, în fapt suntem legaţi: parcă ni s-ar fi înfăşurat tuturor o frânghie în jurul corpului, de la glezne până la umeri, cu toate că ni se cere să ne mişcăm. Şi din limitele condiţiei umane: ni se face foame, somn, urât, îngheţăm de frig, iar când ne agităm, rosăturile frânghiilor devin şi mai dureroase. Atunci cedăm, stăm cuminţi, nemişcaţi. Şi timpul trece.

Apoi, dintr-odată, îmi pierdeam răbdarea şi mă înfuriam. Imaginea frânghiilor dispărea şi-mi vedeam mişcările libere. În definitiv, eram încă tânără, şi n-aveam decât o singură viaţă. Voiam să ştiu, să aflu, să văd. Nu mi se arăta decât o faţă a lucrurilor. Voiam să călătoresc, să aflu ce mai e pe lume dincolo de ograda în care mă găseam, să privesc mai de aproape, cu un ochi de adult, acea ţară îndepărtată care era puţin şi a mea, să învăţ a gândi şi a scrie în acea limbă fascinantă care e a ei, să cunosc şi alte feluri de a trăi şi de a fi, nu neapărat mai bune decât ale noastre, dar diferite. Nu era voie. Voiam măcar o baie în care să mă spăl, dar nu era posibil. Voiam să pot conta pe timpul meu liber, nu să asist ca un animal împăiat la câte o şedinţă în fiecare zi. Voiam, de fapt, să-mi organizez altfel întreaga existenţă, studiile, devenirea, programul. Nu puteam. Voiam pur şi simplu să-mi văd iubitul ochi în ochi, să stau de vorbă cu el când mă descumpăneam, să mă ia în braţe ca să nu plâng, dar nu era îngăduit. Voiam să-i ştiu pe părinţi şi pe cei dragi

în siguranţă, şi-i vedeam hăituiţi de colo, colo. Voiam, voiam... N-aveam dreptul să vreau. Execută-ţi programul de gimnastică şi taci din gură. Imită figurile pe care le fac ceilalţi. Termină odată cu teoriile. Şi vezi că poate să fie şi mai rău.

Aşa mi se încheiau unele zile, după care adormeam.

*

Alteori începeam să sper. Nu, desigur, într-o imposibilă eliberare a ţării, ci dimpotrivă, oricât ar părea de ciudat, într-o realitate care să confirme justeţea măsurilor care ne chinuiau. Cel puţin, atâtea sacrificii să nu fi fost zadarnice. Poate că totuşi va fi mai bine, îmi ziceam, poate că totuşi, aşa cum spun ei, lucrurile se vor îmbunătăţi. Cândva, cândva. Există totuşi un sâmbure generos în toate aceste raţionamente strâmbe, în toată această inumană agresivitate! Sărăcie a fost prea multă pe aceste meleaguri. Părinţii noştri au vrut să orânduiască nişte lucruri, au crezut în anume principii şi n-au reuşit decât în parte. Poate că cei de acum vor avea mai mult noroc. Să aşteptăm, să le dăm timp...

Timp! În teoria care ni se expunea, fericirea socială promisă în comunism nu putea să apară decât după alte forme de stat intermediare, mult mai pestriţe, dintre care noi o experimentam abia pe prima. O singură generaţie n-avea nici un fel de şansă. Era mai bine să nu ne gândim la toate astea. Era mai bine să nu gândim deloc.

Câteva decenii mai târziu, în epoca lui Ceauşescu, mă urmărea ideea că umanitatea tinde tot mai insistent să adopte modelul societăţilor de insecte. Termitele, furnicile, albinele sunt societăţi dictatoriale şi colectiviste. Ele subzistă ca atare de sute de milioane de ani. Dacă omenirea ar adopta unul din modelele lor, ar dăinui în timp tot ca şi ele. În schimb, n-ar mai exista nici un Rafael, nici un Homer, nici un Mozart – nici un Isus – şi nici o devenire sau doar una atât de lentă, încât nimeni n-ar mai fi în stare s-o observe. Poate că „visul de aur” al multora seamănă cu aşa ceva. Poate că viitorul va semăna cu el.

Uneori mă uitam la portretele oficiale ale conducătorilor – români şi sovietici – cu un fel de perplexitate. Despre ai noştri nu ştiam decât nişte nume, iar pozele lor erau inexpresive. Cei care fuseseră de curând eliminaţi păreau a fi avut mai multă personalitate, şi poate că tocmai de aceea o păţiseră. Pătrăşcanu era aproape uitat. Oricum, era limpede că toţi ai noştri, ca şi cei din celelalte democraţii populare, nu făceau decât să execute ordinele transmise de la centrul moscovit. Enigma centrală, izvorul acelei realităţi nemaiîntâlnite în istorie, se afla acolo.

În singurătate mă întrebam uneori, cu o acceptată naivitate, „care era tonul" în care se petreceau reuniunile la vârful absolut al sistemului, adică între Stalin şi colaboratorii săi apropiaţi, dintre care unii îi erau prieteni sau cel puţin camarazi, din tinereţe. Discutau ei oare „pe faţă", ca între gangsteri, spunând lucrurilor pe nume? Astăzi, şi copiii ştiu mai multe despre Mafie decât ştiam eu atunci, dar câteva filme americane ne permiteau totuşi s-o evocăm: un ton dur, foarte puţine cuvinte, pistolul la îndemână. Nu, nu se potrivea deloc. Aici aveam de a face cu un discurs oficial, lung şi foarte amănunţit, cu teorii şi principii. Să-l fi practicat şi când rămâneau doar între ei? Părea improbabil, dar nici „pe faţă" nu se putea... Adevărul e că, în privinţa asta, realitatea întrecea cu adevărat orice închipuire. Nimeni, înainte de a o fi aflat, nu şi l-ar fi putut închipui pe Stalin ordonându-i lui Hruşciov sau lui Voroşilov, la ospeţe, să joace căzăceasca şi nici semnând pentru Ejov liste globale cu câteva mii de execuţii capitale pe zi.

*

Într-o dimineaţă, la fabrică, pe când băteam la maşina cu carul mare şi eram, ca de obicei, cu ochii pe textul imprimat, toate literele de pe pagină au pornit-o în diagonală spre colţul din dreapta sus, într-o lunecare aproape graţioasă, şi m-am simţit dispărând. Am întins vag o mână ca pentru a cere ajutor şi am început să mă trezesc doar când m-am pomenit dusă pe braţe la cabinetul medical de la parter. A fost primul dintr-o serie de leşinuri care mi-au punctat anul următor şi pe care le-am atribuit

unei serii întregi de cauze (între altele foamea). La începutul anului făcusem o otită gravă, pe care nu mă pricepusem s-o tratez; acum auzul, în urechea dreaptă, dispărea în ritm destul de accelerat şi poate că adaptarea la noua situaţie, o adaptare care a durat câţiva ani de zile, mi-a solicitat organismul peste puterile sale.

Anul fusese greu; se apropia de sfârşit, iar momentele de destindere fuseseră puţine. Fusesem în trei duminici la ştrand; odată la Bragadiru, cu Ily şi cu tante Aline; altă dată la Floreasca, într-o indescriptibilă viermuială de trupuri; în sfârşit, o zi întreagă la Mihăileşti, pe malul Argeşului, împreună cu Mia şi Paul. Cum îi scriam lui Pascal: „*De când ştrandurile civilizate sunt pline, orăşenii năvălesc spre suburbii: Copăceni, Mihăileşti, Buftea, Mogoşoaia, Fundeni sunt nume tot atât de întrebuinţate ca odinioară Predeal sau Sinaia.*" Nu fusesem de mai mult de două ori la cinema; rulau un fel de basme nemţeşti în culori, oarecum distractive, şi s-a dat pe atunci şi o versiune românească a *Nopţii furtunoase*. De fapt, s-a sărbătorit atunci un „an Caragiale", împlinindu-se o sută de ani de la naşterea lui. Două teatre au montat spectacole cu nişte grupaje din *Momente*, a rulat inegalabilul film cu *Vizita* lui Birlic şi cu Beligan în *Lanţul slăbiciunilor*, iar spre sfârşitul anului Dorel, în cadrul teatrului de amatori, avea să fie Catindatul într-un delicios spectacol cu *D'ale carnavalului*, regizat de Rodica Gheorghiu-Aznavorian la Facultatea de Arhitectură şi care a rămas o înduioşătoare amintire pentru toţi cei ce l-au văzut. Al patrulea spectacol la care am asistat, şi cel mai cuceritor, a fost însă *Revizorul* lui Gogol, în care Radu Beligan a făcut o creaţie extraordinară; rolurile secundare, încredinţate unor mari actori, aveau un relief neobişnuit. Bilete de teatru se distribuiau în fabrici prin responsabilii culturali; o practică excelentă, dintre cele pe care „nostalgicii" le evocă pe drept cuvânt cu regret.

Sfârşitul anului, doar cu mama şi cu tante Aline, a fost melancolic şi sărac. Îi trimisesem tatei un pachet, care ne-a fost restituit. Colinde nu se mai cântau de mult; acum fusese interzisă chiar simpla participare a corului la slujbă, iar clopotele n-aveau îngăduinţa să bată. A fost un moment de emoţie extraordinar când am reuşit să prindem la un

post străin nişte sunete de clopot, vesele şi grave, care ne-au întors pentru o clipă în vremuri mai blânde. În schimb, la Doaga, unde recruţii n-au avut nici ei vreo zi liberă de Crăciun, le-a fost acordată una în ajunul Anului Nou. Pascal a putut aşadar să-l sărbătorească la Tecuci, cu Marta şi Mircea: au cântat colinde, au suflat în lumânărele, au prins la radio muzică uşoară şi chiar au dansat!

*

Am fost azi la Biblioteca Academiei ca să regăsesc presa anului 1952. Am cerut *România liberă*, în speranţa că lectura ei va fi mai puţin apăsătoare decât a *Scînteii.* M-am înşelat. Nici o urmă din „Mica Publicitate", aproape nimic despre spectacole sau viaţa culturală din Bucureşti sau din ţară; fotografii la fel de rare, cam una la opt-zece pagini, coloane întregi de limbă de lemn. Şi totuşi parcă transpare mai concret, mai puţin teoretic, ceva din voinţa încrâncenată de a da viaţă unei lumi noi, unor oameni diferiţi, provenind din cei prezenţi care nu se lasă transformaţi destul de uşor şi cărora trebuie să li se arate cu insistenţă ce e rău şi ce e bine, pedepsindu-i pe unii şi recompensându-i pe ceilalţi cu titluri, medalii şi premii. Relaţiile internaţionale par a fi atins o tensiune extremă, între cele patru mari puteri neexistând decât schimburi de note diplomatice (despre tratatul de pace cu Austria, despre cel cu Germania) şi lungi argumentări susţinute acum la ONU de către un reprezentant al Uniunii Sovietice, A.I. Malik, mai puţin colorat şi surprinzător decât fusese Vîşinski. Cât despre prezenţa lui Stalin în aceste pagini, ea este tot mai misterioasă şi, tocmai de aceea, mai impresionantă. Fotografiile sunt în plan fix şi parcă mereu aceleaşi, iar la câte un (foarte rar) interviu răspunde cu monosilabe („Da"; „Nu, nu este"), impresionante ca ale unui oracol.

După frunzărirea a două luni din *România liberă*, m-am întors la *Scînteia*, care este o licoare mult mai concentrată. Şi trebuie să spun că, parcurgându-i foile până la sfârşitul anului 1952, mi-am dat seama că n-am fost niciodată mai

aproape ca atunci de un al treilea război mondial[34]. N-am simţit asta cu claritate în acea vreme. În existenţa noastră, aşa cum era ea – marginală din toate punctele de vedere – unda de şoc ajungea întârziat şi cu mult mai puţină putere decât se făcea simţită în centrul seismelor de partid, cel moscovit şi cel bucureştean. Eram, fiecare din noi, prea prinşi cu rezolvarea problemelor mărunte ale supravieţuirii zilnice şi ale interminabilelor şedinţe. Acum însă, lucrurile se văd destul de bine. Chiar tonul acestui ziar oficial izbeşte din prima clipă, când se vorbeşte despre „*discursul isteric*" al candidatului american la preşedinţie, generalul Eisenhower, prezentat ca „*un candidat nepopular*", sau se titrează o informaţie oarecare cu propoziţia „*Călăul muncitorimii franceze, Jules Moch, în vizită la călăii poporului iugoslav.*" După aceea, despre campania americană pentru alegeri nu se mai pomeneşte aproape nimic, iar anunţul despre reuşita candidatului republican trebuie să fi fost tipărit foarte discret, de vreme ce nu l-am găsit. Numele lui Eisenhower va apărea doar o dată, în prima pagină, cu ocazia unui interviu acordat de Stalin ziarului *New York Times,* aproape de sfârşitul anului, cuprinzând acordul de principiu al generalissimului cu privire la o eventuală întâlnire cu fostul său aliat de pe câmpul de luptă – întâlnire care n-a mai avut loc.

Pagini întregi sunt consacrate evenimentelor care s-au dovedit pentru noi cu adevărat importante, anume Proiectul, apoi votarea noii noastre Constituţii – şi, desigur, Congresul al XIX-lea al PC(b) al URSS, primul după o întrerupere de treisprezece ani. Probabil că nu întâmplător este evocată cu mari elogii, cu puţine zile înaintea acestor evenimente, figura lui Fedor Edmundovici Djerzinski, primul conducător al Cekăi. Constituţia RPR, care ne înfeuda definitiv sistemului, se adoptă cam în aceeaşi vreme cu cea a Republicii Populare Polone, şi ele trebuie să fi fost foarte

[34] Faptul este astăzi confirmat de specialişti, mai ales după scurta deschidere a arhivelor ruseşti din anii '90. Se pare că Stalin menţionase încă din 1951, la o reuniune internaţională cu reprezentanţi politici şi militari ai „lagărului", că războiul va izbucni probabil în 1953 (V. Stéphane Courtois ş.a., *Le livre noir du communisme*, Robert Laffont, Paris, 1997, p. 470)..

asemănătoare. În 24 septembrie Marea Adunare Naţională o votează pe a noastră în unanimitate (bile albe: 324; bile negre: zero).

Pasionante sunt însă informaţiile ce vin de la Moscova în legătură cu Congresul al XIX-lea, începând cu o fotografie pe care o poţi privi la nesfârşit. În prim-plan, la o tribună îngustă, stă în picioare tov. Malenkov, citindu-şi raportul ca un şcolar cuminte. În planul al doilea se află lunga masă a prezidiului, unde membrii sunt grupaţi într-un mod cu totul neobişnuit. La un capăt al mesei, în dreapta fotografiei, sunt aşezaţi paisprezece bărbaţi cu ranguri importante, îngrămădiţi unul într-altul pe două rânduri, iar în stânga, la celălalt capăt şi la mare distanţă, Stalin stă singur, rezemat într-un cot şi privind întregul spectacol al adunării cu o expresie greu de definit, în care par să intre şi atenţie, şi o detaşare uşor dispreţuitoare, şi chiar o undă de umor. Sau, poate, pe ultima a adăugat-o imaginaţia mea.

Ea s-ar fi potrivit şi cu un text fascinant al acelui om neobişnuit în toate privinţele, care apare cu două zile înainte de Congres şi se intitulează *Probleme economice ale socialismului.* Textul e structurat ca o scrisoare sau, mai exact, câteva scrisori adresate personal unor economişti de marcă ai URSS, însărcinaţi cu pregătirea unei importante lucrări de economie. Stalin le-a citit lucrările şi pare a răspunde unor întrebări puse de ei în unele probleme delicate. Tonul adoptat de el este al unui sfătuitor blajin şi plin de bun-simţ, mirat de lipsa de iniţiativă şi de curaj a specialiştilor care, în unele privinţe, chiar exagerează cu puritatea ideologică. Una din probleme priveşte ceea ce el numeşte „*legea valorii*”, un concept care, spune el, continuă să funcţioneze şi în societatea socialistă, deşi, desigur, într-o formă „*limitată şi restrânsă*”. Se ocupă apoi, între altele, de domeniul proprietăţii private, termen pe care autorii textului îl evitaseră, probabil, cu groază. Stalin precizează, ca o simplă observaţie de bun-simţ, că nu se poate spune că animalele din ogradă, găinile, raţele şi porcii, se află „*în folosinţa ţăranului*”, ci că-i aparţin în proprietate personală, ca şi, de altfel, casa în care locuieşte şi pământul dimprejur. Ceea ce ar fi fost o enormitate ducând direct în Gulag pe cel ce ar fi pronunţat-o este emis

de Stalin cu liniştea evidenţei. Completările sale sunt şi ele de natură a ne trezi oarecare perplexitate: „*Ar trebui, în afară de aceasta*, *să se spună mai amănunţit că fiecare colhoznic are în proprietate personală între una şi atâtea vaci, în funcţie de condiţiunile locale, atâtea oi, capre, porci, indicându-se de asemenea numărul lor... şi un număr nelimitat de păsări de curte (raţe, gâşte, găini, curcani). Aceste amănunte sunt de o mare însemnătate pentru tovarăşii noştri în străinătate, care vor să ştie exact ce a rămas gospodăriei colhozniculuidupă ce a fost înfăptuită la noi colectivizarea agriculturii.*" În tot acel lung articol, tonul lui pare a exprima o îngăduinţă amicală faţă de nişte autori prea zeloşi, cu excepţia unuia al cărui text, între alte păcate, este „*nemarxist*" şi „*duhneşte a hlestacovism*" (aici *Scînteia* pune o notiţă de subsol, explicând că termenul este de sorginte gogoliană; cât despre soarta ulterioară a acestui autor, evident, e mai bine să nu ne întrebăm).

Articolul lui Stalin (în două numere succesive) produce un efect ciudat: în acele pagini impecabil culese şi revăzute de zeci de „creiere limpezi", terorizate de eventualitatea vreunei erori, este singurul text liber – şi de aceea pare liniştitor, firesc şi cu toate enormităţile sale... aproape frumos!

Şi totuşi! Ţi se opreşte mintea! După toate ororile sângeroasei colectivizări, i se recunoaşte bietului ţăran dreptul de a-şi stăpâni ograda! Iar tonul blând, părintesc, sfătos este al omului care a trimis la moarte milioane de oameni, omul care chiar în acele zile pregăteşte neverosimilul proces al medicilor, în curând arestaţi, torturaţi timp de câteva săptămâni şi care vor fi toţi executaţi. Stalin, ne spune fostul său translator, Valentin Berejkov, „*era fără îndoială un mare actor, care se identifica cu rolul omului afabil, modest, obişnuit*." Oricum, pentru el, faptul că toate victimele sale sunt nevinovate rămâne cu totul în afara problemei. Cu mintea lui totodată vicleană şi precisă, cu voinţa lui într-adevăr de oţel, el clădeşte o lume nouă, despre care crede că ştie dinainte tot. Ştie şi că el este cel mai puternic om de pe planetă, ceea ce este adevărat. Şi adoarme, seara, în gând cu această voluptuoasă evidenţă. Râurile de sânge vărsate nu-

l tulbură, ci dimpotrivă, îl umplu de o stranie satisfacţie: de când există omenirea, nimeni n-a făcut ceea ce face el. Cel mai aproape îi e Timur-Lenk, dar imperiul aceluia a ajuns de mult praf şi pulbere, pe când al său e viu, tot mai trainic, neînvins – încă.

Scînteia, în acele luni, practică o alternanţă ameţitoare de ştiri terifiante şi încurajatoare. În ţară, după procesul „sabotorilor" de la Canal, cu cele 13 victime ale sale, urmează nişte procese ale unor sabotori din cooperative, condamnaţi la pedepse de zece-paisprezece ani de închisoare (aici, numele evreieşti apar cu o frecvenţă impresionantă), după care încep relatările despre cel al lui Rudolf Slansky, ce are loc la Praga. „Procesul centrului complotist antistatal din Republica Cehoslovacă" a cutremurat rândurile activiştilor din toate ţările sistemului şi s-a încheiat cu condamnarea la moarte a fostului secretar general al partidului cehoslovac şi a altor 10 inculpaţi, alţi trei primind o sentinţă de închisoare pe viaţă – în totul paisprezece vinovaţi, din care unsprezece erau evrei. Condamnaţii la moarte au fost spânzuraţi. Între „vieţaşi" s-a aflat însă Arthur London, a cărui mărturie avea să stea, cincisprezece ani mai târziu, la baza celebrului film al lui Costa Gavras, *L'aveu* (*Mărturisirea*).

Pe lângă acest tip de ştiri, pe care le-am numit terifiante, *Scînteia* publică un număr relativ mic de poeme entuziaste semnate cel mai ades de Eugen Frunză, numele şi, multe zile la rând, fotografiile celor recompensaţi cu premii de stat, precum şi o Hotărâre de guvern (acum prezidat de Gheorghiu-Dej) privitoare la „construcţia şi reconstrucţia oraşelor": planul anunţă construirea metroului, a unor cartiere de blocuri, cele mai multe cu şase etaje, şi intenţia de a transforma Dâmboviţa în râu navigabil, cu un port la intrarea în Bucureşti.

Suntem astăzi în 21 martie 2005. Ieri, la ora 14,33, a fost echinoxul de primăvară, şi dulcea lumină a soarelui e tot mai prezentă. În anii lui Ceauşescu, apartamentul nostru era atât de îngheţat încât data echinoxului ne apărea ca o salvare: în fiecare dimineaţă, pe o notiţă lipită la interiorul uşii de intrare, însemnam câte zile ne mai despărţeau de ea. Puteam oare, pe atunci, să-mi închipui că voi scrie

aceste pagini, că voi respira din nou aerul libertăţii, fie şi foarte, foarte târziu?

*

A trebuit să nu uit, răsfoind aceste numere vechi din *Scînteia*, că ea era, pe atunci şi în comparaţie cu epoca noastră, o publicaţie, dacă putem să-i spunem aşa, „inocentă", în sensul că nici cei ce o redactau, nici cititorii săi nu ştiau cu exactitate ce se întâmplase în Rusia de la „Octombrie roşu" încoace, şi nimeni, pe toată suprafaţa planetei, nu bănuia că dominaţia sovietică nu va sfârşi (parţial) decât odată cu secolul şi va atrage după sine, între timp, tragediile nemăsurate din Asia şi Africa. Uneori, textele din *Scînteia* par a fi încă animate de un soi de romantism, inexplicabil astăzi, pentru generaţiile care „ştiu". Dar *ce* ştim oare exact? În ultimii ani am citit obsesiv, pentru acest text, literatură de detenţie, cărţi de istorie şi eseuri de tot felul, cele mai multe apărute foarte recent şi încă departe de a fi pătruns în conştiinţa marelui public. În afara *Cărţii negre a comunismului*, coordonată de Stéphane Courtois, cărţile pe care le socotesc (astăzi-dimineaţă) esenţiale pentru alcătuirea, în mintea unui om obişnuit, a unei imagini de sinteză asupra celor întâmplate în veacul al douăzecilea sunt în număr de trei: cartea lui Raul Hilberg despre *Distrugerea evreilor din Europa*, pe care nimeni nu-şi mai poate permite s-o ignore, *O istorie a lumii moderne (1920–2000*) de Paul Johnson[35] şi biografia lui *Lenin* de Dmitri Volkogonov[36]. Dar trebuie citite toate la un loc.

Ultima este, pentru experienţa de viaţă a generaţiilor evocate aici, absolut esenţială. Autorul ei a fost ani de zile director al Institutului de Istorie militară, apoi asistentul special al lui Boris Elţîn şi şeful comisiei prezidenţiale pentru examinarea arhivelor secrete sovietice. El nu mai

[35] Paul Johnson, *O istorie a lumii moderne, 1920–2000* (ed. 1996), Humanitas, Bucureşti, 2003.

[36] Dmitri Volkogonov, *Lenin, o nouă biografie*, Orizonturi, Lider, Bucureşti, 1994.

este în viaţă, dar răstimpul în care aceste arhive au fost deschise a fost suficient pentru ca un specialist ca el (care oricum avusese acces la o mare parte din ele pentru alcătuirea unor biografii despre Troţki şi Stalin) să elaboreze, înainte de a înceta din viaţă, această scriere fundamentală despre Lenin. Ea are uneori şi accente personale care-i conferă o autenticitate emoţionantă, când exprimă tulburarea unui fost leninist sincer, în prezenţa dovezilor zdrobitoare despre cruzimea şi inumanitatea celor care imaginaseră să-i fericească pe oameni cu de-a sila, şi anume altfel decât ar fi dorit-o oricare persoană liberă. E greu de imaginat o scriere mai clară decât aceasta, unde se arată felul în care evoluase, în grupul atotputernic care-l înconjura pe Lenin, ideea de moralitate („*este moral tot ce este în favoarea comunismului, imoral tot ceea ce-i dăunează*"), ideile dominante ale acestuia (lupta de clasă şi dictatura proletariatului, devenită dictatura de partid), definiţia însăşi, proclamată de el, a ideii de dictatură („*puterea neîngrădită de lege, bazată pe forţă, în cel mai simplu sens al cuvântului*") şi mai ales unde se citează zeci, sute de îndemnuri de-a dreptul criminale scrise cu mâna de marele om pe bileţele pe care le trimitea executanţilor săi („*spânzuraţi – şi vreau să faceţi în aşa fel încât oamenii să-i poată vedea – nu mai puţin de o sută de chiaburi*", „*găsiţi oameni mai duri*", „*omorâţi pe loc*", „*arestaţi sau împuşcaţi*", „*aplicaţi măsuri revoluţionare extreme*", şi aşa mai departe). Sutele de pagini ale acestei cărţi se citesc într-un fel de coşmar. De nenumărate ori eşti ispitit să încetezi lectura şi ai înceta-o, dacă n-ar subzista gândul, speranţa că într-un fel, din ele vei *înţelege* ceea ce rămâne, vai!, de neînţeles.

Ca şi pentru înfăptuitorii Holocaustului, nimic nu exprimă mai bine natura întâmplărilor legate de experimentul comunist decât ideea de posesiune demonică. Cum e cu putinţă ca nişte propoziţii abstracte, alcătuind schiţa unei societăţi ipotetice, să înflăcăreze atât de tare câteva mii de oameni, încât să fie dispuşi a ucide sute de mii, milioane de semeni, doar pentru a o vedea cândva înfăptuită? Cum e cu putinţă să ştim atât de puţin despre natura umană? Cum e cu putinţă să ignorăm cât de puternică poate fi voinţa unor

indivizi, cât de slabă, de nevolnică poate fi mintea altora? Cum e cu putinţă să subapreciem violenţa poftei de putere, acţiunea dizolvantă a invidiei, deformarea pe care emoţia o efectuează asupra raţionamentelor, dimensiunea spaimei, capacităţile de viclenie ale sufletului nostru în dialog cu sine însuşi? Când vor putea fi cu adevărat înţelese cele ce s-au întâmplat în secolul al douăzecilea, de la începutul lui şi până ieri, până astăzi? Oamenii se apără de întrebările care se nasc în jurul acestora cu explicaţii mărunte, nesemnificative. Poate că încă nu au luat măsura exactă a lucrurilor. Poate îşi închipuie că, refuzând să afle, anulează existenţa celor neştiute.

Dar să revenim la perioada noastră „inocentă”...

*

Scînteia din ianuarie 1953 începe cu condamnarea la moarte a soţilor Ethel şi Julius Rosenberg, şi numerele următoare vor înregistra în fiecare zi proteste venite din toate colţurile lumii. Se afirmă astăzi că Ethel a fost într-adevăr nevinovată, dar că soţul ei, Julius, a furnizat timp de ani şi ani de zile Uniunii Sovietice (ca şi mulţi alţii) documentaţia ştiinţifică ce a făcut posibilă producerea, şi acolo, a bombei atomice. În continuare, zilele de 5-7 ianuarie 1953 lipsesc din exemplarul ce mi-a fost dat spre consultare: ele au fost tăiate cu foarfeca de către un cititor avid. Din fericire, câteva pagini mai departe, găsesc un articol intitulat „Monştrii”, în care sunt rezumate acuzaţiile: „*Grupul terorist de medici din URSS*”... „*la ordinele serviciilor de spionaj american şi englez, şi-au pus ca scop ca printr-un tratament vătămător să scurteze viaţa unor oameni de seamă ai Uniunii Sovietice*”. „*Au curmat viaţa tovarăşului A. Jdanov, au grăbit şi provocat moartea tov. Şcerbakov*”... „*au pus la cale subminarea sănătăţii cadrelor militare conducătoare sovietice*”... „*Majoritatea membrilor grupului terorist... au fost recrutaţi de spionajul american prin intermediul organizaţiei internaţionale evreieşti burghezo-naţionaliste Joint, iar ceilalţi, de către englezi*”.

Nimeni nu pare a observa imensa absurditate a acuzării. Zece medici, profesori universitari, somităţi, ca din

întâmplare toţi evrei, s-au reunit pentru un complot de o asemenea dimensiune? Comentariile din ziar par fericite de acest nou prilej de a sublinia că „*nu ne trebuie blîndeţe*”, de a stigmatiza „ *teoria contra-revoluţionară a pretinsei stingeri a luptei de clasă*”, de a aminti că „*moliciunea oportunistă, împăciuitorismul faţă de duşmanul de clasă, tendinţele naţionaliste, toleranţa faţă de greşeli şi lipsuri, lipsa de tărie morală, îngîmfarea constituie condiţii prielnice pentru infiltrarea în rîndurile noastre a agenţilor duşmanului*”*.* Şi mai departe, tov. Stalin ne învaţă să combatem cu toată vigoarea „*boala idioată a nepăsării*” şi „*atitudinea de gură-cască în rîndurile noastre*”.

Frazele şi formulele traduse din ruseşte trebuie repetate şi reproduse fără greşeală de zeci şi zeci de ori, combinate între ele ca piesele unui joc de construcţii. Cu cât sunt mai absurde, cu atât par mai obligatorii. Ce vor fi gândit cei care erau în fruntea diferitelor ţări şi partide comuniste din lume? Cei din România par extraordinar de supuşi. Gheorghiu-Dej semnează o sumă de materiale în care reia toate temele impuse. Are loc la noi un nou proces de răsunet, în care sunt implicaţi foşti conducători ai industriei petrolifere, care în perioada interbelică fuseseră salariaţii concernelor străine. Lupta de clasă se ascute mereu şi vigilenţa revoluţionară de asemenea. Faţă de Occident, aceeaşi agresivitate: „Călătoria de inspecţie şi şantaj a lui *Dulles în Europa*.” Două pagini îndoliate deplâng moartea tov. Lev Zaharovici Mehlis (fostul şef al conducerii politice a Armatei Roşii). Buletinul medical e semnat de cinci medici cu nume ruseşti. Omul era bolnav din 1949; mitingul de doliu are loc în Piaţa Roşie. În periodicul Cominformului apar, patetice şi mult îmbogăţite, acuzaţiile la adresa evreilor şi a Israelului, pe care *Scînteia* le reia cu de-amănuntul: „*Pentru totdeauna vor fi blestemate numele medicilor asasini care*...” O atmosferă morbidă învăluie toate textele, chiar cele aparent inocente: „*Care este stadiul de azi, gradul de putrefacţie la care a ajuns arta burgheză din Apus?*” „*Cortina de fier a fascismului coboară asupra Americii*.”

*

Moartea lui Stalin este anunţată doar în ziua de 5 martie. Violenta hemoragie cerebrală, ale cărei leziuni au fost extinse şi iremediabile, se produsese în noaptea spre 2 martie. De atunci, oarecari informaţii se prelinseseră desigur, dar nimeni n-ar fi îndrăznit să formuleze vreun comentariu, aşa încât vestea părea mai curând a fi căzut ca un trăsnet. La 21 decembrie, Stalin împlinise 73 de ani: o vârstă destul de obişnuită pentru un şef de stat. Astăzi mi se pare ciudat că acea bruscă furie a sa împotriva medicilor evrei arestaţi încă din noiembrie n-a fost pusă de public în legătură cu vreun diagnostic pe care l-ar fi dat ei, cu ceva care l-ar fi mâniat la culme pe atotputernicul lor pacient. Comunicatul final (semnat de zece medici, toţi cu nume ruseşti) spune că acea hemoragie s-a produs „*în urma maladiei hipertonice şi a arteriosclerozei*”. Acestea sunt totuşi boli care se instalează cu încetul, nu dintr-odată. Fiica lui, Svetlana Alliluieva, care l-a vizitat de ziua lui, 21 decembrie, l-a găsit bolnav, dar refuzând să fie tratat de vreun doctor. Tot ea evocă gestul înspăimântător al mâinii sale valide, în timpul agoniei, care i s-a părut a însemna o respingere sau un blestem.

Mitingul de doliu a avut loc în Bucureşti, luni 9 martie 1953. A fost, pentru cei care au participat la el, una din cele mai ciudate şi impresionante experienţe. Toate ţările din sistem au coordonat participarea lor la funeralii cu ora Moscovei. Simultaneitatea realizată, într-o vreme când nu exista procedeul unificator al televiziunii, era ceva cu totul nou. La noi, centrul ceremoniei a fost în piaţa Stalin, unde se aflau cele două tribune oficiale, una pentru demnitarii români, alta pentru ambasadori, iar coroanele şi florile se adunau pe un postament central. Dar şi Piaţa Victoriei, şi cea a Dorobanţilor erau, cum spune *Scînteia*, o mare de oameni. În piaţa Victoriei m-am nimerit şi eu, împreună cu Nicuşor Horodniceanu: nu ştiu exact în ce moment, stând de vorbă, ne rătăcisem de ceilalţi. Acea dimineaţă trăită împreună – de la un punct încolo, în totală tăcere – ne-a apropiat într-un chip special. Am evocat-o de multe ori după aceea, dar nici el, nici eu nu ne-am comunicat atunci gândurile. Era greu să-ţi imaginezi un prilej de meditaţie mai substanţial, dar şi mai personal. Eu eram fascinată în

primul rând de întinderea geografică asupra căreia purta acea manifestaţie: niciodată, în istorie, nu avusese loc ceva comparabil. Când încercam să-mi reprezint dimensiunea ei exactă în spaţiu şi unificarea ei în timp, mi se oprea mintea. Apoi, era stupoarea în faţa evidenţei: iată, voinţa unui singur om pentru care moartea şi suferinţa fiinţelor omeneşti nu atârna nici cât un fulg dăduse zilnic istoriei, timp de treizeci de ani, o formă apropiată de propria lui dorinţă, imprimând un mers anume destinelor atâtor milioane de oameni. Din cauza acelei voinţe lumea era alta, ţările erau altele, gândirea oamenilor, alta. Nu era vorba doar de natura „idealului" său şi al celor ce-l slujeau de aproape, ci de mijloacele întrebuinţate pentru a-l realiza: alături de el, cel mai sângeros criminal de drept comun era un îngeraş. Şi totuşi, lucru aproape de neînţeles, nimeni, niciodată în istorie, nu fusese atât de adulat de un atât de mare număr de oameni. Iar noi, printre multe alte milioane de supuşi, stăteam nemişcaţi în pieţe şi pe străzi, în picioare, cu capul gol sau în basmale, în frigul tăios al unei dimineţi încă de iarnă, meditând (căci nu putea fi vorba să te rogi) asupra acestor lucruri. Tăcerea extremă care domnea în piaţă, în ciuda atâtor zeci de mii de prezenţe umane, răspundea unui cer cenuşiu, aproape compact. Nu ne uitam unii la alţii, ştiind că arătam la fel: cenuşii, săraci, docili. Unii, fără îndoială, plângeau: misterul morţii era mai prezent ca niciodată şi ne aştepta pe toţi, pe cei mai umili ca şi, iată, pe cei mai puternici. Difuzoarele transmiteau muzică funebră; drapele şi câteva rare portrete cu însemne de doliu punctau prezenţa tăcută a uriaşei mase de oameni. La un moment dat a început o transmisie în limba rusă – vorbea tovarăşul Malencov –, apoi i-au urmat, pe româneşte, glasurile lui Chivu Stoica, Leontin Sălăjan, acad. Traian Săvulescu şi ale diferitor stahanovişti. Partea asta a „slujbei" semăna cu manifestaţiile obişnuite şi ne-am fi desconcentrat, dacă nu ar fi sosit ora unsprezece, care corespundea cu ora 12 a Moscovei. Atunci a izbucnit bubuitul tunurilor, cutremurând văzduhul, urmat de plângerea repetată a sirenelor. Cine mai auzise aşa ceva? Semăna cu războiul, dar nu era decât un ritual nemaicunoscut: oricum, era vorba de moarte, şi numai de

ea. Cât timp au urlat sirenele (câteva minute foarte lungi), circulaţia vehiculelor s-a oprit, conform instrucţiunilor, în toate oraşele ţării, şoferii şi vatmanii au coborât, descoperindu-se. Chiar şi trenurile au stat în drum. Difuzoarele au transmis, de la Moscova, imnul de stat al URSS şi în final, Internaţionala, care a răsunat atunci în toată grava, complexa şi semnificativa ei putere. Şi în sfârşit, în tăcere, lumea s-a risipit.

Una din ideile ce reveneau frecvent în textele de ideologie purta asupra rolului personalităţii în istorie. Ni se repeta că el era extrem de neînsemnat. Istoria înainta de cele mai multe ori singură, ca o stihie, într-o direcţie pe care o ştia numai ea; alteori, putea interveni în sprijinul ei presiunea maselor. Ceea ce se petrecea în acea dimineaţă contrazicea violent toate acestea. Fără Stalin şi voinţa lui de oţel, cine putea să-şi imagineze ce formă ar fi luat istoria Rusiei şi a lumii? Lenin condusese Uniunea Sovietică vreme de şase ani, după care s-ar fi putut reinstala haosul, dar Stalin preluase ştafeta pentru încă treizeci: nu-l învinsese decât lenta uzură a timpului, de care nu scapă nimeni.

*

În săptămânile din urmă – suntem în martie-aprilie 2005 – am citit atât de mult, pentru documentare, în jurul morţii şi personalităţii lui Stalin, în jurul lui Lenin şi al tuturor „revoluţionarilor de profesie” cu care au lucrat (termenul îi aparţine acestuia din urmă), încât apăsarea generală asupra zilelor mele a devenit aproape intolerabilă. În seara de joi, 7 aprilie 2005, la Ateneu a avut loc un concert dirijat de Misha Katz, el însuşi fiul unui cunoscut dirijor moscovit. Înainte de interpretarea simfoniei a 5-a de Şostacovici, scrisă în 1937, în plină teroare, Misha Katz ne-a spus în franceză câteva cuvinte din care am desluşit doar că asistase, copil fiind, la o discuţie între tatăl său, de asemenea dirijor, şi autorul acelei simfonii. Misha Katz este un mare muzician şi cred că nu voi mai auzi niciodată această lucrare genială interpretată atât de patetic, de sugestiv şi de exact. Forţa şi bogăţia desfăşurărilor sonore purtau cu ele nenumărate impulsuri de violenţă, de

deriziune şi disperare tragică. În partitura lui Şostacovici orchestra plânge, strigă, blestemă, cheamă în ajutor sau, dimpotrivă, evocă victorii strâmbe ca măştile de carnaval. Firavele sugestii de linişte poartă gândul către legănarea unor ierburi pe un câmp de bătălie părăsit sau pe mormintele dintr-un biet cimitir de ţară. La sfârşit, dirijorul plângea cu lacrimi adevărate şi, în colţul meu, făceam şi eu la fel, poate ca şi alţi câţiva din sală care presimţiseră despre ce era vorba, dar mie cu deosebire acea muzică îmi vorbea despre tot ce citisem exact în acele zile, despre violenţa, inumanitatea şi absurdul acelor încleştări. Altădată m-aş fi apărat în vreun fel, acum nu mai puteam, nu mai era nici un loc unde să mă ascund, apucasem *să ştiu*. Şi mă întrebam cum aveam să dorm în noaptea care se anunţa la fel de grea cum erau toate, de multă vreme încoace, pentru că o carte despre suferinţă se scrie şi ea cu tăcută, răbdătoare, înceată suferinţă.

Dar măruntul destin al acestei cărţi s-a intersectat cu drumul unui sfânt. A doua zi după concertul de la Ateneu, s-au transmis la televizor funeraliile papei Ioan Paul al II-lea, un om care ştia tot ce se putea şti despre adâncimea răului în lume. Un om care n-a stat ascuns în palatul său, ci a călătorit, fără arme, în zeci de ţări străine, care a scăpat miraculos de la moarte şi şi-a îmbrăţişat asasinul, care n-a ştiut ce înseamnă oboseala, când i se cerea să binecuvânteze un bolnav sau să aducă un mesaj de încredere şi pace. Acest om, acest sfânt, a găsit un răspuns: „*Trebuie*, a spus el, *să creăm o civilizaţie a iubirii*." Puţini dintre cei care au putut vedea, la televizor, întreaga ceremonie o vor uita vreodată. Imaginea panoramică a pieţei de la San Pietro, ea însăşi un miracol al minţii omeneşti, în imensitatea căreia un sicriu mărunt, singur, umil părea a lumina, şi lumina într-adevăr, zecile, sutele de mii de participanţi în rândurile cărora se aflau puternicii pământului, regi, regine, şefi de stat, supuşi acum la rândul lor şi ascultându-şi glasul poate uitat al conştiinţei – acea imagine a depus pe sufletul meu chinuit un balsam, o mireasmă vindecătoare pe care n-o pot asemui cu nici o alta. Chipurile tinere, aplauzele lor, mulţimea de necrezut sosită acolo, spontan, din toate ţările lumii au adus în

sfârşit o undă clară de speranţă în gândurile tulburate ale tuturora, căci cine, astăzi, nu este tulburat? Cine n-are nevoie de iubire?

*

De la încheierea capitolului precedent au trecut câteva săptămâni bune.

A fost un fel de încremenire a gândului, un fel de imposibilitate de a merge mai departe. Nevoia de a înţelege e vitală pentru om. Chiar dacă înţelegerea lui e iluzorie sau imperfectă, chiar dacă el însuşi nu e mulţumit cu explicaţia pe care şi-o dă, e nevoit să opună un fel de ordine haosului – fie şi doar să bată un ţăruş. Unul singur, de la care el – sau alţii – ar putea merge mai departe.

Am să revin mai târziu la acest moment de cumpănă. Mai întâi însă, trebuie să spun că de acum încolo ritmul povestirii mele are să fie mai rapid, axându-se pe momentele cu adevărat importante. Până acum, fără să vreau, am fost nevoită să înaintez pas cu pas. În nevoia mea obsesivă de a înţelege, a trebuit să reconstitui felul în care, tot pas cu pas, s-a structurat ţara ce a luat locul vechii Românii. Şi ea, şi propria noastră fiinţă s-au supus tiparelor în care le-a încadrat ideologica societate nouă şi le poartă încă urmele. Anii de început – cei din deceniile cinci şi şase – sunt cei în care s-au definitivat tiparele şi s-au clădit structurile noi, remarcabil de stabile, binevoitoare în discurs şi în unele domenii (artificial izolate din întregul neviabil), limitative şi opresive în esenţă. Nespus de fecunde, oricum, în bine şi în rău, pentru experienţa noastră individuală şi colectivă, de vreme ce, vrând-nevrând, a trebuit să trăim în cadrul lor atâtea zeci de ani. Într-adevăr, cu toţii la un loc, oamenii acestor tărâmuri, dictatori şi supuşi, experimentatori şi cobai, am adus la lumină – prin propria noastră viaţă – tarele ascunse ale unui proiect care în forma lui abstractă a fascinat, şi probabil mai fascinează foarte mulţi oameni. Faptul că acele construcţii abstracte au fost transpuse în realitatea concretă, verificându-li-se astfel limitele şi uneori găunoşenia, rămâne un câştig pentru generaţiile viitoare, care vor face (mai exact: vor putea

face) economia unei astfel de experimentări. Ba poate vor recupera, din naufragiul general, şi unele elemente pozitive.

*

Iarna 1952–1953 a fost deosebit de grea, prevestind-o pe cea următoare care avea să rămână prezentă în memoria colectivă a bucureştenilor sub numele de „iarna viscolului”. Între 11 şi 13 ianuarie a trebuit să facem de trei ori pe jos, în grup, cei patru kilometri care despărţeau capătul tramvaiului de intrarea în fabrică, pentru că autobuzele nu mai puteau circula. A fost şi luna în care, după multe discuţii cu tovarăşul Sasu, am înţeles că speranţele mele privind un eventual transfer erau absurde: nu numai că n-aveam şanse să fiu primită mai nicăieri, dar nici de la fabrică nu mi se dădea drumul. Faimosul Decret cu privire la transferuri, a cărui prelucrare ne amuzase atât, interzicea cu totul asemenea schimbări ale locului de muncă, afară doar de cele cu pronunţată conotaţie politică, cum ar fi fost aducerea în Bucureşti a unor activişti din provincie. Aşa încât toată agitaţia mea mi s-a părut ridicolă şi m-am resemnat.

Compensam oboseala cenuşie a dimineţilor cu prietenii care împărtăşeau dragostea mea de lectură şi muzică. La Mia şi Paul, pe lângă excelentele discuri de muzică clasică, descoperisem brusc o bibliotecă în care o sumă de bune versiuni franceze ne puneau la îndemână clasicii din alte culturi: am descoperit atunci pe Emily Brontë, pe Marc Aureliu, pe Erasm. Altă dată, cum cred că am mai spus, Nicuşor Horodniceanu m-a dus la Casa Prieteniei româno-sovietice şi am ascultat o versiune rusească, magnifică, a lui *Boris Godunov*. Într-o duminică am fost cu George la Muzeul Zambaccian, într-alta, cu Paul la Colecţia Dona. Asta îmi aduce aminte că n-am spus nici un cuvânt despre deschiderea, într-o aripă a fostului Palat Regal, a Muzeului de Artă (nu ştiu cum îi spunea atunci).

Prima vizită pe care am făcut-o a fost un şoc de neuitat. Ştiam bine că aşa se întâmplase şi cu Luvrul, şi cu majoritatea muzeelor occidentale: de voie sau de nevoie

posesorii, fie că sunt capete încoronate, fie că nu, îşi pun până la urmă colecţiile la îndemâna publicului. Aici se aflau reunite nu numai colecţiile regale, dar şi tezaure reprezentate de foste muzee private, cum ar fi fost muzeul Toma Stelian sau Muzeul Simu, şi fără îndoială multe altele. În plus, la ultimul nivel, se afla fascinanta colecţie de jaduri, tot regală, care a mai fost expusă, câţiva ani mai târziu, la Sinaia, într-un aşa numit Muzeu al Ceramicii, dispărut de atunci. Existau şi piese de o rară valoare a căror urmă s-a pierdut, cum ar fi extraordinarul portret de Velásquez, al regelui Filip al IV-lea al Spaniei. Mergeam din când în când la muzeu ca la un fel de slujbă religioasă şi mi se părea că mă întorceam cu mai multă forţă. Reunirea acestor lucrări era opera dinastiei şi a societăţii trecute, ca şi însăşi clădirea ale cărei scări de marmură comunicau un fel de pace. Era bine că noua societate, cel puţin, îşi dădea mâna cu cea veche, în acest fel neaşteptat. Desigur, ar fi fost drept ca foştilor posesori să li se îngăduie să păstreze măcar o parte din aceste bunuri sau cel puţin să li se recunoască meritul de a le fi adunat şi păstrat, dar, bineînţeles, nici vorbă de aşa ceva. Doar avusese loc o revoluţie, cea despre care atât de nostim ne spusese cândva comentatorul nostru de evenimente politice, într-un acces de sinceritate: „Căci acum, tovarăşi, s-o spunem sincer: noi n-am suferit, nu ne-am jertfit... nouă, tovarăşii sovietici ne-au adus revoluţia pe tavă!”

Se întorseseră din provincie, întâmplător, şi unele din vechile mele prietene. Ţuş fusese mutată de la Câmpina la Bucureşti în cadrul Sovrompetrolului unde lucra şi i se repartizase o cameră. După câţiva ani de mutare forţată la Târgu Jiu, Mări (d’Artagnan) fusese readusă, împreună cu soţul ei, la Banca Naţională, în Bucureşti, dar fără spaţiu locativ şi nu găsiseră decât o fostă cameră de serviciu minusculă, în care s-au chinuit mulţi ani de zile, desigur nu spre folosul armoniei dintre ei. Iar într-o seară întunecoasă de iarnă, m-am întâlnit în tramvai cu Monica, pe care n-o mai văzusem de la acea dimineaţă în care, pe culoarele Facultăţii de Drept, îi cerusem o referinţă.

Arăta ciudat de mică (chiar şi este, de fapt, măruntă de stat), aşa cum stătea ghemuită într-un scaun, la fereastră.

Eu mă nimerisem în picioare în dreptul ei, agăţată de un mâner de cauciuc. „Ce faci?”, m-a întrebat ea, şi am răspuns probabil ceva foarte vag, dar ea m-a întrebat cu un fel de anxietate, tăindu-mi vorba: „Ascultă, spune-mi şi mie, ce fac domnul doctor şi doamna Deculescu? Sunt bine, nu-i aşa?” „Da, sunt bine”, i-am răspuns eu şi m-am îndreptat spre ieşire pentru că într-adevăr, ajunsesem la începutul bulevardului Dimitrov, unde trebuia să cobor.

Pe drum, în întuneric, mi-am spus puţin mirată că Monica părea să dorească intens, într-adevăr, ca ei să fie „bine”. Era firesc, am gândit atunci, doar îi cunoştea de aproape, fusese la noi de atâtea ori şi mama era totdeauna afectuoasă cu prietenele mele. Nu-i dădusem Monicăi detalii, cum n-aş fi dat nimănui, dar acea anxietate din glasul ei mi-a rămas în memorie şi i-am dibuit sensul abia în timp.

Monica fusese exclusă din partid, în cursul verificărilor din acei ani, pe motiv de origine socială (în 1949, părinţii ei fuseseră alungaţi, ca toţi moşierii, de pe cele două sute şi ceva de hectare de pământ naţionalizate, iar tatăl ei, foarte bolnav, murise curând). Angajamentul Monicăi în slujba comunismului fusese (şi rămânea) atât de adânc şi de sincer, încât a trăit acea excludere ca pe o nedreptate cumplită, cu atât mai mult cu cât a fost urmată de scoaterea din postul de asistentă la facultate. A mai avut, scurt timp, câteva responsabilităţi, apoi a renunţat şi s-a consacrat creşterii celor doi copii, amândoi extrem de înzestraţi. În seara aceea din 1953, moralul ei era probabil foarte jos şi chiar dacă o îmboldise o veche afecţiune pentru părinţii mei, prefera, poate, să nu afle prea exact cât de bine le mergea. Monica şi-a păstrat vivacitatea şi dragostea de cultură; ne mai întâlnim din când în când pe la concerte, cu un fel de bucurie tristă.

Tata se afla atunci din nou în lagăr, dar nu ştiu exact în care. Prima ştire o primisem de undeva din Bucureşti („Căsuţa Poştală nr. 57, raionul Lenin”), iar din aprilie ştiam că se afla iarăşi în Moldova. Pe o carte poştală din luna mai, la rubrica „expeditor” se află o adresă destul de precisă: „Localitatea Bicaz, regiunea Bacău, raionul Piatra Neamţ, Formaţiunea MAI nr. 871/90, expeditor: Deţinutul C.

Deculescu.” A doua arestare a lui avusese loc în octombrie, deşi ordinul fusese emis în 16 august 1952, ceea ce n-am aflat decât în 1994, în răspunsul dat cererii mele de către Direcţia Instanţelor Militare. Motivarea succinctă a celor două „încadrări într-o colonie de muncă” este „activitate PNŢ” (încetată, cum am mai spus, de mai mult de cincisprezece ani). Peste iarnă el pare să fi rămas în Bucureşti, dar corespondenţa noastră a fost, de data asta, mai neregulată; unele scrisori ne-au fost returnate, el rămânea câte trei luni fără veşti, noi la fel. Pentru noi, povara pachetelor se făcea tot mai grea; li se adăuga cererea de a-i trimite 75 lei pe lună, ceea ce făceam mai simplu şi cât se poate de punctual.

Mama stătea mult cu mine, pentru că la Olteniţa i se repartizase după arestarea tatei nu o odaie, ci doar un pat în locuinţa unei familii cu care nu se putea înţelege mai deloc. Discretă şi foarte castă, îi era extrem de penibil să asiste la viaţa intimă a gazdelor şi, în consecinţă, folosea orice ocazie sau pretext ca să sosească la noi. Până la întoarcerea lui Pascal, care avea să aibă loc într-adevăr la sorocul cuvenit – 1 mai – dormise cu mine; apoi tante Aline, cu care se împrietenise la cataramă, a luat-o în patul ei. Tante Aline avea chiar să dibuiască peste vară o activitate salarială pentru ele amândouă. Între hârtiile de atunci se află o adeverinţă eliberată de o întreprindere numită „Industria Chimică-farmaceutică nr. 2”, pe care o copiez aici: „Se adevereşte de noi prin prezenta că tov. Deculescu Violeta, domiciliată în Bucureşti, Bd. Dimitrov nr. 13, este salariata noastră din anul 1953, având un salariu de lei 220 brutto lunar. Eliberăm prezenta pentru a-i servi la spaţiu locativ. La luptă activă pentru pace.” O adeverinţă similară trebuie să-i fi fost eliberată şi lui tante Aline, şi acesteia să-i fi fost – poate – folositoare.

Motivul pentru care întreprinderea respectivă luase de bună declaraţia mamei privind presupusul ei domiciliu, fără să aprofundeze cercetările, este că găsea destul de greu persoane dispuse să se angajeze în structurile ei. Tante Aline şi mama lucrau într-o secţie unde se produceau fire de catgut, materia primă fiind intestinele viermilor de mătase. Aceştia erau mai întâi aruncaţi în apă fierbinte,

apoi lucrătoarele trebuiau să le extirpe maţele cu ajutorul unor ace de păr îndoite. Lungile dimineţi consacrate acestei activităţi le anihilaseră, desigur, repulsia iniţială, dar amintirile din acea perioadă nu cred să fi fost cele mai fericite din viaţa lor. Oricum, din câte ţin minte, experienţa a durat doar câteva luni.

Cât despre mine, continuam să stenografiez şedinţe şi să completez ordine de plată, iar în plus, ca activitate socială, mă înscrisesem la fabrică la un curs de limba rusă. Acesta chiar mă interesa şi-mi făcea plăcere. Astăzi am uitat aproape tot ce am învăţat, afară poate de alfabet şi de două versuri dintr-un catren închinat lui Stalin: „*Iest ciolovec na stenami Kremlia/ Znait i liubit ievo vsa strana*" („Este un tovarăş între zidurile Kremlinului/ Îl ştie şi-l iubeşte întreaga ţară") care se vede că mă impresionaseră. Cel mai clar am ţinut minte felul în care ne-am dat „lucrarea de absolvenţă", care mi-a deschis ochii asupra multor aspecte ale învăţământului de tip sovietic.

Examenul consta în dictarea unui text în proză de mai puţin de o pagină. El s-a petrecut în trei ore succesive de curs. În prima, ni s-a dictat efectiv textul, pe o pagină pe care o liniasem atent, scriindu-ne numele cu grijă, la indicaţiile profesoarei. Foile au fost preluate de dânsa, care a plecat cu ele acasă. În ora următoare, ne-au fost restituite fiecăruia foile, cu corectarea, în roşu, a greşelilor pe care eventual le făcuserăm. Ni s-a cerut să le luăm acasă şi să copiem, pe o pagină curată, atent liniată, iscălită după model şi fără nici o greşeală, textul corectat, iar acea pagină s-o aducem cu noi pentru ziua definitivă a examenului. În cursul acelei ultime ore, am liniat din nou o foaie şi am executat dictarea acelui text, pentru cazul că ar fi venit vreo inspecţie, dar la sfârşit am predat-o pe cea cu care venisem de acasă, cea fără cusur.

În nici un caz nu trebuie acuzată biata profesoară, o basarabeancă speriată, care încerca să supravieţuiască după regulile pe care le învăţase. În acel tip de învăţământ, greşelile elevilor erau imputate profesorului, care nu-şi păstra postul decât dacă elevii săi se dovedeau infailibili, iar nota maximă – pe atunci cinci – era cea mai răspândită din toate.

După moartea lui Stalin, eveniment care pe mulţi i-a îndemnat să-şi facă tot felul de speranţe, am început să observ atent comportarea mai-marilor noştri, pândind orice semn de schimbare sau destindere. Dar în afară de un sentiment difuz de derută, perceptibil la fabrică în primele două, trei săptămâni şi exprimat doar printr-un ton mai puţin autoritar de adresare, n-am înregistrat, multă vreme, nici o noutate. Totul rămânea împietrit în formele stabilite, şi aspra aşezare a lucrurilor, cu care fuseserăm siliţi să ne deprindem, părea statornicită pentru vecie.

*

Am petrecut sâmbăta şi duminica de Paşti (4-5 aprilie) la Tecuci, în locuinţa Martei şi a lui Mircea, împreună cu Pascal. Până la expirarea stagiului său militar mai erau doar trei săptămâni, dar eu refuzam să mă bucur dinainte şi, de frică să nu fiu păcălită din nou, mă cantonam într-o expectativă sceptică. N-am avut dreptate: mi-am micşorat astfel senzaţia de extremă, sărbătorească bucurie pe care aş fi putut s-o trăiesc când s-a întors, de data asta cu adevărat. La Tecuci am avut o vreme mai degrabă ploioasă, dar locuinţa ne-a părut miraculoasă în simplitatea şi liniştea ei. Locuiau în casa unui preot, care avea o grădină şi o livadă mare, chiar alături de biserică. Zilele le erau ritmate de bătaia clopotelor, lunile, de înfrunzirea şi roadele pomilor vecini. Mircea îşi făcea stagiul la spitalul de copii, Marta deprindea treburile gospodăriei, îşi trimitea la Bucureşti lucrările de control pentru examenele de matematică şi amândoi scriau, în anul acela, piese de teatru: Marta o dramă în care pusese în scenă propriile noastre experienţe, Mircea o comedie, *Inocenţiu şi Crisanta*, pe care avea să ne-o aducă prin toamnă. Am făcut atunci şi nişte fotografii, lucru rar, căci filme nu se găseau uşor. Pe una din ele, unde ne aflăm toţi patru, am o înfăţişare de pisică flămândă, şi într-un fel cam aşa ceva şi eram.

Pascal s-a întors chiar în ziua de 1 mai, după-masa. Dimineaţa fuseserăm toţi la manifestaţie, dar seara se aflau la noi Dorel, Mira, Lelu (cu care făcuserăm cândva excursia

din octombrie în Bucegi), precum şi Mia şi Paul. Totul nu era vis, ci cât se poate de real.

În fiecare după-amiază am făcut cu Pascal câte o vizită sau am primit pe câte cineva. Într-o joi am fost chiar la Ateneu: se cânta Simfonia a IX-a, cu orchestra Radio şi Iosif Conta. Era reintrarea într-un ritm firesc, dar destul de incert. În 4 mai, Pascal notează în jurnalul său: „*Iată, în fine, şi vremea să scriu fără sentimentul dureros că în 2-3 zile pornesc înapoi spre cătănie. Liberat şi gol în faţa vieţii. Am numărat adineaori banii cu care pornesc: 37,40 lei – aproape un kg de untură.* […] *Starea sufletească în momentul de a porni pe noul drum (dacă totuşi merită să remarc starea sufletească în această împrejurare) e o dârzenie pe care nu mi-am simţit-o de multe ori în viaţă. Şi odată cu asta o doză de credinţă puternică în Dumnezeu şi în ajutorul Lui.*"

În 24 iunie, pe la patru după-amiaza, sub bolţile tăcute şi întunecoase ale bisericii Popa Chiţu şi cu porţile încuiate, acelaşi preot de suflet a sărbătorit şi pentru noi slujba cununiei. Naşi erau Mihail Jora şi tante Lily. Asistenţa se compunea din patru persoane: mama, tante Aline, Dorel şi George, pe care-l cooptaserăm în ultimul moment ca să ţină lumânarea rituală, o ocupaţie care, dat fiind umorul său, trebuie să fi fost fecundă în reflecţii. Îi eram recunoscătoare lui Ghighi, care în primăvară îmi dăruise un cupon de ţesătură de bumbac bleu pentru o rochie de vară, luată de la magazinele lor speciale, fără să bănuiască ce rol important avea să îndeplinească. Ne-am întors fiecare la locuinţele noastre, pe rând, ca să nu dăm de bănuit nimănui nimic.

Şi, bineînţeles, n-a fost nici urmă de ospăţ. Acea vară a însemnat, poate, punctul cel mai de jos în ceea ce priveşte hrana bucureştenilor. De la începutul anului, toate produsele alimentare fuseseră tezaurizate pentru a se asigura hrana delegaţiilor de tineri din lumea întreagă care urmau să participe în august la Festivalul tineretului, organizat după modelul celor care avuseseră loc la Budapesta şi Praga. „*Foamete curată* „, notează Pascal în caietul lui, spre sfârşitul anului, ceea ce înseamnă că perioada de lipsuri se prelungise, iar eu îmi amintesc cu o

precizie surprinzătoare senzaţia de foame şi cea de slăbiciune care-i era asociată. Luasem obiceiul s-o socotesc un fel de compensaţie binemeritată pentru anii de copilărie, în care n-o îndurasem. (Toată propaganda vremii sublinia suferinţele prin care trecuseră, în regimurile trecute, cei nevoiaşi şi infiltra un sentiment de culpabilitate celor care nu le cunoscuseră). În 2 aprilie, agenda mea înregistrează: „*Patru sarailii cu Lică, înduioşat*”. Lică Herşcovici mă petrecuse până acasă şi, pe drum, intrasem la o cofetărie de cartier care n-avea decât sarailii. Bucureştenii de vârsta mea pomenesc şi acum acea perioadă sub numele de „Postul Festivalului”.

În august, când a început desfăşurarea propriu-zisă a acestuia, magazinele alimentare, practic goale, şi-au dat toată osteneala să-şi organizeze totuşi vitrine cu ce puseseră deoparte. Aceasta a fost pentru bucureşteni o suferinţă în plus, pentru că mărfurile din vitrină nu se vindeau. Tante Aline şi o prietenă a ei au colindat atunci prăvăliile, îmbrăcate cât mai modern cu putinţă şi sporovăind între ele în limba franceză, cu speranţa că vor fi luate drept străine şi nu li se va refuza să cumpere câte ceva. Dacă-mi amintesc bine, mici succese au avut. Personal, am încă sub ochi o vitrină care mi s-a părut emblematică: nu oferea decât, în mijlocul tejghelei de expunere, o uriaşă piramidă de zahăr tos, neambalat, care nu era de vânzare şi la care am privit lung, cu jind (primeam pe cartelă 1 kg pe lună). Aş fi luat cu plăcere măcar o jumătate de kilogram, dar, bineînţeles, n-a fost cu putinţă.

Tineretul implicat atunci în acele festivităţi (invitaţi străini şi, din partea românească, studenţi sau membri ai UTC), se afla prins în prea multe reuniuni şi manifestaţii ca să-şi piardă vremea cu astfel de investigaţii. Ei mâncau la cantine speciale şi s-au amuzat, desigur, cu cel mai mare entuziasm. Pentru bucureşteni, a fost o bruscă infuzie de exotism, care a stârnit o imensă curiozitate. S-a glumit mult pe socoteala câtorva bebeluşi de culoare, născuţi mai târziu în chipul cel mai neobişnuit pe aceste meleaguri, dar mai importantă şi mai îmbucurătoare mi s-a părut deschiderea către alte lumi şi alte civilizaţii, într-o vreme în care

informaţia de tot felul ne era tot mai drămuită. În schimb, m-a impresionat neplăcut lipsa de cuviinţă cu care, la defilarea coloanelor pe străzi, erau arătaţi cu degetul şi comentaţi tinerii în costume orientale sau africane. Ea nu era însă decât o dovadă în plus despre profunda necunoaştere a lumii, care a dăinuit până la apariţia televizorului şi pe care astăzi abia mai putem s-o reconstituim cu imaginaţia.

Prinşi în acest tip de preocupări, am înregistrat fără mare interes revolta muncitorilor din Berlin, la 18 iulie, şi zdrobirea nemiloasă a mişcării sub şenilele tancurilor sovietice. Pentru noi nu era decât o dovadă suplimentară, dacă mai era nevoie, a nepăsării cu care acţiona uriaşa putere care ne oprima şi pe unii, şi pe alţii. Iar pe cei ce se răsculau îi socoteam mai degrabă naivi şi necugetaţi.

Pascal, pe care-l vedeam doar serile, la întoarcerea de la fabrică, nu lăsa nici un minut nefolosit. În afară de acea lucrare de desen tehnic, pe care i-o procurase George şi pe care o îndeplinea, sub directivele acestuia, cu mare atenţie, umbla cu perseverenţă după o slujbă, fie şi temporară, ca desenator tehnic. Lista care se află în jurnalul său, la 22 septembrie, citează 14 institute şi unităţi în care încercarea a fost inutilă: la Desenele animate, IPCA, Inst. de Energetică, IPDT, respins din motive de nume; la IPSR, Ipromin, Ipromet, IPCS, Iprohim, IS Decorativa, Atelierele PTT, n-au avut nevoie de personal, ceea ce era poate doar o altă formulă pentru acelaşi lucru. Ceva mai târziu, avea să-şi completeze lista cu IPIA, Iprogaz şi „un post admirabil de bibliotecar la conservator”. Astăzi însă, am putea spune că eşecurile cu pricina au fost, de fapt, tot atâtea întâmplări fericite.

„Dârzenia” pe care mărturisea că o simte în el nu se desmintea: esenţialul energiei sale se consuma în faţa pianului. În vara aceea a definitivat şi transcris quartetul început în vremea cătăniei. Aproape imediat după aceea, Pascal a compus prima parte a primului său *Concert de pian*, o bucată entuziastă, animată, cu un ritm interior irezistibil. Lucra cu o extraordinară plăcere.

Toate acestea le extrag din jurnalul său de atunci, unde nu figurează ceva care mie mi s-a părut atunci miraculos.

Peste vară, se întâlnise pe stradă cu Nicolae Secăreanu, un prieten al tatălui său, fost avocat el însuşi, dar care îşi pusese în valoare, în noul regim, frumosul glas de bas şi pasiunea de totdeauna pentru muzică. „Scrie-mi un lied, să ţi-l cânt într-un recital”, i-a spus, „acum am voie să dau aşa ceva...”

În amintirile sale, redactate în anii 1954–1955 şi păstrate cu grijă de un prieten devotat, domnul Sergiu Oncescu, până în 2003 când s-au publicat, din nefericire postum, Secăreanu reconstituie împrejurările, acum uitate, ale anului 1953: Un „ucaz” ministerial, ne spune el, interzisese până atunci oricărui artist să dea concerte în nume propriu, aşa cum făcuse el însuşi ani de-a rândul cu mare succes: „*Eram socotit «vedetă», un fel de gogoriţă care vrea să se manifeste singur, dispreţuind «colectivul», «massa». Degeaba am stăruit că nu emfaza şi lipsa de «nivel ideologic» mă făceau să dau concerte singur, ci o atitudine faţă de artă, un program laborios pregătit şi un punct de vedere personal mă obligau la aceasta. Insistenţele mele s-au lovit de opoziţia fermă şi fără comentarii a «stăpânirii» – şi a trebuit să cedez şi să nu mai dau astfel de recitale timp de cinci ani*”[37].

Iar Pascal a început să se gândească să scrie un lied. Eu nu ştiam nimic de aşa ceva. Într-o seară, imediat după ce am sosit acasă, m-a luat lângă pian: „Ascultă ...” Era *Veselie,* primul din cele patru lieduri pe versuri de Şt.O. Iosif, care şi astăzi este una din bucăţile lui cel mai des cântate.

Trebuie să spun că am trăit cu adevărat senzaţia miracolului, n-am întrebuinţat cuvântul la întâmplare. Faptul că o bucată încheiată, ce nu existase până în ajun, poate răsări deodată ca dintr-o pălărie de magician, în toată fina şi rezistenta ei structură, fără să-i lipsească nimic şi fără să fie nevoie să i se modifice nici o notă (ceea ce implica, într-un fel, că avea să-şi păstreze farmecul în timp, lucru verificat astăzi, iată, după o jumătate de secol), este

[37] Nicolae Secăreanu, *Din viaţa mea de artist*, Editura Muzicală, Bucureşti, 2003, p. 256.

una din inepuizabilele taine ale artei, asupra căreia putem medita fără sfârşit.

Până în octombrie, Pascal avea să adauge acestei bucăţi alte trei lieduri, cu care formează un ciclu unitar. Vreau să spun aici că cea de a doua piesă, *Mi-e dor*, care comunică o nostalgie parcă fără nume, i-a fost inspirată de absenţa tatălui său: personalitate puternică şi calmă, amintirea acestuia răspundea în chip misterios imaginii Caraimanului „pe veci acoperit de nori”.

V

În vara anului 1953, sarcina de a distribui, prin sindicat, biletele la casele de odihnă i-a revenit lui Mitică Arbore. Aşa se face că, într-o bună dimineaţă, mi-a propus să-mi dea un bilet pentru douăsprezece zile la Lacul Roşu. N-aveam habar despre această staţiune, dar am aflat curând că localitatea era aproape de Bicaz, unde tata se afla deţinut. Biletul includea şi transportul pe tren, la un preţ foarte redus: era o ocazie care nu putea fi scăpată. Pascal a fost de acord, gândindu-se doar la întărirea fizică pe care puteau să mi-o aducă acele zile într-o staţiune de munte.

Concediile anuale erau foarte scurte pe atunci, unsprezece zile lucrătoare în primii zece ani de la intrarea în „câmpul muncii”; incluzând duminicile, ele compuneau un spaţiu de două săptămâni. Numărul zilelor legale de concediu creştea cu anii de vechime. Cel mai lung era de douăzeci şi patru de zile, care, combinate cu duminicile, alcătuiau o lună întreagă; o asemenea favoare era rezervată doar celor mai în vârstă.

Am părăsit Bucureştiul cu un tren de seară, iar pe la şase dimineaţa m-am transbordat, conform biletului meu, într-un autobuz RATA care făcea cursa între Gheorghieni şi Lacul Roşu. Priveliştea, pentru ochii mei deprinşi cu şesul şi doar cu lanţul deschis, însorit al Bucegilor, a fost cu totul surprinzătoare. La fiecare cotitură, serpentinele strânse ale şoselei deschideau privirii pereţi de munte stâncoşi, văi întunecoase şi adânci, câte o bruscă perspectivă cu sugestii dramatice. Drumul a fost lung, părea că nu se mai termină

şi chiar asta şi doream. Brusc, căpătasem acces la o altă lume; uitam tot ce lăsasem în urmă, rămânea doar bucuria descoperirii ei.

La centrul de repartizare al staţiunii, mi s-a dat un loc într-o cameră de şase femei. Când am văzut odaia, m-a fermecat terasa acoperită, unde se afla o masă mare de lemn. Da, acolo am şi rămas, de dragul acelei mese unde bănuiam că voi putea lucra. Venisem cu hotărârea să scriu o nuvelă al cărei subiect îmi umbla de mult în minte, şi aveam să mă ţin de cuvânt.

Cu tovarăşele mele de cameră m-am înţeles perfect. Le-am explicat că trebuia să studiez pentru nişte examene. Una din ele, o fetiţă de vreo douăzeci de ani, muncitoare într-o fabrică din provincie, şi-a găsit curând un prieten cu care am văzut-o ţinându-se sfios de mână până la sfârşitul perioadei. Celelalte au făcut împreună plimbări, împrejurimile erau de toată frumuseţea. După masa de dimineaţă mă întorceam în cameră şi lucram în linişte până la prânz, iar seara mai prindeam câte un ceas-două.

Vilele şi casele pe care unii le aveau la mare sau la munte fuseseră confiscate cu vreo doi ani înainte, cu tot ceea ce conţineau. În vremea aceea, când a ocupa o odaie cu doi metri pătraţi mai mare decât alta era un mare noroc, confiscările impresionaseră mai mult pe cei direct vizaţi; majoritatea populaţiei socotea că a fi avut o „reşedinţă secundară”, cum spun astăzi francezii, fusese chiar un lux exagerat. Mentalitatea egalitară se accentuează în perioadele de lipsă, cum a putut-o verifica oricine în lungile decenii în care am stat la cozi: oamenii sunt liniştiţi când ştiu că e marfă destulă, iar certurile încep când sunt semne că e pe sfârşite. În asentimentul tacit al populaţiei, noul stat n-a avut de făcut decât să dea câte un nume vilelor, să numeroteze odăile din ele, adăugându-le câteva paturi, să transforme în cantină cea mai mare clădire din fiecare staţiune şi să elibereze bilete de odihnă. Timp de patruzeci de ani, în toată ţara, la munte şi la mare, sute de mii de oameni şi-au petrecut, prin rotaţie, scurtele lor concedii în acele camere cu baie comună, în schimbul unor sume modice şi fără îndoială că dispariţia, astăzi, a acestei posibilităţi stă la baza multor nostalgii comuniste. Nu sunt

în stare să apreciez situaţia şi să dau soluţii. Mentalitatea liberală presupune că progresul economic va permite fiecăruia, aşa cum se întâmplă de pe acum în societăţile evoluate, să-şi plătească o cameră de hotel fără să fie nimeni păgubit. Nu pot decât să doresc să se întâmple aşa, cât mai curând. Aici şi acum însă (scriu în iunie 2005), suntem încă departe de asemenea stare de lucruri şi ne aflam încă mai departe de ea în acea vreme. În privinţa asta „nostalgicii" sunt lesne de înţeles.

Sala de mese de la cantină nu era destul de încăpătoare, aşa încât dacă nu erai printre primii, să zicem, şaizeci de meseni, trebuia să aştepţi seria a doua şi uneori chiar a treia. Pentru nu ştiu ce motiv, lumea se aşeza la coadă cu un ceas înainte şi aştepta răbdător să intre la prima serie. Eu mă minunam că ei sunt atât de dispuşi să-şi petreacă la coadă un ceas, două pe zi, chiar şi în vacanţă, dar se pare că acea aşteptare nu-i supăra, îşi ţineau locurile cu grijă şi stăteau de vorbă cu cine se nimerea. Vecina mea de cameră sosea cu amicul ei; aşteptau tăcuţi, ţinându-se de mână şi privindu-se în ochi. După vreo două zile îmi stabilisem singură programul: mă smulgeam cu greu de la lucru şi mâncam aproape printre ultimii, dar fără să fi stat la coadă nici măcar câteva minute.

Nuvela pe care am scris-o atunci se intitula, nu întâmplător, *Un alt punct de vedere.* Era, ca multe scrieri de început, foarte naivă, dar trebuie s-o povestesc aici. Nuvela avea patru capitole mari. Primul se petrecea în piaţa Palatului, în dimineaţa zilei de 8 noiembrie 1945; în învălmăşeala de acolo se întâlneau cele două personaje principale, un tânăr student – cel care spunea „eu" – şi cea care avea să-i devină soţie înainte de capitolul al doilea. Acest al doilea capitol avea o tonalitate gravă, de vreme ce între timp pierduseră un copil, iar personajul feminin – care se numea Clara – rămăsese fragilă şi uşor depresivă. Capitolul următor, mai mult un lung dialog, ceva mai sprinţar, se petrecea pe un şantier; apărea o altă tânără, mai tonică, mai combativă şi cu mai mult umor, de care el se simţea atras; în sfârşit, capitolul concluziv prezenta, destul de abrupt, soluţia pe care o adoptase el ca răspuns la problematica generală a vremii, şi care era să-şi continue

totuşi ucenicia în artă, dar în chip tainic şi solitar. Anume, într-un fel de verandă mai dosnică, ascunsă sub vegetaţie, el lucra o statuie într-un material neprecizat, alb şi greu, probabil ghips, deşi el şi-o închipuia în marmoră: tot sensul nuvelei stătea în acea statuie, terminată odată cu sfârşitul nuvelei şi pe care o vedeam aievea, în toată simbolistica ei. O placă dreptunghiulară, orizontală, constituia un soclu neted şi foarte gros. În mărime naturală, un bărbat tânăr, captiv se vede, era culcat şi imobilizat pe acel soclu prin nişte legături groase de fier, ţintuite cu nituri, ce-i înconjurau gleznele încrucişate şi braţele întinse deasupra capului, în dreptul încheieturii mâinilor unite şi ele, simetric cu gleznele, dar nu neapărat a rugă. Cu adevărat patetic era efortul extrem al torsului care se arcuia disperat, cât îi îngăduiau puternicele legături de fier nituite şi totuşi prea puţin, într-o crispare sfâşietoare şi zadarnică. Vedeam acea statuie ca şi când aş fi contemplat-o aievea, imaginea ei era atât de precisă, tragismul ei atât de concentrat, încât toate argumentele rezonabile care mi s-ar fi dat, privind neverosimilitatea subiectului sau linearitatea poveştii, îşi pierdeau importanţa.

Acum, când îl reconstitui, îmi pare că naivul meu text n-avea nimic de-a face cu forma nuvelă: cel mult ar fi putut constitui un lung poem dramatic. Oricum, nu mai are nici un fel de importanţă. Unicul exemplar al acelei scrieri a fost ars de mâna mea câţiva ani mai târziu, între două percheziţii. În acea situaţie critică, Marta şi Mircea şi-au ars şi ei nişte texte la care ţineau mult, ea o dramă, el delicioasa comedie *Inocenţiu şi Crisanta*, precum şi o piesă mai veche, *Synthanatos*, a cărei temă era premonitorie de vreme ce era vorba de o luare de ostateci, într-un avion care până la urmă se prăbuşea: nimeni nu vorbea pe atunci de o asemenea eventualitate. Textul „nuvelei” mele a rămas important în amintirea mea pentru că la întoarcere, când li l-am citit Martei şi lui Pascal, ea a început să plângă, iar eu am socotit că lacrimile ei au fost primul meu „succes” literar.

*

În cele două săptămâni cât am stat la Lacul Roşu, vremea a fost constant frumoasă. Când oboseam de scris şi de citit (luasem cu mine un volum din Shakespeare, dar şi *Fraţii Karamazov* în singura formă în care puteam avea acces la ea, una din acele vechi versiuni franceze amputate de multe scene socotite „excesive”), făceam plimbări, alăturându-mă câte unuia din grupurile care se formau spontan. Peisajul, dominat de brazi, era totodată romantic şi grav. Stilul vilelor, altminteri solide şi confortabile, avea o notă întunecată, dată de lemnul vopsit de cele mai multe ori în negru, cu unele bârne vopsite în roşu şi alb. Lacul însuşi, cu populaţia lui de spectre lemnoase, rămase înfipte în el după prăbuşirea peretelui de munte care-i dăduse naştere cu mai mult de un veac în urmă, era o temă de reflecţie uşor înspăimântătoare, dar intens poetică. L-am fotografiat de pe o înălţime la care am ajuns în grup, în ceva mai mult de un ceas. Cheile Bicazului exercitau alt fel de fascinaţie, rocile acelea contorsionate, netezite de ape în cursul veacurilor, păreau lucrarea unor uriaşi ale căror fapte şi gânduri aveau să rămână pentru noi în veci de neînţeles. Dar, mai ales, nu încetam să mă informez în stânga şi în dreapta dacă nu se ivea o ocazie de a merge la Bicaz, ca să încerc să obţin un „vorbitor” cu tata.

Şi iată că s-a ivit o ocazie care îmi pare şi acum miraculoasă. Se alcătuise un grup cu cei care doreau să facă ascensiunea Ceahlăului şi m-am înscris imediat. Plecarea era stabilită într-o vineri dimineaţa; plănuiam să ajungem în vârf seara, să dormim la cabana Dochia, să coborâm a doua zi şi să încercăm, dacă aveam noroc, să facem cu plutele distanţa până la Piatra Neamţ, de unde era prevăzut să ne întoarcem în staţiune. Partea cu adevărat ispititoare este că, la încheierea excursiei puteam, dacă voiam, să mă desprind de grup şi să rămân o zi în Bicaz, unde pretindeam că am de văzut nişte rude, ceea ce într-un fel era adevărat. M-aş fi aflat astfel la intrarea şantierului exact duminică dimineaţa, la orele în care era îngăduit să te prezinţi şi să te înscrii pe listă.

Am pornit la drum pe la şase dimineaţa, într-o dispoziţie sărbătorească: posibilitatea de a face ascensiunea celebrului Ceahlău îmi părea, şi chiar a fost, un dar

suplimentar al sorţii. Grupul număra aproape douăzeci de persoane, între care se aflau câteva perechi, dar şi indivizi solitari de felul meu. Eram atât de concentrată asupra propriului meu plan încât am stat destul de puţin de vorbă cu ceilalţi. Din nu ştiu ce pricină, şefii grupului au ales să urcăm pe valea Bistrei, un drum care pornea din Bicazul ardelenesc, de care ne aflam aproape. Prima parte a drumului, pe o şosea prăfuită, a fost lungă şi plicticos de plată; urcuşul propriu-zis a început doar către unsprezece dimineaţa, dar de atunci încolo a fost o adevărată bucurie. Ceahlăul este un masiv calcaros ca şi Bucegii, dar formaţiunile de piatră de pe acel versant erau destul de diferite de cele pe care le cunoşteam. În ultimul ceas înainte de vârf, am păşit multă vreme pe nişte lespezi întinse şi grele, care închipuiau şi ele un fel de scară pentru uriaşii de la Chei. Faptul că nu era vorba de un lanţ, ci de un singur munte, crea între el şi fiecare dintre noi un fel de legătură personală; înţelegeam acum adoraţia pe care i-o închinau moldovenii. La cinci după-amiaza luam masa la cabana numită (cum altfel?) Dochia, şi imediat după aceea am mai urcat vreo jumătate de ceas, cu neînchipuită nerăbdare, până la vârful Toaca, unde se deschidea cu adevărat perspectiva şi de unde voiam să prindem apusul.

N-a fost vorba acolo, ca în Bucegi, de văi înguste, cu căsuţe de păpuşi risipite pe poiene sau pe firul apelor, ci de o imensă deschidere orizontală, pe care cursul puternic al Bistriţei o străbătea ca o panglică largă şi luminoasă de argint, ducând spre o aglomeraţie orăşenească: Piatra Neamţ. Deasupra acestui peisaj calm, care trezea vagi reminiscenţe de tablouri flamande, cerul era fără margini, inexplicabil, zeiesc. Toate culorile serii s-au perindat pe el ca într-o reprezentaţie cinematografică până ce au început să se aprindă, una câte una, stelele în cer şi luminile oamenilor pe pământ, tot mai numeroase şi unele, şi altele. Faptul că ştiam acel peisaj condamnat de istorie, de vreme ce Hidrocentrala V.I. Lenin şi lacul său de acumulare urmau să înece satele în care încă dormeau oameni, îi dădea un patetism ciudat. Câteva decenii mai târziu, într-o minunată călătorie la mânăstiri, am avut surpriza să călcăm cu

piciorul prin iarba de pe fundul fostului lac, dispărut la rândul lui fără urmă.

Cerul din acea seară, aproape limpede, rămânea suveran. Sub ochii noştri, dar foarte încet, culorile lui se întunecau treptat, rozul se concentra în carmin, albastrul în indigo, movul în violet, albul devenea cenuşă: neschimbată rămânea doar uriaşa lui mărime. Sentimentul de libertate pe care ni-l comunica era iluzoriu, o ştiam bine, şi totuşi îl savuram cu nesaţ. Apoi coboram ochii spre masa de lumini care clipoceau dincolo de firul apei, în dreapta, şi care închipuiau oraşul. Tot câteva decenii mai târziu, aveam să-i cutreier dulcile străzi, cu vegetaţia şi sugestiile lor istorice; în seara aceea însă, acolo sus, în spaţiul nemăsurat ce ni se dezvăluia ca răsplata unei lungi zile de efort, aglomeraţia de mici lumini simboliza doar furnicarul omenesc, cu păcatele sale răscumpărate de amăgitoarea lor sclipire. De la ele, privirea noastră se muta din nou, obsesiv, spre spaţiul aproape infinit, atrasă de irezistibila magie a ceea ce nu putem cunoaşte.

Ne-am întors în acel loc a doua zi, la ceasul răsăritului. Tremuram de frig şi totul s-a petrecut mult prea repede, lumina zilei, atât de familiară, a inundat peisajul prea curând, faţă de lenta feerie a apusului la care ne fusese dat în ajun să fim martori. Ne-am întors să luăm un ceai la cabană, ne-am numărat unii pe alţii şi am pornit, hotărând să coborâm pe la Izvorul alb.

Merseserăm destul de mult prin pădure, în monom, când cei din fruntea grupului ne-au anunţat că pierduserăm poteca. Soluţia era una singură: să urmăm un anume fir de apă ce cobora, evident, spre Bistriţa. Zis şi făcut: am coborât cum am putut pe lângă şuvoiul tot mai vioi, într-o albie pietroasă, călcând ba pe pietre, ba prin apă, ba pe alături, dar pierzând rapid din înălţime, ceea ce era un semn bun. Era amuzant să faci în fine parte dintr-un proiect mai fantezist; totul în jurul nostru era sălbatec şi proaspăt, puteam imagina cum vin să se adape la râul „nostru” râşii, căprioarele şi urşii care acum, auzindu-ne, se fereau pesemne din drumul oamenilor. Pădurea era veche şi deasă, copacii înalţi şi puternici; a fost un drum fermecător şi încheierea lui aşijderea, căci, la un moment dat, pădurea

parcă s-a luminat dintr-odată, mai jos de noi s-a ivit, printre brazi, un spaţiu larg şi sclipitor, iar sunetul apei a devenit puternic şi mult mai puţin săltăreţ: ne-am pomenit într-adevăr pe malul Bistriţei şi nu mai aveam de aşteptat decât să vedem plutele trecând, iar una din ele să accepte să ne ducă până la Piatra Neamţ, către care toate se îndreptau.

Ceasul de aşteptare pe mal a fost un fel de odihnă binevenită. Unul dintre plutaşi a tras la mal, i s-a oferit suma rezultată din cotizaţiile noastre, ne-am urcat pe plute şi a început, de la patru după-amiaza până la opt, într-o minunată zi de vară, acel drum de vis pe care l-au evocat atâţia călători şi care pare astăzi definitiv interzis de mersul istoriei.

Punctul unde ne îmbarcasem (dacă se poate spune aşa) era mai jos de „toance”, partea învolburată din cursul Bistriţei, şi ca atare ne-a fost dată numai lina lunecare pe apă, fără opintiri, obstacole sau accelerări. O plută era alcătuită din trunchiurile cojite ale câtorva arbori înalţi, legate între ele, iar plutele se înlănţuiau câte două, trei, una după alta. Uriaşa putere a râului le purta uşor şi fără zgomot, ca pe nişte jucării. Un singur om, în picioare, o orienta pe cea din faţă cu o vâslă înaltă şi zdravănă: îi trebuiau îndemânare şi forţă. Trunchiurile tăiate miroseau a lemn proaspăt de brad şi puţin a peşte. Stăteam aşezaţi pe ele, îmi lăsasem picioarele să atârne în apă cu bocanci cu tot; lunecam încet, Bistriţa fâşâia ca o mătase, aburul ei răcoros ne învăluia ca un balsam. Timp de patru ceasuri, spectacolul malurilor magnific înfrunzite, de o incredibilă bogăţie vegetală, s-a desfăşurat de la sine sub ochii noştri, aşa cum dăinuia el de veacuri. Am zărit, cred, şi câteva căsuţe albe, sfios tupilate pe sub copaci, a căror amintire tremură în pragul uitării. Glasurile noastre se topeau în depărtare şi foarte curând au încetat cu totul, într-atât păreau de nepotrivite cu întâmplarea fermecată pe care o trăiam. Nemişcaţi, prinşi într-un fel de vrajă, îi mulţumeam în gând destinului pentru acele ceasuri în care timpul şi spaţiul păreau a-şi fi schimbat legile, anume spre a ocroti o lume blândă şi armonioasă, pe care nu ne mai sta în putere s-o apărăm.

*

Nu mai ştiu bine cum m-am despărţit de grup, care m-a lăsat pe la opt seara pe malul şantierului, după care ei şi-au continuat drumul spre Piatra Neamţ. Plănuisem să-mi petrec noaptea în gară pe vreo bancă şi aşa am şi făcut până pe la unsprezece, când sala unde se aflau nişte scaune s-a închis pentru nu ştiu ce motiv şi am rămas singură într-o încăpere pustie, puternic luminată şi proaspăt zugrăvită, fără nici o urmă de scaune sau bănci pe care m-aş fi putut întinde. Atâta doar că pereţii aveau un fel de soclu cu o lăţime de vreo zece centimetri, uşor înclinat, şi de acela am putut să mă reazem. În rucsacul cu care umblasem pe munte aveam două cutii de un kilogram de mâncare cu vinete, singurele produse alimentare pe care le găsisem de cumpărat în Lacul Roşu înainte de a porni la drum. Darul cu adevărat preţios pe care-l adusesem din Bucureşti pentru tata şi pe care-l rezervasem pentru el timp de câteva luni era o cutiuţă rotundă cu polivitamine elveţiene. În definitiv, aveam voie să-i trimitem tatei pachete cu câte 5 kg de alimente substanţiale, slănină, brânză, afumături, odată pe lună şi nu fusesem niciodată *la vorbitor*, de ce m-ar fi refuzat?

Am aşteptat răsăritul soarelui, cred, cu mai multă nerăbdare ca niciodată. Pe la cinci dimineaţa umblam pe străzile pustii ale orăşelului în care lumea încă dormea, pentru că era duminică. Am ajuns din nou pe malul râului şi a fost o binecuvântare: în singurătate am putut să mă spăl şi apa aceea rece m-a desţepenit şi mi-a dat puteri, ca *apa vie* din basme. Orăşelul a început să se anime, dar nu s-a deschis nici un magazin, nici o dugheană în care să fi putut cumpăra ceva în plus faţă de ce aveam, afară de un Aprozar de unde am luat două kilograme de struguri, zicându-mi că erau bune şi alea. Esenţială era bucuria revederii şi totul mi se părea sărbătoresc. Cât despre locul unde trebuia să mă îndrept ca să ajung *la vorbitor*, îl cunoştea toată lumea şi nu s-a mirat nimeni că puneam întrebări.

Pe la opt mă aflam în faţa intrării oficiale a şantierului, o baracă în faţa căreia stăteau pâlcuri de femei necăjite, cu

sacoşe şi legături de tot felul; erau îmbrăcate în culori mai degrabă închise şi-mi părea că ne reunisem pentru o pomană sau un parastas. Nu stăteau de vorbă între ele, afară de cele care veniseră câte două, şi nici măcar nu se uitau unele la altele cu prea mult interes. Chiar aşa, ce-ar fi putut să-şi spună fără pericol? Un personaj în uniformă ne-a comunicat că în ziua aceea vorbitorul va fi ceva mai târziu, pentru că deţinuţii erau „la duşuri”, acestea aflându-se în altă baracă, mai îndepărtată. Bine că aveau duş, îmi ziceam, deşi dată fiind distanţa până la acea baracă, probabil că nu-l foloseau prea des. Nu ştiu cum a trecut vremea până pe la zece şi jumătate, când dintr-odată acel gradat a ţipat la noi cu o autoritate speriată: „În şanţ! Băgaţi-vă în şanţ că vin! Nu e voie să vă vadă!” Era într-adevăr un şanţ acolo, ca în satele de pe vremuri, şi a trebuit să ne culcăm în praful lui ca să nu fim văzute.

Se apropia într-adevăr o coloană de bărbaţi; am văzut cu durere că erau îmbrăcaţi în zeghe. Călcau stârnind praful cu picioarele lor proaspăt spălate, în rând câte şase, tineri şi bătrâni, şi după ce au trecut câteva rânduri l-am identificat pe tata şi i-am făcut un semn mare cu mâna, de acolo, din şanţ. Nu ştiu prin ce minune m-a recunoscut şi a schiţat un gest speriat, să stau cuminte. Cred că din momentul acela amândoi am simţit că timpul stătea pe loc, atât eram de nerăbdători să ne vedem.

Eram strigaţi şi intram câte trei pe poarta şantierului. Acolo în curte se afla o masă lungă şi îngustă de scânduri bătute în ţăruşi: aliniaţi pe o latură şi distanţaţi între ei se aflau trei deţinuţi. În spatele fiecăruia stătea câte un soldat cu puşca la umăr; pe partea cealaltă ne-am aliniat noi.

Tata, cum am mai spus, era mai degrabă un temperament flegmatic, dar îl simţeam emoţionat; cât despre mine, nu mă puteam opri din vorbit. I-am povestit una peste alta despre mama, despre întoarcerea lui Pascal, despre fabrică, despre Lacul Roşu şi excursia pe Ceahlău. Nu ştiu bine ce şi cât a înţeles. Îl vedeam privind cu oarecare interes spre rucsacul meu. N-am mai avut răbdare şi am răsturnat pe masă conţinutul lui, cele două cutii de vinete şi strugurii, dar printre boabele lor a strălucit, pentru

o clipă, capacul roşu al cutiuţei de vitamine şi soldatul din spate s-a repezit la ea ca la o pradă de război.

— Sunt vitamine, tovarăşe, a început să explice tata cu un fel de rugătoare deznădejde, vitamine, eu sunt medic, doctor, la vârsta mea am mare nevoie de ...

Soldatul ţinea în mână cutiuţa şi se uita la ea ca la un exploziv. Poate ştia, poate nu ştia ce sunt vitaminele, dar era clar că pe cutiuţă scria ceva care nu era pe româneşte. A închis palma peste ea şi a băgat-o în buzunar.

— Asta se confiscă, merge la tovarăşul comandant, a decis el şi, întorcându-ne spatele, a pornit într-o direcţie necunoscută. Tata a continuat să argumenteze, urmându-l de aproape, ca un copil şi au dispărut amândoi.

Am rămas în faţa mesei până ce a venit alt soldat cu un carton în care a pus bietele mele alimente, strugurii şi cele două cutii de conserve.

— Vorbitorul s-a terminat, ne-a anunţat el, faceţi loc să vină următorii.

Am deschis gura să protestez şi am închis-o la loc. Tot ce puteam face era să-l enervez şi poate s-ar fi răzbunat pe cel pe care-l avea în pază. Întrevederea se încheiase şi asta era tot.

Memoria mea nu-mi restituie nimic până la lunga aşteptare care mi-a umplut toată după-amiaza, în capul şoselei care ducea la Lacul Roşu şi Gheorghieni, prin Cheile Bicazului. Toată lumea îmi explicase că pe acolo trec mereu maşini şi camioane şi că nu se putea să nu mă ia cineva. Oricum, era singura rută posibilă. În punctul acela era un fel de local în care am găsit o farfurie de ciorbă caldă, dar şi informarea plină de scepticism a responsabilului:

— Ştiu eu cum o să faceţi? Azi e duminică, nu prea trece nimeni...

M-am instalat în picioare pe marginea şoselei, în dreptul acelui local. Să fi fost spre prânz. A practica autostopul pe o şosea pustie e o experienţă destul de apăsătoare. Când oboseam, mă aşezam pe jos. Nu îndrăzneam să mă întorc înăuntru, de teamă să nu scap vreo ocazie. Îmi proiectam mereu în minte filmul ultimelor zile, cu momentele lui exaltante şi cu emoţiile legate de revederea tatei, slab, palid, în zeghea aceea infamantă, dar totuşi viu şi aparent

sănătos. Când retrăiam episodul cu polivitaminele mă năpădea un val de furie. Apoi încercam să proiectez viitorul şi nu reuşeam. Cât timp aveau să-l mai ţină? Astăzi ştiu, dar nu ştiam atunci că pedeapsa lui era de patru ani. El împlinise şaizeci şi patru, ceea ce pe vremea aceea părea mult. Apoi ajungeam din nou la problema esenţială, iminentă: cum ajung înapoi în patul meu? Se făcuseră pe rând ceasurile trei, patru, cinci, şase după-amiaza şi nu trecuse nici un vehicul, dar absolut nici unul, nici măcar o căruţă. Bătea un soare blând, într-o linişte mare. Poate că cei de la localul amintit mă vor lăsa să dorm în vreo magazie sau chiar în sala unde mâncasem? Şapte seara, opt, umbrele nopţii tot mai grele, durerea de picioare şi de spate, amintirea dimineţii, amărăciunea...

Era trecut de nouă, frig şi întuneric beznă când s-a auzit un motor şi au lucit nişte faruri. Camionul a oprit: în cabina din faţă, lângă şofer, stătea un inginer care lucra undeva în zonă şi mergea la Lacul Roşu. Responsabilul a explicat situaţia şi m-am urcat lângă ei. Nu mi-au cerut alte lămuriri şi nici eu nu le-am dat, dar inginerul, care stătea la mijloc, a simţit se vede că eram îngheţată şi şi-a petrecut braţul pe după umerii mei. Acel gest de înţelegere, căldura efectivă şi sentimentul de protecţie pe care-l exprima au fost un fel de balsam care mi-a topit rezistenţa încrâncenată şi am început să plâng. În tăcere, fără sughiţuri, nemişcată în întuneric, simţeam doar că lacrimile fierbinţi îmi curg pe obraz şi mă rugam ca nimeni să nu observe şi să nu-mi pună întrebări.

Drumul n-a fost mai lung de o jumătate de ceas. În noapte, sub lumina violentă a farurilor, uriaşii de piatră care populau Cheile Bicazului se agitau neliniştiţi şi se aplecau peste noi. Sala de mese a staţiunii, unde cina se încheiase de mult, mi-a părut cea mai luxoasă întruchipare a civilizaţiei. Şoferul n-a vrut să-mi ia nici un ban. M-am dus în cameră, regăsindu-mi colegele cu câteva explicaţii entuziaste despre excursia pe Ceahlău, m-am spălat şi am coborât în sufragerie, unde responsabilul mi-a onorat bonul de masă fără obiecţii. Tânărul inginer cina la o masă cu el.

Am savurat masa aceea pe îndelete, cu o adevărată recunoştinţă. Îmi îndeplinisem planul, nu fusese uşor, totul

se încheiase cu bine, oboseala părea fără sfârşit. Camera noastră se afla la etajul întâi. Când am ajuns pe palier, inginerul se afla în pragul unei odăi, chiar în faţa celei în care locuiam. Surâdea uşor şi cu cheia în mână, mi-a făcut un semn de complicitate discret, dar destul de clar: uite, eu stau aici, nu vrei să vii şi tu?

Doamne! O undă de căldură mi-a învăluit trupul într-o clipă. Cum stătea în plină lumină, l-am privit mai atent: blond, drăguţ, poate treizeci de ani, o piele curată şi netedă... Propunerea era făcută delicat şi aproape sfios, parcă s-ar fi temut să nu mă supere. Da, aş fi putut să-l mângâi şi să mă las mângâiată, toate rănile zilei s-ar fi ostoit, în sărbătoarea trupurilor am fi uitat amândoi de răutatea vremii...

Am întors capul şi am intrat în camera mea cu şase paturi, fără nici un cuvânt. Există ceva care se cheamă destin interior, şi căruia îi suntem sclavi.

*

După întoarcerea la Bucureşti, ne-am reluat traiul obişnuit. Pascal lucra cu zor la prima parte a concertului său de pian. Eu îmi reluasem programul de fiecare zi.

Într-o luni seara, m-am întors de la fabrică pe la cinci. Pascal m-a primit cu aerul unui copil care a stricat ceva, sau mai degrabă a văzut pe cineva făcând-o. Nu mă lămuream despre ce era vorba, dar am insistat.

— A venit azi-dimineaţă de la miliţie, mi-a spus el în sfârşit, şi au chemat-o pe mama ta să dea o declaraţie. Încă nu s-a întors.

Parcă totul a împietrit dintr-odată, nu numai eu.

— Cât era? La ce oră a fost asta?

— Cred că pe la zece... Ce vrei să faci?

— Mă duc la miliţie, bineînţeles. Mă duc să văd ce e. Să nu mă împiedici. N-ai grijă, sunt calmă.

Am plecat aşa cum sosisem, cu geanta pe umăr. N-ar fi putut să mă oprească nimeni şi Pascal n-a insistat.

Miliţia era la patru case de noi. Era o clădire din veacul al XIX-lea, cu o grădină care fusese cândva frumoasă.

Tot ce am spus acolo a fost rostit distinct, liniştit, fără nici un ton de revendicare sau reproş, dar foarte ferm. M-am adresat unui miliţian care se plimba prin faţa ghişeelor unde erau câteva persoane. Poate o fi fost un gradat, nu mă pricep.

— Mama mea a fost chemată la dumneavoastră azi-dimineaţă şi nu s-a întors nici până acum.

— Nu ştiu despre ce e vorba, mi-a răspuns el, privindu-mă atent.

— Nu se poate să nu ştiţi. Eu nu plec de aici până nu-mi spuneţi unde este ea, am spus eu şi m-am aşezat pe o bancă, aşteptând în tăcere.

Din timp în timp, miliţianul mai trecea prin încăpere, privindu-mă pieziş. Eu nu mă mişcam. Eram hotărâtă să stau acolo şi până a doua zi.

Lumea venea, se ducea la ghişeu, pleca, se rărea. Pe măsură ce se apropia ora închiderii, încăperea se făcea tot mai mare şi mai întunecată. Pe la opt, rămăsesem singură de mult.

Într-un târziu, acela s-a apropiat de mine şi mi-a pus mâna pe umăr, cu un fel de milă. Voia şi el să plece acasă.

— O duce „la urmă”, mi-a explicat el abrupt. Trebuie să stea unde-şi are domiciliul.

— Atâta tot? am întrebat, amintindu-mi totuşi că şi tata fusese trimis „la urmă”.

— Atâta tot, mi-a răspuns uşor enervat. Du-te acasă.

Miliţienii nu vorbeau niciodată cu „dumneavoastră”. Trebuia să fie clar că ei puteau tutui pe oricine. Dar erau mai puţin duri decât securiştii.

Am hotărât să-l cred şi m-am întors acasă. Ce altceva aş fi putut să fac?

Cele două zile în care am rămas fără veşti au fost fără îndoială cele mai grele din toţi acei ani. Tocmai de aceea, n-aş fi putut să povestesc nimic dacă n-aş fi găsit printre hârtii două scrisori cu totul şi cu totul uitate: una este a mea către mama, la Olteniţa, datată cu zece zile înainte de arestare, unde o avertizez că un anume tov. Crăciun, de la Miliţie, se tot interesează de nu ştiu ce chitanţă pe care ea ar fi trebuit s-o prezinte. Cealaltă e scrisă de mâna ei, două zile după ce o eliberase. E în franceză, dar am s-o traduc

cât mai fidel. Va aduce oricum o schimbare de ton, într-atât temperamentul celei care relatează e diferit de al meu:

Olteniţa, 2 oct. 1953.

Dragii mei copii, iată scrisoarea promisă, pe care aş fi făcut mai bine s-o scriu imediat şi mi-ar fi mai uşor s-o povestesc.

După ce m-am prezentat alaltăieri în faţa lui Crăciun şi mi-am făcut declaraţia privind faimoasa chitanţă – ba chiar i-am propus, amabil, să mă duc personal la percepţie ca să iau numărul de înregistrare (ce trebuie să fi râs, imbecilul!), am aşteptat puţin, adică mai mult de un ceas în hol, de unde aş fi putut pleca de douăzeci de ori fără probleme, dar şi fără buletin. Apoi Crăciun s-a întors şi, pe mine şi pe un tânăr de 17 ani, invitat pentru acelaşi motiv (sau aproape), ne-a dat în paza unui coleg, pe atât de arogant pe cât de idiot şi agresiv, care ne-a condus la Raion. Itinerar: sf. Stefan până la Călăraşi, apoi tramvaiul 23 până la Agricultori (acest detaliu pentru Bobiţă, care foloseşte un traseu mult mai lung). Acolo, după ce am intrat în câteva birouri succesive, suind şi coborând, mânaţi cu „hai, aici!" sau „hai, vino'ncoa!", am ajuns în subsol, unde s-au tras zăvoarele peste noi. Am rămas acolo până la căderea nopţii într-o celulă de 3x3 m conţinând patru paturi de fier, suprapuse două câte două, cu saltele de paie şi pături gri, totul aproape nou şi presărat abundent cu DDT. Fereastră cu zăbrele, prevăzută cu obloane fixe prin care lumina pătrundea de jos în sus; lumină electrică. Îmi opriseră la intrare geanta şi conţinutul ei, plus cele trei agrafe de păr, verigheta şi şireturile de la pantofi! Mi s-a dat să semnez un proces-verbal de primire făcut pe numele Diaconescu, pe care i-am pus să-l rectifice înainte să semnez. Acolo mi-am văzut şi delictul: „părăsire de domiciliu". Credeam că am să-mi petrec noaptea acolo, dar m-au rechemat, mi s-au dat înapoi efectele şi am fost dusă la Tunari, la Regiune. Aceleaşi formalităţi ca la sosirea la Raion, coborâre la subsol, mult mai puţin curat şi mai vechi; în loc de zăbrele, inel gros cu chei. Dar în celulă se afla o tânără...

Urmează lunga poveste a acelei tinere, cu o acuzaţie abracadabrantă de furt şi măritată cu un cofetar – dar apoi a survenit ceva, scrisoarea s-a întrerupt şi n-a mai fost continuată niciodată. Mama a fost dusă cu trenul la Olteniţa, în arestul miliţiei locale. Poate n-aveau unde s-o ţină sau n-au ştiut bine ce să facă? Au scos-o în curte la soare şi acolo au văzut-o trecătorii, dintre care mulţi o cunoşteau; cineva a alertat-o pe Veronica, nepoata ei şi verişoara mea, care lucra peste drum, în parterul băncii, pe atunci sucursala BNR. Nu cunosc toate detaliile, dar într-un târziu s-au hotărât totuşi să-i schimbe mamei domiciliul, găsindu-i o locuinţă mai decentă. Câteva săptămâni, au continuat s-o ameninţe că va fi „dată în judecată”, apoi lucrurile s-au oprit aici. Iar Veronica şi familia ei s-au purtat extraordinar.

Cât efort, cât balamuc, câtă suferinţă, pentru a sili pe oameni să stea la locul lor, fără cea mai măruntă iniţiativă! Pot imagina şi că de fapt aveau de gând s-o aresteze de-a binelea, dar s-au răzgândit văzând cum arăta inculpata la cei şaizeci şi trei de ani ai ei, mică, slabă şi cu părul aproape alb. Pot închipui fel şi fel de scenarii, dominante rămânând când absurditatea, când prostia şi ura...

Să rămânem la ideea de absurditate şi, pentru că tot veni vorba de un cofetar, s-ar potrivi aici o istorioară povestită de tata cândva, după eliberare. Lucrurile s-au petrecut, cred, la Ghencea într-un stagiu de triere. Tata se afla singur într-o celulă, aşteptând cu răbdare să-şi afle soarta. După un timp s-a deschis uşa şi a fost împrâncit înăuntru un bărbat care plângea, de dădea duhul din el. Tata l-a lăsat un timp să-şi verse necazul, apoi a intrat în vorbă cu el, încercând să-l îmbărbăteze. Acela continua să plângă, dar după ce s-a mai potolit, a început să povestească:

— Să vedeţi, domnule, ce necaz am păţit! Eu n-am făcut nimica rău, dimpotrivă, am vrut să fac numai bine... Eu de meserie sunt cofetar, aveam o prăvălioară şi vindeam dulciuri, mai ales aveau căutare nişte cutii cu rahat din cel mai bun, nu ştiţi ce bun era, cutii dichisite, cu hârtie frumoasă... Am vrut să aduc şi eu o laudă în cinstea regimului, după puterile mele, şi am scris pe capac, sus în

stânga, «Trăiască 23 august!». Mai jos, în litere mai mărişoare, de aur, scria RAHAT. Şi m-au adus aici...”

*

Luna decembrie avea să fie cu totul diferită de tot ce am istorisit aici. În ziua de 2, Pascal şi-a început serviciul de cercetător la Institutul de Folclor, iar zece zile mai târziu, pe data de 12 decembrie, a fost primit ca membru stagiar în Uniunea Compozitorilor.

Trebuie să revin puţin la istoria acestei ultime instituţii, ca să explic cât de cât schimbările care au îngăduit aceste două realizări.

Din 1949, Uniunea Compozitorilor fusese condusă de Matei Socor, pe atunci şi preşedintele Societăţii de Radiodifuziune, post extrem de important. Era un fost ilegalist, profund convins de justeţea idealului şi practicilor comuniste şi extrem de bine văzut în mediile înalte ale partidului. Viaţa Uniunii, în cei aproape patru ani de când o conducea, fusese o succesiune de şedinţe a căror bază era ideologizarea muzicienilor, precum şi prelucrarea şi adoptarea unor Rezoluţii de tip jdanovist (recurg din nou la lucrarea citată a lui O.L. Cosma). Muzicienii continuau să scrie în genurile tradiţionale, dar se expuneau la tot soiul de critici, în funcţie de ataşamentul lor mai mare sau mai mic la unele curente detestate de noua doctrină, iar lucrările lor se vedeau acuzate că sunt impresioniste, cosmopolite, mistice şi aşa mai departe. Din procesele-verbale ale şedinţelor se poate vedea că mulţi se opuneau curajos acestor intruziuni ideologice în substanţa vie a creaţiei lor; Mihail Andricu, de pildă, nu doar vice-preşedintele Uniunii, dar şi autor a unei opere însemnate ca valoare şi volum, era un vorbitor activ şi luările lui de cuvânt erau câteodată remarcabile; asemenea libertate de gândire avea să-i fie reproşată făţiş, câţiva ani mai târziu, în procesul public care i s-a făcut. Majoritatea muzicienilor, chiar dacă se mai lăsau intimidaţi, socoteau în sinea lor absurd excesul de teorie social-politică, aplicat la cea mai gingaşă, mai puţin explicită dintre arte. Presiunile erau însă extrem de puternice, aşa încât putem număra în acei ani

peste o sută de poeme şi cantate închinate lui Stalin şi chiar lui Gheorghiu-Dej, pe texte care soseau de la scriitori. E drept că pe lista acelor muzicieni nu vom găsi nici numele lui Paul Constantinescu, nici al lui Silvestri, nici al lui Alfred Alessandrescu, nici al lui Valentin Gheorghiu, nici al fraţilor Ion şi Gheorghe Dumitrescu şi, bineînţeles, nici al lui Mihail Jora.

În favoarea „independenţilor" s-a ivit o circumstanţă pe care Ion Dumitrescu, cel mai astucios şi mai combativ reprezentant al lor, a ştiut s-o folosească din plin, şi anume s-au constatat nereguli importante în gestiune. În tot cursul anului, el îl ţinuse la curent pe Petru Groza cu cele întâmplate, şi astfel s-a ajuns la o situaţie destul de neobişnuită: la Consiliul de Miniştri a avut loc o reuniune la care au participat principalii conducători ai ţării, Gh. Gheorghiu-Dej, Gheorghe Apostol, Chivu Stoica, Iosif Chişinevschi şi Leonte Răutu. S-au expus problemele, s-au prezentat documente, iar discursul lui Ion Dumitrescu, „*aflat în mare vervă*", a clătinat definitiv poziţia lui Matei Socor. „*Ceea ce mai trebuia clarificat, decis, era dacă trebuie să se facă tapaj pe marginea celor petrecute, dacă se va da curs în justiţie acestui caz. Finalmente, s-a ajuns la concluzia că erau suficiente măsurile organizatorice. Consecinţele imediate ale acestei şedinţe s-au reflectat în schimbările survenite la nivelul Comitetului şi al Biroului, care s-au produs la începutul lunii martie 1954, modificând radical configuraţia Uniunii Compozitorilor, climatul creaţiei*"[38].

Fără îndoială că toate acestea, survenind după moartea lui Stalin, au creat printre muzicieni o atmosferă mai puţin apăsătoare. Mihail Jora l-a recomandat pe Pascal lui Mihai Pop, director adjunct la Institutul de Folclor condus de Sabin Drăgoi, ceea ce a dus la angajarea lui ca cercetător. Cât despre admiterea lui la Uniunea Compozitorilor, ea s-a făcut pe baza lucrărilor depuse şi a fost urmată de o altă bucurie, anume decernarea unei „Menţiuni pentru tineret categoria I" pentru *Quartetul* său *de coarde*, cel pe care-l începuse ca militar în termen.

[38] Octavian Lazăr Cosma, *op.cit.*, p. 262.

Menţiunea a fost însoţită de o sumă în bani. În aceleaşi săptămâni s-a întâmplat să încaseze şi ce i se cuvenea pentru lucrarea de desen tehnic la care trudise peste vară. După mulţi ani, a fost primul Crăciun pe care, desigur între noi şi cu gândul la cei absenţi, l-am putut cât de cât sărbători cu o rază de speranţă.

*

Cumpăna anilor 1953–1954 a purtat pentru noi însemnele doliului. Chiar şi la propriu: Mira Greculescu îşi pierduse în noiembrie tatăl, pe care-l iubise foarte mult. Câteva luni la rând, silueta ei în veşminte negre ne-a amintit tuturor că nimic nu dăinuie cât am dori noi. Fiică a unui general de grăniceri şi a unei mame bogate, Mira a purtat în toată viaţa ei profesională stigmatul „nu va depăşi funcţia de şef de birou” ataşat de autorităţi celor ce se aflau în cazuri asemănătoare, cum fuseseră Dodel şi fraţii săi, cum fusesem ameninţată că voi fi şi eu. În zadar şi-a reluat, când a fost posibil, studiile de drept până la examenul de Stat inclusiv; în zadar a fost, timp de aproape patruzeci de ani, unul din funcţionarii cei mai competenţi şi mai corecţi ai Băncii Naţionale: pensia ei modestă îi sancţionează şi astăzi, cum spuneam, vina de a se fi născut într-o zonă a societăţii „condamnată de istorie”.

Pe de altă parte, a trebuit să ne despărţim şi noi cu stupoare, în acele luni, de două persoane care simbolizaseră, în ochii noştri, frumuseţea şi echilibrul fizic.

Prima dispariţie a fost a Anişoarei Basgan, la a cărei înmormântare am asistat în 20 decembrie 1953. Anişoara fusese o femeie superbă de treizeci şi şase de ani, căsătorită cu un bărbat pe care-l adora şi mamă a doi băieţi, şi ei frumoşi, de nouă şi doisprezece ani. Rudă cu Pascal pe linie maternă, fiică a acelei mătuşi în vârstă care o găzduia pe mama lui Pascal, ea locuia pe strada Cernica, oarecum pe drumul meu de întoarcere de la fabrică, când veneam pe jos din piaţa Unirii. Dacă se întâmpla să plec destul de devreme, mă opream la Anişoara şi stăteam amândouă de vorbă cu încântare în jurul câte unei dulceţi (era mare meşteră în tot ceea ce putea face viaţa plăcută

celorlalţi). În timp ce vorbea, îi admiram părul bogat şi sănătos, carnaţia obrajilor şi a decolteului, dinţii albi, râsul spontan şi sincer. Dacă mi s-ar fi cerut să propun o imagine a sănătăţii şi vitalităţii armonioase, numele ei ar fi fost primul care mi-ar fi venit în minte. În acea iarnă a năvălit însă peste noi o epidemie de gripă asiatică, indusă de un virus necunoscut şi numită, după numele doctorului care o descrisese, „febra Papatacci”. Nu exista vaccin şi nu se cunoştea nici un leac. Anişoara s-a stins în trei zile.

Intensitatea reacţiei mele m-a surprins şi pe mine. A fost o revoltă adâncă, spirituală, împotriva Creatorului sau Stăpânului absolut care îngăduia asemenea nedreptate. Poate că în mintea mea încă neîncercată, socoteam că în timp de pace nu mor decât oamenii bătrâni! Faptul că o emblemă atât de perfectă a bucuriei, a frumuseţii şi a vieţii însăşi, cum fusese acea tânără femeie, putea să dispară ca un fulg, aleasă între mii şi mii de exemplare infinit mai nereuşite, mi-a părut atunci o culme a absurdului pe care nu reuşeam s-o integrez într-un tot cât de cât inteligibil. Spre propria mea surpriză, am plâns în timpul slujbei de înmormântare cum nu credeam că se poate plânge, şi nu atât pentru că ar fi fost lovită propria mea prietenie, care nici nu apucase prea mult să se adâncească, ci pentru că aşa ceva era *nedrept*. Graniţa între durere şi revoltă se ştersese; rămânea cearta mea personală, obraznică şi copilărească, dar insuportabil de dureroasă, între mintea mea răzvrătită, pe de o parte, şi ininteligibilul Destin, pe de alta.

Trei săptămâni mai târziu, asistam la înmormântarea unchiului Mitică. În Piteştiul străin şi ostil în care i se fixase domiciliul forţat şi unde nu reuşea să se hrănească decât cu banii trimişi de fiii săi rămaşi în Bucureşti, a fost victima unei infecţii banale pe care n-a luat-o din pripă: s-a stins şi el tot în câteva zile. Copacii falnici mor în picioare, se spune uneori. Acel bărbat înalt, puternic şi înţelept, care n-avusese niciodată nevoie să fie agresiv pentru că era ascultat de oricine în chip firesc, a plecat din viaţă ca şi când nu l-ar mai fi interesat felul în care i se ordona să trăiască. Aici, revolta mea nu se mai îndrepta către necunoscut, ci către oameni. Viaţa lui ar fi trebuit să se

sfârşească în liniştea acelui domeniu căruia îşi închinase toată energia, ar fi trebuit să îmbătrânească înconjurat de iubire şi de stimă, de fii şi de nepoţi. Sau ar fi trebuit să i se lase măcar o parte din acel pământ, din care să trăiască. Sau, în fine, să i se lase cel puţin casa din oraş, pe care o clădise şi în care i se născuseră copiii. Murise alungat, sărac şi singur. În jurul sicriului erau mai mult femei: lipsea tata, lipsea Dodel, lipseau deci fratele şi unul din fiii săi. Şi tot ce alcătuise cadrul copilăriei noastre provinciale şi calme dispărea definitiv odată cu el.

Acel ianuarie 1954 a adus pentru mine o schimbare radicală şi cu totul neaşteptată de viaţă: mi-am dat demisia de la fabrică. Ideea fusese a lui Pascal, eu nu îndrăznisem niciodată s-o imaginez. Asemenea cazuri erau foarte rare; demisia nu putea fi refuzată, dar se sancţiona cu pierderea vechimii în câmpul muncii – în cazul meu aproape patru ani. Când eşti tânăr, problemele legate de eventualitatea pensionării sunt atât de îndepărtate încât n-au atârnat prea mult în balanţă; ce era sigur, evident, era că arătam tot mai prost, că devenisem irascibilă şi că peste vară Pascal fusese chemat telefonic de către responsabila unei cofetării de pe strada 11 iunie, care-l ruga să vină să-şi recupereze nevasta întinsă pe două măsuţe cu placă rotundă de marmoră, pentru că leşinase în tramvai. Asemenea momente de slăbiciune se înlătură repede, dar ele trădează totuşi ceva. Adevărul e că întoarcerea sa acasă, atât de îndelung dorită, adăugase programului meu spartan o sumă de obligaţii suplimentare, cele gospodăreşti, pe care le eliminam aproape de tot când eram singură sau pe care le rezolva mama în locul meu, când putea veni pentru câteva zile. Peste iarnă, ca să-mi conving şefii că nu mai eram bună de nimic, am început să lipsesc intenţionat câte o zi, la întâmplare, iar pe domnul Glück l-am convins să-şi găsească el însuşi o cunoştinţă doritoare de lucru, ceea ce n-a fost prea greu. Astfel, demisia mi-a fost acceptată, viaţa mi s-a schimbat radical de pe o zi pe alta, şi am avut norocul să scap şi de cumplitul viscol care a potopit Bucureştiul în acel sfârşit de lună.

Zăpada n-a năpădit locul de pe o zi pe alta, ci cu încetul: pur şi simplu, a început să cadă şi nu s-a mai oprit decât

arar. Frigul începuse din octombrie. Îngheţau ferestrele, ţevile, canalele. Temperatura care domnea în case era de necrezut; oamenii se izolau în odăile lor, ca într-o cetate asediată. Proviziile de lemne scădeau cu repeziciune; în casă stăteam încotoşmăniţi ca de excursie. La început, a nins aşezat, dar în 3 februarie s-a pornit un viscol, apoi în 22 februarie un altul, infinit mai violent, care împreună au îngrămădit pe străzi, zi şi noapte, fără oprire, cantităţi de zăpadă nemaivăzute. Într-o dimineaţă, am deschis uşa care dădea pe scările din curte şi, în loc să năvălească lumina, totul a rămas în întuneric: pe palier, zăpada se acumulase până sub acoperiş. În casă temperatura n-a mai trecut de şase, şapte grade, iar pe străzi şi pe bulevarde s-a oprit orice fel de trafic; circulam cu toţii pe jos, strânşi între două ziduri albe, croite în troienele mai înalte de un stat de om. Chiar şi aşa, oamenii se duceau la serviciu, iar colegii mei de la fabrică, după cum îmi spuneau la telefon, mergeau pe jos câte 15 km dus şi tot atâta întors, iar acolo nu făceau altceva decât să dea la zăpadă. Pe străzile mici, unde ea nu fusese curăţată deloc, trecătorii urcau pe mormane atât de înalte, încât atingeau cu mâna crengile copacilor; am reperat pe strada Franzelari un pom sub ramurile căruia trebuia să ne aplecăm ca să trecem; când a venit vara, ne uitam în sus la ele şi nu ne venea să credem.

Viscolul a făcut şi victime, cele mai multe, fără îndoială, printre cei mai puţin avuţi, dar nu numai; una din drame, care ne-a emoţionat cu deosebire, s-a petrecut într-un magazin alimentar din chiar cartierul nostru: un domn bătrân se prăbuşise fără veste şi nu se mai ridicase niciodată. Domnul bătrân era Ionel Teodoreanu, înduioşătorul autor al *Medelenilor*, fostul idol al liceenelor pe care le încântase cu suavele sale romane. Într-un fel, în graţia lor desuetă, erau şi ele un simbol al vremurilor apuse, în care atâtea lucruri păreau simple, şi uneori chiar erau.

Ieşirea din acea iarnă a fost înceată şi grea. Chiar între Pascal şi mine, după euforia regăsirii, au apărut o serie de tensiuni. Nu suntem firi simple nici unul, nici altul; extrem de fina, de armonioasa înţelegere care s-a statornicit între noi în cursul anilor a fost câştigată pas cu pas, uneori cu

înţelepciune şi luptă. Lunga despărţire din acei ani îngăduise, de o parte şi de alta, idealizări pe care realitatea n-avea cum să le confirme. Până la urmă dragostea – asociată la mine cu admiraţie, la el cu un sentiment de protecţie amuzată – a avut ultimul cuvânt, şi peste toate a triumfat recunoştinţa.

*

„*Omul n-are o singură şi aceeaşi viaţă, ci mai multe, înşirate una după alta*", remarcă Chateaubriand, care adaugă: „*şi de aici îi vine suferinţa*". Observaţia o poate verifica oricine în propria sa existenţă, poate fără acea conotaţie amară, prea generalizatoare. Pentru mine, începutul anului 1954 a deschis o cu totul altă perspectivă în timp. Nu mi-am dat seama de asta: credeam că e vorba doar de un intermezzo de câteva luni, în care să încerc să mă refac. Îi căinam pe colegii mei de la fabrică, dar şi pentru ei, puţin câte puţin, condiţiile de lucru s-au mai îmbunătăţit. În cursul anilor, mica făbricuţă a făcut loc unui combinat impozant, cu aparatură din RDG (care se pare că funcţiona prost, dar oricum, funcţiona); linia de tramvai s-a prelungit până în dreptul lui, iar salariile, cu încetul, au început să crească. Perioada care s-a deschis atunci, între moartea lui Stalin şi cea a lui Gheorghiu-Dej, este pentru observatorul de astăzi dintre cele mai pline de miez. Cei ce o trăiau erau supuşi unei alternanţe imprevizibile de şocuri contradictorii sau, cum se spune în popor, „una caldă, una rece". Ameliorările, mărunte, dar evidente, pe plan economic, alternau cu bruşte înăspriri ale controlului politic. Treptat, în ţara noastră cel puţin, cei care îşi puseseră speranţele într-o ameliorare a regimului după moartea lui Stalin au fost siliţi să renunţe la ele. Nu se putea nici înţelege, nici prevedea nimic: deciziile se luau „la cel mai înalt nivel", într-o lume secretă şi străbătută de patimi violente. Dintre acestea, cea mai puternică era setea de putere, dar în viaţa partidelor comuniste din lumea întreagă, ea se împleteşte strâns cu frica de moarte sau cel puţin de ostracizare şi umilire publică, ceea ce-i dă o savoare perversă. Informaţiile care ne stau astăzi la

îndemână ne permit să identificăm toate acestea fără prea mare efort; lor trebuie să le adăugăm uriaşele deformări ale gândirii, cauzate de ideologia îmbrăţişată de cei de „la vârf”, adeseori oameni cu puţină cultură şi care abdicaseră deliberat de la orice simţ critic. Nu e lipsit de un soi de haz funebru să ne aducem aminte, de pildă, că la jumătatea anului precedent, Beria fusese dat în judecată nu ca torţionar, ci ca... spion englez. (Unii spun că la data aceea el nici nu mai era în viaţă.) În materie de procese comuniste celebre, e greu să-l alegi pe cel mai abracadabrant. În România, în acea primăvară în care ne vindecam încet de încercările viscolului, s-a desfăşurat timp de opt zile (6-14 aprilie 1954) cel al vechiului fruntaş comunist Lucreţiu Pătrăşcanu, acuzat de a fi organizat, împreună cu toată conducerea partidului naţional-ţărănesc şi cu diferiţi „agenţi ai spionajului american”, o „lovitură militaro-fascistă”. Iar „vinovatul” (care în tot timpul anchetei s-a arătat de un curaj şi o fermitate admirabile, deşi pare a fi fost scutit de brutalităţi) a fost împuşcat, împreună cu un alt condamnat, două zile după pronunţarea sentinţei, noaptea, în curtea închisorii Jilava, ca şi când s-ar fi săvârşit pe ascuns un act de ruşine.

Între timp, în închisori se stingeau mereu, în neştiinţa generală, cărturarii şi oamenii de vază din deceniile interbelice: de boli acute, de lipsa medicamentelor pentru bolile cronice, de foame, stâlciţi în bătăi, scuipându-şi plămânii sau spânzurându-se cu cearceafurile (în primii ani la Sighet, cel mai „confortabil” dintre locurile de detenţie, o asemenea cedare nervoasă a unui deţinut a înrăutăţit soarta tuturor, cărora cearceafurile le-au fost de atunci încolo definitiv suprimate). Iar pe lângă ei, în celulele sordide şi supraîncărcate ale atâtor alte închisori din ţară, se îngroşau rândurile celor ce erau deţinuţi pentru toate vinile din lume: „frontierişti”, „zvonişti”, sionişti, protestatari curajoşi, elemente „duşmănoase”, elemente „dubioase” (despre care nu se ştia dacă vor deveni duşmănoase sau nu), cei care găzduiseră, ajutaseră sau pur şi simplu nu denunţaseră pe alţii, legionari, naţional-ţărănişti, liberali, social-democraţi, feţe bisericeşti, partizani, chiaburi, sabotori, foşti primari, foşti ofiţeri, foşti

prizonieri în URSS, deţinători a câtorva monede de aur; cei care citiseră anumite cărţi, văzuseră anumite filme, practicaseră spiritismul, fuseseră invitaţi la aniversarea anumitor prieteni, scriseseră ce nu se cuvenea celor din străinătate, cei care aşternuseră pe hârtie, în propriul lor sertar, planuri de activitate pentru după o eventuală schimbare; în sfârşit, cele ce nu făcuseră nimic din toate acestea, dar erau neveste, mame, fiice, surori ale celor urmăriţi sau condamnaţi pentru vinile de mai sus.

Viaţa aparentă a societăţii se desfăşura deasupra unei uriaşe bolgii ascunse, bine cunoscută de unii şi bănuită de toţi.

*

Iarna şi frigul favorizau singurătatea şi lectura. Pascal fiind plecat dimineaţa la Institutul de Folclor, pianul rămânea tăcut. Caietul de însemnări pe care-l ţineam în acel an se ocupă aproape exclusiv cu comentarii de lecturi şi cu probleme literare, în special cele care privesc structura romanului. Comentariile sunt ale unui amator pasionat, dar eram tot mai amar conştientă că mi-ar fi trebuit un efort de studiu serios şi sistematic, sub o îndrumare autorizată: pe aceasta n-aveam cum s-o găsesc. În 1954, ipoteza că aş fi putut fi primită la facultate cu dosarul meu rămânea o pură fantezie. Puteam desigur să citesc, dar bibliotecile publice fuseseră „epurate” de orice lucrare cât de cât modernă şi nici în cele private nu prea se găseau decât titluri de dinainte de cel de al Doilea Război. Mentalitatea generală se cantonase într-un fel de aşteptare: popularizarea gândirii marxist-leniniste crease în multe minţi o derută sau cel puţin un fel de îndoială sistematică, aplicată la tot ce fusese tradiţie culturală firească. Dar nici ceea ce se preda acum nu era acceptabil, şi nu toată lumea era dispusă la compromisuri. Mari scriitori tăceau; cei care aderaseră la noile dogme nu erau convingători şi nici nu păreau prea sincer convinşi, iar cei care se afirmaseră recent, iscaţi din neant odată cu ele, nu inspirau nici o stimă. Visam de mult să scriu romane şi ceea ce trăiam îmi părea un subiect fascinant – o societate

întreagă supusă cu de-a sila unei transformări totale –, dar cum şi când aş fi putut să scriu aşa ceva? Neştiinţa mea într-ale literaturii s-ar fi putut micşora, în cursul anilor, printr-un studiu continuu, ca de învăţăcel într-o mânăstire, dar obstacolul esenţial ţinea de însăşi natura proiectului, de imposibilitatea nu numai a documentării, ci chiar a simplei cunoaşteri a vieţii sociale reale, care ne era sistematic ascunsă. Dincolo de cele ce alcătuiau existenţa noastră de toate zilele, simplă, sobră şi cazonă, supusă unui discurs fix căruia nu i se spunea încă „limba de lemn”, domnea un secret total. Misterul creat de acoperirea realităţii sub acea crustă sistematică de minciună şi retorică rămânea constant: ce era sub această crustă, explicaţia esenţială fugea printre degete. Celor care puneau la cursuri „întrebări nesănătoase” li se răspundea că nu există adevăr absolut (dar în viaţa noastră relativă, afară de Dumnezeu nimic nu e absolut, de ce am pretinde asta adevărului, aşa cum îl înţelegem noi?). Singur, André Gide ceruse cândva socoteală despre adevărul relativ, şi nu-i răspunsese nimeni.

Rămânea posibilitatea de a descrie, ca în unele texte fantastice, chiar tragedia necunoaşterii, imposibilitatea de a *înţelege* pentru că de fapt nu *ştii* ce se întâmplă. Aceasta îmi părea însă un proiect minor şi subiectiv, se potrivea poeziei, pe când mintea mea rămânea fascinată de marile evocări istorice şi de situarea individului în ele. Pe atunci favoritul meu era Stendhal: rătăcirea năucă a lui Fabrice în marea bătălie de la Waterloo îmi părea simbolul desăvârşit al celor din generaţia mea, ţinuţi la periferia luptei şi refuzând, la rândul lor, să se angajeze fără arme într-un conflict arbitrat exclusiv de duşman.

Oricum, asemenea proiect grandios era atât de departe de posibilităţile mele de atunci încât el acţiona doar ca un fundal nostalgic. N-aveam altceva de făcut decât să citesc. Şi citeam cu patimă. Lecturile esenţiale din acea iarnă au fost *Estetica* lui Tudor Vianu, pe care mi-o procurase George şi pe care am rezumat-o cu delicii, şi, mai ales, cât puteam mai mult din *Istoria literaturii române* de George Călinescu, desigur, în ediţia originală. Era ca şi când timpul s-ar fi întors înapoi, în vecinătatea ideilor emise spontan,

fără obligatoria referire la marxism. Iar în ianuarie apăruse *Bietul Ioanide.* A fost o lectură în acelaşi timp stupefiantă şi extraordinar de tonică. Elementele ei absurde erau nenumărate şi totuşi tonul acelei scrieri, capricios şi independent, inteligent şi obraznic, dispreţul franc pentru verosimilitate şi echilibru contrastau înviorător cu ceea ce ni se oferea pe atunci drept „literatura" vremii. Era ceva viu, inform, dar viu, şi puteai spera că pe urma lui se vor deschide şi unele drumuri viabile. Mai ales că apăruseră şi alte semne. În martie m-am întors acasă ţinând în mână primul număr din *Gazeta literară* ca pe un cadou neaşteptat. În ciuda abundenţei de ideologie (faţă de care începusem să suferim de o surditate periculoasă), ea se prezenta ca o publicaţie ce promitea să se ocupe exclusiv de literatură, şi asta era o noutate în sine. În sfârşit, o editură recent înfiinţată (ELU) afişa un plan întreg de traduceri din clasicii literaturii universale: reeditări şi proiecte noi. Cititorii pasionaţi puteau spera, şi realitatea le-a confirmat speranţele: în anii următori, mulţi scriitori şi intelectuali de marcă şi-au găsit justificarea socială datorită masivului program de traduceri.

Ca să revin la *Bietul Ioanide*, trebuie spus că nădejdile suscitate de apariţia cărţii au dispărut curând sub avalanşa de critici aduse autorului. Cine apucase să spere că cenzura s-a îmblânzit puţin fusese un mare naiv. George Călinescu era tolerat ca autor de „cronici optimiste" în favoarea regimului, la fel de desprinse de realitate ca proiectele arhitecturale ale lui Ioanide, dar atât. Iar cititorii au înţeles că, dacă speraseră la vreo literatură vie, era cazul să-şi pună pofta în cui.

Cât despre mine, mulţimea şi intensitatea lecturilor de atunci au dus la ceea ce trebuiau să ducă: la sfârşitul anului, dat fiind că acum aveam timp, m-am hotărât să-mi încerc puterile şi să scriu, pentru mine, nu acel mare roman care rămânea ţelul îndepărtat, ci unul mai puţin pretenţios care să-mi servească drept exerciţiu: în mintea mea îl consideram echivalentul unei lucrări de diplomă şi îl vedeam mai curând ca pe un fel de acuarelă. Trebuia să fie o succesiune de tablouri din viaţa provincială şi să utilizeze propriile mele impresii din adolescenţă. Nu alesesem liber

epoca la care mă oprisem: voiam să evit cu străşnicie problematica socio-istorică pe care o rezervam romanului „mare”: ca atare, eram obligată să mă fixez la o perioadă de dinainte de 23 august. Vara anului 1941, în care primisem la noi, până în toamnă, o familie de buni prieteni bucureşteni, îmi oferea o situaţie amuzantă care obiectiva mediul provincial, văzut cu un ochi din afară. E drept că în 1941 eu aveam doar paisprezece ani şi că amintirile mele purtau oarecum marca acelei vârste foarte crude; dar aveam să mă descurc într-un fel. Oricum, era vorba doar de un exerciţiu, „ca să-mi fac mâna”. În consecinţă, la sfârşitul caietului de însemnări al anului 1954 figurează o listă de nume proprii în care sunt bifate cele ce aveau să aparţină, paisprezece ani mai târziu, principalelor mele personaje.

*

Am înaintat mult în timp ca să epuizez tema începută, dar trebuie să mă întorc la întâmplarea esenţială a acelui an: în 27 aprilie, fără nici un fel de preaviz, ne-am pomenit cu tata. Din diferitele acte pe care le posed acum, reiese că în 1952 fusese condamnat la o detenţie de 48 luni (patru ani), urmând să iasă abia în august 1956. Dar în 22 aprilie 1954 a fost eliberat de o „Comisie specială de verificare a internaţilor şi deţinuţilor contra-revoluţionari”, probabil din cauza vârstei: avea 64 de ani.

Tot de curând am aflat că denumirea „element dubios” care a fost justificarea condamnării sale arăta că acea persoană nu făcuse nimic, după 23 august 1944, care să justifice calificarea mai gravă de „element duşmănos”, dar era *presupusă* că ar putea deveni aşa ceva – în cazul lui, probabil, pentru că activase în partidul naţional-ţărănesc în perioada interbelică.

Pe biletul de eliberare se află menţiunea „urmând a se stabili în comuna Olteniţa”. Nu asta a fost însă decizia organelor locale, care i-au adus la cunoştinţă că nu putea practica medicina decât în mediul rural, şi anume într-o rază de 25 km depărtare de oraş, cu obligaţia de a se prezenta din timp în timp la verificarea organelor locale. Ce să faci? Cine iese din lagăr nu pune întrebări. Pe 15 mai

1954, a apărut numirea lui ca medic consultant la Circ. sanitară din comuna Chirnogi, unde a lucrat până la 31 decembrie 1957, când s-a pensionat.

În harta denumită „Geografia detenţiei”, publicată în mai multe numere succesive de revista *Memoria* şi pe care figurează principalele închisori din ţară, comuna Chirnogi figurează ca „lagăr de exterminare”. Exista cu siguranţă o închisoare în apropiere, de vreme ce Gospodăria de Stat locală lucra cu deţinuţi, dar pe atunci n-am ştiut nimic despre ea. Amintirea mea despre locuinţa părinţilor este întunecată şi tristă. Li se atribuise o casă probabil părăsită de câţiva ani, căci bătătura n-avea nici măcar un fir de iarbă, ci doar pământ întărit şi sterp.

Cu naivă mândrie, tata ne arăta că pe buletinul său de populaţie nu figura menţiunea D.O. (domiciliu obligatoriu). Ce folos, dacă nu i se îngăduia să locuiască în altă parte? Abia după ieşirea la pensie avea să i se aprobe mutarea, pentru ultimii zece ani de „viaţă la ţară”, într-un sat infinit mai frumos, şi apoi, în sfârşit, în 1967, la Bucureşti, în propriul nostru „spaţiu locativ”.

*

„*O, ce bine e să ai din nou părinţi!*” Această exclamaţie naivă figurează în caietul meu de însemnări al acelui an. Locuinţa alor mei la Chirnogi era întunecoasă şi neprimitoare, dar din când în când ei totuşi puteau veni să ne vadă, fie şi doar de dimineaţă până seara, şi asta era de fiecare dată o adevărată sărbătoare. O umbră i se adăuga, de câte ori ne spuneam că lui Pascal bucuria de a-şi revedea tatăl îi era încă interzisă.

Dar el avea să cunoască altele. În 7 aprilie 1954, în clădirea din Piaţa Amzei unde se afla atunci sediul Uniunii Compozitorilor, alături de cel al Institutului de Folclor, s-au prezentat două lucrări, semnate de doi tineri compozitori care aveau în faţă un lung viitor: Theodor Grigoriu, cu frumosul său cvartet *Pe Argeş în sus*, şi Pascal Bentoiu, cu cele *Patru lieduri pe versuri de Şt.O. Iosif*, în interpretarea lui Nicolae Secăreanu, pe care-l acompania la pian Doina Soare, sora lui Mircea. Sala era ticsită şi reacţia ei a fost

extrem de călduroasă. Foarte curând, Secăreanu avea să introducă liedul *Veselie* într-un recital ce a avut loc la sala Dalles în l4 şi s-a repetat în 27 aprilie al aceluiaşi an, cu acompaniamentul lui Nicolae (Bebe) Rădulescu. A fost prima prezentare publică a unei lucrări de Pascal şi ca atare, pentru mine, poate şi pentru el, amintirea ei e încărcată cu o anumită doză de emoţie.

Acele două seri au şi fost, de altfel, un minieveniment bucureştean. Secăreanu era un artist foarte iubit de public, care-l putuse urmări în roluri de operă încă din 1931. Dar el era şi un pasionat al liedului ca gen. Din 1940 dăduse anual (cu excepţia anului 1941, cel al intrării noastre în război) câte un recital de acest fel şi-şi crease un public de admiratori fideli. După o întrerupere de cinci ani, în care nu fuseseră autorizate recitalurile individuale, admiratorii lui puteau să-l reaudă, şi sala, în cele două seri din primăvara 1954, a fost entuziastă şi arhiplină. Un simţ dramatic excepţional se afla asociat, la acel interpret, cu o rară uşurinţă de comunicare; fiecare bucată fusese lucrată, fără îndoială, cu grija cu care şi-ar fi construit un rol întreg, iar vibraţiile calde ale vocii păreau să-i facă lui însuşi aceeaşi plăcere pe care o resimţeam noi; în plus, înalt, cum sunt de multe ori başii, Secăreanu avea şi o faţă prelungă, în care trăsăturile foarte mobile puteau exprima absolut orice. Urmărindu-l în acea succesiune de bucăţi scurte, în care alternau stări şi sentimente atât de diverse, înţelegeai de ce oamenii îl admirau cu un fior de groază în rolul lui Boris Godunov şi-l regăseau cu delicii în persoana lui Don Basilio.

Pascal lucra cu sârg, în acea vreme, la Institutul de Folclor, unde în calitate de cercetător începea să se specializeze în transcrierea unor documente sonore de mai mare complexitate, interpretate de tarafuri. Împreună cu Rodica Weiss, a semnat atunci o culegere intitulată *100 melodii de jocuri din Ardeal*, încheiată în acel an, dar care avea să apară la ESPLA în 1955. Unul din ele, un dans de perechi intitulat „Pe sub mână”, a fost introdus de el în finalul primului său *Concert de pian*.

Prin luna iunie i-au fost achiziţionate cele patru lieduri pe versuri de Şt.O. Iosif, la tarifele obişnuite ale acelei vremi. Suma exactă n-o mai ştiu, dar a fost mai mare de 4. 000 de

lei, echivalentul a vreo opt salarii lunare. Când a venit cu banii acasă şi i-a scos din servietă, ne-am speriat atât de tare încât am încuiat uşa ca să ne uităm la ei, cu un respect fără margini. Vedeam bine că în destinele noastre ceva se schimbase, cel puţin pentru un timp. Curând ne-am cumpărat haine şi pantofi, am reparat câte ceva prin casă, iar părinţilor le-am putut da un ajutor mai substanţial, de care aveau mare nevoie.

În amintire, o bună parte din acel an mi se arată în culori vesele şi îmbibat cu un fel de parfum de libertate. Regăsisem străzile Bucureştiului în mult dorita lor lumină de dimineaţă, căreia îi dusesem dorul în lungile ceasuri de la fabrică. Puteam dormi câte un ceas, două după plecarea lui Pascal; puteam citi cât îmi poftea inima (problema era acum procurarea de cărţi), iar peste vară am început cu Crina, atunci în concediu, un lung program de mers la ştrand pentru câte o zi aproape întreagă.

Viaţa este astfel alcătuită încât îmi pare că n-am mai regăsit niciodată atât de clare, de atunci încoace, atmosfera de joc şi bucuria destinderii libere la soare şi la umbră, în apă şi lângă apă, schimbul de replici mărunte, spuse cu ochii închişi sub povara aerului fierbinte, luxul de a-ţi simţi trupul fără haine, dar mângâiat de adieri răcoroase, imprevizibile şi infinit de uşoare. O admiram pe Crina care înota cu uşurinţă şi cu o desăvârşită eleganţă a mişcărilor. Luam fiecare cu noi câte o carte, pe care o deschideam rar. Nu ştiam că suntem tinere, nici ce însemna asta exact. Presimţeam însă că trebuie să gustăm din plin acele dimineţi, acele zile ca pe un dar al sorţii care s-ar putea să ne fie luat înapoi chiar de a doua zi: despre fragilitatea lucrurilor omeneşti apucasem să aflăm câte ceva. Şi poate că acea vagă ameninţare, proiectată ca în transparenţă asupra imaginilor senine, le adăuga şi ea un farmec greu de definit. Oricum, prin luna iulie eu a trebuit să renunţ la acest program, şi nu din voia mea.

*

Se vorbeşte foarte puţin despre întreruperile de sarcină. Ele sunt totuşi experienţe complexe, ce variază de la o

femeie la alta, şi ale cărei ecouri se prelungesc foarte departe în timp, deşi uneori sunt privite cu cea mai mare uşurinţă. Uşurinţă frapantă mai ales în vremea noastră, de când ele aproape că au încetat să mai pună în pericol viaţa mamelor.

Generaţia noastră a cunoscut dispoziţii legale foarte variate în această privinţă. Educaţia ortodoxă condamnă avortul provocat, dar insistă mai puţin asupra lui decât o fac catolicii. În anii ’50, laicismul crescând şi extrema dificultate a vieţii de zi cu zi aproape că suprimaseră orice abordare morală a situaţiei. Până la desfiinţarea cabinetelor medicale particulare întreruperile de sarcină au fost interzise, dar, fără îndoială, ele se practicau, pe ascuns, din plin. În anii următori şi din raţiuni de igienă, aveau să intre în deplină legalitate, până în 1968, când Ceauşescu a decretat de pe o zi pe alta, pentru efectuarea lor, pedepsele cele mai severe; situaţia e bine cunoscută, ca şi dramele la care a dus. În completarea acestui tablou, trebuie spus că anticoncepţionalele au rămas tot timpul interzise.

Orice dictatură acţionează cu brutalitate asupra destinelor individuale. Intruzia ei în acest domeniu extrem de delicat este deosebit de penibilă. Mentalitatea noastră a evoluat şi ea, în funcţie de dispoziţiile legale, dar şi de evoluţia ştiinţei şi medicinei în general. Chiar în generaţia mamei, lucrurile nu erau clare. Ea pierduse din accident două sarcini destul de avansate, şi i se explicase că embrionul acela n-avea încă nimic uman. Eu însămi am gândit la fel timp de mai mulţi ani, mai ales în perioada în care chiuretajele se efectuau în deplină legalitate. E drept că imaginile pe care le-am păstrat din spitalul de profil, în care se stătea la coadă pentru a te urca pe masa de operaţie plină de sângele altora, se numără şi acum printre cele ce reapar în nopţile de insomnie, în care eşti neputincios să te aperi. În circumstanţe variate, am trecut de cinci ori prin acest fel de experienţă, pe care o pot desemna prin propoziţia „am suportat de cinci ori această operaţie” sau „am săvârşit de cinci ori această crimă”. Distincţia am precizat-o relativ târziu. Contemporanele mele mărturisesc uneori douăzeci sau treizeci de avorturi

executate fără problemă, pe care nimeni nu le mai poate anula. Dacă însă ne gândim cinstit, este evident că avem de a face cu o fiinţă umană încă din clipa conceperii; ca atare anticoncepţionalele (preventive) îmi par legitime, dar nu avortul provocat.

Pentru mine, lucrul s-a petrecut prima oară în cabinetul unui mamoş cu o bună reputaţie şi fervent natalist, care a trebuit implorat să facă această operaţie, plină de riscuri şi pentru el. Eram în perioada cea mai grea de arestări, evacuări şi dificultăţi fără număr, aşa încât păstrarea unui copil apărea ca o nebunie. Doctorul locuia foarte aproape de noi, într-o casă veche de tip vagon; anestezia o făcea soţia sa, medic şi dânsa, care-mi aplicase pe nas un tampon cu kelen. Eram într-un vis colorat, într-un peisaj medieval, când m-am trezit; durerea mi-a smuls nişte gemete şi m-am agitat cumva. Nervos, doctorul m-a certat:

— Vezi? Aşa-ţi trebuie dacă nu vrei copii!

Nedreptatea acuzaţiei m-a scos din fire.

— Dar eu **vreau** să am copii, am ţipat, din cauza **lor** nu pot, a **comunişti**...

Am perceput panica doctoriţei în apăsarea tamponului cu kelen. Geamurile mate ale cabinetului dădeau la stradă.

A trecut timpul şi am ajuns la vara dimineţilor la ştrand, când a trebuit să merg din nou, cu aceeaşi rugăminte, la acel doctor, cum am spus, un bun practician; dar se vede că aveam ghinion amândoi. Spre sfârşitul intervenţiei s-a sunat la uşa de intrare, doctoriţa s-a dus să răspundă, iar ginecologul s-a grăbit să încheie totul.

— Erau gunoierii, a explicat ea întorcându-se în cameră.

M-am dus acasă şi m-am simţit bine vreo săptămână. Mai ciudat mi s-a părut că doctorul trecea pe la noi în fiecare după-amiază, la întoarcerea din spital, ca să întrebe cum mă simt. Se vede că ştia el ceva. Într-o noapte m-am pomenit cu o hemoragie cumplită, m-am dus de urgenţă la el, iar tante Aline a fost extraordinară, a mers cu mine şi a insistat să fie de faţă la toată intervenţia, care de data asta s-a încheiat cu bine – după o convalescenţă, însă, de câteva săptămâni.

Atunci am înţeles că dacă voiam copii, şi aşa era, nu era cazul să mai amân. A intervenit şi tata, pe un ton categoric: acuma gata, ce mai aşteptaţi?

Şi, într-adevăr, n-am mai aşteptat nimic, în anul următor destinul ne-a dăruit o fată adorabilă, spre îndelungata fericire a tuturora.

Dar câteva decenii mai târziu tot tante Aline, atât de maternă în noaptea aceea, mi-a înfipt un pumnal în inimă, precizându-mi cu reproş ceea ce n-ar trebui să i se spună niciodată unei femei, după o asemenea experienţă:

— A fost o fetiţă, mi se pare...

*

Despre ceea ce se petrecea în restul lumii nu mai ştiam mare lucru; singura sursă de informare rămăsese radioul, dar posturile străine erau atât de bruiate încât a încerca să le urmăreşti era un exerciţiu de răbdare aproape insuportabil. Cel naţional practica aceeaşi limbă de lemn pe care o regăseam în ziar sau în oricare loc public, iar faptul că, personal, scăpasem de şedinţele de la fabrică nu mă scutea de insistenţa cu care ideologia se manifesta, se regăsea la tot pasul: percepeam cu toţii, în zeci de feluri, „*acest vacarm politic neîntrerupt care ne ucide lent*", după frumoasa formulă a lui Victor Felea, semnalată în *România literară* de Ilie Constantin. Oricum, cele ce aflam despre situaţia internaţională nu erau de natură să ne încurajeze. Uniunea Sovietică se angajase în apărarea luptei de eliberare a coloniilor occidentale şi acea luptă era legitimă în sine, chiar dacă tot Uniunea Sovietică transformase în colonii ale sale atâtea naţiuni europene care apucaseră să cunoască, înainte de ea, o viaţă liberă şi demnă. Duplicitatea a fost semnul distinctiv al întregii comportări a acestui imperiu care a inventat forme de război necunoscute în istorie până la el. Occidentul a continuat, nepermis de multă vreme, să creadă în formula războiului clasic, neacordând importanţă subtilei propagande ideologice a fostului său aliat, minimizând activitatea cu adevărat uluitoare a serviciilor sale secrete şi luând în serios declaraţiile şi discursul său oficial. Iar noi, cei din Est,

urmăream ca într-un coşmar confuzia universală şi încercam doar, după puteri, să orientăm micile noastre vieţi în funcţie de reperele morale care ne fuseseră date şi pe care le simţeam universale.

Aparent, era pace şi toată lumea dorea să fie pace, într-atât erau încă de prezente imaginile cumplite ale celui de al Doilea Război Mondial. Fostul imperiu britanic se destrămase în tăcere şi fără luptă. Lunga sa poveste de dragoste cu India se încheiase, şi renunţarea avea să producă în mentalul britanic efecte încete şi adânci, dar desprinderea fusese condusă cu înţelepciune. În Coreea, ostilităţile se încheiaseră la sfârşitul anului precedent. Cu francezii însă lucrurile stăteau altfel. Popor afectiv, în ciuda pretenţiilor sale de luciditate, ei investiseră în programul lor de administraţie colonială un mare capital de energie. Voiseră să „civilizeze" şi să transforme, după principiile lor, viaţa şi cultura marocană, algeriană, indochineză. În loc să renunţe la imperiul lor colonial, după exemplul englez, francezii aleseseră în unele cazuri calea luptei, care n-avea sorţi de izbândă. În 1954, după un război de opt ani cu rezistenţa locală condusă de Ho Şi Min şi pierderea bătăliei de la Dien Bien Phu, francezii acceptaseră înfrângerea din fosta Indochină, adică viitorul Vietnam, a cărui dureroasă istorie era încă necunoscută. Un armistiţiu încheiat la Geneva adusese „încetarea" ostilităţilor şi crearea a două state paralele, oarecum după modelul Germaniei şi al Coreei. Toate acestea aveau un efect calmant şi cei ce sperau în pacea universală recăpătaseră curaj, deşi în toamnă Uniunea Sovietică avea să detoneze o nouă bombă atomică şi, în noiembrie, Frontul de eliberare naţională din Algeria să declanşeze la rândul lui o răzmeriţă generală, sub conducerea lui Ben Bella. Astfel, Franţa, a doua mare putere europeană, intra într-o lungă perioadă conflictuală, cu efecte importante în psihismul ei colectiv. Conştientiza greu avantajele pe care i le aduseseră coloniile; în ce privea Algeria, vedea mai ales că ei îi dăruise ce avea mai preţios, una dintre cele mai frumoase limbi din lume şi câteva sute de mii de cetăţeni ai săi, care îşi amestecaseră vieţile cu algerienii, încercând să creeze în acea ţară o civilizaţie comună. Era sfâşietor să urmăreşti radicalizarea conflictului

şi aţâţarea patimilor de o parte şi de cealaltă, când desprinderea s-ar fi putut desfăşura, fără îndoială, cu mai mult calm şi mai multă înţelepciune. Dar Uniunea Sovietică nu avea decât de câştigat din toate conflictele pe care le orchestra. Marea ei duşmană rămăsese Europa Occidentală şi orice slăbire a acesteia era pentru ea un prilej de extremă satisfacţie. Cât despre cetăţenii Europei de Est, care asistaseră la aţâţarea urii de clasă în propriile lor societăţi, nu puteau să nu compare situaţiile şi să urmărească desfăşurarea aceleiaşi strategii sovietice, acţionând pe un plan superior. Înţelepciunea „tristă şi plină de umor” pe care românii o cunosc atât de bine era singurul răspuns care le era îngăduit.

Totuşi, în 1954 începuseră şi românii să spere, legându-se de unele aparenţe încurajatoare. Deşi dispariţia lui Stalin nu fusese urmată la noi de nici o îmblânzire semnificativă, câteva semne totuşi existaseră: închiderea criminalului şantier Dunăre-Marea Neagră, o retorică ceva mai puţin agresivă, desfiinţarea Sovromurilor, precum şi o anume plenară, în august 1953, în care Gheorghiu-Dej criticase accentul prea mare pus pe industria grea şi recomandase creşterea nivelului de viaţă al populaţiei. Iniţiaţii ştiau că evenimentul principal fusese, după eliminarea „deviatorilor de dreapta”, instaurarea dictaturii personale a lui Gheorghiu-Dej. Nimeni nu părea să fi avut ceva de obiectat. Practica vieţii de partid şi cea a „centralismului democratic” îi lămuriseră şi pe cei mai naivi că sistemul era o piramidă de dictaturi şi nu putea să funcţioneze decât ca atare. Dej lăsase să se dezvolte în privinţa lui unele simpatii „naţionale”; oricum, secretul opac care domnea în jurul grupului aflat la conducere nu lăsa să filtreze nimic despre ceea ce se petrecea acolo cu adevărat. Cetăţeanul obişnuit urmărea doar ce portrete i se dădeau să poarte la manifestaţii; unele dispăruseră, altele erau noi; mai mult decât atât n-avea cum să afle, şi nici nu-l prea interesa.

*

Cât despre mine, continuam să savurez existenţa mea de gospodină fără pretenţii. Marta ne-a vizitat în toamnă la

Bucureşti; viaţa lor la Tecuci era calmă, armonioasă, uneori sportivă, totdeauna consacrată lecturii şi scrisului, în răstimpurile pe care i le lăsau lui Mircea activitatea de la spital, şi ei, treburile gospodăreşti. Eu citeam, scriam povestiri scurte pe care le rupeam, mai luam lucrări de maşină; în ciuda lefii lui Pascal la Institutul de Folclor, situaţia noastră financiară rămăsese fluctuantă. În decembrie notez „*în casă sunt 10 grade şi trei lei*", dar adaug: „*ne-am făcut o obişnuinţă a sărăciei, superbă*". În ajunul Crăciunului, o încasare neaşteptată a lui Pascal ne-a prilejuit totuşi nişte zile de sărbătoare care ni s-au părut miraculoase.

Aveam acum extraordinarul privilegiu de a nu mă supune unui program fix, şi totuşi aparenta mea libertate nu avea un conţinut real. În anii aceia, libertatea nu figura în destinul nimănui. Ne stăpânea pe toţi un sentiment de apăsare şi de închidere pe care aproape că nu-l pot descrie. La baza lui stătea nesiguranţa. De zece ani văzusem în jurul nostru, şi continuam să vedem, cum felul de viaţă al oricui putea să se schimbe radical într-o clipă: arestarea, deportarea, evacuarea din casă, darea afară din slujbă atârnau deasupra capetelor ca tot atâtea săbii ale lui Damocles. Dintre prietenele mele, când una, când alta se vedeau puse pe liber, şi cu acea ocazie reîncepea cazna autobiografiilor. Aveau de ascuns fie un tată care luptase pe frontul de Est, fie o mătuşă moşierească, fie un bunic negustor. Acum se adăugase, tot mai statornicită, obligaţia de a vorbi într-un singur fel, care pentru mulţi se transforma cu încetul în obligaţia de a şi gândi în consecinţă. Toate acestea nu le puteam uita nicidecum; ele erau subînţelese în ideologia care se revărsa asupra noastră clipă de clipă şi care tindea să ne modeleze şi viaţa interioară.

Punctul de pornire era faimoasa lucrare intitulată *Cursul scurt de istorie a PC(b) al URSS*, pe care l-am mai pomenit. Redactat de ideologi sovietici care lucraseră şi ei sub ameninţarea unor săbii ascuţite şi grele, *Cursul scurt* era un manual de ură. La fiecare pagină, el reamintea că duşmanul de clasă (adică un mare număr de fiinţe umane în carne şi oase, printre care era bine să nu te numeri)

trebuie zdrobit fără cruţare pentru a se putea instaura dictatura proletariatului. Bombardamentul neîntrerupt al minţilor şi sufletelor cu această axiomă, căreia i se mai adăugau alte câteva la fel de simple şi de generale, prezentate ca poziţia filozofică cea mai înaltă la care mintea omenească putea ajunge, nu rămânea fără efect. Puţin câte puţin, comportamentul oamenilor se schimba. Un mic număr dintre ei deveneau mai autoritari şi mai siguri de ei, pe măsură ce învăţau să folosească noul limbaj cu mai multă uşurinţă şi constatau că atare pricepere le era răsplătită. Majoritatea se străduia să-şi pună la punct un comportament docil şi o înfăţişare ştearsă. A nu te distinge din masă în nici un fel – nici printr-o înfăţişare deosebită, nici printr-o purtare cât de cât spontană – devenise o problemă de siguranţă personală.

Cel mai mare risc ar fi fost să-ţi scape o vorbă nelalocul ei: reacţiile pe care le putea atrage erau neaşteptat de violente, dacă se afla în preajmă cine nu trebuia. În privinţa asta, leacul evident era să taci. În apartamentele în comun se vorbea în şoaptă, în tramvai şi în magazine aproape la fel. Din când în când, tonul autoritar cu care câte o persoană, aflată de partea oficială a ghişeului sau galantarului, punea pe cineva la punct îţi tăia orice chef de a te face remarcat.

În ce priveşte îmbrăcămintea, lucrurile erau mai subtile, căci nu autorităţile îţi impuneau vreo înfăţişare cenuşie, ci chiar trecătorii cu care te întâlneai. În vara următoare, după o încasare mai substanţială obţinută de Pascal în noua sa colaborare cu lumea teatrelor, mi-am comandat cu naivitate un tailleur beige la un croitor ungur, care-i lucrase cândva lui tante Aline. Omul ştia meserie şi i-a dat o linie frumoasă. În primele dimineţi când am ieşit pe stradă în noua ţinută am fost ţinta unor priviri feminine atât de otrăvite încât nu i-am mai purtat, practic, decât fusta, cu câte o bluză sau un pulovăr dintre cele mai banale[39].

[39] Trebuie să spun acum, ca să nu mai revin asupra acestei teme dureroase, că insistenţa asupra învăţământului ideologic avea să rămână constantă până în 1989. Numai având-o în minte vom înţelege de ce a fost atât de grea, pentru unii, adaptarea la societatea de după

*

Pascal, în acea vreme, era plin de energie. Îl pasiona munca la Institutul de Folclor. Erau acolo specialişti în domenii diverse, literatură, dans, lingvistică, dar sectorul cel mai bogat era poate cel muzical, unde exista un tezaur uriaş de înregistrări realizate în epoca interbelică şi din care fusese transcrisă doar o parte. Petrecea ore întregi la cască, străduindu-se să transcrie nu doar linii muzicale simple, ci execuţii de ansamblu, datorate unor tarafuri ce practicau nenumărate subtilităţi de intonaţie şi de ritm. De mai multe ori pomeneşte, în scurtele sale însemnări din acea vreme, de „*şocul folclorului*”. „*Am intrat sceptic şi presimt că voi pleca amorezat – dacă voi pleca*”, avea să spună în curând. Şi totuşi continua zilnic să compună. După masă, se odihnea puţin, apoi se aşeza la pian şi lucra până seara.

Am spus că în anul acela şi-a revăzut şi transcris primul quartet, cel conceput la masa căpitanului Roşca, protectorul său din Comăneşti. E o lucrare rar cântată, pe care am reascultat-o de curând, într-o înregistrare veche,

---

aceea. Pe masa mea se află un alt volum, tot de aproape cinci sute de pagini, tot tradus din limba rusă şi publicat tot de Editura Politică, dar în 1961. De data asta există un autor, numit V.G. Afanasiev. Cartea se intitulează *Filozofia marxistă, manual popular* şi a fost prelucrată cu aceeaşi insistenţă, ba chiar Pascal a dat şi un examen pe baza ei. Între ea şi *Cursul scurt* se situează moartea lui Stalin şi celebrul „Raport secret” al lui N.S. Hruşciov la Congresul al XX-lea al PCUS, dar miezul teoriei marxist-leniniste a rămas neschimbat. Deşi se prezintă ca o lucrare de specialitate, fie şi populară, tonul ei pătimaş o menţine la nivelul ideologiei celei mai simpliste. Tot ce ţine de capitalism are parte de epitete ca „tâlhăresc, funest, putred, înapoiat, monstruos” etc., iar socialismul cunoaşte doar succese măreţe, fapte glorioase şi aşa mai departe. E greu de crezut cărămăneau fără urmări în conştiinţă învăţarea pe de rost şi repetarea cu glas tare, în faţa altora, a unor fraze ca „e marxist doar acela care extinde recunoaşterea luptei de clasă până la recunoaşterea dictaturii proletariatului”, „dictatura proletariatului nu înseamnă sfârşitul luptei de clasă, ci continuarea ei în forme noi” sau „ştiinţifică până la capăt şi adevărată este numai ideologia proletară”.

dar cu deosebit interes şi mi s-a părut că a rămas extrem de vie. Pe vremea aceea auzeam la pian tot ce compunea Pascal, lucrările lui căpătau zilnic formă şi, în urechile mele, le simţeam crescând, iar temele lor îmi reveneau în minte ca frânturi din propria mea existenţă. În acea lucrare, de altfel, el se amuzase să asocieze fiecărei mişcări imaginea unuia dintre noi patru, exista o parte energică, una mai abstractă, una visătoare, una veselă, dar quartetul în ansamblu rămânea concentrat şi substanţial. Autorul ei avea încredere în el şi era mulţumit de forma lui finală.

Efortul major avea să fie atunci pentru el compunerea şi orchestrarea, ca într-o febră, a primului său *Concert de pian*. De atunci încoace, lucrarea a fost cântată de mai mulţi solişti şi are farmecul unei sinceităţi juvenile cuceritoare. Era a cincea compoziţie muzicală realizată de Pascal şi, fără îndoială, îi dădea încredere, dar îl şi obliga, în viitor, la un efort pe măsură.

„*Concertul*, notează Pascal în noiembrie, *se află la Halmoş şi cu bunăvoinţa lui îl va lucra începând din aprilie 1955. Şi asta e bine, pentru că am încredere în ce ar putea scoate Halmoş din el.*"

Pianistul clujean Gheorghe Halmoş dăduse de curând, în Bucureşti, o versiune emoţionantă a *Concertului nr. 4* de Beethoven. A înţeles muzica lui Pascal şi a trăit-o ca un om al locului. Prima audiţie a avut loc abia doi ani mai târziu, cu un real succes, dar în circumstanţe dramatice pentru noi.

Până atunci însă, aveau să se întâmple o sumă de lucruri neaşteptate, ascultând de bagheta unui magician binevoitor. Acesta a fost Vlad Mugur, fost coleg de şcoală cu Pascal din clasele primare şi până la bacalaureat. Tatăl său, Val, era regizor, acum la Constanţa, iar Vlad era asistentul Aurei Buzescu la Conservator. Cu Pascal s-a întâlnit într-o dimineaţă pe stradă.

— Ştii, eu pun în scenă o piesă la Teatrul Armatei, *Nunta lui Figaro*, nu vrei să-mi faci tu muzica de scenă?

Pascal, din fire, era mai socotit, mai puţin impulsiv.

— Nu mă pricep, dragă Vlad, n-am făcut niciodată aşa ceva.

— Ba ai să faci foarte bine, ai să vezi, ai talent.

— De unde ştii tu că am talent?

— Îţi spun eu că ai.

Vlad a fost acest tip de om fermecător şi generos, întinzând mereu celorlalţi o mână plină de daruri. Colaborarea dintre ei, începută atunci, avea să dureze până când Vlad a părăsit ţara, şaptesprezece ani mai târziu, ca protest faţă de „tezele din iulie”. Au realizat împreună opt spectacole, unele cu totul excepţionale (între care trei de Shakespeare – *Hamlet* la Craiova, *Romeo şi Julieta* la Teatrul Naţional din Bucureşti, *Un vis în noaptea miezului de vară* la Cluj, şi trei pe teme antice – *Orestia* lui Eschil, *Ifigenia în Aulis* de Euripide, *Caligula* de Camus). Dintre cei ce le-au jucat sau văzut, câţi mai sunt astăzi în viaţă?

Pascal a acceptat şi a vrut să se apuce imediat de treabă, dar lucrurile se tot amânau, până ce la un moment dat s-au precipitat. În ultimele două săptămâni ale anului, a fost nevoit să-şi ia concediu de la Folclor până la 1 ianuarie, ca să-şi termine partitura în timp util.

După cum ştie toată lumea, piesa lui Beaumarchais este adorabilă şi ne amuzam cu toţii retraducându-i unele cuplete, ca să aibă şi mai mult haz. Vlad comandase momentele cu muzică, dar la rândul său sublinia scenic fiecare sugestie sonoră şi astfel spectacolul începuse să semene cu un *musical*, o sumă de scene de ansamblu erau delicate şi sărbătoreşti, totul avea să dureze neobişnuit de mult, dar şi să fie o încântare.

În timpul pregătirii, Vlad a anunţat într-o zi:

— Vin cu copiii la tine, să le cânţi ce-ai scris, ca să se lămurească şi ei.

„Copiii” – vreo şapte, opt – au umplut odaia, neverosimil de tineri şi de graţioşi, găsindu-şi loc peste tot, mai ales pe pat; nu ştiu cum au încăput cu toţii. Erau elevii lui Vlad la Conservator, câţiva din celebra „generaţie de aur” care avea să se ilustreze întâi la Teatrul din Craiova, apoi în multe stagiuni bucureştene: Silvia Popovici, Sanda Toma, Dumitru Rucăreanu, Sandu Sticlaru şi alţii. Vlad le dăduse roluri de figuranţi, ca să-i înveţe cu scena. I-am privit cu absolută încântare, ca pe nişte mesageri angelici ai vivacităţii şi fanteziei, contrastând atât de fericit cu universul funcţionăresc-cazon al celor mulţi.

Pe atunci, momentul decisiv nu erau premierele, ci un spectacol dat pentru un număr restrâns de persoane cu răspunderi importante, care urmau să-l aprobe sau nu, în funcţie de puritatea lui ideologică. Despre *Figaro* se dusese vestea şi obstacole de acest fel nu existau, dar la acea „vizionare” cineva şi-a adus aminte că o anume dispoziţie ministerială interzicea folosirea studenţilor în spectacole publice, chiar şi în roluri de figuranţi. Dezolarea a fost generală, premiera fusese anunţată în presă peste două zile, şi atunci s-a produs un gest de solidaritate admirabilă: o sumă de oameni de teatru, între care şi patru regizori, s-au oferit a îndeplini misiuni de soldaţi, uşieri, ţărani şi au apărut astfel pe scenă în seara premierei, în aplauzele entuziaste ale asistenţei, numai şi numai pentru ca spectacolul să fie salvat.

Această primă comandă i-a atras lui Pascal o a doua, tot la Teatrul Armatei, pentru spectacolul cu *Fântâna Blanduziei* a lui Alecsandri, în regia lui Ion Şahighian. Aici, principalul său colaborator a fost un dansator, o personalitate originală şi ataşantă, Stere Popescu. În prima zi când ne-a mimat mişcările pe care dorea ca Pascal să le ilustreze în muzică, ne-a tăiat răsuflarea: în spaţiul extrem de strâmt dintre mobile, Stere pirueta cu dezinvoltură, se preschimba în mag, în iluzionist, în mare preot şi reuşea să ne sugereze un întreg alai de purtători de tăvi cu fazani umpluţi şi piramide de smochine. În timp, Stere ne-a mai vizitat de câteva ori, ne citea din poemele sale, voia să scrie o piesă pe textul biblic al lui *Iov*; apoi ne-am îndepărtat unii de alţii, dar nu într-atât încât peste câţiva ani, sfârşitul său tragic, în singurătatea londoneză, să nu ne lase în suflet o cicatrice dureroasă.

Premiera *Fântânii* a avut loc la începutul verii; spectacolul a fost strălucitor, prezenţa lui Vraca în togă albă şi vibraţiile baritonale ale glasului său celebru transmiteau o emoţie poetică greu de definit. Mai jucau N. Gărdescu şi Gina Petrini, viitoarea soţie a lui Marcel Chirnoagă. În anii următori, Pascal a scris peste douăzeci de muzici de scenă. Sumele generoase alocate de Stat teatrelor din acea vreme permiteau nu numai compunerea de muzici originale pentru fiecare piesă, dar şi executarea

lor de către interpreţi reali, seară de seară, ca pe vremea lui Shakespeare. Când progresul tehnic a permis folosirea unor muzici înregistrate, faptul a fost resimţit ca o degradare.

În toată perioada comunistă, artele de interpretare au cunoscut o înflorire benefică, spre deosebire de cele de creaţie. În teatru s-au scris şi piese de actualitate, dar în primii douăzeci de ani succesele de casă au fost de cele mai multe ori obţinute de piese clasice care aveau un timbru autentic, nu ridicau probleme spinoase de ideologie şi a căror construcţie era de o soliditate verificată în timp. *Fântâna Blanduziei* s-a jucat de peste patru sute de ori.

*

„*Nu te grăbi să-ţi cauţi serviciu*”, îmi scria Marta din Tecuci şi, într-adevăr, nu mă grăbeam deloc. Cheltuielile noastre erau mici, ne învăţasem să trăim foarte sobru, iar intrarea lui Pascal în lumea teatrului era fascinantă, nu mă săturam să observ cum se îmbinau între ele realitatea de pe scenă (cea a autorului) cu cea din spatele cortinei (a interpreţilor) şi cu cea generală, a noastră, a tuturor. Mă pierdeam cu fericire în acel joc de oglinzi şi de artificii, dar ştiam că era doar un joc, lumea aceea pe care învăţam s-o cunosc îmi trezea o adâncă admiraţie, dar nu era a mea, nu doream să o adâncesc, universul meu era pagina scrisă şi nu-mi imaginam fericire mai mare decât să stau cu o carte în mână lângă foc, poate cândva chiar una scrisă de mine, închizând-o din timp în timp ca să mă gândesc în voie la cuvinte, la imagini, la lumea interioară, reală sau închipuită, a personajelor şi a autorilor lor, toate izvorând numai şi numai din succesiunea magică şi obligatorie a frazei. Începusem chiar să scriu primele capitole ale viitorului „roman”, dar într-un ritm leneş şi neconvins, nu mă simţeam cu adevărat „gata”; grijile casnice, părinţii, prietenii, întâmplările zilnice mă absorbeau cu toată puterea şi nu rezervam proiectului meu decât clipe furate din ceea ce socoteam că datoram celorlalţi, întâi de toate lui Pascal.

În martie, acesta a petrecut zece zile la Sibiel pentru o documentare, cu un grup de colegi, nu departe de zona frumoasă a Săliştei, în care, un timp, trăisem şi eu. Pentru că o cunoşteam, pentru că mă pasiona ceea ce făcea el şi mi-a povestit atâtea la întoarcere, acea călătorie îmi pare a fi fost oarecum şi a mea. Poate mai ales pentru că mi-a explicat, la întoarcere, că în cercetare culeseseră şi melodii de jocuri de copii. Mi-a reprodus unul din ele care m-a încântat: copiii se ţin faţă în faţă, doi câte doi, ca la un dans de perechi, fiecare apucând uşor, între degetele mâinilor, lobul urechilor celuilalt şi amândoi, stând pe loc, cântă ritmat acelaşi refren jucăuş: „*toco-toconelele, toco-toconelele*”*...*

Astfel a reintrat în viaţa mea tema copilăriei, mai degrabă absentă până atunci – odată cu ştirea, pe care am aflat-o în aceeaşi primăvară, că în curând voi avea un copil al meu, cu adevărat.

*

Cu sentimentul misterului trăiesc luni de zile, înainte de naştere, femeile însărcinate. Nimeni şi nimic nu le poate explica felul în care creşte pe nesimţite, în adâncul cel mai ascuns al propriei lor fiinţe, o alta nouă care va deveni un om, o persoană cu ştiinţa şi voinţa ei, cu sufletul, surâsul şi lacrimile sale, cu destinul ei ascuns până în ultima clipă. În primele luni, când încă n-ai apucat să dai de ştire celorlalţi, taina îţi aparţine doar ţie şi, eventual, viitorului tată. Păşeşti cu conştiinţa miracolului care se petrece cu tine şi cu acea mică fiinţă pe care o găzduieşti, o hrăneşti şi o odihneşti într-un mod magic şi de neînţeles. Ba chiar există o strălucire, o pace specială care-şi pun semnul pe chipul viitoarelor mame şi pe care, de cele mai multe ori, n-o vor mai regăsi.

Felul în care se petrec toate acestea pentru bărbaţi mi l-a explicat Camil, când a venit cu Ghighi s-o vadă pe fetiţa noastră. „Înţelegi, spunea el, voi, femeile, aţi avut timp să vă obişnuiţi cu viitorul copil, să-l cunoaşteţi cumva. Când soseşte pe lume, el pentru voi există de mult, dar tatălui îi trebuie timp, eu socotesc că cel puţin o lună, două, ca să

accepte şi să înţeleagă paternitatea. Există pentru bărbaţi o naştere psihologică a copilului, mai târzie, nu e atât de simplu cum se crede."

Aşa este, şi de la naşterea Ioanei trecuse într-adevăr cam o lună când l-am văzut pe Pascal, aplecat în faţa coşului cu volănaşe în care dormea ea, luând-o încet în braţe şi spunând aproape în şoaptă, ca o descoperire, ca o taină pe care o împărtăşea celorlalţi cu o extremă gingăşie: „Fetiţa *mea*..."

Până atunci mai era însă destulă vreme şi am trăit anul 1955 cu cea mai mare simplitate şi înţelepciune. Primăvara a fost târzie şi vara foarte răcoroasă. În ianuarie ne înscrisesem la cantina Fondului Plastic, ceea ce putea fi socotit o favoare. Bine cunoscută în Bucureşti, era deschisă prioritar pictorilor şi graficienilor, dar şi celorlalte Uniuni de creaţie şi, în fapt, oricui exersa o activitate cât de cât înrudită, ca de pildă oamenilor de teatru sau colegilor lui Pascal de la Institutul de Folclor. În sala de mese domnea o animaţie plăcută, aproape prietenească. Pe Pascal însă, zgomotul şi înghesuiala îl oboseau; a avut poate şi intuiţia că asemenea conversaţii ceva mai spontane nu puteau să nu fie urmărite de vreo ureche exersată în captarea şi transmiterea lor mai departe, aşa încât m-am învăţat să aduc mâncarea acasă cu sufertaşul. Întâlneam pe drum o mulţime de persoane care purtau în mână, cu multă grijă, acelaşi obiect, uneori îmbrăcat într-o husă specială. Mâncarea era gustoasă şi preţul mai mic decât ar fi costat pregătirea ei acasă; uneori schimbam între noi priviri de simpatie, dar cei mai mulţi umblau cu capul în jos, poate că nu le plăcea să fie recunoscuţi.

Bucureştiul arăta o faţă extrem de liniştită. Străzile erau curate, trecătorii de o cuminţenie frapantă, maşinile rare, manifestaţiile oficiale şi ele reduse ca număr. Concertul de duminică dimineaţa la Ateneu, de cele mai multe ori dirijat de George Georgescu, se transmitea la radio pentru toată lumea. Existau şi ocazii speciale; într-o seară de martie, prima audiţie a oratoriului *Tudor Vladimirescu* de Gheorghe Dumitrescu a stârnit asemenea valuri de aplauze încât a luat proporţiile unei manifestaţii patriotice: de zece ani, era prima oară când se evoca o pagină de istorie românească

fără să fie pomenită sau asociată la ea „marea noastră prietenă de la răsărit”. Cinematografele, şi ele, se mai îmblânziseră; printre nenumăratele filme de război sovietice s-a strecurat atunci o capodoperă fără ideologie, baletul *Romeo şi Julieta*, în care conlucrau splendoarea muzicii lui Prokofiev, graţia cerebrală a Galinei Ulanova şi perfecţiunea mişcărilor de ansamblu. Pentru mulţi însă, schimbarea de atmosferă a fost marcată prin reapariţia câtorva filme occidentale: două comedii cu Fernandel, una de René Clair, un film italian, *Fetele din Piaţa Spaniei*, în care apăreau câteva actriţe tinere, vesele şi frumos pieptănate, un film englez despre domnul Pickwick, ba chiar o ecranizare după Mark Twain ce purta un titlu provocator, *Bancnota de un milion de lire sterline.* Toate acestea aduceau oarece bună dispoziţie în conversaţii.

Veştile de la părinţii mei erau, dacă nu bune, cel puţin nealarmante. Tata era tot medic la Chirnogi. Când veneau pentru câte două zile la Bucureşti trăgeau acum la hotel Union şi profitam atunci să fac la ei o baie adevărată, în cadă, „ca pe vremuri”. Între timp, corespondenţa mea cu mama cuprindea aproape numai informaţii gospodăreşti: nu ne pricepeam nici una şi ne comunicam una alteia, într-o mentalitate mai degrabă sportivă, detaliile experienţelor noastre, ca pe tot atâtea victorii. Spre sfârşitul anului se împlineau zece ani de la ceremonia nunţii lor de argint, sărbătorită în atmosfera totodată afectuoasă şi tensionată a zilei de 8 noiembrie 1945, pe care am evocat-o în primul volum. Astăzi doar, scriind acestea, îmi dau seama că, din cei zece capi de familie care au fost atunci prezenţi, opt au cunoscut închisoarea, lagărul, deportarea sau cel puţin evacuarea din casă şi suprimarea pensiei; unul dintre ei, Virgil Potârcă, şi-a dat chiar duhul la Sighet. Oricum, cei zece ani scurşi aduseseră schimbări esenţiale, cărora încercam cu toţii să le facem faţă cât mai simplu.

Prietenii erau fideli şi constituiau o parte esenţială a existenţei noastre. Nicuşor Horodniceanu, pe care în curând aveam să-l numim „Nuni”, cum i se spunea în familie, legase cu Pascal o prietenie muzicală tot mai strânsă: Pascal îl numea râzând „Stasov”. Nuni, încă necăsătorit, nu începuse să-şi scrie piesele. Conversaţia cu el lua

întotdeauna întorsături adânci, neaşteptate, de multe ori paradoxale; spinozist şi platonician, adânc fascinat, totuşi, de lumea lui Dostoievski, inteligenţa lui ieşită din comun se asocia cu o subtilă amabilitate moldovenească, toate la un loc alcătuind un cocktail de trăsături deosebit de atrăgător.

Cu el venea uneori Loniu Goldhagen, care într-un fel juca pe lângă el rolul unui frate mai mare. Înalt şi slab, modest şi generos, ziarist înnăscut, Loniu lucra la publicaţiile pentru străinătate în calitate de bun cunoscător de germană, dar era şi un analist politic de primă forţă. În anul acela ne-a ţinut la curent cu peripeţiile Congresului scriitorilor din URSS; ochiul lui exersat distingea uşor frământările ce aveau să ducă, după vreun an şi ceva, la celebrul „raport secret" al lui Nichita Sergheievici. Loniu, care trecuse prin lagărele din Transnistria, nu ne-a vorbit niciodată de ele şi nici noi n-am îndrăznit să-l întrebăm; ne mulţumeam să schimbăm între noi cărţi, reviste, discuri, afecţiune şi idei. Despre Holocaust, presa şi radioul nostru nu mai pomeneau nimic; chiar şi eu încă îmi imaginam că lagărele acelea fuseseră germane şi că noi, românii, cu excepţia ororilor legionare din 1940–1941, eram relativ nevinovaţi.

Crina a fost în acel an, pentru mine, o prezenţă constantă şi binefăcătoare. Trecea prin propriile ei încercări cu gingăşie şi umor; în noiembrie, cu multă îndemânare, a alcătuit pentru noua sosită un coşuleţ adorabil, cu volane şi perdeluţe roz, înflorate, în care fetiţa şi-a petrecut, încrezătoare şi ocrotită, primele luni de viaţă. Sentimentul miracolului îl împărtăşeam cu toţii. Destinul a hotărât ca în grupul nostru de prieteni să fie puţini copii, dar asta rămâne, cred, o caracteristică a acelei generaţii, cea care a luat în piept suflul puternic şi nemilos al experimentului social pentru care cursese deja, la răsărit de noi, atâta sânge.

Mergeam acasă la Mia Morgan, pe Batişte; ea avea experienţă, îmi dădea sfaturi; prima baie a fetiţei avea să i-o facă ea. Mai veneau Mira Gr., Mări (d'Artagnan), Dorel, doctorul Puiu Stoiculescu şi, mai de curând, Dinu Giurescu. Aparţinând aceleiaşi generaţii de „savişti", fusese şi el risipit prin ţară ca normator; şi tatăl său era închis, iar la

vremea aceea nici nu ştiam că se aflau, el şi tatăl lui Pascal, chiar împreună la Sighet.

Un telefon, uneori o simplă bătaie în uşă le anunţa sosirea, singura noastră odaie îi primea cu bucurie şi astăzi chipurile lor tinere îmi trec prin minte cu o extremă precizie, sunt recunoscătoare că toate aceste legături au existat şi există încă, evocarea permanenţei lor e binefăcătoare ca o adevărată anulare a timpului.

Rămăseseră prea îndepărtaţi de noi Marta şi Mircea, iar vizitele lor erau evenimente de maximă importanţă. Marta venea în Bucureşti pentru examenele ei de matematică şi a prezentat în acel an la ESPLA o traducere a *Medeei* de Euripide realizată de Mircea (care nu-şi luase încă pseudonimul Alexandru Miran), prima versiune a sa din acest autor căruia avea să-i tălmăcească, până la urmă, opera întreagă. Când venea Marta tot programul era răscolit, telefonul zbârnâia fără încetare, avea de povestit, de umblat, de văzut prieteni şi ne lua în propriul ei vârtej. Cu înfăţişarea ei de adolescentă, cu mişcările rapide şi umorul niciodată absent, Marta asculta păsurile tuturor, intervenea unde era nevoie, încuraja pe năpăstuiţi şi înţepa baloanele de săpun ale idealiştilor. În vara acelui an, ea şi Mircea străbătuseră Ardealul cu bicicletele, preţ de câteva sute de kilometri; regăsiseră satele copilăriei lui Mircea şi oraşele adolescenţei, ba chiar trecuseră şi prin Satu-Lung, lângă Braşov, pe la câteva mătuşi bătrâne din spiţa Bentoilor, care i-au primit cu emoţie. În toamnă, Mircea a fost chemat în Bucureşti pentru un curs de specializare şi aveau să rămână amândoi aici vreo patru luni, înainte de întoarcerea lor definitivă în Capitală, în anul următor.

Cât despre Pascal, succesul muzicilor de scenă la *Nunta lui Figaro* şi *Fântâna Blanduziei* îi adusese peste vară nu mai puţin de cinci propuneri de acelaşi ordin, pe care le-a refuzat. Intrase foarte adânc în lumea folclorului; ea chiar ameninţa, cum mărturiseşte el în caietul său de însemnări, să-i „*desfiinţeze oarecum lumea de idei muzicale*”. Poate că tocmai ca să-i epuizeze vraja, s-a concentrat în acel an pe elaborarea unei *Suite de dansuri ardeleneşti* care avea să intre în curând în programul Radioului. Subtilitatea ritmică a acelor teme străvechi, antrenul şi poezia care

emanau din ele erau scoase în relief de haina orchestrală europeană şi astfel, departe de a-şi pierde din prospeţime, îşi cucereau auditoriul cu cea mai mare simplitate.

Iar veştile care ne soseau, desigur drămuite, din lumea întreagă, păreau să exprime o dorinţă unanimă, obsesivă, de pace. Dispariţia fizică a lui Stalin, retragerea, în februarie 1955, a lui Malencov, urmaşul său fidel, încheierea tratatului de pace cu Austria şi plecarea de pe teritoriul ei a trupelor sovietice, ultima întâlnire la nivel înalt, creionau toate un viitor încărcat cu mai puţină agresivitate. Sintagma „spiritul Genevei" sugera virtuţi inexistente ca buna credinţă, dorinţa de înţelegere şi respectul diferenţelor. În cei zece ani ce se scurseseră de la încheierea ostilităţilor armate, ţările planului Marshall îşi reclădiseră în mare măsură economia şi oraşele bombardate. Europa de Est se îndeletnicise doar cu distrugerea vechilor sale structuri sociale, dar tocmai de aceea locuitorii ei aşteptau acum instaurarea unei perioade mai calme şi mai constructive. Anul 1955 apărea ca un fel de an al speranţei. În Republica Populară Română, pe lângă semnele de destindere pe care le-am pomenit, începuseră să se reîntoarcă acasă unii din prizonierii politici, de atâtea ori încarceraţi fără nici un fel de judecată. Ne parveneau zvonuri tot mai consistente şi începusem şi noi să sperăm că tatăl lui Pascal avea în sfârşit să fie şi el, poate chiar curând, *eliberat.*

În decembrie 1955, România, Bulgaria şi Ungaria au fost primite în ONU, şi imediat după aceea a avut loc al II-lea Congres al PCR. Au apărut atunci, în Biroul Politic, trei nume noi: Petre Borilă (legătura cu Rusia), Alexandru Drăghici (ministru de interne) şi Nicolae Ceauşescu.

*

În orice familie unită, naşterea primului copil este un eveniment care modifică total atmosfera şi ritmul de viaţă al părinţilor. De cele mai multe ori, intensitatea acestor modificări îi ia pe amândoi prin surprindere; ele sunt însă, cu toatele, învăluite într-un fel de atmosferă sărbătorească. Renunţările la o sumă de conforturi şi libertăţi sunt dinainte

consimţite, dar răsplata se află în faţa ochilor, vie, înduioşătoare, misterioasă. Mama, cu deosebire, are uneori impresia că a devenit ea însăşi altă fiinţă, intim şi în întregime legată de noua persoană miniaturală a cărei prezenţă în casă ţine, în continuare, de miracol. Nici o reacţie a mamei nu pare a mai fi independentă, orice lacrimă a copilului pare a se naşte din însuşi trupul ei, iar clipele de bucurie şi linişte sunt paradiziace. „*Sunt atât de amorezată de fetiţa asta a mea că am s-o stric precis... Nu mă satur să mă uit cum e făcută, cum are genele, cum e pielea, cum sunt degetele, cum râde, cum face gropiţe, cum dă din mâini şi cum «contemplă» (!). Şi nu pot percepe decât aparenţa, nu văd decât ce este în afară; de ce e aşa, cum s-a făcut minunea asta, nu voi şti niciodată...*" [...] „*Mi-e atât de somn încât simt că, dacă aş adormi, ar putea să mă mute cineva în altă parte cu pat cu tot şi nu m-aş trezi. Dar e de ajuns un scâncet sau un sughiţ în leagănul roz ca să mă aflu tremurând de frig, în papuci, plecată grijuliu şi interogativ peste mica făptură dinăuntru...*"

Ioana-Marta a venit pe lume în 26 noiembrie 1955. Bebeluşul care a aterizat în odaia noastră întunecoasă din Dimitrov 13 dispunea de la bun început de mijloace excelente pentru a declanşa iubirea celor din jur: o piele mătăsoasă şi trandafirie, ochi vioi, „*ca nişte faruri negre*", trăsături armonioase şi, mai ales, un temperament vesel, prietenos, manifestat prin surâsuri şi alintări irezistibile.

Primele săptămâni au fost toate marcate de acea legătură organică dintre noi două. Fără îndoială, când sunt mai mulţi copii, lucrurile se petrec diferit, dar nouă nu ne-a fost dat s-o aflăm. Orice despărţire de ea, fie şi de un sfert de ceas, mi-era intolerabilă. Un vaccin, o mică, dar necesară operaţie – perforarea canalului lacrimal – au însemnat, ca pentru propriul meu corp, experienţe cumplite. Când dormea liniştită, făceam planuri pentru viitorul ei. Timp de luni de zile, cel mai mic progres – în atenţie, în mişcări, în comunicare – a fost un moment sărbătoresc, cu ecouri neaşteptat de adânci.

Pascal era oarecum descumpănit. Timpul lui de lucru se scurtase drastic, camera era plină de zgomot şi de obiecte

neaşteptate. Băiţa de seară, orele de masă, de somn şi nesomn ale copilului erau ritualuri înduioşătoare, dar zgomotoase şi de neocolit. Scutecele se uscau în odaie, pe o frânghie întinsă în faţa sobei de teracotă. Iarna era grea, trebuia să punem jar în jurul buteliilor pentru ca gazul să poată fi folosit. În toamnă, începusem să ne interesăm de eventualitatea unei mutări (era admisă acum formula „schimbului de locuinţă”), dar nu găsisem nimic convenabil şi, oricum, nu dispuneam de sumele necesare. Pascal se ocupa în continuare cu interes de folclor; în 1955 şi 1956 a alcătuit două studii consacrate melodiilor de joc ardeleneşti care-l fermecaseră; studiile aveau să fie publicate în anii următori. Îşi întâlnea din când în când prietenii compozitori şi urmărea prefacerile gândirii muzicale pe plan internaţional. Erau anii în care adepţii lui Schönberg impuneau cu agresivitate principiul muzicii seriale, privit de unii cu fascinaţie, de alţii ca un contact, oricum necesar, cu lumea artistică occidentală şi, în sfârşit, de către alţii, cu neîncredere: Pascal era dintre aceştia. Dar nu avea timp acum să se concentreze asupra acestui soi de probleme; lunile acelea aparţineau delicatei făpturi pe care o plimba în braţe prin casă şi pe care o ducea la oglindă, unde întâlnirea cu bebeluşul de cristal, atât de asemănător cu ea însăşi, îi trezea Ioanei o bucurie fără seamăn.

Cât despre mine, rare au fost, probabil, perioadele în care am fost atât de indiferentă la marile evenimente ale istoriei. Luni de zile, viaţa mea s-a concentrat în spaţiul micului leagăn cu volănaşe roz şi al celor ce se petreceau în el. Notam cu înduioşare creşterea în greutate şi în înălţime a fiinţei aceleia fragede, dar mai ales semnele adaptării ei la realitate. Urmăream cu fascinaţie atenţia concentrată cu care îşi examina picioarele, cu care-şi preciza mişcarea mâinilor, cu care ne privea şi ne mângâia cu mânuţa aceea catifelată, ca şi când ar fi vrut să memoreze conturul tactil al feţelor noastre, iar sunetele pe care glasul ei le exersa erau cea mai dulce melodie din lume. Ea şi cu mine nu mai eram unite organic, fiecare îşi dobândise sau îşi redobândise individualitatea şi acum învăţam să dialogăm. Pentru asta, calea afectivă era de departe cea mai rapidă şi mai eficientă. Râsul şi lacrimile, luatul ocrotitor în braţe şi

schimbul de priviri erau mijloace aproape instantanee de înţelegere, de cea mai mare limpezime. Abia când a apărut şi s-a instalat vorbirea, am putut vedea cât e ea de ocolită şi de complicată, faţă de toate celelalte mijloace de a schimba, odată cu un surâs sau o mângâiere, până şi idei.

Ioana auzea multă muzică, de vreme ce locuia în aceeaşi încăpere cu aparatul de radio şi pianul lui Pascal. Dar cel mai mult îi plăceau nişte mici refrene pe care i le fredonam. Pe ce oare se clădea preferinţa ei pentru unul sau altul din ele? Nu ştiam nici noi, nici ea, dar rămânea foarte fermă în opţiuni.

Ivirea ei pe lume crease multă emoţie nu numai în rândul prietenilor, dar şi al altor rude mai în vârstă, mătuşi, prieteni mai îndepărtaţi, simple cunoştinţe şi îmi pare că naşterile erau într-adevăr mai rare în acea vreme: anii foarte grei prin care trecusem nu fuseseră încurajatori şi de abia de atunci încolo ele au început să se înmulţească. Notam liste de cadouri trimise de unii sau alţii, petreceam lângă ea ceasuri întregi, imaginându-mi cum va fi când va fi mare (*„S-o învăţ cu deprinderea dichisului impecabil al propriei persoane*" sau *„Să nu citească pe sărite*" !*).* Nu prea mai aveam timp de citit, intensitatea afectivă cu care reacţionam la tot ce i se întâmpla îmi consuma cea mai mare parte din energie. Nu mă plângeam, eram dimpotrivă recunoscătoare. După plecarea de la fabrică, îmi propusesem, până la treizeci de ani, „un baby dulce şi o carte bună". Primul punct era realizat; despre al doilea n-aveam nici o siguranţă, dar în acele luni totul părea posibil, şi astăzi, aruncând o privire în urmă, pot spune că acel an, 1956, a fost în existenţa noastră unul dintre cei mai benefici. Aşezată lângă landoul alb, în curte sau în micul parc unde fusese statuia lui Pache Protopopescu, totul îmi părea frumos şi proaspăt, aerul se încărca de speranţă şi iubire; ştiam bine că în lume mai era multă suferinţă, dar în acele luni n-o mai vedeam şi de altfel chiar apăreau în viaţa publică, ici şi colo, semne pe care le interpretam ca dovezi de îmblânzire a dictaturii în care trăiam, care nu-şi ascundea natura, deşi părea oarecum să se fi liniştit.

Da, semne chiar erau. După o lungă întrerupere în corespondenţa cu Occidentul, începuseră să mai sosească

scrisori. Pentru că o prietenă mai în vârstă, despre care am să vorbesc mai târziu, se oferise să stea din când în când cu fetiţa, dimineţile, ca să pot face cumpărături şi alte drumuri, am putut să revăd Bucureştiul şi să urmăresc oarecum ce se mai întâmpla în el. Vitrinele expuneau mărfuri de calitate foarte îndoielnică, dar cel puţin nu erau goale, iar seara erau chiar luminate. O „Expoziţie interregională", versiune nouă, bienală, a fostului „Salon Oficial" (cuvântul „salon" nu se mai potrivea), mi-a îngăduit să descopăr, printre multele pânze despre viaţa în fabrici şi pe şantiere, un Pallady („*o femeie în gri citind o carte*"), un autoportret flamboaiant al lui Baba şi două portrete făcute de Ciucurencu celor doi mari muzicieni, Jora şi Alfred Alessandrescu, de o subtilitate coloristică aproape magică; am reţinut atunci, cu bucurie, numele nou al Sultanei Maitec. Bineînţeles, investigaţiile mele prin oraş au coborât şi la un nivel mai popular: o comedie italiană, *Infidelele*, avusese un succes deosebit şi una dintre rochiile actriţei principale a fost copiată şi purtată de nenumărate femei din Bucureşti. În Capitală se aflau multe croitorese, unele foarte bune, dintre care doar o parte îşi găsiseră loc în noile cooperative; celelalte lucrau pe ascuns, mergând acasă la cliente şi astfel unele femei din socialism îşi puteau permite, paradoxal, să poarte lucruri confecţionate pe măsură, lux devenit inaccesibil celor din Occident. Un succes de alt ordin a fost repurtat de un film indian, *Vagabondul*, programat săptămâni în şir şi a cărui melodie principală, *Avaramù*, a răsunat la difuzoarele de pe străzi în tot timpul verii şi nu numai în Bucureşti.

În 7 aprilie 1956, pentru prima oară după naşterea fetiţei, am fost în noua şi impunătoarea sală a Operei la o avanpremieră: cea a unei opere de Gheorghe Dumitrescu, *Ion Vodă cel Cumplit*, a cărei primă reprezentaţie, în toamnă, avea să fie un adevărat triumf. Din întreaga istorie a Moldovei şi Munteniei, acest domnitor deosebit de crud, cum îl arăta şi numele, era singurul acceptat de noua istoriografie oficială ca erou pozitiv, pentru că persecutase clasa boierească. Până şi numele avea să-i fie modificat curând, el figurând şi astăzi în dicţionare şi istorii sub cel, cu totul fantezist, de Ion Vodă cel Viteaz. Libretul şi

spectacolul sugerau însă în primul rând patriotismul principelui şi lupta lui disproporţionată împotriva turcilor.

Regizorul, George (Ginel) Teodorescu şi decoratorul, Tony Gheorghiu, fuseseră împreună în Moldova, la mânăstiri, înainte de a se apuca de lucru. Pentru ochi, tablourile succesive au fost o încântare: nici o greşeală de gust în costume şi în mişcare, dar, în schimb, multe îndrăzneli, ca de pildă superbul tablou al nopţii de Înviere, în care la intrarea într-o replică a mânăstirii Moldoviţa, lumânările aprinse sub coroana unui cais înflorit erau purtătoare a nenumărate simboluri. Vocea şi prestanţa lui Şerban Tassian acţionau ca un centru de lumină; Elena Cernei şi Cornelia Gavrilescu se aflau în culmea frumuseţii lor. Boierii şi boieroaicele de la curte erau interpretaţi de aristocraţi autentici, care la vremea aceea îşi câştigau de multe ori existenţa ca figuranţi şi, îmbrăcaţi în caftane de catifea şi blănuri autentice de samur, îşi înzestrau personajele cu ţinuta şi distincţia lor autentică. Muzica lui Gheorghe Dumitrescu, sinceră şi tradiţională, cuceritoare în coruri, răspundea aşteptărilor unui public încă neinformat despre noutăţile occidentale. Oamenii aplaudau cu lacrimi în ochi, regăsindu-şi imaginile din cărţile de istorie ale copilăriei şi acele aplauze deveneau, prin insistenţa lor, o formă înduioşătoare şi naivă de rezistenţă ce nu putea să scape, desigur, celor puşi acolo să observe şi să raporteze asemenea lucruri.

Tot în lumea teatrului s-a petrecut în luna iulie un alt eveniment, turneul unei trupe franceze care a prezentat, între altele, o piesă de Molière şi una de Anouilh. Trupa cunoscută sub numele de *Théâtre de l'Atelier* n-avea decât vreo doi, trei actori de prima mărime, dar acel turneu era prima prezenţă, după război, a culturii franceze, care fusese la noi atât de răspândită timp de mai mult de un secol. Presa comunistă ridiculizase în fel şi chip ataşamentul românilor pentru acea limbă înrudită cu a noastră, prin canalul căreia ne obişnuisem să comunicăm cu restul lumii; nimeni, pe stradă sau în locuri publice, nu mai îndrăznea să scoată o vorbă în franceză; se purta ignoranţa, socotită o dovadă de „origine sănătoasă". În aceste condiţii, o piesă de Molière şi una de Anouilh, în

limba lor originală, erau aproape echivalentul vizitei unor extratereştri. Succesul lor n-a fost însă deplin. Spectacolul cu *Les fourberies de Scapin*, în stil commedia dell'arte, a părut unora ireverenţios („*un clasic!*"), piesa lui Anouilh, *Le bal des Voleurs*, delicată, dar minoră, iar debitul foarte accelerat cu care erau rostite replicile, ele însele subtil aluzive, a cerut spectatorilor dezvăţaţi un real efort de înţelegere. În plus, rolurile secundare, încredinţate unor actori mai modeşti, erau departe de a avea strălucirea celor de la noi, în care erau distribuiţi acum, în perspectivă egalitară, interpreţi cu nume celebre, care nu îndrăzneau şi nici n-aveau voie să le refuze.

Poate că există un sens ascuns în faptul că memoria îmi prezintă imaginile culese în timpul botezului Ioanei în imediata continuare a acestor relatări de spectacole. În tradiţia ortodoxă, mama copilului nici măcar nu este admisă ca spectatoare la ceremonie, dar mie mi s-a dat voie să asist din pragul odăii vecine, cu uşa întredeschisă. Era duminică, 10 iunie, o zi însorită şi calmă. În taină, ca toate ceremoniile religioase particulare din acea vreme, slujba a avut loc în odaia în care locuise Marta şi pe care o deţinea acum tante Aline, mai încăpătoare şi mai prezentabilă decât a noastră. Au fost de faţă, în afară de dânsa şi de noi, părinţii mei, Marta şi Mircea, naşii – „moş Mişucă" şi „tante Lily" Jora – şi, bineînţeles, preotul şi un dascăl. Fetiţa părea o mireasă-păpuşă, mama şi cu mine ţinusem să-i închipuim un fel de rochie lungă dintr-o bucată de voal brodat, păstrată cu grijă de la botezul bunicului meu elveţian în l855, exact cu o sută de ani în urmă! Ioana a fost angelic de cuminte, preotul, în picioare, citea textul lângă ea, o rază de soare aprindea pietrele lucioase de pe Evanghelie şi ea încerca să apuce lucirile cu mâna. Doamne, parc-a fost ieri...

*

Cum am spus, existenţa fetiţei şi toate câte se legau de ea m-au ţinut foarte departe, în acele luni, de ecoul evenimentelor internaţionale. Întâmplarea a făcut ca tocmai atunci să se fi petrecut ceva cât se poate de

însemnat şi anume pronunţarea, de către N.S. Hruşciov, la cel de al XX-lea Congres al PCUS de la Moscova, a celebrului său discurs. Despre acel adevărat cutremur în lumea comunistă, oamenii de la noi n-au aflat câte ceva decât cu încetul, de cele mai multe ori nevenindu-le să creadă. Recunoaşterea unei părţi din crimele staliniste avea să producă un şoc puternic în lumea întreagă şi să despartă de fostul lor idol, pentru prima oară, pe unii comunişti din Occident. Lucrurile sunt astăzi cunoscute, deşi partidul comunist francez, de pildă, s-a încăpăţânat până în 1989 să numească acel text „aşa-zisul raport secret", insinuând că el n-ar fi fost autentic. Într-o foarte importantă carte a lui Vladimir Tismăneanu[40] este redat în chip foarte sugestiv efectul pe care discursul trebuie să-l fi avut asupra ascultătorilor din delegaţia românească. Întreg capitolul privitor la acea perioadă evocă perplexitatea, tensiunile, spaima chiar care au cuprins elita comuniştilor români. Gheorghiu-Dej, urmat de un grup de fideli, a fost dintre cei ce au socotit mărturisirile lui Hruşciov drept o gravă greşeală, o acţiune periculoasă pentru destinul mondial al partidului; o poziţie asemănătoare au avut-o Mao, Walter Ulbricht, Antonin Novotny, Enver Hodja şi Maurice Thorez, care intuiau corect că dictatura absolută este însăşi esenţa sistemului. Din delegaţia română au făcut parte şi două personaje care, din motive diferite, s-au opus interpretării lui Dej şi aveau să fie marginalizate un an mai târziu, anume Iosif Chişinevschi şi Miron Constantinescu.

Reîntors în ţară, Gheorghiu-Dej a impus punctul său de vedere, cum că „destalinizarea" fusese înfăptuită, în România, odată cu eliminarea grupului Anei Pauker şi că, în consecinţă, „raportul secret" nu va pricinui dezbateri de masă. Pe plan cultural, „cazul Jar" şi Primul Congres al Scriitorilor (18–24 iunie 1956) au confirmat principiul că directivele partidului rămân obligatorii în literatură şi artă, chiar dacă s-au dăruit publicului câteva mărunte libertăţi, ca de pildă reacceptarea în circuitul public a operelor lui

[40] Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Polirom, Iaşi, 2005.

Rebreanu, Bacovia, Octavian Goga şi chiar Blaga (ca traducător).

Câteva luni mai târziu, în octombrie, izbucnea revoluţia ungară. Fermitatea cu care Gheorghiu-Dej a susţinut atunci intervenţia militară sovietică şi intensitatea represiunilor ordonate de el pe plan intern aveau să-i aducă, doi ani mai târziu, ca recompensă, retragerea armatelor ruseşti staţionate în ţară şi devenite inutile. În 1957 a fost eliminat de la conducere aşa-zisul „grup Chişinevschi-Constantinescu” şi, în anul următor, un „grup Doncea”, două succese absolute ale lui Gheorghiu-Dej: el a devenit astfel, şi a rămas până la moarte, conducătorul temut şi necontestat al partidului şi al ţării, iar forma de dictatură naţional-comunistă construită de el a fost transmisă intactă urmaşului său, care a folosit-o, la rândul lui, tot până la moarte.

*

În regimurile dictatoriale, momentele importante din vieţile oamenilor sunt rareori rezultatul vreunui efort al lor sau al vreunei iniţiative personale şi mai adesea efectul secundar al unor hotărâri „de sus”, cu implicaţii largi şi motivaţii de ordin politic. Astfel, în Bucureşti, în vara anului 1956, Institutul de studii româno-rus, care ocupa frumosul palat Cantacuzino de pe Calea Victoriei, a fost mutat într-o clădire mai modestă din acelaşi cartier, iar palatul, care aparţinea legal prinţesei Maruca, soţia lui George Enescu, a fost atribuit ca sediu nou înfiinţatului Muzeu George Enescu şi Uniunii Compozitorilor. Putem doar presupune, fără probe, că relaţiile personale care se stabiliseră între Petru Groza şi Ion Dumitrescu i-au permis acestuia să-şi pledeze cauza în faţa unor urechi mai atente şi mai binevoitoare. În schimb, Uniunea avea obligaţia să concentreze în noua reşedinţă toate serviciile şi activităţile sale. Ca urmare, asemenea altor suprafeţe eliberate în Piaţa Amzei şi strada Lipscani, s-a văzut transformat în spaţiu locativ şi fostul sediu al revistei *Muzica* din strada Julius Fucik nr. 6, mai precis, primul etaj al clădirii în care funcţiona, la parter, cantina Fondului Plastic. Acest etaj, care avea cinci camere,

a fost împărţit între Iuliu Simionescu, viitor director administrativ al Uniunii şi în acea vreme şeful ei de cadre, şi Pascal: fuseseră probabil aleşi de pe lista de cereri pentru că amândoi locuiau cu familia într-o singură odaie şi aveau câte un copil de câteva luni.

Acea mutare ni s-a părut a ţine de miracol. Era neaşteptată, s-a efectuat surprinzător de repede şi multe lucruri, în noua locuinţă, erau neobişnuite. Da, e adevărat, împărţeam bucătăria cu altă familie şi baia cu două, dar odăile erau excepţional de mari şi de însorite. „*Avem aer şi lumină*", notează Pascal şi, într-adevăr, ne bucuram de ele ca nişte copii, iar eu precizez: „*Între mobile facem mici plimbări – nu credeam să mai trăiesc aşa ceva vreodată!*". Exista şi o terasă, tot mare, pe care în timp aveam s-o îmbrăcăm în viţă. Cât despre mobilier, evacuările din casele părinţilor îngrămădiseră pe la prieteni nenumărate piese, din care am putut alege tot ce ni se potrivea. Am trăit şaisprezece ani în acea locuinţă; de ea se leagă imaginile întregii copilării a Ioanei şi ale celor mai frumoşi ani ai noştri. Aveam s-o părăsim ademeniţi de mirajul independenţei, mutându-ne într-un apartament pe care nu-l împărţeam cu nimeni, dar de unde, după doar vreo patru ani, marele cutremur din 1977 ne va alunga la marginile Bucureştilor, unde ne aflăm şi astăzi, însinguraţi de distanţă şi de vârstă. Aici, în Drumul Taberei, Ioana descinde din avion de peste mări şi ţări; când soseşte, sub înfăţişarea ei de femeie frumoasă şi împlinită, trăitoare într-o lume care nu mai seamănă pentru noi cu nimic cunoscut, memoria noastră o regăseşte cu siguranţă, chiar fără s-o ştie, printre straturile suprapuse de vechi imagini, şi pe cea din zilele mutării în strada Iulius Fucik, când aceeaşi fiinţă avea „*şapte luni, zece zile şi opt kilograme trei sute optzeci*", când puteai „*să te joci cu ea ceasuri întregi*", când „*blondă, grăsuţă, bronzată, cu o meşă a la Napoleon pe fruntea mare, cu ochii cât farfuriile, râzând tot timpul (primul lucru pe care-l face când se trezeşte)*", era „*fără îndoială cea mai dulce fetiţă din lume*".

În acea jumătate de an, întâmplarea sau destinul sau, cine ştie, vreo conjuncţie astrală ne-au arătat o bunăvoinţă extremă: Marta şi Mircea au reuşit amândoi să obţină câte

un post în Bucureşti şi să se întoarcă astfel de unde plecaseră. Mircea, aflat în Capitală la un curs de specializare de trei luni, s-a întâlnit întâmplător pe stradă cu profesorul dr. Cornel Constantinescu, în faţa căruia îşi luase examenul de Stat în 1952, cu diplomă de merit. Profesorul dorea acum să-l aibă ca asistent şi l-a sfătuit cum să depună o cerere. A trebuit însă, până la urmă, intervenţia personală a profesorului Burghele (viitor ministru al Sănătăţii şi fericit că „acum, în sfârşit, putem numi oameni de valoare şi nu ne mai luăm după criterii politice") pentru ca funcţionarul de la cadre să scoată la iveală cererea lui Mircea din sertarul în care o ţinea închisă. Iar Marta, după un test de cunoştinţe în limbile germană, franceză şi engleză, a aflat despre numirea ei într-un post al Bibliotecii Centrale de Stat, de curând înfiinţată, doar de la colegele ei de examen, care se mirau că nu se prezintă la serviciu. Camil Petrescu tocmai îşi finaliza mutarea în vila pe care şi-o cumpărase cu drepturile de la *Un om între oameni*. Fusese ideea şi realizarea, în parte, a soţiei sale, dar dificultăţile birocratice erau pe atunci atât de enorme încât literalmente îl epuizaseră. Să spunem doar că, împreună cu Marta, bietul Camil a aşteptat o după-amiază întreagă la Sfatul Popular pentru a semna cedarea, către ea, a uneia din camerele fostului său apartament din Brezoianu: orice mişcare normală, firească, trebuia încadrată într-o ţesătură administrativ-poliţienească destul de strânsă ca să descurajeze iniţiativa, capriciul sau spiritul de independenţă al oricui.

Şi totuşi firescul părea că se insinuează, treptat, în acel mecanism rigid. În familia noastră, manifestarea lui cea mai importantă a fost întoarcerea acasă a tatălui lui Pascal.

Totul începuse în luna februarie. În acea vreme, cum am mai spus, aflam mereu despre eliberarea câte uneia sau alteia dintre personalităţile lumii dispărute. Lui Aurelian Bentoiu i se intentase însă un proces şi acea ştire, bineînţeles, a îngrijorat pe fiecare: era clar că se pregătea ceva rău. Începând cu luna februarie, au fost vreo cinci termene într-un proces public în care deţinutul era acuzat de „activitate intensă împotriva clasei muncitoare". Foştii lui secretari s-au ocupat să-i găsească apărători cât mai

eficienţi: unul a fost avocatul Nachtigal, binecunoscut pe atunci, altul, Ovidiu Rădulescu-Dobrogea, om activ şi corect, care şi-a pus toată energia în slujba acelei cauze. Nu uit nici acum chipul Martei şi al lui Pascal în dimineaţa când au plecat spre prima înfăţişare, paloarea şi expresia lor tensionată. Ne aflam în al optulea an de la plecarea tatălui lor, şi cum aveau să-l afle, regăsirea cum avea să fie?

S-au văzut înaintea celui de al doilea termen, la grefă, unde a fost adus cu pază. S-au căutat cu privirea, lui Pascal el i-a surâs, Martei i s-a părut că, văzând-o, a avut o expresie stranie: mai târziu el ne-a explicat că Marta semăna atât de mult cu mama ei în tinereţe, încât i s-a părut că avea o halucinaţie, nu se putea să fi rămas atât de miraculos neschimbată... S-au succedat câteva termene, cam o dată pe lună, până la cel decisiv. Nimeni nu înţelegea unde avea să ducă totul, poate că „sus” nu se luase încă vreo hotărâre sau că, după cum am văzut, existau acolo tensiuni divergente. Avocaţii au căutat să prezinte mărturii în favoarea lui: doar îi apărase, în anii ’40, pe fraţii Magheru şi pe Paul Georgescu, acuzaţi de activităţi comuniste, iar pe Veronica Porumbacu o protejase în anii antisemitismului. Toţi au refuzat să depună mărturie în instanţă, spunând că partidul nu le-o îngăduia. Şi dintr-odată, în 12 iunie, când urma să fie pronunţat rechizitoriul, a apărut un procuror nou, care a cerut achitarea.

Zilele următoare au fost trăite într-un fel de baie de lumină. Credeam şi nu credeam – ne stăpânea un fel de nădejde sfioasă. Într-un regim totalitar, normalitatea pare neverosimilă. Să recapitulăm: Aurelian Bentoiu fusese arestat în 1948 pentru că cineva, supus el însuşi torturii şi unor acuzaţii false, declarase că într-un eventual guvern liber l-ar pune la Justiţie pe Bentoiu. Pe baza acestei afirmaţii, cel din urmă fusese plimbat dintr-o închisoare într-alta timp de opt ani, locuinţa îi fusese confiscată şi familia risipită care încotro. Alţii, care mai târziu o păţiseră la fel, erau acum eliberaţi fără explicaţii. El de ce nu putea fi pus în libertate pur şi simplu, ca aceia, fără să i se facă proces?

Poate, gândeam noi naiv, vor pronunţa în cazul lui o pedeapsă echivalentă cu anii de detenţie deja consumaţi? Acuzaţia de „activitate intensă împotriva clasei muncitoare” n-a putut fi dovedită, între altele pentru că în timpul ministeriatului său micul partid comunist, firav şi ineficient, nu se manifestase aproape deloc; pericolul ce ameninţa democraţia era pe atunci extrema dreaptă legionară! Mutarea în noua locuinţă ne-a îndreptat, din fericire, spre probleme practice şi urgente: trebuia să fim gata să-l primim.

Şi într-adevăr, vineri 13 iulie, către seară, telefonul a sunat în casa soţilor Costiniu, fiica şi ginerele lui Ion Bentoiu, fratele cu nouă ani mai mare al lui Aurelian. Deţinutul proaspăt eliberat a fost dat afară la poarta închisorii Văcăreşti şi lăsat singur în stradă, cu o bocceluţă în mână. A rugat pe cineva să-i dea 25 de bani pentru un bilet de tramvai şi s-a dat jos la capătul liniei, la Podul Şerban Vodă. Acolo, zărind o cabină telefonică, a mai cerut cuiva o fisă, pe vremea aceea tot o monedă de 25 de bani şi a format un număr pe care-l ştia, cel al fratelui său Ion, nebănuind că acela, după câteva luni de detenţie, îşi dăduse duhul în 1952, tot la Văcăreşti.

În câteva minute, au sosit lângă el trei taxiuri: într-unul se aflau Sanda şi Sandi Costiniu, într-altul rudele soţiei sale, care acum locuia la Râmnicu Vâlcea şi, în al treilea, Pascal.

A pornit spre noi şi, când taxiul s-a oprit în faţa casei, a observat la intrare placa oficială de metal, care încă nu fusese scoasă şi pe care scria „Fondul Muzical al Uniunii Compozitorilor”.

— Băiete! i-a spus lui Pascal întorcându-se spre el cu emoţie, tu ai făcut muzică!

De sus unde-l aşteptam, în capul scărilor, l-am văzut urcând încet treptele de lemn, largi şi obosite, care duceau la odăile unde locuiam. Era foarte înalt, foarte slab şi foarte palid. În maşină, Pascal îl pusese la curent cu toate cele: că el însuşi se însurase şi avea o fetiţă, că Marta era şi ea măritată, că bietul Ion Bentoiu nu mai era în viaţă. De la cea de a doua eliberare a tatei, ştiam că asemenea veşti dureroase trebuie spuse în primul moment, când ele se amestecă şi se topesc în emoţiile şi fericirea întoarcerii.

Despre acea primă seară memoria nu-mi restituie nici un detaliu concret, nu pot retrăi decât o stare de tăcere înfiorată, un amestec inexprimabil de suferinţă şi bucurie, care nu găsea, şi nici măcar nu căuta, cuvintele care s-o exprime.

*

Primele zile au fost calme şi, bineînţeles, n-am primit pe nimeni. Cum am spus, fostul deţinut era extrem de slab şi avea nevoie să stea întins câteva ceasuri pe zi, singurul lux uneori îngăduit în închisorile unde trăise. Îi pregătisem un pat de o persoană în odaia mare, iar noi şi fetiţa dormeam în cea, mai mică, din fund. Odăile dădeau dintr-una într-alta, trebuia să trecem prin a lui de nenumărate ori pe zi, dar ce importanţă mai avea aşa ceva! Programul său, aveam s-o constat cu mirare, era oricum extrem de riguros. Ora de sculare, cele de masă, cele de lucru, pe care le stabiliserăm împreună, erau respectate de el cu sfinţenie: despre puterea lui de concentrare şi stăpânirea de sine urma să am, în timp, nenumărate dovezi.

În prima sau a doua zi l-am întrebat ce fel anume de mâncare i-ar face mai multă plăcere. Mi-a răspuns cu un fel de dor surâzător în privire: „Două ochiuri! Dacă aţi şti cât am visat la aşa ceva, acolo!” O singură clipă m-a făcut să înţeleg ce înseamnă să nu fi mâncat, opt ani, un ou... Altminteri, când i le-am adus, nu ştiu dacă a reuşit să-l termine pe primul.

Înainte de a face cu el vizitele necesare la medici şi înainte de a primi pe oricine, el a insistat să-i dicteze lui Pascal toate poeziile pe care le compusese în gând „acolo”, ca să-şi descarce mintea de povara pe care o purtase atâta vreme. Pascal, cu scrisul său ordonat, alinia strofele pe pagini; din când în când lipseau câte un cuvânt sau două şi locul rămânea liber, dar mai târziu era completat. Textul întreg avea mai mult de două mii de versuri – cele mai multe, în afară de câteva sonete, organizate în strofe de câte patru dodecasilabe.

Îmi părea că asist la naşterea însăşi a poeziei şi a culturii. Înţelegeam ce rol uriaş au avut, înainte de invenţia

tiparului, regulile prozodiei clasice în memorizarea şi chiar construirea textelor. Acrobaţia mentală pe care, ca în atâtea epoci îndepărtate ale istoriei, socrul meu şi atâţia alţii au practicat-o în închisori, compunând, memorând şi recitând poeme, a fost esenţială pentru supravieţuire. Cei care ştiau pe dinafară fie şi un singur poem deveneau importanţi, pentru că îi puteau învăţa ceva şi pe alţii. Campionii cu memorie puternică se foloseau de ea, expunând celorlalţi tot ce ştiau; judecând după nivelul celor întemniţaţi, unele închisori erau adevărate universităţi. Când atmosfera de pază şi suspiciune se înăsprea, comunicarea era mai dificilă, dar au existat mereu luminişuri. Cartea de memorii a istoricului C.C. Giurescu[41] este esenţială pentru a putea reconstitui în imaginaţie lumea de la Sighet cu vieţile zdrobite ale celor mai puternice şi mai docte personalităţi din ţară.

Se pare că închisorile noastre politice au fost printre puţinele, dacă nu singurele din Europa de Est, care, la imitaţia celor sovietice, au impus interdicţia de a se folosi hârtia şi creionul. Las la o parte zelul destructiv al conducătorilor noştri, pentru a mă concentra asupra chinului pe care-l vor fi reprezentat, pentru intelectualii întemniţaţi, lipsa acestor unelte. Cei care au putut şi-au exersat memoria; ceilalţi...

Mai târziu, socrul meu mi-a povestit că încercarea cea mai grea au fost pentru el lunile de totală izolare (să nu mai vorbim de zilele pedepselor la „neagra”, acea celulă de beton, fără lumină şi apă, zugrăvită în negru, pe care cine a văzut-o la Sighet nu o mai poate uita). Şi mi-a mai povestit că a trăit, dimpotrivă, câteva săptămâni de adevărată fericire, când i s-a cerut să redacteze un text în care să-şi expună detaliat misterioasa, pentru anchetatori, doctrină a liberalismului în numele căreia deţinutul fusese pedepsit, de care vorbea cu atâta admiraţie şi pe care o cunoştea mai bine decât oricine: „Mă chema dimineaţa într-o celulă, singur; aveam o masă, un scaun şi un teanc de hârtie albă. Aveam voie să scriu oricât de mult şi cât se poate de liber; seara îmi luau foile scrise, a doua zi mi le dădeau înapoi ca

[41] Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, All Educational, Bucureşti, 2000.

să le continui. A fost o perioadă minunată şi, când am terminat, am cerut să mă lase să-mi trec pe curat şi poeziile. Le-am transcris, mi le-au luat desigur, dar faptul că le-am văzut o dată aşternute pe hârtie m-a ajutat mult să le memorez până astăzi.”

Unele poeme sunt datate, ceea ce ne permite să reconstituim drumul pe care autorul lor l-a urmat în acea lungă întemniţare. Nu ştim nimic despre anul de început; în 1950, timp de mai mult de un an, a fost la Craiova, unde poate că regimul de viaţă era mai blând, căci multe din cele mai frumoase poeme au fost compuse acolo; l-au dus apoi pentru vreo doi ani la Sighet, apoi pentru aproape un an (după moartea lui Stalin) la Uranus, în toamna 1954 din nou la Sighet şi apoi, din toamna anului 1955 şi până la eliberare, la Malmaison. Ce strângere de inimă, când afli că ai fost fiziceşte atât de aproape de cel absent, fără s-o ştii, fără să poţi interveni, şi unii, şi alţii în lanţuri, unele invizibile, altele, vai, concrete...

Estetica poeziilor din închisoare ale lui Aurelian Bentoiu este cea a adolescenţei sale, petrecute înainte de primul război mondial. Poeţii preţuiţi pe atunci erau Goga, Coşbuc, Panait Cerna. Cota lor rămăsese ridicată şi după aceea. Pe ultimul, profesoara de română pe care am avut-o la Şcoala Centrală din 1937 până în 1945 îl socotea încă poetul ei favorit. În adolescenţă, Aurelian Bentoiu fusese ispitit, împreună cu prietenul său Camil Petrescu, de vocaţia literară, publicase chiar nişte poezii în *Ramuri*, dar până la urmă se hotărâse pentru avocatură şi-şi croise drum în această direcţie cu o hărnicie şi o dăruire absolute, care nu tolerau nici o preocupare străină de domeniul profesional. Nici suprarealismul, nici măcar simbolismul şi cu atât mai puţin proletcultismul anilor ’50 nu intrau în obişnuinţele sale de gândire. În izolarea închisorii şi a propriei sale memorii, regăsise canoanele acelei vechi estetici neoclasice şi dacă noi, cititorii, o adoptăm, vom recunoaşte că în cadrul ei unele poezii rămân profund emoţionante. Dintre cele în care evocă peisajele copilăriei sau în care-şi şopteşte (cu câtă reţinere şi creştinească umilinţă!) regretele, dintre cele care mărturisesc cearta şi împăcarea lui cu Dumnezeu, ba chiar şi unele formulări gnomice, de

un stoicism altoit cu umor, multe ar merita să figureze în cărţile de citire ale copiilor de azi, care învăţându-le şi-ar preciza poate mai uşor noţiuni ca răspundere, comandament etic, generozitate, istorie.

Dar să ne întoarcem la primele sale zile de libertate, în care înregistrasem transcrierea textelor oarecum vag, pentru că ne concentram asupra prezenţei, totodată fragile şi puternice, a celui de curând întors. Deşi el ştia de planurile noastre de căsătorie, eu îl întâlnisem doar o dată înainte de arestarea lui. Evocările Martei şi ale lui Pascal mă familiarizaseră oarecum cu felul său de a fi, dar acum el intrase în viaţa noastră cotidiană ca un element central, iar destinul său tragic de până atunci, urmat de o neaşteptată rezolvare fericită, nu înceta să mă preocupe. Seara, înainte de culcare, îl sărutam de „noapte bună” aşa cum o făcusem toată viaţa cu tatăl meu; gestul, la început, l-a surprins şi, cred, l-a înduioşat. Felul lui de a se purta era surâzător şi sobru; o săptămână după sosirea lui, am notat în caietul meu câteva caracteristici ale personalităţii sale şi astăzi, regăsindu-le, sunt surprinsă de exactitatea unora dintre ele. Nu e nicidecum meritul intuiţiei mele, ci efectul unei trăsături de caracter esenţiale, aceea că Aurelian Bentoiu a fost un om de o absolută sinceritate, un om care nu ştia, nu voia şi nici n-ar fi putut vreodată să se ascundă. Avea curajul de a fi el, pentru că socotea că rostul existenţei este autoperfecţionarea fiinţei interioare, în scopul de a realiza o traiectorie existenţială cât mai demnă de preţuire. Cuvinte esenţiale ca dreptate, adevăr, cinste, credinţă nu-şi variau conţinutul nici în vorbirea, nici în gândul lui. Măsurase deşertăciunea atâtor lucruri încât strategiile noastre de rezistenţă, când le-a intuit – disciplina tăcerii, renunţările, retragerea în umbră – trebuie să-i fi părut demne de dispreţ. Iar noi, în schimb, tresăream speriaţi când îl auzeam exprimându-se fără nici o ambiguitate sau când îl vedeam acordând încredere şi deschizându-şi inima oricărui cunoscut pe care nu-l mai văzuse de opt ani de zile şi despre a cărui comportare, de atunci încoace, nu ştia nimic.

Toate acestea însă aveau să se petreacă mai târziu. Acum era doar un fel de convalescent şi ne câştiga inima zilnic fie cu o demonstraţie de inteligenţă surprinzătoare,

dezvoltată în silogisme fără cusur, fie printr-un gest de delicateţe sau prin duioşia cu care o privea lung, atent, pe fetiţa mai mică de un an, care avea să devină una din prezenţele cele mai dragi inimii sale.

*

În cursul multelor examene medicale care au fost necesare, alături, bineînţeles, de lucrări dentare care să-i permită să se hrănească, s-a diagnosticat socrului meu, la un moment dat, o tuberculoză pulmonară. Boala cerea îngrijiri şi era vindecabilă, dar noi ne-am temut de contagiune pentru fetiţa mică şi am hotărât s-o scoatem din casă, până ce tratamentul va fi fost ferm stabilit. Am făcut un drum de o zi la Sinaia, unde verişoara mea din Câmpina găsise o gazdă de care fusese mulţumită, şi o săptămână mai târziu am şi plecat. Camera era mare, avea o baie numai pentru ea şi o terasă plină de muşcate. Coana Lucreţica şi domnul Constantin Dumitrache, croitor în oraş, au rămas gazdele noastre vară de vară timp de vreo zece ani.

Cu câteva zile înainte de plecare, am discutat cu Pascal o hotărâre importantă: voia să se retragă din munca de la Institut, unde îl epuizau transcrierile la cască, şi mai ales simţea că îl pândea riscul să se înece în fascinanta lume a folclorului care, nota el, era pe cale să-l „*desfiinţeze ca fiinţă gânditoare muzicală*”. Era într-adevăr o problemă esenţială, deşi părea un fel de nebunie să părăseşti un post sigur, obţinut cu atâta dificultate, ca să trăieşti fără venit fix în hiperordonata lume comunistă. I-am admirat curajul şi am fost imediat de acord. Gestul era frumos, donchişotesc, în acord cu lumea noastră interioară şi semnifica un pas înainte spre libertate. Cum, necum, aveam să ne descurcăm.

Şi chiar aşa a fost. Vreo treizeci de ani mai târziu, am atins amândoi vârsta pensionării fără a mai fi fost niciodată supuşi rigorilor unui serviciu cu ore fixe. Primeam comenzi şi, când erau plătite, puneam banii la CEC pentru lunile următoare, rar mai mult de două sau trei. Trăiam fără mari pretenţii, făceam planuri şi acrobaţii financiare, la nevoie

ne împrumutam sau mai vindeam câte ceva, iar câţiva ani mai târziu am început să lucrez şi eu, tot în calitate de colaborator extern. Împinsesem astfel ceva mai departe pereţii carcerei subtile în care se afla prins fiecare din noi. Fără îndoială, situaţia lui Pascal a fost excepţională pentru că, în afară de înzestrarea nativă, el a fost de o voinţă, o concentrare şi o hărnicie extreme; în plus, cum am mai spus, domeniul muzical şi mai ales cel simfonic au fost pe de o parte favorizate, pe de alta ferite de prea mari ingerinţe ideologice. Câtă vreme tarifele oficiale pentru muzica de scenă au rămas, cine ştie prin ce întâmplare, neatinse, Pascal a putut asigura, datorită lor, subzistenţa lui şi a noastră în timpul lungilor perioade de efort componistic serios.

Demisia de la Institutul de Folclor şi-a dat-o în 11 august 1956, două zile după plecarea noastră la Sinaia. Ca din întâmplare, a reascultat la radio, seara, „*cu o emoţie teribilă*”, Simfonia a X-a de Şostacovici. Şi în acea lună de singurătate cu tatăl său a început să lucreze la poemul simfonic ce urma să fie una dintre cele mai poetice şi mai apreciate compoziţii ale sale, *Luceafărul.*

*

Săptămânile de la Sinaia au fost o încântare nesperată. Terasa semicirculară, cu diadema ei de muşcate roşii care păreau artificiale, de viguroase ce erau, era un loc din care nu ne venea să mai plecăm. Faţă de cum o ştim acum, Sinaia de atunci era paradiziacă. Desigur, fiecare nou-venit era obligat să se înscrie la Miliţie a doua zi după sosire, specificând şi data de părăsire a localităţii; amândouă datele îi erau înscrise în Biroul Populaţiei şi erau coroborate cu declaraţiile gazdelor. Dar, în atmosfera generală, asemenea procedură părea firească. Oricum, odată îndeplinite aceste formalităţi, timpul curgea ca în rai. Pe şosea maşinile erau extrem de rare: traversarea ei cu căruciorul de copil nu punea nici un fel de problemă. Pomii înalţi şi frunzoşi, aerul tare şi de o transparenţă astăzi neverosimilă, bunăvoinţa şi buna dispoziţie a localnicilor, linia înaltă a crestelor nu foarte îndepărtate, bolboroseala

diferitelor pâraie care coborau dinspre munte, toate la un loc, regăsite după atâţia ani de zile în care asemenea răsfăţ ar fi fost de negândit, erau un fel de dar al destinului, pe care nu mai îndrăznisem să-l imaginăm. Şi trebuie să precizez acum că Ioana şi cu mine nu eram singure, ci cu o prietenă mai în vârstă, Viky, a cărei prezenţă în familia noastră avea să devină cu încetul tot mai însemnată.

Viky era una din cele şase surori născute una după alta, înainte de Primul Război Mondial, în familia unor moşieri craioveni, Hristescu, foarte înstăriţi. Părinţii lor muriseră tineri, doborâţi aproape în acelaşi timp de o tuberculoză galopantă, iar cele şase fetiţe, între cinci şi şaisprezece ani, fuseseră trimise, pentru educaţie şi, în primul rând, pentru raţiuni de sănătate, la un pension în Elveţia. Acestuia, consiliul de tutelă îi trimitea punctual sumele cuvenite: leul nostru, pe atunci foarte puternic, suporta uşor transformarea în francul elveţian, încă relativ modest. Dar pentru micile orfane, nenorocirile au continuat: sora cea mare a murit curând, apoi a izbucnit războiul, leul s-a prăbuşit şi cele cinci fetiţe au rămas în grija doamnei Maurer, proprietara şi administratoarea pensionului respectiv, *Boa Vista*, o persoană care s-a purtat cu ele cu o bunătate aproape maternă. Bineînţeles, rămânând admise în continuare la cursuri, cele mari s-au străduit să mai câştige câte ceva, unele învăţând croitorie şi lucru de mână, iar Viky, penultima, şi-a descoperit o adevărată vocaţie de educatoare de copii, datorată nu numai culturii şi practicării mai multor limbi, dar mai ales unei sensibilităţi şi unei fantezii inepuizabile, care îi transformau în fiinţe fericite pe toţi micii discipoli intraţi pe mâinile ei.

Catherine, sora rămasă acum cea mai mare, a fost singura dintre ele care s-a căsătorit, şi anume acel personaj bucureştean pe care l-am evocat în primul meu volum de amintiri, avocatul Nick Georgescu-Stefăneşti. Cultivat (se spunea că studiile îi fuseseră plătite de Nicolae Filipescu), nu lipsit de umor, înzestrat cu o voce de stentor şi un temperament mai degrabă teatral, susţinute de o ţinută neobişnuită (capă neagră, romantică, lavalieră violetă, ciorapi de mătase şi mai ales o barbă impunătoare care acum, în anii ’50, îi folosea doar pentru a fi selecţionat cu

precădere ca figurant în filmele istorice cu boieri), el se împrietenise cu tata poate dintr-un instinct de complementaritate, tata fiind dimpotrivă extrem de discret şi de rezervat. Dar mai ales se împrieteniseră între ele femeile: pentru mama, ca şi pentru Catherine şi cele două surori ale ei care s-au întors în România, tot ce evoca Elveţia – limbă, obiceiuri, tradiţii, amintiri de tinereţe – era încărcat cu emoţie şi o dulce nostalgie, iar prietenia dintre ele a durat toată viaţa. Cu surorile rămase la Clarens, cele din România îşi scriau zilnic, cărţi poştale din acelea albe pe care le umpleau cu rânduri mărunte, într-o grafie ordonată şi extraordinar de asemănătoare, aşa cum le era nu numai caracterul, dar chiar şi înfăţişarea fizică. Împărţite însă cum au fost între două ţări pe care mai întâi războiul, apoi orânduirea comunistă le-au izolat printr-o falie de netrecut, surorile nu s-au mai văzut niciodată.

În Bucureşti, Catherine, Viky şi Oky aveau o mulţime de prietene, care se reuneau după-amiaza în salonul vilei lor din parcul Bonaparte, unde se râdea şi se vorbea mult. Trăiau destul de confortabil din veniturile acelei moşii, din care trimiteau o cotă şi surorilor expatriate, iar şeful familiei, ca avocat, câştiga bine. Sanda, singurul copil al cuplului, creştea răsfăţată, ce zic eu, adorată de mama şi de cele două mătuşi. De Crăciun, cu toţii obişnuiau să pună la punct, pentru copii şi prieteni, un fel de spectacol de revistă în care inventau cuplete nostime, acompaniate de Oky la pian. În copilăria mea mai degrabă sobră şi solitară, vizitele la ei, prelungite uneori pe mai multe zile, păreau un soi de foc de artificii continuu, într-atât de numeroase erau vocile, glumele şi jocurile la care asistam sau mă pomeneam cumva antrenată.

Toate acestea privesc, desigur, perioada dinainte de 1945. În anul 1956, în care am ajuns acum cu povestirea, lucrurile stăteau cu totul altfel. Sanda, frumoasă, deşteaptă, foarte personală, părăsise ţara de vreo zece ani şi se afla în Brazilia. Casa din strada Washington fusese confiscată, iar Catherine, Viky, Oky şi bătrânul lor susţinător se aflau repartizaţi în camere „la comun”, neverosimile, uneori cu toţii la un loc. Nici unul din membrii familiei, toţi trecuţi de şaptezeci de ani, nu avea pensie. Catherine şi

Viky tricotau pulovere pentru prietene, Oky reuşea ceva mai bine cu lecţii de franceză şi engleză, iar Nick, aşa cum am spus, era fericit când era folosit ca figurant.

Ioana avea mai puţin de cinci luni când le făcusem o vizită şi Viky mi-a povestit că tocmai se angajase, în schimbul unei sume minime, să se ocupe de o fetiţă de patru ani cu care nu se înţelegea deloc. Mai erau câteva zile până la vizionarea spectacolului cu *Ion Vodă cel Cumplit* şi tocmai constatasem cu tristeţe că nu voi putea asista nici la el, nici la eventuale concerte, neavând cu cine s-o las pe cea mică.

— Dar bine, Viky, am spus eu cu o subită inspiraţie, dacă tot vrei să păzeşti o fetiţă, de ce să n-o păzeşti pe a mea?

Acea mică frază a deschis o perioadă de câţiva ani în care Viky (devenită *Bi*) , Ioana (devenită *Doudou*) şi cu mine ne-am înţeles de minune. Bi şi Doudou se îndrăgostiseră una de alta şi Bi venea aproape pe gratis, câte trei ore de trei ori pe săptămână, timp în care eu puteam acoperi toate drumurile casei de care Pascal trebuia să rămână, pentru supravieţuirea noastră a tuturora, totalmente scutit. Şi uneori, în rarele ocazii când ieşeam împreună seara, Bi venea să stea cu Doudou, spre fericirea tuturor.

*

Era o perioadă în care multe vise păreau permise, şi chiar ne îngăduiam să visăm. Cum n-am fi făcut-o? În primăvară, ecourile celebrului discurs al lui Hruşciov se prelinseseră în mentalitatea generală. La noi, ele nu reprezentaseră nici decum şocul psihologic despre care vorbesc astăzi occidentalii de stânga, care-şi vedeau sfărâmată imaginea idilică despre Stalin, ci doar un *început* de recunoaştere a realităţilor pe care le trăiserăm şi un *început* de speranţă pentru viitor. În viaţa cotidiană, singura care ne interesa, se iviseră semne bune, se înmulţiseră magazinele şi reapăruseră unele mărfuri (de pildă untul, care se vindea încă în vrac, şi unele mezeluri de calitate mai bună). Chiar şi simpla reîntoarcere, în familia noastră, a celui care fusese atâta vreme absent, părea o chezăşie a faptului că perioada neagră se încheiase. Sau cel puţin se arăta aşa

pentru firile mai încrezătoare, printre care mă număram şi eu.

Trebuie să spun că, evocând acum decorul acelui an 1956–57, care avea să rămână pentru noi cel mai destins de care ne putem aduce aminte, simbolul ce-mi răsare insistent în minte este vitrina cofetăriei Follas. Numele aparţinea unui grec care obţinuse autorizaţia să deschidă un magazin pe strada C.A. Rosetti, foarte aproape de noi, şi care oferea prăjiturile şi foietajele cele mai extraordinare. Poate că păreau astfel şi pentru că atâta vreme fuseserăm lipsiţi de aşa ceva; dar, la drept vorbind, ele chiar erau excelente. Pateurile de la Follas, uşoare, înfoiate şi uriaşe, transformau somptuos orice masă. Prăjiturile de ciocolată, de vreo trei ori mai mari decât „amandinele" de Stat, erau delicioase şi neverosimil de proaspete, iar pe unele din ele frişca înaltă şi fermă le prefăcea în mici castele de vis. Un tort de la Follas înălţa cea mai simplă masă de familie la rangul de memorabilă sărbătoare. Când a apărut în ziare, cam un an mai târziu, un mare articol descriind condiţiile aşa zis „neigienice" în care funcţiona laboratorul bietului cofetar, iar în locul vitrinei care ne bucurase ochii au rămas doar obloanele trase, am înţeles că totul fusese doar o experienţă socială în plus, pe lângă atâtea altele pe care le cunoscusem. Câţiva ani mai târziu, aceeaşi experienţă avea să fie repetată la scară naţională cu „mandatarii", în cadrul unui mic NEP care a avut scopul să selecteze pe toţi cei înzestraţi cu pricepere, curaj şi talent comercial: nedescurcându-se în hăţişul dispoziţiilor contradictorii şi pedepsiţi cu mulţi ani de închisoare, exemplul lor i-a descurajat ani de zile de la orice iniţiativă pe toţi cei care ar fi fost tentaţi să-i imite.

Cât despre cadrul real în care am locuit în acea perioadă, el a rămas neschimbat, pentru noi, timp de şaisprezece ani. Casa în care am fost repartizaţi aparţinuse, ni se spunea, unui industriaş care nu mai era în viaţă şi fusese clădită înainte de Primul Război Mondial; se investiseră în ea şi bani, şi bun gust. La etajul întâi unde ne aflam, dependinţele erau comune cu mai multe familii, dar cele două odăi ale noastre, dând una într-alta şi perfect izolate, alcătuiau o unitate confortabilă. Restul apartamentului

original cuprindea alte două camere, la fel de mari, dar cu un aspect mai sever, datorat lambriurilor de lemn de culoare închisă; ele fuseseră atribuite vecinului nostru, domnul Iuliu Simionescu, iar a cincea devenise bucătăria noastră comună. Nu era soluţia noastră, ci a Oficiului Spaţiului locativ, care avea formulele sale.

Locuinţa noastră începea cu odaia principală, care avea 42 de metri pătraţi şi o formă cu totul neobişnuită, cea a unui dreptunghi căruia i se retezaseră colţurile, ceea ce-i dădea un fel de curbură îndulcitoare, extrem de plăcută. Înălţimea ei neobişnuită (3,50 m!) şi lumina abundentă, schimbătoare, venită prin ferestrele laturii de est şi a marii uşi cu geam care dădea pe o terasă largă, conturul caselor vecine şi ramurile unor copaci bătrâni dădeau acelui spaţiu un farmec pe care nu l-a mai avut nici una din locuinţele noastre ulterioare. Latura care ne despărţea de camerele vecinului nostru avea trei glasvanduri înalte, pe care le izolasem cu covoare şi cu un şal indian. În chipul cel mai firesc, pe o suprafaţă atât de mare se creaseră mai multe centre de activitate: într-un colţ, lângă radio şi una din ferestre, o masă rotundă de marchetărie, un fotoliu şi câteva scaune Louis XV (copii din secolul XIX) reconstituiau ceva din cadrul copilăriei mele; într-altul, o fostă masă de lucru şi nişte scaune în stil florentin, închipuind un soi de sufragerie, o evocau pe cea a lui Pascal. În centru, pe latura opusă, se afla masivul birou semicircular care domina întreaga încăpere; în sfârşit, pe jos, unificând toate aceste sugestii, marele covor pe fond gri-albăstrui, cu păsări exotice, prelungea amintirile noastre comune din bulevardul Dimitrov (unde acoperise glasvandul spre camera vecină) şi-i crea Ioanei un spaţiu de joc inepuizabil.

Odaia din spate, care nu mai comunica cu nimic, era despărţită de prima tot printr-un glasvand (apartamentul original, cel al proprietarului, trebuie să fi fost superb!), pe care montasem de data asta doar nişte brizbizuri crem. În ea se aflau aproape toate elementele care compuneau viaţa noastră în Dimitrov: pianina, patul dublu şi cel al fetiţei, dulapuri, o măsuţă de scris. Pascal nu părăsea scaunul din faţa claviaturii decât la orele meselor şi, desigur, seara, când o culcam pe Ioana pentru noapte;

ultimele ceasuri ale zilei le petrecea de obicei tăifăsuind cu tatăl lui şi mă bucuram în tăcere că-i vedeam împreună, după cei opt ani de despărţire. Se ascultau unul pe altul cu multă atenţie, ca şi când fiecare ar fi avut ceva de învăţat din acel dialog prelungit. În schimb, nu ţin minte ca Pascal să fi participat vreodată la conversaţiile pe care socrul meu le avea cu musafirii sosiţi la el în vizită: fie oameni în vârstă, fie foşti secretari, erau oricum, şi unii şi alţii, cu totul străini de preocupările sale. Legătura lui Pascal cu timpul a fost una pasională: pentru el timpul însemna muzică şi orice îl distrăgea de la ea căpăta conotaţii negative.

*

Când ne-am întors de la Sinaia, socrul meu arăta infinit mai bine. Ipoteza tuberculozei pulmonare căzuse, spre mulţumirea tuturor. Dentiştii îşi făcuseră datoria, el îşi recăpătase oarecum pofta de mâncare şi mai ales părea acum destins, pot să spun fericit. Veneau des să-l vadă, serile, unii din foştii lui secretari: Ion Filipescu, cel care în 1948, chiar bătut cu sălbăticie, refuzase să-l denunţe şi făcuse apoi, din acest motiv, câţiva ani de închisoare; Patriciu Popescu, de o inteligenţă strălucitoare, cel mai însemnat din acel fost birou de avocatură, precum şi unii dintre prietenii din propria lui generaţie, între care deosebit de asiduu era Georgel Gheorghiu, un moldovean veşnic binedispus şi un bun „causeur”. Dimineaţa, socrul meu şi-o rezerva pentru lucru. Nu începuse încă să-şi redacteze amintirile în proză despre satul Făcăeni şi propria sa copilărie, dar obiceiul de a lucra era atât de înrădăcinat în firea lui încât, fie şi doar recitind câte o carte de drept pe care o găsea prin casă, se apuca imediat s-o rezume ordonat, cu acea grafie perfect lizibilă pe care şi-o păstrase intactă. Celor care veneau să-l vadă le declara ferm că hotărâse să se îndeletnicească, de acum încolo, exclusiv cu literatura, şi chiar aşa a fost. Recitea câte un volum din biblioteca noastră; îl revăd ţinând în mână un volum din *Confesiunile* lui Jean-Jacques Rousseau, care nu era dintre autorii mei favoriţi, dar despre care el mi-a vorbit cu o căldură şi o admiraţie fără rezerve.

Amintirile noastre tind uneori să ia forma tehnicii fotografice, care ne-a devenit atât de familiară. Când îi evoc prezenţa imobilizez, într-un fel, într-o imagine precisă silueta înaltă în decorul de atunci, fie pe lângă rafturile cu cărţi, fie între prieteni în jurul mesei rotunde, fie aşezat la biroul său. În chip ciudat, mi-l amintesc mereu surâzând: cu femeile în general arbora o expresie în acelaşi timp amuzată şi protectoare, ca şi când ar fi fost vorba de nişte copii.

În acea toamnă a primit vizita a trei dintre foştii lui colegi de închisoare, care aflaseră de eliberarea lui. Ştiau cu toţii că nu era prudent să se viziteze între ei şi într-adevăr, după primul moment de regăsire emoţionantă, au anunţat că n-aveau de gând să revină, dar că nu putuseră să reziste ispitei de a se revedea, măcar o dată, în libertate. Unul dintre ei era profesorul Florian Ştefănescu-Goangă, fostul ministru al învăţământului; fusesem la internat cu o nepoată a sa, despre care i-am cerut veşti. Altul a fost profesorul Giurescu, despre care nu ştiam că îşi redactase deja amintirile de la Sighet; în sfârşit, un alt istoric, Victor Papacostea, ne-a vorbit cu entuziasm despre datoria pe care şi-o simţea de a o forma pe Moţu, fiica sa şi fosta noastră colegă de la drept, pentru aceeaşi profesie. Încercam să-mi imaginez tipul cu totul special de prietenie pe care-l crea între ei acel destin comun, despre care însă nu pomeneau nimic. Tonul lor era camaraderesc şi simplu; păreau fericiţi şi încrezători, ceea ce atunci m-a surprins; m-aş fi aşteptat parcă să-i văd mai gravi, mai... ştiu eu cum? Nu s-au adus în conversaţie, oricum, idei generale şi faptul era totodată prudent şi firesc. Oricum, nu i-am revăzut pe nici unul, niciodată.

Într-una din zilele acelea însorite de toamnă, ne-am pomenit cu vizita lui Marin Teşea, o cunoştinţă din Făcăeni a socrului meu; acesta îi fusese naş de cununie şi-i cunoştea familia dintotdeauna. Fost chiabur (dar şi un iscusit tâmplar), omul suferise desigur o seamă de persecuţii, însă fiind, ca mai toţi cei din categoria sa, harnic şi priceput, continua să-şi vadă de treabă şi se descurca. I-am lăsat să vorbească fără să intervin în nici un fel, dar mi s-a pus în braţe un pachet cu cinci şalăi mari, argintii, de o

frumuseţe uitată. Iar după plecarea musafirului, s-a hotărât să fie invitaţi la ospăţ câţiva dintre prietenii socrului meu, şi anume peste două zile.

Dacă ţin minte atât de clar întâmplarea, este pentru că a fost prima mea „masă” de oarecare importanţă în chip de gazdă şi am dorit din tot sufletul să iasă bine. Cei poftiţi au fost două perechi, Nae şi Cornelica Secăreanu, amândoi foşti avocaţi, şi Hurmuz Aznavorian cu soţia lui. Cred că atmosfera cu totul specială de prietenie şi dragoste care a caracterizat masa aceea s-a datorat firii deosebit de sensibile şi generoase a invitaţilor. Rar am perceput mai sigur, aproape tactil aş spune, efluviile de emoţie caldă care circulau între cei cinci prieteni. Nu s-a pomenit o vorbă despre închisori, deşi Aznavorian fusese şi el un timp la Canal; s-a vorbit despre muzică, despre literatură, s-au evocat amintiri plăcute, din timpuri mai blânde. Eu aveam emoţii pentru reuşita mesei, nu eram expertă, în zilele obişnuite beneficiam în continuare de cantina de la parter unde se gătea excelent, dar şalăul cu maioneză era oricum, pentru toţi, o raritate sărbătorească; am mai avut o friptură – alt răsfăţ – şi ca desert, bineînţeles, înainte de fructe, un tort de la Follas... Părea neverosimil, mi-a trecut prin minte imaginea celor două felii de pâine prăjită în ulei care constituiau pentru noi un prânz îndestulător doar cu doi, trei ani în urmă, sau încântarea cu care mâncam macaroanele fierte în apă cu sare, când puteam să le adăugăm nişte zahăr şi o lingură de nuci pisate! Conversaţia între meseni era continuă şi veselă; a doua zi, cele două doamne mi-au telefonat afectuos ca să-mi confirme cât de bine se simţiseră şi era adevărat, reuniunea aceea ne lăsase fiecăruia câte un pic de soare în suflet. Cuplul Secăreanu trăia un creştinism simplu, autentic, luminos; prietenul lor de suflet era Al. Lascarov-Moldovanu, autor al unor scrieri pentru copii de certă delicateţe morală şi pe care aceştia le apreciau grozav. Doamna Aznavorian era o evreică ce primise o educaţie aleasă, pe la pensionatele franceze ale vremii ei. Iar socrul meu era fericit, se vedea pe chipul său cât era de fericit şi nu doream decât să regăsesc cât mai des acea luminoasă

mulţumire, aşternută peste ridurile adânci care-i modelaseră chipul.

*

Cu cât înaintam însă spre toamnă, cu atât atmosfera generală era mai tensionată. Nu era o toamnă obişnuită, era cea a revoluţiei din Ungaria vecină, şi oricât am fi căutat să ne izolăm, să ne ţinem la o parte de întâmplările care ocupau marea scenă internaţională, nu era cu totul posibil.

O oarecare efervescenţă se instalase în spirite încă din primăvară, după celebrul raport al lui Hruşciov. Presa noastră nu pomenise, desigur, nimic despre el, dar radiourile occidentale erau foarte vorbăreţe şi cei care le urmăreau cu pasiune nu se sfiau să povestească şi altora ceea ce auziseră. Hruşciov nu pusese însă nici o clipă în discuţie natura sistemului, el vorbise doar de „greşeli", datorate persoanelor care se aflaseră la conducere; această tactică avea să devină constantă, vinovaţi de nerealizări sau eşecuri fiind mereu decedaţii sau cei care fuseseră îndepărtaţi de la putere. Oricum, în generaţia noastră predomina scepticismul; realitatea zilnică ne dovedea în fel şi chip că nu se schimbase absolut nimic din structurile betonate ale dictaturii proletariatului. E totuşi greu să împiedici oamenii să spere; fiecare se simţea atât de supravegheat, de strâns în chingi, fie şi numai de discursul oficial obligatoriu, fie şi numai de lipsa oricărei informaţii exacte despre lumea din afară, cu cărţile, revistele şi filmele ei, ca să nu mai vorbim de sărăcie, de frică şi de îngrădirea activităţilor zilnice, încât orice circumstanţă neobişnuită trezea o undă de emoţie chiar şi în firea celor mai adaptaţi. Nu-şi puneau nădejdea în cine ştie ce schimbări radicale, ci sperau măcar o uşurare a acestor frustrări constante.

Acum, în toamnă, se apropiau şi alegerile americane. Părea evident că ele aveau să aducă o nouă victorie a republicanilor, mai exact echipei Eisenhower-Dulles, care continuase politica de *containment* iniţiată de Truman. Ne putem mira, astăzi, că în România nu realiza mai nimeni

sensul exact al acestui termen care înseamnă doar oprire, îngrădire, ţinere pe loc (e drept că românii nu prea învăţau, pe atunci, decât limba franceză); el arăta destul de clar că pe noi, ţările din Europa de Est, ne socoteau deja înghiţite. Efortul Statelor Unite era doar să împiedice puterea sovietică să se întindă spre Europa Occidentală şi nicidecum să o facă să renunţe la vreunul din teritoriile în care deja se instalase, chiar dacă, de acolo, ea continua să răspândească propagandă şi acţiuni secrete destabilizatoare.

Ba mai mult, iraţionala speranţă în sprijinul american căpătase la noi o adâncime neobişnuită. Tonul declaraţiilor pe care le făcea secretarul de stat, John Foster Dulles, impresiona firile emotive. Înalt, subţire, preşedintele Statelor Unite, fost ofiţer de infanterie, devenit celebru după capitularea Germaniei în faţa armatelor aliate conduse de el, lua tot mai mult, în imaginarul colectiv, trăsăturile unui erou de western. Într-o dimineaţă, pe strada Maria Rosetti, am observat o femeie între două vârste, care instalase pe trotuar o măsuţă plină cu cărţi, probabil în dreptul locuinţei ei. M-am oprit să mă uit la titluri, oarecum mirată, iar ea a început să-mi explice febril că îşi lichida biblioteca pentru că Dwight Eisenhower se îndrăgostise de ea, erau logodiţi (îmi arăta nişte pagini scrise de mână) şi el avea să vină în curând s-o ia. Mintea ei era vizibil tulburată şi m-am îndepărtat cu un sentiment de milă fără margini, dar acum, amintindu-mi-o, cazul îmi pare plin de înţelesuri şi aproape reprezentativ.

Se întâmplau însă şi evenimente reale, importante, justificând înfierbântarea care creştea încet.

Neastâmpărul începuse, de fapt, în Polonia. Eliberarea, încă din aprilie, a multor mii de prizonieri politici, urmată de o adevărată răscoală la Poznan, crease o tensiune pe care n-a calmat-o decât vizita unei importante delegaţii sovietice, condusă personal de Hruşciov. În fruntea partidului a fost adus Gomulka, a cărui activitate s-a caracterizat de la început printr-o încetare a colectivizării forţate, o legitimare a micilor gospodării ţărăneşti şi un climat general mai relaxat, în special în cultură, în

atitudinea faţă de biserica catolică şi în raporturile cu emigraţia poloneză din Vest.

Ungurii însă se arătau hotărâţi să meargă mult mai departe. În toată luna octombrie, românii care ascultau radio au aflat de manifestaţii uriaşe, tot mai violente şi exprimând revendicări tot mai extraordinare. Mai întâi, ungurii s-au solidarizat cu polonezii, apoi, văzând că stalinistul Rakosi a fost înlocuit cu Ernö Gerö, din 6 până în 23 octombrie manifestanţii au cerut succesiv întoarcerea la guvernare a lui Imre Nagy, apoi „alegeri libere” (sintagma rămăsese magică) şi plecarea trupelor sovietice. Ajuns la putere, Imre Nagy, sub presiunea revoltei care cuprinsese toată ţara, a anunţat un program de democraţie pluralistă, a luat în guvern personalităţi necomuniste, ba chiar, până la urmă, a cedat în faţa străzii care acum cerea nici mai mult, nici mai puţin decât independenţa şi neutralitatea Ungariei, ceea ce însemna implicit retragerea ei din pactul de la Varşovia.

Putem să ne închipuim cum erau primite aceste veşti de către români. Firea lor precaută, cea a omului păţit, îi făcuse să reacţioneze la început cu scepticism; pe măsură însă ce criza se prelungea, se dezlegau şi limbile. Se auzea că tineretul s-ar fi manifestat, nu se ştia exact în ce fel, în Ardeal şi Banat. Bucureştenii păreau liniştiţi, dar cred că nu era casă în care emisiunile radiourilor străine să nu fie urmărite fie cu entuziasm, fie cu inima strânsă, în funcţie de situaţia şi temperamentul ascultătorilor. Bineînţeles, pe principalii beneficiari ai regimului îi cuprinsese panica, mai ales că începuse să se afle despre o sumă de foşti membri ai poliţiei secrete ungare, care zăceau împuşcaţi sau tăiaţi cu cuţitul pe străzile Budapestei. Iar între oamenii obişnuiţi, autocenzura scăzuse vizibil.

Personal n-aveam prea mult timp de dat acestor preocupări: un copil de un an este un tiran dulce; ar fi o iluzie să te crezi vreodată liber. Pascal nu-şi părăsea scaunul de la pian decât chemat la telefon sau la ora mesei. Socrul meu îşi vedea, dimineaţa, de studiu sau de scris; după-amiaza, se întâmpla să vină să-l vadă câte unul, doi dintre prietenii obişnuiţi; eu le făceam cafele şi-i lăsam între ei să comenteze; doar seara, după opt, ne regăseam

toţi trei în jurul aparatului de radio. Pascal şi cu mine tăceam, prinşi în gânduri contradictorii; în ce mă priveşte, admiram revolta ungurilor ca pe o dovadă de curaj nebunesc; era superb, dar nu-i vedeam nici cea mai mică şansă practică. Pascal, cred, gândea la fel ca mine, dar cu mai puţină implicare afectivă; singur socrul meu, lovind uşor cu degetele mâinii drepte, ca pentru a întări fiecare silabă, marginea mesei rotunde la care stăteam, ne-a surprins repetând o formulă neaşteptată: „*Cette fois-ci, c'est la guerre!*"

Ne-am mirat mereu, reamintindu-ne-o, de această reacţie. El era, ca toţi intelectualii din generaţia lui, un excelent cunoscător de franceză, dar n-o folosea deloc în vorbirea curentă. Ce i-o fi venit? Cât despre interpretarea în sine, ni s-a părut o nouă dovadă a acelei „naivităţi" pe care o mai constatasem la el şi pe care o explicam pe de o parte prin firea lui fără ascunzişuri, iar pe de alta prin lunga sa izolare, lipsită de informaţii. Din respect, nu l-am contrazis prea tare, dar nici nu l-am luat în serios.

O altă imagine mi-a rămas în minte, care-şi are locul, cred, în aceeaşi perioadă. Părăsisem odaia din fund şi o traversam pe cea mare, în drum spre baie sau bucătărie. În colţul din stânga, în jurul mesei rotunde, socrul meu stătea de vorbă cu trei dintre vizitatorii obişnuiţi. Nu ştiu cum am izolat timbrul lui Georgel Gheorghiu (poate din pricina vreunei inflexiuni moldoveneşti), care tocmai declara râzând: „Păi cine să fie în fruntea partidului, dacă nu mata, coane Aurică?" Fraza mi s-a părut totodată amuzantă şi înduioşătoare: la ce comèdii se gândeau bătrâneii ăştia! M-am uitat peste umăr la socrul meu şi i-am surprins o expresie încântată ca de o glumă bună, în care însă se amesteca şi o undă de vanitate satisfăcută. Ceilalţi doi tăceau, erau chiar domnul Filipescu, secretarul său devotat (cel cu care, în tot anul următor, avea să-şi completeze săptămânal, după lungi conciliabule, buletinul Pronosport), şi Patriciu Popescu, pe care-l vedeam doar din spate: nu mă îndoiam însă că acesta îşi păstrase expresia serioasă, îngrijorată, pe care o arbora totdeauna când discuţia luneca spre politică. Mai pesimist, mai descurajant, mai sumbru decât el nu putea fi nimeni în asemenea ocazii şi mulţi îl

detestau fie şi numai pentru aceasta, deşi poate că el încerca, în felul său, să-i pună pe toţi în gardă să nu se aventureze în teritorii riscante. Pe mine nu m-a alarmat acea frază, ştiam că ea subînţelegea o epocă viitoare, nedeterminată, în care o înţelegere între marile puteri ar fi reuşit să obţină pentru ţările noastre o formă de democraţie pluralistă, totul cât se poate de legal. Era suficientă o privire către acei domni în vârstă, cu îmbrăcămintea, vorba şi gesturile lor atât de corecte şi civilizate, ca să nu ţi-i poţi închipui angajaţi în dezbateri publice altele decât „normale”, începând din momentul în care le-ar fi fost îngăduite. Cât despre întoarcerea, cândva, la un regim de libertate „ca înainte”, ea mi se părea fantezie pură şi nici chiar ei nu-şi imaginau că aşa ceva ar mai fi fost posibil.

După cum am văzut, realitatea a dat dreptate pesimiştilor. În toamna anului 1956 însă, în vremea revoluţiei ungare, mulţi erau cei ce ar fi dorit, cum o făceam şi eu, dacă nu chiar vreo măsură de destindere, măcar o luare de poziţie oficială a statelor libere, o manifestare publică de sprijin sau cel puţin de simpatie pentru curajoşii răsculaţi. Dar nu, zilele treceau şi fiecare din ele făcea să pară acţiunile acestora mai fără speranţă, mai tragice chiar. Într-adevăr, începând cu 4 noiembrie, unităţi blindate sovietice, sprijinite de unităţi aliate, au pornit concentric spre Budapesta, au început lupte disproporţionate de stradă şi în câteva zile revoluţia a fost definitiv zdrobită.

În 5 noiembrie, în timp ce radiourile clandestine ale răsculaţilor lansau apeluri disperate către Occident, prima ştire transmisă de posturile de radio din Apus n-a fost, Doamne fereşte, vreun cuvânt de stimă sau compătimire în favoarea numeroşilor morţi pentru libertate, ci faptul că nave puternice de război, engleze şi franceze, porniseră să ocupe sectorul de nord al Canalului de Suez, naţionalizat peste vară de Nasser, protejatul Moscovei. O singură zi, poate o falie de nici 24 de ore, despărţea cele două secvenţe, cea ungară şi cea egipteană, şi totodată le unea, în ochii noştri, într-un târg ruşinos, încheiat pe deasupra capetelor: „Vă vom lăsa în pace în privinţa Ungariei, dar daţi-ne Canalul înapoi.”

Statele Unite au avut înţelepciunea să ceară aliaţilor lor europeni renunţarea la nesăbuita lor demonstraţie de forţă, iar frumoasele nave s-au întors cuminţi în danele lor. În dicţionare, cele două secvenţe sunt evocate în chip absolut independent şi numai câţiva idealişti de felul meu îşi mai amintesc poate, cu un sfâşietor sentiment de neputinţă, lecţia amară învăţată atunci: că statele ascultă de altă morală decât cea pe care o proclamă, că ideile frumoase pot fi uneori un fel de abur suscitat la comandă şi că oamenii de rând rămân mult, mult mai năuci şi mai neputincioşi decât îşi închipuie.

Două, trei zile s-au scurs aşa, apoi vârtejul s-a potolit şi n-a mai fost vorba de el; am reintrat cu toată naturaleţea în programul nostru obişnuit.

*

Tulburările din Ungaria fuseseră uitate, socoteam că ele nu ne mai privesc şi ne regăsisem ritmul oarecum monoton când am primit, pentru câteva ceasuri, vizita unei extraterestre în carne şi oase. Domnişoara Hélène Rivier, cumnata lui Marinette, era o femeie între două vârste care venise în România pe cale oficială (alta nu era posibilă), în cadrul unei reuniuni internaţionale de bibliotecari. În Elveţia avea, între altele, însărcinarea să viziteze închisorile şi să împrumute cărţi de citit condamnaţilor. Noi ascultam cu gura căscată: îmi aminteam nu numai de pateticele eforturi de memorie ale bieţilor noştri deţinuţi, dar şi de legăturica cu haine rupte cu care se întorsese socrul meu după opt ani de detenţie, în special de o batistă pe care a ţinut s-o păstreze: îmi arăta cu mândrie că şi-o cârpise singur, cu un ac făcut dintr-un pai căzut de la o mătură. Domnişoara Rivier se ataşase acolo de o deţinută de origine română, Maria Câmpeanu, pe care o socotea pe nedrept implicată într-un proces de otrăvire ţesut în jurul lui Stelian Popescu, fostul director al *Universului.* Condamnata avea de ajutat aici un tată bătrân, iar domnişoara Rivier ne avea pe noi. Gestul ei ne-a încălzit inimile, nu eram de tot uitaţi. Nu ştiu cu ce impresii a plecat înapoi, e sigur că n-a înţeles mare lucru şi nici noi nu am ţinut să-i explicăm. Oricum, din

prudenţă, îl rugasem pe socrul meu să-şi facă în acea după-amiază un program în afara casei, ca să nu fie acuzat cândva de legături cu o reprezentantă a societăţii capitaliste.

Cea care s-ar fi bucurat cel mai mult de acea vizită şi pe care n-am avut cum s-o anunţăm ar fi fost mama. Ce încurajare ar fi însemnat pentru ea să întâlnească pe cineva venit direct din ţara ei, să vorbească despre rude şi prieteni comuni, să trimită eventual mesaje şi să-i guste inimitabilul accent „vaudois”, sinonim, pentru ea, cu fericirea! Dintre toate persoanele care ne înconjurau, mama era una dintre cele mai fragile, mai inocente şi mai profund lovite. Condiţia ei de orfană, apoi de exilată şi acum, în urmă, apartenenţa la o categorie persecutată îi construiseră o viaţă în care sobrietatea şi curajul erau mereu necesare. Câtă vreme dusese o existenţă normală, îşi îndulcise zilele citind cărţi şi reviste „de dincolo”, purtând o corespondenţă continuă, ajutând pe unii şi pe alţii şi hrănindu-şi mereu speranţa într-o călătorie tot mai improbabilă. Dintre toate acestea nu-i mai rămăsese nimic. La Chirnogi, plicurile cu timbre străine soseau cel mult o dată, de două ori pe an, după capriciile cenzurii; pianina fusese vândută, cărţile şi fotografiile zăceau în cufere şi lăzi inutile; în satul unde trăiau acum nu cunoştea pe nimeni. Din când în când se hotărau să meargă la Olteniţa, ca s-o vadă pe Veronica (acum căsătorită şi cu o fetiţă puţin mai mare decât a noastră), precum şi pe cei câţiva membri ai familiei care se mai aflau acolo. Distanţa era de şapte, opt kilometri, ceea ce însemna pentru ei un drum de două ceasuri. Îl făceau mergând încet, dar în ritm egal; din când în când, tata se oprea şi-i dădea mamii o pastilă de vitamina C. În zilele obişnuite, la drept vorbind, din prezenţa tatei alături de ea îşi trăgea ea toată puterea. El trebuia însă hrănit, iar ea la bucătărie nu prea se pricepea. La şaizeci şi şapte de ani învăţa meserie cu sârg, cu slabe puteri fizice şi o repulsie reală, pe care ne-o ascundea, faţă de carnea crudă şi mirosurile de prăjeală. Legătura dintre noi două, foarte profundă, ne dăduse cândva putere în faţa greutăţilor, dar acum viaţa ne despărţise şi singurătatea ei era infinit mai mare.

Tata, în schimb, nu avea nici un motiv să se simtă exilat; mediul sătesc nu-l speria, dificultăţile fizice îi stimulau simţul sportiv. Îşi vedea de treabă la dipensar, se ştia util şi descoperise cu încântare, printre bagajele lor desperecheate, bicicleta mea de adolescentă. Până să se înveţe cu ea, peste vară, căzuse şi-şi rupsese braţul, cu care stătuse aproape o lună în ghips, ceea ce nu l-a împiedicat să se mai folosească de ea aproape un deceniu.Veneau, desigur, rar la Bucureşti, dar, de când exista fetiţa şi se simţeau bunici, fiecare asemenea vizită era o sărbătoare.

La sfârşitul lunii noiembrie chiar a avut loc la noi o sărbătoare adevărată, aniversarea de un an a Ioanei. În afară de ei, de noi, cei ai casei, de Marta, veselă şi luminoasă ca întotdeauna, de Mircea şi de câţiva prieteni din generaţia noastră, invitaţii deosebiţi au fost tante Lily şi maestrul Mihail Jora, în calitate de naşi, precum şi Camil Petrescu, sosit cu oarecare întârziere din cauza unei altercaţii de ultim moment cu Ghighi (asistam cu tristeţe la destrămarea acelui cuplu în care crezusem). În camera principală, fetiţa şi-a făcut intrarea surâzătoare, ţinută de părinţi de o mână şi de cealaltă, îmbrăcată într-o rochiţă de nylon alb cu volănaşe (ultimul strigăt pe atunci, un dar de la tante Lily), şi şi-a păstrat până la sfârşit o bună dispoziţie fără cusur. Se mai practica în acea vreme un ritual, astăzi probabil uitat şi căruia îi fuseseră supuşi şi cei din generaţia noastră: la prima sa aniversare se prezentau copilului, pe o tavă, diferite obiecte socotite simbolice, iar cele spre care-şi întindea mânuţa erau socotite a fi o prefigurare a viitorului său. Astfel, Pascal alesese de trei ori la rând, cu încăpăţânare, aceeaşi cărticică englezească; mie mi s-a spus că alesesem o carte, o oglindă şi un creion, iar Ioana şi-a construit, ca prevestire, cea mai nostimă selecţie: a întins mâna spre ceasul de aur pe care bunicul său îl pusese pe tavă şi care din clipa aceea a devenit al ei, apoi, spre o superbă garoafă roz şi, în încheiere, spre un biscuit de şampanie! Toate aceste amănunte au fost notate de socrul meu pe cărticica aleasă de Pascal cu atâţia ani înainte şi care se află încă, desigur, între multele volume

din casa noastră, deşi în clipa asta nu sunt în stare s-o regăsesc.

Iată, aceste dulci amintiri vechi de o jumătate de veac mi-au mai uşurat câte ceva din povara zilei.

*

Doamne! Prezentul mă ia într-un vârtej căruia nu-i mai pot rezista. Nu pot să evoc calm, liniştit, cum ar cere-o succesiunea firească a povestirii, ceasurile senine şi încrezătoare din anii 1956–1957. Trebuie să spun că în acest început de an 2006 Marta, dulcea Marta, din toate punctele de vedere, nu numai calendaristic, cea mai „tânără" dintre noi patru, îşi trăieşte ultimele luni, poate ultimele săptămâni. Este un ceas al rugăciunii şi al meditaţiei, al umilinţei şi al lucidităţii. Timpul ne-a alungat de la spate şi ne-a adus în această clipă, unde pare să se fi oprit.

Timpul nu se opreşte, ci în fiecare clipă îşi schimbă faţa. Timpul memoriei, timpul scrierii şi timpul trăirii nu alternează regulat, ele se împletesc, se întretaie, îşi împrumută unul altuia culorile. Luni de zile, despărţirea de Marta, care se apropia, ne-a absorbit aproape toată viaţa interioară.

*

Îmi face bine să evoc aici una dintre paginile cele mai luminoase ale anului 1957. Marta era atunci angajata Bibliotecii Centrale de Stat. Examenul ei de Stat în matematică îi fusese echivalat cu diploma celorlalţi candidaţi, majoritatea absolvenţi ai facultăţii de biblioteconomie. Fusesem s-o văd într-o dimineaţă şi mă impresionaseră biroul ei încăpător şi numeroasele reviste străine, în nu ştiu câte limbi, puse la îndemâna ei pentru documentare.

Dar în acea perioadă se impunea şi o activitate sindicală intensă, tot în scopul de a ţine oamenii sub presiune, chiar şi în timpul liber. Într-o revistă sovietică, Marta găsise recomandarea să se organizeze un soi de „procese

literare”, formă colectivă de analiză a câte unei opere din patrimoniul literaturii universale. Scopul era probabil, cum se obişnuia pe atunci, să se arate că autorul, trăind de mult, nu cunoştea concepţia marxistă şi ca atare nu înţelesese lucrurile foarte corect, dar avusese, totuşi, unele calităţi. Ceea ce a realizat Marta a fost însă mult mai original şi am să încerc să povestesc lucrurile în amănunt.

Mai întâi, să ne amintim că, în acea vreme, Biblioteca Centrală de Stat funcţiona în fostul Palat de Justiţie (devenit inutil într-o dictatură ca aceea). Aşadar spectacolul – căci a fost unul, cu un public numeros şi entuziast – a avut loc într-o adevărată sală de tribunal, construită anume, cu un birou impunător pentru completul de judecată, cu locuri rezervate pentru grefier, procuror şi acuzaţi, cu bănci şi spaţiu mare pentru public, pe care-l figuram noi, spectatorii. Apoi, actorii amatori erau cu toţii intelectuali pasionaţi care sub direcţia Martei repetaseră cu entuziasm săptămâni în şir. În sfârşit, textul conceput de ea a fost atât de atent redactat încât totul s-a transformat într-un fel de eseu-conferinţă, o analiză fină şi dramatică a unui roman celebru, *La Cousine Bette* a lui Balzac.

Acuzata, chiar Verişoara Bette, stătea în picioare în centrul sălii, într-o rochie lungă, cenuşie, de secol XIX (Ghighi furnizase toate costumele, împrumutate de la Teatrul Tineretului). Interpreta era Livia Mănescu, astăzi stabilită în Canada şi autoare de cărţi de călătorii. Completul de judecată avea trei membri şi era condus de Dumitru Trancă. Costache Olăreanu era un procuror nu foarte înspăimântător, dar teatral şi conştient de paradoxul rolului pe care-l juca. Mai era Puica Schorr, autoare şi ea, mai târziu, de romane poliţiste. Un alt coleg, Bănulescu (fără legătură cu scriitorul), figura un Balzac relativ puţin implicat. Dintre martori, una din apariţiile de mare succes a fost cea a Norei Iuga în Josepha Mirah, într-o ţinută extravagantă, violent colorată şi cu gesturi patetice. Iar noi, publicul (sala era plină ochi), asistam la toată desfăşurarea cu încântare.

Socrul meu venise cu câţiva prieteni jurişti şi succesul spectacolului l-a bucurat atât de mult încât, pentru prima dată, şi-a prelungit seara cu ei într-un restaurant până

destul de târziu. În chip neprevăzut, acest spectacol a suscitat ecouri în mai multe ziare şi s-a reluat de vreo trei, patru ori. Cât despre mine, am rămas convinsă că domeniul Martei era teatrul; cred şi astăzi că, într-o atmosferă de libertate, s-ar fi orientat spre el şi i-ar fi experimentat tainele îndelung, spre încântarea ei şi a noastră. Dar, aşa cum îmi scrisese ea cândva din Tecuci, eram „*cu toţii, într-un fel, ca acele statui cu braţele tăiate*" şi o sumă de lucruri aveau să ne rămână definitiv interzise, fie de către excluderea sistematică la care eram supuşi, fie de propria noastră oroare faţă de orice compromis.

*

Acum câteva zile, în 25 ianuarie 2006, Marta s-a stins după o cumplită agonie, dintre cele ce fac să pară sfârşitul ca o izbăvire. Înmormântarea a fost o ceremonie luminoasă şi calmă, în aer liber, în faţa capelei cimitirului Bellu catolic, nu departe de locul unde a fost înhumată madame Marie şi unde se vor întâlni şi ea, şi Mircea. Preotul catolic care a oficiat i-a fost Martei ultimul confesor: un om tânăr, purtând pe chip acel surâs împăcat, de atâtea ori observabil pe feţele monahilor. Pe Marta o înconjurau mai mult de cincizeci de persoane despre care, cunoscându-i personal aproape pe toţi, pot afirma că-i erau prieteni: câţi dintre noi, la asemenea vârste târzii, ar putea număra atâţia? Între noi circula un fel de duh al blândeţii, o admiraţie care covârşea tristeţea; dintre lacrimi se desprindea, ici şi colo, câte o privire adâncă, dăruitoare, plină de recunoştinţă, închinată amintirii ei. Marta a intervenit în existenţele multora, oferind sfaturi, sprijin, soluţii, totul cu discreţie şi farmec. Dar adevărata dimensiune a propriei sale vieţi de suferinţă, ca mamă a unui autist grav, în vârstă azi de patruzeci de ani, n-o poate măsura nimeni. Şi nici rana cauzată de absenţa ei în viaţa lui Mircea, de acum încolo, n-are nici o asemănare.

Spaţiile albe din acest text nu mai corespund exact nici unei durate. La vârsta noastră, am trăit de mai multe ori părăsirea noastră de către o fiinţă iubită, dar nici

experienţa, nici înţelepciunea nu ne pot uşura drumul spre o acceptare mai senină. Revolta este totdeauna prezentă printre lacrimi, când nu le împiedică cu totul, şi este cu atât mai mare cu cât cel ce pleacă a fost mai bun, mai lovit de soartă şi exemplul, vorba sau sacrificiul său ne-au ajutat mai mult să trăim noi înşine. Timpul revoltei există. Trăirea lui tăcută cunoaşte un sfârşit, pe care însă nu-l putem grăbi. Semnul că acel sfârşit se apropie este înmulţirea lacrimilor. Vindecătoare sunt numai umilinţa, amintirea şi dragostea.

*

Anul 1957 a început liniştit; nu-mi aduc aminte dacă şi unde am sărbătorit revelionul – fără îndoială acasă, cu doi-trei apropiaţi şi cu cea mai mare sobrietate. Luna ianuarie a fost friguroasă, instalaţia de încălzire a noii noastre locuinţe nu era încă pusă la punct. În seara de 24 am fost poftiţi la masă de către Camil, care urma să se interneze în spital pentru boala sa gravă de inimă. Ne-a povestit cum, auzind prima oară diagnosticul de „insuficienţă cardiacă”, îl interpretase oarecum literar, socotind că el indica doar o slăbiciune trecătoare a inimii; apoi consultase lucrări de specialitate şi se speriase cu adevărat. Seara a fost dulce-amară, ştiam acum cu toţii că ne puteam aştepta la orice, iar casa nouă, al cărei stăpân avea pentru prima oară în viaţă un birou-bibliotecă unde ar fi putut lucra liniştit, ne apărea deodată ca o deşertăciune.

Socrul meu îşi aplica hotărârea de a lucra exclusiv literatură; se pregătea pentru o dramă în versuri, al cărei personaj principal ar fi fost Constantin Brâncoveanu; citea multă istorie, devora *Genealogia Cantacuzinilor* şi-l detesta tot mai mult pe Stolnic. Între timp însă, începuse să-şi scrie amintirile din copilăria lui în Făcăeni, satul de pe malul Borcei pe care-l evoca totdeauna cu dragoste. Nici el, nici noi nu ştiam cât avea să fie de preţios acel text. Scria uşor şi cu mare plăcere; cum încheia un capitol, îi făcea proba citindu-l cuiva cu glas tare; de multe ori publicul îl forma doar Bi, care asculta docil, concentrându-se cu efort asupra numeroşilor termeni arhaici care dau şi azi atâta savoare

textului. Terminând de citit, el se plimba în sus şi în jos de-a curmezişul camerei, cu gândul la pagina viitoare. Fetiţa tocmai învăţase să meargă singură; peste vară, bunicul şi nepoata aveau să pună la punct, împreună, un ritual al lor; când îşi începea el plimbarea, ea lăsa orice joc, îşi lua locul cu doi paşi în urma lui şi-l urma pas cu pas, imitându-i aerul concentrat şi mâinile unite la spate. Nu ştiu care din ei doi era mai încântat de jocul acela, şi poate că doar pentru mine a rămas vie imaginea înaltă şi subţire a bunicului, cu râsul său fericit, alături de cea a micuţei imitatoare care de abia aştepta să fie luată în braţe, ceea ce se întâmpla fără multă întârziere.

El începuse să iasă din când în când, era poftit la câte un prieten şi Pascal îi dădea mereu sfaturi de prudenţă, să nu accepte orice invitaţie, să ia seama ce şi cu cine vorbeşte, să nu se lase antrenat în anume discuţii. Înţelegea desigur, nu-şi pierduse instinctul de conservare, dar firea lui sociabilă îl îndemna mai curând către acea stare de destindere fericită care în ochii noştri devenise de-a dreptul periculoasă şi pe care nu ne-o mai permiteam decât între prieteni îndelung verificaţi. În special la Sighet, unde colegii de celulă se stimau reciproc, fostul deţinut trăise într-o lume în negru-alb în care „ei” erau opuşi „lor”, adică paznicilor şi anchetatorilor; ca atare, „ei” erau toţi socotiţi de încredere. Lumea noastră însă, a celor din afară, era mult mai subtil stratificată. Pe de o parte, propaganda continuă împotriva vechii societăţi şi a valorilor ei denumite acum, dispreţuitor, „burgheze” începuse să lucreze asupra minţilor şi sufletelor. Pe de alta, frica, oportunismul şi ambiţia profesională dăduseră naştere tot mai des unor comportări de care aflam cu surprindere, deşi eram departe de a le imagina atât de perverse cum ştim astăzi că au fost. Într-o seară în care rămăseserăm amândoi singuri acasă, mi-a pus o sumă de întrebări despre viaţa noastră în lipsa lui. „Pentru voi a fost mai greu decât pentru noi”, mi-a spus el atunci, spre marea mea uimire. Mai ştiam şi ce impresie producea asupra tuturor simpla lui înfăţişare; mi-am reamintit atunci cuvântul „prestanţă”, pe care nu-l mai auzisem de mult. Totdeauna el era centrul atenţiei, i se oferea locul cel mai bun, era ascultat într-o tăcere

respectuoasă, iar el vorbea, încântat, despre procese, despre lecturi sau întâmplări de demult, ba poate, uneori, şi despre altele mai noi: cine putea şti şi cum l-am fi putut împiedica?

I-am pus multe întrebări despre viaţa lui la închisoare. Mi-am dat seama repede că nu-i plăcea să-mi răspundă şi, odată, mi-a explicat deschis: „Ştii, când ni s-a dat drumul ni s-a cerut să semnăm o hârtie, cum că nu vom povesti nimic despre cum am trăit noi acolo.” Am tăcut desigur, dar cu ce sentiment de oroare! Ce act de auto-acuzare penibil, plin de cinism, din partea autorităţilor, este acea „Declaraţie” pe care fiecare fost deţinut politic a fost obligat s-o semneze în clipa eliberării şi al cărui text este astăzi, din fericire, publicat în mii de exemplare![42]

Mai curând se întâmpla ca într-o convorbire generală să apară câte un nume propriu şi să aflăm astfel câte ceva. Deţinutul care se spânzurase cu cearceafurile şi despre care ne-a vorbit a fost, după câte ţin minte, Radu Roşculeţ. Gestul său, socrul meu nu-l interpreta ca pe un act de curaj, ci dimpotrivă, de slăbiciune. L-a pomenit de câteva ori pe profesorul Gruia, ca pe unul ce era de multe ori bătut pentru că protesta şi avea mereu ceva de reclamat; aducându-mi aminte de patima cu care ne vorbea la curs despre libertate, nu mi-era greu să mi-l închipui. Înfricoşătoare au fost împrejurările în care a murit bietul Virgil Potârcă, a cărui obezitate, cum am mai spus, era structurală şi care şi-a dat duhul într-o criză de foame acută, în carcera unde fusese trimis ca pedeapsă, tocmai pentru că ceruse de mâncare!

Într-o zi, socrul meu s-a întors dintr-o vizită foarte încântat, ţinând în mână nişte pagini dactilografiate. Se

[42] „Subsemnatul... domiciliat în comuna... raionul... regiunea... str... nr... La punerea mea în libertate din locul de deţinere... am luat cunoştinţă de faptul că nu am voie să divulg nimănui nimic din cele văzute şi auzite de mine în legătură cu locurile de deţinere pe unde am trecut şi nici despre persoanele incarcerate. De asemenea nu voi comunica nimic scris şi nici verbal rudelor sau altor persoane despre deţinuţii rămaşi în locurile de deţinere. În cazul când nu voi respecta cele arătate mai sus, am luat cunoştinţa că sînt pasibil a suporta rigorile legilor Republicii Populare Române. Semnătura... Data...”

citise acolo o versiune în franceză a *Luceafărului,* datorată unui prieten al său şi care fusese mult admirată. Nu era lipsită de calităţi, dar eu aveam exigenţele mele şi atunci am început, chiar de a doua zi, să lucrez o versiune franceză pe gustul meu. Am lucrat o lună întreagă, îmi trebuia cam o zi pentru o strofă, dar el urmărea totul cu mult interes, subliniindu-mi fiecare nuanţă din text şi neacceptând nici cea mai mică derapare de la sens. Remaniată de zeci de ori, acea primă versiune avea să apară în volum, împreună cu alte poeme traduse, abia în anul 2000, cu ocazia celor 150 de ani de la naşterea lui Eminescu, încheind astfel pentru mine o obsesie de o viaţă.

De două ori, pentru că era un atât de bun cunoscător de operă, am fost cu socrul meu la câte un spectacol. Unul dintre ele a fost filmul italian care tocmai se realizase cu *Madama Butterfly*, în rolul principal jucând o tânără japoneză, iar vocea înregistrată fiind a Renatei Tebaldi, pe care eu o admiram fără rezerve. Filmul fusese realizat ca urmare a marelui succes repurtat de *Aida*, întruchipată de Sophia Loren. Dar formula era desigur hibridă; adevărata lui bucurie a fost când am asistat la *Nunta lui Figaro*, în noua clădire a Operei şi în interpretarea Artei Florescu. Împreună, cutreieram foaierele şi scările largi, impunătoare, care-l încântau. „Cum n-am reuşit noi să construim un local pentru Operă şi ce minune au făcut ăştia!”, repeta el cu un fel de necaz, dar şi cu o reală bucurie. Îi plăceau galbenul catifelei, luxul lampadarelor, ideea însăşi de fast, şi ne-am întors acasă ca după o adevărată sărbătoare.

*

Totdeauna foarte harnic, Pascal începuse în anul precedent lucrul la *Luceafărul*, pe care a trebuit să-l întrerupă două-trei săptămâni pentru a compune o muzică de scenă pentru o piesă shakespeariană, *Femeia îndărătnică*, în regia lui George Rafael. Stilul adoptat de regizor îi luase prin surprindere pe unii tradiţionalişti, dar Nineta Gusti era delicioasă, publicul s-a amuzat grozav şi piesa a rămas pe afiş cel puţin doi sau trei ani. Timp de

şaisprezece ani, Pascal avea să scrie numeroase muzici de scenă, adeseori din raţiuni financiare, dar şi din sinceră dragoste pentru teatru şi din pasiunea de a încerca, de fiecare dată, noi combinaţii timbrale. Experienţa dobândită i-a servit, fără îndoială, în toată creaţia lui simfonică şi mai ales în cele două opere scenice compuse mai târziu.

Luceafărul a fost încheiat în 28 martie 1957. Autorul său avusese, nota el, „*curajul de a gândi romantic, aşa cum îmi dicta tema...să fac un autentic poem simfonic, foarte enescian (e de altfel dedicat memoriei lui Enescu)*". În acei ani, în care muzicienii români trăiau febra descoperirii sistemului dodecafonic şi a altor curente novatoare, sosite aici cu tot prestigiul Apusului, era într-adevăr nevoie de curaj pentru o asemenea opţiune. Recompensa i-a adus-o succesul sincer al bucăţii. Ceea ce nu l-a împiedicat să-şi încheie acea însemnare cu fraza: „*Aş dori însă ca orice aş scrie acum să fie împins la maximum spre modernism (şi tehniceşte, şi psihologic).*"

În anul precedent i se publicase în *Revista de folclor*, nr. 1/ 1956, un al doilea studiu: *Câteva consideraţiuni asupra ritmului şi notaţiei melodiilor de joc româneşti*, iar el îşi definitivase ultimul studiu de specialitate, intitulat *Câteva aspecte ale armoniei în muzica populară din Ardeal*, care avea să apară integral mult mai târziu: cu acesta se încheia activitatea sa în domeniul folclorului, un domeniu de care a rămas profund legat în tot restul vieţii. Să menţionez aici prietenia fără fisură care a existat între el şi marele savant Ovidiu Bârlea, începută atunci şi dăinuind până prin anii ’80, în ultimele luni de viaţă ale acestuia? Da, desigur, căci s-ar putea să nu mai trec cu gândul prin domeniile în care se preumblau împreună cu atâta comună preţuire, şi ar fi păcat.

La 1 mai 1957, într-un caiet cu destul de puţine pagini, Pascal şi-a notat un fel de bilanţ al activităţii lui de până la cei treizeci de ani, pe care tocmai îi împlinea. Pentru decada precedentă, din care deducea cei trei ani de lucru forţat la armată, reţinuse şapte lucrări muzicale, dintre care pe primele două voia să le revizuiască. Socotea că era puţin: cam o lucrare anual, neluând în considerare muzicile de scenă şi lucrul la Institutul de Folclor. Era, în schimb,

foarte mândru de lecturile făcute: „*Puţin, dar substanţial: tot teatrul grec, tot Shakespeare, Goethe, Heine, autori latini, Platon, istorie, politică, economie, astronomie, filosofie, autori ruşi etc.*" Dacă notez toate acestea, este dintr-un fel de interes pasionat pentru firea omenească. Pascal, care în viaţa de toate zilele este destul de dezordonat, are în mintea lui o ordine impresionantă. Caietul său de lecturi, în care fiecare lucrare este comentată în doar câteva rânduri, a fost început la 30 octombrie 1942 (la cincisprezece ani) cu un roman de W. Somerset Maugham şi există şi astăzi, ajuns la al patrulea volum. Iată ultimul titlu înregistrat în 2005: David Miller, *Warships (from 1860 to the present day).* Cartea i-a dăruit-o Ioana, care-i cunoaşte pasiunea de o viaţă pentru navele de război.

O viaţă de om! Ce este o viaţă de om? Cea a lui Pascal rămâne una dintre cele profund împlinite, deşi n-a fost lipsită de încercări grave şi s-a desfăşurat într-o zonă de spaţiu-timp deosebit de apăsătoare. Poate că o viaţă se poate socoti împlinită când în ea s-a dus o luptă neîncetată împotriva ireversibilităţii timpului şi a servituţilor impuse de ea.

În această carte, portretul lui Pascal îmi pare atins de o oarecare paloare. Explicaţia este de găsit în strădşnicia cu care mi-a impus să elimin din text orice frază care, cu privire la el, i s-a părut a fi prea laudativă.

*

În primăvara aceea, socrul meu îşi regăsise nişte valize vechi, cu unele costume utile şi alte asemenea: cred că nimic nu l-a încântat atât de mult ca un baston de bambus, din cele care fuseseră la modă în anii ’30, şi o pereche de ghetre gris-perle, aproape noi. Se bucura ca un copil şi luni de zile a ieşit astfel la plimbare, creionând o siluetă care aparţinea, fără îndoială, unei lumi de demult. Era o primăvară blândă şi însorită, dar mai era ceva: îşi regăsise o prietenă din tinereţe şi era fericit. Uneori ne anunţa că nu va dormi acasă; se întorcea a doua zi pe la şapte şi jumătate, opt, foarte bine dispus. Noi pricepusem şi totul ni

se părea de înţeles, ba era chiar o poveste romantică. Oricum, copiii n-aveau nici o cădere să intervină în viaţa lui personală.

Marta şi Mircea se instalaseră pe strada Brezoianu, într-una din camerele fostului apartament al lui Camil, în care locuiau acum trei familii. Mircea lucra la spital cu studenţii, Marta era tot la Biblioteca Centrală de Stat şi, de când Camil se îmbolnăvise atât de grav, îşi luase obiceiul să meargă să-l vadă în fiecare după-amiază; ieşind din clădirea fostului Tribunal trecea prin Piaţa de Flori, unde-i cumpăra de fiecare dată câte o floare, iar Camil, care până atunci declarase că le detestă, aştepta acum cu bucurie să le descopere pe rând. Sfârşitul său, în 14 mai 1957, a fost pentru noi toţi o mare tristeţe, iar pentru ea o lovitură dintre cele mai grave. În săptămânile care au urmat, şi ea, şi eu aveam să ne întrebuinţăm toate ceasurile libere pentru a bate la maşină, în mare taină, cele câteva sute de pagini pe care le însumează *Doctrina substanţei* pe care Camil declarase că le depusese la Vatican, dar care fuseseră doar păzite, cu discreţie, de către un bun prieten.

Apoi, în august, eu am plecat la Sinaia, cu fetiţa şi cu Bi. Am regăsit cu recunoştinţă farmecul locurilor: brazii înalţi din faţa terasei cu muşcate, şopotul râuleţului din fundul curţii, vibraţia gravă a clopotelor de la mânăstire, limpezimea tonică a aerului – şi mi-am reluat lucrul la romanul început. Pentru acea lună de munte Bi nu cerea nici o plată, spunea că singură nu şi-ar fi putut-o permite şi că era minunat să se poată bucura de drăgălăşenia Ioanei de dimineaţă până seara. Părinţilor le-am găsit o cameră pentru zece zile, nu departe de noi; tatăl meu fusese operat peste vară de către dr. Ollănescu şi se refăcea încet, dar sigur. Socrul meu se afla acum la Râmnicu Vâlcea, unde soţia sa îl primise sărbătoreşte şi-l răsfăţa cu nenumărate delicii culinare. Rămas singur în Bucureştiul torid, Pascal lucra eroic la revizia vechii lui sonate de pian, căreia ţinea să-i păstreze titlul bine meritat de opus l. În septembrie, el nota în caietul său că a prezentat-o la comisia Uniunii şi adăuga: „*Dacă nu făceam asta n-aveam acum ce mânca* [...] *Trebuie să scriu muzica la* Cyrano de Bergerac*, cu Rafi (George Rafael). Mă întreb cât am să mă mai compromit cu*

asemenea chestii [...] *După aceea trebuie să mă înham la o lucrare mai mare, poate un concert de vioară.*"

Toamna ne-a readunat la Bucureşti în cea mai bună dispoziţie. Socrul meu era destins şi căpătase puteri. Depusese o cerere şi toate actele necesare pentru obţinerea unei pensii pentru el şi alta pentru soţia sa (cu acea ocazie am văzut şi eu fotografii din numeroasele spectacole de operă în care Lucreţia Enescu jucase în Italia, înainte de război). Aştepta cu nerăbdare soluţionarea celor două cereri şi număra zilele până la reintrarea lui, oarecum, în normalitate.

Prietenii veneau şi ei cu noutăţi. Puiu Stoiculescu făcuse o lungă cercetare, pe jos, a Munţilor Apuseni; George scrisese un eseu consistent despre Camil Petrescu. Pe plan general, orizontul cultural se tot deschidea. Peste vară rulase *Richard al III-lea*, extraordinarul film al lui Laurence Olivier. După *Henric al V-lea*, succesul lui *Hamlet* (poate unicul film occidental proiectat pe ecranele sovietice în timpul lui Stalin) se prelungise ani de zile; din punctul de vedere al spectacolului cinematografic, această a treia ecranizare shakespeariană era poate şi mai impresionantă. În septembrie, o *Expoziţie a cărţii franceze* a atras mii de cititori. În octombrie*,* o *Expoziţie internaţională de artă fotografică* ne-a adus imagini noi din lumea întreagă, cea care pentru noi rămăsese misterioasă vreme de un deceniu. Totul, în jurul nostru, hrănea speranţa unei destinderi reale.

Frâna principală rămăsese acum, după cât se părea, de natură economică. În octombrie, Pascal nota în caietul său: „*E oribil să nu poţi cumpăra o carte, să nu poţi cumpăra un disc, un album, pentru că nu ai cu ce!*" Din septembrie, începuse să meargă acasă la Mihail Andricu, unde acesta primea, lunea dimineaţa, la ora 11, tineri muzicieni, în special foşti elevi ai săi, dar nu numai, şi le punea discuri cu muzică nouă, ca să-i ţină la curent cu mişcarea muzicală contemporană. Avea o colecţie, probabil unică în Bucureşti, de „microsioane" , în parte trimise lui din Paris de compozitorii generaţiei sale (Mihalovici, Stan Golestan), altele poate achiziţionate în calitate de academician, prin fondurile speciale care le permiteau acestora, contra unui

cost suportabil, să se mai documenteze. Dimineţile de audiţie la Andricu, la care participau Aurel Stroe, Anatol Vieru, Stefan Niculescu, Tibi Olah, Dan Constantinescu, Relu Capoianu şi unii critici precum Freddy Hoffman şi François Schapira, au fost esenţiale pentru formarea lor.

Chiar şi tante Aline ne aştepta cu veşti bune. Totdeauna impecabil de elegantă, parcă ieşită de la coafor în chiar acel ceas (avea un păr superb şi o coafeză devotată, în stare să vină la ea acasă în fiecare zi), a sosit într-o zi în vizită însoţită de un domn înalt, cu o ţinută oarecum marţială, pe care ni l-a prezentat ca pe viitorul ei soţ. Colonelul Vintilă Pilat fusese pe vremuri unul dintre dansatorii ei preferaţi, ne-a explicat ea; îmi făcea chiar plăcere să mi-i imaginez tineri, iar acum fericiţi de a se fi regăsit şi a se înţelege, după toate răsturnările care avuseseră loc în vieţile lor şi ale altora. Era, şi a rămas, una din poveştile frumoase pe care le-am cunoscut. O revăd pe tante Aline, mult mai târziu, mică şi în doliu, spunându-mi cu un fel de mirare: „Când m-am căsătorit eu cu Vintilă, la cincizeci şi nouă de ani, puteam eu să-mi imaginez că vom avea douăzeci de ani de fericire?”

Într-o după-amiază, socrul meu a primit vizita unui domn mai tânăr, aparţinând unei alte generaţii decât a celor de până atunci: au stat de vorbă singuri, la masa mare, şi, după ce vizitatorul a plecat, socrul meu mi-a dat spre citire un caiet cu poezii de dragoste, scrise de mână de acel domn; poeziile nu m-au entuziasmat şi i-am spus-o. Cumva, mă îngrijoram când apărea în preajma lui câte un personaj nou, despre care el n-avea cum să ştie mare lucru, şi i-am spus şi asta.

— N-ai nici o grijă, a fost răspunsul lui. Îl cheamă Vladimir Tudor, e avocat, e un băiat bun.

*

În seara de 9 noiembrie 1957, am fost poftiţi de către Doina şi Mircea Soare în casa tatălui lui Mircea, unde locuiau, pentru a sărbători cei opt ani ai lor de căsătorie. Tatăl Doinei şi al lui Mircea, doctorul Traian Pop, era atunci directorul spitalului „Vasile Roaită”. Seara a fost fără

îndoială agreabilă, dar, în memoria mea, imaginile ei au fost şterse aproape în întregime de cele ce aveau să urmeze.

Ca să putem răspunde invitaţiei, o rugasem pe Bi să vină să stea până dimineaţa. Când am sosit în faţa casei unde locuiam, era aproape douăsprezece noaptea.

Dar n-am putut intra în curte. Într-un fel inexplicabil, poarta grilajului de fier era blocată pe dinăuntru şi în curte se afla un individ. A doua zi, Pascal mi-a spus că, din clipa aceea chiar, înţelesese despre ce era vorba. Eu nu pricepeam, mi se părea doar neverosimil şi aşteptam o explicaţie; insul acela afirma că era unul dintre chiriaşii din fundul curţii, pe care noi abia îi cunoşteam. Ca să intrăm, a trebuit să sărim peste un gard metalic mai jos, care despărţea strada de rondul de flori de sub ferestrele domnului Simionescu. Individul ne-a însoţit până la uşa de intrare care dădea pe scara noastră; un altul s-a luat după noi. Uşa era descuiată şi sus se vedea lumină.

Am urcat cu toţii scara în tăcere. Nu gândeam încă nimic clar. Ajunşi pe palier, am văzut că lumina era aprinsă şi în culoarul dinspre baie, bucătărie şi scara de serviciu. În acea lumină se decupau nişte siluete bărbăteşti îmbrăcate în costume civile, dar de culoare închisă. Abia atunci am îngheţat. Am deschis uşa care dădea spre odaia noastră principală – cea octogonală pe care am tot descris-o – şi am rămas, cred, câteva secunde nemişcată.

Camera era în perfectă ordine, aşa cum o lăsasem, dar ardeau numai o parte din becurile lămpii de sus care dădeau o lumină difuză, de obicei intimă şi plăcută. La măsuţa rotundă stătea Bi, dreaptă, nemişcată, parcă înţepenită. O încadrau, aşezaţi în jurul ei pe fotoliu şi scaune ca pentru o conversaţie de salon, trei indivizi ţepeni, îmbrăcaţi la fel de corect, de anonim şi de sumbru, tăcând.

Absurditatea acelei imagini avea ceva macabru şi prima mea mişcare a fost să merg spre întrerupătorul din perete, unde am aprins lumina la maxim. Aveam şi o pălăriuţă neagră, ce se voise elegantă şi pe care am scos-o imediat, simţind-o perfect deplasată. Cei care urcaseră scara

intraseră după noi, erau în picioare şi unul dintre ei a început să organizeze noaptea noastră, a tuturor.

Aproape imediat, pe mine şi pe Bi ne-au trimis în odaia din fund. Prin uşa cu geam, deasupra perdeluţelor, vedeam lumina din odaia mare, dar atât. Pânza lor opacă se afla pe partea opusă şi n-o puteam da la o parte. Auzeam însă câte ceva. Ne-am aşezat, n-am scos între noi aproape nici o vorbă şi nici n-am aprins lumina, de teamă să nu deşteptăm fetiţa care dormea, slavă Domnului, liniştită.

Ceasurile acelea în întuneric sunt printre cele mai lungi pe care le-am trăit. Bi îmi şoptise că se interesaseră exclusiv de tatăl lui Pascal. În seara aceea, el se afla la doamna cu care se regăsise şi în cazul cel mai bun avea să se întoarcă pe la opt, nouă dimineaţa, ca de obicei. În mintea mea se derulau scenariile cele mai absurde. El trebuia avertizat şi împiedicat să se întoarcă acasă, dar cum? Telefonul era în odaia mare, unde Pascal răspundea la interogatoriu. L-am fi putut ruga pe vecinul nostru, domnul Simionescu, dar poţi să ceri ajutorul, în asemenea situaţie, propriului tău şef de cadre? Acesta nu era un om rău, dacă l-aş fi avut în faţă poate că l-aş fi rugat, dar cum să-i dăm de ştire? Glasvandul care ne despărţea, încuiat de partea cealaltă, era acoperit de un covor, iar patul dublu se proptea în el. Ca să strecori un bileţel pe sub uşă ar fi trebuit să dăm patul la o parte, ceea ce s-ar fi auzit. Mai aveam şi o fereastră, care dădea spre stradă. Am fi putut arunca un bilet, nişte bileţele mici – dar cui? Cum să ştii dacă un trecător este om de treabă sau nu? Divagaţiile mi se înmulţeau în minte ca într-un film, precipitate şi precise, până când mi-am dat seama că, în afară de ridicolul lor, habar n-aveam care era numărul de telefon al acelei doamne.

Apoi m-am cufundat în amintirile privind prima arestare a tatălui lui Pascal, în 1948, pe care le auzisem atât de des evocate încât parcă le-aş fi trăit. Izolarea locuinţei cu toţi membrii ei timp de patru zile şi cinci nopţi, arestarea soţiei sale şi a Martei, noaptea lor la Ministerul de Interne, bătăile cumplite suferite de domnul Filipescu numai şi numai ca să divulge adresa unde se afla cel căutat, predarea acestuia...

Cine ar fi trebuit bătut de data asta? Pascal? O singură imagine de acest fel îmi înmuia mâinile şi picioarele.

Fetiţa dormea, o auzeam răsuflând uşor. Mă întrebam care va fi destinul ei. Îmi era grijă şi de Bi, care stătea prost cu inima şi mai era şi hipertensivă.

Dincolo de uşa cu geam auzeam din când în când voci, ca venite dintr-o mare depărtare. Mai târziu aveam să aflu că cei trei zdrahoni care-l înconjurau pe Pascal îi cereau volumul de poezii şi celelalte scrieri ale absentului. A fost bucuros să le predea, pe de o parte pentru că, în ce privea cel puţin poeziile, exista o copie la Marta, dar mai ales pentru că ştia că nici unele, nici altele nu conţineau nimic politic, nimic compromiţător. Un timp chiar, închipuindu-şi că tatăl lui era acuzat numai cu privire la ele, a sperat că totul va reintra în normal. Nimic însă nu mai era de mult normal şi el n-avea cum s-o ştie atunci.

A fost întrebat de adresa acelei doamne. N-o ştia, cum n-o ştiam nici eu. Oarece indicaţie am dat amândoi: el a spus că stă „pe la Cişmigiu”, iar eu „pe lângă Facultatea de Drept”. Eram convinşi că orice rezistenţă e inutilă, poate chiar ar agrava lucrurile. Bineînţeles, securitatea cunoştea adresa mai bine decât noi şi nu aştepta decât o confirmare. Foarte curând, Pascal a văzut urcând pe scară un ins care aducea, ca un trofeu sau poate un fel de probă, bastonul de bambus pe care tatăl lui îl folosise cu atâta plăcere. Detaliul ăsta l-am aflat de abia azi-dimineaţă, când ne-am comparat amintirile. Cred că, dacă aş fi văzut bastonul atunci, aş fi izbucnit în plâns.

Au mai stat în casă până la ziuă; cât despre noi, n-am mai adormit decât spre seară. După ce au plecat, Bi s-a întors acasă şi noi i-am anunţat pe Marta şi pe Mircea despre cele întâmplate. I-am rugat să-i sfătuiască pe cei câţiva prieteni ai noştri să nu vină pe la noi şi să nu ne cheme la telefon. Cu doamna şi domnul Simionescu îmi pare că am schimbat doar câteva cuvinte. Ce am fi putut să ne spunem fără să ne complicăm situaţia şi nouă, şi lor? Erau cu adevărat oameni de treabă. Nu numai că el nu ne pusese niciodată întrebări despre cei ce veneau în vizită la socrul meu, dar în timpul evenimentelor din Ungaria îi scăpaseră câteva fraze care mi-l făcuseră foarte simpatic. Totuşi, în interesul şi al

lui, şi al meu, nu-i răspunsesem, atunci, decât schimbând vorba.

Despre cele întâmplate în acea noapte, jurnalul meu de însemnări nu povesteşte nimic. În caietul lui Pascal se află doar o însemnare, făcută cinci zile mai târziu: „*La 10 noiembrie – a plecat iarăşi tata.*”

*

Apăsarea din săptămânile următoare nu are nume. În prima zi am avut de făcut ordine: căutaseră cam peste tot hârtii, documente, umblaseră prin cărţi şi trântiseră totul pe jos. În întunericul unde stăteam, îmi închipuisem cumva cele ce se petreceau: mă temeam doar pentru manuscrisul nuvelei pe care o scrisesem la Lacul Roşu, *Un alt punct de vedere*, ai cărei eroi se cunoşteau în ziua de 8 noiembrie 1945, la manifestaţia în cinstea regelui şi care se încheia cu imaginea unui prizonier în lanţuri. Paginile se aflau într-o lădiţă unde-mi ţineam caiete vechi, însemnări, scrisori, şi nu-mi imaginam că vor umbla şi acolo. Dar umblaseră, ba chiar confiscaseră nişte hârtiuţe pe care notasem, tot în previziunea unei astfel de scrieri, cotele din cartelele anilor ’50 şi alte asemenea. Inutilizabile, grupate sub titlul „Pâinea”, ele au figurat printre cele confiscate. Scrisul meu greu de citit mi-a ajutat probabil atunci, pentru că au renunţat să mai cerceteze până la fundul lăzii şi s-au oprit puţin înainte de a ajunge la textul nuvelei, copiat de mână, pe curat, cu creionul. Am ars tot textul chiar în ziua aceea. Altceva nu aveam de ascuns.

Zilele următoare au fost cumplite. Nu venea nimeni la noi şi nu prea ieşeam din casă. Când mergeam la cumpărături, scurt timp şi în apropiere, zăream în cele două capete ale străzii câte o siluetă de bărbat în haine închise, care stătea nemişcată. Acest tip de supraveghere a durat o lună. Pascal tăcea, întunecat, şi spunea că pe tatăl lui nu-l vom mai vedea niciodată. Eu refuzam să accept, îl tot întrebam dacă n-ar trebui să adresăm cuiva o plângere, un memoriu, că doar ştiam că nu făcuse nimic decât să vorbească. Pascal mai întâi a dat din umeri, apoi s-a supărat. „Înţelege odată

că nu se poate face nimic!” mi-a strigat într-o zi şi într-un fel ascuns, fără cuvinte, am înţeles că avea dreptate.

În 28 noiembrie, dimineaţa, ne-am trezit cu o nouă percheziţie. Pesemne că superiorii acelora, decepţionaţi de inocenţa textelor confiscate, au vrut cu tot dinadinsul să mai găsească ceva. N-au găsit nimic; noi stăteam nemişcaţi şi ne uitam la ei cum deschideau volume din clasici sau partituri muzicale. Puţin după aceea au făcut o percheziţie la Marta şi Mircea, care, avertizaţi de noi, sacrificaseră mai multe texte importante. Emisarii puterii au răscolit rafturile o noapte întreagă, suspicioşi mai ales faţă de cărţile germane în scriere gotică pe care nu le înţelegeau, şi nu s-au ales nici acolo cu nimic.

Zilele se scurgeau mohorât; într-o zi a sunat la uşă Stefan Mangoianu, un tânăr compozitor care se împrietenise de curând cu Pascal şi pe care am socotit că nu-l puteam compromite în nici un fel. Eram atât de bucuroşi să mai vedem un chip binevoitor, încât Pascal i-a explicat situaţia şi l-a rugat să mai vină, dacă vrea, să ne ţină de urât. Într-adevăr, cu simplitate şi curaj, a mai venit de câteva ori. Fetiţa parcă simţea că ceva nu e în ordine; o sumă de boli ale ei s-au ţinut lanţ, în special o otită care a durat mult şi nu voia să se vindece. Împlinise doi ani în tăcere; amintirea sărbătoririi ei din anul precedent devenise acum, pentru noi, dureroasă ca o rană.

Pe 22 decembrie era programat mai demult un concert la care Ion Dumitrescu, preşedintele Uniunii Compozitorilor, ţinea cu deosebire: era vorba de ceva neobişnuit, lansarea în viaţa muzicală a patru tineri de talent, despre care era sigur că aveau să realizeze lucrări de valoare. Dau aici programul integral, pentru că necunoscuţii de atunci şi-au înscris cu toţii numele în muzica românească: Dumitru Capoianu, *Divertisment pentru doi clarineţi şi orchestră de coarde*; Pascal Bentoiu, *Concert de pian nr.1*, solist Gheorghe Halmoş; Aurel Stroe, *Concert pentru orchestră de coarde*; Tiberiu Olah, *Cantata ceangăiască.* Dirijorul concertului urma să fie tot un tânăr, Edgar Cosma.

Arestarea tatălui lui Pascal risca să compromită totul. Ion Dumitrescu, prim-secretar al Uniunii Compozitorilor, a avut atunci o comportare de o extremă generozitate: a vorbit cu

Pavel Ţugui, şeful Secţiei Culturale a Comitetului Central între 1956 şi 1960. I-a explicat semnificaţia concertului şi i-a spus că unul din băieţi are o problemă gravă, dar că e talentat şi „dacă îl scoatem acum din program, îi compromitem cariera pe tot restul vieţii”. Iar Pavel Ţugui a zis: „Bine, dă-i drumul aşa.”

Îmi aduc aminte cum urcam, în acea dimineaţă, scările rotunde de sub cupola Ateneului, cu o impresie de fericită neverosimilitate. Trăiam într-o lume nebună, dar în ea rămăseseră oaze de raţiune, de omenie şi curaj.

Ziua de Crăciun şi cea de Anul Nou le-am petrecut – nu se poate spune că le-am sărbătorit – împreună cu Marta şi Mircea. Cum am spus, de atunci încolo Pascal n-a mai acceptat nici o invitaţie de Revelion, iar acasă în noaptea aceea stăm între noi, ciocnind un pahar înţelepţeşte şi cu dragoste, dar pregătiţi la orice.

Iar oazele, după cum se ştie, sunt rare. Peste vară, Angela Popescu-Brădiceni, directoarea Bibliotecii Centrale de Stat, a chemat-o pe Marta în biroul ei.

— Cred că îţi dai seama, i-a spus ea, că în circumstanţele de acum, nu mai poţi rămâne la noi.

M-am întrebat de multe ori de ce o fi făcut atâta zel. E drept că soţul ei era procuror şi fusese coleg cu noi la Drept. Dar pe Marta n-o mai chema de mult Bentoiu, ci Pop. În presă nu se scrisese nimic despre procesul tatălui ei. Până s-o descopere cineva, ar mai fi trecut timp. Atâta doar că n-avea toată lumea nici inima, nici curajul lui Ion Dumitrescu.

Marta a fost dată afară. A jurat că nu se va mai angaja la stat niciodată şi s-a ţinut de cuvânt. În lumea fermecată a propriului ei suflet, a trăit până la sfârşit ca un om liber.

*

Lunile care au urmat au fost trăite ca un fel de boală. Cel care plecase făcuse parte din viaţa noastră zilnică aproape un an şi jumătate, în care atenţia ni se concentrase tot mai mult asupra lui: ne fascina felul în care nu se plângea niciodată de lunga lui suferinţă, ne forţa admiraţia prin performanţele sale intelectuale, ne înduioşa prin candoarea

lui dezarmantă. Începeam să înţeleg că acea superioritate recunoscută de ceilalţi cu atâta uşurinţă făcea din el un lider, dar şi o ţintă de doborât.

Absenţa lui decupa un gol în spaţiul zilnic: în odaia mare, treceam pe lângă dormeza pe care de atâtea ori îl văzusem odihnindu-se şi care nu mai slujea nimănui. Momentele cele mai dureroase erau cele în care ne aminteam cât fusese de fericit. Cum se putea ca destinul să se încrânceneze asupra unui om şi să-l lovească neîncetat, cu precădere, fără explicaţii? Cum se putea ca zilele să treacă fără să ne vină nici un semn de la el? Avea să reînceapă lunga tăcere care fusese a lui timp de opt ani? Unde era el acum, ce gândea, cum trăia? Socotesc o binecuvântare a destinului că n-am ştiut atunci cele pe care le ştiu acum. Deşi au trecut de atunci atâţia ani, realitatea aceea tot pare insuportabilă. Şi ştiu că ar fi fost bine să nu mai aşteptăm veşti, de vreme ce prima – şi singura – ştire sosită nouă după condamnare avea să fie, cinci ani mai târziu, o înştiinţare despre decesul lui, survenit cu o lună înainte la Jilava, în ziua de 27 iunie 1962.

*

Duceam acum un trai simplificat şi sobru. Fetiţa mică trebuia îngrijită, păzită, plimbată şi toate acestea erau un colac de salvare. Eu continuam să sper; Pascal se afundase în munca de compoziţie cu o încrâncenare pe care nu i-o mai văzusem. Cele scrise de el în anul acela – un ciclu de lieduri pe trei sonete eminesciene şi *Concertul de vioară* – au ca însemn un fel de dureroasă nobleţe. Auzisem despre arestarea, tot în acea vreme, a lui Hurmuz Aznavorian, a lui Georgel Gheorghiu şi a lui Ion Filipescu. Nici despre ei nu se mai ştia nimic. Prietenii noştri veneau din când în când, pentru un ceas, două. Eu mă refugiam în lecturi şi mă apucasem de o traducere dificilă, nişte poeme de Catul pe care ţineam să le restitui în prozodia lor originală: parcă dinadins căutam obstacolul, dificultatea. Chiar şi în lecturi căutam perfecţiunea, citeam cu pasiune La Bruyère şi *Adolphe* sau romane mari, *Bâlciul deşertăciunilor* şi *Familia Buddenbrook*, descopeream la anticari pe E.T.A. Hoffman

sau *Jurnalul* lui Stendhal, mă cufundam în problematica cea mai îndepărtată de realitatea zilnică.

În martie a avut loc o nouă serie de arestări, privind de data asta oameni mai tineri, pe care nu-i cunoşteam personal, dar care aveau incontestabile legături cu ceea ce mai rămăsese din vechiul partid liberal. Trăiam pe mai multe planuri de conştiinţă, dintre care cel mai afund era şi cel mai grav. De Paşti am putut merge la slujba Învierii la Schitul Darvari: locul era poetic, îngrijit şi plin de flori. Pentru prima oară i-am avut cu noi, în afară de Marta şi Mircea, pe părinţii mei. Masa, notez eu, a fost „*veselă cumva*”*.*

La un moment dat s-a anunţat că va avea loc un proces, şi Pascal a luat legătură tot cu avocatul Ovidiu Rădulescu-Dobrogea, care a acceptat imediat. Dar vai, familiei nu i s-a îngăduit să-şi aleagă apărătorul, aveau să fie numiţi avocaţi din oficiu. Alt semn cât se poate de prost.

Procesul a început în ziua de 14 iulie 1958. Acuzaţii formau un „lot” de l5 persoane. Dimineaţa, la prima oră, Pascal şi Marta se aflau la intrarea judecătoriei, împreună cu alte câteva zeci de persoane, venite pentru ceilalţi acuzaţi. Uşile au rămas închise şi înăuntru nu a fost admis nimeni. Poate, gândeau cei respinşi, au adus acolo din timp muncitori sau personal de specialitate, care să le facă atmosferă ostilă învinuiţilor.

Ca de atâtea ori în comunism, realitatea întrece închipuirea. „*În sală era un singur asistent, generalul-magistrat Alexandru Petrescu, binecunoscutul preşedinte al atâtor complete de judecată sub regimul mareşalului Antonescu şi sub cel comunist. Toţi am putut observa că generalul lua note abundente, pe măsură ce noi răspundeam la interogatoriu*”*.* Fraza îi aparţine lui Dan A. Lăzărescu, unul dintre ultimii supravieţuitori – în 1997, când apare cartea sa – ai procesului despre care vorbim.[43] Sentinţa, în acel proces, rămasă definitivă, însuma pentru cei cinsprezece inculpaţi două sute şaizeci de ani de închisoare. Patru dintre ei, între care şi Aurelian Bentoiu, erau condamnaţi la 25 de ani temniţă grea; Vladimir Tudor

[43] Dan A. Lăzărescu, *op.cit.*, p. 181.

şi Dan Lăzărescu au primit câte douăzeci de ani muncă silnică; pedepsele altor şapte inculpaţi variau între cincisprezece şi douăzeci de ani temniţă grea sau muncă silnică (în funcţie de vârstă); doar doi dintre ei, Ion Filipescu şi bietul Marin Teşea, cel cu şalăii aceia frumoşi de care am pomenit, s-au ales numai cu şapte, respectiv opt ani închisoare corecţională. Trebuie să mai spun aici că regimul de detenţie a fost pentru toţi de aşa natură încât patru ani mai târziu, nici unul dintre cei care împliniseră 50 de ani la data condamnării – mai mult de jumătate din lot – nu mai era în viaţă.

VI

După 1989, s-au publicat în România şi probabil în toate ţările din Estul Europei o sumedenie de cărţi de amintiri. Unele erau deja scrise şi aşteptau în sertare; majoritatea au apărut mai târziu, parcă încurajându-se unele pe altele, pe măsură ce acumularea informaţiilor dezvăluia o perspectivă mai largă asupra celor întâmplate cu decenii în urmă. Timp de aproape o jumătate de secol, obligaţia de a tăinui unele lucruri sau de a le prezenta deformat, unită cu falsitatea arogantă a discursului public, a compus fiecăruia o imagine incompletă şi uneori aberantă a propriului său trecut. Rectificarea acelei imagini este uneori tulburătoare şi poate fi dureroasă. Dar acţionează asupra noastră o irezistibilă magie a adevărului, poate una din forţele cele mai pozitive care au concentrat vreodată energia omenirii.

Scrierea de memorii, precum şi efortul de documentare şi de reflecţie pe care ea ni-l impune răspund acestei dorinţi de a înţelege, de a restabili sensuri ce ne-au rămas ascunse, de a lega între ele fapte cărora nu le găseam nici o noimă, de a spune pe nume unor lucruri pe care doar le bănuisem.

Ceva asemănător s-a petrecut în Franţa după revoluţia din 1789. În secolul care a urmat, o sumă de supravieţuitori au publicat cărţi de memorii care sunt şi astăzi tot atâtea mărturii despre o realitate mult mai complexă decât cea prezentată în discursul oficial. Lucru ciudat, iată, ele se

retipăresc acum, două sute de ani mai târziu, şi-şi găsesc cititori pasionaţi.

Adevărul absolut nu poate fi atins, căci „atins” nu poate fi decât un obiect limitat. Dar, în limitele imperfectei noastre cunoaşteri, ne putem totuşi apropia de o zonă în care respirăm mai liber şi călcăm pe un sol mai sigur – chiar dacă de atâtea ori suntem nevoiţi să înaintăm plângând.

*

Perioada 1956–1957, pe care am evocat-o aici în culori calde, este cea în care am fost fericiţi şi ne-am crezut ceva mai liberi decât până atunci. Astăzi ştim mai multe: victimele procesului despre care am vorbit erau „urmărite operativ” cel puţin din 1955, mult înainte de ieşirea lui Aurelian Bentoiu din închisoare. Rezultă de aici că perioada proceselor şi a ulterioarelor „demascări” nu este neapărat o reacţie la evenimentele din Ungaria. Ea făcea parte din natura sistemului şi ar fi avut loc oricum.

Bineînţeles că nişte foşti oameni politici, pasionaţi de activitatea publică şi înzestraţi cu calităţi deasupra mediei, lăsaţi liberi în viaţa socială a capitalei, prezintă un pericol pentru un regim dictatorial aplicat de oameni mult inferiori acestora ca pregătire profesională şi lipsiţi de experienţa vieţii publice în libertate. Reprezentanţi de frunte ai vechii societăţi, ei ar fi putut concentra în persoana lor încrederea şi speranţele tuturor nemulţumiţilor – şi din aceştia erau, în acea vreme, destui. O minimă prudenţă cerea supravegherea şi izolarea lor, într-un fel sau altul.

Totul este însă *până unde* vrei să mergi. Cele patru personalităţi liberale condamnate la maximum de pedeapsă în procesul din 1958 au fost condamnate *la moarte*, *înainte* de începerea oricărei anchete. Douăzeci şi cinci de ani de temniţă grea, impuşi unor oameni care ar fi avut peste nouăzeci la data presupusei lor eliberări, echivalează cu o lentă, sadică execuţie. A afirma despre faptele lor reale, care au constat doar în discuţii şi vorbărie pe teme interzise, că aveau drept scop „răsturnarea în mod violent a ordinei sociale existente”, nu arată decât intenţia fermă, dintru început, de a lichida existenţa fizică a acelor oameni

care, cu toată fragilitatea trupurilor şi minţii lor obosite, păreau să reprezinte pentru noul regim un duşman de moarte.

M-am întrebat uneori de ce sistemul comunist a practicat cu atâta minuţiozitate mimarea unor procese, emiterea unor sentinţe aşa-zis corecte, bazate pe aşa-zise legi, şi nu s-a mulţumit cu liste de proscripţie aşa cum le practicase în Antichitate Sylla – clare, simple, practice, uşor de înţeles pentru oricine. În nici un caz nu trebuie văzut aici un omagiu secret adus ideii de justiţie (ipocrizia ar fi, crede La Rochefoucauld, omagiul pe care viciul îl aduce virtuţii). Nu, mai mult ca sigur intenţia a fost doar de a păcăli Occidentul, care de fapt nici nu dorea decât să fie păcălit, spre a-şi continua în linişte expansiunea economică.

E trist că am devenit cu toţii atât de cinici. Bătrânii eroi ai acestui proces erau de o bună-credinţă şi de o candoare extreme. Naturaleţea prietenească şi spontaneitatea cu care se comportau ne-ar putea convinge, singure, de perfecta lor inocenţă. Tocmai de aceea n-au supravieţuit. Noua societate răsplătea pe cei fricoşi, pe cei mincinoşi, perfizi sau de o maximă ambiţie şi cruzime.

Cu câteva zile înainte de a fi arestat, socrul meu s-a întors încântat de la o masă la Vladimir Tudor, noul său amic. Stătuse aproape o zi întreagă, se aflase între prieteni şi li se oferise „un vin de Ceptura, o minune! Cum să vă spun –, era galben, uleios, parfumat – extraordinar!” La masă fusese şi Păstorel, cu soţia; autorul *Hronicului* animase toată conversaţia, iar el, Bentoiu, recitase din versurile sale şi-l convinsese pe Păstorel să-i citească tot volumul şi să-şi dea cu părerea. „Vinul acela de Ceptura! Dacă aş putea să vi-l descriu...”

Mai târziu, în închisoare, îşi închipuia că cineva – dar cine?! – i-ar fi trădat, relatând tot ce se discutase la acea masă. Ce simplu ar fi fost – ce simplu...

*

Lumea care se dezvăluie din contactul cu „dosarul” cuiva este halucinantă. Dintr-odată se vede că societatea de oameni „normali” pe care-i întâlneam zilnic a fost

observată, înregistrată, relatată, manipulată în zeci de feluri de către o armată întreagă de persoane fără nume sau, mai exact, cu nume false, a cărei raţiune de a fi era practicarea continuă a acelei supravegheri şi orientarea activităţii celorlalţi, a celor neştiutori, în sensul dorit. Kilometri de hârtie scrisă înregistrează detaliile acestui efort şi rezultatele lui, satisfăcătoare sau nu. Ele sunt studiate atent de către specialişti; aceştia analizează rapoartele, interpretează informaţiile, recomandă comportamente, stimulează zelul executanţilor. Dacă specialiştii au primit sarcina de a inventa, sau chiar de a suscita un complot liberal, ei o vor îndeplini, oricâte zile şi nopţi vor fi cheltuite în acest scop. Cei selecţionaţi pentru acest scenariu vor fi încadraţi în câte o „acţiune de grup”; în funcţie de numărul celor implicaţi, se desfăşoară mai multe în paralel. Cei urmăriţi vor fi nu doar supravegheaţi în fel şi chip – prin „surse” (astfel sunt denumiţi informatorii), prin filaj, fotografiere, ascultare de convorbiri telefonice, subtilizare de scrisori –, dar vor fi şi împinşi spre anumite acţiuni. „Sursele” (indicate printr-un pseudonim între ghilimele) ştiu să orienteze conversaţia spre subiecte fierbinţi, dau sfaturi, citează nume proprii, încurajează activităţi, cer informaţii despre cunoştinţe comune, iar bietul om (denumit „individul” sau „obiectivul”), chiar dacă are intenţia să evite anumite subiecte, nu reuşeşte întotdeauna. Se merge până la acţiuni foarte complicate; poate fi adus din alt oraş, de pildă, un bun prieten pentru a suscita şi a obţine anumite mărturisiri, iar venirea sa din provincie se poate justifica, pentru a-i proba buna credinţă, printr-o convocare oficială cerută altui minister, care e obligat să o emită. „Sursele” sunt admonestate dacă nu aduc destule note informative sau raportează lucruri neinteresante, caz în care ele sunt „nesincere” (!); din rapoartele lor nu vor fi niciodată folosite informaţiile care-l prezintă pe cel supravegheat într-o lumină cât de cât favorabilă. „Sursele” pot fi instruite cum să observe o întreagă familie sau structura unui apartament, cum să-şi modifice strategia în funcţie de atitudinile celui vizat; pe scurt, „sursele” creează o lume paralelă de o nebănuită consistenţă şi vivacitate.

Nu orice urmărire se încheie la fel. Într-o „acţiune de grup”, supravegherea poate duce la arestarea „individului” şi la trimiterea lui în judecată, ceea ce este, desigur, concluzia cea mai glorioasă pentru cel ce o instrumentează. Uneori însă, „individul” este atât de retractil şi de speriat, încât nu poate fi acuzat de nimic şi supravegherea trebuie doar continuată; alteori, în fine, el trece de partea urmăritorilor. Aceste finaluri variate întreţin fără îndoială în lumea anchetatorilor şi a specialiştilor de diferite grade o animaţie pasionantă.

În ce-l priveşte pe Aurelian Bentoiu, el a fost supravegheat într-o „acţiune de grup” care cuprindea şase persoane şi care a încetat în momentul deschiderii procesului. Trei dintre cei urmăriţi – el însuşi, Aznavorian şi Georgel Gheorghiu – au fost trimişi în judecată şi condamnaţi; dintre ceilalţi – foşti liberali, puţin sau deloc cunoscuţi mie –, doi n-au putut fi implicaţi în proces pentru că nu s-a putut aduna despre ei „material” suficient, iar al şaselea a cedat şi s-a lăsat recrutat ca agent.

Dar lucrurile nu se opresc odată cu arestarea şi nici măcar după condamnare. În tot timpul anchetei pregătitoare a procesului, fiecare din viitorii condamnaţi se află singur în celulă cu câte un partener de conversaţie mai tânăr şi cât mai simpatic, cu care, evident, intră în vorbă şi până la urmă se împrieteneşte. Conversaţiile, extrem de libere, se regăsesc pe pagini întregi în rapoartele pe care le redactează, cât mai detaliat, aceşti informatori (nu există încă aparate miniaturizate de înregistrare). În atare situaţie, Aurelian Bentoiu şi Urmuz Aznavorian se comportă cu o candoare de necrezut. În sfârşit, nici chiar după condamnare, în cumplitele închisori cu nume astăzi celebre, nu există vreo celulă din care să lipsească delatorul care reconstituie în amănunt, pentru superiorii săi, conversaţia generală.

„Sursa” îşi prelucrează victima, dar este, de fapt, o victimă şi ea. Cum or fi nopţile ei? (Reapariţia constantă a pronumelui feminin dă o notă stranie tuturor rapoartelor). Ar trebui să reflectăm mai îndelung asupra acestui aspect.

*

Povestea începe în anul 1955–1956 (Bentoiu este încă la închisoare, în cursul primei detenţii). Georgel Gheorghiu se află internat într-o rezervă la spitalul Panduri. Soseşte în acea rezervă Ion Zurăscu, mai tânăr cu vreo doisprezece ani, fost în redacţia ziarului *Liberalul* în 1946–1947. Acum este tocmai vremea conferinţei de la Geneva şi se discută eventualitatea reintrării în legalitate a vechilor partide. Bineînţeles că ipoteza este cât se poate de interesantă. Dar cine va reprezenta un partid din care mai sunt doar puţini supravieţuitori şi care, oricum, era grav fracţionat chiar în vremea lui de legalitate? Subiecte de conversaţie sunt inepuizabile, iar timpul de stat în pat e foarte plicticos. Dan Lăzărescu va povesti că Zurăscu a plecat din rezervă cu o hârtiuţă pe care şi-a notat numele lui Nicky Bolintineanu, Paul Dimitriu şi Dan Lăzărescu, ca eventuali subsecretari de stat într-un guvern de coaliţie. Hârtiuţa va fi găsită la prima percheziţie, iar doi ani mai târziu cei trei candidaţi vor fi arestaţi în aceeaşi noapte (26–27 martie 1958).

Georgel Gheorghiu este un om sociabil şi doreşte din tot sufletul ca partidul căruia şi-a consacrat cândva întreaga activitate să facă o bună impresie, în eventualitatea că i s-ar da voie să se manifeste public. E scandalos să existe atâtea fracţiuni: georgişti, „dinişti”, tătărescieni. Iar Tătărescu însuşi este foarte bolnav. Cine ar trebui să conducă grupul unificat? Aici părerile diferă. El îl preţuieşte foarte mult pe George Fotino. Unii îl susţin pe Sassu, alţii pe Bentoiu. Timpul îşi va spune cuvântul. Între timp, pe scena internaţională se întâmplă o sumă de lucruri. În 1956, după celebrul discurs al lui Hruşciov, în Polonia revine la guvernare Gomulka şi, în sfârşit, izbucnesc evenimentele din Ungaria. Înfierbântarea este atât de mare încât nici chiar zdrobirea răscoalei anticomuniste nu o va face cu totul uitată.

În vara 1956, după ieşirea lui Bentoiu din închisoare, Hurmuz Aznavorian, prietenul său de o viaţă, i-a strecurat: „Băieţii te consideră şeful lor”, şi el a surâs, măgulit. Această cinstire vagă şi cu totul onorifică i-a făcut plăcere. Slăbiciunea lui Aurelian Bentoiu este o vanitate copilărească. Oricine îl laudă este un om de treabă. Dar el e foarte bolnav şi esenţialul e sănătatea, apoi literatura. Fără

să-i zdruncine în nici un fel credinţa în democraţie şi liberalism, lunga sa captivitate i-a schimbat priorităţile în adâncul sufletului. Ceea ce-l interesează acum cu adevărat sunt cuvintele, imaginile, amintirile, istoria. Oricum, ipoteza unei activităţi politice este inactuală, iar aceşti bătrâni oameni ai legii n-au deloc temperament de conspiratori. Tot ce vor este să se pună de acord asupra unui şef şi asta pentru că partidul lor a fost atât de fracţionat. Pe la începutul anului 1957, după moartea lui Tătărescu, Georgel Gheorghiu se raliază la părerea lui Aznavorian. Pe Bentoiu, încrederea prietenilor îl onorează şi parcă începe a se interesa ceva mai mult de evoluţia politică a ţării, impresionat de anume realizări ale regimului de dictatură, scandalizat de mijloacele cu care au fost obţinute. Activitatea „organizatorică” a acestui grup de prieteni nu va depăşi faza de conversaţii, pentru care totuşi vor plăti cu viaţa.

Este uluitor de urmărit cum nu se poate proba altceva, cu privire la ei, decât că au avut loc discuţii, vorbe, păreri şi comentarii. Destinul principalelor personaje este hotărât de „probe” care consistă, după formulele întrebuinţate de autorităţi, în „materiale informative furnizate de agenţi folosiţi pentru urmărirea şi supravegherea grupului”, în „declaraţii personale” şi „declaraţii date de celelalte elemente componente ale grupului”. Totul e construit pe vorbe, intenţii presupuse şi interpretarea deformantă a fiecărei circumstanţe. Câţiva ani mai târziu, faptul de a fi ascultat emisiuni ale radiourilor străine şi a le fi comentat cu prietenii, unul din delictele cele mai comune, va atrage *doar* o pedeapsă de cinci ani de închisoare. Aici se cere, „de sus”, chiar viaţa acuzaţilor.

Poate că soarta profesorului Gheorghe Strat este cea mai tragică. După şapte ani de închisoare la Sighet şi alţi doi de domiciliu forţat, el face imprudenţa să accepte invitaţia la masă a lui Vladimir Tudor şi să se bucure de acea reuniune, animată de Păstorel în jurul vinului de Ceptura. Este singura lui întâlnire cu unii dintre acuzaţi. Condamnat la pedeapsa maximă pronunţată de către instanţă, chinuit adesea cu lanţuri la picioare, el va muri trei ani mai târziu în închisoarea de la Botoşani, după Georgel Gheorghiu şi

Hurmuz Aznavorian, dar cu câteva luni înaintea lui Aurelian Bentoiu.

*

În ultimele zile din decembrie 1957, când Hurmuz Aznavorian intră în celula în care va rămâne în următoarele luni de anchetă, va găsi în ea „*un băiat foarte simpatic*” cu care se va împrieteni la toartă. A doua zi, acesta va începe o lungă serie de rapoarte către anchetatorul lui Aznavorian, cpt. Anghel Marin, bine cunoscut pentru violenţa sa.

Echipa pe care o formează anchetatorul şi „băiatul simpatic” din celula bietului Aznavorian este imbatabilă. Încerc să reconstitui mersul lucrurilor, folosind exclusiv fragmente din declaraţiile „sursei” respective.

„*Aznavorian Hurmuz s-a prezentat ca jurist, doctor în drept de la Paris, ca membru marcant al partidului liberal.* [...] *Frecventa din cînd în cînd casa lui Bentoiu, fost ministru de justiţie, cu care este prieten de 40 de ani, fiind colegi de barou. În casa lui Bentoiu nu s-ar fi discutat chestiuni politice cîtuşi de puţin. Acesta era chiar un consemn al lor pentru ca nu cumva vreunul din ei să scape o vorbă cuiva şi să dezvăluie opinia lor* [...].

În foarte multe discuţii Aznavorian O. (sic!) *îşi aduce aminte cu regret de timpurile trecute... cînd avocaţii puteau conform legii contenciosului critica actele abuzive ale guvernului etc., etc.; când el era unul din cei patru mari jurişti al ţării (alături de Bentoiu, Micescu mort la Aiud şi Otculescu* (Emil Ottulescu, n.n.) *şi o ducea foarte bine... De multe ori într-un mod deschis a proferat insulte la adresa regimului democrat popular. Pe mâna cui a ajuns ţara! Aceasta în timp ce cei mai buni intelectuali zac în închisori...*

Fără a exagera sunt totdeauna intim cu el, încât a căpătat încredere în mine. A avut grijă să mă întrebe de ce sunt arestat, ce sunt părinţii mei şi mai ales să-mi atragă atenţia că dacă voi fi întrebat la anchetă despre el să spun că e foarte tăcut şi că nu discutăm în nici un caz politică.

I-am spus că pentru mine este o mare cinste să stau împreună cu un om atât de mare [...]

Mi-a spus că şi el e mulţumit de mine, că-i pare bine că nu a fost dat singur sau cu un om ursuz.

I-am vorbit cu accent naţionalist despre „neamul nostru", folosind discuţiile cu Iordache[44]*. Ele erau bine primite de Aznavorian O., încât am putut lega discuţii lungi* [...]*. În seara zilei de miercuri era f. bine dispus, râdea zgomotos, îmi spunea chestiuni cam pipărate în franceză şi italiană".*

Altă notă, după câteva zile: „*La ancheta din 27 decembrie 1957 anchetatorul a fost foarte violent, punîndu-l să declare lucruri despre care el nu are habar, despre reorganizarea partidului liberal, despre formarea unui guvern.*[...] *Părerea lui este că în legătură cu evenimentele internaţionale se urmăreşte înscenarea unui proces al ultimilor liberali marcanţi aflaţi în viaţă şi liberi... Străinătatea cu siguranţă că va afla de arestarea grupului lor şi va protesta.*"

În luna ianuarie, Aznavorian se îmbolnăveşte de flebită şi este îngrijit foarte bine la infirmerie: au nevoie de el la proces. În februarie se întoarce în celulă şi-şi regăseşte tânărul prieten. Reîncepe ancheta şi, de fiecare dată, se întoarce povestind felul în care s-a desfăşurat, iar reacţiile lui sunt transmise fidel. „*Nu se socoteşte vinovat cu nimic. «Bine, să admitem că ne-am constituit... dar n-am întreprins nici o acţiune de răsturnare a regimului, nu am tras cu pistolul» etc. Cercul lor liberal nu-l poate considera cîtuşi de puţin organizaţie sau măcar «organizaţie în faşă»* [...] *Ce recunoaşte este limbuţia şi în particular încurajările pe care le făcea celorlalţi.*"*...*

I se arată nişte hârtii şi i se spune că Bentoiu ar fi declarat că au întreprins nişte acţiuni, de care ştie şi el. Aznavorian neagă totul, dar gândeşte cu glas tare în faţa sursei: „*Bentoiu, care nu mai era la curent cu materialul juridic, necunoscînd, în particular, faptul că la 209 se pedepsesc inclusiv pregătirile* (este vorba de art. 209 din Codul Penal, de curând modificat şi în baza căruia vor fi condamnaţi, n.n.), *a putut să comită această imprudenţă... Probabil că s-a discutat aşa în general, dar nu s-a întreprins nici o acţiune ad hoc.*" [...] „*Îi este teamă că la proces vor*

[44] Nu pare a fi vorba de Vladimir Streinu, arestat abia în 1959.

veni muncitorii să-i huiduiască. [...] *Al doilea anchetator este inteligent şi nu sălbatic ca primul.*" (O notă cu creionul, în margine, recomandă: „*anchetatorul să fie mai combativ*"). Aznavorian continuă să reflecteze cu glas tare: „*Dacă sunt numai două persoane, se poate spune că a fost vorba doar de o simplă discuţie, dar dacă sunt mai multe se poate pune deja problema unei organizări* [...] *Discuţii s-au purtat, dar în mod practic nu s-a făcut nimic.*"

Ancheta se prelungeşte şi bate pasul pe loc. Sursa nu mai are de transmis decât sentimente ostile, dar nimic concret: „*Aznavorian numeşte organele de anchetă, bandiţi. Consideră pe cei care au colaborat cu actualul regim, trădători de patrie... Occidentalii nu pot rămîne pasivi întrucît este în joc soarta ţărilor din Europa occidentală.*" Apoi remarcă, oarecum obosit: „«*Sînt în fond discuţii intime purtate cu Bentoiu. E firesc să fi discutat... Bineînţeles că am discutat, că regimul actual este moartea noastră.» (Şi a tăcut.)*"

Raporturile sale cu tânărul din celulă rămân, din partea lui, constant afectuoase.

„*În ciuda marii sale somnolenţe, dovedind în continuare încredere în mine (mi-a spus că s-a ataşat mult de mine şi că, atunci cînd vom fi liberi, casa lui va fi casa mea), Aznavorian mi-a vorbit mult în ultimile zile despre viaţa sa... Mi-a vorbit calomnios despre statul sovietic.*"

La începutul lunii martie, anchetatorii hotărăsc să grăbească lucrurile. S-a întors anchetatorul „rău", cel de la început. Acuzatului i se strecurase mai de mult bănuiala că soţia sa ar fi trimisă în judecată pentru deţinere de aur, ba chiar auzise şi o voce de femeie într-o celulă vecină. „*Ea, care e o aristocrată, să stea într-o celulă... poate că n-are nici dreptul la pat...*" Acum intervine altceva: „*În cursul anchetei i s-a vorbit despre faptul că fiica sa, Rodica, se află în momentul de faţă arestată şi trece printr-o fază de nervozitate. Această ştire l-a zguduit puternic.*" Informaţia e falsă, dar bietul om, înspăimântat, e gata să declare orice, să ceară singur să fie anchetat şi la nevoie să inventeze. „*Aznavorian, vădit frămîntat de întrebările anchetei, le dezbate cu glas tare şi-mi cere părerile încontinuu. Ar vrea să pomenească de acea conferinţă a lui*

Dulles, că URSS nu şi-ar fi respectat angajamentele de a permite aşazise «alegeri libere»." Un alt anchetator i-a atras însă atenţia că dacă el susţine că aici nu sunt alegeri libere înseamnă că a calomniat sistemul electoral din RPR. În textul sursei, e foarte perceptibilă deruta celui anchetat. A fost sfătuit să nu mai întârzie cu mărturisirile, ca să nu-şi complice situaţia, întrucât Bentoiu şi Georgel Gheorghiu „*au declarat*"*.* Nu mai ştie dacă s-a vorbit de alegeri libere în declaraţia lui Dulles din 1956 sau la conferinţa de la Geneva. Nu mai ştie nici dacă Bentoiu a plecat „la Govora" în 1956 sau 1957. Recunoaşte la anchetă că „*a discutat problema viitoarei preşedinţii a lui Bentoiu... dar cînd va fi posibil*"*....* „*Din nou Aznavorian a regretat imprudenţa de a fi fost cel mai optimist din ţară, după cum el însuşi a declarat* [...]"*.* Acum este interogat despre cele comentate în rezerva de la spitalul Panduri, despre care nu mai ştie mare lucru.

În 12 martie, „*Frămîntarea lui Aznavorian în celulă merge pînă într-acolo că nu mai are linişte nici cînd doarme. «Dacă nu mi-ar fi spus de arestarea soţiei şi a fetei, aş fi negat pînă la sfîrşit».*" În aceeaşi zi, „*Aznavorian a chemat medicul deoarece s-ar fi simţit rău cu inima* [...]*. Dacă n-aş fi cu el în celulă ar înnebuni sau s-ar sinucide.*" La 13 martie, „*s-a întors de la anchetă foarte agitat şi s-a frămîntat pînă a doua zi*". Pe 14, „*De la discuţie la discuţie uită ce mi-a spus şi-mi argumentează cu convingere teze contradictorii* [...] *Intenţionează să recunoască orice numai să scape de anchetă* [...]*. Dacă ar rămîne singur în celulă şi lipsit de dreptul la pat în timpul zilei*[45]*, mi-a spus că s-ar spînzura cu cearceaful*"*.* [...] „*Se plînge că este victima americanilor... deoarece a crezut în ei şi a fost optimist... Mi-a spus că va da la anchetă pe Vîntu din aripa Tătărescu, pentru că tot i se cere să dea pe cineva.*"

În 15 martie 1958, „*Starea de nervozitate a lui Aznavorian continuă. Aşteaptă în fiecare zi să fie scos la anchetă, temîndu-se că rezultatul va fi iarăşi catastrofal.*

[45] Regulamentul interzice deţinuţilor să stea culcaţi pe pat între orele 5 şi 20. Unii aveau probabil scutire.

[...] *Aznavorian îşi imaginează ce va fi la proces, unde fiecare din cei 45* (?) *va spune altceva*".

Şase zile mai târziu, în 21 martie: „*Discuţiile cu Aznavorian au continuat să se desfăşoare pe acelaşi făgaş. Argumentele sunt aceleaşi, doar nervozitatea a crescut. Are momente de zăpăceală totală. Spune că dacă va fi condamnat la temniţă se va sinucide... De mai multe ori mi-a spus că ceea ce-l îngrijorează mai mult nu este problema reorganizării, întrucît n-ar fi desfăşurat o activitate, ci declaraţiile celorlalţi complici din care rezultă că este un duşman notoriu al regimului, un «agent al Occidentului», un «agent al lui Dulles» după cum s-a exprimat chiar el* [...] *Unii dintre ei erau mai pesimişti, ca Patriciu Popescu, dar cel mai optimist, «optimist fanatic» era el. Trebuie să arăt că nu trece o zi fără ca Aznavorian să nu-şi exprime speranţa sa, «ultima speranţă», în «eliberarea americanilor».* [...] *Spune că Bentoiu a fost la el acasă de două ori. Odată a venit şi Lilly Popovici de la Teatrul Armatei spre a citi versurile lui Bentoiu cu intonaţia unui actor, cît şi pentru a le lua şi citi între colegi şi artişti. Frămîntarea sa este mai puternică în ultimele zile şi eu contribui la acest lucru, dar nu apar date noi.* [...] *Se declară în continuare încîntat că sîntem colegi de cameră, că ar dori să aibă şi la penitenciar un coleg ca mine cu care ar putea îndura orice, că are încredere sută la sută în mine ş.c.l.*"

Nu ştim nimic despre soarta ulterioară a acestui personaj, care nu este deţinut politic şi pentru comportamentul căruia nu găsesc nici un calificativ potrivit. Despre Hurmuz Aznavorian cunoaştem esenţialul: procesul, condamnarea la 25 ani temniţă grea, respingerea recursului şi, în sfârşit, decesul la 5 aprilie 1961 în penitenciarul Galaţi, prin insuficienţă cardiacă. În dosar mai figurează două formulare intitulate „Raport". Primul, completat de un plutonier la 5 octombrie 1960, cu şase luni înainte de deces, arată următoarele: „*La controlul făcut de mine, prin vizetă, numitul a fost găsit dormind în pat. Pentru abaterea comisă prin nerespectarea programului stabilit, propun a fi pedepsit cu 3 (trei) zile izolatoare.*" Pedeapsa se aplică.

Al doilea Raport este scris de mână, în 5 aprilie 1958, tot de un plutonier şi îl transcriu exact: „...*Fiind ofiţer de serviciu pe închisoarea «B» M.A.I., în ziua de 5.04.a.c., raportez următoarele: arestatul AZNAVORIAN HURMUZ cl. 16 este foarte indisciplinat astfel, antrenînd Tov. după sală la discuţii, cu caracter informativ în favoarea arestatului, ca: în ce zi cade paştele, ce zi este astăzi, în cîte suntem astăzi, etc.etc. Menţionez că ia-m atras atenţia în repetate rînduri şi iam arătat practic că încalcă instrucţiunile închisori şi totuşi nu vrea să înţeleagă, continuînd mai departe să antreneze Tov. la discuţii, punîndule diferite întrebări, aşa cum am arătat mai sus. Faţă de cele arătate mai sus, propun ca acest arestat să fie sancţionat cu 6 (şase) zile izolatoare şi cu alimentaţie redusă*”.

De data asta însă, lucrurile se petrec altfel. O însemnare în margine, semnată de un lt. major, ne explică: „*Sa raportat la tov.cpt. şi nu este de acord să fie băgat la izolare, întrucît este bolnav şi bătrîn – Sa stat cu el de vorbă şi i sa atras atenţia*.”

Este prima dovadă de sensibilitate şi de milă pe care o întâlnesc în aceste hârtii. Căpitanului respectiv îi închin un gând de recunoştinţă pentru acest licăr de lumină, aprins în lumea întunecată, plină de minciună şi de ură, pe care ele ne ajută s-o reconstituim.

Apoi verific datele. Această măsură de cruţare e luată *înainte* de proces. Ca atare, aveau nevoie de el într-o cât mai bună formă; mai târziu, el nu va mai fi menajat. Odată mai mult, trăiesc imposibilitatea de a găsi cuvinte, imposibilitatea de a mai gândi.

Cât despre al treilea personaj principal al acestor întâmplări, „anchetatorul rău”, devenit între timp locotenent colonel, el avea să fie în 1968, când partidul încerca să-şi construiască o faţă mai umană, „*tras la răspundere pe linie de partid*” şi „*scos din cadrele active ale Consiliului Securităţii Statului*” pentru „*folosirea mijloacelor abuzive în scopul obţinerii de declaraţii ireale în acuzare*” în celebrul caz al dr-ului Gheorghe Plăcinţeanu,

decedat în închisoare împreună cu un unchiu al său, pentru că se îndrăgostise de el fiica lui Gheorghe Gheorghiu-Dej[46].

*

A trăi câtva timp în universul monstruos al dosarelor şi a-i purta amintirea în suflet şi în minte până la capătul zilelor, nu foarte multe, care-ţi rămân de trăit este o experienţă cumplită.

Din amestecul de ură, minciună, falsitate şi cruzime ce se degajă din ele, poate că impresia finală, după parcurgerea unor asemenea hârtii, este cea de totală neputinţă a celor condamnaţi dinainte. Orice ar spune ei în anchetă este deformat, interpretat răuvoitor sau, dacă este în favoarea lor, neluat în seamă. Toţi insistă asupra faptului că reunificarea Partidului Liberal, cerută de fărâmiţarea lui, era urmărită doar pentru cazul în care activitatea sa ar fi redevenit legală, dar nimeni nu ia în considerare acest argument. Li se impută intenţia de „reorganizare", deşi, cum spune Aznavorian, „*am auzit acest termen numai de cînd sunt aici*". Dacă ascultă radio, comentariile lor sunt neapărat „duşmănoase" şi făcute „de pe poziţii de clasă". Dacă se întâlnesc pe stradă cu un cunoscut, aceasta nu este întâmplător. Vizitele la unii şi la alţii sunt „întâlniri organizate", o deplasare cu maşina la Feteşti devine un fel de reuniune electorală. Şi aşa mai departe. Comentariul negativ este strecurat în declaraţiile lor cu atâta insistenţă, încât aproape fiecare pagină poate deveni un act de acuzare.

Aurelian Bentoiu nu pare a-şi da seama de aşa ceva. În lungii ani de captivitate el nu a fost anchetat, ba chiar, în decembrie 1953, aflat la închisoarea Malmaison, i s-a cerut să descrie cât mai liber şi mai exact istoria, ideologia, programul şi structura Partidului Liberal, de la înfiinţarea lui în veacul al XIX-lea şi până la desfiinţarea lui în 1947. Unii susţin că pe atunci Gheorghiu-Dej ar fi intenţionat să-l reactiveze pe linie politică pe Gheorghe Tătărescu. Oricum, ceea ce a scris atunci Aurelian Bentoiu este un eseu substanţial, iar paginile acelea acoperite cu un scris

[46] *Memoria*, nr. 51–52 (nr. 2–3 2005).

regulat, perfect lizibil, lipsite de ştersături, arată că autorul lor a lucrat liniştit şi fără constrângere. Întrebările au fost formulate decent, cel ce le-a pus i s-a adresat cu „dumneavoastră”, ca unui fost ministru ce era, şi nu i-a impus nici o distorsiune a adevărului. Rearestat, el crede, poate, că aşa va fi şi acum. Situaţia e însă cu totul alta. Nu numai că nu se gândeşte nimeni să mai asocieze vreodată la guvernare vreunul din vechile partide, ci dimpotrivă, ultimii lor supravieţuitori trebuie lichidaţi fiziceşte. D.A. Lăzărescu afirmă că ar fi fost o directivă rusească, dar adevărul e că, în România, cele câteva procese politice din acel an sunt primele dintr-o foarte lungă serie de procese şi condamnări care s-au succedat neîncetat, până în anii ’60: Partidul Comunist Român a dat dovadă, în această privinţă, de iniţiativă şi de un zel ieşit din comun.

În celula în care Aurelian Bentoiu e repartizat, se află tot un „tânăr simpatic”. Are mai puţin talent literar decât cel care-l prelucrează pe bietul Aznavorian, dar are o excelentă memorie. Bentoiu nu ştie pentru ce e cercetat, deşi bănuieşte că trebuie să fie vorba de acea masă la Vladimir Tudor, unde Păstorel a fost în mare formă şi s-a râs copios: acuzaţia, gândeşte el, nu poate fi prea gravă. Ca să mai treacă timpul vorbeşte mult, citează nume proprii, de oameni şi de localităţi, iar tânărul reţine şi reproduce aproape tot. Ca şi Aznavorian, marele avocat se oferă cu generozitate să-l ajute pe tânărul său amic: „*Mi-a spus că să cer pe Rădulescu-Dobrogea la proces şi cînd oi lua legătură cu el la grefă să-i spun că sunt omul lui Bentoiu, iar taxa baroului să o pună de la el, că se vor socoti ei amîndoi cînd or ieşi afară.*” Îşi inventariază cunoscuţii, evocă amintiri, vorbeşte despre poeziile din închisoare, iar o frază peste care dau îmi face aproape rău: „*Spune Bentoiu că fiul său Pascal i-a spus să se lase de prostii şi că să se ferească, să nu se mai apuce de politică şi nici să nu mai facă vizite dese la foştii politicieni pentru că o să-l aresteze din nou, dar el nu a ascultat de sfatul dat de băiat şi acum din nou l-au arestat.*”

Realcătuiesc imaginea vie a celui ce se află sub anchetă şi încerc să-l înţeleg, să mă identific cu fiinţa lui adâncă. De când se ştie, a fost „altfel decât ceilalţi”. Îi place să spună

că e „fiu de ţăran”, dar, de fapt, tatăl lui ţinea în sat un magazin universal, iar el, printre prietenii cu care se juca, era îmbrăcat ca la oraş şi educat acasă cu deosebită grijă. La şcoală a fost premiant dintru început şi aşa a rămas tot timpul, mai ales când, după o întrerupere silită, şi-a continuat învăţătura la Bucureşti printre colegi cu doi ani mai tineri, dintre care multora le dădea meditaţii ca să-şi plătească taxa. A fost un student strălucit, şi Zaharia Stancu îşi amintea că-l auzise vorbind, ca reprezentant al studenţimii române, la moartea lui Titu Maiorescu. Odată cu intrarea noastră în război a fost trimis pe front, ca şi Camil Petrescu, bunul său prieten. Amândoi, cum se spunea, „şi-au vărsat sângele pentru ţară”, nu metaforic, ci cât se poate de real: Camil şi-a pierdut auzul, iar el, împuşcat în picior, a umblat mai multe luni în cârje. Asemenea sacrificii erau prilej de meritată mândrie. Despre cei de vârsta lor am putea spune că aparţineau „ultimei generaţii victorioase”, cea care contribuise la recunoaşterea Unirii, în sfârşit, a tuturor românilor. Reîntors în viaţa civilă, devenise repede un as în profesie. În câţiva ani, mai multe procese răsunătoare îi asiguraseră un renume şi un respect general, dar şi recompense pe măsură: odată cu câştigarea, de pildă, a unui anume proces al Eforiei Spitalelor Civile, purtând asupra unui domeniu de câteva mii de hectare, îi revenise o suprafaţă de teren de 50 ha pe care avea s-o cultive cu neîncetată dragoste şi pricepere. Apoi intrase în politică. În textul pe care l-am pomenit, mărturiseşte că s-a înscris în Partidul Liberal în 1930, la stăruinţele lui I.Gh. Duca: „*Pînă atunci, adică pînă la vîrsta de 38 de ani, nu am făcut deloc politică, ci m-am limitat la practica profesiunei de avocat, căci voiam să-mi creez independenţă materială prin consolidarea situaţiei profesionale, întrucît nu concepeam politica drept o sursă de avantaje şi beneficii, ci ca o activitate care cere sacrificii.*”

De un asemenea raţionament contemporanii noştri se vor mira probabil, dar pot să-i asigur, între altele şi din experienţa propriei mele familii, că aşa a fost pentru mulţi actori ai scenei politice şi anume pentru cei mai buni. Oricum ar fi, până la desfiinţarea partidelor de către regele Carol al II-lea, Aurelian Bentoiu a avut însărcinări pe care le-

a îndeplinit în mod strălucit: aşadar, succesul îi fusese asigurat şi aici. Pasiunea de om politic, unită cu un patriotism autentic, nu de faţadă, răzbate din fiecare rând al textului despre care vorbesc şi care în evocarea meritelor – incontestabile – ale Partidului Liberal în construirea României moderne capătă uneori accente emoţionante. Scris fără nici o posibilitate de documentare, fără putinţa, pentru autor, nici măcar de a se reciti, acest text este o demonstraţie de forţă intelectuală pură, bazată pe o memorie puţin comună, pe un talent spontan al formulării şi pe un dar al construcţiei intelectuale care nu pot să nu suscite admiraţia.

Bentoiu era aşadar, sau fusese până atunci, ceea ce americanii numesc „*a winner*"; se socotea astfel el însuşi, şi era perceput ca atare de cei din jurul său. Acea „prestanţă" de care am vorbit era o realitate, întovărăşită şi de un farmec al lui personal. Era în stare să-şi ţină auditoriul cu sufletul la gură doar reactualizând, de pildă, un proces pledat cu zece, cincisprezece ani înainte şi reconstituind totul, suprafeţele de pământ în litigiu, sumele datorate de unii şi de alţii, jurisprudenţa şi articolele de lege invocate. În jurul lui se făcea tăcere, nimeni nu mai avea chef de altceva decât să-l asculte, iar el încheia cu un surâs povestea, atât de simplă pentru el, a unor evidenţe pe care, într-o situaţie complicată, numai mintea lui le recunoscuse ca atare... Virtuozitatea intelectuală explică de altfel şi totala sa lipsă de viclenie, de ascunziş, de minciună. Acelea sunt armele celui slab: el n-avea nevoie de aşa ceva.

Dar, cum spune Horaţiu, cumplită e prăbuşirea turnurilor înalte (mult mai târziu aveam s-o vedem, vai!, chiar cu ochii noştri). Soarta lui Aurelian Bentoiu a fost decisă când el se afla încă în închisoare, pe de o parte, de nerăbdarea afectuoasă cu care-l aşteptau unii, iar, pe de alta, de ostilitatea violentă a celorlalţi. Drumul lui evolua între aceste două coordonate, pe care nu-i stătea în putere să le modifice.

Trebuie totuşi să precizez că nici admiraţia partizanilor săi nu era lipsită de simţ critic. O „sursă" precizează că Romulus Cicei, un fost liberal condamnat în acelaşi proces la şaisprezece ani de temniţă grea, i-a spus că „*Bentoiu n-*

ar fi suficient de serios, pentru că se ocupă cu versuri, iar cei ce se ocupă cu versuri nu sînt oameni serioşi". Putem surâde, dar un punct dureros a fost totuşi atins; el priveşte atât idealismul care-l face vulnerabil pe Bentoiu, cât şi imaginea de atâtea ori negativă a poeziei.

Pentru mine, textul cel mai penibil este relatarea unei „surse" venite „în vizită", într-o dimineaţă însorită de toamnă. Personajul (un domn în vârstă, probabil, de vreme ce pare a fi fost recrutat ca agent în închisoare) arată că l-a rugat pe Georgel Gheorghiu să-l ducă în vizită la Bentoiu. Din câte spune, i-a deschis uşa Pascal, cu care face cunoştinţă (Pascal nu şi-l aminteşte deloc). Vizitatorii îl găsesc pe Aurelian Bentoiu pe terasă, între soare şi umbră, cufundat în lectura eseului scris de Alexandru George despre Camil Petrescu. Bentoiu vrea să le vorbească despre acel text, pe care-l găseşte foarte bun, dar noul venit orientează conversaţia spre situaţia internaţională. Şi probabil că se întorc curând cu toţii în casă, de vreme ce musafirul îşi îndeplineşte misiunea, cea de a observa dacă glasvandurile sunt cu adevărat barate de mobilă şi covoare, precum şi dacă s-ar putea instala o aparatură de înregistrare a convorbirilor telefonice. Vizita are loc cu vreo trei săptămâni înainte de arestare.

*

Am spus că acest proces s-a clădit doar pe vorbe, declaraţii şi discuţii, dar nu este cu totul adevărat: este vorba în el şi de două texte, pe care le vom pomeni aici. Unul este un poem de Dan Amedeu Lăzărescu. Pasionatul traducător al lui Shakespeare este un om talentat, şi poate că i se va recunoaşte cândva un loc meritat în cultura română. Textul incriminat în proces se intitulează *Cântec de ură* şi poartă subtitlul „*închinat Apusului*". Strofele lui „*au izbucnit, de la sine, ca într-un fel de transă*" odată cu părăsirea de către occidentali a curajoşilor răsculaţi din Ungaria şi cu criza Suezului. Cum spune el însuşi, „*Imprudenţa şi vanitatea de autor m-au îndemnat să dau citire acestor strofe în cîteva medii intelectuale reconstituite în urma „spiritului Genevei" şi în primul rînd în*

casa de pe strada Luigi Cazzavillan a maestrului Hurmuz Aznavorian”[47].

Al doilea grup de texte este datorat avocatului Vladimir Tudor. Autorul lor a venit în vizită la Aurelian Bentoiu, într-un an şi jumătate, de patru, cinci ori. Aceste vizite le fac plăcere amândurora: cel mai vârstnic acceptă bucuros admiraţia tânărului, iar acesta e măgulit de atenţia pe care i-o acordă maestrul. Amândoi au aceleaşi centre de interese: literatura şi dreptul, mai exact dreptul public, în care Tudor se afirmă cu deosebire pregătit. Tudor începe să fie anchetat în primăvara 1958; percheziţionat acasă, i se găseşte pe birou adresa unui prieten, la care el şi-a ascuns toate operele literare, împreună cu un proiect personal de Constituţie şi unul de tratat cu Uniunea Sovietică, prin care s-ar reglementa problema Basarabiei şi Bucovinei.

Aceste scrieri necugetate au antrenat, se pare, moartea autorului lor (D.A. Lăzărescu a auzit că el s-ar fi sinucis în închisoare) şi, în orice caz, mutilarea destinelor celor doi prieteni ai săi, care au căpătat pedepse de 15, respectiv 16 ani de muncă silnică doar pentru a-i fi fost confidenţi. La aceasta se adaugă, bineînţeles, confiscarea totală a averii, măsură care s-a aplicat tuturor celor condamnaţi. Trebuie să spun că ancheta, oricât de dură ar fi fost, a stabilit totuşi că nici unul dintre ceilalţi membri ai „lotului” n-a ştiut de existenţa acestor texte.

Îmi pare că studierea acestui proces, de către cineva care ar avea acces la toate actele sale şi la dosarele în care este închisă viaţa fiecăruia dintre actorii dramei, ar lămuri esenţa sistemului comunist mai bine decât orice tratate de istorie sau de ideologie. Natura însăşi a articolului de lege care permite asemenea condamnări, felul în care este maimuţărită o „legalitate” caricaturală, mijloacele prin care se obţin şi se redactează declaraţiile, utilizarea lor de către specialişti, verbiajul „juridic”, înlănţuirea în discurs a unor noţiuni fără substanţă, totul pare a aparţine unei realităţi de coşmar. Iar dacă, de la cuvinte şi hârtii, trecem la existenţa concretă a celor prinşi în întâmplările acestui proces, ni se extinde într-un mod aproape insuportabil

[47] Dan A. Lăzărescu, *op. cit.*, p.151.

cunoaşterea despre natura umană. Am încercat să-mi figurez felul în care au fost distorsionate destinele celor din familiile unora şi altora, dar şi – Doamne! – viaţa interioară a anchetatorilor şi a „surselor”; am încercat să plâng cu soţiile şi copiii rămaşi singuri, aşa cum fac uneori citind, în *Memoria*, mărturiile unor necunoscuţi pe care-i simt rude. Şi am retrăit ceea ce ştim cu toţii, anume că neputinţa de a plânge este uneori mai dureroasă decât lacrimile.

*

„Lotul” de 15 inculpaţi constituit aici este cât se poate de heteroclit. La grupul de 3 persoane pe care l-am prezentat – Vladimir Tudor şi cei doi prieteni, Udrişte N. Ion şi Ştefănescu P. Constantin – trebuie să adăugăm un altul, de data asta de patru acuzaţi, asemănători ca situaţie şi vârstă: e vorba de foştii redactori ai ziarului *Liberalul*, apărut legal în anii 1946–47. Pentru activitatea lor trecută ei nu pot fi pedepsiţi, pentru simplul motiv că pe atunci exista deja cenzură şi, în consecinţă, totul s-a publicat cu aprobarea ei. Dar vor fi pedepsiţi acum. Ei sunt învinuiţi că s-ar fi reunit în casa lui Hurmuz Aznavorian, unde ar fi hotărât „*măsuri ce urmau să le întreprindă*” (dar nu le-au întreprins) „*în vederea promovării în viitor a tineretului liberal*” şi a „*reorganizării presei liberale*”. Cei patru inculpaţi sunt Dan A. Lăzărescu, Paul Dimitriu, Ion Zurescu şi Nicolae Bolintineanu.

În jurul lui A. Bentoiu se văd grupaţi câţiva prieteni, toţi foşti membri ai Partidului Liberal; el şi profesorul Gh. Strat sunt singurii care au ocupat funcţii în guvernele interbelice. În afară de ei se află în acest grup Georgel Gheorghiu, Hurmuz Aznavorian, Romulus Cicei şi Ion Gh. Popescu, personalităţi bucureştene sau membri marcanţi ai fostelor organizaţii liberale din ţară, active până în 1946. Vina lor este de a fi „*iniţiat şi participat la acţiunea de reorganizare în clandestinitate a fostului partid naţional liberal, organizaţie politică care urmărea răsturnarea în mod violent a ordinei sociale existentă în stat, prin aceia că au participat la întîlniri şi au discutat*” diferite probleme: organizare, program, conducere şi aşa mai departe, „*toată*

această activitate contrarevoluţionară fiind dusă de inculpaţi în mod voit şi conştient”.

În sfârşit, avocatul Ion Filipescu şi fostul primar al Făcăenilor, Marin Teşea, „*au purtat discuţii cu caracter agitatoric*”, fiind pedepsiţi, de fapt, pentru fidelitatea afectuoasă cu care l-au înconjurat pe Aurelian Bentoiu, fostul lor protector şi maestru, în anii când acesta nu mai putea să-i sprijine în nici un fel.

Chiar şi luând în serios toate aceste acuzaţii, disproporţia între faptele dovedite şi pedeapsa acordată este atât de mare, încât toate recursurile pe care le vor declara inculpaţii vor cere o mai justă încadrare juridică a faptelor, cu argumentări care par evidente, chiar şi ochilor celor mai nepricepuţi.

Numit din oficiu, un singur avocat va depune motivele de recurs pentru toţi cei patru condamnaţi la maximum de pedeapsă, 25 de ani muncă silnică (Gheorghiu) sau temniţă grea (Aznavorian, Bentoiu, Strat).

Cele şase pagini ale textului, probabil redactat în grabă, ar merita o analiză în sine. Stilistic, se disting în el trei părţi: în cea centrală, pe un ton normal, se invocă faptul că „*în nici un caz nu se preconiza întrebuinţarea violenţei*”, că „*aceste discuţii nu au fost organizate*”, că era vorba „*exclusiv de o activitate şi o organizare viitoare, într-un cadru eventual legal*” şi se sugerează o încadrare juridică ducând la o pedeapsă mult mai blândă. Această argumentare simplă şi la obiect este însă plasată între două texte greu de înţeles pentru cei neiniţiaţi în misterele justiţiei din acea vreme (să nu uităm că cel ce le redactează îndeplineşte rolul, cel puţin formal, de apărător al acuzaţilor). În primul dintre ele, se arată că „*punctul de vedere prezentat de acuzaţi în apărare este injust*”, iar concepţia lor e „*duşmănoasă*”; că denumirea dată de ei unor aşa-zise alegeri „*libere*” este şi ea duşmănoasă, generând ideea că alegerile noastre n-ar fi aşa ceva; că „*orice fel de activităţi în legătură cu astfel de concepţii (chiar simple discuţiuni) au caracter duşmănos, cel puţin agitatoric, deci conţin elemente infracţionale*”. Iar ultima parte a textului îi caracterizează pe cei patru recurenţi ca pe nişte „*intelectuali ai vechii burghezii, îmbîcsită de*

mentalitatea unor vremi apuse şi furaţi de mirajul unor privilegii pierdute. Victime ale microbului vechiului politicianism, (ei) *constitue organisme iremediabil bolnave, dar neprimejdioase pentru structura sănătoasă a Regimului nostru de Democraţie Populară. Desigur, vigilenţa revoluţionară a clasei muncitoare nu poate rămîne indiferentă... dar nici nu dăm prea mare importanţă uscăturilor societăţii de ieri. Îi demascăm, îi stigmatizăm şi izolăm atît cît e necesar*"...

Cititorul acestor texte nu poate să nu ajungă la o întrebare simplă, care să-i exprime întreaga perplexitate: oare în societatea comunistă, practicantă a justiţiei de clasă, cuvintele au vreo greutate, un conţinut, o consistenţă – sau nu?

Dacă da, atunci am asistat în aceste pagini la o scenă de lapidare, ca în societăţile cele mai primitive.

Dacă nu, atunci comunicarea zilnică între oameni a fost (şi poate a rămas) iremediabil pervertită.

Cele 15 recursuri, depuse în 15 august 1958, vor fi „luate în cercetare în şedinţă publică" în ziua de 16 august, toate odată, şi respinse cu data de 18 august 1958 (ziua de 17, cea intermediară, este o duminică).

Tot D.A. Lăzărescu evocă un moment petrecut la Jilava în celula 28, în care se aflau „*aproape toţi cei condamnaţi în procesul P.N.L.*"[...] „*Erau circa 24 de paturi suprapuse pe trei rînduri şi trebuia ca atare să dormim cîte doi într-un pat. Era un frig îngrozitor, dar marea problemă erau cele două tinete, plină fiecare, cîntărind peste 40 de kilograme şi pe care trebuia să le scoatem de două ori pe zi pînă în curte, să le vărsăm, coridorul avînd peste 100 de metri.* [...] *După ce ni s-au adus recursurile respinse şi am putut afla, în sfîrşit – căci iniţial nu ni se citise decît sentinţa de condamnare, nu şi considerentele juridice –, pentru ce crimă am fost condamnaţi, au început comentariile. Mai cu seamă maestrul Bentoiu, elevul marelui avocat Istrate Micescu şi înzestrat cu un spirit juridic excepţional, ca şi cu o cultură remarcabilă* [...] *a izbucnit într-o cumplită indignare cînd a înţeles, în sfîrşit, pentru ce pricină fusese condamnat la 25 de ani temniţă grea. Totul era, de fapt, o înscenare. Fusese nevoie de un proces al celor de pe urmă*

liberali şi fuseserăm selectaţi după anumite criterii în locul altora, eventual prin tragere la sorţi”[48].

*

Rămaşi singuri după arestarea din 10 noiembrie 1957, despre toate acestea nu ştiam nimic: nici despre interogatoriile lungi de câte opt, nouă ore, nici despre ameninţările şi brutalităţile anchetatorilor, despre deformările caricaturale ale declaraţiilor sau despre delatorii din celule. În caietele noastre personale, însemnările se răresc până la inexistenţă (Pascal) sau trimit exclusiv la lucruri legate de sănătatea celei mici (la mine). În chip ciudat, fetiţa părea să fi preluat o parte din tristeţea şi grija care ne apăsau: o succesiune de boli, desigur ale copilăriei, a concentrat atenţia noastră asupra ei în acele luni de iarnă, pe care încă le resimţeam doar ca luni de tăcere şi incertitudine. Pascal se cufunda cu şi mai mare sete în lumea sa de sunete, în care înlănţuirile erau inteligibile şi armonia răspundea sufletului său. Succesul repurtat de *Concertul de pian* în decembrie îi dăduse încredere; acum i se îngăduise o înregistrare a ultimei sale lucrări, poemul *Luceafărul*, pe care orchestra Radio l-a lucrat în primele luni ale anului; după înregistrare, bucata a avut prima sa audiţie publică în 19 martie, în sala Ateneului, sub direcţia inteligentă şi sensibilă a lui Alfred Alessandrescu. Între timp, Pascal scrisese ciclul de lieduri pe trei sonete de Eminescu, în care linia muzicală a ultimului vers, închinat iubitei moarte, mi-a părut adesea legată în chip misterios de tragedia întâmplată atunci. Ireversibilul tuturor lucrurilor, puterea minţii şi slăbiciunea trupului, dragostea, regretul, obligaţia de a accepta inacceptabilul, sfâşierea lucidă, timpul... aceeaşi adâncă emoţie îmi pare a izvorî din acea pagină, la fiecare nouă ascultare.

Pascal lucra acum la un *Concert de vioară*, pe care avea să-l încheie la sfârşitul anului. În intensitatea cu care-şi urmărea planul de lucru, bucuria creaţiei se alătura convingerii că, în situaţia lui, dovezile de seriozitate şi

[48] Dan A. Lăzărescu, *op.cit.*, pp.162–163.

hărnicie erau necesare, urmărite, aşteptate. În ziua de 9 februarie, la prânz, în casa Jora a avut loc o sărbătorire cu mulţi invitaţi: se împlineau 39 de ani de la căsătoria gazdelor şi au fost prezenţi vreo treizeci de invitaţi, toţi muzicieni. Valentin şi Stefan Gheorghiu, cu Manuela, şi noi doi eram singurii reprezentanţi ai generaţiei tinere şi simţeam aproape fizic protecţia pe care i-o asigurau lui Pascal afecţiunea şi încrederea maestrului său, aşezat la masa principală alături de Ion Dumitrescu. Noi ne aflam la un *Katzentisch* plasat sub casa scării pe care, cu statura lor înaltă, cei trei Gheorghii n-o suportau uşor, dar acea reuniune senină, aşezată sub semnul stimei, încrederii şi bunului gust, a fost pentru noi o adevărată oază, în traversarea deşertului care ne era impusă.

Poate părea ciudat, dar eu continuam să sper. Alice Voinescu notează undeva, cu fineţe, că ar fi cazul să-şi suspecteze optimismul, care ar putea indica oarece slăbiciune. E posibil să aibă dreptate. Prin comparaţie cu atitudinea mea, Pascal părea pesimist, dar el a insistat mereu asupra faptului că n-a fost pesimist, ci doar realist. În aprecierea situaţiilor generale, viitorul i-a dat, din păcate, de cele mai multe ori dreptate.

În mai, am primit o comunicare prin care tatăl său cerea nişte obiecte de îmbrăcăminte, pe care i le-am trimis a doua zi. Nu ne-a trecut prin minte că avea să fie ultimul mesaj sosit din partea lui.

În iulie s-a anunţat procesul. Familiei nu i s-a îngăduit să angajeze vreun apărător şi a fost numit un avocat din oficiu.

În agenda mea, toate foile zilelor în care au avut loc procesul şi recursul sunt albe.

La aflarea sentinţei, senzaţia care ne-a stăpânit, şi pe care mi-o amintesc foarte clar, a fost una de împietrire. S-a prelungit zile de-a rândul. Nimic. Nici un cuvânt schimbat, nici un gest, nici o aluzie, nici un comentariu. Rană vie. Nimic. Dacă se isca obligaţia de a vorbi, se năştea uneori o ceartă din senin. Apoi fiecare reintra în tăcere.

Un strat compact, foarte afund, de tăcere a rămas în noi, cred, pentru toată viaţa. Cel puţin, în ce mă priveşte, am sentimentul că nu l-am străpuns decât acum, de când scriu

acest text – cu mare greutate, cu oprelişti, cu un fel de muţenie împotriva căreia nu mă pricep să lupt. Nu vreau să urăsc, nu vreau să arunc cu pietre, vreau numai *să spun*, poate pentru că acel strat de tăcere atârnă greu, mă trage la fund, şi în curând va trebui să dau socoteală.

*

În închisorile comuniste, oamenii au murit nu numai din cauza înfiorătoarelor condiţii de viaţă, a lipsei de igienă şi de hrană, a descurajării, ci şi pentru că unii dintre ei erau dependenţi, în libertate, de câte un tratament medical de întreţinere, care le-a fost cu brutalitate întrerupt. Astfel s-au stins, foarte curând, Aznavorian şi Georgel Gheorghiu.

Lui Aurelian Bentoiu, destinul îi arătase, în prima parte a vieţii, o faţă binevoitoare. Acum şi-o întorsese de la el, ba, mai mult, părea să-l fi precipitat într-un hău în care totul îi era ostil şi nimic nu-l mai putea salva. Dintre toate bolile care pot lovi un puşcăriaş, cea care i-a fost hărăzită a fost cancerul.

A fost operat la spitalul de la închisoarea Văcăreşti, cine ştie cum, fără nici un rezultat pozitiv, iar boala şi durerile s-au agravat. Dintr-un text reiese că operaţia nereuşită de prostată s-a prelungit cu una la picior. E greu de înţeles pentru un profan, dar, când îl auzim spunând că a fost „măcelărit”, nu ne e greu să-l credem.

Mulţi dintre cei ce au stat în închisoare cu el au venit să ne vadă sau au scris despre el: au fost Victor Budeanu, Vlad Stolojan, Nicu Steinhardt, avocatul Saxone, Gheorghe Mazilu. Toţi au evocat nu doar cumplitele lui suferinţe, dar şi dragostea şi mândria cu care-şi pomenea copiii.

Fragmentul scris de Steinhardt în *Jurnalul fericirii* e sfâşietor. Scena pe care o evocă are loc în infirmeria închisorii Jilava şi e datată „*mai 1962*”: bolnavul avea să înceteze din viaţă la sfârşitul lunii iunie. Recitirea acelor pagini[49] este aproape insuportabilă. Lipsa de igienă şi de calmante, degradarea pe care o antrenează suferinţa fizică, aspectul „*cadaveric, de nerecunoscut*” al bolnavului, rămas

[49] N. Steinhardt, *Jurnalul fericirii*, Dacia, Cluj-Napoca, 1991, pp. 127–132.

totuşi „*scăpărător de inteligent*”, totul este de o neasemuită cruzime. Cum se poate ca nici în ultimele săptămâni să nu-l fi lăsat să moară acasă?

Ca să înţelegem, trebuie poate să ne întoarcem la descrierea pe care o face Steinhardt încăperii de la infirmerie în care, în afară de bolnavii pe care-i ştie pe nume, se mai află şi „*câteva siluete pe care nu le mai desluşesc*”.

Fără nici o îndoială, unui grup de acest fel îi aparţin autorii celor două note informative redactate cu un an înainte, în aceeaşi zi (17 mai 1961), desigur la cererea superiorilor, şi în care este redată atitudinea lui Bentoiu în cursul conversaţiilor generale care aveau loc la infirmerie.

Încerc să reconstitui frazele sale, nu în felul răuvoitor şi agramat în care sunt redate, ci cu toată naturaleţea. Şi vom vedea că, deşi par a fi, în lumina ideologiei de atunci, „duşmănoase” şi foarte grave, mai ales aşa cum sunt prezentate, ele sunt doar simple mărturii, constatări de evidenţe şi refuz categoric de colaborare.

Bentoiu a rămas ireductibil şi îşi povesteşte întâmplările fără nici un fel de ascunziş. Perioada de un an şi patru luni, în care a locuit la fiul său, a fost una de fericire. Au urmat arestarea, procesul, condamnarea. După o perioadă petrecută la penitenciarul de la Galaţi, unde a avut un regim mizerabil, a fost adus la Văcăreşti pentru un tratament de refacere şi apoi la Malmaison. Aici l-au anchetat „*câteva persoane din conducerea superioară a M.A.I.*”. A fost întrebat dacă se consideră vinovat, iar el a răspuns că „*nu are nici un fel de vină*” şi ca urmare a fost trimis înapoi în celulă. Altă dată s-au interesat de părerile lui; el a bănuit că guvernul actual urmăreşte o destindere în colaborarea cu fruntaşii fostelor partide istorice şi ca atare „*le-a retezat-o scurt*”.

Vorbeşte apoi despre „*cel mai groaznic spital din ţară, care este spitalul Văcăreşti*”, unde a fost operat, apoi trimis înapoi la Jilava fără să se fi vindecat. Aici, la Jilava, lipsa de asistenţă medicală echivalează cu un asasinat, mesaj pe care-i roagă pe toţi, insistent, să-l transmită fiului său. De asemenea, îl roagă pe acesta „*să nu uite de publicarea manuscriselor*” lăsate de el şi să meargă la o anumită

adresă, unde el a depozitat două lăzi cu cărţi şi obiecte de valoare[50].

Participă zilnic la conferinţele ţinute în camera infirmeriei de Nicu Steinhardt şi Vlad Stolojan. La rândul său, a ţinut la infirmerie mai multe conferinţe despre probleme de drept, evidenţiind superioritatea dreptului burghez asupra justiţiei sovietice şi a celei din ţările de democraţie populară, unde avocatul nu-şi poate apăra clienţii şi condamnarea e hotărâtă dinainte.

Vorbeşte în cameră despre istoria României, elogiind rolul Partidului Liberal şi pe Carol al II-lea ca pe un monarh constituţional, care a vrut numai binele ţării. Evocă şedinţa Consiliului de Coroană care a urmat ultimatumului sovietic din iunie 1940, prin care se cerea retragerea din Basarabia şi Bucovina, şedinţă unde a vorbit şi el (în calitate de ministru al justiţiei), aşa cum au făcut-o toţi participanţii, spunând că „*trebuie să strângem rândurile în jurul steagului şi al tronului regal, pentru a salva România de la pericolul comunist*".

Compară tratamentul decent pe care l-au avut în închisoare comuniştii deţinuţi între cele două războaie cu cel pe care-l au ei cu toţii acum.

Ţine într-o zi o conferinţă despre ştiinţele sociale, susţinând că ele de fapt nu există, ci există doar sociologi. Mai vorbeşte îndelung şi despre Constantin Brâncoveanu (despre care atât de mult şi-a dorit să scrie), elogiind abilitatea cu care a ştiut să ţină piept atât turcilor, cât şi ruşilor.

Întrebat dacă a avut posibilitatea să plece din ţară, spune că da, dar nu a făcut-o pentru că vedea în jurul său cum primarii lui şi şefii lui de sector erau arestaţi şi că a socotit plecarea în străinătate ca o evadare de la datorie.

Pe cei arestaţi mai de curând, îi întreabă ce blocuri noi s-au mai construit în Bucureşti, apoi spune că cei ce locuiau

---

[50] Textele rămase de la Aurelian Bentoiu au fost publicate sub îngrijirea lui Pascal în volumul *Zări şi zodii; Poezii din închisoare*, apărut la ed. Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 2001. Cât despre lăzile cu cărţi, când Pascal a primit mesajul şi s-a dus la adresa şi persoana indicate, n-a mai găsit acolo decât o familie necunoscută, care nu ştia nimic.

în vechile case au fost evacuaţi cu forţa, ceea ce, explică el, în guvernările dinainte nu ar fi fost posibil, ar fi fost neconstituţional.

Venind vorba despre nivelul de trai din Uniunea Sovietică, redă povestirea unei cunoştinţe care, aflându-se acolo într-o delegaţie, a stat de vorbă cu oameni simpli şi a constatat că au locuinţe insalubre şi neîncăpătoare, că salariile de-abia le ajung să trăiască de pe o zi pe alta şi le este mereu frică să nu fie daţi afară din locuinţe şi de la serviciu.

În fine, mărturiseşte că „*după aproape 12 ani de închisoare îşi dă seama că a făcut o socoteală foarte şubredă, sperînd că fermierul american îşi va lăsa gospodăria lui şi să se lupte în război cu Uniunea Sovietică pentru deţinuţii politici din RPR*”.

La sfârşitul acestor „note informative” se află, sub semnătura unui locotenent-major, câteva rânduri intitulate „Măsuri”:

„*Se va solicita conducerii penitenciarului ca aceste elemente incurabile să fie băgate într-o cameră şi desemnaţi doi sau 3 deţinuţi care să-i îngrijească şi să nu mai aibe contact cu restul deţinuţilor.*”

Cât despre cei doi agenţi informatori, ei au fost mutaţi în alte camere.

Aurelian Bentoiu s-a stins în închisoarea de la Jilava, în 27 iunie 1962, cu două zile înainte de a împlini 70 de ani.

*

Trebuie să reiau firul povestirii, rupt în vara anului 1958, când sentinţa de condamnare a rămas definitivă.

Ne vedeam de traiul zilnic, ne luptam cu grijile lui, îi primeam cu recunoştinţă bucuriile, dar, de nenumărate ori pe zi, mai ales în singurătate, regăseam acea apăsare tăcută, care parcă îşi săpase un ascunziş undeva, într-o parte secretă a sufletului. Aşa cum am spus, vorbeam foarte rar despre toate acestea cu Pascal sau cu Marta, ca să nu le adâncesc propria tristeţe, şi deloc cu alţii, pentru că socoteam că n-aveau cum s-o înţeleagă şi s-o împărtăşească pe a noastră.

Cuvântul „tristeţe” nu e, desigur, destul de încăpător. I se adăugau o sumă întreagă de nuanţe. Erau în el milă şi frică, nedumerire şi revoltă, deznădejde şi un fel de încăpăţânată speranţă. Gândul că erau nenumăraţi cei care treceau prin încercări asemănătoare, departe de a mă linişti, îmi sporea fie indignarea, fie abaterea. I se adăuga, pentru mine cel puţin, un sentiment acut de excluziune şi de închidere a perspectivelor profesionale; mai grav, se îndepărtase şi ipoteza unui al doilea copil, situaţia lui Pascal aflându-se ea însăşi pe muchie de cuţit. Micul roman pe care-l începusem se afla la George, unde-l adăpostisem între două percheziţii; nu conţinea nimic incendiar, dar îmi pierise orice chef de a-l continua.

Vara aceea s-a aflat şi sub semnul lipsei de bani. Cum nu puteam pleca din Bucureşti, Bi şi cu mine am luat obiceiul s-o ducem pe cea mică din când în când la ştrandul hotelului Lido, curat, nu foarte scump şi foarte aproape de casă. Era din ce în ce mai graţioasă, cum sunt de atâtea ori fetiţele, şi mai hazlie, cum nu sunt decât unele dintre ele. Îi însemnam poznele şi vorbele de duh într-un caiet care ne face şi acum să surâdem, cu o mărturisită nostalgie. Pascal nu venea cu noi; era chiar mulţumit când absenţa noastră îi asigura lungi ceasuri fără zgomot, în care putea să compună.

În Bucureşti se aflase, desigur, despre ceea ce se numea „procesul liberalilor”, iar cei ce cultivau plăcerea de a comenta nu duceau lipsă de subiecte. Dar se vedea din ce în ce mai clar că şi un simplu comentariu devenise riscant; unul câte unul, oamenii începeau să înţeleagă că nu toţi comentatorii erau de bună credinţă şi că, în orice grup te-ai afla, era mai înţelept să povesteşti bancuri inocente: câţiva se specializaseră şi erau în stare să anime în acest fel câte o seară întreagă. În acea toamnă avea să se desfăşoare un alt proces celebru, antiortodox de data aceasta, cel al „Rugului aprins” în care au fost condamnaţi între alţii Sandu Tudor, doctorul şi poetul Vasile Voiculescu, profesorul de teologie D. Stăniloaie şi alţii. În pasionanta sa carte, consacrată în special procesului Noica şi construită pe tehnica mozaicului, Stelian Tănase comunică cifra

impresionantă de 47.643 persoane anchetate de Securitate în cursul anului 1958, în stare de libertate sau nu[51].

Aceasta era atmosfera în care s-a deschis, în seara de 4 septembrie 1958, primul festival muzical George Enescu.

*

Ajuns acum un an, în 2005, la a şaptesprezecea ediţie, festivalul George Enescu a fost un cadou miraculos făcut bucureştenilor. El are desigur importanţă pentru toată ţara, dar locuitorii Capitalei sunt principalii lui beneficiari. În anii festivalurilor, la începutul lui septembrie, toată lumea muzicală se concentrează în jurul concertelor care se succed zilnic şi se simte învăluită într-o atmosferă magică, ce dăinuie în amintire ca o lungă emoţie fericită.

Dar ce înseamnă exact „lumea muzicală”? Dacă facem abstracţie de auditorii ocazionali ai concertelor, atraşi de strălucirea unor nume celebre, de caracterul excepţional al manifestării şi de ecourile sale sociale şi publice, rămâne un „nucleu dur” format din specialişti şi pasionaţi: compozitori şi interpreţi, profesori şi elevi ai Conservatoarelor şi şcolilor de muzică şi, în sfârşit, melomani, categorie nu neglijabilă numeric, al căror entuziasm contagios lărgeşte cu generozitate numărul ascultătorilor. Melomanii sunt oameni care nu pot trăi fără o ascultare concentrată a muzicii, preţ de cel puţin un ceas, două pe zi. Ei practică alte meserii, sunt medici, avocaţi, profesori, funcţionari şi aşa mai departe. Gustul şi plăcerea muzicii le-au deprins în adolescenţă, uneori în copilărie; cei mai mulţi le rămân credincioşi toată viaţa. Cu vârsta, ei ajung să fie cunoscători de o extremă fineţe şi puţini sunt cei care, într-o sală, apreciază cu mai multă intensitate reuşitele interpretative ale executanţilor. Unii se limitează la un anumit gen, de pildă opera; alţii, cu timpul, se specializează şi devin chiar critici; oricum, ei pot uneori influenţa soarta unor interpretări sau a câte unei bucăţi în primă audiţie; chiar şi simpla lor prezenţă fizică este înregistrată de ceilalţi cu satisfacţie, ca un semn de prietenie, de tainică

[51] Stelian Tănase, *Anatomia mistificării*, ediţia a II-a, Humanitas, Bucureşti, 2003, p. 147.

solidaritate întru săvârşirea unui cult. Un cult inocent, închinat frumosului şi unei divinităţi generoase care, orice nume ar purta, răspândeşte pe calea sunetelor sugestii de fericire, de împăcare cu sine şi cu soarta, de generozitate şi înţelepciune.

Să revenim la luna septembrie a anului 1958. Organizatorii au fost bine inspiraţi, alegând această perioadă a anului. Niciodată Capitala nu e mai frumoasă decât în septembrie şi, uneori, în primele decade ale lui octombrie. În fiecare apus al toamnei timpurii, sub ochii noştri încă plini de imaginile vacanţei, lumina desfăşoară un spectacol feeric. Cerul pare pictat cu pensula de acuarelă, putem urmări cum frunzele îşi împlinesc zilnic destinul, părăsind tonurile de verde pentru a emigra spre galben, uneori după lungi treceri prin roşu şi bronz; blândeţea adierilor de vânt, încă însorite, şi baletul cromatic al crizantemelor par a prevesti zilnic o sărbătoare, până la acel echinox în care lumina decupează formele atât de net încât pare a le adânci misterul, apoi se retrage, făcând loc frigului şi ploilor de toamnă. O sărbătoare a sunetelor îşi avea locul, fără îndoială, aici.

Primul Festival n-a avut vreun fast social sau vestimentar deosebit, care ar fi depăşit puterea financiară a mai tuturor participanţilor, dar el le-a prilejuit experienţa necunoscută a unei succesiuni de seri de o intensitate emoţională puţin obişnuită. În sală, la radio sau în faţa televizoarelor mici, cu imagini neclare, în negru-alb, ascultătorii urmăreau prestaţia unor artişti de un nivel nebănuit şi erau răsplătiţi prin adevărate transfigurări interioare.

Pentru cei mai mulţi dintre noi, toate acestea erau noutăţi absolute. După treisprezece ani de proletcultism, în care ni se tot repetase că viaţa în regimul precedent fusese o pură oroare, aflam acum sau ne aminteam că în acea epocă hulită avuseseră loc la Ateneu, cu regularitate, concerte la care participau celebrităţi europene de prim rang şi că în Bucureşti se interpreta cea mai nouă muzică europeană. Yehudi Menuhin venise acum în România ca să cinstească personalitatea lui Enescu şi să depună mărturie despre el. Aici, despre adevărata valoare a acestuia nu reîncepuse să se vorbească decât de vreo doi, trei ani, după moartea

artistului, în 1955, conform tacticii bine cunoscute, aplicată marilor exilaţi de toate guvernările comuniste. Unii dintre renumiţii muzicieni sosiţi la festival reînnodau vechi legături de prietenie cu Gogu Georgescu; ne simţeam cu toţii legitimaţi, acceptaţi din nou în lume. În Ateneu, unde fresca istoriei noastre stătea ascunsă sub pânză roşie, îi vedeam şi-i auzeam în carne şi oase pe sir John Barbirolli, pe Claudio Arrau, pe Iacov Zak, pe David Oistrah şi toate acestea păreau a se fi ivit printr-un fel de miracol.

Ateneul era pe atunci singura sală de oarecare anvergură, dar farmecul său unic compensa numărul relativ mic de locuri. Alte manifestări aveau loc la Dalles, mai ales primele etape ale concursului de pian, iar cel de vioară se desfăşura în fosta sală Savoy, pe Calea Victoriei. Ascultătorii binecuvântau faptul că aceste trei spaţii nu erau foarte îndepărtate între ele, iar ei puteau alerga de la unul la altul. Căci descoperiseră, într-adevăr, farmecul asistării la concursuri, unde biletele erau mult mai ieftine, şi de vraja lor nu se mai puteau desprinde. A urmări de nenumărate ori aceeaşi bucată, în tot atâtea interpretări variate, este cea mai bună şcoală pe care o poate face un iubitor de muzică. Chiar şi Pascal, care în acei ani descoperea sau redescoperea, împreună cu toţi colegii lui de generaţie, muzica lui Enescu, notează fericit, în caietul său, că a ascultat de unsprezece ori *Sonata a 3-a* de vioară şi pian „în caracter popular românesc” (pentru care se instituise un concurs special, câştigat de fraţii Gheorghiu) şi de douăzeci de ori *Suita a doua* de pian. Cât despre mine, fixându-mă în cele din urmă la urmărirea concursului de pian, învăţam zilnic să ascult şi nu mă săturam. Au fost atunci participări excepţionale, reprezentanţi ai şcolii sovietice, de o mare virtuozitate, dar marele succes l-au repurtat o tânără din Franţa, Michèle Boegner, şi mai ales un tânăr chinez, Li Min Cean, a cărui interpretare a *Sonatei* de Liszt a rămas în toate memoriile. Dacă Michèle Boegner a făcut într-adevăr o carieră internaţională, bietul Li Min Cean a fost prins în vâltoarea „revoluţiei culturale” şi dezvoltarea lui artistică a rămas definitiv blocată.

Cât despre concertele de la Ateneu, momentul cel mai emoţionant a fost probabil cel în care Menuhin, după ce

interpretase *Concertul de vioară* de Brahms cu acea nobilă poezie ce-l caracterizează, s-a întors din culise împreună cu David Oistrah şi, tot împreună, ne-au oferit, într-un „bis” nemaiîntâlnit, *Concertul pentru două viori* de Bach.

Dar minunile nu se încheiaseră, căci în 22 septembrie, la Operă, a avut loc premiera absolută, în România, a lui *Oedip.* Cum aş putea relata surpriza, emoţia, entuziasmul, tulburarea profundă, admiraţia, recunoştinţa care alternau în sufetele noastre, descoperind-o? În acea seară, am fost la restaurantul Capşa până la 3 dimineaţa, împreună cu un grup de muzicieni. Intram în perioada – care a durat vreo douăzeci de ani – în care o masă la un restaurant bun nu depăşea posibilităţile noastre financiare, iar Capşa era preferat de ei pentru simplul motiv că nu difuza nici un fel de fond muzical*. Oedip* s-a jucat toată luna octombrie şi Pascal n-a scăpat nici o reprezentaţie; până şi eu l-am văzut de vreo patru ori. Ochii au păstrat imaginea superbei Iocasta interpretată de Elena Cernei şi memoria îmi restituie cu exactitate emoţiile succesive la auzul performanţei zguduitoare a lui David Ohanesian, fiorul îngheţat strecurat în trup de glasul Zenaidei Pally odată cu moartea Sfinxului, splendoarea corurilor majestuoase de la sfârşitul actului doi, tensiunea aproape intolerabilă a „anchetei” oedipiene, timbrul angelic al Valentinei Creţoiu în Antigona, catharsisul alb din crângul iertătoarelor Eumenide... Primul contact cu o capodoperă despre care nu ştii mai nimic şi pe care atunci o descoperi are asupra sufletului o putere decisivă. Vieţile noastre, ale tuturora, cuprind asemenea întâlniri cu nivelurile superioare ale gândirii umane şi reamintirea lor rămâne oricând o bucurie esenţială, dătătoare de viaţă, a ceasurilor noastre din urmă.

*

A trebuit să revenim la viaţa noastră cea de toate zilele şi la golul creat de plecarea, pe un răstimp ameninţător, a celui arestat. Desigur, ne puteam spune că mai trăisem, opt ani la rând, acea despărţire şi că, totuşi, cel plecat se întorsese. Dar prea multe lucruri erau diferite, iar noi ne învăţaserăm cu prezenţa lui vie, actuală, îl integraserăm

realităţilor noastre şi, dacă deschideam acum ochii mari, n-avea sens să ne minţim prea mult. Speranţa este puternică şi încăpăţânată, dar uneori se refuză, dispare şi ne lasă închişi în slăbiciunea noastră, pentru a renaşte din timp în timp, poate doar ca să ne ajute să trăim.

Din fericire, exista fetiţa mică şi ea avea exigenţele ei precise, masă, somn, boli mărunte, gingăşie, schimbări care ne absorbeau atenţia. „*A început să raţioneze ca un om adevărat*”, notam eu în aprilie, când avea doi ani şi cinci luni. „*Îi explici, stai de vorbă cu ea, ţine minte, ascultă poveşti, le repetă, inventează altele. Întrebuinţează cuvinte de legătură: «cum, ca, seamănă cu, pentru că». E dulce...*” În noiembrie, i-am serbat aniversarea sfios, cu tante Aline, soţul ei şi un nepoţel cam de aceeaşi vârstă, cu mama, Marta şi Mircea, Crina, George şi Dinu Giurescu. Imaginea celui absent era în toate gândurile.

Eram recunoscătoare cerului că părinţii mei, cel puţin, erau sănătoşi şi liberi. În februarie, tatei i se stabilise o pensie de 1 150 de lei, de care se declara mulţumit. Nu mai ştiu ce reprezenta atunci această sumă, dar pretenţiile noastre erau extrem de mici: simplul fapt că i se recunoscuse o situaţie „normală”, la cei aproape şaptezeci de ani pe care avea să-i împlinească în curând, părea o realizare importantă. Nu acelaşi lucru se putea spune despre fratele lui mai mic, unchiul Ionel, care era din nou în închisoare. De data asta pedeapsa părea corectă, în sensul că el înfrânsese conştient legea care interzicea particularilor vinderea şi cumpărarea de aur. Dar unchiul Ionel era prea independent ca să adopte felul de viaţă supus şi monoton care ne era cerut tuturor, iar medierea acestor activităţi ilegale i se părea un mod mai amuzant şi mai remunerator de a-şi câştiga existenţa. Până şi tata apelase la el când a vrut să-i dăruiască Ioanei, la botez, o cruciuliţă de aur. Absurditatea unei asemenea legi sare astăzi în ochi, dar ea exista şi nimeni nu i se putea sustrage fără a-şi asuma riscuri, aşa încât biata Tilly, soţia lui, se îndeletnicea din nou cu trimiterea de pachete: total interzise condamnaţilor politici, ele erau îngăduite celor pedepsiţi pentru sabotaj sau alte infracţiuni. Nu mai ştiu la

cât s-a cifrat pedeapsa, dar nu cred să fi fost mai mică de cinci ani.

Prietenii păreau a se fi strâns în jurul nostru ca să ne sprijine şi prezenţa lor a fost marea bucurie a acelei perioade. Urmăream de aproape viaţa fiecăruia şi, cum erau foarte diferiţi, mica noastră lume părea un fel de alcătuire coerentă, în care erau reprezentate toate culorile firii. De obicei veneau ei la noi: erau hotărâtoare pe de o parte prezenţa celei mici, cu veselia şi hazul ei, dar şi cu orele fixe şi deplasările ei limitate, iar pe de alta frumuseţea primitoare a acelei odăi mari şi luminoase, pe care terasa părea s-o lege tainic cu anotimpurile. Mai era ceva: ca din întâmplare, stăteam destul de aproape unii de alţii. Cei mai mulţi puteau veni pe jos, pe străzile umbroase şi liniştite din perimetrul Calea Moşilor, Aurel Vlaicu, Batişte şi Vasile Lascăr, unde abundenţa vegetaţiei şi raritatea automobilelor dădeau impresia unui vechi oraş de provincie. „*C'est gentil ici, c'est comme à la campagne*", ar fi zis Michèle Morgan, intrând cu maşina pe şoseaua Kisselef pentru o scurtă vizită în capitală şi fraza făcuse ocolul Bucureştilor, fiind socotită vexatoare. Nu ştiam cât eram cu toţii, în privinţa asta, de privilegiaţi. Casele îmbătrâneau încet, dar erau încă solide. Aşteptam cu naivitate ceasul când aveau să poată fi reparate, gândeam noi, frumoasele „case boiereşti" care erau semnul distinctiv al oraşului, în sinteza europeană unică pe care o realizaseră între stilul neoclasic occidental şi fanteziile noastre rurale şi bizantine.

Marta şi Mircea erau, desigur, vizitatorii cei mai asidui. Mircea îşi începuse activitatea medicală în Bucureşti, cum am spus, la spitalul „Grigore Alexandrescu". Avea să treacă în curând la cel de pediatrie „Emilia Irza", unde a îndrumat generaţii succesive de studenţi până la pensionarea lui ca lector, treapta universitară cea mai înaltă accesibilă unui ne-membru de partid. Contactul constant cu tineretul a fost una din marile lui bucurii. Cele două cariere pe care le-a urmărit – medicina şi scrisul –, nu se opun, dar sunt extrem de exigente. Ca şi Marta, Mircea a fost dăruit cu o energie neobişnuit de puternică, şi amândoi au folosit-o exemplar.

Doctorul Puiu Stoiculescu lucra cu pasiune la Institutul de Fiziologie, ca asistent al profesorului Danielopol, dar nici el nu se mulţumea cu atât. Pe lângă iubirea de muzică, îl stăpânea o reală pasiune pentru pictură, care a făcut din el un colecţionar, dar şi un prieten de o viaţă al lui Marcel Chirnoagă şi al lui Alin Gheorghiu. În plus, Puiu străbătea pe atunci munţii, de multe ori solitar, şi se întorcea cu diapozitive în culori, cu care ne făcea prezentări entuziaste. În anul acela ne-a adus-o pe Mira Vulcănescu, proaspăt absolventă a Facultăţii de Engleză, pe care am adoptat-o cu toţii imediat, poate atraşi de umorul ei nativ (cultivat, fără îndoială, şi de mentalitatea britanică), de înfăţişarea ei fizică, foarte înrudită cu a Martei, şi de atracţia ei pentru muzică, pe care o împărtăşea, de altfel, cu viitorul ei soţ.

Căci, într-adevăr, Puiu şi cu ea nu doar că s-au hotărât să se căsătorească, dar ne-au şi propus să le fim naşi. Am fost foarte emoţionaţi. De-abia împlinisem treizeci de ani şi luam în serios această răspundere. Nu, Doamne fereşte! pe plan material – pe acela nu eram în stare de mare lucru : trăiam fără vreun venit fix şi n-aveam niciodată în faţă, asigurată, mai mult de suma necesară pentru două luni. Dar ni se părea că ne luăm o mare răspundere. Se pare că am fost cu toţii foarte înţelepţi, de vreme ce, iată, nu de mult am fost la ei la masă, ca la fiecare început de martie, pentru a sărbători – pentru a patruzeci şi şaptea oară – aniversarea acelei cununii, slujită atunci într-o bisericuţă din Predeal, fără alţi participanţi afară de noi patru.

În povestirea mea au fost mereu prezenţi, şi vor mai reveni, Mia şi Paul Morgan, viitorul Alexandru George (pe atunci doar „George”, pentru noi toţi), Crina (căsătorită de vreo doi ani cu Vivi Rădulescu), Dorel Spoială (căsătorit cu o Dorină blondă, afectuoasă şi calmă care tocmai îi dăruise, în iunie 1958, o fetiţă, Ruxandra), Dinu Giurescu (el avea să ne-o aducă în curând pe Anca, o logodnică înaltă şi subţire, pe care Doudou a adorat-o), Loniu Goldhagen, Nuni Horodniceanu şi soţia lui, Charlotte.

Nu-mi uitam colegele de şcoală, dar le vedeam mai rar, prinse cum erau între datoriile profesionale şi cele ale problemelor de familie. Femeile din generaţia noastră au fost primele cărora li s-a cerut să rezolve această tensiune:

în ţările Europei de Est, ea a fost impusă aproape tuturor femeilor în acelaşi timp, ceea ce, bineînţeles, i-a dat o culoare specifică. Salariile erau atât de scăzute încât nu permiteau familiilor să subziste numai din leafa bărbatului; soţiile, chiar dacă nu beneficiaseră de o pregătire profesională propriu-zisă, „şi-au luat serviciu” pe unde au apucat, fără mofturi, cu atât mai mult cu cât existau destule creşe şi grădiniţe pentru copii. Acestea nu numai că îndeplineau o funcţie necesară şi rezolvau o veche cerinţă a femeilor din „lumea liberă”, dar permiteau şi educarea copiilor în spiritul colectivist către care pare a tinde astăzi toată omenirea. Cât despre femei, trebuie spus că s-au simţit valorizate şi că viaţa lor a devenit incontestabil mai interesantă. În multe familii venite din provincie sau de la ţară au fost aduşi bunici, fericiţi la rândul lor că se simţeau utili, ocupându-se cu copiii sau cu rândul la cozi. În sfârşit, principiul „la muncă egală, salariu egal” s-a aplicat în chip firesc, ştergând o mare parte din prejudecăţile antifeminine de tip oriental, iar faptul că în Occident este şi astăzi pus în discuţie pare „esticilor” greu de înţeles.

*

Pe lângă întâmplările tragice, erau destule care aveau şi o latură absurdă, ceea ce nu le împiedica să fie foarte dureroase pentru cei loviţi. Eram pe la sfârşitul lui august 1958 când a sosit în vizită Mări, interpreta lui d’Artagnan în cultul pe care câteva dintre noi îl închinaserăm, în adolescenţă, eroilor lui Dumas. Curaj, lealitate, veselie, simţ practic, talent de organizare – toate acestea se potriveau atât fetiţei de doisprezece ani de la internatul Şcolii Centrale, cât şi eroului pe care-l întruchipa. Mări aparţinea unei vechi familii de intelectuali – chiar cea care a inspirat-o, într-o anumită măsură, pe Gabriela Adameşteanu în scrierea celebrului ei roman, *Dimineaţă pierdută.* Căsătorită şi fără copii, lipsise câţiva ani din Bucureşti, urmându-şi soţul, contabil la Banca Naţională, la Târgu Jiu, unde fusese mutat. Am povestit cum Mări îşi pierduse postul de la serviciul internaţional al Societăţii de Telefoane, obţinut prin concurs datorită cunoaşterii câtorva

limbi străine, pentru că, oferindu-i-se marea favoare de a intra în partid, o refuzase invocând faptul că nu era încă majoră (pe vremea aceea, majoratul se obţinea la 21 de ani). Sub diferite pretexte, avea să reuşească, până la sfârşitul anilor de activitate, să se eschiveze de la această cinste, greu de purtat pentru sufletele limpezi. Din anii petrecuţi la Târgu Jiu, Mări povestea întâmplări cumplite. Regiunea era săracă, trecuse prin alternanţe de secetă şi inundaţii, ţăranii erau înnebuniţi de cotele ce li se impuneau; într-un sat a fost omorât un maior de securitate şi nimeni n-a denunţat pe făptaşi, tot satul a tăcut, cu o admirabilă solidaritate. Mări trecuse de la un Sovrom la altul, Sovromlemn, Sovrommetal, Sovromutilaj petrolifer şi aşa mai departe. Se împrietenise cu o familie cu domiciliu forţat, căreia i se confiscaseră toate mijloacele de trai: „mureau pur şi simplu de foame”, spunea ea şi amănuntele povestirilor ei mă îngrozeau şi pe mine.

Acum soţul ei fusese readus în Bucureşti, căpătase şi ea un post şi se liniştiseră, dar în după-amiaza aceea era abătută, cum n-o mai văzusem.

— L-au luat pe tata, mi-a spus ea simplu.

În ochii mei, domnul Angelescu era atât de bătrân – avea 79 de ani – încât nu reuşeam să cred, mi se părea neverosimil. El era una dintre foarte vechile mele cunoştinţe: mă impresionase în adolescenţă dăruindu-mi, copiate de mâna lui, un grupaj de sonete franceze care-i apăruseră la începutul secolului în *L’Indépendance roumaine* şi într-o revistă literară pariziană. Păstram acele pagini cu grijă şi le reciteam din când în când. Autorul credea nestrămutat în iubire, în vis, în bunătatea divină, în frumuseţe, într-o lume mai bună, în Patrie, în eroism.

Ainsi drapé je suis pareil aux pèlerins
Qu’on peut voir, radieux, par les plus durs chemins,
S’en aller vers l’Espoir, l’Idéal, la Lumière...

George Angelescu se născuse la Buzău, unde tatăl său era medic primar. Bunicul său, după mamă, era arhitectul Alexandru Orăscu, cel care a ridicat clădirea Universităţii din Bucureşti. Făcuse studii de drept strălucite şi-şi luase

doctoratul la Paris, unde stătuse vreo cinci ani. Întors în ţară însă, efervescenţa intelectuală din tinereţe se atenuase, fie din cauza Primului Război Mondial, în care fusese rănit şi-i fusese distrusă la Buzău o bibliotecă preţioasă cu cărţi rare, fie din alte pricini; până la urmă îndeplinise funcţia de chestor de poliţie, însărcinat cu ţinerea unor cursuri de drept. Schimbarea regimului îl găsise deja la pensie, aşa încât fusese lăsat în pace. Dar cel ce se recunoştea „patriot, idealist şi total lipsit de simţ practic" îşi continuase corespondenţa cu diferiţi prieteni din străinătate şi nu înţelegea, se vede, să se autocenzureze. Aşa încât nu doar l-au arestat, dar i-au făcut şi proces şi l-au condamnat la zece ani de închisoare corecţională şi confiscarea totală a averii, în virtutea celebrului articol 209 al Codului Penal.

Cel mai bun lucru este, cred, să copiez integral motivarea scrisă pe verso-ul sentinţei, fără nici un fel de modificare sau comentariu:

Starea de fapt: *În perioada anilor 1946–1958, inculpatul Anghelescu Gheorghe a redactat, scris şi expediat mai multe cărţi poştale şi scrisori cu conţinut duşmănos regimului democrat-popular din RPR, unor persoane din ţară şi străine.*

De menţionat este că şi la percheziţia domiciliară efectuată la locuinţa inculpatului, s-au găsit scrisori în ciornă cu un conţinut asemănător celor de mai sus.

În scrisorile sale, inculpatul se dedă la calomnii şi injurii la adresa regimului din RPR, face afirmaţii cu caracter şovin-naţionalist, propovăduind totodată schimbarea ordinei sociale existente în statul nostru, precum şi din celelalte ţări socialiste.

De asemenea, inculpatul aduce calomnii la adresa URSS şi a sistemului socialist.

În scrisoarea din 21 octombrie 1956, găsită în ciornă la domiciliul inculpatului, acesta calomniează (sic) *regimul din RPR, aducînd totodată insulte creatorilor şi continuatorilor teoriei marxist-leniniste.*

Şi în scrisoarea din 3 sept. 1956, adresată şi expediată unei prietene din Noua Zeelandă, anume Kathlenn Gresenn, inculpatul aduce calomnii orînduirii democrat-populare din

ţara noastră, arătîndu-se ca un adept al unui nou război mondial, sperînd în „eliberarea celor şapte popoare martire", referindu-se la ţările din lagărul socialist.

Asemenea scrisoari (sic)*, inculpatul a expediat şi numitului Bazin Lucien – avocat din Paris, precum şi altor persoane din ţară.*

Interogat la anchetă cît şi în faţa instanţei, inculpatul recunoaşte faptele ce i se impută."

Recursul a fost respins. Condamnatul a fost graţiat doi ani mai târziu, în l5 noiembrie 1960 şi a trăit până la vârsta de 100 ani, când le recita fetelor sale, pe dinafară, *Luceafărul* integral. Dar în 1964, Sfatul popular al raionului 30 Decembrie, Comitetul Executiv îi refuza încă fiicei sale Santa Angelescu, sora lui Mări, o repartiţie într-un apartament de bloc nou, aprobându-i-se doar unul „la mişcarea a doua", „*deoarece tatăl Dvs. este condamnat politic*". Doamne, în câte feluri s-a exercitat ura oamenilor, unii împotriva altora, şi cât ne e de greu, astăzi, să înţelegem!

*

Anii 1957–1960 au fost, în activitatea lui Pascal, deosebit de fecunzi.

Muzica era lumea curată pe care o alesese şi în care, concentrându-se, putea uita de drama familială. Avea vârsta marilor energii şi ştia bine că i se cerea, mai mult decât altora, să fie ireproşabil pe plan profesional. Probleme existau şi pe plan financiar, de când renunţase, pentru a fi stăpân pe întreaga lui zi de lucru, la slujba de la Folclor, spre marele regret al celor de acolo, care, în frunte cu directorul instituţiei, Sabin Drăgoi, se ataşaseră de el şi-i prevedeau o frumoasă carieră de specialist. Dar exista şi o deosebită emulaţie între cei de o vârstă cu el. Mihai Rădulescu, ale cărui articole critice din *Contemporanul* aveau un larg ecou şi care sprijinea în tot felul tendinţele de înnoire a limbajului muzical, scria în martie 1958: „*Credem că în istoria şcolii noastre româneşti, puţine generaţii au îndreptăţit atîtea speranţe ca aceea care se ridică acum: P. Bentoiu, Th. Grigoriu, M. Istrate, St. Mangoianu, T. Olah, D.*

Popovici, A. Stroe, A. Vieru...” Toţi, într-adevăr, şi mai erau şi alţii, erau înzestraţi, harnici şi pasionaţi. Atâta doar că aceia care conduceau ţara doreau să ţină în frâu toate forţele ei vii şi să le orienteze activitatea într-un singur fel. Ca atare, o plenară a Comitetului Central în problemele propagandei a stabilit în acea vară câteva principii şi un anume mod de acţiune. O şedinţă poate experimentală a avut loc la Casa Studenţilor, unde foarte tânărul Alexandru Hrisanide a trebuit să dea socoteală de activitatea sa în faţa unui grup de oameni ai muncii.

Ion Dumitrescu, cel ce salvase Uniunea de stăpânirea lui Matei Socor, s-a văzut prins, ani de zile, între presiunile organelor de stat, violent opuse încercărilor de înnoire a limbajului muzical inspirate de exemplul apusean, şi nemulţumirea crescândă a tinerilor, care înţelegeau să scrie cum voiau ei. În biroul său înţesat cu microfoane, a dus ani de zile o luptă de zi cu zi, pe care ne-o evidenţiază astăzi dosarele Securităţii. Detestat de unii tineri pentru că nu încuraja destul muzica nouă, suspectat de superiorii săi politici pentru că o sprijinea prea mult, a avut energia şi abilitatea să continue lupta în folosul Uniunii până ce a fost înlăturat, brutal, în 1977. Cartea lui Octavian Lazăr Cosma, *Universul muzicii româneşti*, despre care am mai vorbit, merită să fie citită cu atenţie. Încă din 1959, Uniunea Compozitorilor nu mai primea bani de la Stat şi refuzase să-şi predea Editura Ministerului Culturii; colecta drepturi, se autogestiona, publica partituri lucrate cvasimanual pe care le admirau toţi muzicienii străini, dar obedienţa ideologico-politică trebuia periodic verificată. Articolele pe care le semna în *Contemporanul* cel mai bun critic muzical al momentului, Mihai Rădulescu, în favoarea muzicii celor tineri n-au fost străine de forma tragică a destinului său.

La drept vorbind, semnalul de alarmă fusese dat odată cu prezentarea operei *Oedip*, în toamna precedentă. Minunata sublimare a tensiunii tragice din ultimul act a fost socotită „mistică” şi decadentă de către reprezentanţii autorităţilor, cuprinşi de revoltă proletară în lojile lor. În lumea în care se afla acum, Enescu personal nu mai putea fi atins, dar se puteau interzice articolele de presă şi opri înregistrarea lucrării, ceea ce s-a şi făcut. A fost momentul

în care Constantin Silvestri, care dirijase opera, s-a decis să plece din ţară, iar publicul românesc a fost văduvit de prezenţa lui activă şi binefăcătoare.

Pascal trăia toate acestea la o intensitate extremă. După acel concert de tineri în care, alături de lucrările lui Capoianu, Stroe şi Olah, se cântase primul său *Concert de pian*, i se executaseră în public poemul *Luceafărul*, ciclul celor trei *Sonete* pe versuri eminesciene şi se reluase *Suita de dansuri ardeleneşti*, iar *Concertul de vioară* avea să beneficieze în 1962 de o foarte frumoasă versiune datorată lui Ştefan Gheorghiu. Viaţa muzicală era bogată, se cânta multă muzică românească în concert, iar Uniunea organiza, în interiorul ei, fel şi fel de audiţii şi cenacluri în care se ascultau atent toate lucrările noi, astfel încât se putea urmări evoluţia fiecărui autor. Pascal era privit cu bunăvoinţă de către cei mai în vârstă: reintegrat în Uniune şi membru al Academiei, Jora avea acum un cuvânt greu de spus şi-şi lăuda cu insistenţă elevul favorit, George Georgescu vorbea admirativ despre *Concertul de pian*, Alfred Alessandrescu se ataşase de *Luceafărul*, pe care-l înregistra. Dintre contemporanii săi direcţi, Theodor Grigoriu, Radu Paladi, Relu Capoianu şi regretatul Ştefan Mangoianu au fost primii de care Pascal s-a simţit aproape, dar în timp avea să-şi facă mulţi alţi prieteni şi adevărul este că în viaţa muzicală a acelei faimoase generaţii au domnit un respect, o solidaritate şi de multe ori o afecţiune mutuală de invidiat, chiar dacă pe probleme estetice au existat, cum e şi firesc, destule contradicţii de principiu.

În acea atmosferă de căutări şi efervescenţă artistică a răsunat deodată o lovitură de trăsnet. În după-amiaza zilei de 8 martie 1959, convocaţi la o şedinţă într-un loc neobişnuit – sala C.C.S. (Consiliului Central al Sindicatelor) de pe strada Lipscani –, muzicieni de toate generaţiile s-au văzut prinşi într-o masă de oameni, în care identificau ici şi colo câte o personalitate din lumea teatrului sau a literaturii. S-au aşezat la parter; balconul era ocupat cu necunoscuţi. Tovarăşului Mihail Andricu, vice-preşedintele Uniunii, neştiutor de ceea ce avea să i se întâmple, i s-a oferit un loc în primul rând de la parter. De la masa prezidiului s-a dat cuvântul unui personaj oficial, relativ

necunoscut, care a citit un lung material, privitor la „un caz grav de abatere de la normele eticii socialiste”. Tovarăşul Andricu, se spunea în text, era în relaţii amicale cu ambasadorul Franţei, la care mergea în vizită şi care-l aproviziona cu discuri şi înregistrări de muzică decadentă. Ba mai comenta duşmănos şi situaţia din România, calomniind eforturile de construire a unei societăţi noi şi mai drepte. Tovarăşul Andricu nu avea nici un respect pentru clasa muncitoare, pentru acea muzică populară din care pretindea că se inspirase în lucrările sale şi pe care n-o auzise, probabil, decât „din cerdac” (auditorii au recunoscut aici o expresie deja folosită cândva cu privire la Jora). Ba mai primise şi sticle cu coniac de la acei străini care veneau la el în vizită şi cărora le spunea că „România e o ţară de rândaşi”. După discursul oficial, care cuprindea multe acuzaţii similare, s-au perindat la microfon diferiţi oratori care, vorbind liber, s-au întrecut în a-l „înfiera” pe acuzat. De la balcon au vorbit şi câţiva muncitori, dintr-un grup numeros adus de autorităţi în camioane, direct de la locul de muncă. Pascal îşi aminteşte de unul care a început să-l denigreze pe cel în cauză şi, uitând care-i era numele, a scos din buzunar o hârtiuţă şi a silabisit „tovarăşul Andruică”, ceea ce a creat un moment de destindere – dar în sală au luat cuvântul şi persoane cunoscute, regizori, scriitori, pictori, preşedinţi de Uniuni, toţi cu indignare şi în sensul cel mai acuzator. Congestionat la faţă, Alfred Mendelsohn era vehement; alţii vorbeau mai calm, dar la fel de dur. I s-a dat cuvântul împricinatului care, deşi tulburat, s-a arătat extraordinar de surprins, spunând că este o datorie profesională să te ţii la curent cu evoluţia artei pe care o slujeşti şi că a aduce o sticlă de coniac în casa unui prieten este un simplu gest social fără însemnătate, dar, desigur, aceste cuvinte normale n-au putut să-i diminueze vina cu nimic.

Mihail Andricu a fost exclus a doua zi din Uniunea Compozitorilor, al cărui vice-preşedinte fusese, şi lucrările sale n-au mai fost cântate câţiva ani de zile. Era şi academician; nu ştiu cum s-au petrecut lucrurile în acea instituţie. În chip curios, revista *Muzica* n-a pomenit nici o vorbă despre cele întâmplate. Mihail Andricu avea să fie

reprimit în Uniune în decembrie 1962, în urma unei cereri în care se pocăia şi care a fost acceptată de comitetul Uniunii în unanimitate. Acea după-amiază (prima „demascare” publică de acest fel) a avut printre intelectuali efectul psihologic care se poate închipui.

*

Înainte de sfârşitul lunii aprilie a avut loc o nouă „demascare”, cu un ecou fără îndoială încă mai larg. Lumea muzicală este relativ restrânsă; de data asta se urmărea un impact mult mai puternic asupra opiniei publice. S-a alcătuit un lot de „vinovaţi” în care erau reprezentate artele plastice (principala acuzată fiind sculptoriţa Miliţa Pătraşcu), teatrul (Dora Massini), lumea ştiinţifică (doctorul Marius Nasta) şi simplii bucureşteni, socotiţi a reprezenta vechea societate (soţia lui). Se pare, în plus, că Miliţa Pătraşcu lucrase de curând un bust al lui Constantin Doncea (fostul primar al capitalei, cel care dăduse ordinul cu privire la dărâmarea statuilor din capitală, începând cu a regelui Carol I), iar Doncea fusese eliminat din partid cu un an înainte. Oricum, la domiciliul artistei se regăseau de multe ori artişti şi intelectuali care-şi exprimau criticile şi nemulţumirile pe faţă, ca între prieteni. Sorana Coroamă ne-a lăsat o descriere vie şi colorată a reuniunii pedepsitoare ce a avut loc, se pare, la Facultatea de Drept (sau la Operă)[52]. Scena e văzută cu un ochi de regizor, şi teama pe care a răspândit-o printre asistenţi se explică fără efort. Şi aici, balcoanele erau pline de muncitori (despre care doamna Coroamă spune că „*erau exact ca minerii care nu erau mineri, în 1990”),* iar aceştia urlau „*La moarte!*” sau „*Huoo!*”, ori „*La închisoare cu ei*!” către acuzaţii care se aflau pe scenă, vinovaţi, se spunea, de a fi complotat, de a fi denigrat regimul, de a fi duşmanii poporului: Miliţa Pătraşcu făcea artă decadentă, doctorul Nasta nu avea destul respect pentru ştiinţa sovietică şi aşa mai departe. Soţiei doctorului Nasta, care avea o sănătate fragilă, i se îngăduise să stea jos; ceilalţi, lângă ea, erau în picioare pe scenă. Relatarea Soranei Coroamă este extrem

[52] Vezi Stelian Tănase, *Anatomia mistificării*, ed. cit.

de sugestivă şi povestitoarea pare a retrăi, evocându-le, emoţiile de atunci.

Tot acolo se află citată o informare a lui Leonte Răutu către Gheorghe Gheorghiu-Dej. Şeful statului este încunoştiinţat că tov. Epişev, ambasadorul URSS în România, „*şi-a exprimat părerea că partidul nostru are în această privinţă o iniţiativă extrem de valoroasă, care nu a fost folosită nici în Uniunea Sovietică şi nici în alte ţări, şi care va da fără îndoială rezultate minunate*”. O bună temă de reflecţie, pentru cei ce mai cred că toate relele ne-au fost impuse de la Răsărit...

Noi, cei încă în viaţă, care am aflat atâtea despre „revoluţia culturală chineză”, privim poate toate acestea doar cu o detaşare amară. Pe atunci însă, ele au constituit o noutate de neînchipuit pentru minţile noastre încă europene şi au contribuit la instalarea unei atmosfere de descurajare şi supuşenie totală. Cu atât mai mult cu cât arestările reale, printre alte personalităţi culturale ale capitalei, s-au înmulţit sensibil. În tot cursul anului 1959, Securitatea a depus o activitate intensă, pregătind ceea ce numim astăzi celebrul proces Noica–Pillat, care era însă numai una din numeroasele activităţi de acest fel. Oamenii se duceau la serviciu, lucrau cu docilitate şi se întorceau acasă pe tăcute, în cazul în care nu aveau o şedinţă sau un material ideologic de „prospectat”, iar la cele întâmplate rudelor sau prietenilor evitau să se mai gândească sau le pomeneau numele doar în şoaptă.

Ca să revenim la Uniunea Compozitorilor, în anul 1959 s-a organizat o întreagă campanie, cerându-se creatorilor să sărbătorească printr-o lucrare nouă aniversarea, în 23 august, a l5 ani de la „eliberare”. Majoritatea autorilor mai importanţi au prezentat în acel an câte o compoziţie inedită, cu un titlu mai mult sau mai puţin explicit. Pascal a descoperit că în acel an se mai sărbătorea şi altceva, anume împlinirea a 500 de ani de la prima atestare documentară a Bucureştilor: ca atare lucrarea lui s-a intitulat *Bucureşti 59*, titlu schimbat mai târziu în *Imagini bucureştene.* Dar Uniunii i se mai cereau şi altele şi i s-au impus „de sus”, în acel an, o sumă de excluderi. Mai întâi, a fost vorba de compozitoarea Mansi Barberis, care nu era

alta decât mama doctorului Plăcinţeanu, urmărit personal de Gheorghiu-Dej până la moartea lui într-o nemeritată detenţie. Apoi au trebuit excluşi toţi cei ce făcuseră cerere de plecare din ţară, în baza noii legi care permitea evreilor expatrierea. Excluşii nu mai puteau participa la lucrările Uniunii, lucrărilor lor li se interzicea interpretarea, tipărirea sau difuzarea prin radio. Cinismul maxim al autorităţilor a fost atins în decembrie, când s-a cerut excluderea criticului Mihai Rădulescu, arestat în toamnă şi care-şi dăduse duhul în închisoare, fie prin sinucidere, fie în urma torturilor de la anchetă. Odată mai mult, Jora a fost credincios sie însuşi, adoptând un comportament exemplar: a refuzat să voteze, argumentând că nu putea fi vorba de o condamnare definitivă, de vreme ce nu apucase să se judece procesul până la recurs.

*

Viaţa noastră continua, în strada Julius Fucik numărul 6, în coordonatele ei tăcute şi relativ tihnite. Sursa de lumină în jurul căreia părea a decurge totul era Ioana-Doudou, care avea acum trei ani şi ceva. Asculta poveşti şi inventa altele, se pasiona de refrenele pentru copii cărora le aducea modificări în stilul ei, se plimba cu Bi şi se juca, fericită, cu fetiţa vecinilor noştri, doar cu câteva luni mai mică (Mirela Simionescu, înzestrată de pe atunci cu o ureche excelentă, cântă astăzi în partida de violă a Filarmonicii din Bucureşti). Aproape zilnic aveam vizita câte unui prieten şi le urmăream existenţele cu pasiune.

George era unul din cei mai prezenţi: locuinţa noastră era situată pe drumul lui spre Biblioteca Academiei. Schimbul de cărţi între noi era continuu, în amândouă sensurile (anticariatele ofereau sumedenie de cărţi la preţuri abordabile, din păcate mai toate dinainte de închiderea graniţelor în 1947). George începuse compunerea unui roman pentru realizarea căruia, spunea el, avea nevoie de cincisprezece, douăzeci de ani. Când ne-a adus primul său capitol, compact şi sobru, am fost foarte impresionaţi: era evident că literatura nu era pentru el doar un refugiu sau un centru de interes între altele, ci axa existenţială în jurul

căreia îşi organiza energia. Lucra foarte mult, cunoştinţele sale deveneau tot mai extinse, dar rămăsese extrem de sociabil şi toţi prietenii noştri erau şi ai lui – fără a mai vorbi de alte cercuri pe care le frecventa şi despre care nu ştiam mare lucru. Pe noi ne fermecau întâlnirile dintre el şi Nuni Horodniceanu. Temperamente diferite, dar inteligenţe puternice, la dialogul lor adesea contradictoriu asistam cu încântare. Nu doar darurile intelectuale îl singularizau pe George (memorie, luciditate, spirit critic), ci şi umorul şi o mare delicateţe sufletească. Uneori îmi spuneam că era acel frate mai mic pe care, copil fiind, visasem în zadar să-l capăt.

În februarie 1959 am făcut toţi trei, Pascal, Doudou şi cu mine (dar şi Bi) o gripă violentă, care ne-a lăsat destul de epuizaţi. Ne adunam puterile, încă foarte slăbiţi, când ne-am pomenit acasă cu fratele lui George, destul de îngrijorat: George era foarte bolnav, ne-am dat seama că acea vizită era un fel de strigăt de ajutor.

Epidemia de gripă se generalizase în Bucureşti şi, găsindu-l pe el într-o perioadă de mare slăbiciune, se transformase într-o pneumonie acută. În zilele acelea s-a aflat într-un mare pericol: ne-am dus să-l vedem, l-am găsit în pat şi imaginea încheieturii lui de la mână, subţiată atunci ca a unui copil, este o amintire care astăzi încă îmi strânge inima. Două zile mai târziu a putut fi internat la Institutul de Fiziologie de la Filantropia, unde doctorul Puiu Stoiculescu l-a îngrijit admirabil. Perfuzii, antibiotice şi tot ce era necesar l-au scos din acel moment de cumpănă: de acea încercare îşi aminteşte şi el, fără îndoială, cu aceeaşi emoţie. Cumva ni se arătase cu degetul că eram cu toţii vulnerabili şi că putem pierde pe oricine în câteva zile, cum se întâmplase cu Anişoara Basgan.

Convalescenţa lui George a fost lungă. Vivi şi Crina s-au implicat mult în refacerea lui şi toate s-au încheiat cu bine, dar trăisem încă unul din evenimentele grave ale unui an destul de încărcat. Între altele, am luat măsura afecţiunilor noastre şi am verificat odată mai mult cât de esenţiali sunt prietenii, în trecerile noastre către acel Altceva pe care doar îl bănuim.

George m-a rugat atunci să dau pentru el un acatist la biserică şi m-a învăţat cum să procedez. Ritualul a rămas legat, în memoria mea, de rugăciunea atunci împlinită. În ce priveşte religia creştină, George este, între cunoscuţii mei, singurul care mi-a mărturisit cândva cu simplitate că n-a fost niciodată atins de vreo îndoială.

Iar Alexandru George este astăzi autorul unei opere literare de mare bogăţie, în care fiecare poate alege ce-i place. Personal, am o slăbiciune pentru primele două volume de nuvele, pentru *Clepsidra cu venin*, în care mă farmecă sensul istoriei, şi pentru articolele politice. Fiică-mea, Ioana, preferă seria de romane scurte; marele său roman, *Oameni şi umbre*, îşi are desigur partizanii săi, iar critica românească a plebiscitat lucrările de comentarii şi analiză literară. Oricum, pentru el timpul n-a trecut în zadar.

*

Tot prin 1958–1959 a început prietenia noastră cu Alice şi Ginel Teodorescu, importantă de atunci încoace pe atâtea planuri, încât îmi va fi greu, probabil, s-o evoc destul de cuprinzător.

Bucureştenii din anii şaizeci cunoşteau bine această pereche elegantă, care dădea spectacolelor la care asistau sau reuniunilor unde erau invitaţi o notă de distincţie venită parcă din alte vremuri. Noi, cei care ajunsesem să-i cunoaştem în intimitatea lor, dincolo de aparenţe, ştiam mai ales cât de omogenă era esenţa personalităţii lor, cât era de concentrată asupra valorilor autentice. Recent, într-o zi în care Alice era deosebit de abătută, am simţit nevoia să-i spun – în cuvinte – că ea a întruchipat pentru mine Frumuseţea, Bunătatea şi Inteligenţa. Părea o frază aproape necuviincioasă – din acelea care nu se spun – şi totuşi, în simplitatea ei, era necesară, mai ales la vârstele noastre de azi.

Dar Alice aparţinea lumii mele interioare de foarte multă vreme, de pe când eu aveam abia zece ani, şi ea paisprezece. Eram amândouă la internatul Şcolii Centrale, eu destul de dezorientată, în prima clasă de liceu, ea în

uniforma sobră a celor cu patru ani mai mari şi ne întâlneam adesea pe lungile culoare pavate cu marmoră, atât de întunecate şi tăcute seara, când rămâneau în şcoală doar internele. Dintre cele mari, era singura care răspundea salutului meu, obligatoriu după regulamentul de atunci al şcolii, nu doar cu indiferenţă sau distrat, ci cu un surâs afectuos, cumva protector. Puteam oare imagina că îmi va fi atât de necesar, cândva, să-i creionez viaţa, ca să completez o parte din sensurile acestei povestiri?

Şi oare din ce este alcătuită o viaţă? Din întâmplările ei hotărâtoare sau care par a fi fost astfel, când le priveşti *după* ce numărul lor s-a precizat? Timpul înşiră evenimentele într-o anumită ordine, doar interpretarea noastră le modifică ierarhia. Iar când spun „timpul” nu ştiu ce spun. Ce e timpul – albia sau râul? Poate că e doar numărul de bătăi pe care o anumită inimă le va fi efectuat într-un anume spaţiu-timp. Cât timp, anume, mai am de trăit? Nici unul dintre noi, de pildă, nu ştie dacă peste două minute va respira cu aceeaşi linişte şi uşurinţă sau se va afla, cu toate oasele zdrobite, sub grămada de bucăţi de beton a etajelor ce se vor fi năruit asupra lui în câteva secunde. Bucureştenii ştiu despre ce vorbesc. Cei de o vârstă cu noi au trăit două asemenea catastrofe şi li se aminteşte mereu că va exista şi a treia, deşi nimeni n-are habar de cum s-ar putea pune cineva la adăpost.

Unii au energia să fugă. Am auzit de familii care s-au expatriat după 1977, exact din acest motiv. Despre altele aud că se pregătesc acum s-o facă sau cel puţin să se mute în provincie. Printre cunoscuţii mei, puţini au asemenea planuri. Cei mai mulţi sunt de o vârstă cu mine. La ce bun? Suntem atât de aproape de capătul drumului!

Noaptea, când mă înlănţuie asemenea gânduri, mă gândesc la Alice, care doarme – sau nu – în apartamentul ei de la etajul şapte, trecut şi el prin două cutremure. Înainte de cel din 1977, stăteam într-un bloc vecin cu al lor şi vedeam lampa ei şi a lui Ginel arzând, ca şi a noastră, mult după ce se stinseseră toate cele dimprejur.

Dar să încerc să evoc aceste două destine, atât de grăitoare pentru cele ale generaţiei noastre.

*

Părinţii lui Alice au fost personalităţi puternice şi foarte diferite, aşa încât nu e de mirare că s-au despărţit când băiatul lor cel mare avea şapte ani, iar Alice, numai cinci. Copiii unui cuplu care se desparte se apropie instinctiv unul de altul şi legătura afectivă dintre ei se adânceşte; am putut urmări acelaşi lucru, de aproape, cu privire la dragostea dintre Marta şi Pascal. Alice şi Toni au fost crescuţi când împreună, când separat. De la un tată polonez şi pătimaş, inginerul Anton Caveschi, Alice moştenise o sensibilitate extremă, iar unele răni de atunci sângerează şi acum.

Recăsătorirea mamei i-a creat totuşi un mediu pozitiv. Tatăl ei vitreg, Georges Alessianu, era preşedintele Curţii de Conturi, o instituţie de rangul Curţii de Casaţie, căreia regele Carol al II-lea intenţionase chiar să-i mărească atribuţiile. Familia Alessianu îşi avea locul în loja demnitarilor, alături de loja regală, şi dădea acasă recepţii de înaltă ţinută. Spre sfârşitul liceului, luată în călătorii şi prin Occident, Alice primise educaţia cea mai completă pentru a deveni, conform canoanelor vremii, o adevărată femeie de lume, menită a străluci într-o societate care nu se ştia condamnată. Fratele ei, Toni, pregătit mai întâi la Liceul Traian, din Turnu Severin, pentru a urma în Germania un institut politehnic, apoi în Bucureşti, la Spiru Haret, venise acum în Bucureşti şi, cu farmecul său – tânăr, frumos, vesel –, constituia pentru Alice un centru de afecţiune luminos şi foarte personal.

Alice îşi luase un bacalaureat cu totul admirabil şi Toni se arătase foarte mândru de ea, când a avut loc tragedia care a cutremurat tot Bucureştiul: într-un automobil de ultimul tip, tânărul playboy şi fata pe care o iubea, Nadia Scorţeanu, s-au zdrobit pe şoseaua Bucureşti–Ploeşti, lovindu-se de o puternică maşină germană încadrată într-un convoi. Au murit la spital, la interval de o oră, fără a-şi fi recăpătat cunoştinţa.

Erau reunite în acest accident toate elementele care-l puteau transforma într-o întâmplare exemplară. Familiile celor doi tineri erau cunoscute, inginerul Caveschi avusese

şi unele responsabilităţi politice, tatăl Nadiei Scorţeanu era un petrolist bogat, sora ei mai mică, Olga, se număra printre frumuseţile oraşului. Nadia îşi luase de curând brevetul de pilot de aviaţie şi nu s-a putut stabili care dintre cei doi tineri se afla la volan. Plecaseră de la o petrecere care avusese loc la ferma unor prieteni, iar maşina aparţinea tânărului Leonida, nume pe care nici un bucureştean nu-l putea ignora de vreme ce sta înscris, pe bulevardul Magheru, pe atunci Take Ionescu, deasupra unor vitrine uriaşe dincolo de care sticleau, la nivelul ochilor, cu preţurile lor cu tot, noile modele de automobile Lincoln şi Ford.

Ecoul accidentului a fost, aşadar, extrem de mare. Existase fără îndoială un *hybris* al bogăţiei, care trezea multe comentarii, dar femeile, mai ales, socoteau că tinerii nu făcuseră alte victime decât pe ei înşişi, iar pedeapsa destinului parcă fusese prea grabnică, prea nemiloasă. Oricum, din câte îmi aduc aminte, întâmplarea a rămas prezentă în multe memorii, asociată cu un fel de înfiorare, ca în faţa misterului însuşi al existenţei.

Lovită de data asta în adâncul fiinţei, Alice şi-a respectat doliul cu o docilitate amară. Doliul, spun psihologii, este o perioadă austeră de vindecare şi te poate ajuta, dacă e condusă lucid, să accepţi ceea ce în primul moment pare inacceptabil. Soarta o silea să coboare cu gândul în zone încă neumblate, de care de obicei oamenii se feresc. Mergea la Facultatea de Drept, cu un interes variabil, şi nu mai apărea în nici o reuniune de tineri.

*

Intraserăm nu de mult în război şi, după şocul primelor săptămâni, asemenea reuniuni reîncepuseră. Văzut din Bucureşti, unde viaţa de zi cu zi continua să se desfăşoare normal, frontul nici nu părea să mai aibă realitate, era foarte departe şi se îndepărta şi mai mult, tot mai adânc, spre Est. Aşa încât, în familiile cu mult tineret şi în casele încăpătoare ale vremii, s-au organizat din nou petreceri, pentru că tinereţea şi dragostea nu puteau fi atât de uşor

ţinute în frâu. Viaţa, cum se spune atât de des, merge înainte.

Cei care, ca mine, am deschis ochii în viaţa socială concomitent cu instaurarea regimului comunist, a austerităţii sale cazone şi a cumplitelor sale încercări, nu ştim prea bine ce putea fi un bal într-o casă privată. Ca o asemenea petrecere să aibă loc, trebuia să existe o clădire cu mai multe încăperi vaste, cu deschideri spre o terasă şi eventual cu o scară interioară. În anii ’40, ultimii reprezentanţi ai aristocraţiei şi cei din marea burghezie locuiau încă în asemenea case, iar amatorii de dans nu lipseau. Modelul balurilor era dat de povestirile bunicilor şi de filmele americane, dar apariţia pick-upurilor simplificase lucrurile, suprimând nevoia de a angaja un ansamblu instrumental. Burghezia mijlocie locuia şi ea în apartamente sau vile confortabile; spaţiul era însă mai restrâns şi tineretul ei se mulţumea cu „ceaiuri” care nu se sfârşeau în zori, ci pe la miezul nopţii; buna dispoziţie rămânea generală, rochia de seară era cerută numai în ocazii speciale. După 1945, evacuările din case şi rechiziţionările de spaţiu locuibil au suprimat prin forţa lucrurilor toate aceste reuniuni în care, trebuie să adaug ca să le caracterizez, elementul alimentar fusese de o importanţă neglijabilă – spre deosebire de hipertrofierea lui în regimul socialist, unde penuria zilnică şi lipsa extremă de spaţiu au mutat accentul pe singurul lux sărbătoresc abordabil, cel al unei mese cât mai îndestulate.

Dar să revenim la momentul în care se încheia pentru Alice, care avea nouăsprezece ani, perioada de doliu şi să spunem că a primit atunci, de la un vechi prieten din adolescenţă, Matei Oroveanu, invitaţia să participe la un bal. Desemnat s-o ia de acasă şi s-o aducă înapoi a fost tânărul Alexandru Teodoreanu, proaspăt întors din Germania şi de la Paris, unde studiase timp de vreo doi ani şi susţinuse o teză de doctorat, foarte remarcată, în probleme monetare. Săndel, care aparţinea familiei Teodorenilor, cea din literatură şi din tradiţia de mare burghezie moldoveană, era socotit a fi, între specialiştii în economie şi finanţe, una dintre marile speranţe ale generaţiei sale.

Alice purta o lungă rochie de *mousseline* roz şi Săndel, subţire şi elegant, a sunat la uşă. Ca în basme, de când s-au văzut nu s-au mai despărţit. A fost cu adevărat o dragoste la prima vedere, un dublu *coup de foudre* şi o lungă relaţie pasională. În noaptea aceea n-au dansat decât împreună şi, un an mai târziu, s-au căsătorit.

*

Au urmat câţiva ani pe care-i putem socoti, acum, de fericire şi răsfăţ, ce aveau să se curme brutal. Curând a avut loc actul de la 23 august, încărcat pe atunci cu atâtea speranţe. În 1948, tânărul Teodoreanu, care lucra în cadrul Ministerului Economiei Naţionale, a fost arestat, ca atâtea alte personalităţi necomuniste, iar doi ani mai târziu i s-a intentat un proces de spionaj. A fost condamnat la douăzeci de ani de închisoare, din care a efectuat şaisprezece, în aceeaşi absenţă totală de comunicare cu exteriorul, impusă tuturor condamnaţilor politici. Împlinise patruzeci şi opt de ani când, în 1964, a fost eliberat.

*

N-am să încerc în nici un fel să reconstitui viaţa interioară a lui Alice în acest răstimp. Timp de zece ani, a refuzat cu îndârjire să se recăsătorească, aşa cum o făcuseră atâtea alte tinere soţii aflate în aceeaşi situaţie – şi cine ar putea să le învinuiască? Obsedată de gândul de a afla unde era întemniţat soţul ei, colinda închisorile şi, într-o zi, ocolind zidul de incintă al Aiudului, unde nu fusese primită, s-a întâmplat, credea Alice, ca el s-o zărească şi s-o recunoască. A strigat-o atunci pe nume cu disperare, un strigăt care a urmărit-o ani de zile şi pe care mi l-a reprodus de multe ori. Dar suntem într-o ţară cu puternică amprentă orientală şi nici o viaţă nu e mai grea decât cea a unei femei tinere şi frumoase, lipsite de protecţia unui soţ. Dragostea şi insistenţa lui George (Ginel) Teodorescu au fost pentru ea salvatoare. Ginel era gata pentru ea la orice sacrificiu, în profesia sa de regizor s-a bătut ca un leu şi noi

am putut urmări îndeaproape viaţa lor tăcută şi harnică, aşa cum voi încerca s-o evoc aici.

*

Cariera lui George Teodorescu n-a fost uşoară şi astăzi, de la distanţă, înţelegem mai uşor de ce. Acel bărbat înalt, cu gesturi rapide, politicoase şi sportive, era perceput imediat, în acea vreme în care lupta de clasă era stăpânitoare, ca un „fost". Aceştia puteau fi toleraţi, cu condiţia să fie harnici şi să nu bată la ochi. Câtă vreme Ginel a fost doar harnic (tabloul activităţii sale este uluitor), autorităţile l-au acceptat, dar, de câte ori a repurtat câte un succes prea mare, s-au grăbit să-l trimită pe linie moartă. Fiu al unui medic din Galaţi (coleg de facultate cu tatăl meu), doctor în drept (burghez), timp de câţiva ani secretar de legaţie în Ministerul de Externe, *înainte* de Ana Pauker şi pe deasupra căsătorit cu fosta soţie a unui condamnat politic, era clar că în ciuda studiilor de regie, efectuate după 1947 la Institutul de Teatru, n-avea să fie acceptat în noua societate decât fie rămânând cuminte în umbră, fie acceptând anumite concesii politice. Or, Ginel n-a încercat niciodată să facă avansuri partidului şi, aşa cum l-am cunoscut, cu temperamentul său de cavaler medieval, e imposibil să mi-l închipui încheind acel faimos „pact cu diavolul" pe care l-au făcut unii dintre cunoscuţii săi. Excelent regizor de operă (studiase pianul în tinereţe), Ginel a fost menţinut zece ani în cadrele instituţiei, dar transferat din oficiu la Teatrul Municipal a doua zi după un succes răsunător repurtat la Varşovia, unde montarea unui spectacol cu *Aida* i-a adus nenumărate şi elogioase cronici, precum şi un premiu al guvernului polonez. În acei zece ani realizase acel *Ion Vodă cel cumplit* pe care l-am evocat, montări – *Bărbierul, Gianni Schicchi, Traviata* – conservate ca atare câteva decenii, iar în perioada 1958–59, pe care o evoc aici, ne-a fost dat să admirăm un important *Pelléas et Mélisande* (cântat în limba franceză) şi o fermecătoare *Răpire din Serai*. Culmea este că aceeaşi situaţie avea să se repete curând şi la Teatrul Municipal, de unde tot după un mare succes, obţinut cu *Mamouret*, piesa lui Jean Sarment

şi ultimul spectacol al Luciei Sturdza-Bulandra, avea să fie transferat mai întâi la un cămin cultural, apoi la Teatrul Evreiesc de Stat. Între timp, cronicile apărute în străinătate despre spectacolele sale, prezentate în turneu, subliniau de fiecare dată meritele regiei în termeni extrem de favorabili.

Deşi nu se încadrează în perioada de timp a acestei cărţi, trebuie să spun câteva cuvinte despre ce avea să fie importanta sa colaborare cu Pascal, şi anume montarea celor două opere ale acestuia, *Amorul Doctor* şi *Hamlet*. Prima a fost de tot hazul, tinerească şi graţioasă, cu prezenţa neaşteptată a dansatorului Gigi Căciuleanu ca un element capricios de legătură între scene şi cu acel decor delicios care se alcătuia în cadrul unei pălării tipice de medic al veacului al XVII-lea. Despre *Hamlet* s-a scris mult şi au mai rămas şi multe nescrise, cum ar fi că tema tatălui asasinat avea, pentru Pascal, ecouri deosebit de adânci, sau că, în viziunea lui Ginel, curtenii din jurul regelui Claudius, tipul însuşi al dictatorului criminal, erau îmbrăcaţi aproape uniform şi aveau gesturi stereotipe de păpuşi mecanice: asemenea observaţii n-aveau cum să apară în presa vremii.

Cei douăzeci şi patru de ani de activitate ai lui George Teodorescu la Teatrul Evreiesc de Stat au însemnat o extremă dăruire şi o pătrundere excepţională a culturii şi a mentalităţii iudaice. Zeci de montări, toate în idiş, au realizat o performanţă de care puţini şi-au dat seama; ea a fost subliniată mai ales în alte ţări, în articole mirate şi admirative. *Jurnalul Annei Frank*, *Opera de trei parale (*Brecht), *Wozzeck* (Büchner), *Evreica din Toledo* (Feuchtwanger), *Nathan Înţeleptul* (Lessing) şi multe altele, totdeauna armonioase pentru ochi, însemnau şi o pătrundere adâncă a tuturor sensurilor, artistice, istorice, culturale, şi unele din ele au avut un larg răsunet. În sala aceea mică unde ascultam traducerea la cască, într-un public destul de restrâns şi tot mai vârstnic, am văzut o sumă de asemenea montări care-mi sunt încă foarte vii în memorie şi mă întorceam întotdeauna acasă cu regretul că nu erau destul de cunoscute.

Alice, alături de Ginel, şi-a modificat radical existenţa. Frumuseţea a rămas însă legea ei nu numai în decorul

cotidian, ci şi în lumea tăcută a gândurilor. Ani lungi de studiu, de pătrundere a textelor, de documentare în problematica teatrală, au alăturat-o lui Ginel ca o soră geamănă, o inspiratoare şi o critică lucidă. A fost una dintre cele mai sobre şi armonioase căsătorii, în spirit creştin, pe care le-am urmărit îndeaproape – şi, după cumplitele încercări din tinereţe, o victorie, greu obţinută, asupra destinului.

*

Îmi rămâne acum să-l readuc aici, în cuvinte, pe Nicu Horodniceanu.

Îi spuneam Nuni, aşa cum îl numise mama sa în copilărie, dar am vrut ca în fruntea capitolului să figureze numele lui de autor.

Îl cunoscusem la fabrica „Zorile”, unde mă aflam în 1951, fericită de a fi fost acceptată undeva în „câmpul muncii”, situaţie care îţi aducea nu numai un salariu şi indispensabila cartelă, dar şi dreptul de a locui în continuare în Bucureşti. Nuni tocmai îşi luase diploma de inginer chimist, avea douăzeci şi doi de ani şi ocupa primul său post.

Sigur că ne apropiam unii de alţii în funcţie de vârstă, dar la el mă impresionase o extraordinară dragoste de muzică. Se instalaseră de curând difuzoare în fiecare birou şi de multe ori se transmiteau ceasuri întregi de muzică simfonică. Atunci ştiam că, dincolo de peretele de geam care izola biroul nostru, intitulat „Financiar”, de cel de alături, numit „Vânzări”, avea să apară Nuni, în salopeta lui gri, exprimând cu toate trăsăturile feţei participarea lui, ca ascultător, la un fel de fericire paradiziacă, altminteri conştientă de sine şi doritoare să mă atragă şi pe mine, cu generozitate, în acel vârtej de inefabile delicii. Era totalmente inconştient de faptul că ţăcănitul maşinii mele de scris şi teancul de hârtii din dreapta mea îmi interziceau participarea la asemenea răsfăţuri mai mult de două, trei minute.

Uneori se afla şi Paul cu el – alt meloman – şi, oricum, ne regăseam cu toţii la sfârşitul celor opt sau zece ore, aşezaţi,

vara, pe şanţul ierbos de lângă staţia autobuzului care ne ducea înapoi spre oraş. Acolo făceam schimb de cărţi sau ne povesteam lecturile. Era un fel de a doua viaţă, paralelă cu cea administrativă, şi ne încânta.

Nuni arăta pe atunci ca un urs blând, cu nasul cam borcănat şi cu mişcări încete, uneori chiar stângace. În schimb, mintea îi funcţiona cu extremă şi rapidă claritate, iar un fel de bună dispoziţie visătoare alterna la el cu unele tăceri întunecate, pe care i le respectam.

Aceste imagini vechi aveau să se şteargă după întoarcerea lui Pascal, când prietenia care i-a unit l-a adus pe Nuni în nenumărate seri alături de pick-upul cu tezaure. Mai totdeauna, sosea înarmat cu o sticluţă de vodcă Stolychnaya pe care o goleau amândoi până la despărţire, uneori aproape de miezul nopţii. Nu doar ascultau muzică, ci discutau ceasuri întregi ultimele lor lecturi filozofice. Erau amândoi platonicieni, iar Nuni, de fapt spinozist, nutrea pentru Iisus Hristos, luat ca figură istorică, un respect afectuos şi aproape o veneraţie, neaşteptate la un evreu. În schimb, lui Pascal îi identificase „o minte mozaică”, de care făcea mare haz. Râsul lui Nuni e una dintre amintirile mele sonore cele mai dragi.

Pe la începutul anilor ’60 s-a căsătorit cu Charlotte, care tocmai devenise doctoriţă şi care, după vreo doi ani de stagiu la ţară, avea să se specializeze în radiologie. Blondă cu ochi albaştri, foarte deşteaptă, cu şapte ani mai tânără decât soţul ei, Charlotte era o fire francă, generoasă şi decisă. La început, diferenţa de vârstă dintre ei îi pricinuia lui Nuni mirări neaşteptate. „Închipuiţi-vă, ne povestea el, găseşte într-o carte un portret mare al lui Carol al II-lea şi mă întreabă: Cine-i ăsta?” După ce s-au mutat pe Aurel Vlaicu, la vreo zece minute de noi, ne-am văzut când la unii, când la alţii. Nu ştiu în ce perioadă am luat obiceiul unor revelioane simple, în cinci sau în şapte (cu Alice şi Ginel), la care venea şi Minnie, mama lui Nuni, o prezenţă originală şi plină de farmec. Cu ea vorbeam despre copilăria lui Nuni şi-mi arăta poze din adolescenţa lui, în care era frumos şi semăna frapant cu Maiakovski.

Îi apropiasem de Alice şi Ginel, şi pot retrăi şi acum emoţia fericită care mă împiedica să adorm după prima

seară când i-am poftit la cină pe toţi patru. Ştiam că se vor atrage reciproc, ştiam ce mult bine avea să le aducă tuturor această relaţie şi că din prietenia lor lumea teatrului, în care trăiau şi unii şi alţii cu fervoare, nu va avea decât de câştigat.

Douăzeci şi unu de ani s-au scurs de când l-am cunoscut pe Nuni şi până la plecarea lor în Israel. Nuni era din temperament, sau devenise cu încetul, mai român decât noi toţi („mai ales decât tine”, îmi spunea el cu un ton superior). Copilăria fericită la Botoşani, dulcele grai moldovenesc, cultul lui Eminescu, admiraţia pentru *Istoria* călinesciană, zeci de alte asemenea lucruri îl ţineau prins cu rădăcini viguroase de pământul pe care se născuse. „Ce să caut eu acolo?”, ne întreba pe noi cu un fel de angoasă şi noi, desigur, îl înţelegeam, dar prietenii lui dispăreau din ţară unul câte unul, Charlotte era nerăbdătoare să cunoască lumea, chiar şi Loniu Goldhagen, prietenul de-o viaţă, care fusese în lagărele din Transnistria, primind de la statul Israel (mi se pare) despăgubirea cuvenită, o depusese în contul lui Nuni şi al lui Charlotte ca să le grăbească plecarea – aşa încât, într-adevăr, au părăsit ţara în 1972.

Am crezut atunci că prietenia noastră se încheiase definitiv. De fapt, ea a continuat să existe alţi douăzeci şi opt de ani, până la sfârşitul vieţii lor. Au întreţinut-o nu doar corespondenţa, ci mai ales vizitele lui Nuni, uneori împreună cu Charlotte, cam de două, câteodată de trei ori pe an. Intensitatea cu care le trăia era contagioasă, timpul petrecut împreună devenea un timp sacru, aşa cum avea să se întâmple, mult mai târziu, cu venirile Ioanei, după ce, la douăzeci şi şase de ani, a părăsit ţara.

Nuni ne explica lumea nouă în care intrase şi se integrase adânc. Viaţa zilnică într-o zonă supusă unor asemenea tensiuni îi lărgise enorm câmpul de observaţie. Urmărea cu pasiune viaţa politică, adică istoria vie, şi era un admirator pasionat al lui Ariel Sharon. Câştiga bine, Charlotte la fel, şi-şi ofereau toate călătoriile la care visaseră până atunci. Ajunseseră chiar şi în Japonia, ca să vadă spectacole nō şi kabuki la ele acasă.

De la sfârşitul anilor cincizeci, Nuni scria piese de teatru, ni le aducea spre lectură şi le discutam apoi cu pasiune. Destinul, care în viaţa lui avusese de mai multe ori un rol determinant, era una din temele la care revenea, sau era silit să revină, fără încetare. Viza de plecare definitivă, de pildă, i-a venit tocmai în zilele când se hotărâse montarea la A.T.M. (Asociaţia Teatru şi Muzică, studio experimental dirijat de Dina Cocea), în regia lui Ginel, a uneia din piesele lui Nuni, ceea ce ar fi fost o bună poartă de intrare în viaţa scenică a Bucureştilor. În Israel, unde şi-a continuat câţiva ani activitatea de specialist în chimie, Nuni a trebuit să înveţe ebraica, a preluat pentru câţiva ani o cronică teatrală în această limbă, unele piese şi scenarii i s-au jucat pe scenă, s-au transmis la radio şi s-au tradus în engleză, dar opera lui esenţială e scrisă în limba română şi despre soarta ei pozitivă în viitor n-am nici un fel de îndoială. Două piese de Nicu Horodniceanu s-au jucat la Braşov şi Cluj, o a treia s-a transmis la radio şi alte proiecte erau în curs în anul 2000, când el a încetat din viaţă în chip neprevăzut, patru luni după Ginel.

Cele trei volume care se află pe masa mea în zilele acestea sunt printre cele mai preţioase din casă. Două cuprind zece piese şi câteva eseuri; al treilea este un fel de jurnal de idei şi de trăire personală, ceea ce pentru Nuni însemna unul şi acelaşi lucru. Nu este o lectură uşoară, pentru că textele lui sunt toate de o concentrare extremă, iar felul de a gândi al omului modern a devenit din ce în ce mai leneş.

Cele două idei-forţă care domină gândirea autorului sunt teatralitatea lumii (posibilitatea de a trăi viaţa ca teatru şi de a considera în această lumină întreaga istorie a omenirii) şi necesitatea, ba chiar urgenţa reînvierii tragediei clasice în formă modernă. În „tragediile moderne” pe care ni le propune, zeii sunt forţele puternice, eterne, care ne depăşesc, oracole pot fi, de pildă, doctorii care pronunţă un diagnostic fatal, iar corul îl alcătuim cu toţii, noi spectatorii, la un loc cu personajele secundare ale piesei sau cu opinia publică. În viaţa modernă, provocarea la care este supus eroul tragic se mută adesea din zona acţiunii în zona cunoaşterii. Chiar şi viaţa concretă a lui Nuni pare a

exemplifica această schemă (aici prea sumar expusă), inclusiv prin felul în care au fost sacrificaţi cu toţii – el, Charlotte şi Loniu – pe altarul „bolii secolului” de atâtea ori folosite, ca agent tăcut, în desfăşurarea propriilor sale piese. Iar dacă „viaţa ca teatru” este o temă eternă şi mult dezbătută, rămâne fascinant să-i urmăreşti aici aplicarea la istoria universală sau, pe plan subiectiv, în dilema alegerii, când e posibilă, între situaţia de actor, de simplu spectator sau chiar de autor, „spectatorul ideal”. Volumul său de proză, *Eul flexibil*, a apărut în 1999 la Editura Albatros. Titlul cărţii, ne spune autorul, evidenţiază continua sa disponibilitate, dorinţa de a fi receptiv la tot ce-l înconjoară şi de a se plia la realităţile şi existenţa altora. Textul este evocarea unei traiectorii existenţiale lipsite de orice egotism şi văzute de pe o poziţie pur spiritualistă. Eul, devenit un personaj al autorului, îşi descoperă oarecum amuzat corporalitatea şi o observă cu detaşare în timpul bolilor sau chiar în preajma morţii; el suferă lucid, se izolează şi se contractă pentru a se apăra, după cum alteori se deschide către alţii; artă, formă, catharsis sunt teme de meditaţie, dar şi ajutoare ivite pe drum – şi revenim astfel la teatralitatea lumii, la momentul în care toată viaţa devine artă.

Ivită odată cu scrierea prefeţei la *Eul flexibil*, o prietenie specială părea să se fi înfiripat între Nuni şi Alecu Paleologu, sprijinită pe îndepărtate ecouri ale copilăriei şi adolescenţei lor moldovene, dar ea n-a mai avut timp să se dezvolte. Cele două volume de *Teatru* au fost publicate în 2000 şi 200l la Editura Unitext, ultimul după dispariţia dramaturgului. În piese, absenţa oricărui detaliu colorat, „pitoresc”, lasă regizorului o libertate deplină, iar, pentru simplul cititor, ea scaldă textele într-o lumină albă ca a marmorei antice, accentuându-le esenţialitatea. În schimb, unele elemente ale vieţii moderne, cum ar fi importanţa presei, angrenajul financiar, răspunderile politice, tehnica răspândirii informaţiilor, îngustarea progresivă a câmpului de acţiune individual, compun un tablou al existenţei contemporane pe care-l recunoaştem fără efort. Cât despre forma pe care o ia destinul nostru, despre uriaşa importanţă, în alcătuirea ei, a circumstanţelor fortuite şi a

hotărârilor luate de alţii – din egoism, autoapărare, interes sau bune intenţii – , fiecare schimb de replici ni le sugerează şi ne silesc, în sfârşit, să medităm asupra acestora mai adânc, renunţând la superficialitatea noastră zilnică. În volumele de *Teatru*, regizorul Mihai Lungeanu semnează câteva pagini care dovedesc din partea sa o pătrundere deosebită, ba chiar o afinitate cu felul de a gândi al autorului. În ce mă priveşte, sunt convinsă că aceste texte tăcute vor învia la un moment dat şi că ele vor ajuta firile meditative, sau pe cele nemulţumite cu stadiul de înţelegere pe care l-au atins, să se apropie de o zonă spirituală mai limpede şi mai luminată. Ce altceva poate face un adevărat artist pentru semenii săi?

Iar felul în care prezenţa vie a lui Nuni ne va lipsi în continuare, câtă vreme vom mai trăi, rămâne misterios, cum e şi cel al altor fiinţe dragi care, credem noi, continuă să fie, deşi nu le mai putem vedea. Ne vor lipsi râsul, vorba, dansul larg al ideilor, bunăvoinţa înţelegătoare, disponibilitatea lui faţă de problemele altora, dragostea de muzică... Într-un secol în care atâţia oameni au murit prematur de mâna semenilor lor, parcă ar fi trebuit ca moartea simplă, zisă „naturală”, să fie mai blândă. Şi, ce e drept, chiar aşa se arată, de vreme ce ne bucurăm tot mai mulţi de un pumn de ani lucizi, adăugaţi celor hărăziţi cândva bunicilor noştri. Dar oare ştim ce să facem cu ei, ştim să-i primim cu recunoscătoare umilinţă, ne pricepem să-i dăruim mai departe altora sau îi risipim necugetat? Astă-seară nu-mi vin în minte decât întrebări, nu voi încheia cartea asta decât cu întrebări, asta e sigur...

*

Anul 1959 ne mai rezerva unele experienţe cu totul neaşteptate.

Una din ele l-a privit pe tata. Am spus că se socotea în sfârşit liniştit de când i se stabilise pensia, destul de bună, spunea el, pe baza recomandării celor de la Minister, care examinau cu atenţie cifrele de morbiditate deosebit de scăzute în sectorul lui. După cele două arestări şi numărul incalculabil de evacuări, el şi cu mama păreau în sfârşit

ajunşi la un liman, un punct liniştit în care să-şi încheie viaţa în deplină modestie, dar la adăpost.

Şi, deodată, a sosit o hârtie care îl anunţa că i se suprimase pensia.

Nu mai ţin minte cum era formulată şi nici dacă i se oferea vreo explicaţie. Poate că nici n-a fost vreo hârtie, ci doar faptul în sine. Pur şi simplu, asta era.

Trebuie să spun că a fost o lovitură serioasă, pentru fiecare din noi. Cum puteau supravieţui doi bătrâni, în regim comunist, fără nici un drept şi nici un venit? În primii ani ai noului regim, văzusem de aproape asemenea cazuri de oameni ajunşi la mila vecinilor. Desigur, ei ne aveau pe noi, cei tineri, dar nici situaţia noastră n-avea vreo stabilitate, dimpotrivă. Mi se făcea frig în spate numai imaginând forma anilor care ne aşteptau.

Tot atunci a sosit şi vestea că se naţionalizase şi clădirea băncii din Olteniţa, care scăpase în chip bizar de legea din 1950. De averi şi clădiri nu-i mai păsa nimănui pe atunci, aşa încât măsura, spre deosebire de povestea cu pensia, a fost întâmpinată cu o totală indiferenţă. Nu ţin minte ca vreunul dintre noi să fi pus în legătură cele două întâmplări. Ele erau totuşi strâns legate: exista un articol de lege care prevedea că nu pot fi naţionalizate bunurile aparţinând pensionarilor de Stat. Banca RPR dorea acea clădire, şi prin urmare pensia a fost anulată.

Fatalistă ca de obicei, mama n-a scos nici un cuvânt, dar tata a înţeles că pensia, cu toate drepturile ei, era chiar viaţa însăşi, aşa încât s-a hotărât să apeleze la mai marii săi, dintre care unii îi mai datorau şi ei câte ceva. Mai exact, nu mai ştiu în ce fel, s-a adresat direct profesorului C.I. Parhon.

Endocrinolog şi fondator al şcolii române de endocrinologie, C.I. Parhon, ne spune Micul Dicţionar Enciclopedic, „făcuse parte din mişcarea muncitorească de la sfârşitul sec. XIX”. Savant autentic, recunoscut pe plan internaţional, fusese trimis, în anii ’30, într-un post mărunt la graniţele ţării, cunoscându-i-se convingerile şi apartenenţa sa la partidul comunist, pe atunci interzis de lege. În timpul guvernării ţărăniste, când fusese la Ministerul Sănătăţii, tata ţinuse cont de excepţionala lui

valoare ştiinţifică şi-l readusese la Bucureşti, ca şi pe profesorul Constantin Bagdasar, căruia îi crease chiar o catedră de chirurgie cranianã la Spitalul Central. Acum profesorul Bagdasar nu mai era în viaţă, dar soţia lui, dr. Florica Bagdasar, ministru al sănătăţii în perioada de după 23 august, îşi amintea de întreaga întâmplare.

E greu de imaginat astăzi respectul cu care erau înconjurate, în noul regim, personalităţile de acest nivel. Profesorul Parhon fusese primul preşedinte al parlamentului R.P.R. în 1946 şi apoi, până în 1952, preşedintele Marii Adunări Naţionale. Portretul său era purtat la manifestaţii şi toată lumea îi cunoştea trăsăturile. Dovadă supremă a celebrităţii sale, apăruse chiar o locuţiune populară, lipsită de orice răutate, „a umbla ca Parhon prin tarhon”, parodie la „ca Vodă prin lobodă”, care bineînţeles a fost repede ocultată. Cum, necum, profesorul – atunci în vârstă de 85 de ani – şi-a amintit totul, a luat legătura cu supravieţuitorii micului său grup de medici cu vederi de stânga şi tata a primit trei referinţe elogioase, scrise de mână – de la profesorul C.I. Parhon, dr. Florica Bagdasar şi un alt vechi ilegalist, dr. I. Derevici –, care i-au asigurat liniştea sufletească până la sfârşitul vieţii. Depuse alături de contestaţia introdusă de tata, ele au avut un efect fulgerător şi pensia i-a fost restituită imediat, cu atât mai mult cu cât, între timp, naţionalizarea dorită se şi efectuase.

*

Curând după această întâmplare, părinţii mei s-au mutat într-un alt sat şi, pentru că acesta era frumos, iar ei au fost aproape fericiţi, trebuie să vorbesc puţin despre el.

Tata fusese totdeauna atras de istorie, dar nu ştia că, instalându-se acolo, îşi va putea satisface curiozitatea şi pasiunea în acel domeniu.

Mai întâi, existenţa însăşi a satului era un fapt de istorie recentă. După Războiul de Independenţă din 1877–’78, o sumă de tineri care luptaseră pe front au căpătat câte un loc de casă cu o încăpătoare ogradă, iar satul s-a numit Curcani pentru că era vorba chiar de camarazii lui Peneş

Curcanul, cei care porniseră la război cu elan şi curaj, împodobindu-şi cu pene multicolore cuşma sau carâmbul cizmelor. Satul a fost desenat ca la carte: biserica în mijloc, la încrucişarea a două străzi principale, perfect perpendiculare între ele, iar străzile care le întretăiau simetric purtau diferite nume, dar, explicabil poate, li se spunea „linii”.

Spaţiile dintre case fiind mari, fiecare şi le gospodărise după puteri. Existau curţi bătătorite şi aproape goale; altele erau cultivate de oameni harnici, cu porumb, straturi de salată, de ceapă şi, spre uliţă, cu flori.

Tata avea să găsească însă acolo şi alte centre de interes, care ţineau de istoria veche: locul era bogat în urme de zidărie romană, poate fortificaţii militare, în legătură cu care el urma să facă o sumă de comunicări nu numai la Societatea Numismatică, ci şi în foarte serioasa publicaţie academică *SCIV* (*Studii şi cercetări de istorie veche*), uneori semnate împreună cu specialişti cunoscuţi ai epocilor respective. „*Aici trebuie să fi fost o fabrică de oale*”, opinau sătenii în faţa diferitelor cioburi care trezeau atâta interes tovarăşilor de la Bucureşti. Iar tata avea drumurile lui spre zonele mai înalte ale satului, de unde îşi putea închipui trecerea legiunilor romane spre Dunăre, cu un fior în faţa timpului şi curgerii lui, pe care-l înţeleg foarte bine...

Cât despre mama, în ciuda fragilităţii ei fizice, s-a adaptat şi ea cât se poate de bine. În casa în care locuiau aveau o tindă, cele două camere care o încadrau şi o prispă; mama scotea apă de la un puţ vecin şi în casă avea pământ pe jos, dar în cei opt ani petrecuţi acolo, n-am auzit-o niciodată să se plângă. Îi revăd când vreau trupul subţire, acum încovoiat de osteoporoză, între cele două găleţi cu apă limpede. Cele câteva straturi de legume şi flori pe care le îngrijea, în faţa casei, erau una din marile ei bucurii. Prispa şi un spaţiu liber în jurul unui cireş bătrân rămâneau, pentru noi toţi, locuri pline de har; câte partide de şah s-au desfăşurat acolo între tata şi câte un prieten localnic, câte clipe fericite s-au scurs pentru noi şi mai ales pentru Ioana, care în copilărie a petrecut acolo mai multe vacanţe şi pronunţă şi azi numele satului ca şi când ar fi al Paradisului!

Cum n-aveau bani să-şi cumpere mobile potrivite, părinţii foloseau unele din cele de epocă, pe care le mai aveau, şi mama reuşise să decoreze acel spaţiu în chipul cel mai neaşteptat, cu fel şi fel de obiecte vechi, pendule care băteau melodios, una chiar din sfert în sfert de oră, şezlonguri vesele, un barometru Torricelli, o măsuţă pliantă în stil turcesc şi câte şi mai câte. Răcoarea după-amiezilor, între zidurile acelea înalte şi sănătoase, îmi revine uneori în minte cu nostalgie în jungla noastră de beton, încinsă în lunile de vară până la limita suferinţei...

Opt ani mai târziu, am reuşit totuşi să-i readucem în Bucureşti – de n-ar fi fost decât faptul că mama împlinise şaptezeci şi opt de ani şi că găleţile cu apă de la puţ începeau să-i fie prea grele. Asta s-a petrecut în 1968, când construcţiile de blocuri luaseră avânt şi unele apartamente s-au pus în vânzare. Pascal şi-a sacrificat atunci cea mai mare parte a economiilor sale şi a plătit pentru părinţi două treimi din preţul unei garsoniere, iar a treia şi-au plătit-o singuri, cu rate suportabile, din faimoasa pensie recăpătată. Au trăit mult, şi privilegiul de a-i fi putut vedea şi îngriji cât de cât a fost pentru mine esenţial. În primii ani aveam o zi rituală – marţea – în care mergeam să iau ceaiul cu mama, între cinci şi opt după-masa. Îl revăd pe tata plecând spre partida lui de bridge cu bucuria că pe ea, de data asta, nu o lăsa singură, iar noi două, rămase împreună, sporovăiam ca în adolescenţa mea. O dată, la sfârşitul unei conversaţii pe subiecte generale, ţin minte că am suspinat şi am zis:

— Totuşi, când te gândeşti prin câte am trecut în viaţa asta...

Îmi pare că aud încă oprirea linguriţei în ceaşca cu ceai:

— Tu, da – a spus mama – dar gândeşte-te la mine...

Şi într-adevăr, când în acea clipă i-am reconstituit drumul – de la copilăria elveţiană într-o familie unită şi îndestulată, pe malul feeric al unui lac celebru pentru frumuseţea lui, cu douăzeci şi patru de ani înainte de izbucnirea Primului Război Mondial, până la ultimele episoade trăite prin părţile noastre, parcă am avut o uşoară ameţeală – şi mi-a pierit şi mie cheful să mă mai plâng vreodată...

*

Dar să revenim la anul 1959, care n-a fost nici pe departe un an idilic.

Într-o dimineaţă de septembrie, altfel caldă şi luminoasă, m-am pomenit pe neaşteptate cu Victoria, care ne ajuta la spălat şi călcat şi pe care ne-o recomandase Mia. Era surescitată şi spunea lucruri de necrezut:

— I-a arestat pe doamna Mia şi pe domnul Paul!

Fraza părea total absurdă. Nimeni nu era, în ochii mei, mai la adăpost de asemenea eventualitate decât ei. O pereche de oameni mai calmi şi mai înţelepţi nu întâlnisem, nici una al cărei interes să fie mai exclusiv concentrat asupra celor doi copii, dintre care cel mare avea atunci vreo unsprezece ani. Întâlnirile cu ei, fie în apartamentul lor, fie la noi, mă lăsau îndeobşte mai înţeleaptă ca înainte şi le eram recunoscătoare.

Acum însă, după câte spunea Victoria, ei erau închişi, iar echipele de securişti le goleau apartamentul. Regăseam acea senzaţie de gol îngheţat, care punea stăpânire pe suflet de câte ori aflam câte o ştire de acest fel. Celei de acum i se adăuga o mirare adâncă, un sentiment al absurdului, de nedescris.

Curând după aceea, bucureştenii au aflat că ar fi avut loc, pe una din străzile paşnice ale oraşului şi ziua în amiaza mare, un *hold-up* în maniera filmelor americane: un grup de bandiţi înarmaţi atacaseră o autodubă care aducea de la Banca RPR, către un oficiu poştal, banii de pensii, şi furaseră o parte din sacii cu bancnote sau chiar pe toţi. Nu mai ştiu dacă ştirea a apărut ca atare în ziare, dar tot oraşul vuia. Iar după câtva timp, unor grupuri restrânse de privitori selectaţi din mai multe instituţii, spitale, administraţii financiare, laboratoare şi altele, li s-a proiectat un film scurt, „informativ”, ce pretindea a reconstitui cele întâmplate. Apărea în el, la o răscruce de străzi pustii, o maşină din care descindeau vreo trei-patru inşi înarmaţi cu puşti şi pistoale, cu faţa ascunsă sub cagule negre; ei sileau să coboare, dintr-o dubiţă amărâtă, nişte inşi speriaţi. Aceştia erau ţinuţi la respect sub ameninţarea armelor şi doi dintre conspiratori încărcau în propria lor maşină nişte

saci, evident doldora cu bani, după care dispăreau. Se arătau apoi câteva chipuri ale vinovaţilor pe care Securitatea, care ne păzea şi ne apăra pe toţi, îi identificase cu uşurinţă şi pe care-i aştepta o justă pedeapsă.

La drept vorbind, în marea linişte a oraşului – asigurată de o pază poliţienească extrem de eficientă – şi după confiscarea nemiloasă, timp de cincisprezece ani, a oricărei arme de foc, asemenea poveste a părut privitorilor a ţine de domeniul fanteziei.

Curând după aceea, un comunicat oficial, apărut în ziare şi pe care l-am citit şi eu, anunţa condamnarea la moarte a celor cinci bărbaţi. Singura femeie din grup, Monica Sevianu, era condamnată la muncă silnică pe viaţă (a fost graţiată cinci ani mai târziu). Despre cei osândiţi la moarte, comunicatul anunţa sec: „Sentinţa a fost executată.”

Despre adevăratul sens al acestei stranii poveşti nu se ştie clar încă nimic, după aproape o jumătate de secol. În 1990 sau 1991, în numărul 3 al revistei *Memoria*, doamna Monica Lovinescu publica un text trimis ei de Monica Sevianu, care fusese închisă împreună cu doamna Bălăşoiu, ale cărei ultime clipe i le relata. Din informaţiile căpătate de la fosta deţinută, Monica Lovinescu a aflat că a fost vorba de „un grup de şase tineri evrei, toţi foşti ilegalişti, o parte membri de partid, toţi intelectuali”[53]. Au mai apărut de atunci două numere de *Aldine* în *România liberă* din 8 şi 15 noiembrie 2005, cu mult mai multe detalii, şi mai ales un film recent, regizat de Alexandru Solomon, *Marele jaf comunist.* Povestea e atât de încurcată şi informaţia atât de insuficientă, încât nu mă încumet nici măcar să încerc a o înţelege. Un fragment din acest film m-a impresionat însă cu deosebire. El se intitulează *Pagube colaterale* şi din el aflăm că au fost supuse atunci anchetelor mai multe sute de persoane, dintre care unele şi-au încheiat chiar existenţa în încăperile respective.

Mia şi Paul s-au numărat printre aceşti nefericiţi, dar au scăpat cu viaţă. Mia luase lecţii de ebraică cu Monica Sevianu (trebuie să precizez aici că personajul n-are absolut

[53] Monica Lovinescu, „O mărturisire” şi Monica Sevianu, „Mamie”, în *Memoria*, nr. 3 (1990–1991), pp. 78–79.

nimic de a face cu fosta mea colegă de şcoală, numită aici tot Monica, despre care am vorbit mai demult). Morganii depuseseră cerere de plecare în Israel încă din 1950 şi fuseseră anunţaţi că li se apropia rândul: nimic mai firesc decât să vrei să iei lecţii de ebraică în această situaţie, dar până şi asta a constituit un capăt de acuzare. Cea mai gravă încadrare, pentru Mia, a fost însă „omisiunea de denunţ”. Cu câteva zile înainte de a se răspândi zvonul despre acel atac armat, Monica îi încredinţase Miei nişte bani, cu rugămintea să aibă grijă de cei doi copii ai ei, în cazul în care i s-ar întâmpla ei ceva grav. Bineînţeles că nu specificase despre ce era vorba, dar pe atunci oricine se putea aştepta să fie arestat de pe o zi pe alta pentru orişice motiv şi Sevianu nu era tatăl vitreg cel mai blând (exista o fetiţă dintr-o primă căsătorie a mamei), aşa încât Mia nu s-a mirat şi a pus banii într-un dulap, fără să-i spună lui Paul nici un cuvânt. Era doar o treabă între femei, şi Mia era, cum am mai spus, o mamă exemplară.

Rar s-a verificat mai bine vorba românească „pe cine nu-l laşi să moară, nu te lasă să trăieşti”. Pentru acest gest de bunăvoinţă, Mia şi Paul au făcut aproape trei ani de închisoare efectivă. Mia a fost condamnată la zece ani de detenţie, Paul, la cinci. Din fericire, au putut fi eliberaţi în 1962, când le-a sosit viza de plecare.

Imaginea Miei, la ieşirea din închisoare, mi-a rămas adânc imprimată în memorie. Îşi păstrase surâsul, dar slăbise mult; părul rărit era împletit în două codiţe subţiri, arăta ca un copil oropsit şi nu vorbea aproape deloc.

Paul a fost arestat în timpul unei deplasări de serviciu la Braşov, chiar în biroul inginerului-şef al fabricii de cauciuc locale, cu care avea de lucrat. Era atât de neştiutor de toată povestea, încât nici după câteva luni de anchetă nu au reuşit să-l acuze decât de „discuţii duşmănoase”, formulă stereotipă care masca de pildă mărturisirea, la care putea fi adus oricine, că ascultase posturi străine de radio. A fost trimis în diverse lagăre din Balta Brăilei, unde s-a împrietenit cu Constantin Cesianu, autorul uneia din relatările cele mai sobre şi mai precise despre viaţa la Canal şi în alte locuri de detenţie din acea vreme. Paul, obişnuit mai degrabă cu viaţa în laborator, nu se arăta prea

performant în munca la câmp şi în orezării; m-a impresionat una din amintirile sale, povestită mult mai târziu: deţinuţilor din grupul său li se ordonase să plivească o fâşie de arătură, pe care înaintau pe măsură ce lăsau pământul despuiat de buruieni. Paul rămăsese ultimul şi gardianul, agasat, l-a pedepsit să plivească bucata rămasă... cu gura! Vom şti vreodată cât de mult e stimulată, în orice regim de putere absolută, inventivitatea în cruzime?

El şi Mia au ieşit aproape în acelaşi timp, în primăvara anului 1962. Paul fusese eliberat cu vreo două luni mai devreme şi, între timp, desigur, ne-am revăzut. Dar nu ne-a povestit mai nimic despre cele privind procesul („*e mai bine pentru voi să nu ştiţi nimic*”) şi am fost de acord cu el. Pe Mia am văzut-o, cred, numai o dată, împreună cu cei doi băieţi, apoi au părăsit ţara şi, deşi ne-am scris mereu, nu ne-am regăsit cu toţii decât la ei acasă, în Statele Unite, treizeci şi opt de ani mai târziu. Mia era atunci foarte fragilă. Din închisoare, unde stătuse multe luni la rând în totală izolare (experienţa cea mai grea), îi rămăseseră sechele definitive; nu suporta, de pildă, zgomotul unei uşi trântite; reflexul de înghiţire îi fusese atât de alterat încât de ani de zile nu se putea hrăni decât cu lichide; la anchete, se luptase vitejeşte cu cei ce încercau să-i smulgă declaraţii false, folosindu-se de unica semnătură pe care le-o dăduse, pe o hârtie prin care cerea ca băieţii ei (opt şi unsprezece ani) să nu fie trimişi la orfelinat, ci să fie încredinţaţi bunicilor. În ultimele zile în care ne-am văzut, mi-a părut atât de fragilă încât n-am pus prea multe întrebări despre perioada grea; trecuse mult timp de atunci, noi ne aflam pentru prima dată în Lumea Nouă şi încercam să uităm, să lăsăm în urmă tot ce fusese urât. Acum, când ea nu-mi mai poate răspunde, îmi spun că poate ar fi dorit, dimpotrivă, să-mi povestească unele lucruri mai în detaliu; discreţia mea de-atunci e unul din marile mele regrete.

Şi ce să fi fost, la urma urmei, acea inexplicabilă întâmplare? Ce voiau să încerce sau să dovedească acei tineri care au fost toţi condamnaţi la moarte şi despre care ziarele au scris că „sentinţa a fost executată”, deşi se pare că pentru unii n-a fost adevărat? Ce motivaţie ideologică a putut sta la baza acţiunii lor şi care să fi fost adevărata lor

vină? Ce rost aveau acele legături soioase de bancnote, care se văd în amândouă filmele, cel al Securităţii şi cel al lui Alexandru Solomon? Cândva, înainte de toată întâmplarea, Mia îmi spusese că unii ilegalişti pe care-i cunoştea erau foarte nemulţumiţi de filmul pe care Gheorghiu-Dej i-l ceruse lui Liviu Ciulei, cu fiica lui, Lica, în principalul rol feminin, deşi era vădit lipsită de orice talent actoricesc. „Nu pentru asta am luptat noi”, s-ar fi zis în acele cercuri. Este aici o întâmplare în care absurdul se învecinează cu sinistrul şi din care, ştiindu-se atât de puţin, nu se poate învăţa nimic. Chiar şi aşa, ea nu poate lipsi din tabloul meu de ansamblu, pe care-l încadrează ca o subţire ramă neagră, aducând cu un ferpar de doliu. Apartamentul Miei de pe strada Nicolae Filipescu, astăzi dărâmat, a fost golit de absolut tot ce se afla în el; băieţii au ajuns la bunici cu câte o valiză conţinând hainele lor personale, cărţile şi caietele lor de şcoală. Pentru nu ştiu ce motiv, evocând lungile, afectuoasele noastre seri de muzică şi biblioteca din care împrumutasem atâtea cărţi, îmi reapar mereu în minte paginile unui mic volum al cărui text îmi făcuse o impresie profundă: era o excelentă versiune franceză din Erasm, *Elogiul nebuniei*, împreună cu gravurile care-l ilustrau.

*

În amintirea multora dintre supravieţuitorii de astăzi, anul 1959 ar trebui să fi păstrat o culoare deosebit de întunecată. Dar, ca să putem trăi, memoria şterge, confundă, amestecă informaţiile pe care trecerea timpului le-a lipsit de orice interes practic. Însăşi părerea noastră despre ceea ce trebuie păstrat sau nu variază în cursul aceleiaşi vieţi. Spre sfârşitul ei, o sumă de lucruri „uitate” prind din nou contur şi culori. A le preciza şi reinterpreta nu este un timp pierdut, judecând după sentimentul de pace şi linişte pe care-l dăruieşte cel puţin povestitorului şi contemporanilor săi.

Cum am mai spus, în Bucureşti s-a aflat mereu, în acel an, despre arestarea câte unuia dintre personajele cunoscute ale mediului intelectual, care aveau să figureze

în anul următor în procesul Noica. Dar arestările de acest tip aveau să continue încă multă vreme. Cei care au figurat în celebrul „proces de la Operă”, toţi mari artişti, cu realizări excepţionale (Valentina Creţoiu, Serban Tassian, Dinu Bădescu, Cornelia Gavrilescu), au fost arestaţi abia în1959–196l. Cârmuitorii doreau să obţină din partea populaţiei supunerea cea mai totală şi pentru asta trebuiau să intimideze mai ales capitala, iar în ea, pe cei care prin personalitatea lor influenţau gândirea, chiar neexprimată, a celor mulţi.

Ioana, fiica noastră, în cartea pe care a publicat-o despre viaţa îndrăgitei sale profesoare, restituie amintirile Valentinei Creţoiu în legătură cu acel proces[54]. Aceeaşi mizanscenă, de data asta în sala mare a Operei, dar cu un adevărat complet de judecată, alcătuit din militari. În plus, acuzaţii erau aduşi direct din închisoare, unde fuseseră supuşi unor anchete deosebit de dure. După ce a fost efectuat ritualul „demascărilor spontane”, procesul s-a încheiat, în chip surprinzător, cu o pedeapsă relativ uşoară, acuzaţii fiind condamnaţi doar la răstimpul de închisoare deja efectuat. Nimic însă nu i-a putut reda marelui Şerban Tassian sănătatea şi auzul pierdut în urma bătăilor din timpul anchetei.

Amestecul acesta de teatru şi cruzime reală răspunde destul de exact atmosferei de atunci. În urma aplicării acestui tratament, oamenii deveniseră atât de cuminţi, de docili, încât parcă îşi interziceau până şi să gândească. N-avea rost, se vedea bine, să mai încerci a rezista nebuneşte. Când a avut loc procesul Noica, marele public n-a cunoscut detaliile, dar s-a aflat totuşi că era vorba de persoane care citiseră nişte cărţi interzise şi, dacă aşa ceva era suficient ca să capeţi zeci de ani de închisoare, nu erai nebun dacă nu-ţi plecai capul, conform vechiului proverb, confirmat pentru a nu ştiu câta oară de istorie?

Ba, mai mult, după teribilele lipsuri din toate domeniile vieţii, hrană, îmbrăcăminte, locuinţă, începeau să se vadă ameliorări – se mai găsea de cumpărat câte ceva, mai

[54] Ioana Bentoiu, *Dragoste şi viaţă de femeie – Valentina Creţoiu*, Editura Muzicală, Bucureşti, 2003, pp. 108–117.

apărea în magazine câte un articol de îmbrăcăminte uitat, câte un răsfăţ alimentar accesibil şi fiecare asemenea îmbunătăţire trezea un reflex de *recunoştinţă*: puterea se schimbase, acum era *bună* şi va fi din ce în ce mai uşor pentru toată lumea. Cu atât mai mult erau dezavuaţi cei care înfrângeau regula nescrisă a tăcerii, a evitării oricărui gest, oricărei vorbe nelalocul ei, ca să n-o supărăm.

În această atmosferă, biata tante Aline a fost judecată sever de către unii cunoscuţi, pentru a se fi expus la represalii care acum păreau meritate, pentru simplul motiv că deveniseră previzibile.

Tante Aline sosise în vizită la un văr al ei, care se afla acasă împreună cu alţi doi-trei prieteni şi era furios: fusese dat afară chiar în acea dimineaţă dintr-un post mărunt, dar vital, pe care-l deţinea la un institut ştiinţific. Iar directorul institutului, care semnase fatala decizie, era propriul său văr! Expulzatul trebuia să se răcorească, să-i spună infamei sale rude adevărul în faţă, anume că era un oportunist şi o lichea... Dar dacă-i recunoştea scrisul? N-ar fi mai prudent ca textul să fie scris de o mână străină? Ia scrie tu, Aline, cu mâna ta, aşa nu riscăm nimic şi pot să-i spun măgarului tot ce am pe suflet...

Aline era prea mândră ca să refuze şi, în plus, era totdeauna gata „să rigoleze” un pic, aşa încât, pe o carte poştală, a scris după dictare câteva fraze, dintre care cea fatală suna aşa: „*N-ai nici un pic de caracter, ai fost cu nemţii, pe urmă cu englezii şi acum te-ai dat cu ruşii...*”

Cartea poştală a fost pusă la cutie chiar în seara aceea şi, după două zile, a ajuns la destinatar, care, în loc s-o rupă şi s-o arunce la coş, a predat-o securistului din institut. Bănuielile au căzut foarte curând asupra celui care fusese dat afară, dar el, chemat să dea socoteală, a putut proba fără nici un efort că nu era scrisul lui şi a fost lăsat în libertate.

Ancheta nu s-a încheiat însă decât doi ani mai târziu, când scrisul Alinei a fost identificat de specialişti pe o carte poştală trimisă de ea, din vacanţă, unor prieteni rămaşi în Bucureşti. A fost, se lăudau în faţa ei anchetatorii, un mare succes al serviciilor speciale, care acum reuşiseră să controleze grafologic nu numai corespondenţa cu

străinătatea, dar şi pe cea dinăuntrul graniţelor, mai exact, de pe *întreg* teritoriul ţării.

Arestaţi în aceeaşi zi, Aline şi vărul ei au fost condamnaţi amândoi, în baza aceluiaşi celebru articol 209 care pedepsea *uneltirea*, la câte cinci ani de închisoare corecţională. Procesul s-a judecat la Tribunalul Militar Bucureşti (într-o secţie care în argoul funcţionarilor respectivi se chema „secţia nimicuri”), în ziua de l8 octombrie 1961.

Aline a fost pusă în libertate şi graţiată de restul pedepsei în 1964, după trei ani şi trei luni de închisoare efectivă, trăiţi în bună parte la Mislea – unde, pentru că lumea e mică, s-a întâlnit cu Mia Morgan.

Domnul Vintilă Pilat a aşteptat-o cu devotament, iar ea, când s-a eliberat, a trecut întâi pe la coafor, pentru că a aflat la telefon că acolo tocmai se vopsea prietena ei cea mai bună, pe care o cunoscuse la Canal. Graţie acesteia s-a putut aşadar prezenta soţului ei, în acea seară, nu grizonantă şi hămesită, ca omul care iese de la pârnaie, ci cât se putea de elegantă, aşa cum avea să arate până la capătul zilelor, puţin după ce împlinise o sută de ani...

Dar ce putem spune despre un regim în care asemenea proces şi asemenea condamnare sunt nu numai posibile, ci şi acceptate de o societate care şi-a văzut anihilat reflexul de indignare?

*

Ajunşi împreună aici, la sfârşitul anului 1959, pun capăt acestei lungi rememorări, acestei încercări de a reînvia ceea ce nu poate fi înviat, care acoperă primii cincisprezece ani ai vieţii noastre sub noul regim comunist, aşa cum am dus-o împreună cu un mic grup de rude şi prieteni.

Fiinţe apropiate şi dragi, a căror prietenie ne-a ajutat să trăim, s-au întinerit şi reanimat pentru mine, cu toată gingăşia şi farmecul lor; altora le-am regăsit chipul brăzdat de suferinţă; tabloul general a rămas însă ceea ce era, o schiţă în cărbune prinsă într-un cadru neelastic, neviu, cel al abstracţiunilor prost înţelese, al gardurilor de sârmă ghimpată şi al figurilor de dans mecanice şi obligatorii.

În limba română, din cauza cumplitelor practici utilizate în închisoarea Piteşti şi în alte câteva, cuvântul „experiment” pare a fi legat doar de ele; dar termenul poate fi aplicat la toată evoluţia societăţii româneşti în timpul celor patruzeci şi cinci de ani (1945–1989) ai regimului comunist. A fost vorba, pe de o parte, de a verifica, prin confruntarea cu realitatea, o teorie socială imaginară abstractă, iar pe de alta, de testarea comportamentului unor oameni vii, puşi în situaţii încă necunoscute, pe care n-aveau libertatea de a le modifica.

Mulţi s-au implicat în acest experiment în mod activ; alţii doar i-au suferit efectele. Primii au avut, se înţelege, o cu totul altă percepţie asupra celor întâmplate decât cei cărora li se atribuise un rol pasiv, împreună cu obligaţia de a nu-l comenta în nici un fel. Din rândurile ultimilor provin nenumăraţii autori de amintiri şi memorii, care în preajma despărţirii lor definitive de viaţă – de viaţa aşa cum o cunoaştem – simt nevoia să încerce un fel de sinteză a celor trăite, dar şi de analiză a semnificaţiei lor. Poate că nu sunt prea numeroşi cei dornici de a se folosi de ne-ceruta lor depoziţie. Dar viaţa cobaiului n-are altă justificare decât de a fi slujit la ceva.

Poate că unii vor socoti ca o ciudăţenie numărul relativ mare de fiinţe din preajma noastră care au avut de trecut prin încercările povestite ici. El se explică, în parte, prin faptul că aparţineam cu toţii uneia dintre categoriile – burghezia mică şi mare – împotriva cărora se declanşase lupta. N-am înţeles prea bine ce se reproşa anume „burjuilor”, pe care i-am considerat mereu a fi „clasa mijlocie” şi care-mi păreau oameni deosebit de harnici, de stăpâniţi şi de organizaţi – un tip uman de care orice societate are nevoie pentru simpla ei supravieţuire. Mai erau însă şi alte categorii, cum erau ţăranii ceva mai înstăriţi, şi care de asemeni păreau să-şi fi pierdut dreptul de a exista. „*Că noi om fost chiaburi, n-om fost oameni*”, spune undeva o ţărancă şi această formulă a lăsat în mintea mea o urmă adâncă. În ograda Rariţei, la Curcani, admirasem darul mâinilor ei îndemânatice de a fi făcut să răsară în jurul casei o livadă, o grădină, un adevărat colţ de rai cu cărări din piatră adusă de la râu, în timp ce în alte

gospodării rămăsese pământul gol. Tudoriţa, nepoata Rariţei, era cu vreo doi ani mai mare decât Doudou a noastră şi se jucau împreună, „când avea Tudoriţa timp”. Căci în prima ei zi de vacanţă Tudoriţa, pe atunci de vreo nouă ani, primise de la bunică-sa o bucată pătrată de pânză, sculuri de bumbac roşu şi negru, ace şi un model, ca să brodeze o faţă de masă mijlocie, în ceasurile în care se afla cu vaca la păscut, şi s-o termine înainte de sfârşitul vacanţei. Cred că exemplul acestei hărnicii m-a lămurit mai clar decât orice explicaţie teoretică despre ce era vorba.

Alţii vor compara cu această istorisire propria lor existenţă, în care încercările vor fi fost încă mai dramatice. Câte destine amare, câte dolii de neşters ar fi de evocat! Specialiştii nu s-au pus încă de acord, dar, după estimarea lui Gheorghe Boldur-Lăţescu, fost deţinut anticomunist şi expert recunoscut în această problemă, se pare că la ora asta se poate afirma că numărul deţinuţilor politici în perioada 1948–1989 ar fi fost de 1.131.000 persoane, cu o durată medie de detenţie de doi ani. Dintre aceştia, mai mult de 500.000 ar fi decedat în lagăre şi închisori sau de pe urma condiţiilor de viaţă impuse acolo[55]. Asta înseamnă că nu a fost nimeni, în România, care să nu afle, să nu cunoască măcar o singură situaţie dramatică, un singur destin mutilat sau zdrobit.

În alegerea anului 1959 ca moment final, m-a ispitit acel ton sărbătoresc al gândirii oficiale, acea celebrare a succeselor, de care uitasem. Nu era nejustificată. Cumva, scopul tainic şi esenţial fusese atins: „inteligheţia terifiată” (expresia este a lui Vladimir Tismăneanu) tăcea din gură şi marşul triumfal al activităţii şi retoricii de partid putea să se desfăşoare în linişte. Din 1959 şi până la sfârşitul tragediei din URSS şi Europa de Est (dacă sfârşit va fi fost) mai aveau să treacă încă treizeci de ani: pentru români, încă şase sub mâna de fier a lui Gheorghiu-Dej, urmaţi de alţi douăzeci şi patru, aşezaţi sub cea a lui Nicolae Ceauşescu.

---

[55] Gheorghe Boldur-Lăţescu, *Genocidul comunist în România*, 4 vol., Albatros, Bucureşti 1992–2003. Prezentarea lucrării în *România liberă*, 20 mai 2006, *Aldine*, p. II.

Dar să revin la anul 1959, când înţelesesem că nici o schimbare, în acel sistem, nu putea veni decât „de sus”. Ne învăţasem să trăim într-un fel de constantă apatie. Lucrurile însemnate le aflam nu din presă, ci din zvonuri. Într-o zi aflam că fuseseră sacrificaţi toţi caii din ţară, în alta că fuseseră închise toate mânăstirile, cam odată cu fostele case de toleranţă, sau că începuse operaţia de secare a bălţilor Dunării, cele care în tot timpul copilăriei noastre aduseseră peşte pe mesele cele mai sărace. Mai târziu, aveam să aflăm despre dărâmarea bisericilor sau sistematizarea satelor. Nu poţi să te revolţi când ţi se impune să fii docil de dimineaţa până seara, nici când şeful tău de stat este lăudat în tot Occidentul pentru „independenţa” sa.

Bineînţeles, existau şi progrese reale. Efortul milioanelor de „oameni ai muncii”, care munceau efectiv, nu putea să nu aibă rezultate pozitive, iar cincisprezece ani de pace îngăduiau multe speranţe. Aşa cum la începutul anilor ’50 apariţia unui biet model de pardesiu ceva mai arătos (lodenul) sau a unor scule de lână pură creaseră satisfacţii adânci, acum, spre sfârşitul lor, nişte importuri de parfumuri pariziene şi de stilouri Pelikan, putând fi admirate în câteva vitrine din capitală, jucau acelaşi rol („*Cine ştie, poate de Crăciun, cineva...?*”). Informaţiile care soseau din Apus, deşi puţine, permiteau totuşi unele comparaţii. Cum de-şi vindecaseră ţările Europei Occidentale, atât de repede, rănile războiului? Cum de se reclădiseră oraşele Germaniei, cum de se înmulţiseră autostrăzile în Europa, cum de părea să se reverse marfa, în acele ţări, din toate magazinele, iar oamenii călătoreau tot mai uşor şi mai des dintr-o parte a lumii într-alta? Toate acestea fără să fi intrat în închisoare decât nişte nazişti de rang înalt! Iar conducătorii noştri, în timp ce-şi numărau victimele, continuau să se raporteze la statisticile anului 1938, pe care de abia reuşeau să le egaleze...

Alungam acest tip de gânduri, care nu servea la nimic şi nu făcea decât să ne amărască. Mai curând ne bucuram de orice ameliorare efectivă: multiplicarea, în magazine, a articolelor de strictă necesitate, unele filme şi unele albume de artă Skira (la preţuri foarte mari, dar care treceau din

mână în mână), unele vacanţe fericite în satele de sub munte şi, de curând, mirajul vacanţelor la mare!... Închis din timpul războiului, litoralul redevenise accesibil din 1958, pentru că îl părăsiseră armatele sovietice. Bucureştenii se precipitau acum cu frenezie spre plajele năpădite de tufişuri spinoase şi spre căsuţele de pescari, unde făceau experienţa uitatelor libertăţi. Ca şi festivalul din anul precedent, acest tip de sărbătoare a minţilor şi corpurilor tinere le redădea oarecare putere. Chiar dacă planul acela gigantic de construire a unei lumi noi n-avea să se împlinească prea curând, oricum, ceva mai bine tot avea să fie. Retorica de partid amâna mereu momentul fericit al realizării socialismului, prag fermecat spre mult visatul comunism. Unora, a imagina că asemenea lucru ar fi fost posibil le hrănea chiar un soi de dubitativă speranţă. Oricum, un dram de speranţă e necesar ca să poţi pur şi simplu trăi.

În casa noastră rămânea acea rană ascunsă, despre care nu vorbeam unii cu alţii. De la cel condamnat nu aveam nici o veste, iar cei de o vârstă cu el, care primiseră aceeaşi pedeapsă, se stinseseră unul câte unul.

*

Trei ani mai târziu, în 30 iulie 1962, ne-am pomenit cu un ofiţer de miliţie, care a cerut să vorbească cu Pascal. S-au aşezat unul în faţa altuia la masa mare şi acela i-a comunicat cu glas scăzut, decent, decesul lui Aurelian Bentoiu.

Pascal, în unele ocazii, este extraordinar de stăpânit. Aşa era, de la arestarea din 1957, de câte ori venea vorba despre tatăl său. Cunoşteam acea expresie încrâncenată, care trăda un mare efort asupra lui însuşi. Eu rămăsesem în picioare, ceva mai departe, şi mi se părea că împietrisem. Chiar dacă realitatea rămânea dură, intolerabilă, pentru nimic în lume n-aş fi vrut să-i dăm acelui cioclu în uniformă satisfacţia de a ne vedea plângând.

I-a înmânat lui Pascal actul de deces (cu acea calificare absurdă, „*insuficienţă cardio-respiratorie decompensată*”,

care caracterizează faza ultimă a oricărei boli); tatăl lui se stinsese cu o lună înainte, la 27 iunie.

Mesagerul i-a mai predat lui Pascal, contra semnătură, ceasul de aur şi verigheta, pe care condamnatul le purtase asupra sa la data arestării. Nu cred că Pascal i-a mai pus vreo întrebare.

Următoarele zile au fost tăcute şi confuze. Nu mai am nici o amintire despre cum a fost înştiinţată Marta, şi în genere despre cuvinte şi fapte; doar despre acea ciudată senzaţie de crispare a sufletului, ca şi când durerea l-ar fi materializat.

Apoi ne-am despărţit. Doudou, mama şi cu mine aveam nişte bilete ONT[56] la Timişul de Sus, iar Pascal a rămas singur în Bucureşti; ca de obicei, avea să lucreze intens. Cum au fost acele săptămâni de singurătate, nu e greu de imaginat. La Timiş, mica mânăstire catolică de maici, unde Doudou a fost acceptată la cantină, a fost un imbold constant la înălţarea şi purificarea gândului.

Nu aveam cine ştie ce iluzii despre condiţia bolnavilor în închisorile politice. Dar am fi păstrat poate o imagine mai imprecisă, mai puţin dureroasă, fără paginile apărute, aproape treizeci de ani mai târziu, în cartea lui N. Steinhardt[57]: este un text în care fiecare frază doare ca o arsură. Cadrul povestirii este infirmeria Jilava, unde Steinhardt se află pentru câteva săptămâni, iar lucrurile se petrec în mai 1962. Selectez din fragmentul intitulat „*La cour des miracles*”:

„*În primul pat, pe dreapta, nu mai ştiu cine zăcea. Un om amuţit de suferinţe şi scârbe.*

În al doilea, Aurelian Bentoiu, cadaveric, de nerecunoscut şi peste măsură de înalt. Supus de curând unei operaţiuni (cancer la prostată), lăsat în părăsire cu pansamente care se împut, e aţâţat de grele dureri, chinuit de sentimentul nedreptăţirii, şi se teme. Scăpărător de inteligent, poftind să stea de vorbă, să-şi amintească şi să prezică, e şi mereu gata de harţă.

[56] ONT – Oficiul Naţional de Turism.

[57] N. Steinhardt, *op.cit.*, pp. 127–132

De harţă, har Domnului, are parte din belşug. Ca în mai toate infirmeriile şi aici oamenii bombăne, sunt acri şi irascibili. [...]*. În patul din stânga în fund, paralizat de la brâu în jos de pe urma unei operaţii de hemoroizi, Radu Lecca. Îl urăşte pe Bentoiu; mai tot timpul îl atacă violent şi-l ocărăşte şi-l suduie îngrozitor. Bentoiu îi răspunde rar, şi atunci cu aceleaşi sudălmi şi injurii...*[...] *Felul în care Lecca îi vorbeşte lui Bentoiu mă revoltă, iar nesfârşitele lui atacuri împotriva liberalilor sunt obositoare.* [...] *De Bentoiu mă leagă un fel de milă psihanalitică pentru solitudinea lui de bolnav năpăstuit; în căpitanul Gy, cu mâini isteţe de infirmieră calificată, descopăr un om devotat şi priceput în a-i uşura lui Bentoiu şi durerile şi mai ales senzaţia de părăsire.*

După vreo zece zile de stăruinţe şi recriminări, Bentoiu obţine în sfârşit a fi dus la cabinetul medical, unde îl însoţim, căpitanul şi cu mine. În cabinet dăm de doctoriţa cea surdă. Căutătura ochilor ei e peste măsură de plictisită şi de vrăjmaşă. Lui Bentoiu i se ordonă să se lungească pe o canapeluţă, eu – îngenuncheat – ţin un lighean, iar Gy, tubul lung prin care se va scurge permanganatul. Ligheanul e încă perfect curat când, ferindu-mă de a sta în cale, îi ating marginea de vârful pantofului doctoriţei. Mă izbeşte cu piciorul, zvâcnit, cum ai izbi un câine, o minge, şi mă răstoarnă cu lighean cu tot. Drept sancţiune vrea să-l trimită pe bolnav înapoi nepansat. Perspectivă de două ori groaznică: am făcut un rău imens şi m-am ales cu duşmănia de veci a victimei. Inspirat, mă feresc a cere iertare. Tăcem cu toţii îndelung. Doctoriţa ne învăluie pe tustrei într-o tăcută rafală de mânie şi dispreţ. Atât e de supărată, încât gândesc că dacă i-ar veni la îndemână ne-ar nimici, ne-ar zdrobi, ne-ar fărâmiţa, cu mişcări de vier care calcă strugurii în teasc. Totuşi, după o interminabilă şovăire, îi schimbă pansamentul lui Bentoiu, şi-l schimbă cu grijă.

La înapoierea în celulă, bolnavul ne recită din poeziile sale. E fecior de ţăran, de la Făcăieni pe Borcea, şi-n versurile sale idilice avocatul orăşean se înduioşează:

O, floare de salcâm imaculată!

Nepreţuit simbol de modestie
Tu vii târziu în hora primăverii
Păşind cu sfiiciune de fecioară
Ce-ntr-un sfârşit de-april în faptul serii
S-ar prinde-n horă pentru prima oară

Apoi, cu sentimentul de uşurare şi euforie al pacientului primenit, ne vorbeşte pe larg de Constantin Brâncoveanu, pe care l-a studiat în chip erudit. În Brâncoveanu vede exemplul cel mai frapant al politicii de duplicitate, ba şi de triplicitate pe care poporul român a trebuit s-o ducă prin veacuri. Îl apără. Şi ce curioase amănunte...

Îngrijirea lui Bentoiu îmi ocupă aproape tot timpul. Deşi multă vreme necredincios, s-a împăcat cu biserica. Îmi cere să rostesc rugăciuni şi se roagă şi el. [...] *Pe Carol al II-lea îl atacă Lecca. Pe Antonescu îl critică Bentoiu. Carol pentru mine este cel mai pustiitor flagel care s-a abătut vreodată asupra ţării româneşti...*[...] *Din consideraţie pentru Bentoiu mă reţin a vorbi prea deschis. Despre Antonescu însă nu pot să nu arăt că, oricum, singurul în toată Europa, a cutezat să se opună lui Hitler* [...].

Când sunt scos din celulă pentru a fi din nou trimis la Gherla, îmi iau rămas bun de la toţi. Bentoiu, zâmbind trist, îmi mulţumeşte. Apoi, începe să plângă. Lecca, brusc, mă sărută. Au murit, curând după aceea, amândoi.

*

Mi se pare greu să compar Holocaustul şi Gulagul, pentru simplul motiv că suferinţa oamenilor nu poate fi măsurată.

Se lasă în schimb comparate sistemele politice care le-au dat naştere: nazismul şi comunismul. Ele pot fi considerate în paralel, cu uimire şi spaimă, de n-ar fi decât pentru că au fost contemporane şi, un timp, s-au observat, mai exact s-au pândit, unul pe altul.

Coexistenţa sistemelor de acest tip nu putea duce decât la ceea ce a dus în fapt, anume la o confruntare gigantică, şi ea nu se putea încheia decât cu moartea unuia dintre ele.

Generaţia noastră a asistat la această confruntare, la triumful şi moartea unuia dintre ele, apoi la lunga

expansiune a celui victorios şi, în sfârşit, la implozia centrului său.

Dar nu s-a încheiat încă nimic definitiv, afară de viaţa noastră activă.

Azi-dimineaţă am să iau o foaie de hârtie şi am să compar sistemele, simplu, băbeşte, cu armele bunului-simţ. Şi n-am să mă folosesc decât de ceea ce am văzut cu ochii mei.

*

Comparând sistemele, vom constata în primul rând o sumă de *asemănări.*

— Amândouă sistemele îşi propun să instaureze o ordine socială nouă, pe care o socotesc superioară tuturor celor care au existat în istorie. Ele se bazează aşadar pe câteva principii abstracte şi pe o ideologie construită (destul de sumar) în jurul lor.

— Amândouă aceste ideologii sunt construite pe ura împotriva unei anumite categorii de populaţie: la una, ura de rasă, la alta, cea de clasă. S-a afirmat că numai prima ar fi sacrificat oameni inocenţi, „vinovaţi" doar de a se fi născut într-un anume popor, dar asta înseamnă a uita că şi comunismul prigoneşte fiinţe inocente, „vinovate" doar de a avea o „origine socială nesănătoasă", deşi nimeni nu poate alege nici poporul, nici familia în care se va naşte.

— Amândouă aceste sisteme practică o indiferenţă totală cu privire la valoarea morală a mijloacelor folosite pentru impunerea ideologiei lor.

— Amândouă aceste sisteme sunt aduse de logica istoriei la folosirea aceloraşi mijloace. Acestea sunt:

— împărţirea populaţiei într-o majoritate supusă şi o minoritate dominantă, „partidul unic";

— instaurarea unui regim politic dictatorial, construit în jurul unui lider;

— impunerea organizată, sistematică şi constantă a unei ideologii, prin şcoli, presă, radio, TV, cursuri, reuniuni, şedinţe, festivităţi, mijloace de presiune etc.

— insistarea asupra acestor practici până la obţinerea unui om „de tip nou", animat de sentimente folositoare ideologiei respective;

— în sfârşit, declanşarea unei stări de război deschise, care să permită distrugerea stării de lucruri existente şi eliminarea obstacolelor (fie ele şi fiinţe vii): în cazul nazismului, războiul clasic; în cazul comunismului, revoluţia şi războiul civil.

Deosebirile dintre cele două sisteme s-au lăsat observate în tot cursul veacului XX, şi anume:

— Nazismul a luat formă într-o singură naţiune, cea germană, cu care va rămâne de fapt identificat în istorie;

— El a cucerit puterea de stat în anul 1933, şaisprezece ani *după* instaurarea sistemului comunist.

— Ca sistem real, nazismul a durat doisprezece ani şi a încetat brusc, datorită înfrângerii statului nazist în războiul clasic declanşat de el, cu preţul unui număr uriaş de victime şi distrugeri, foarte multe în interiorul propriului său „stat naţional”.

— Crimele sale majore au avut loc mai ales în perioada de şase ani a acelui război, iar executanţii lor au fost de cele mai multe ori militari, acţionând în cadrul disciplinei absolute care era una din caracteristicile armatei respective.

— Existenţa lui s-a terminat ca urmare a înfrângerii militare, urmată de pedepsirea principalilor săi reprezentanţi, de multe ori cu moartea, în procese internaţionale numeroase şi larg mediatizate.

— Comunismul, ca sistem real, a fost instaurat într-un prim stat multinaţional, apoi în mai multe state din câteva continente. În toate, el s-a caracterizat printr-o uriaşă hecatombă iniţială.

— Viaţa lui, ca formă de stat, a început în Rusia în 1917, ca o experienţă cu totul nouă în istorie.

— Ca formă de stat, el s-a prăbuşit în 1989 în Europa de Est şi în 1991 în Uniunea Sovietică, dar există şi astăzi în mai multe state ale globului, iar, în ţările unde n-a fost pus niciodată în practică, el continuă să aibă, din lipsă de informaţie, o imagine favorabilă.

— Crimele sale majore au avut loc în tot cursul existenţei sale; ele au fost executate de militari, dar şi de civili din toate straturile societăţii, îndoctrinarea şi obligativitatea

denunţului pătrunzând până la copiii de şcoală, racolaţi şi ei pe post de informatori.

— Regimul comunist nu a fost încă studiat exhaustiv şi încă mai puţin condamnat, una din caracteristicile sale fiind extrema secretivitate şi un sistem de propagandă şi dezinformare la scară mondială, care reprezintă cu adevărat o noutate în istorie.

Recitesc aceste pagini şi dintr-odată îmi vine să râd, amintindu-mi cum comuniştii îi acuză pe cetăţenii democraţiilor occidentale, la prima ocazie, că sunt „fascişti”, iar aceştia pălesc, se sperie, încep să se dezvinovăţească şi rămân ruşinaţi pentru mai multă vreme în ochii altora şi în propriii lor ochi.

Micul meu tablou îmi dă o mare satisfacţie.

*

Fără îndoială, lipsesc din tabloul meu o sumă de trăsături. Poate ar fi trebuit să spun că amândouă sistemele au fost instaurate de un mic număr de persoane grupate în jurul unui şef autoritar care propunea schema imaginară a unei societăţi fericite, clădită pe un mic număr de idei esenţiale. În cursul mileniilor, au existat însă nenumărate asemenea societăţi, născute din dorinţa unui grup de a crea o nouă aristocraţie. Adevărata noutate a celor întâmplate în Europa ultimelor veacuri este că grupurile opuse s-au aglutinat în jurul unor idei şi raţionamente *abstracte*, organizate în ideologii.

Când un copil învaţă să vorbească, cuvintele care desemnează noţiuni abstracte sunt ultimele care intră în vocabularul său. Ele se definesc în tot cursul adolescenţei şi de obicei în timpul studiilor. Mulţi excelenţi meseriaşi pot duce o viaţă exemplară, folosindu-se de un număr relativ mic dintre ele. Cei ce le folosesc cu precădere sunt numiţi, de către ceilalţi, intelectuali. Termenul e rostit uneori cu respect, alteori cu ironie: probabil că amândouă sunt meritate.

Precursoarea, născătoarea celor două ideologii criminale ale veacului a fost Revoluţia Franceză, ea însăşi un efect al epocii care a primit numele de Secolul Luminilor. Niciodată,

mai mult ca în acel secol, n-au fost mai preţuiţi intelectualii şi nici nu s-au pus în circulaţie, cu generozitate şi bune intenţii, mai multe noţiuni abstracte, toate gravitând în jurul conceperii „celei mai bune societăţi posibile”. Oamenii vremii erau convinşi, de pildă, că oamenii „se nasc buni” şi că îi înrăieşte doar o societate prost construită. Zeci de asemenea axiome neverificate s-au vehiculat cu violenţă în tot cursul Revoluţiei Franceze, cu argumentări sclipitoare şi contradictorii, în cursul unor nesfârşite şi violente dezbateri publice. Pe parcurs, unele noţiuni au căpătat un caracter aproape sacru. Libertatea rămâne unul dintre cele mai frumoase idealuri ale existenţei noastre relative, dar ce înseamnă exact „egalitatea”? Desfiinţarea privilegiilor din naştere, foarte bine. Dar mai departe? Cine este egal cu cine şi pe ce scară de valori? Chiar dacă s-ar realiza o societate în care toţi cetăţenii ar avea aceeaşi înălţime, aceeaşi greutate, aceleaşi drepturi (de obligaţii se vorbeşte mai puţin) şi aceleaşi venituri, tot ar rămâne posibilitatea ca bătrânii să-i invidieze pe cei tineri. Cât despre cea de a treia valoare sacralizată, fraternitatea, ea îşi păstrează farmecul până ce ne vine în minte povestea lui Cain şi Abel sau toate basmele în care fraţii mai mari se unesc ca să-l omoare pe cel mai mic şi mai norocos...

Pe baza unor asemenea aproximaţii s-a ajuns ca, în ceea ce era atunci cea mai rafinată şi mai evoluată societate din lume, să fie ucise mii de fiinţe nevinovate, pentru singurul motiv că se născuseră într-o categorie socială pe care noii ideologi n-o mai tolerau în societatea lor. Şi tot ca o naivă precursoare a ororilor fără margini ale celui de al Treilea Reich, Revoluţia Franceză a inventat şi instituţionalizat cel mai rapid, mai eficient şi mai nedureros mijloc tehnic, în acea vreme, de a ucide oameni neînarmaţi: ghilotina. Unul câte unul, pentru istorie. Fără ea n-ar fi fost cu putinţă cele 42.000 de execuţii (cifră avansată de vechiul meu Larousse în trei volume din 1966) ce au avut loc doar în perioada cuprinsă între 5 septembrie 1793 şi 28 iulie 1794, numită „a doua Teroare”.

Comunismul nu s-a evidenţiat prin inventarea vreunor mijloace tehnice perfecţionate, ci a rămas la cele tradiţionale, cum ar fi împuşcarea în ceafă a ofiţerilor

polonezi de la Katyn şi alte asemenea execuţii sumare. Dar ideilor sale li se datorează faptul că un şef de stat de importanţa lui Nikita Hruşciov (domnind peste „a patra parte a lumii, fostă a şasea”) a ajuns să rostească o frază ce nu mai poate fi uitată de cel ce a luat cunoştinţă de ea: „*Braţele mele sunt până la coate în sânge, acesta este lucrul teribil care se află în sufletul meu...*” O, fie-i lui Nikita Sergheievici ţărâna uşoară, pentru a fi făcut această mărturisire care cuprinde în ea o sămânţă de speranţă! Şi mai e oare nevoie să invocăm numele lui Mao şi al lui Pol Pot (fini intelectuali amândoi...), ca să ne convingem despre cât e de urgentă nevoia, pentru fiecare trăitor pe această planetă, de a cumpăni fiecare cuvânt, cu sfiiciune şi răbdare, în asurzitorul vacarm al vorbăriei universale?

Cât despre generozitatea unora dintre idealurile invocate – ajutorarea celor defavorizaţi, aducerea educaţiei şi culturii la îndemâna tuturor, gratuitatea serviciilor medicale, construirea de locuinţe şi alte asemenea – pe aceea nu o contestă nimeni. Este evident că, în prea multe părţi ale lumii, acest tip de probleme nu şi-a găsit încă rezolvări satisfăcătoare. Soluţii desigur există – dar altele! –, identificarea şi aplicarea lor va ocupa în viitor, dacă va fi pace, un loc tot mai important. Formula comunistă însă, în partea ei cea mai bună (câtă este), seamănă cu vechea fabulă în care un urs se împrieteneşte cu un bătrân grădinar, pe care-l veghează în timpul somnului: vrând să strivească o muscă ce se plimba pe nasul celui adormit, ursul apucă un pietroi mare, îl azvârle cu putere şi omoară cu el şi musca, şi omul.

*

În viaţa lui Pascal şi a mea, perioada 1945–1959, evocată aici, este cea în care am avut amândoi între optsprezece şi treizeci şi doi de ani. În chip ciudat, anul 1959 a pregătit pentru fiecare din noi încheierea unui anume ciclu de activitate şi începerea altuia.

În 1960, Pascal avea să scrie un al doilea concert de pian, cu care se încheie prima parte a activităţii sale componistice. Trei ani mai târziu, la prima sa audiţie – în

excelenta interpretare a Henriettei Mirvis, o pianistă din Moscova, pe care Tolea Vieru o cunoscuse în timpul studiilor –, a avut un succes răsunător. Pentru Pascal însă, o etapă dusă la bun sfârşit nu mai prezenta interes, aşa încât între timp se îndreptase spre genul operei. Trebuie spus că cel care l-a îndemnat stăruitor în această direcţie a fost Nuni Horodniceanu. Acesta urmărise toate muzicile de scenă pe care Pascal le scria cu atâta uşurinţă, fără să le dea vreo însemnătate, şi era impresionat de simţul dramatic de care el dădea dovadă. Aşa încât, în lungile lor conversaţii, au început să dezbată ideea în toate felurile. Nuni i-a scris lui Pascal şi un libret extras din Lermontov (*Un erou al timpului nostru*), dar firea clară şi activă a lui Pascal nu se potrivea foarte bine cu cea a lui Peciorin şi până la urmă a ales, pentru început, o piesă veselă şi uşoară din Molière, *Amorul doctor*, pe care însă, din recunoştinţă, i-a dedicat-o prietenului şi sfătuitorului său.

Pascal ar fi continuat probabil să scrie opere, mai ales după succesul lui *Hamlet*, dacă Ceauşescu n-ar fi impus vieţii culturale acea orientare patriotardă care ar fi deformat orice proiect de libret. Aşa încât, din 1974, el s-a întors la muzica fără text, iar cele şapte simfonii pe care urma să le mai scrie şi care constituie, probabil, nucleul cel mai preţios al întregii sale creaţii, au rămas libere de orice fel de ingerinţe ideologice.

*

În 1960 mi-am isprăvit micul roman, pe care l-am bătut la maşină şi l-am dat spre lectură câtorva prieteni. Cel pe care l-a pus pe gânduri a fost Loniu Goldhagen.

Ideea lui a fost să mă recomande publicaţiei *Revue Roumaine*, la care el însuşi lucra pentru versiunea germană. Era o revistă trimestrială care încerca să prezinte în patru limbi (engleză, germană, franceză şi rusă) o imagine a literaturii şi culturii române. Fusese alcătuită după prototipul sovietic; cândva, îmi căzuse în mână un număr al versiunii franceze din *Littératures soviétiques*, în care se aflau mai multe fragmente de proză, între altele de Pasternak; mă izbise tonul ciudat de palid şi de inexpresiv

al francezei, altminteri foarte corecte, pe care-l folosea. Fără îndoială, revista noastră suferea şi ea de acelaşi păcat, efect al lipsei totale de contact a bieţilor traducători cu viaţa reală a cititorilor cărora li se adresau. Aveam totuşi să colaborez la versiunea franceză, graţie şi sprijinului amical al redactoarei, Tisa Bădulescu, timp de vreo cincisprezece ani de zile. Textele erau şi literare, şi ideologice; uneori reuşeau să fie şi una, şi alta. Nu răspundeam decât de fidelitatea faţă de original şi de ţinuta limbii franceze. Îmi repetam asta de câte ori aveam de a face cu o prea mare inaderenţă a mea la ceea ce trebuia formulat.

Un desen amuzant în peniţă, făcut de un prieten, îl reprezintă pe Loniu după plecarea sa în Germania, unde se străduia să înfiinţeze o editură specializată în traduceri din literatura română (el însă, vai, a murit destul de curând după aceea). Cu o mână sigură, graficianul îl reprezintă pe Loniu în picioare într-un lung halat de casă, cu chipa în cap, o cămaşă albă şi o floare la butonieră. Patru pisici cu cozi înfoiate se preumblă printre teancurile şi foile răzleţe, în română şi germană, ale unei *Verlags-Agentur* improbabil de boeme; una din pisici i se freacă afectuos de picioare. Desenul, frumos încadrat, mi-a fost lăsat de Nuni şi Charlotte când au plecat din ţară şi, de atunci, n-a părăsit niciodată odaia mea de lucru. Prezenţa generoasă şi boemă a lui Loniu o apără de rele.

Mă învăţasem cu gândul că aveam să rămân, toată viaţa, o autodidactă. La *Revue roumaine* eram plătită pe pagină şi lucram acasă. Cel puţin, în felul ăsta îmi câştigam viaţa. Am realizat doar pe parcurs că am avut astfel o libertate nepreţuită de comportare şi de program. În plus, de data asta mă simţeam în sfârşit intrată în rândul lumii, acceptată sau, cel puţin, tolerată. Această schimbare de statut a fost resimţită pozitiv de toţi membrii familiei, inclusiv de Ioana-Doudou, care, în prima ei zi de şcoală primară, întrebată fiind de „tovarăşa”: „Ce e tatăl tău?”, a declarat victorios:

— E compozitor!

— Şi mama?

Aici, a stat puţin să reflecteze. N-o instruise nimeni. Dar a răspuns cât se poate de exact:

— Mama? E bucătăreasă şi „dactoligrafă”...

După un timp, am reînceput să scriu. Întâi în franceză, texte nepublicabile, dar pe care nu mi le cenzura nimeni. Apoi, după 1989, cu imensă fericire, în română.

Ani de zile, am pregătit fişe şi însemnări pentru un roman al vieţii sub comunism, la care într-o bună zi am renunţat brusc. La ce bun să inventezi personaje fictive când ştii că faptul brut, detaliul concret, decizia administrativă, hotărârea judecătorească şi viaţa politică reală ar alcătui, la un loc, cel mai exact şi mai halucinant tablou de societate? Fără îndoială, dacă nu s-ar fi petrecut miraculoasa schimbare din 1989, n-aş fi ajuns niciodată la informaţia necesară şi această carte de amintiri n-ar fi putut fi realizată. Dar schimbarea a avut loc şi, cel puţin, pot afirma – mândrie necesară pentru acest gen de scriere – că paginile ei nu cuprind nici un fapt inventat.